

SPOLOČNOSŤ,
KULTÚRA A
KAŽDODENNOSŤ
V DEJINÁCH
SLOVENSKA

STUDIA HISTORICA

ALŽBETA BOJKOVÁ (ED.)

**Spoločnosť, kultúra a každodennosť v dejinách
Slovenska**

Alžbeta Bojková (ed.)

Zborník štúdií z 1. vedeckej konferencie mladých historikov,
zorganizovanej Katedrou histórie Filozofickej fakulty UPJŠ
v Košiciach, ktorá sa uskutočnila 27. – 28. septembra 2011
v Košiciach.

Spoločnosť, kultúra a každodennosť v dejinách Slovenska

Alžbeta Bojková (ed.)

Recenzenti:

Doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD.

Mgr. Marcela Domenová, PhD.

© Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta

Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani žiadnu jeho časť nemožno reprodukovať, ukladať do informačných systémov alebo inak rozširovať bez súhlasu majiteľov práv.

Za odbornú a jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori. Rukopis neprešiel redakčnou a jazykovou úpravou.

ISBN 978-80-7097-990-7

Obsah

Úvod

Daniel KIANIČKA

Príspevok k teórii dejín každodenného života

The contribution to the theory of everyday life history..... 8

Lucia TOKÁROVÁ

Hrobové nálezy z doby rímskej v hornopotiskej oblasti v kontexte skupiny Leuna-Hassleben

Burial findings of the Roman Period in the Upper Tisza region in context of the Leuna-Hassleben group..... 16

Zo života mešťanov a šľachticov v 13. – 17. storočí

Drahoslav MAGDOŠKO

Vylkynus villicus – najstaršia zmienka o košickom richtárovi

Vylkynus villicus – the oldest reference to the town judge of Košice..... 26

Bernadeta FABOVÁ

Testament – prameň poznania života košických mešťanov v 16. storočí

Testament – the source of acquaintance about the life of city – dwellers of Košice in the 16th century..... 34

Mariana KOSMAČOVÁ

Majetkové pomery Bornemisovcov v Šariši v 16. – 17. storočí

(Na príklade Drienických a Ternianskych Bornemisovcov)

Property situation of Bornemisa family in Šariš in 16. – 17. century (On example of Bornemisa families from Drienica and Terňa)..... 43

Filip LAMPART

Zobrazenia militárií v okruhu pašiového cyklu z Kostola

Nanebovzatie Panny Márie v Slatvine

Display of medieval equipment in the range of Passion cycle in the Church of Assumption of Mary in Slatvina..... 56

Martin KREJČÍ

Dejiny Valašského kniežatstva v prvej polovici 14. storočia

History of Wallachian principality in the first half of 14th century..... 73

Spoločnosť v 18. a 19. storočí

Alexandra GANOČÍKOVÁ

„Anglománia“ uhorskej aristokracie

The „Anglomania“ of Hungarian aristocracy..... 84

Ján GOLIAN

Motivácia udeľovania krstných mien v katolíckom a evanjelickom prostredí stredného Slovenska v 18. a v 19. storočí

Motivation of forenames granting in Catholic and Protestant

<i>environments of Central Slovakia in the 18th and 19th century</i>	96
Frank HENSCHÉL	
Zdieľané životné priestory. Kolektívne vzory interpretácie a obrazov jednotlivca a ostatných v Košiciach (1872 – 1922) <i>Shared lifeworlds. Collective patterns of interpretation and images of self and other in Košice (1872 – 1922)</i>	106
Alica KURHAJCOVÁ	
<i>Kossuth, Alžbeta, Belo IV., Tompa ...: Pomenovanie verejných priestranstiev v mestách Zvolenskej, Novohradskej a Gemersko-malohontskej župy (1867 – 1918)</i> <i>Kossuth, Elizabeth, Bela IV., Tompa ...: Names of public spaces in the towns of Zvolen, Novohrad and Gemer-Malohont Counties (1867 – 1918)</i>	112
Nikola REGINÁČOVÁ	
Historicko-demografická analýza obyvateľov Košíc v zrkadle archívnych prameňov a tvorbe dobových autorov <i>Historical-demographic analysis of the population of Košice in the mirror of archival sources and creation of authors of this period</i>	121
Školstvo v 20. storočí	
Anna VIROSTKOVÁ	
Ukrajinské národnostné školstvo na Slovensku v historiografii v druhej polovici 20. storočia <i>Ukrainian national education in Slovakia in historiography in the second half of the 20th century</i>	129
Alžbeta BOJKOVÁ	
Primárne pramene k dejinám stredného a odborného školstva v Košiciach v medzivojnovom období <i>Primary sources of the history of secondary and vocational education in Košice in the interwar period</i>	138
Osobnosti v dejinách	
Jozef MELIŠ	
Spoločnosť a Katolícka cirkev v Uhorsku v 19. storočí. Sonda do životov piatich banskobystrických biskupov <i>Society and the Catholic Church in Hungary in the 19th century. A probe into the lives of five bishops of the diocese of Banská Bystrica</i> ...	154
Bernadeta OTTMÁROVÁ	
Kultúrna história a každodennosť v reflexii Michala Žilinského (1838 – 1925) <i>Cultural history and everydayness in reflection of Michal Žilinský (1838 – 1925)</i>	167

Zdislava DVORŠČÁKOVÁ Analýza osobnosti Andreja Hlinku, jej význam a postavenie v politike a národe <i>Analysis of personality of Andrej Hlinka, its importance and status in politics and in the nation</i>	178
--	-----

K dejinám techniky v ČSR

Mikuláš JANČURA Poznámky k problematike dejín československého automobilizmu v rokoch 1918 – 1948 <i>Notizen zur Problematik der Geschichte des tschecho- slowakischen Automobilismus in den Jahren 1918 – 1948</i>	187
Milada JAKUBECOVÁ Kozmonautika v periodiku pre verejnosť: úspechy na dvoch stranách <i>Space travel in the journal for public: achievements on the two sides</i>	198
Pavol SAKÁČ Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici v 1. dekáde samostatného československého štátu <i>Chamber of commerce and industry in Banská Bystrica in first ten years of independent Czechoslovak state</i>	206

Knižná kultúra na Slovensku

Andrej SZEGHY Posesorské záznamy v tlačiaroch 16. storočia v historických fondoch Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach <i>Notations of the possessors in prints of the 16th century in historic collections' in the State Scientific Library in Košice</i>	217
--	-----

Slovenská republika 1939 – 1945

Agata MATYSIOK Oslavy Slovenského Národného Povstania vo svetle časopisu Bojovník v rokoch 1969 – 1989 <i>The celebration of the anniversaries of the Slovak National Uprising in the light of weekly magazine Bojovník in the years 1969 – 1989</i>	228
Lucia HALMOVÁ Nacistické represálie v okrese Bánovce nad Bebravou <i>Nazi reprisals in the district of Bánovce nad Bebravou</i>	236
Štefan BALBERČÁK Bojová a diverzná činnosť partizánskej skupiny Čapajev na východnom Slovensku do vyhlásenia SNP (v hláseniach jednotlivých úradov) <i>Battle and diversionary activities of partisans group Čapajev</i>	

<i>in Eastern Slovakia to the proclamation of the Slovak National Uprising (in the reports of individual offices).....</i>	250
Lucia SOTÁKOVÁ	
Identita, heteroobraz a stereotyp Žida v slovenskej spoločnosti v 19. a 20. storočí	
<i>Identity, hetero-image and stereotype of Jew in Slovak society in the 19th and 20th century.....</i>	260
Alena FERIANCOVÁ, Miroslav PALÁRIK	
Príspevok k dejinám nitrianskych kín v prvej polovici 20. storočia	
<i>Contribution to the history of the cinema in Nitra in the first half of 20th century.....</i>	272

Cudzinci o Slovensku a Slováci o cudzine

Anna VETRÁKOVÁ	
Festivita ako súčasť dejín každodennosti? Slávnosť na príklade cesty panovníka Františka Jozefa I. po krajine	
<i>Festivität als Bestandteil der Alltagsgeschichte? Die Feierlichkeit am Beispiel der Reise des Kaisers Franz Joseph I. durch das Land.....</i>	282
Mariana GORDIAKOVÁ	
Slovensko očami francúzskych dôstojníkov 18. a 19. storočia	
<i>Slovakia through the eyes of French officers' of 18th and 19th century.....</i>	296
Viera JURKOVÁ	
Cestovanie Uhorskom na konci 18. storočia (na príklade anonymných ciest Jozefa II.)	
<i>Travelling throughout Hungaria at the end of 18th century (by the anonymous journeys of Joseph II.).....</i>	304
Igor HARUŠŤÁK	
Obraz „Nového sveta“ a fenomén slovenskej emigrácie z Uhorska do Spojených štátov amerických v slovenskej tlači v roku 1890	
<i>The image of the New World and the phenomenon of Slovak emigration to the United States of America in Slovak press in 1890.....</i>	312
Rastislav MOLDA	
„Lud je tu ale bjední, utrápení, jedno nepřezíu, už druhuo horšje čaká naň...“ Stereotyp plebejskosti Slovákov v cestopisnej a národopisnej literatúre 19. storočia	
<i>"The people there are poor, troubled, one they couldn't survive, other more worse they could expect..."Stereotype of Slovak nation as plebeian nation described in travelogue and ethnographic literature of the 19th century.....</i>	322
Ladislav GROMSKÝ	
Odras „jánošíkovskej tradície“ na území dnešného Slovenska a českého cestopisu	

The reflection of Jánošík's tradition on the territory of present Slovakia in the second half of the 19th and early 20th century in the context of the Slovak and Czech travelogue..... 330

Komunistický režim a jeho praktiky

Tomáš ČERNÁK

Počiatky komunistického režimu na Slovensku – Úvod do problematiky
The beginning of Communist era in Slovakia – The introduction to the issue..... 337

Michaela HUTTMANOVÁ

Stratégie moci a stratégie prežitia v počiatkoch normalizácie. Sonda do situácie vo východoslovenskom kraji
Strategies of power and strategies of survival at the beginning of normalization. Deep dive into the situation in the region of eastern Slovakia..... 348

Lucia ŠULEJOVÁ

Prejavy rezistentného konania malých a stredných roľníkov v období kolektivizácie slovenskej dediny
Manifestations of resistance of small and middle peasants during collectivization of the Slovak village..... 357

Martin LUPČO

Osudy gréckokatolíckej cirkvi na území Ukrajinskej SSR a Československa v rokoch 1945 – 1950. Hľadanie podobností a rozdielov
Fates of the Greek Catholic Church in the territory of the Ukrainian SSR and Czechoslovakia in 1945 – 1950. Finding similarities and differences..... 366

Marty MANOR

Povojnové a postkomunistické miesta pamäte v bývalom Československu: Úvaha o postojoch národov k režimom
Postwar and post-communist monuments in former Czechoslovakia: Reflections on national attitudes toward historic regime..... 375

Z dejín spoločnosti v 18. storočí

Eva ONDRUŠOVÁ

Komorské majetky na strednom Slovensku – úvod do problematiky na príklade Revišťa a Šášova
Kameralherrschaften in der Mittelslowakei –Einführung in das Thema am Beispiel von Revište/Revistyte und Šášov/Sachsenstein..... 380

Miroslav NEMEC

Mravnostná kriminalita v liptovských mestách v 18. storočí
Vice criminality in towns of the Liptov region in the 18th century..... 389

Zoznam autorov..... 400

Program konferencie..... 402

Úvod

Príspevok k teórii dejín každodenného života

The contribution to the theory of everyday life history

Daniel Kianička

Hneď na úvod treba konštatovať, tak ako to bolo pertraktované v metodologických príspevkoch viacerých historikov, že neexistuje ucelená homogénna definícia dejín každodenného života. Dôvodov, prečo je tomu tak, je viacero. Jednak sú dejiny každodenného života relatívne mladou vedeckou disciplínou, jednak v ich rámci existuje množstvo koncepčno-teoretických prístupov a široké spektrum tém a predmetov a navyše má táto disciplína výrazný interdisciplinárny charakter, pričom sa prelína s ostatnými historickými subdisciplínami, ale i s inými, najmä spoločenskými vedami (etnológiou, sociológiou, archeológiou, filozofiou atď.).¹ Podnetný pre uvažovanie je v tejto spojitosti – zdanlivo krajný – názor, že dejiny každodenného života nemajú vlastne žiadne hranice a ani sa nedajú jasne ohraničiť. Medzi prvými ho vyslovil nemecký historik Alf Lüdtke a stotožnili sa s ním napríklad aj autori najnovšej monografie o dejinách českej každodennosti v 19. storočí.² Podľa môjho názoru, už samotná podstata dejín každodenného života nedovoľuje, aby boli jednoznačne zadefinované. Metodicky tieto dejiny totiž korešpondujú s postmodernistickými tendenciami vo vede ako takej. To znamená, že pracujú – v pozitívnom slova zmysle (teda nepodliehajúc skepticizmu) – s takými pojmami ako relativita,

---

¹ČIČAJ, Viliam. Die Alltagsgeschichte – eine neue Dimension der Vergangenheitsforschung. In. ČIČAJ, Viliam – PICKL, Othmar (eds.). *Städtisches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998, s. 12; GOETZ, Hans Werner. Geschichte des mittelalterlichen Alltags. Theorie – Methoden – Bilanz der Forschung. In. JARITZ, Gerhard (ed.). *Mensch und Objekt im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit. Leben – Alltag – Kultur*. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1990, s. 67.

²LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha : Univerzita Karlova a Nakladatelství Karolinum, 2009, s. 403.

pluralita či variabilita.³ Na základe elementárne nastavenej optiky by sa mohlo javiť, že do dejín každodenného života patria iba pravidelne každodenne vykonávané aktivity ako stravovanie, či odievanie. Ak sa však na ne pozrieme z väčšieho odstupu, zistíme, že do nich patria aj „nekaždodenné“ udalosti, ako napríklad krsty, svadby, pohreby a ďalšie festivity. Tie boli síce „zažívané“ v nepravidelných intervaloch, cez prizmu rodiny alebo väčšej spoločenskej komunity ale boli pevnou súčasťou rytmu života a ich vykonávanie malo danú, pomerne nemennú obradnú formu. To znamená, že aj entity netvoriace primárne súčasť každodennosti môžu po čase či po nadobudnutí istého intervalu opakovateľnosti „zovšedniť“ a stať sa tak predmetom výskumu dejín každodenného života. Okrem toho, bežná každodennosť vystúpi jasne do popredia až po konfrontácii s výnimočným, neobvyklým, teda s dňami voľna, sviatkami, oslavami, významnými spoločenskými udalosťami a pod. Dôležitú úlohu tu tak hrá komparácia, čo mimochodom predurčuje dejiny každodenného života na nevyhnutnosť ich korelácie s „veľkými“ štruktúrnymi či politickými dejinami, ako aj s inými spoločenskými vedami. Z uvedeného vyplýva, že dejiny každodenného života sú vedou „v pohybe“. Ich predmet výskumu sa môže variantne meniť v závislosti od zvolenej optiky pohľadu. Rozvíjajúc schému vzájomných komparácií a „relativitou“ zret'azených predmetov výskumu snaží sa vybudovať mozaiku, ktorá by poskytla ako-tak plastický pohľad na život ľudí v minulosti.

Uvedené podopierajú, napríklad, zaujímavé úvahy nemeckého historika Hansa-Wenera Goetza, autora rozsiahlej a podnetnej metodologickej štúdie o dejinách každodenného života v stredoveku. Uvažuje v nej o dvoch možných definíciách pojmu každodennosť. V prvom prípade ide o negatívnu definíciu, v rámci ktorej sa pojmy z každodenného života vymedzujú ako protiklady ku nekaždodennému – kontrastne tak voči sebe vystupuje súkromný a verejný (politický) život jedinca, bežný deň a sviatok, práca a voľný čas. Nedostatkom takéhoto definovania je skutočnosť, že uvedené pojmy z každodenného života tvoria iba výrez zo skutočnej každodennosti. Veď, ako bolo uvedené, dejiny každodenného života

---

³O postmoderných prístupoch v histórii pozri napríklad: HRABOVEC, Emília. Niekoľko myšlienok na margo krízy dnešnej historickej vedy. In. MARSINA, Richard – DOBROTKOVÁ, Marta (eds.). *Studia Historica Tyrnaviensia VII*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2008, s. 20.

skúmajú takisto sviatky. Navyše napríklad aj politicky činné osoby majú svoju každodennosť a z nej vyplývajúce pohnútky ovplyvňujúce ich verejné angažovanie sa, atď. Druhý teoretický konštrukt tvorí pozitívna definícia. Známa, západoeurópskymi historikmi vytvorená definícia (v Československu sa k nej v 60. rokoch 20. storočia priblížil český filozof Karel Kosík)⁴ definuje každodenný život ako dennodenné a pravidelné riešenie rôznorodých problémov, ktoré jedincovi alebo skupine prináša život. Títo na ne reagujú v rámci vzájomnej interakcie svojou aktivitou, pričom majú za cieľ čo najefektívnejšie prežiť a prispôsobovať skutočnosť svojim potrebám. Aj takto postavená definícia má svoje nevýhody. Vzhľadom na komplikovanosť problematiky už jej vytvorenie si vyžaduje isté zovšeobecnenia a zjednodušenia. Okrem toho, táto definícia prehliada pasívne vplyvy prostredia, ktoré takisto formujú ľudskú existenciu a nezohľadňuje bezozbytku fakt, že životný priestor, v ktorom človek žije, nie je totožný s každodennosťou. Životný priestor ako pojem zahŕňajúci prírodné a kultúrne, teda človekom vytvorené, životné prostredie a životné podmienky, ktoré takéto prostredie poskytuje, vytvára milieu, ktoré ako svojbytná entita vstupuje do interakcie s každodennosťou tým, že sa tá v ňom realizuje.⁵

Predostreté úvahy ilustrujú „márne“ snahy historikov o presnú exaktnú definíciu termínu dejín každodenného života. Toto úsilie je však plne legitímne a pochopiteľné, pretože táto historická disciplína, tak ako vôbec celá veda, je určitým vedným konštruktom, kategóriou, ktorá, majúc ambíciu chápať a vysvetľovať, si už zo samej podstaty veci vyžaduje istý teoreticko-metodologický model prístupu k predmetu svojho výskumu. I keď pôjde o nikdy nekončiacu snahu a o, povedzme, čiastkové definície, ukazuje sa, že dejiny každodenného života sú plodnou vedeckou disciplínou, ktorá môže ponúknuť originálny pohľad na dejiny. Čo sa týka teoretického fundamentu, dalo by sa azda v prípade dejín každodenného života hovoriť o „otvorenej“ definícii (alebo definíciách), ktorej vlastnosťou je určitá elasticnosť či variantnosť. Problémy plynúce z bádania by teda malo byť možné uchopovať variujúcimi sa formuláciami a podrobovať ich skúmaniu z nových aspektov.

---

⁴KOSÍK, Karel. *Dialektika konkrétnho*. Praha, 1965, s. 47 a nasledujúce.

⁵GOETZ, H. W. *Geschichte des mittelalterlichen Alltags...*, s. 73, 75 a 76.

Dejiny každodenného života sa, spolu s ďalšími smermi, ako dejiny mentalít, mikrohistória, historická antropológia a nové kultúrne dejiny, začali v rámci historickej vedy rozvíjať v spojitosti s diskusiami o zmysluplnosti tradičných pozitivistických dejín (historizmus), zameraných na popis „veľkých“ udalostí (makrohistória/politické dejiny) a typických vierou v pozitívne pôsobenie pokroku a modernizačných procesov a v možnosť popisu dejín ako jednoliateho lineárneho vývojového procesu. Jednoducho povedané, spomenuté nové smery vniesli do historiografie „ľudský“ rozmer.

Dejiny každodenného života sa od 70. rokov 20. storočia začali presadzovať najmä v nemeckom jazykovom a kultúrnom priestore, známe sú však aj vo Francúzsku, Veľkej Británii, Taliansku a i. V poslednej dobe zažívajú vzostup tiež v krajinách strednej či stredovýchodnej Európy (najmä v Čechách a potom čiastočne i v Poľsku a Maďarsku).

V základnej línii sú predmetom antropocentrického výskumu dejín každodenného života, ako bolo predznamenané, činnosti človeka vykonávané každodenne ako rutina, v čoho dôsledku sa dejú vlastne mechanicky, nevedome, ba inštinktívne. To znamená, že sa ľudia nemusia pýtať na zmysel svojho konania, nemusia si ho zdôvodňovať, jednoducho ho vykonávajú automaticky.⁶ K hlavným znakom takto ponímaných dejín patrí princíp opakovanosti. Tak, ako sa opakujú dni, opakujú sa dennodenne aj určité aktivity človeka. Tie sa vykonávajú v dôsledku rozvrhnutia ľudského života na jednotlivé dni. Ku každodennosti patria teda také činnosti, ako stravovanie, obliekanie, spánok, hygiena, zaobstarávanie živobytia, starostlivosť o deti, hygiena, stretávanie sa s inými ľuďmi na profesijnej i súkromnej úrovni, cestovanie a pod.⁷

Typické pre ne je, napriek akejkoľvek individuálnej jedinečnosti, kritérium pravidelnosti. Netreba však zabúdať, že toto kritérium je relatívne... Čo sa týka obsahu, preberajú tak dejiny každodenného života štandardné témy zo starších kultúrnych dejín (pestovaných u nás aj v rámci marxistickej historiografie). Od uvedených kultúrnych dejín sa však dejiny každodenného života

---

⁶ČIČAJ, V. Die Alltagsgeschichte..., s. 11 a 12.

⁷LENDEROVÁ, M. – JIRÁNEK, T. – MACKOVÁ, M. *Z dějin české každodennosti...*, s. 403.

zároveň zásadne líšia. Týka sa to výkladu a významových kontextov skúmaných problematik. Uvedené obsahy skúmajú v súvzťažnosti so širšími štruktúrami (ako napríklad kultúra, viera, politika, obchod, sociálne prostredie, zákonodarstvo, klíma atď. atď.), a teda aj so štruktúrálnymi dejinami. Na človeka pôsobí v jeho živote množstvo vplyvov. Ovplyvňujú ho jeho mentálne predstavy a prostredie, v ktorom žije. Tento prírodný a kultúrny priestor (vo fyzickom životnom prostredí charakteristickom určitými životnými podmienkami a spoločenskými normami) buď pasívne (podvedome) akceptuje, alebo sa s ním aktívne vyrovnáva, reagujúc naň ako na výtvor prírody a druhých. Dôsledkom takéhoto chápania dejín každodenného života je ich úzka korelácia so spomenutými spoločensko-dejinnými štruktúrami, vyznačujúcimi sa schopnosťou formovať životné podmienky, v ktorých existuje človek. Tieto štruktúry sú buď materiálne alebo duchovné a realizujú sa prostredníctvom každodenného života človeka. Dôležitosť súvzťažnosti každodennosti s makroštruktúrami sa ako nevyhnutná ukáže vtedy, keď si uvedomíme, že aj samotný každodenný život má svoje širšie štruktúry. Hans-Werner Goetz v spomenutej štúdii uvádza príklad stredovekého sedliaka, ktorý napriek akejkolvek jedinečnosti svojich skutkov bol plne závislý od svojho sociálneho statusu. Nemohol si vybrať, či je slobodný alebo poddaný, či pole zorie raz alebo dvakrát do roka, či bude patriť k tomu či onomu panstvu. Rovnako aj taká individualizovaná a subjektívnymi pohnútkami ovplyvňovaná oblasť života, akou bolo odievanie, bola ukotvená v takých štruktúrálnych mechanizmoch, ako ponuka, dopyt či móda.⁸

Každodennosť je vedeckou kategóriou. Keďže skúma každodenné aktivity ľudí, ktoré sú vykonávané ako zvyk a v zásade ich možno plánovať, predvídať a prostredníctvom osobnej aktivity realizovať a kontrolovať, je zrejmé, že každý človek má svoj každodenný život. Vypožičajúc si príklad Karla Kosika, v každodennosti žijú pekári, ako aj cisári.⁹ To znamená, že dejiny každodenného života skúmajú síce svet „obyčajného“ človeka a „fádnú“ každodennosť, avšak naprieč celým sociálnym spektrom spoločnosti. Dalo by sa povedať, že predmetom ich záujmu je hlavne

---

⁸GOETZ, H. W. Geschichte des mittelalterlichen Alltags..., s. 75-77.

⁹ČIČAJ, V. Die Alltagsgeschichte..., s. 10 a 11.

akési „prízemie“ existencie každého človeka. Tematicky ide o veľmi pestrý výskumný smer, pertraktujúci, napríklad, také témy ako rodina, smrť, detstvo, staroba, obliekanie, stravovanie, bývanie, dejiny žien, viera, práca, ale aj také primárne „nekaždodenné“ témy, ako voľný čas, kriminalita, vojna či sviatky,¹⁰ ktoré získavajú „každodenné“ formy buď po určitom časovom odstupe, alebo po zmene uhlu pohľadu na danú problematiku.

Dejiny každodenného života by sa však nemali uspokojiť so všeobecným či lineárnym popisom uvedených problematik. Čo treba obzvlášť zdôrazniť, je skutočnosť, že sa historici dejín každodenného života snažia pochopiť osobný život jednotlivcov v politickom, sociálnom, právnom, hospodárskom, náboženskom a kultúrnom kontexte. Tak sa v ich rámci dostávajú do interakcie širšie spoločenské štruktúry a ľudia ako takí. Takto chápanú historiografiu zaujímajú napríklad vplyvy štátnej moci na jednotlivca. Ak sa aj používajú pri písaní týchto dejín konkrétne príklady zo života neanonymných jednotlivcov, ide len o reprezentatívne vzorky, ktoré sú typické pre isté okruhy osôb. V centre záujmu dejín každodenného života stojí priemerný, abstrahovaný typ človeka, existujúci v sieti spoločenských súvislostí. Masa ľudí je zložená z jednotlivcov a naopak konkrétneho človeka možno v mase rozpoznať až po kontrastnom porovnaní s inými ľuďmi. Keďže každý má svoju každodennosť, do ktorej aktívne zasahuje, nie je ani uvedená masa bezmocná a bezdejinná.¹¹ Preto, ako bolo uvedené, skúmajú dejiny každodenného života rovnako elitu i „malého“ človeka. Život konkrétnych jednotlivcov a konkrétne „malé“ historické udalosti skúma skôr mikrohistória. Dejiny mentalít sa zas zameriavajú prednostne na to, ako vnímajú jednotlivci skutočnosť, ktorá ich obklopuje. Staršie kultúrne dejiny pojednávali o každodennosti bez dôrazu na širší kontext. Nedávne sociálne dejiny chápali človeka nie ako spolutvorcu dejín, ale len ako ich pasívneho nositeľa. Napokon, isté rozdiely existujú aj medzi dejinami každodenného života a historickou antropológiou, i keď tento rozdiel nie je ľahké postihnúť, pretože obe disciplíny sa

---

¹⁰TEUTEBERG, Hans Jürgen. „Alles das – was dem Dasein Farbe gegeben hat“. Zur Ortbestimmung der Alltagsgeschichte. In. GOLDMANN, Friederike – ROSNER, Willibald. *Methoden und Probleme der Alltagsforschung im Zeitalter des Barock*. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1992, s. 12.

¹¹GOETZ, H. W. *Geschichte des mittelalterlichen Alltags...*, s. 78 a 79.

vzájomne ovplyvňujú a prelínajú a rovnako pri oboch absentuje ich homogénna definícia.

Do diapazónu výskumu historickej antropológie patrí tiež každodenný život človeka, vrátane tém zviazaných s ľudovou kultúrou. V stredobode jej záujmu stojí reálny človek s jeho jednaním, pocitmi a myslením, pričom akceptuje mnohoznačnosť a rozporuplnosť dejov, ovplyvňovaných rozmanitými okolnosťami, ktoré sa dajú vo svojej komplexnosti popísať iba v kontexte celej spoločnosti. Zaoberá sa nielen rozumovými skutkami, ale aj pocitmi, náladami a pod. Sústreďuje sa na politické, ekonomické i kultúrne počínanie si jednotlivcov vo vzájomných interakciách. Hovorí o skutočnostiach, ktoré nebývajú spravidla dopredu definované.¹² V porovnaní s dejinami každodenného života poníma, ako sa zdá, historická antropológia jedinca o niečo viac subjektívne (v rámci hygieny hovorí napríklad aj o osobných postojoch k vlastnému telu), vidí ho v o niečo širšom spoločenskom makrokontexte (skúma napríklad poľnohospodárske technológie, politické postoje) a zameriava sa aj na neplánovateľné, nerutinné, vopred nedefinované a rozporuplné fenomény (napr. čarodejníctvo).

Dejiny každodenného života sa vo svojom výskume sústreďujú na každodennosť ľudí v minulosti. V jej rámci vytvárajú priemerný typ človeka existujúceho v širšom spoločenskom kontexte. V súvislosti s týmto prírodným a kultúrnym kontextom sledujú tri vzájomne prepojené perspektívy – a) pasívne akceptovanie podmienok prostredia, v ktorom človek žije, b) aktívne ovplyvňovanie tohto prostredia, ktorého cieľom je efektívne prežitie a spoluvytváranie životného priestoru a c) subjektívne vnímanie a hodnotenie takto interagujúceho systému vzťahov.¹³ Ide teda u kultúrne prejavy chápané v určitom sociálno-geografickom rámci a o reakcie danej spoločnosti na podmienky prostredia, ktoré ich obklopuje.¹⁴ Rakúsky historik Ewald Kislinger znázornil popísané vzťahy za pomoci schémy sústredných kružníc, v ktorých strede je subjekt. Smerom k okraju zahŕňajú potom jednotlivé, stále užšie a

---

¹²LENDEROVÁ, M. – JIRÁNEK, T. – MACKOVÁ, M. *Z dějin české každodennosti...*, s. 398 a 399.

¹³GOETZ, H. W. *Geschichte des mittelalterlichen Alltags...*, s. 79.

¹⁴LENDEROVÁ, M. – JIRÁNEK, T. – MACKOVÁ, M. *Z dějin české každodennosti...*, s. 403.

užšie kruhové polia rôznorodé mentálne prejavy človeka, vplyvy životného prostredia, ako aj rôznych spoločenských štruktúr.¹⁵

Dejiny každodenného života sú podnetnou, i keď náročnou vedeckou disciplínou. Ten, kto sa im venuje, mal by pri výskume a písaní brať na zreteľ vyššie popísané principiálne zásady. To preto, aby sa výsledky jeho námahy nestali iba akousi zbierkou literárno-historických kuriozít, ale mali svoju serióznú výpovednú hodnotu.

Resume

The history of everyday life has not any homogeneous theoretical definition. That is to say, it is like a scientific discipline concerned with many – often interdisciplinary – themes as well as methodological approaches. The historians of everyday life history have been researching the routine activities of people in the past, done automatically (like the customs) and also some – primarily not everyday – activities, for example festivals, which gain their everyday routine characterized by the attribute of repeatability after some time has passed or after the modification of the point of view related to the problems. It is very important that the history of everyday life does not research the man separately, but in a wide social context. They are interested in the individuals like the average abstract types (in an extent from a „common“ man to the elites) living in the environment which influences them, but they also create it and sense it by themselves.

Kľúčové slová: dejiny, teória, každodenný život.

Key words: history, theory, everyday life.

---

¹⁵HUNDSBICHLER, Helmut. Städtisches Alltagsleben des Spätmittelalters. Einführung in Aufgaben und Möglichkeiten aus österreichischer Sicht. In: ČIČAJ, Viliam – PICKL, Othmar (eds.). *Städtisches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998, s. 26.

Hrobové nálezy z doby rímskej v hornopotiskej oblasti v kontexte skupiny Leuna-Hassleben

Burial findings of the Roman Period in the Upper Tisza region in context of the Leuna-Hassleben group

Lucia Tokárová

Od obdobia markomanských vojen v druhej polovici 2. storočia možno vo vývoji germánskej spoločnosti zaznamenať výrazné zmeny. V barbarskom prostredí sa v dovtedy nediferencovanej spoločnosti vytvorila veľká, avšak dôležitá elita, ktorá zastávala sociálne nadradené postavenie. Príslušnosť k najvyšším predstaviteľom kmeňovej nobility odzrkadľuje predovšetkým špecifický spôsob pochovávania, keďže celková úprava hrobov nielenže predstavovala výrazný odklon od prevládajúcich hrobových zvyklostí žiarového pochovávania, ale zároveň vyjadrovala bohatstvo a mocenské postavenie pochovaného jedinca. V mladšej dobe rímskej je možné hroby predstaviteľov germánskych elít sledovať prostredníctvom horizontu tzv. kniežacích hrobov typu Leuna-Hassleben. Bohaté kniežacie hroby sa koncentrovali predovšetkým v polabskej oblasti na území od stredného a juhozápadného Nemecka až po Dánsko, avšak v dôsledku šírenia kultúrnych vplyvov zo stredonemeckého regiónu sa kostrové hroby začali objavovať aj v periférnych zónach barbarika. Obdobné kniežacie hroby datované stupňom C2 stredo európskej chronológie¹ t.j. približne do prechodu z 3. do 4. storočia alebo do prvej polovice 4. storočia tak možno pozorovať aj v relatívne vzdialených oblastiach od prvotného výskytu.

V tomto príspevku sa budem orientovať na región horného Potisia, ktorý do značnej miery zaberá územie dnešného východného Slovenska a čiastočne Ukrajiny, Maďarska a Rumunska. Zo sledovaného priestoru prislúchajú ku kostrovým komorovým hrobom typu Leuna-Hassleben dva kniežacie hroby z Ostrovia (Osztrópataka), náhodne objavené v rokoch 1790 (ďalej len hrob 1) a 1865 (ďalej len hrob 2) a považované za jedny z najvzácnejších nálezov mladšej doby rímskej v celom horizonte bohatých hrobov

---

¹Bližšie pozri: EGGERS, Hans Jürgen. Zur absoluten Chronologie der römischen Kaiserzeit im Freien Germanien. In. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*. Mainz : RGZM, 1955, s. 196-244.

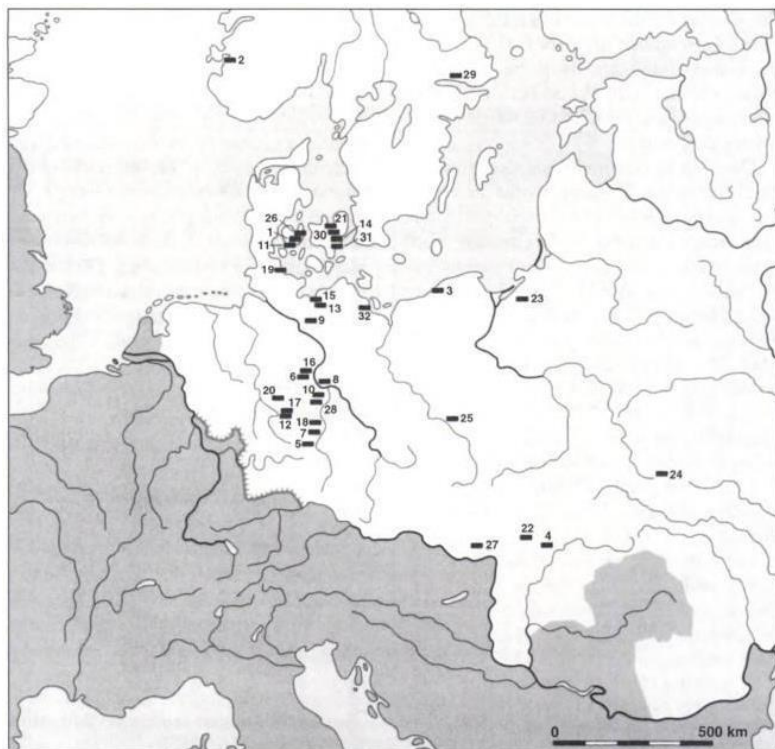
a tiež ženský hrob z Cejkova (Czéke) nájdený v polovici päťdesiatych rokov 19. storočia,² pričom zrejme ide o hroby germánskej nobility kmeňa Vandalov. Príslušnosť k vandalskému kmeňu Hasdingov je im pripisovaná na základe historického kontextu, keď v období markomanských vojen došlo k migrácii Vandalov zaznamenanaj na území dnešného východného Slovenska, Zakarpatskej Ukrajiny a Maďarska. Problematika bohatých kniežacích hrobov typu Leuna-Hassleben je v súčasnosti spracovaná takmer výhradne v nemeckej literatúre. Najväčšia pozornosť je zameraná predovšetkým na lokality v stredonemeckej oblasti ako Hassleben, Leuna, Gommern, Emersleben a iné.³ Kniežacím hrobom v Ostrovanoch bola napriek ich významu až donedávna venovaná len okrajová pozornosť. Najnovšie ich podrobne a súhrne spracoval maďarský historik P. Prohászka, ktorý dokonca dospel k záveru, že ostrovianske nálezy tvoria súčasť jedného mimoriadne bohatého kráľovského hrobu. Ak by sa jeho teória ukázala ako presná, hrobová výbava by poukazovala na najbohatší germánsky hrob v celom naddunajskom priestore vôbec.⁴

---

²Údaj o roku objavenia nálezu sa v odbornej literatúre rozchádza. Prvá zmienka v literatúre od F. Kennera uvádza rok 1865, rovnako tiež E. Beninger, v inej literatúre sa uvádza rok 1855; porovnaj: KENNER, Friedrich. Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde in der österreichischen Monarchie (1856 – 1858). In. *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* 24. Wien : Akademie der Wissenschaften in Wien, 1860, s. 368-369; BENINGER, Eduard. Der Wandalenfund von Czéke-Cejkov. In. *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien* 45. Wien : Naturhistorisches Museum, 1931, s. 183; HOOPS, Johannes (ed.). *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 5. Berlin : Walter de Gruyter & Co, 2005, s. 120.

³Bližšie pozri napríklad: BECKER, Matthias. Die römischen Fundstücke aus dem germanischen „Fürstengrab“ der spätrömischen Kaiserzeit bei Gommern. In. *Germania*. 1993, roč. 71, č. 2, s. 405-417; SCHULZ, Walther. *Das Fürstengrab von Haßleben*. Berlin/Leipzig : Verlag von Walter Der Gruyter, 1933. 97 s.; SCHULZ, Walther. *Leuna. Ein germanischer Bestattungsort der spätrömischen Kaiserzeit*. Berlin : Akademie Verlag, 1953. 96 s.; SCHULZ, Walther. Die Grabfunde des 4. Jahrhunderts von Emersleben bei Halberstadt. In. *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte*, 1952, roč. 36, s. 102-139; WERNER, Joachim. 'Bemerkungen zur mitteldeutschen Skelettgrabergruppe Hassleben-Leuna. Zur Herkunft der ingentia auxilia Germanorum des gallischen Sonderreichs in den Jahren 259-274 n. Chr.'. In. *Festschrift flit. Walter Schlesinger. (Mitteldeutsche Forschungen, 74/1)*. (ed.) H. Beumann. Cologne; Vienna : Bohlau Verlag, 1973, s. 1-30.

⁴Pozri: PROHÁSZKA, Péter. *Das vandalische Königsgrab von Ostroptataka (Ostrovany, Sk)*. *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* 3. Budapest : Magyar Nemzeti Múzeum, 2006. 117 s.

Obrázok 1 Bohaté hroby z mladšej doby rímskej v Európe: 1 Årslev; 2 Avaldsnes; 3 Balenthin; 4 Czéke (Cejkov); 5 Dienstedt; 6 Emersleben; 7 Flurstedt; 8 Gommern; 9 Grabow; 10 Großörner; 11 Hägerup; 12 Haßleben; 13 Häven; 14 Himlingøje; 15 Jesendorf; 16 Krottorf; 17 Leubingen; 18 Leuna; 19 Neudorf-Bornstein; 20 Nordhausen; 21 Nordrup; 22 Osztrópataka (Ostrovany); 23 Pilgramsdorf; 24 Rudka (Rudeczka); 25 Sackrau (Zakrzów); 26 Sanderumgård; 27 Krakovany-Stráže; 28 Trebitz; 29 Tuna; 30 Valløby; 31 Varpelev; 32 Woldegk⁵

Ešte v menšej miere je spracovaný kniežací hrob z Cejkova, ktorým sa podrobne zaoberal E. Beninger.⁶ V slovenskej literatúre sú tieto hroby spomínané len sporadicky, čo môže byť spojené aj so skutočnosťou, že inventáre týchto hrobov sú dnes uložené v zahraničných múzeách. Hrobová výbava z prvého kniežacieho hrobu

⁵HOOPS, Johannes (ed.). *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 26. Berlin : Walter de Gruyter & Co, 2004, s. 323.

⁶Pozri: BENINGER, Eduard. Der Wandalenfund von Czéke-Cejkov. In. *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien* 45. Wien : Naturhistorisches Museum, 1931, s. 183-224.

v Ostrovanoch a hrobové nálezy z Cejkova sú uložené v múzeu vo Viedni (Kunsthistorisches Museum Wien) a inventár druhého ostrovianskeho hrobu sa dnes nachádza v múzeu v Budapešti (Magyar Nemzeti Múzeum). Základné kritéria pre určenie kniežacích hrobov⁷ predstavuje predovšetkým kostrový rítus, pochovávanie v rozmerných komorových konštrukciách s kamenným obložením mimo ostatných pohrebísk a mimoriadne bohatá hrobová výbava.⁸ Kostrový spôsob pochovávania ako aj bohatý inventár mali vyjadrovať spoločenskú nadradenosť nad sociálne nižšie položenými vrstvami a upevňovať privilegované postavenie bohatej germánskej nobility. Množstvo a kvalita importovaných predmetov v kniežacích hroboch horizontu Leuna-Hassleben pritom potvrdzuje kontakty germánskej elity s rímskym impériom.⁹ Výskyt luxusných milodarov rôznej proveniencie, najmä rímskoprovinciálnej bol pritom úmerný vznešenosti pochovaného jedinca. Hrobový inventár kniežacích hrobov spravidla obsahuje neobvyklé množstvo drahých šperkov, kovové, sklenené a hlinené nádoby, predmety kultového charakteru a dennej potreby uložené v rôznych polohách. Zároveň je pre kniežacie hroby príznačná aj absencia zbraní v mužských hroboch, typické pre nižšie sociálne vrstvy bojovníkov, prítomnosť miniatúrnych strieborných príloh bez zvláštneho dekóru imitujúcich predmety dennej potreby a tiež fakt, že početne prevažujú ženské hroby nad mužskými.¹⁰ Napriek mnohým spoločným črtám vykazujú jednotlivé kniežacie hroby doby rímskej určité regionálne rozdiely. Hroby typu Leuna-Hassleben sa však v porovnaní s kniežacími hrobmi lubieszewskej skupiny vyznačujú väčším množstvom spoločných črt, čo by mohlo

---

⁷Naposledy boli kritéria súhrne spracované v: PEŠKA, Jaroslav (ed.). *Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren*. Mainz; Brno : RGZM, Archeologický ústav AV ČR, 2002. 679 s.

⁸Hrobová výbava je v oboch horizontoch doby rímskej obdobná. Rozdielne sú typy nádob a šperkov, avšak forma je zhodná. V mladšom horizonte je viac zlata, pričom v staršom je viac strieborných predmetov. Bližšie pozri: KOKOWSKI, Andrzej – LEIBER, Christian. *Die Vandalen: Die Könige. Die Eliten. Die Kriege. Die Handwerker*. Nordstemmen : Trigema Mediateam, 2003. 511 s.

⁹BURSCHE, Aleksander. Contacts between the Late Roman Empire and North-Central Europe. In: *The Antiquaries Journal* 76, 1996, s. 39.

¹⁰ONDROUCH, Vojtech. *Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1957, s. 185.

naznačovať väčšiu prepojenosť medzi barbarskými elitami v mladšej dobe rímskej.¹¹

V rámci príspevku uvediem niektoré priame analógie hrobových nálezov skupiny Leuna-Hassleben so zámerom poukázať na početný výskyt analogických predmetov v blízkych aj vzdialenejších oblastiach barbarika, ktorý by mohol naznačovať akýsi kultúrny transfer v stredoeurópskom priestore a vzájomné kontakty elit germánskej spoločnosti. Okrem skutočnosti, že najlepšie ekvivalenty k hornopotiským nálezom z Ostrovian a Cejkova možno nájsť práve v týchto hrobových celkoch navzájom, početné priame analógie pochádzajú najmä zo Zakrzówa (Sackrau) v Poľsku a paralely k ostrovianskym nálezom nájdeme aj v hrobových inventároch z nemeckého Hasslebenu a z Krakovian-Stráží na juhozápadnom Slovensku. V príspevku sa teda zameriam predovšetkým na inventáre spomenutých germánskych kniežacích hrobov. Ako už bolo spomenuté, výbavu kniežacích hrobov charakterizuje neobvyklé množstvo luxusných tovarov. Veľké množstvo germánskych hrobov z mladšej a neskej doby rímskej sa vyznačuje okrem iného prítomnosťou zlatých alebo strieborných náramkov a nákrčníkov, ktoré sú známe predovšetkým z horizontu kniežacích hrobov Leuna-Hassleben. Hoci sa v hroboch objavujú vyhotovenia rôzneho tvaru a typu, je možné medzi nimi nájsť aj priame ekvivalenty. Jednoduchý nezdobený zlatý nákrčník s očkovito-háčikovitým uzáverom a drôťovým vinutím na koncoch z hrobu 2 v Ostrovianoch má obdobu v dvoch zlatých exemplároch z poľského Zakrzówa. Z hrobu 1 pochádza hladký a z hrobu 3 ovinutý nákrčník.¹² Ďalšie analógie možno nájsť aj pre rovnaké náramky z masívneho zlata so zhrubnutými, rovno zrezanými tzv. kyjovitými koncami, ktoré boli nájdené v hrobe 2 v Ostrovianoch aj v hrobe z Cejkova. Zastupujú typ náramkov, ktorý bol po roku 300 vďaka ponticko-germánskym kultúrnym prúdum rozšírený v strednej Európe na rozsiahlom území od dnešného Maďarska až po

---

¹¹Blížšie pozri: BEMMANN, Jan – VOSS, Hans Ulrich. *Anmerkungen zur Körpergrabsitte in den Regionen zwischen Rhein und Oder von 1. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts n. Ch.* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.vfgarch.uni-bonn.de/downloads/bemmann-korpergrabsitte.pdf>>. s. 1-31.

¹²PROHÁSZKA, Péter. *Das vandalische Königsgrab von Osztrópataka (Ostrovany, Sk).* *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 3.* Budapest : Magyar Nemzeti Múzeum, 2006, s. 66-68.

Francúzsko a typologicky pretrvával bez zmien celé 4. a 5. storočie.¹³ Tieto náramky majú identickú obdobu v nálezoch z Himlingøje v Dánsku a zo Zakrzówa v Poľsku. Z hľadiska typologickej formy je im totožný aj zlatý nákrčník s rozšírenými koncami zo stredonemeckého Gomernu.¹⁴ Napriek tomu, že náramky a nákrčníky z hrobu 1 v Ostrovanoch zastupujú výzdobou, tvarom aj konštrukciou uzáveru v Barbariku neobvyklé kusy, podobnosti možno nájsť aj na iných hrobových nálezoch.¹⁵ Niektoré rovnaké detaily výzdoby na zlatom masívnom nákrčníku s bohato členeným uzáverom z hrobu 1 sa vyskytujú aj na zlatom nákrčníku z Cejkova, so skleneným svetlozeleným očkom a púzdrovitým uzáverom, ktorý patrí k neskororímskemu východogermánskemu typu.¹⁶ Podobné prvky možno pozorovať aj na zlatom nákrčníku s očkami z hrobu 8 v Hasslebene, ktorý patrí k typu nákrčníkov s hruškovitým uzáverom.¹⁷ Pomerne rozšírenou súčasťou germánskych bohatých hroboch sú jednotlivé kusy alebo celé súpravy bronzového riadu. Napríklad tepané cedidlá sa často vyskytujú v súpravách aj s naberačkou a vedrami. Analógiu možno nájsť k tenkostennému cedidlu neskoršieho typu, ktoré bolo nájdené v kniežacom hrobe v Cejkove. Tepané cedidlo typu Eggers 161 s hrubšími stenami a s plochým držadlom veslovitého tvaru je podobné ako cedidlo tiež neskoršieho typu z hrobu 1 zo Zakrzówa.¹⁸ Obdobné tepané cedidlo avšak staršieho typu bolo nájdené v hrobe 1 v Krakovanoch-Strážach. Mladšie cedidlá sa odlišujú od starších kusov kratšími rukoväťami, ktorých vonkajšia časť sa predlžuje a zužuje oproti

---

¹³BENINGER, Eduard. Der Wandalfund von Czéke-Cejkov. In. *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien* 45. Wien : Naturhistorisches Museum, 1931, s. 196-197.

¹⁴HARDT, Matthias. *Gold und Herrschaft: Die Schätze europäischer Könige und Fürsten im ersten Jahrtausend*. Berlin : Akademie Verlag, 2004, s. 72.

¹⁵PROHÁSZKA, Péter. *Das vandalische Königsggrab von Osztrópataka (Ostrovany, Sk)*. *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* 3. Budapest : Magyar Nemzeti Múzeum, 2006, s. 43.

¹⁶BENINGER, Eduard. Der Wandalfund von Czéke-Cejkov. In. *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien* 45. Wien : Naturhistorisches Museum, 1931, s. 198-200.

¹⁷SCHULZ, Walther. *Das Fürstengrab von Haßleben*. Berlin/Leipzig : Verlag von Walter Der Gruyter, 1933, s. 34-35.

¹⁸BENINGER, Eduard. Der Wandalfund von Czéke-Cejkov. In. *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien* 45. Wien : Naturhistorisches Museum, 1931, s. 203.

vnútornej časti pri okraji nádob. Staršie typy ako strážanský exemplár sú vyhotovené z tenšieho bronzového plechu a majú vnútornú časť rukoväte hrubšiu a rozšírenú. Cedidlá neskoršieho typu boli vyrábané v provinciách od druhej polovice 3. storočia a používané aj v 4. storočí.¹⁹ Medzi bronzovými súpravami sa pomerne často vyskytujú aj tepané kanvice provinciálneho pôvodu z 2. a 3. storočia. Blízku paralelu možno nájsť k tepanej kanvici s masívnym odlievaným uchom z Cejkova, ktorá sa vyznačuje širokou a nízkou formou a zastupuje mladší variant Eggers 128a tohto typu bronzových kanvic datovaný stupňom C2.²⁰ Napriek tomu, že predstavuje unikátny výrobok v celom barbariku je formou príbuzná nálezu z Krakovian-Stráží v hrobe 2. Strážanská tenkostenná kanvica vytepaná z bronzového plechu s masívnym a esovite prehnutým uchom však tiež predstavuje unikátny exemplár. Od cejkovskej kanvice sa odlišuje najmä ostrým zlomom na prechode vydutia a vytvára osobitný strážanský variant (typ 128b) datovaný už do stupňa C1.²¹ Vzácnymi predmetmi v germánskych kniežacích hrobách sú bronzové trojnožky a štvornožky. Rovnaké skladacie trojnožky z hľadiska vyhotovenia aj výzdoby sa našli v hrobe 1 v Ostrovnoch a v hrobe 2 v Krakovoch-Strážach. Ostrovianska trojnožka je však vyššia a odlišuje sa bustami menád na postriebrených nosných ramenách a tiež absenciou zvieracieho poprsia na pazúrovitých nôžkach. Analógiu rovnakého druhu predstavuje aj štvornožka z hrobu 1 zo Zakrzówa, ktorá sa vyznačuje podobnou konštrukciou a spoločným poprsím menád, je však vyhotovená podstatne prepychovejšie a v barbariku predstavuje unikátny exemplár. Jeden kus bronzovej trojnožky sa našiel aj v kniežacom hrobe v Gommerne. Funkcia skladacích trojnožiek je v barbarickom prostredí nejasná. V rímskom prostredí boli honosné trojnožky používané ako prenosné oltáre, v barbariku zrejme neplnili rovnaký účel a zrejme mali funkciu doplnkového riadu.²² Inventáre

---

¹⁹ONDROUCH, Vojtech. *Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1957, s. 96-97.

²⁰BENINGER, Eduard. Der Wandalenfund von Czeke-Cejkov. In. *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien 45*. Wien : Naturhistorisches Museum, 1931, s. 206.

²¹ONDROUCH, Vojtech. *Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1957, s. 132-134.

²²ONDROUCH, Vojtech. *Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1957, s. 144.

germánских kniežacích hrobov zahŕňajú okrem bronzových výrobkov aj súpravy riadu z drahých kovov. Priame analógie možno nájsť aj medzi striebornými nádobami, ktoré sa v hroboch typu Leuna-Hassleben vyskytujú väčšinou celistvé. V prvom ostrovianskom hrobe sa našiel strieborný tanier so zúbkovaným, značne poškodeným okrajom. Vnútro má zdobené štyrmi sústredenými kruhmi na okraji a tromi v polovici taniera a v stredový medailón má pozlátený symetrický rastlinný ornament viniča a palmety vyhotovený technikami niello a tauzia.²³ Z radu germánskych hrobov bol podobný strieborný tanier zdobený rastlinnou výzdobou nájdený v ženskom hrobe 8 v Hasslebene. Exemplár z Hassleбену je však zdobený rastlinnou výzdobou aj na okraji taniera.²⁴ Zo strieborných nádob možno paralelu nájsť aj k reliéfne zdobenému skyphosu typu Meroe s dvoma protiľahlými držadlami z výbavy hrobu 1 v Ostrovanoch. Tvarovo, výzdobne i datovaním je mu podobný skyphos z hrobu 2 z Krakovian-Stráží s motívom bukolického zátišia so zvieratami. Ostroviansky skyphos zodpovedá typu Eggers 169 a ústredný dekór má stvárnený v perspektívnom vyobrazení v dvoch výzdobných poliach so scénami útočiacej zvery, vsadenými medzi symetricky zobrazené mužské a ženské masky dionýzovsko-bakchovského okruhu. Výrobu oboch nádob možno vzhľadom na výzdobu dionýzovskými motívmi predpokladať v prvej polovici 2. storočia. Na barbarské územie sa pravdepodobne dostali v čase najintenzívnejších rímsko-barbarských stykov a v dobe uloženia do hrobov okolo roku 300 už predstavovali starožitnosť.²⁵ S. Künzlová nepovažuje tieto nádoby za vlastné importy a predpokladá ich uchovávanie v germánskom prostredí aj viac než dve storočia po zastavení ich prílivu.²⁶ V menšej miere sa v germánskych hroboch vyskytujú sklenené nádoby. Z hľadiska

---

²³PROHÁSZKA, Péter. *Das vandalische Königsggrab von Osztrópataka (Ostrovany, Sk). Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 3*. Budapest : Magyar Nemzeti Múzeum, 2006, s. 55.

²⁴SCHULZ, Walther. *Das Fürstengrab von Haßleben*. Berlin/Leipzig : Verlag von Walter Der Gruyter, 1933, s. 59-60.

²⁵JÍLEK, Jan. Skyfy typu Meroe z Krakovan-Stráží a Ostrovan: K poznání dekoru skyfů typu Meroe a přísunu drahocenných nádob na území SR. In. Droberjar, E. – Lutovský, M. (eds.). *Archeologie barbarů 2005*. Praha : Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 2006, s. 415-419.

²⁶PEŠKA, Jaroslav (ed.). *Das germanische Königsggrab von Mušov in Mähren*. Mainz; Brno : RGZM; Archeologický ústav AV ČR, 2002. 679 s.

analogických nálezov sa v hrobch typu Leuna-Hassleben objavujú podobné polguľovité brúsené poháre. Dva exempláre takýchto tenkostenných pohárov typu Eggers 216 s vybrúsenými oválnymi plôškami v horizontálnych radoch a dvomi obvodovými ryhami, datované Eggersovým stupňom C2 do 3. storočia, boli nájdené vo výbave hrobu 2 v Ostrovanoch.²⁷ Súprava piatich analogických pohárov Eggersovho typu 216, ktoré sú formou a výzdobou takmer zhodné, bola nájdená v hrobe 1 v Krakovanoch-Strážach.²⁸ Podobný brúsený polguľovitý pohár zo zelenkavého skla sa našiel aj v stredonemeckom Hasslebene v hrobe 8. Hasslebenský pohár je však typu Eggers 219, má rovnakú brúsenú oválikovú výzdobu ako exempláre z Ostrovian a zo Stráží, avšak oválne plôšky má doplnené arkádovým vzorom. V Hasslebene sa našli ešte dva odlišne zdobené polguľovité brúsené poháre, Eggersov typ 217 so zvislými rebrami a dvomi vodorovnými čiarami pod okrajom tiež v hrobe 8 a typ 218 s dvoma radmi krátkych vertikálnych čiarok uzavreté dvojitémi čiarami a so šiestimi kruhovými plôškami v hrobe 18.²⁹ Dva podobné brúsené poháre sa našli aj v stredonemeckej Leune v hrobe 3. Jeden exemplár má obrazovú plochu oddelenú od okraja rovnou líniou a oblúkovitým vzorom a druhý má medzi dvomi žliabkami tri rady malých podlhovastých oválikov.³⁰ Podobných analógií možno medzi nálezmi z kniežacích hrobov horizontu Leuna-Hassleben nájsť omnoho viac. Tento príspevok je len nahliadnutím do problematiky bohatých germánskych hrobov z mladšej doby rímskej, ktoré poukazujú na centrá moci miestnych vládcov. Prítomnosť osamotene sa vyskytujúcich kostrových hrobov v rôznych častiach barbariku, podľa E. Droberjara nielenže odráža zmeny sociálnej štruktúry, ale je tiež dokladom prenikania z oblasti stredného Polabia a južného Nemecka na prelome 3. a 4. storočia.³¹ Už len samotný výskyt

---

²⁷KRASKOVSKÁ, Ludmila. Römische Glasgefäße in der Slowakei. In. *Slovenská archeológia*, 1981, roč. 29, č. 2, s. 380.

²⁸ONDROUCH, Vojtech. *Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1957, s. 108-110.

²⁹SCHULZ, Walther. *Das Fürstengrab von Haßleben*. Berlin/Leipzig : Verlag von Walter Der Gruyter, 1933, s. 11-12, 18.

³⁰SCHULZ, Walther. *Leuna. Ein germanischer Bestattungsplatz der spätrömischen Kaiserzeit*. Berlin : Akademie Verlag, 1953, s. 34.

³¹DROBERJAR, Eduard. Neue Erkenntnisse zu den Fürstengräbern der Gruppe Hassleben Leuna-Gommern in Böhmen. In. *Přehled výzkumů* 48. Brno : Archeologický ústav AV ČR, 2007, s. 103.

bohatých kniežacích hrobov v priestore horného Potisia dokladá existenciu germánskeho mocenského centra, prípadne centier v tomto regióne, ale početné priame analógie v hrobových nálezoch môžu tiež naznačovať prepojenosť medzi germánskymi elitami so vzdialených oblastí. Podrobnejšie spracovanie analogických predmetov z viacerých kniežacích hrobov by mohlo bližšie objasniť šírenie kultúrnych vplyvov v stredoeurópskom priestore a prípadne naznačiť regionálne špecifiká nielen z hľadiska hrobovej konštrukcie, orientácie a pohľavia pochovaných jedincov, ale aj v súvislosti s honosnou výbavou kniežacích hrobov.

Resume

At the end of the Roman period it is possible to trace the influence of the Leuna-Hassleben horizon in the Upper Tisza region through the so-called chieftain's graves. The rich graves from Ostrovany and Cejkov belong to the group of the skeletal chamber graves of the Leuna-Hassleben type which we can date to the second half of the 3rd and the beginning of the 4th century. There are probably identified with the Vandal Germanic tribe. This article acquaints multiple occurrences of direct analogies of the findings from the graves of the Leuna-Hassleben group with the objects from the local chieftain's graves. The best equivalents to local findings can be seen especially in grave inventories from Zakrzów in Poland and from central German Hassleben. Multiple analogies can be found also in the Germanic graves in Krakovany-Stráže in south-western Slovakia. The occurrence of the analogous objects in distant areas of Barbaricum might indicate a strong cultural transfer and an interaction of Germanic elites in central Europe during the Late Roman period

Kľúčové slová: kniežacie hroby, Leuna-Hassleben, Ostrovany, Cejkov, doba rímska.

Key words: chieftain's graves, Leuna-Hassleben, Ostrovany, Cejkov, Roman period.

ZO ŽIVOTA MEŠŤANOV A ŠLACHTICOV V 13. – 17. STOROČÍ

Vylkynus villicus – najstaršia zmienka o košickom richtárovi¹

**Vylkynus villicus – the oldest reference to the town judge of
Košice**

Drahoslav Magdoško

Pri výskume dejín každého mesta venujú historici zvýšenú pozornosť najstarším správam o príslušnej lokalite a záznamom mien richtárov aj popredných osobností. V prípade Košíc staršia i novšia slovenská literatúra uvádza ako prvého po mene známeho richtára Arnolda, ktorého pramene spomínajú od roku 1307.²

Zachovala sa však listina už z konca 13. storočia, v ktorej menovite zapísali košického richtára, farára a viacerých zástupcov Košíc. Nejde pritom o dosiaľ neznámy dokument. Spomenul ho György Györffy v miestopise Uhorska za Arpádovcov, keď citoval mená i funkcie týchto Košičanov, pričom listinu dotoval do obdobia okolo roku 1292.³ Slovenskí historici, ktorí sa odvtedy venovali dejinám Košíc, však nevyzdvihli túto skutočnosť a je pravdepodobné, že ani nepracovali priamo s uvedeným prameňom. Len Miloš Marek konštatoval, že podľa znenia mien v tomto najstaršom zázname členov košickej mestskej rady mali samosprávu už pevne v rukách Nemci.⁴ Predmetom príspevku tak bude predstavenie tejto listiny. Poukážeme na okolnosti jej vydania ako aj datáciu, pretože v nej nie je uvedený rok. A keďže spomína prvého po mene známeho košického richtára, pokúsime sa zistiť viac o jeho

---

¹Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0101/12 Miesta pamäti Košíc I. (historické prelomy a inštitúcie).

²Napríklad HALAGA, R. Ondrej. *Archív mesta Košíc: Sprievodca po fondoch a zbierkach*. Praha : Archivní správa ministerstva vnútra, 1957, s. 8; ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján et al. *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Prodama, 2010, s. 204.

³GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1963, s. 102.

⁴MAREK, Miloš. *Cudzie etiká na stredovekom Slovensku*. Martin : Matica Slovenská, 2006, s. 67.

vzhľadom na obmedzený rozsah štúdie budú súvislosti týkajúce sa týchto osôb cieľom iného výskumu.

Obsah a dátácia listiny

Listina sa týka súdneho sporu Jágerskej kapituly, ktorý viedla voči Košičanom kvôli ich desiatku. V literatúre sa k tejto téme dosiaľ spomínali len listiny s výslednou dohodou oboch strán z roku 1292.⁴ Podľa nej sa kapitula a mesto po dlhšom spore vedenom pred ostrihomským arcibiskupom zhodli, že košický farár si mohol odvtedy ponechať celý desiatok z územia mesta, namiesto ktorého sa zaviazal platiť kapitule ročne 15 hrivien budínskej váhy. Zo susedných chotárov Vyšných Košíc, Lubiny a Hrabovca mali však miestni farníci košického kňaza odvádzať cirkevnú daň v naturáliách, z ktorej ich farárovi zostávala len štvrtina.

Prameň s najstaršou zmienkou mena košického richtára je mandátom ostrihomského arcibiskupa Vladimíra (Lodomera), ktorý predchádza túto záverečnú dohodu. Nariaďuje ním spišskému prepoštovi magistrovi Jakubovi a všetkým spišským farárom, aby obnovili resp. dodržiavali exkomunikáciu, ktorú arcibiskup vyhlásil nad farárom i celou komunitou košických hostí a konkrétnejšie aj vymenovanými svedkami tohto aktu z Košíc. Práve tu sa spomínajú poprední Košičania, medzi nimi richtár Vylkynus.⁵ Ostrihomského arcibiskupa predtým poveril vyriešením prípadu pápež, no Košičania sa zjavne odmietali podriadiť jeho súdnym rozhodnutiam a nechceli vykonať zadosťučinenie kapitule.⁶ Postihla ich preto exkomunikácia, ktorá bola cirkevným trestom pri odopretí platenia desiatku.⁷ Listina je na záver datovaná pri Budíne iba sviatkom bez udania roka (23. augusta). Z obsahu vyplýva, že ostrihomský arcibiskup vyhlásil nad Košičanmi exkomunikáciu už skôr, tí však našli pochopenie u

---

⁴Archív mesta Košice, Tajný archív (ďalej len AMK, TA), Cassovia, č. 3 a 4. Prepis prvej z nich vydanéj jágerskou kapitulou v TUTKÓ, József. *Szabad királyi Kassa városának történelmi évkönyve*. Kassa : Werfer Károhr, 1861, s. 205-206.

⁵Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (ďalej len MOL DF) 210703: „... *nominatim in Vylkynum villicum ... sententiam excommunicationis rite et legitime fecimus promulgari* ...“ Listina vyšla aj v edícii KONDORNÉ LÁTKÓCZKI, Erzsébet. *Árpád-kori oklevelek a Heves megyei levéltárban. Diplomata aetatis Arpadiana in archivo comitatus Hevesiensis conservata*. Eger 1997, č. 51, s. 77-78.

⁶MOL DF 210703: „... *non aliquis communicare presumat cum eisdem excommunicatis donec iuri parere et parti adverse satisfacere compellantur* ...“

⁷KUŠÍK, Michal. Cirkevný desiatok. In. *Historický časopis*, 1961, roč. 9, č. 3, s. 464.

niektorých cirkevných predstaviteľov na Spiši, ktorí im vysluhovali naďalej potrebné sviatosti. Aj to je príklad toho, aké úzke kontakty a spolupráca spájali nemeckých hostí z Košíc so spišskými Nemcami. Téma sporu o desiatok sa ďalej nebudeme venovať, podstatný je momentálne najmä termín vydania listiny.

Maďarský krajinský archív ju eviduje s možným časovým rozpätím 1279 – 1298. Ide vlastne o obdobie pôsobenia Vladimíra vo funkcii ostrihomského arcibiskupa. György Györffy datoval prameň konkrétnejšie a to okolo roku 1292.⁸ Práve vtedy sa jágerská kapitula dohodla s Košičanmi na spôsobe odvádzania desiatku, čím bol ukončený spor. Keďže dohodou z 1292 sa súdny konflikt Košíc s kapitulou uzavrel, tento rok je hornou hranicou, kedy bola listina 23. augusta spísaná. Exkomunikácia pritom mohla byť pádnym dôvodom pre čo najrýchlejšie uzavretie takéhoto pokonania, čo by svedčilo v prospech toho istého roku.

Nepochybný chronologicky spodný termín nám ale ozrejmi iné fakty. V listine spomínaný spišský prepošt Jakub nastúpil do úradu v roku 1284.⁹ Ešte viac napovedá ďalšia listina, tiež dosiaľ v literatúre nespomínaná, ktorú poznáme k tomuto sporu. Zachovalo sa totiž poverenie pápeža Mikuláša IV. z 5. decembra 1288, ktorým ustanovil ostrihomského arcibiskupa za sudcu v tejto kauze.¹⁰ Jágerský prepošt i kapitula sa totiž kvôli desiatkom sťažovali na farára a obyvateľov Košíc aj v Ríme. Arcibiskup mal po zvolaní sporných strán vyniesť definitívny rozsudok bez možnosti odvolania sa. K vynúteniu poslušnosti mohol využiť aj exkomunikáciu či interdikt, avšak len potom, čo k tomu dostane nariadenie od pápeža.¹¹ Keďže uhorský primas mal možnosť začať prípad riešiť až po doručení listiny od pápeža, priebeh súdneho sporu mohol k exkomunikácii dospieť len od nasledujúceho roku 1289.

---

⁸GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Budapest : Akadémiai kiadó, 1963, s.

102.

⁹HOMZA, Martin – SROKA, A. Stanisław. *Historia Scepusii I.* Bratislava – Kraków : Katedra slovenských dejín UK FiF Bratislava – Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego Kraków, 2009, s. 316-317, 564.

¹⁰GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Budapest : Akadémiai kiadó, 1963, s. 102; MOL DF 210700.

¹¹MOL DF 210700: „... ne in dictam universitatem excommunicationis vel interdicti sumam profetas nisi super hoc a nobis mandatum receptis speciale.“

Listina z 23. augusta je pritom dôsledkom už dlhšie sa vyvíjajúceho cirkevného prípadu s exkomunikáciou a jej obchádzaním cez niektorých benevolentných spišských farárov. Nemohlo teda ísť o krátky časový úsek, odkedy sa arcibiskup ujal riešenia kauzy. Najistejším datovaním je tak síce rozpätie 1289 – 1292, avšak predovšetkým prvý rok tohto obdobia je kvôli času potrebnému pre predchádzajúce udalosti súdneho procesu najmenej pravdepodobný. Pokúsili sme sa následne o ešte konkrétnejšie vročenie prostredníctvom porovnania niektorých znakov ostatných listín ostrihonského arcibiskupa z rokov 1289 až 1292:

a) Listina bola spísaná pri Budíne¹² a preto sme sa snažili nájsť iné pramene

z rovnakého miesta resp. také, ktoré by v daný čas vylúčili prítomnosť arcibiskupa pri tomto meste.

b) Spôsob zápisu intitulácie.

a) Okrem početných prípadov datácie v Ostrihome, niekedy na Spišskej Kapitule a zriedka v Bratislave či iných miestach, sme našli z dostupných edícií ako aj listín uverejnených Maďarským krajinským archívom¹³ len tri ďalšie pramene, ktoré boli arcibiskupom vydané v okolí Budína. Dve z 29. augusta 1290, ktoré však majú v datácii uvedený Starý Budín.¹⁴ Ďalšiu z 3. júna 1291 už pri Budíne.¹⁵ Listina s dátumom 23. augusta má teda najbližšie k prvým dvom spomínaným. Aj nový uhorský kráľ Ondrej III. sa kvôli prebiehajúcejmu snemu v tom čase zdržiaval pri Starom Budíne.¹⁶ Arcibiskupov mandát sa však odlišuje už spomínanou lokalizáciou *pri Budíne*.

V nasledujúcom roku 1291 sa ostrihonský arcibiskup zúčastnil uzavretia dohody Ondreja III. s rakúskym vojvodom Albertom. V Hainburgu ešte 28. augusta 1291 datoval listinu.¹⁷

---

¹²MOL DF 210703: „*Datum apud Budam in vigilia Bartholomei apostoli.*“

¹³V júni 2011 MOL sprístupňoval takmer 39 listín, ktorých vydavateľom bol ostrihonský arcibiskup Vladimír v rozmedzí rokov 1289 až 1292.

¹⁴Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (ďalej len MOL DL) 107488 (jednoduchý novoveký odpis); MOL DF 200040 (originál).

¹⁵WENZEL, Gustav. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus X*. Budapest : Eggenberger Ferdinand, 1873, č. 36.

¹⁶Datoval tu listinu 1. septembra 1290. KNAUZ, Ferdinandus. *Monumenta ecclesiae Strigoniensis II*. Strigonii, 1882, s. 267-268, č. 257.

¹⁷MOL DF 287027 (originál)

Ťažko však rozhodnúť, či rokovania vylučujú jeho prítomnosť pri Budíne päť dní predtým. Je to otázka pre historikov, ktorí podrobnejšie poznajú okolnosti mierovej dohody. Z ostatných rokov obdobia 1289 – 1292 sme napokon neobjavili žiadnu listinu, ktorej dátum a miesto vydania by kolidovali s termínom okolo 23. augusta pri tomto meste.

b) Ostrihomskeho arcibiskupa pisár predstavil ako *Lodomerius dei gracia archyepiscopus Strigoniensis eiusdemque loci comes perpetuus*. Po preskúmaní viacerých arcibiskupových listín z obdobia rokov 1289 – 1292 možno konštatovať, že v takmer všetkých je devočná formula zapísaná ako *miseracione divina*. Okrem nami skúmanej listiny sme z týchto rokov našli len štyri, ktoré majú uvedené *dei gratia*: jednu z 15. septembra 1289 (*Nos Lodomerius dei gratia Strigoniensis archiepiscopus et comes perpetuus loci eiusdem*),¹⁸ ďalej už obe spomínané listiny z 29. augusta 1290 datované pri Starom Budíne (obe *Nos Lodomerius dei gratia sancte Strigoniensis ecclesie archiepiscopus eiusdemque loci comes perpetuus*) a poslednú z 25. novembra 1290 so zhodnou intituláciou (*Nos Lodomerius dei gracia archiepiscopus Strigoniensis eiusdemque loci comes perpetuus*).¹⁹ K našej listine tak majú dátumom, miestom vydania aj úvodnou formuláciou blízko listiny z 29. augusta 1290. Príbuzné sú tiež písárske ruky jedného zachovaného originálu. Nenašli sme pritom na porovnanie inú listinu (s *miseracione divina*) datovanú v období 23. augusta – 25. novembra 1290. Podľa nášho prieskumu prameňov publikovaných v diplomatári Ferdinanda Knauza, ktoré vydal ostrihorský arcibiskup Vladimír počas svojho pôsobenia v tejto funkcii (1279 – 1298), sa však devočná formula *dei gratia* a rovnaké či príbuzné zostavenie intitulácie objavujú zriedka už od roku 1280. Až na niektoré stálejšie znenia v krátkych obdobiach je intitulácia veľmi variabilná. Podobnosti s listinami z roku 1290 by tak exaktnejšie mohol posúdiť snád' minucióznejší paleograficko-diplomatický výskum špecialistu na písomnosti kancelárie ostrihomskeho arcibiskupa.

---

¹⁸MOL DF 237791 (konfirmácia z roku 1468).

¹⁹MOL DF 264603 (jednoduchý odpis z 18. storočia).

Prvý po mene známy richtár

V osobe Vylkyna máme vôbec prvé známe meno košického richtára. V listinách, ktoré zaevidoval kolektív pod vedením Gy. Györffyho, sa iná staršia zmienka nenachádza. Nejde pritom o jediný dôkaz pôsobenia Vylkyna v danej funkcii. Ako bývalého richtára ho spomína tiež listina z roku 1347, keď mesto odkúpilo od potomkov Samphlebena a Obla územie Vyšných Košíc. Košická mestská rada v nej uviedla dedičov, ktorým postupne pripadol tento majetok a to „*Arnoldovi a Wolkynovi, jeho bratovi, našim bývalým richtárom, ako aj Herbordovi Samflebovi (a) podobne Jurajovi a Jakubovi, jeho bratovi, taktiež nazývaným Samfleb.*“²⁰ V prípade Arnoldovho brata ide nepochybne o Vylkyna zaznamenaného aj okolo roku 1290. Najpravdepodobnejším vysvetlením celého zápisu je interpretácia, že meno *Samfleb* sa vzťahovalo nielen na Herborda, ale aj osoby pred ním, podobne ako pri Jurajovi a Jakubovi. Ak by totiž boli Arnold a Vylkyn potomkovia Obla, išlo by o zapísania hodnú odlišnosť od ostatných dedičov. Richtár Vylkyn, resp. Volkyn, bol teda členom košického rodu Samphlebenovcov, ktorý sa vyznačoval pozemkovým vlastníctvom (Vyšné Košice),²¹ službami panovníkovi (za tie dostali Samphleben a Obl majetok) ale aj rozhodujúcou pozíciou v miestnej samospráve. Pár zmienok spomína potomkov Samphlebena v meste až do druhej polovice 14. storočia. Tak sa napríklad v 40. rokoch objavuje Juraj ako člen mestskej rady a následne v 50. a 60. rokoch aj ako štvrtý po mene známy košický

---

²⁰Dohoda sa nezachovala v origináli, ale v dvoch tranzumptoch jágerskej kapituly z roku 1352. AMK, TA, Cassovia, č. 13 (MOL DF 269074): „... *que quidem particule terre tandem temporis in processu, hereditario iure successit atque remansit, discretis viris, Arnoldo atque Wolkyno fratri suo olym iudicibus nostris necnon Herbordo Samfleb similiter Georgio et Jakobo fratri eiusdem Samfleb etiam vocatis, concivibus nostris* ...“ Nasledujúca AMK, TA, Cassovia, č. 14 (taktiež MOL DF 269074): „... *Arnoldo atque Wolkino fratri suo olym iudicibus nostris necnon Herbordo Samfleb, similiter et Georgio et Jacobo* ...“ Je pravdepodobné, že jeden tranzumpt uchovávalo mesto v svojom záujme a druhý sa v mestskom archíve ocitol z dôvodu opatery listín potomkov Samphlebena a Obla. Znenie dohody publikoval už dávnejšie Gyula Osváth avšak práve s nesprávnym prepisom mena richtára Vylkyna, podľa neho: „... *Arnoldo atque Voblino fratri suo* ...“ OSVÁTH, Gyula. *Adalékok Kassa város közigazgatási és közigazgatási szervezetehez I. Lipót koráig*. Kassa, 1918, s. 199.

²¹Donácia pre Samphlebena a Obla za verné služby od mladšieho kráľa Štefana v roku 1261. JUCK, Lubomír. *Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238 – 1350) I*. Bratislava : Veda, 1984, s. 43-44, č. 28.

richtár.²² Práve on ešte ako prísazný zastupoval svoj rod pri predaji územia Vyšných Košíc mestu a ani po tomto akte sa nestiahol z košickej samosprávy. Z dohody z roku 1347 tiež vieme, že bratom Vylkyna bol aj neskorší richtár Arnold. V čase zmienky niekedy z 1289 – 1292 však musel byť ešte veľmi mladým. V richtárskej funkcii sa totiž spomína až v rozmedzí rokov 1307 – 1343.²³ Košičania v dohode z 1347 pritom spomenuli Arnolda na prvom mieste a až po ňom jeho staršieho brata. Iste išlo o dôsledok toho, že Arnold bol richtárom ešte pár rokov pred touto dohodou a preto v čerstvej pamäti spolumešťanov. Inak zo spomínaného rozmedzia 1307 až 1343 máme niekoľko zmienok o richtárovi Arnoldovi, ale žiadnu o inej osobe v tejto funkcii. Hoci sa zrejme nezachovali všetky písomnosti toho obdobia, išlo by o pozoruhodnú náhodu, ak by sa dochovali už iba tie so správou o Arnoldovi. Richtárom bol teda väčšinu uvedeného času a pravdepodobne aj súvisle, čo nebolo neobvyklé ani v niektorých iných slovenských mestách.²⁴ Taktiež v prípade Vylkyna, ktorého si Košičania spolu s bratom Arnoldom ako bývalých richtárov dobre pamätali, môžeme azda predpokladať, že jeho pôsobenie v najvyššej správnej funkcii nebolo epizodické. Pozoruhodné je, že po smrti Arnolda niekedy v polovici 40. rokov 14. storočia už Košičania neumožnili žiadnemu richtárovi podobne dlhé zastávanie funkcie. Jeho nástupca, (komes) Albert, sa síce v nasledujúcich desaťročiach viackrát objavuje v richtárskej funkcii, zrejme aj súvislejšie niekoľko rokov, no predsa sa v nej už striedal so spomínaným Jurajom Samphlebenom. Obaja sú jedinými známymi košickými richtármi až do konca druhej tretiny 14. storočia.

Podstatný vplyv na richtársku pozíciu tak mali Samphlebenovci najneskôr od konca 13. až do tretej štvrtiny 14. storočia. Staršie menné zmienky o košických richtároch však už nepoznáme. Samotný Samphleben sa v dvoch zachovaných správach z rokov 1261 a 1275 nespomína ako košický richtár. Údaje dohody

---

²²Zoznam zmienok o richtároch v ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján (eds.). *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Prodama, 2010, s. 204. (Autorky kapitoly o Košiciach Miroslava Slezáková a Katarína Nádaská)

²³ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján (eds.). *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Prodama, 2010, s. 204. (Autorky kapitoly o Košiciach Miroslava Slezáková a Katarína Nádaská).

²⁴Napríklad známy prípad bratislavského richtára Jakuba II. z rokov 1326 – 1374. LEHOTSKÁ, Darina. Jakubovci. Bratislavská patricijská rodina (1279 – 1420). In. *Bratislava – ročenka Mestského múzea*, 3, 1967, s. 69-83.

z roku 1347 aspoň svedčia, že z potomkov Samphlebena boli dovedy richtármi a súčasne správcami rodových majetkov (Vyšných Košíc) len Vylkyn a Arnold. Prirodzene, nemožno úplne zamietnuť ani možnosť, že nakrátko sa mohol stať richtárom člen rodu (a samozrejme aj iný Košičan), ktorý nemal v opatere rodinné majetky. Ešte spomenieme, že meno Vylkynus je v edíciách listín stredovekého Uhorska pomerne ojedinelé. Príbuzné meno mal Elkynus, ostrihomský mešťan, prisazný a richtár, spomínaný napríklad v rokoch 1269 a 1282.²⁵

Resume

A charter of archbishop of Esztergom from 23 August one of the years 1289 – 1292 contains names of the earliest known representatives of the town Košice: judge Vylkynus, priest and eight other men, probably members of the Town Council. The research has shown that Vylkynus was a descendant of the significant Košice's family of Samphleben's as well as his brother Arnold, who was judge of the town probably continuously from the beginning of the 14th century to mid-40th years. This fact demonstrates a considerable impact of Samphleben's on the town administration.

Kľúčové slová: Košice, stredovek, mestá, mestská správa, mestská elita.

Key words: Košice, Middle Ages, towns, town administration, urban elite.

---

²⁵KUBINYI, András. *Elenchus fontium historiae urbanae. Vol. III, pars 2.* Budapest : Balassi Kiadó, 1997, č. 49, s. 59 a č. 61, s. 75

Testament – prameň poznania života košických mešťanov v 16. storočí

Testament – the source of acquaintance about the life of city – dwellers of Košice in the 16th century

Bernadeta Fabová

Primárne je možné definovať testament ako písomné vyjadrenie poslednej vôle testátora, teda vydavateľa testamentu, ktorý stanovuje presný spôsob naloženia s jeho majetkom v prípade úmrtia. Hlavným cieľom tohto súkromnoprávneho konania bolo stanovenie jedného alebo viacerých dedičov pozostalého hnutel'ného a nehnuteľného majetku, rešpektujúc pritom dedičské právo platné v danom prípade. Hodnovernosť tohto druhu písomnosti zaručuje hlavne prítomnosť svedkov¹ pri jeho vzniku, čo dokumentuje ich vymenovanie v úvodnej, ojedinele záverečnej, časti dokumentu, často potvrdené pečaťami umiestnenými za samotným textom poslednej vôle, no nepochybne aj formálne a obsahové náležitosti, v niektorých prípadoch aj uloženie, keďže testamety, prípadne ich dobové kópie, odpisy či stručné záznamy v knihe testamentov, boli často uložené v archíve mesta,² či na radnici.

Formálne náležitosti vychádzali pôvodne z rímskeho a kanonického práva, zákonom boli stanovené až v roku 1715 a 1729,³ čo spôsobilo ich značnú rozmanitosť. Právnym podkladom posledných vôli bolo Tripartitum, ale aj platné štatúty mesta.

Na základe druhu písomnosti je možné klasifikovať testamety na jednotliviny a knihy testamentov. Predmetom výskumu tejto štúdie sú jednotliviny zachované z obdobia 16. storočia uložené v Archíve mesta Košice,⁴ netvorí samostatný fond, či podfond. Pred začiatkom samotného výskumu bola potrebná ich identifikácia na základe Schvartzenbachových inventárov, konkrétne

---

¹Počet svedkov sa pohyboval v rozmedzí dvoch až deviatich, najčastejšie sa vzniku testamentu zúčastnili traja až štyria svedkovia.

²Testamety boli často krát zapisované do mestských kníh, nachádzajú sa aj v Košických mestských knihách, ich výskum však nie je predmetom tohto príspevku.

³LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Knižnica Právnickej jednoty, 1946, s. 425-427.

⁴AMK, Magistrát mesta Košice (MMK), Schvartzentachiana, 1604 – 4815; AMK, MMK, Tajný archív, U – NN.

prvých dvoch dielov. Pri dodržaní znenia platného Zákona č. 395/2002 o archívoch a registratúrach, ktorý stanovuje dolný časový horizont dostupnosti archívneho materiálu na rok 1526, spadá do záberu tejto práce 205 posledných vôli, z ktorých bolo zatiaľ preskúmaných 104. Na základe tohto konkrétneho materiálu budú stanovené všeobecné, ako aj špecifické znaky zvoleného druhu archívneho prameňa, ale hlavne jeho využiteľnosť pre rekonštrukciu každodenného života ranonovovekého mešťana.

Skladba testamentov

Vnútornú skladbu testamentov tvorí úvodný protokol a kontext, eschatokol sa vyskytuje ojedinele. Najfrekvencovanejšia schéma poslednej vôle sa začína datáciou,⁵ nasleduje uvedenie mena testátora, vymenovanie svedkov, vyhlásenie o vyhotovení testamentu so zdravou myslou, dispozícia a spečatenie. V niektorých prípadoch môže byť poradie opačné, poprípade sa datácia vyskytuje ako na začiatku, tak aj na konci dokumentu, alebo sa testament začína invocáciou.⁶ V ojedinelých prípadoch sa datovacia formulka nachádza ako na začiatku testamentu, tak aj na jeho konci, kde má zvyčajne podobu odkazu na prvý dátum napríklad v znení „*Datum anno et die supra scripto*“.⁷

V úvodnej časti posledných vôli je uvedený nie len testátor, ale aj okolnosti vzniku písomnosti. Najčastejším uvedeným dôvodom vzniku testamentu je zlý zdravotný stav a predpokladané úmrtie, o čom svedčí aj fakt, že za miesto spísania poslednej vôle je často uvedený príbytok testátora, do ktorého prišli svedkovia stanovení pravdepodobne richtárom mesta.⁸

---

⁵Pozoruhodné je uvádzanie dátumu v latinčine, i keď jazyk dokumentu je nemčina alebo maďarčina. Ako napríklad v súpise majetku Alberta Tarczaya : „*Anno 1599 die 8 decembris, Az mi nemes es tisztelendo biro urunk Rainer Menihart...*“ (AMK, MMK, Schvartzenbachiana, 4815). Najfrekvencovanejšia podoba dátumu spočíva vo vymenovaní dňa v mesiaci, mesiaca a roku vzniku písomnosti, vyskytlo sa však aj datovanie podľa cirkevných sviatkov.

⁶Ako napríklad v testamente Kataríny Meltzerovej : „*In nomine patris et filii et spiritus sancti Anime...*“ (AMK, MMK, Schvartzenbachiana, 1683).

⁷Súpis majetku vdovy po Štefanovi Bakonyiovi (AMK, MMK, Schvartzenbachiana, 4501).

⁸V úvodných textoch závetov sa spomína, že svedkovia boli vyslaní richtárom, čo môže indikovať, že konali v zastúpení mesta, prípadne ich sám určoval, či schvaľoval. Ako napríklad v testamente Mikuláša Rudbera.

Svedkami boli najčastejšie členovia mestskej rady, zmienka o prítomnosti samotného richtára pri právnom pokonaní sa v žiadnom dokumente nenachádza. Identifikácia svedkov je v ojedinelých prípadoch nemožná, teda nešlo o členov mestskej rady, či senátu, prípadne boli členmi rady v predchádzajúcom období. Výnimku predstavuje súpis majetku spojený s testamentom, kde vo funkcii svedka vystupuje člen spišskej komory Möhs Mitnerwanger.⁹

V prípade absencie vymenovania svedkov v texte závetu sa zvyknú nachádzať pod pečaťami pritlačenými na konci písomnosti podpisy svedkov, ktoré do istej miery vypísanie mien svedkov substituujú.¹⁰

Informačne nemenej hodnotné sú dorzálne a marginálne poznámky nachádzajúce sa na veľkej väčšine skúmaných testamentov. Najčastejším obsahom dorzálnych poznámok je údaj o čase predloženia a schválenia poslednej vôle senátom mesta. V takomto prípade má poznámka znenie : „*exhibitum et lectum coram ampli senatui civittie cassoviensis die...*“.¹¹ Uvedený dátum býva v porovnaní s dátumom vzniku neskorší, v extrémnych prípadoch je medzi nimi rozdiel viac ako rok. Marginálne poznámky sa najfrekventovanejšie vyskytujú pri vymenovaní dlhov voči testatorovi, kedy dokumentujú zaplatenie zapísaného dlhu, majú podobu jedného latinského slova „*solvit*“.¹²

Uplatňované dedičské právo

Stanovenie dedičov indikuje nielen platné dedičské právo, ale aj vzťah konkrétneho mešťana k svojim príbuzným. Najčastejšími dedičmi sú práve potomkovia testátora, teda dediči prvej triedy, pričom sa rozlišujú potomkovia z jednotlivých manželstiev.

Vymenovanie všetkých manželiek či manželov, ako aj detí, prípadne rodičov či iných príbuzných je využiteľné pre genealogický výskum mešťanov v 16. storočí. Problematická je neznalosť rodných priezvisk manželiek, ako iných príbuzných, ktorí sú väčšinou

---

⁹AMK, MMK, Schvartzenbachiana, 4682.

¹⁰Ako napríklad na testamente Martina Kamnera (AMK, MMK, Schvartzenbachiana, 3546).

¹¹Testament Evy Bretinovej (AMK, MMK, Schvartzenbachiana, 3972).

¹²Tento typ marginálnej poznámky je častý v testamente Alžbety Emniskovej (AMK, MMK, Schvartzenbachiana, 4679).

menovaní len krstným menom, čo do istej miery znemožňuje identifikáciu ďalších príbuzných.

Dispozícia testamentov

Samotná dispozícia testamentov môže mať viacero podôb. V najelementárnejšej podobe predstavuje konštatovanie v zmysle stanovenia jedného či viacerých dedičov, ktorým pripadne celý majetok pozostalého, takýchto dedičov je možné označiť za „hlavných“. Za najčastejších „hlavných“ dedičov sú označovaní najbližší príbuzní zomrelého, a to v prvom rade deti, v druhom rade manžel, manželka alebo rodičia. V ojedinelých prípadoch patria medzi týchto dedičov súrodenci a ich manželia či manželky. Medzi týchto „hlavných“ dedičov rozdeľuje testátor všetok svoj hnutelný a nehnuteľný majetok, čo môže mať podobu : „...*ferlasen will aus mainem hab und guten allsnemlich mainem bruder Paull...*“.¹³

Druhá variácia dispozície, má rozsiahlejšiu podobu, jej obsahom je vymenovanie väčšej časti, či dokonca celého majetku mešťana, pričom sú rozpísané všetky hnutelné a nehnuteľné položky, často krát sa pri nich nachádza aj ich približná cena, ale aj menovite dedič, ktorému bude po smrti testátora konkrétna vec patriť. V takomto prípade sú spomenutí všetci dediči, aj tí, ktorým bude prináležať len malá časť majetku, alebo dokonca len jedna položka, a to z uvedeného či neuvedeného dôvodu. Takáto dispozícia býva z dôvodu zvýšenia prehľadnosti členená na odseky utvorené na základe druhej podobnosti dedených položiek.

Prvou položkou býva vo väčšine prípadov odovzdanie duše všemocnému bohu,¹⁴ prípadne Ježišovi Kristovi.

Ostatné položky sú primárne rozdelené na hnutelný a nehnuteľný majetok, pričom v niektorých prípadoch je najskôr uvedený hnutelný, v iných nehnuteľný majetok. Jednotlivé odstavce dispozície bývajú číslované, čo môže mať podobu : „*Erstlich so bevelche ich... zum andern... zum driten... zum vierten... ... letzlich...*“.¹⁵ Skupina obsahujúca nehnuteľnosti vo všeobecnosti nenesie konkrétny názov, i keď v testamente Jozefa Plitneczera má

---

¹³Testament Jána Szelaia (AMK, MMK, Schvarzenbachiana, 4352).

¹⁴Nie však v druhej väčšine, takže nie je možné túto skutočnosť označiť za pravidlo, na vyslovenie takejto domnienky je nutný výskum zvyšnej časti testamentov.

¹⁵Testament Barbary Baierovej (AMK, MMK, Schwartzenbachiana, 4814).

pomenovanie „*Ein weingart sambt dem ackerlant*“.¹⁶ Pod túto skupinu spadajú budovy, najčastejšie jeden alebo aj viac domov, ako aj vinice, záhrady a iná poľnohospodárska pôda. Uvedenie výnosov tejto poľnohospodárskej pôdy nie je ojedinelé, rovnako ako aj stanovenie ich dediča. Metácia nebýva bežnou súčasťou testamentov, v niektorých prípadoch je však spomenutý blízky známy bod, pri ktorom sa zmienená pôda rozkladá, ako napríklad nemocnica. Tieto údaje umožňujú vykreslenie nielen približného pozemkového vlastníctva košického mešťanstva, ale aj pravdepodobné rozdelenie pôdy v okolí, ako aj v rámci mesta. Konkrétne vlastníctvo jednej či viacerých viníc bolo typickým pre mešťanov, čo indikuje existenciu veľkých viníc v okolí Košíc. Vlastníctvo poľnohospodárskej pôdy, lesa či pastvín bolo spomenuté ojedinele. Častým javom býva delenie tohto nehnuteľného majetku medzi viacerých dedičov, prípadne nariadený predaj jeho časti, z čoho majú byť zaplatené dlhy, alebo vyplatené peniaze inému dedičovi.

Hnuteľný majetok zahŕňal podstatne väčšie množstvo položiek, preto býva rozdelený do viacerých skupín. Na väčšine testamentov, neplatí to však pre všetky doteraz preskúmané dokumenty, platí pravidlo vymenúvania jednotlivých položiek podľa hodnoty. V prvom rade je pod touto skupinou uvedená finančná hotovosť v mene, v ktorej sa fyzicky zachovala, nedochádza teda k prepočítaniu na spoločnú menu. Následne sú vymenované šperky a iné klenoty, pod ktoré patria prstene či svietniky, strieborný príbor, alebo riad, najčastejšie poháre, ktoré bývajú detailne opísané a ohodnotené. Šperky najčastejšie pripadajú ženám, manželkám alebo dcéram. Ďalšou skupinou býva hodnotnejšie vrchné oblečenie, zdobené zlatou výšivkou alebo perlami, či inými dekoráciami zvyšujúcimi jeho hodnotu, pod ktorým sa myslia rôzne plášte, kabáty, kožuchy či pokrývky hlavy. Ostatné vrchné odevy sú uvedené samostatne, najčastejšie ide o sukne, šaty a nohavice. Opisy šatstva bývajú detailné, pričom neabsentuje ani látka, z ktorej boli zhotovené, prípadne iné špecifické znaky konkrétneho kusu odevu, ako aj stav jeho zachovania, teda či bol obnosený a či nový. Ostatné oblečenie je zaradené pod skupinu biele, spodné odevy, kde patria rôzne šatky, tuniky či spodná bielizeň. Špecifickou položkou tejto skupiny sú baly látok, ktoré bývajú tiež predmetom testamentov.

---

¹⁶Testament Jozefa Plitneczera (AMK, MMK, Schvartzenbachiana, 4683).

Vymenovanie jednotlivých častí oblečenia, ako aj jeho detailný popis predstavujú podstatný prameň pre rekonštrukciu ošatenia meštianstva v 16. storočí, ako aj dostupnosti látok, či dekorácií použitých na jeho výrobu v sledovanej lokalite. Diferenciáciou testátorov do rôznych majetkových skupín je možná rekonštrukcia odievania jednotlivých majetkových vrstiev, následná komparácia umožňuje potvrdenie či vylúčenie možnosti vizuálneho odlišenia predstaviteľov jednotlivých majetkových skupín, ako aj národnosti v rámci vnútorného mesta.

Okrem oblečenia bolo predmetom testamentu aj vybavenie domácnosti. K tomuto termínu je možné zaradiť posteľnú bielizeň, kam patria vankúše, prikrývky, periny či prestieradlá a plachty. Spadá sem aj riad, kde sú vymenované nádoby, misy, mažiare či príbor. Tieto predmety boli najčastejšie vyrobené z mosadze a medi. Nábytok obývacích častí a vybavenie kuchyne tvorili postele, skrine, stoly či stoličky. Táto časť testamentu je prínosná pre rekonštrukciu obdobia príslušníkov jednotlivých majetkových skupín, umožňuje aj vytvorenie modelu typického mešťana teda príslušníka strednej vrstvy, ktorá v sledovanom meste v stanovenom období jednoznačne dominuje. Negatívum závetov predstavuje absencia celkového opisu príbytku, teda počtu miestností, ich využitie a presné vybavenie. Na zistenie tohto druhu informácií je nutné využitie prameňa iného typu.

Nemenej hodnotnou položkou tvoriacou predmet posledných vôľ boli knihy. Nachádzajú sa v menšom počte testamentov, a to tiež len v malom množstve. Ich dedičmi boli mužskí potomkovia poručiteľ'a.

Súčasťou tejto skupiny dedených predmetov býva aj uvedenie donácie v podobe finančnej hotovosti či predmetov kostolu, nemocnici i školy.

Poslednú časť obsiahnutú v testamentoch predstavujú zoznamy dlžníkov a dlhov testátora. Tie bývajú zapísané najčastejšie na začiatku alebo na konci dispozície, rozčlenené sú na dlhy testátora a na dlhy voči nemu. Zaznamenané je meno ako aj presná dlžná čiastka, na konci býva uvedená celková suma, ktorú bol testátor dlžný, a ktorú mu boli vymenovaní obyvatelia mesta dlžní. Predmetom dlhov nebola výlučne finančná hotovosť, ale aj predmety väčšej či menšej hodnoty, ktorá bola pri nich vyčíslená. Táto časť umožňuje čiastočne rekonštruovať ekonomickú situáciu mešťana, ako aj jeho hospodárenie. Nariadenie splatenia dlhov dedičom

predstavuje časté ukončenie súpisu podlžností. Aj peniaze, ktoré testátor požičal, mohli byť predmetom dedenia, často bol stanovený ich konkrétny dedič, ako a kedy mu mali byť vyplatené sa však v textoch neuvádzalo. Absentovalo tiež uvedenie spôsobu vzniku týchto zoznamov, teda či podliehali kontrole svedkov vzniku testamentu, alebo či boli vytvorené na základe písomných dokladov, či ústneho svedectva dlžníkov. V prípade, že testátor nemal žiadne nezaplatené dlhy, bola táto skutočnosť v texte jednoznačne uvedená.

Súpisy majetkov a inventáre

Príbuzným prameňom k testamentom sú súpisy majetku či inventáre (*inventarium bonorum*, *inventarium rerum*). V Archíve mesta Košice sa zo stanoveného obdobia celkovo nachádza 54 súpisov majetku, z čoho bolo doteraz preštudovaných 22. Rovnako ako testamenty netvorí spoločný fond alebo podfond, pred ich samotným výskumom boli identifikované s využitím rovnakého postupu ako pri závetoch. Skladbovo a obsahovo sú súpisy majetku príbuzné posledným vôľam, no môžu mať viacero variácií. Asi najfrekvencovanejšou formou je vymenovanie jednotlivých, podrobne opísaných a ohodnotených položiek hnutel'ného a nehnuteľného vlastníctva mešťana začlenených do tematických skupín, pričom v malom počte prípadov dokonca absentuje aj úvodný text, či zoznam svedkov. Najčastejšie sa vyskytuje variácia obsahujúca úvodný text, zahŕňajúca vymenovanie svedkov, dôvod vzniku inventáru nebýva uvedený.

Forma súpisu, ktorá je najviac podobná testamentu sa vyskytuje v menšom počte. V takomto prípade je možné tiež hovoriť o inventári spojenom s poslednou vôľou, nakoľko sú stanovení dediči pozostalosti, primárnou funkciou dokumentu je však spísanie vlastníctva mešťana, nie stanovenie dedičov. Príčiny vzniku inventárov boli rôzne, mohli vzniknúť tesne po smrti mešťana, v prípade, že jeho majetok nebol dostatočne spísaný v poslednej vôli, alebo vznikli ako doplnok testamentu. Exaktné stanovenie dôvodov vzniku inventárov je momentálne v štádiu výskumu.

Rovnako ako pri testamentoch tvorí dispozíciu súpisu vymenovanie hnutel'ného a nehnuteľného majetku zomrelého. V prvom rade sú spomenuté nehnuteľnosti, v prípade pozemkov býva často krát uvedený aj ich výnos, ich poloha je stanovená len vymenovaním majiteľov okolitých pozemkov.

Hnuteľný majetok je, rovnako ako pri závetoch, rozdelený do skupín na základe charakteru predmetov, alebo je majetok spísaný v poradí, v akom bol nájdený, bez ohľadu na jeho využitie či povahu. V prípade diferenciacie do skupín býva ich poradie podobné ako v testamentoch, ako prvé sú uvedené šperky, finančná hotovosť či iné hodnotné predmety. Za nimi nasleduje oblečenie, posteľná bielizeň, zariadenie kuchyne, nábytok, súpis kníh, ale aj zoznam dlhov voči zomrelému, teda peniaze, ktoré síce fyzicky nevlastnil, no mal na ne zákonné právo. Na rozdiel od závetov je opis nájdeného hnuteľného majetku oveľa podrobnejší, nechýba stanovenie jeho hodnoty, a to pri každej položke, na konci skupiny, v niektorých prípadoch súpis majetku dopĺňa vyčíslenie celkového majetku zomrelého, najčastejšie stanovený vo florénoch.

Špecifický obsah má inventár kníhkupca Jána Galena,¹⁷ pochádzajúci z roku 1583, ktorého obsahom je okrem predmetov každodennej potreby, rozdelených do skupín podľa obsahu, aj súpis kníh, ktoré vlastnil. Spomenutý inventár viac rozoberá príspevok „Ján Galen a jeho knižná zbierka z roku 1583“.¹⁸

Na základe uvedených skutočností je možné považovať testamenty a inventáre mešťanov za pramene informačne potenciálne, vhodné pre všestranné využitie. Ich dôkladná analýza a následná syntéza poznatkov môže viesť k vykresleniu prameňmi podloženého bežného oblečenia mešťana, vybavenia jeho obydľia, ako aj jeho pozemkového vlastníctva, či určitého aspektu jeho života. Komparáciou s inými prameňmi, ako napríklad daňovými registrami, je možná približná charakteristika majetku mešťana patriaceho do istej sociálnej skupiny, nemenej interesantný je výskum vzťahu veľkosti majetku a výšky stanovenej dane, čo by potenciálne mohlo umožňovať určenie daňového kľúča. Nemenej prínosná by bola diplomatická analýza písomnosti predstavujúca relevantný prínos v oblasti meštianskej (občianskej) sfragistiky, nakoľko bežnou súčasťou testamentov boli aj pečate svedkov, teda členov mestskej rady.

---

¹⁷AMK, MMK, Schvartzenbachiana, 3728.

¹⁸FABOVÁ, Bernadeta. Ján Galen a jeho knižná zbierka z roku 1583. In. DOMENOVÁ, Marcela (ed.). *Z dejín knižnej kultúry východného Slovenska II.*, Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2011, s. 166-171.

Resume

The aim of my contribution is to define the term “testament”, its formal and substantial attributes as well as its applicability as a source for certain historical disciplines. General conclusions are made on the basis of research of genuine archive documents, testaments and inventories from the 16th century, deposited in the Archives of the City of Košice. Based on their analysis and subsequent synthesis, the most common blueprint of testaments has been reconstructed. A description of less common variants is also included. An emphasis has been put on the description of the actual inheritance law valid at the time, which was used in the development of the selected source. The main part of the paper contains descriptions of the content side of the disposition - lists of items of real estate and personal property, which were the subject of the last will. The items are also of importance to the broader inquiry into the history of the city.

Kľúčové slová: testament, raný novovek, Košice, meštianstvo, každodenný život.

Key words: testament, early modern age, Košice, bourgeoisie, everyday life.

Majetkové pomery Bornemisovcov v Šariši v 16. – 17. storočí (Na príklade Drienických a Ternianskych Bornemisovcov)

Property situation of Bornemisa family in Šariš in 16. – 17. century (On example of Bornemisa families from Drienica and Terňa)

Mariana Kosmačová

Po bitke pri Moháči a v súvislosti s nástupom novej dynastie na uhorský trón získava v Uhorsku pozície mnoho nových šľachtických rodov. Šlo zväčša o prívržencov habsburského dvora, ktorí sa vyznamenali v bojoch proti Turkom. V súvislosti s nepokojnou situáciou v južných častiach krajiny sa snaží šľachta získavať majetky v bezpečnejších krajoch na severe a západe, z ktorých sa po obsadení Budína Turkami v roku 1541 formuje kráľovské Uhorsko. Tak sa aj v Šariši usádzajú nové rody, medzi nimi aj Bornemisovci, ktorí sú typickým príkladom tejto nastupujúcej šľachty. Široko rozvetvení Bornemisovci vlastnili v Šariši početný usadlostný majetok, sobášmi a majetkovými prevodmi sa však tento majetok často presúval od jedného vlastníka k druhému. Táto situácia je pre Šariš veľmi typická, čo zrejme súvisí aj s tým, že azda s výnimkou Makovického panstva tu bolo majetkové vlastníctvo veľmi rozdrobené, a vlastníckmi boli predstavitelia nižšej šľachty či zemianstva. Vlastníctvo nehnuteľného majetku šľachty v Šariši nie je v slovenskej historiografii takmer vôbec zmapované, pričom ide o zaujímavú problematiku, ktorá by osvetlila pôvod šarišskej šľachty, jej osudy či majetnosť, ba poukázala by aj na vlastnícke pomery na vidieku, či praktickú stránku súkromného práva v danom období. Na základe doterajšieho výskumu sa nám podarilo nájsť genealogickú i majetkovú kontinuitu u dvoch vetiev tohto rodu, teda Bornemisovcov Drienických a Ternianskych, a tak chceme v príspevku predstaviť majetkové pomery u týchto dvoch vetiev. Pri výskume sme predovšetkým vychádzali z archívnych prameňov, a to z portálnych súpisov, kongregačných protokolov Šarišskej stolice a majetkových listín nachádzajúcich sa vo fondoch rôznych šľachtických rodov. Práca vychádza aj zo záverov príspevku, ktorý sme predniesli v rámci 7. študentskej vedeckej konferencie konanej na pôde FF PU,

a vzhľadom na nové poznatky, ku ktorým sme došli, ho poopravuje.¹ Text sprevádzajú genealogické tabuľky, v ktorej sú zaznamenané rodové vzťahy medzi príslušníkmi spomínaných dvoch vetiev.

Pôvod Bornemisovcov z Drienice

Bornemisovci z Drienice majú svoj pôvod u Benedikta Bornemisu z Heveša, ktorý sa spomína aj v písomných prameňoch. Bol manželom Margity Mariášiovej² a mali spolu 6 detí.³ Na tomto mieste treba spomenúť štúdiu maďarských historikov J. Böszörményiho a É. Virág Künstlerné,⁴ ktorí v nej na základe rozboru textu armálesu pre Benedikta Bornemisu z Heveša z roku 1533 od Ferdinanda I. vysvetlili, že listina bola vydaná pre dve osoby s tým istým menom.⁵ Išlo o dvoch rovnomenných bratov, ktorí mali len spoločného otca. Benedikt Bornemisa, ktorého sme spomínali ako manžela Margity bol podľa tejto štúdie starším z bratov. Obaja získali povýšenie do šľachtického stavu za vojenské zásluhy, o Benediktovi Bornemisovi mladšom sa aj z historiografie vie, že bol kapitánom jazdy v Košiciach a tiež kapitánom pevnosti v Gyule v rokoch 1558 – 1560.⁶ Spomínaní dvaja historici prišli na

---

¹Z tohto podujatia vyšiel tlačou zborník abstraktov (KOSMAČOVÁ, Mariana. Majetkové pomery v Demjate, Fričkovciach a Janovciach v 16. a 17. storočí. In. 7. študentská vedecká konferencia. Zborník abstraktov. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2011, s. 75-76.)

²Štátny archív (ďalej ŠA) Prešov, fond (ďalej f.) Najstaršie knihy Šarišskej župy (1348) 1561 – 1616, inventárne číslo (ďalej i. č.) 656/2, fólia (ďalej fol.) 229.

³V Prameňoch sa spomínajú ako ich deti Katarína Bornemisová (ŠA Prešov, F. Úsz Uzovce, oddelenie (ďalej o.) Majetkoprávne písomnosti, i. č. 27, signatúra (ďalej sign.) XXX1/1, 2.), Barbora Bornemisová, Klára, Dorota a Gašpar Bornemisa (ŠA Prešov, Fond Šľachtické rodiny 16. – 20. storočia, Oddelenie Rodina Bornemisa, i. č. 1, š. 1.). Ján Bornemisa sa síce priamo ako syn Benedikta Bornemisu v prameňoch nespomína, no zaznamenaný bol ako *frater carnalis et uterinus* Gašpara Bornemisu, teda obaja mali rovnakú matku a otca (ŠA Prešov, f. Najstaršie knihy Šarišskej župy (1348) 1561 – 1616, i. č. 1285/4, fol. 108 b.).

⁴BÖSZÖRMÉNYI, József – KÜNSTLERNÉ VIRÁG, Éva. A két hevesi Bornemissza Benedek és armálisuk 1533-ból. In. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* [online], r. 2005, č. 1, s. 98-106 [cit. 2011-09-30]. Dostupné na internete: <<http://wall.szszbmo.hu/szemle/2005-ev/2005-1>>.

⁵V spomínanom príspevku (pozn. č. 1) sme taktiež mylne považovali Benedikta Bornemisu, manžela Margity Mariášiovej, za kapitána pevnosti v Gyule a kapitána jazdy v Košiciach.

⁶CSANKI, Dezső. Hevesi Bornemissza Benedek gyulai kapitánysága. In. *Békésvármegyei Régészeti és Mivelődéstörténelmi Társulat Évkönyve VIII*. Gyula : A társulat kiadása, 1882, s. 57-104.

základe štúdia rôznych prameňov aj na to, že obaja Benediktovia mali synov s menom Ján, ktorí používali prídomok z Drienice (De Soom), čo môže ešte viac sťažovať výskum.⁷ Benedikt Bornemisa získal mnohé majetky na Spiši a v Šariši pre seba a svojich potomkov jednak ako veno od manželky Margity, s ktorou sa oženil asi v rokoch 1533 alebo 1534, a tiež ako kráľovskú donáciu od Ferdinanda I. z roku 1537, pričom ich kráľ predtým skonfiškoval Matejovi Mariášimu, pre nevernosť a podporovanie Jána Zápoľského.⁸ Matej Mariáši bol bratom Margity, teda táto zmena vo vlastníctve v konečnom dôsledku nebola pre Mariášiovcov taká škodlivá.⁹ Navyše, veľkým úsilím Žofie Pongrácovej, vdovy po Františkovi Mariášim a teda Margitinej švagrinej, dostali sa takmer všetky majetky na Spiši súdnou cestou späť do rúk Mariášiovcov, ktorá ich chcela získať pre svojho syna Pavla Mariášiho.¹⁰ Podľa vtedajšej právnej praxe, venný majetok, ktorý manželka priniesla do manželstva, pripojil sa k rodinnému majetku a stával sa spoločným vlastníctvom rodiny a v prípade jej úmrtia tiež dedičstvom manžela ako aj ich potomkov.¹¹ K venným majetkom Margity Mariášiovej v Šariši, ktoré potom prešli na jej manžela, s najväčšou pravdepodobnosťou patrila kúria a k nej prináležiaci nehnuteľný majetok v Drienici, kúria a ďalšie majetky v Demjate a usadlostný majetok vo Fričkovciach a Janovciach. Tieto majetky sa totiž pravidelne nachádzali v držbe Bornemisovcov z Drienice a ich potomkov až do konca 17. storočia.¹² Navyše, podľa portálneho súpisu z roku 1553 bol Benedikt výhradným vlastníkom práve vo

---

⁷Manželkou Benedikta Bornemisu mladšieho bola Helena Pongrácová. V ich štúdiu spomínajú tiež prameň dokladajúci možnosť existencie ďalšieho – tretieho Benedikta Bornemisu z Heveša, ktorého manželkou bola Margita Balašová. Objasnenie tohto zistenia zostáva nateraz otázne. BÖSZÖRMÉNYI, J. – KÜNSTLERNÉ VIRÁG, É. A két hevesi Bornemissza Benedek és armálisuk 1533-ból..., s. 99, 101-102.

⁸BÖSZÖRMÉNYI, J. – KÜNSTLERNÉ VIRÁG, É. A két hevesi Bornemissza Benedek és armálisuk 1533-ból..., s. 99-102.

⁹BÖSZÖRMÉNYI, J. – KÜNSTLERNÉ VIRÁG, É. A két hevesi Bornemissza Benedek és armálisuk 1533-ból..., s. 99-102.

¹⁰BÖSZÖRMÉNYI, J. – KÜNSTLERNÉ VIRÁG, É. A két hevesi Bornemissza Benedek és armálisuk 1533-ból..., s. 99-102.; ŠA LEVOČA, Inventár archívu Mariássy – Spišský Hrušov (1288) 1445 – 1948, s. 1-2.

¹¹LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : IURA EDITION, 2002, s. 323.

¹²Tento vývoj je opísaný v našom príspevku z konferencie, ktorý sme spomínali v úvode tejto práce (pozn. č. 1).

Fričkovciach (6 port), Demjate (4 porty) a Janovciach (3,5 porty). Ako zemepanský vlastník sa nespomínal pri Drienici, čo môže súvisieť s tým, že tam nevlastnil usadlostnú, teda zdaňovanú pôdu, len kúriu s alódiom.¹³ Benedikt vlastnil podľa súpisu aj jednu portu v Podhoranoch, bližšie nešpecifikovaný majetok v Malých Tročanoch a jednu portu vo Veľkom Slivníku, pričom okrem neho tu vlastnili majetky aj mnohí ďalší šľachtici.¹⁴ Benedikt nepatril medzi bohatých šľachticov. Podľa F. Maksaya¹⁵ patrilo mu v Uhorsku v polovici 16. storočia len 51 port, pričom tým ledva presiahol hranicu skupiny šľachticov vlastniacich majetok vyšší ako 50 port. Pritom, nie je isté, či všetky tieto majetky patrili tomu istému Benediktovi Bornemisovi, takže je možné, že do tejto skupiny ani nepatril. V rámci Šariša vlastnil 15,5 porty, pričom ho F. Maksay zaradil medzi stredne majetných zemanov, teda tých, ktorí vlastnili 11 – 100 port. Z uvedeného vyplýva, že majetkové panstvo Benedikta bolo tesne nad touto hranicou. Pre porovnanie v Šariši bol najbohatším vlastníkom Juraj Šerédi, majiteľ panstva Makovica, ktorému tu patrilo až 127,5 porty z celkového počtu 1412 port.¹⁶

Pôvod Bornemisovcov z Terne

O šľachticoch rodu Bornemisovcov z Terne sa toho vie ešte menej ako o Drienických. Spomína ich len I. Nagy, a to veľmi stručne, len ako jednu z vetiev Bornemisovcov.¹⁷ Ak vychádzame z kongregačných protokolov Šarišskej stolice, predkom a aj pôvodcom vetvy bol Juraj Bornemisa Literát z Kesthely.¹⁸

---

¹³Maďarský krajinský archív (ďalej MOL) Budapešť, Filmtár, Dica Jegyzékek, č. mikrofilmu 1672, Sáros megye, s. 147b, 149b, 155a, 156b.

¹⁴MOL Budapešť, Filmtár, Dica Jegyzékek, č. mikrofilmu 1672, Sáros megye, s. 147b, 150 a, 156 a.

¹⁵F. Maksay v tomto diele zostavil štatistiku počtu port a ich vlastníkov v Šariši na základe portálneho súpisu z roku 1553, ktorý sme citovali vyššie. MAKSAY, Ferenc. *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. Kötet II* [online]. Budapešť : Akadémiai kiadó, 1990, s. 1082. [cit. 2011-10-03] Dostupné na internete: <http://www.archivportal.arcanum.hu/mltk/opt/a100322.htm?v=pdf&a=start_mltk>.

¹⁶MAKSAY, F. *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén...*, s. 60-604.

¹⁷NAGY, Iván. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. A-B*. Budapest : Helikon, 1987, s. 184.

¹⁸Početné zmienky medzi rokmi 1581 – 1587 sú o ňom zachované v kongregačných zápisniciach Šarišskej stolice zväčša v súvislosti s rôznymi majetkovými spormi v Terne, Babinom Potoku, Veľkom Slivníku a tiež so šľachticmi Šóšovcami. ŠA

Nepoznáme jeho pôvod, vieme však, že jeho manželkou bola Margita Deveniová (Dywyny). Juraj sa ako aktér sporu spomína ešte aj vo februári 1587, z tohto roku však pochádza aj zmienka o jeho vdove Margite,¹⁹ teda môžeme skonštatovať, že umrel v roku 1587. Po Jurajovej smrti už vystupuje na kongregáciách spolu so svojou ovdovenou matkou Margitou ich syn Mikuláš. Juraj Literát sa v prameňoch pravidelne spomína s prídomkom z *Keszthely*, v jednom prípade však aj z *Mošurova*.²⁰ Mikuláš sa v zápisniciach vyskytuje pravidelne s prídomkami z *Terne*, zopár krát z *Mošurova*, a raz z *Keszthely*.²¹ Z uvedeného vyplýva, že rodovými majetkami tejto vetvy boli Terňa a Mošurov, tu vlastnili aj šľachtické kúrie. Prídomok *Keszthely* používal len Juraj, ktorý sa tam zrejme narodil. V ďalších generáciách sa už *Keszthely* spomína len výnimočne ako spomienka na pôvod ich dávneho predka. V Šariši žila v tom čase ešte minimálne jedna vetva Bornemisovcov, a to Bornemisovci z Bartošoviec alebo tiež z Kalnišť'a. Podľa I. Nagya bol ich zakladateľom Gregor Bornemisa, syn päťkostol'ského kováčskeho majstra, ktorý bol jágerským hradným kapitánom a vyznamenal sa aj v bojoch proti Turkom. V roku 1553 dostal donáciu na Bartošovce od Ferdinanda I., pričom jej text zachováva K. Wagner vo svojom diplomatári.²² I. Nagy tu tiež spomína, že táto vetva vystupovala s prídomkami z Bartošoviec, z Kalnišť'a a Mošurova, pričom Mošurovských a Bartošovských/Kalnišť'ských Bornemisovcov stotožňujú aj ďalšie diela.²³ Z nami skúmaných písomných prameňov však nevyplýva, že by Kalnišť'skí a Mošurovskí Bornemisovci tvorili jednu a tú istú vetvu. Gregorov syn alebo vnuk sa spomína približne v rokoch 1590 – 1600 aj v kongregačných protokolov Šarišskej

---

Prešov, f. Najstaršie knihy Šarišskej stolice (1343) 1561 – 1616, i. č. 424/2, 425/2, 677/3, 729/3, 730/3, 1264/4, 1271/4, 1274/4, 1275/4, 1281/4, 1282/4.

¹⁹ŠA Prešov, f. Najstaršie knihy Šarišskej stolice (1343) 1561 – 1616, i. č. 1281/4, 69b – 72b, i. č. 824/4, s. 124a.

²⁰ŠA Prešov, f. Najstaršie knihy Šarišskej stolice (1343) 1561 – 1616, i. č. 1065/3, s. 441a.

²¹ŠA Prešov, f. Najstaršie knihy Šarišskej stolice (1343) 1561 – 1616, i. č. 824/3, 904/3, 905/3, 1020/3, 1065/3, 1313/4, 1400/4.

²²NAGY, I. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. A-B....*, s. 176-177.

²³*Magyarország címeres könyve. Kötet I.* Budapest : Grill Karoly könyvkiadóvállalata, 1913, s. 91.; TÓTH, Sándor. *Sáros vármegye monografiája. Kötet I.* Budapest : A Vármegye Költségén, 1909, s. 272.

stolice ako Juraj Bornemisa pravidelne s prídomkom z Kalnišť'a, občas aj z Bartošoviec.²⁴ Nikde sme sa však v zápisniciach nestretli s tým, že by si Juraj Bornemisa z Kalnišť'a v prídomku uvádzal aj Mošurov. Tento majetok si k menu dokázateľne pripájal len už vyššie spomínaný Juraj Bornemisa z Keszthely a ešte častejšie jeho syn Mikuláš. Buď teda ide o omyl, ktorý sa v historiografii vzájomným citovaním preberá z jednej práce do ďalšej, alebo mali Juraj Bornemisa z Keszthely a Bornemisovci z Kalnišť'a/Bartošoviec úzke príbuzenské vzťahy z minulosti, a majetky mali v spoločnej držbe, čo však na základe nami skúmaných prameňov nevieme dokázať.

Potomkovia Benedikta Bornemisu z Drienice a ich majetkové pomery

Benedikt Bornemisa z Heveša mal s Margitou Mariášiovou 6 detí, dvoch synov Jána a Gašpara a 4 dcéry Katarínu, Barboru, Dorotu a Kláru.²⁵ Napriek tomu, že mal dvoch synov, rod sa po meči nepodarilo zachovať, keďže jediný mužský potomok, syn Gašpara Bornemisu, Severín, umrel už okolo r. 1585.²⁶ Rod sa teda zachoval v ženskej línii, pričom sa sobášmi prenášal majetok do vlastníctva ďalších rodov. Tak sa majetky dostali na dlhšiu či kratšiu dobu do vlastníctva Bertótiovcom, Putnokiovcom, Uzovcom, Meršeovcom a Darholcovcom.²⁷ Podľa údajov v portálnych súpisoch²⁸ išlo o rodové majetky v Demjate, Fričkovciach a Janovciach. Veľký Slivník, Malý Slivník, Malé Tročany (súčasť dnešnej obce Tročany) a Podhorany sa ako ich vlastníctvo spomínajú len v niektorých rokoch, teda nie je isté či išlo o dedovizeň, navyše v týchto obciach

---

²⁴Zvyčajne ide o majetkové spory so Šimonom Forgáčom (Forgach), majiteľom susedného Hertníka. ŠA Prešov, f. Najstaršie knihy Šarišskej stolice (1343) 1561 – 1616, i. č. 1348/4, 1352/4, 1355/4.

²⁵K tomu pozri stať „Pôvod Bornemisovcov z Drienice“ na začiatku tohto príspevku.

²⁶J. Böszörményi a É. Virág Künstlerné uvádzajú, že jeho meno je Krištof (BÖSZÖRMÉNYI, J. – KÜNSTLERNÉ VIRÁG, É. A két hevesi Bornemissza Benedek és armálisuk 1533-ból...s. 101), avšak v kongregačnom zápise sa spomína Severín (ŠA Prešov, Fond Najstaršie knihy Šarišskej stolice (1343) 1561 – 1616, i. č. 1267/4, s. 11.).

²⁷Pozri rozrod Bornemisovcov v tabuľkách č. 1 a 2 v prílohe tohto príspevku.

²⁸MOL Budapešť, E 158, Filmtár, Dica Jegyzékek, č. mikrofilmu 1645, Sáros megye, rok č. 1572, 1567, 1576, 1578, 1582, 1588, 1596, 1600.; MOL Budapešť, E 158, Filmtár, Dica Jegyzékek, č. mikrofilmu 1672, Sáros megye, rok č. 1553.

Bornemisovci nebývali výlučnými vlastníkami. Ako už bolo spomenuté vyššie, v roku 1553 bol majiteľom 15,5 port Benedikt Bornemisa (Bornemizza). V roku 1567 sa už ako majiteľ udáva jeho syn Ján, pričom veľkosť rodových majetkov a Veľkého Slivníka bola vyčíslená na 5,5 porty. Oproti roku 1553 ide o značný pokles, čo potvrdzuje klesajúcu tendenciu port, a teda aj o postupné chudobnenie obyvateľstva. V 70. rokoch sa už popri Jánovi spomína aj Gašpar, ktorý sa po smrti svojho brata stal výlučným vlastníkom. Po Gašparovej smrti sa majetky rozdelili medzi manželky týchto dvoch bratov, teda Annu Maršaiovú (Marsay) a Katarínu Deregneiovú (Dereghney), pričom Katarínu zastupoval jej manžel Pavol Darholc (Darholcz) z Fintíc. Súpis z roku 1596 veľmi názorne ilustruje majetkové vlastníctvo v tej dobe. Vlastníkmi tu boli Krištof Darholc, manžel Margity Bornemisovej, dcéry Gašpara Bornemisu, Krištof Merše zo Svinej, zať Barbory Bornemisovej, Margita Uzová, dcéra Doroty Bornemisovej a Mikuláš a Juraj Bornemisovci, manželia dcér Kláry Bornemisovej. V rodových majetkoch a Malom Slivníku vlastnili dokopy 4 porty. Potomkovia Jána Bornemisu vymreli, nespomína sa ani vetva Kataríny Bornemisovej, pravdepodobne preto, že majetkové práva jej syna Juraja mu „po dlhodobých sporoch“ boli priznané až majetkovou dohodou z roku 1600. Túto dohodu potvrdila Spišská kapitula, a podľa nej sa Klára Bertótiová, Žigmund Rédei a Ján, Štefan a Juraj Uz dohodli na pridelení majetkov prináležiacich ku škultétskej usadlosti a 1 poddanskej usadlosti vo Fričkovciach Jurajovi Putnokimu.²⁹

Majetkové pomery Bornemisovcov z Terne

Medzi Bornemisovcami z Terne a Drienice došlo niekedy medzi rokmi 1588 a 1596 k rodovému prepojeniu, a to sobášom Kláry Bertótiovej, vnučky Benedikta Bornemisu s Mikulášom Bornemisom, synom Juraja Bornemisu z Keszthely.³⁰ Klárina sestra Judita sa zase vydala za Juraja Bornemisu z Bartošoviec/Kalnišťa. Veľkosť majetkovej držby týchto rodov zaznamenáva portálny súpis z roku 1600. V tomto roku sa zdaňovali poddanské domácnosti od počtu domov, pričom sa od jedného domu vyberal 1 zlatý.

---

²⁹ŠA Prešov, f. Úsz Uzovce, o. Majetkoprávne písomnosti, i. č. 27, sign. XXX1/1, 2.

³⁰K tomu pozri genealogickú schému potomkov Kláry Bornemisovej, vydatej za Krištofa Bertótiho v tabuľke č. 2 v prílohe.

Výhradným vlastníkom bol Mikuláš Bornemisa z Terne len v Malom Slivníku, v Mošurove a Zavadke, spoluvlastníkom bol v Medziankach, Babom, Keresteši (Kereztes), Marhani, Nižnom Slavkove, Malom Šariši, Župčanoch, Terni a Veľkom Slivníku. V prameni sa spomínajú aj majetky vdovy po Jurajovi Bornemisovi, z čoho usudzujeme, že išlo o Margitu Devenejovú, Mikulášovu matku, a zrejme o jej obvenenie. Boli to majetky v Šarišských Sokolovciach, Čipkeši a Bodovciach. Okrem toho vlastnil Mikuláš vďaka svojej manželke aj časti bornemisovských rodových majetkov, a to v Demjate, Fričkovciach a Janovciach, kde bol spoluvlastníkom aj Juraj Bornemisa z Bartošoviec/Kalnišťa, ktorý toto vlastníctvo získal už spomínaným manželstvom s Juditou Bertótiovou. Sobášmi sa teda majetkový okruh Bornemisovcov značne rozšíril, i keď stále nešlo o veľké panstvo, keďže v obciach vlastnili len zopár domov. Údaje tiež naznačujú pretrvávajúcu tendenciu drobenia vlastníctva v Šariši medzi viacerých zemanov, z čoho vyplývalo mnoho majetkových sporov, ktoré sedria Šarišskej stolice musela riešiť. Takéto spory existovali aj v rodine Bornemisovcov, čo dokazujú aj dochované pramene. Na sedrii Šarišskej stolice v roku 1600 Judita Bertótiová a jej manžel Juraj Bornemisa z Kalnišťa protestovali proti Žigmundovi Rédeimu, ktorý zálohoval bez jej vedomia majetky vo Fričkovciach a Janovciach Kláre Bertótiovej, Juditinej sestre, a teraz žiadal polovicu zálohovanej sumy od Judity, keďže zrejme mali ako sestry na majetky rovnaké vlastnícke práva. Judita ho odmietla vyplatiť, a zároveň zakázala Žigmundovi, Kláre a jej manželovi Mikulášovi a aj ďalším príbuzným uzatvárať záložné zmluvy na rodové majetky.³¹ V roku 1616 sa opäť riešil spor o neoprávnený záloh, keď Klára Bertótiová protestovala proti sestre Judite na kongregácii Šarišskej stolice, keďže bez jej vedomia zálohovala majetky vo Fričkovciach, Demjate, Janovciach, a majetky prináležiace ku kúrii v Drienici a tročianskemu majeru Mikulášovi Bočkajovi.³² Podľa tohto prameňa bola Judita už v tom čase vdovou po Jurajovi Bornemisovi z Kalnišťa, pričom sa nezachovali nijaké zmienky o ich potomkoch a dedičoch. O osudoch majetkov Bornemisovcov z Terne, či už

---

³¹ŠA Prešov, f. Najstaršie knihy Šarišskej župy (1343) 1561 – 1616, i. č. 1461/4, fol. 501 b – 502 a.

³²ŠA Prešov, f. Najstaršie knihy Šarišskej župy 1605 – 1645, i. č. 134/5, fol. 390 a, b.

rodových alebo vyženených, nás informuje majetková dohoda o rozdelení dedičstva po nebohých Mikulášovi Bornemisovi a Kláre Bertótiovej, ktorú potvrdili predstavení Šarišskej stolice v roku 1622.³³ Podľa tejto dohody bolo dedičstvo rozdelené medzi ich tri deti, teda Mikuláša Bornemisu, Annu a Margitu Bornemisové. Mikuláš Bornemisa ako mužský potomok získal najväčšiu časť dedičstva. Z majetkov z otcovej strany to boli Mošurov, Šarišské Sokolovce, Malé Tročany, Závadka, časti majetkov v Malom Šariši, Župčanoch, Veľkom Slivníku, Bodovciach, Terni, Šalgove, Szent György, Babinom Potoku, Medziankach a Nižnom Slavkove, s takou však podmienkou, že ak by nebolo Mikulášových mužských potomkov, potom sa tieto majetky majú priznať ženským potomkom, ako aj jeho sestrám a ich potomkom oboch pohlaví. Platnosť tejto podmienky zaručil Mikuláš tým, že daroval svojim sestrám jednu poddanskú sesiu vo Veľkom Slivníku, na ktorej v stom čase hospodáril správca Ján Földi a taktiež im dal do užívania les v Malom Šariši, ale tiež s podmienkou, že nebudú mať právo súdne nakladať s týmito majetkami, a ak tak len v tom prípade, že by rodina Ilošvaiovcov (Illosvay), ktorá má v obciach tiež určité majetky, chceli ich práva poškodiť. Mikuláš okrem toho súhlasil s odovzdaním dedovizne z matkinej strany, teda kaštieľ v Demjate so všetkými majetkami, k nemu prináležiacimi, taktiež usadlostný majetok v Demjate, Janovciach a Fričkovciach, okrem jednej sesie, kde žil správca Matej Puchala (Puhala), svojim sestrám, s tým, že ak sú niektoré z týchto majetkov v zálohe, majú si peniaze z neho plynúce deliť rovnako. Rozdeľoval sa však nielen rodový majetok, ale aj majetok, ktorý získali ich rodičia počas ich života, pričom išlo o vlastníctvo v Stulaňoch a okolí. Podľa dohody získali Anna a Margita všetky poddanské majetky a kúriu v Stulaňoch, majetky v Marhani a Kručove spolu s malým mlynom na potoku Koprivnička (in rivulo Kaproncza). Z týchto majetkov si Mikuláš a jeho potomkovia mali ponechať veľký mlyn s tromi kameňmi na rieke Topľa v oblasti majera Čapľonka (Csaplyonka), taktiež všetky poľné apertinencie pri tomto majeri, dve celé usadlosti, pričom jedna bola v Buclovanoch na ktorej hospodáril Martin Začari (Zahcsari), druhá v Kručove Tomáša Urbaneka (Urbanek). Taktiež časti majerských

---

³³ŠA Prešov, f. Šľachtické rodiny 16. – 20. storočia, o. Rodina Bornemissa, Majetkoprávne písomnosti, i. č. 1.

majetkov v Kanarele, zvanom tiež Istvanfalva, majer Riskanka a napokon aj dve želiarske domácnosti Mateja Kozača (Kozacs) a Martina Zajaca v Stulaňoch. Aj túto dohodu sprevádzala podmienka, a to taká, že ak by Anna ani Margita nezanechali potomkov, či už ženských alebo mužských, pripadnú stulaňské i demjatské majetky Mikulášovi a jeho potomkom oboch pohlaví. Napokon si podelili aj dom v Prešove, ktorý sa nachádzal vo vnútornom meste. Anne a Margite patrilo samotný dom spolu s poľom, ktoré k nemu prináležalo, Mikuláš získal maštal', kuchyňu a pekáreň. Vlastníctvo v tomto rozsahu si Bornemisovci neudržali dlho a už Mikuláš Bornemisa, ktorý bol synom Mikuláša a Kláry, dal Jánovi Kecerovi (Keczer) z Lipoviec majetky Keresteš, Medzianky, Kračunovce a Železník do zálohu. Jednou z príčin bola napätá politická situácia spôsobená častými vojenskými konfliktami. Tie mali za následok postupné chudobnenie nielen poddaných, ale i zemanov, ktorí od výroby na týchto hospodárstvach priamo záviseli. Nepriaznivé pomery sa spomínajú aj v majetkovej listine z roku 1646, ktorú pre Juraja Bornemisu, pravnuka Mikuláša Bornemisu z Terne, potvrdila Spišská Kapitula.³⁴ Juraj bol v zlej ekonomickej situácii a nemal dostatok pracovných síl na hospodárstvach, keďže si nedávne vzbury a tiež epidémia vyžiadali mnoho ľudských obetí. Chýbali mu teda financie na vykúpenie potrebných majetkov zo zálohu. Preto sa radšej rozhodol odovzdať ich do trvalej držby Františkovi Kecerovi, synovi Jána Kecera, za 200 toliarov, pričom za tieto peniaze chcel vykúpiť iné majetky zo zálohu, a to Župčany a Malý Šariš.³⁵ Táto listina je zároveň poslednou zmienkou v 17. storočí o vetve šľachtickej rodiny Bornemisovcov z Terne, ktorú sme v dostupných archívnych fondoch našli. Z uvedeného vývoja vyplýva, že Drienickí Bornemisovci boli potomkami Benedikta Bornemisu z Heveša. Veľkosťou majetkovej držby možno ho v rámci Šariša radiť k stredne bohatej šľachte avšak na spodnej hranici vymedzenia tejto skupiny. Vzhľadom k tomu, že mužská línia Benediktových potomkov vymrela, majetky získali rôzne iné šľachtické rody, medzi nimi aj Bornemisovci z Terne a Kalnišť'a/Bartošoviec. Mikulášovi

---

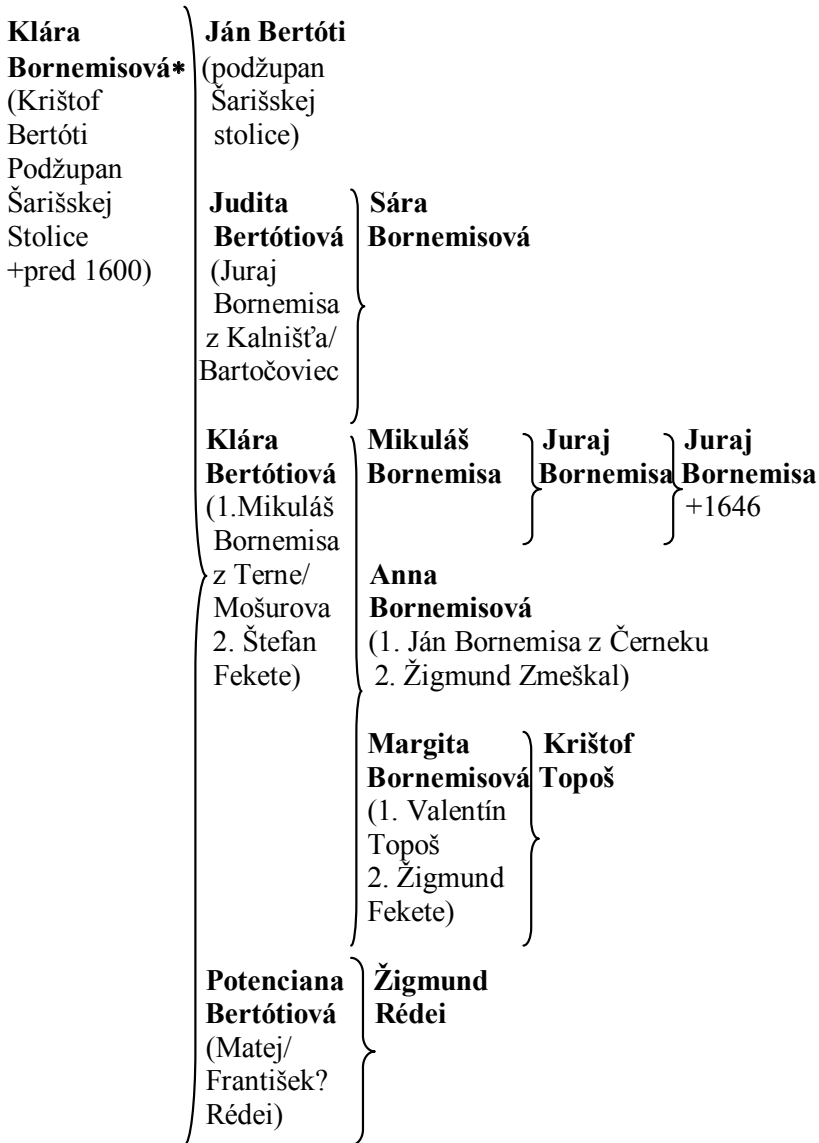
³⁴ŠA Prešov, f. Šľachtické rodiny 16. – 20. storočia, o. Rodina Bornemissa, Majetkoprávne písomnosti, i. č. 1.

³⁵ŠA Prešov, f. Rodina Keczer (1393) 1402 – 1944, o. Majetkoprávne písomnosti, 1574 – 1892, i. č. 44, č. š. 15.

Bornemisovi z Terne sa podarilo získať na prelome 16. – 17. storočia mnohé majetky v Šariši, avšak nepriaznivé politické okolnosti 17. storočia nútili jeho potomkov dávať mnohé obce a ich časti do zálohu, a tak sa postupne ich majetkové panstvo od polovice 17. storočia rozpadávalo.

Benedikt Bornemisa Z Heveša +1570 – 1574 (Margita Mariášiová)	}	Ján Bornemisa	Žofia		
		z Drienice	Bornemisová		
		+1576?	+1587?		
		(Anna Maršaiová	}		
		2. Imrich Nenei 3. Ladislav Zombori)			
		Gašpar Bornemisa	Margita		
		z Drienice	Bornemisová		
		+Pred 1582	(Krištof Darhole		
		(Katarína	z Fintíc)		
		Deregnejová	}		
		2. Pavol Darholc	Severín		
		z Fintíc)	Bornemisa +1585?		
		Barbora	Kristína		
		Bornemisová	Bočkajová		
		(Ondrej Bočkaj)	(Krištof Merše)		
			}		
			Krištof Bočkaj		
		Katarína	Juraj Putnoki		
		Bornemisová	(Anna Kekediová)		
		(Baltazár Putnoki)	}		
		Dorota	Margita Uzová	} Juraj Uz	
		Bornemisová	(Valentín Uz)		} Ján Uz
		(Juraj Uz)	}		
		Klára Bornemisová*			

Tabuľka 1 Potomkovia Benedikta Bornemisu z Heveša v 16. – 17. storočí

Tabuľka 2 Potomkovia Kláry Bornemisovej v 16. – 17. storočí

Resume

Report is dedicated to property situation of noble family Bornemisa in historical county of Šariš, specifically of their two branches from Drienica and Terňa. At the beginning of the report author elucidates the origin and explains family continuity, subsequently is dealing with property situation. On the basis of written original sources and literature is trying to map Bornemisas' real estates in Šariš, estimate size and describe property transfers by inheriting, marrying, buying and selling. At the end of the report reader can find two genealogy charts. Noble family of Bornemisa from Drienica acquired their properties in the middle of 16th century, and as their male branch died out, properties were transferred by marriages to the ownership of new noble families, f. e. members of Bornemisa from Terňa. In the middle of 17th century this family was gradually losing their properties because of economical decline.

Kľúčové slová: Bornemisovci, majetkové pomery, Šarišská stolica, Drienica, Terňa.

Key words: Bornemisa family, property situation, Šariš County, Drienica, Terňa.

Zobrazenia militárií v okruhu pašiového cyklu z Kostola Nanebovzatia Panny Márie v Slatvine

Display of medieval equipment in the range of Passion cycle in the Church of Assumption of Mary in Slatvina

Filip Lampart

Problematika stredovekých militárií naďalej predstavuje priestor pre realizáciu výskumov domácich bádateľov. V domácej historiografii dosiaľ absentuje syntéza, ktorá by podávala obraz o užívanej výzbroji na našom území v období stredoveku.¹ Predpokladom tejto rekonštrukcie sú parciálne výskumy, ktoré by analyzovali každý dostupný prameň. V zámere ozrejmiť túto oblasť dejín hmotnej kultúry je potrebné, aby militaristické bádanie postupovalo multidisciplinárne. Popri práci s konkrétnymi pôvodnými predmetmi je žiaduce využívať všetky dostupné pramene, ktoré sú previazané so stredovekými militáriami. Do bádania sa zapájajú ikonografické, písomne, sfragistické či numizmatické pramene. Obsahový vzor sakrálnych obrazových tém podnietil zakomponovanie militárií do výtvarných výjavov. Biblické, prípadne hagiografické, príbehy, často zobrazujúce násilie, vyžadovali pre svoje dôkladné prevedenie podobu prostriedkov násilia a mučenia. Stredovekí umelci, neznalí hmotnej kultúry z čias biblických príbehov, aplikovali do obsahu diel súdobé predmety, medzi inými aj militárie. Takto neúmyselne vytvorili zo stredovekej sakrálnej ikonografie prameň pre spoznávanie dejín hmotnej kultúry.² Korešpondujúc so zámerom parciálneho a multidisciplinárneho výskumu zvolila predkladaná práca ako predmet analýzy zobrazenia militárií v *pašiovom cykle* z Kostola

---

¹Podľa príkladu prác poľských bádateľov: NADOLSKI, Andrzej (ed.). *Uzbrojeni w Polsce średniowiecznej 1350 – 1450*. Łódź : PAN, 1990. 530 s.; NOWAKOWSKI, Andrzej (ed.). *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1450 – 1500*. Toruń : Wydawnictwo UNK, 1998. 330 s.; NADOLSKI, Andrzej (ed.). *Polska technika wojskowa do 1500 roku*. Warszawa : Oficyna Naukowa, 1994. 440 s.

²K problematike ikonografie ako prameňa militaristiky pozri LAMPART, Filip. Stredoveká sakrálna ikonografia ako prameň bádania militaristiky na príklade spišských umeleckých pamiatok. In. *Kresťanská kultúra a jej miesto v dejinách východného Slovenska*. Zost. Marcela Domenová. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2011, s. 123-134.

Nanebovzatia Panny Márie v Slatvine. Napriek značnému poškodeniu a rustikalizácii malieb, je možné túto nedávno odkrytú pamiatku charakterizovať ako zdroj cenných informácií o málo aplikovaných formách výzbroje v stredovekej ikonografii Slovenska. Maliarska výzdoba presbytéria slatvinského kostola bola postupne odkrývaná v rokoch 2007 – 2009, a to na základe starších sond z roku 1967. Umelecký charakter malieb pravdepodobne súvisí s aktivitou českých umelcov v Levoči začiatkom 15. storočia. Štýlové východisko je možné hľadať v českej nástennej maľbe z konca 14. storočia. Charakteristickým znakom slatvinských malieb je menej dokonalý umelecký prejav autora.³ Zohľadnenie štýlovej inšpirácie, ako možného dokladu o cudzokrajnom pôvode autora, môže objasniť voľbu militárií zakomponovaných do výjavov. Uvedená téza privádza k úvahám, že spodobená výzbroj nemusí predstavovať obraz foriem užívaných v domácom prostredí, ale mohla sa stať súčasťou autorovho slovníka ešte pred príchodom na Spiš. *Pašiové cykly* je možné označiť za jednu z obrazových tém bohatých na znázornenie militárií. Udalosti, ktoré majú svoju predlohu v biblickom utrpení Krista, by nemohli byť adekvátne prezentované bez atribútov násilia. Na jednej strane ich prítomnosť vyžaduje náležité dodržanie biblickej predlohy, a na strane druhej sa stávajú symbolom násilia páchaného na postave Krista. Súhrne je však možné povedať, že v zobrazeniach sa prejavuje sekundárna úloha militárií, ktorú je možné pomenovať ako naračnú, či symbolickú. Súdobá výzbroj, vyňatá z bojového poľa, sa stala umelecko-ideologickým činiteľom.⁴ Stredovekí umelci

---

³Zdrojom stručných informácií o slatvinských maľbách bola diplomová práca KRLÍČKOVÁ, Judita. *Nástenné maľby v presbytériu rímskokatolíckeho kostola Nanebovzatia Panny Márie v Slatvine*. (Diplomová práca). Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2010. 125 s. Doposiaľ predstavuje jedinú komplexnú rozpravu o nástenných maľbách z Kostola Nanebovzatia Panny Márie v Slatvine. V staršej odbornej literatúre je možné nájsť niekoľko zmienok o maľbách, ale ich charakter je veľmi stručný (viď 3. kapitolu z uvedenej DP). Poslednou publikáciou, ktorá sa zmieňuje o *pašiovom cykle* v Slatvine je: KRESÁNEK, Peter (ed.). *Slovensko – Ilustrovaná encyklopédia pamiatok*. Bratislava : Simplicissimus, 2009. 815 s. Heslo zaraďuje maľby do obdobia krátko po roku 1400.

⁴GŁOSEK, Marian. *Uzbrojenie zaczepne. Broń biała długa*. In. NADOLSKI, Andrzej (ed.). *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350 – 1450*. Łódź : PAN, 1990, s. 120.; KAJZER, Leszek. *Uzbrojenie i ubiór rycerski w średniowiecznej Małopolsce w świetle źródeł ikonograficznych*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk : Wydawnictwo PAN, 1976, s. 58.

zakomponovaním militárií do tvorby pridávali umeleckému dielu zmysluplnosť. Dostupné zobrazenia budú podrobené historicko-militaristickému rozboru, zistenia vzájomne komparované a doplnené poznatkami z odbornej literatúry. V snahe zabrániť nekorektným záverom bude v prípade každej znázornenej militárie zohľadňovaný jej ikonografický význam. Kategorizácia militárií podľa funkcie člení analýzu na dva väčšie okruhy – zbrane a zbroj (ochranné odevy), tie sú nasledovne členené podľa spôsobu užívania: zbrane – sečné a úderné (meče, sekery); zbroj – ochrana hlavy, ochrana tela a končatín.

Sečné zbrane

Meče. V okruhu analyzovaných nástenných malieb sú prezentované výhradne krátke jednoručné meče. Prevládajú exempláre so stredne dlhou a pomerne širokou čepeľou, ukončenou prudkým zahrotením. Všetky znázornenia mečov sú spojené s persónou a stali sa pasívnou súčasťou deja. Ich prítomnosť poslúžila umelcovi ako naračný prostriedok, ktorým pomenoval osoby a vyjadril charakter deja. Potvrďuje sa sekundárna – religiózna úloha meča v ikonografii.⁵ Analyzované znázornenia odzrkadľujú premenu formy meča v reakcii na zlepšujúcu sa ochranu tela. Okolo polovice 14. storočia sa začínajú rozvíjať dva trendy vývoja mečov – jeden smer vedie k zväčšovaniu rozmerov čepele (a tým aj rukoväťe), kým druhý k jej zahrocovaniu.⁶ Je špecifikom, že

---

⁵Porovnaj NADOLSKI, Andrzej. Charakterystyka podstawy źródłowej. In. NADOLSKI, Andrzej (ed.). *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350 – 1450*. Łódź : PAN, 1990, s. 25. NOWAKOWSKI, Andrzej (ed.). Charakterystyka podstawy źródłowej. In. *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1450 – 1500*. Toruń : Wydawnictwo UMK, 1998, s. 11-12.

⁶Už v prvej polovici 14. storočia sa v prostredí mečiarskej produkcie vytvárajú dve tendencie podoby meča. Prvý smer zachováva pôvodný tvar meča, len zvýrazňuje zariadenie pre ľahšie zdolanie ochrannej zbroje. Uvedený trend je typický pre krajiny západnej a južnej Európy. V prostredí strednej a severnej Európy sa zaužíval sklon k zväčšeniu rozmerov meča. Čepeľ je dlhšia a masívnejšia. V zmysle uľahčenia manipulácie sa predlžuje rukoväť a zväčšuje sa váha hlavice. Významom týchto zmien bolo, aby zbraň získala lepšie predpoklady k razantnejšiemu seku (rezu), ale zároveň bola prispôbena aj pre bod. V prameňoch sú tieto meče nazývané ako „meče bojové“ (*épées de guerre*), alebo ako „veľké meče“ (*grete swerdes*). Podľa NADOLSKI, Andrzej. Łądowna technika wojskowa od połowy XII wieku do roku 1333. *Uzbrojenie indywidualne*. In. NADOLSKI, Andrzej (ed.). *Polska technika wojskowa do 1500 roku*. Warszawa : Oficyna Naukowa, 1994, s. 119-120.

práve forma mečov s ostro zahrotenou čepeľou sa prejavila v okruhu analyzovaných malieb – dovedna dvakrát. Otázne však zostáva opodstatnenie prítomnosti týchto novátorských foriem meča v nástennom maliarstve stredovekého Spiša. Odpoveď je možné hľadať v konvencii o tvorbe cudzozemských autorov na základe všeobecných vzorov. Umelecké prevedenie militárie vychádzalo z umeleckého štýlu a lokálnej módy, ktorá bola súdobá umelcovi.⁷ Týmto spôsobom sa militárie stali súčasťou umelcovho slovníka.⁸ Autorova inšpirácia českým nástenným maliarstvom z konca 14. storočia⁹ upozorňuje na priestor kontaktu s formami meča príznačných pre západoeurópske krajiny. Umelec tieto formy pravdepodobne poznal už pred príchodom na Spiš, kde sa ako súčasť vzorov preniesli do jeho tvorby. Zohľadňovanie pôvodu umelca je jednou z podmienok pre korektnú rekonštrukciu obrazu o užíanej výzbroji v konkrétnom čase a priestore. Napriek značnému poškodeniu slatvinských malieb je možné vyčítať, že prvý spodobený meč na výjave *Zajatia Krista* je možné kategorizovať podľa Oakeshottovej typológie ako typ XVI.¹⁰ (Obr. 1).¹¹

---

a NOWAKOWSKI, Andrzej. Ładowa technika wojskowa od roku 1333 do końca XV wieku. In. NADOLSKI, Andrzej (ed.). *Polska technika wojskowa do 1500 roku*. Warszawa : Oficyna Naukowa, 1994, s. 199.

⁷ŻYGULSKI, Zdzisław jun. *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*. Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975, s. 7; ŻYGULSKI, Zdzisław jun. Średniowieczna zbroja szydercza. In. SKUBISZEWSKI, Piotr (ed.). *Sztuka i ideologia XV. w*. Warszawa, 1978, s. 592.

⁸NOWAKOWSKI, Andrzej. Uzbrojenie ochronne. Zbroje. In. NADOLSKI, Andrzej (ed.). *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350 – 1450*. Łódź : PAN, 1990, s. 74.

⁹Porovnaj KRLIČKOVÁ, Judita. *Nástenné maľby v presbytériu rímskokatolíckeho kostola Nanebovzatia Panny Márie v Slatvine*. (Diplomová práca). Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2010, s. 100-103.

¹⁰OAKESHOTT, Ewart. *The Sword in the Age of Chivalry*. Londýn : The Trinity Press, 1964, s. 61.; GŁOSEK, Marian. *Miecze środkowoeuropejskie z X – XV w*. Warszawa : Wydawnictwa Geologiczne, 1984, s. 28-29. Čepeľ meča typu XVI je strednej dĺžky, zreteľne zahrotená, v hornej polovici pri priečke široká. V priereze je hrubá a stredom vedie hlboký žliabok presahujúci málo cez polovicu čepele. Od polovice sa čepeľ zvažuje do ostrého hrotu s diamantovým hrubým prierezom. Rukoväť meča typu XVI je dlhšia, hlavice a priečky vystupujú rôzne. Rozširovanie tohto typu začína v rokoch 1300 – 1350, no napriek tomu sa bežne používajú ešte aj o storočie neskôr. Ich vzhľad nasvedčuje tomu, že boli vyrábané k dvojakému účelu, seku a bodu.

¹¹*Zajatie Krista*. Kostol Nanebovzatia Panna Márie, Slatvina. Foto: Filip Lampart.

Obrázok 1 *Zajatie Krista* (foto: F. Lampart)

Zbraňou disponuje postava apoštola Petra, ktorý podľa biblického príbehu počas zajímania Krista odťal mečom ucho veľkňazovmu sluhovi.¹² Tieto okamihy posunul autor slatvinských malieb do momentu, keď bol sv. Peter napomenutý Kristom, aby odložil meč. Z tohto dôvodu je sv. Peter zachytený v geste zasúvania meča do pošvy. Žiaľ, poškodenie malby a nízky výtvarný prejav umelca znemožňujú získať konkrétnejšie informácie o vzhľade pošvy. Nízka umelecká úroveň slatvinských malieb sa odzrkadlila aj na podobe meča. Forma zbrane je naznačená čiernymi líniami. Vzniknuté plochy vyplňa svetlomodré sfarbenie za účelom imitácie kovu. Čepel meča je pri rukoväti široká, následne sa od polovice

---

¹²Posledné okamihy Kristovho života opisujú všetky štyri evanjelia. Ako predloha k analyzovanému zobrazeniu sa viaže citát z Jánovho evanjelia: „*Šimon Peter mal meč. Vytasil ho, zasial ho veľkňazovho sluhu a odťal mu pravé ucho. Sluha sa volal Malchus.*“ (Jn 18, 10) *Sväté písmo. Nový zákon*. Bratislava : Spolok sv. Vojtecha, 1986, s. 312.

zahrocuje. Na jej ploche je viditeľne vyznačená pozdĺžna línia, znázorňujúca žliabkovanie čepele. Totožná kresba je viditeľná i v prípade znázornení mečov v Kostole Nanebovzatia Panny Márie v Podolínci. Predpoklad, že by týmto spôsobom bolo spodobené rebro čepele je neistý. Znázornenie stredového rebra sa v spišskej ikonografii objavuje až v neskorostredovekom umení.¹³ Taktiež aj nálezy mečov z územia Slovenska, ktorých čepeľ má romboidný prierez, sú datované do obdobia 15. storočia.¹⁴ Z ďalších elementov zbrane je viditeľné, že meč disponuje kotúčovou hlavicou, ktorú z dôvodu absentujúcej tvárnosti nie je možné bližšie špecifikovať. Istotne je prípustné považovať ju za typ kotúčových hlavíc – I, J alebo K (podľa Oakeshotta). Tvar priečky vyniká svojou hrúbkou a neobvyklým naklonením ramien k rukoväti. Podobné tvary priečok nemajú medzi hmotnými nálezmi svoj ekvivalent. Zriedkavo vystupujú aj v ikonografii. V prostredí spišského nástenného maliarstva je možné príbuzný tvar postrehnúť iba na výjave *Korunovania Karola Róberta* v Kostole sv. Martina v Spišskej Kapitule. Druhým príklad inovovanej formy meča je zobrazený na scéne *Zmŕtvychvstania Krista*. (Obr. 2).¹⁵

Meč strážcu hrobu disponuje preukázateľne prudko zahrotenou čepeľou. V kontexte s ďalšími elementmi zbrane – jednoduchá priečka typu 3 a kotúčová hlavica (I, J, K) – smeruje klasifikácia k typu XV.¹⁶

---

¹³Spôsob naznačenia romboidného prierezu čepele sa dostáva do spišskej ikonografie až v čase, keď je tento technický prvok bežne rozšírený. V spišskom prostredí je značenie rebra viditeľné na neskorogotických pamiatkach, ako napr. na mečoch z Oltára sv. Martina v Spišskej Kapitule (1470 – 1478), Oltára Panny Márie z Veľkej (1480) a na plastike sv. Juraja z hlavného oltára v Spišskej Sobote (1516).

¹⁴Z domácich nálezov sa romboidné čepele objavujú až na mečoch datovaných do obdobia 15. storočia. Niekoľko exemplárov uvádza M. Comisso a M. Głosek. Prevažne ide o meče výraznej dĺžky s predĺženou rukoväťou, zároveň sa ich čepeľ prudko zvažuje do ostrého hrotu. Meče z obdobia prelomu 14. a 15. storočia si stále zachovávajú žliabkovanú čepeľ. Ojedinele sa ešte vyskytujú exempláre so žliabkovaním datované do druhej polovice 15. storočia. Zdroj: COMISSO, Mário. *Stredoveké meče na Slovensku v 9. – 15. storočí*. (Diplomová práca). Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2005, s. 65-76; GŁOSEK, Marian. *Miecze środkowoeuropejskie z X – XV w.* Warszawa : Wydawnictwa Geologiczne, 1984, s. 138-139, 140 tab. XXX/3, s. 142 tab. XXXI/1.

¹⁵*Zmŕtvychvstanie Krista*, Kostol Nanebovzatia Panny Márie, Slatvina, detail. Foto: Filip Lampart.

¹⁶Čepeľ týchto mečov sa prudko zvažuje k hrotu, v priereze je štvoruholníková s rebrom, pri priečke môže byť vynikať šírkou. Rukoväť krátka. Zastúpené sú rôzne

Obrázok 2 *Zmŕtvychvstanie Krista, detail*
(foto: F. Lampart)

Daný typ je výsledkom reakcie na zlepšujúce sa ochranné odetie. Na analyzovaný príklad je potrebné nazerat' obozretne. Podľa doterajšieho stavu bádania nebol na území Slovenska nájdený žiaden takýto hmotný exemplár a užívanie tohto typu meča sa viaže predovšetkým s prostredím západnej Európy.¹⁷ Z dôvodu veľkej

---

typy priečok. Hlavice najčastejšie kotúčové. Tento typ najčastejšie užívaný v 14. a 15. storočí. Zdroj: OAKESHOTT, Ewart. *The Sword in the Age of Chivalry*. Londýn : The Trinity Press, 1964, s. 56-59. GŁOSEK, Marian. *Miecze środkowoeuropejskie z X – XV w.* Warszawa : Wydawnictwa Geologiczne, 1984, s. 28-29.

¹⁷Taktiež v poľských, nemeckých a českých krajinách dominujú typy (XIIIa, XVIa a XVII), ktorých spoločnými znakmi sú: dlhá, široká a masívna čepeľ, dvojrúčná rukoväť a žliabok siahajúci do polovice čepele. Zdroj: GŁOSEK, Marian. *Uzbrojenie zaczepne. Broń biała długa*. In. NADOLSKI, Andrzej (ed.). *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350 – 1450*. Łódź : PAN, 1990, s. 112-113.; WAWRZONOWSKA, Zdzisława. *Uzbrojenie i ubiór rycerski Piastów śląskich od XII do XIV wieku*. Acta archaeologica Lodziensa, č. 25, Łódź : Łódzkie towarzystwo naukowe, 1976, s. 39-40;

geografickej vzdialenosti zostáva skutočný zámeru umelca znázorniť meč typu XV diskutabilný, prípadne ide o prejav foriem známych umelcovi z domáceho prostredia. Praktické užívanie týchto typov na Spiši nie je možné s určitosťou potvrdiť, no existencia predstavovaných znázornení je dokladom, že inovačné prvky v evolúcii meča prenikli do spišského prostredia aspoň prostredníctvom ikonografie. Ako je viditeľné, inovácie sú prezentované s časovým odstupom a v minimálnom rozsahu. Príčinou tejto skutočnosti môže byť náklonnosť k využívaniu tzv. „veľkých mečov“, pomalší príchod nových zbrojných trendov do prostredia strednej Európy,¹⁸ časový odstup, ktorý bol potrebný pre prenos nových foriem meča do umelcovho slovníka, a častý rustikálny rukopis maliarov.

Sekery. Jediným príkladom úderných zbraní v *pašiovom cykle* zo Slatviny sú sekery. Definícia konkrétneho exempláru, či hmotného alebo obrazového, ako bojového nástroja býva často krát veľmi neistá. Hranica, ktorá by oddelila bojový typ sekery od pracovnej nie je vždy preukázateľná. Svoje uplatnenie ako pracovný nástroj si bojový typ sekery mohol nájsť v táborovom živote vojenskej výpravy, a rovnako mohla pracovná sekera poslúžiť ako zbraň, zvlášť neurodzeným a nemajetným. Za rýdzo bojové sekery sú považované typy vyznačujúce sa nadol vypustenou bradou a dlhým poriskom, ktoré pri mieste osadenia chráni predĺžená tulejka. Ostrie týchto sekier by malo dosahovať dĺžku približne 20 cm. Uvedené znaky vychádzajú z bojovej praxe. Dlhé porisko umožňovalo lepšiu manipuláciu a predĺžená tulejka ho chránila pre zlomením, či preseknutím.¹⁹ Dokladovať bojové užívanie

---

GŁOSEK, Marian. *Miecze środkowoeuropejskie z X – XV w.* Warszawa : Wydawnictwa Geologiczne, 1984, s. 27-30.

¹⁸NOWAKOWSKI, Andrzej. Łądowa technika wojskowa od roku 1334 do końca XV wieku. Uzbrojenie indywidualne. In. NADOLSKI, Andrzej (ed.). *Polska technika wojskowa do 1500 roku.* Warszawa : Oficyna Naukowa, 1994, s. 222.

¹⁹NOWAKOWSKI, Andrzej. Łądowa technika wojskowa od roku 1334 do końca XV. wieku. Uzbrojenie indywidualne. In. NADOLSKI, Andrzej (ed.). *Polska technika wojskowa do 1500 roku.* Warszawa : Oficyna Naukowa, 1994, s. 212-213.; GLINIANOWICZ, Marcin. Stan badań nad uzbrojeniem późnośredniowiecznym w Małopolsce. In. MACHNIK, Jan – KOTOWICZ, Piotr – BANACH, Wiesław (eds.). *Acta militaria mediaevala I. Sztuka wojenna na pograniczu polsko-rusko-słowackim w średniowieczu.* Krakow – Sanok : Muzeum historyczne w Sanoku, 2005, č. 1, s. 161.

symetrických typov sekier by pomohlo prijatie koncepcie, že podoba sekery v úlohe atribútu svätca je obrazom bojových, resp. katovských, typov – ako reálnych nástrojov násilia.²⁰ Takýto symetrický typ sekery aplikovaný do úlohy atribútu je viditeľný na zobrazení sv. Mateja v páse apoštolov na východnej strane presbytéria.²¹ (Obr. 3).²²

Obrázok 3 Apoštol Matej (foto: F. Lampart)

---

²⁰S touto tézou vystupuje aj GŁOSEK, Marian. *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*. Warszawa – Łódź : Instytut Archeologii a Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 1996, s. 36.

²¹Matej sa stal apoštolom až keď sa apoštoli rozhodli zaplniť prázdne miesto po Judášovi. Pre voľbu boli vybratí dva kandidáti: Matej a Jozef, zvaný Barsabáš. Los padol na Mateja. Podľa legend kázal v Judei a Kapadócií neďaleko Kaspického mora. Matejov zvyčajný atribút je sekera alebo halapartňa, pokladané za nástroj jeho mučeníckej smrti. Jeho údajné pozostatky previezla z Jeruzalema do Ríma cisárovná Helena. Zdroj: FARMER, David Hugh. *Oxfordský lexikón svätcov*. Bratislava : Kalligram, 1996, s. 253-254.

²²*Apoštol Matej*. Kostol Nanebovzatia Panny Márie, Slatvina. Foto: Filip Lampart.

Čepeľ Matejovej sekery je zreteľne symetrického tvaru a oblého ostria. Zahrotená brada sa približuje k porisku výraznej dĺžky. Stručne by bolo možné znázornený typ charakterizovať ako zmenšenú a veľmi príbuznú formu sekier, aké sú spodobené na Ladislavovských cykloch vo Veľkej Lomnici a Vítkovciach. V okruhu *pašiového cyklu* v Slatvine je možné spozorovať ešte ďalšie znázornenie sekery. Na výjave *Kristovho vstupu do Jeruzalema* je zobrazená istá persóna, ktorá zvierá v rukách sekeru a snaží sa vyťať ratolesť na oslavu Kristovho príchodu. Celková povaha zasadenia postavy do výjavu veľmi špecifická. Persóna lezie na znázornený strom a v ruke drží sekeru asymetrickej formy s oblým ostrím, ktoré prechádza do zahrotenej brady. Z tohto pohľadu je možné považovať spodobený typ za pracovný nástroj. Vrchná hrana je zjavne rovná a drevená násada krátka. Preukázané znaky poukazujú na pracovný typ sekery.²³

Zbroje. Svojím predurčením sa zbroj stáva odetím zobrazených ozbrojencov všetkého druhu. V okamihu, keď umelec takého ozbrojenca vytvára, situuje ho do ochranného odevu. Pozitívny či negatívny charakter spodobenej postavy nebráni autorovi takéto spodobenie previesť. Kladní i záporní hrdinovia sú znázornení vo vojenskom odetí. Jediným rozlišovacím znakom sa stáva efektivita a aktuálnosť zbroje. Akceptovanie tejto koncepcie rozdeľuje znázornenia ozbrojencov do dvoch skupín: Prvú tvoria výjavy bežných ozbrojencov, často krát negatívneho charakteru. Svoje zastúpenie si našli na výjavoch s konfliktným obsahom, ktoré príkladne prezentuje slatvinský *pašiový cyklus*. Druhá, kvantitatívne menšia skupina, je tvorená obrazmi svätcov – bojovníkov a archanjelov – bojovníkov – teda výhradne pozitívnymi persónami. Otázkou, ktorú je potrebné pred samotným militaristickým rozborom zodpovedať je klasifikácia postáv. Je pravdou, že všetky postavy odeté do zbroje sú ozbrojenci, nie však možné ich klásť na jednu úroveň. Ikonografia, tak ako zobrazuje zbrojnú elitu, je rovnako

---

²³Podľa typológie M. Głoseka by bolo možné túto sekeru označiť ako typ X, ktorý býva popisovaný ako bojový typ. Do rozporu s klasifikáciou zobrazenej sekery ako bojového typu sa dostáva malá dĺžka násady, ktorá je príznačná pre pracovné typy. Porovnaj GŁOSEK, Marian. *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*. Warszawa – Łódź : Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 1996, s. 43-46.

obrazom jednoduchých ozbrojencov. Na základe tejto koncepcie je možné prijať, že výjavy, ako sú *pašiové cykly*, či *Vraždenie neviniatok*, sa vyznačujú spodobením odevu jednoduchých ozbrojencov nižších sociálnych vrstiev. Datácia väčšiny analyzovaného materiálu korešponduje s obdobím veľkých zmien vo vývoji ochrannej zbroje. Proces, ktorého začiatok siaha do 2. polovice 13. storočia, vyústil v 1. polovici 15. storočia do zavádzania plnej plátovej zbroje. Medzi oboma medzníkmi sa nachádza obdobie 14. storočia, v priebehu ktorého sa remeselníci snažili skonštruovať, čo najbezpečnejšiu ochranu tela. C. Blair nazval toto obdobie, vyznačujúce sa prvými pokusmi o zavedenie kompletu plátovej ochrany, ako éra *Early Plate Armour (1330–1410)*.²⁴ Príčinou zaktivizovania tohto procesu bolo zlepšenie starých a vynájdenie nových druhov zbraní, zvyšovanie účinku útočných zbraní a zmena taktiky vedenia boja.²⁵ Tento vývoj priniesol väčšie využívanie kovových plátov.

Helmy. Práce slovenských bádateľov, ktoré sa nejakým spôsobom dotýkajú stredovekej zbroje sú na presnejšiu klasifikáciu foriem ochrany hlavy pomerne skromné. Nimi využité analytické zatriedenie sa pohybuje vo veľmi širokej rovine a spočíva len na princípe zohľadnenia vonkajších znakov bez širšej súvislosti predmetu. Priamo povedané, ak sa nejaká doterajšia práca zmieňovala o spôsoboch ochrany hlavy, postupovala metódou opisu. Uvedený postup nevyjasnil ani nomenklatúru typov heliem a užité názvy špecifikovali analyzovaný materiál veľmi obsérne.²⁶

---

²⁴BLAIR, Claude. *European Armour circa 1066 to circa 1700*. London : B. T. BATSFORD LTD, 1958. s. 35, 53.

²⁵Posledné dva storočia stredoveku sú poznamenané vznikáním bojových spoločenstiev peších ozbrojencov. Ich význam sa prejavil vo výsledkoch mnohých bitiek, napr. Courtrai (1302), Morgarten (1315), Sempach (1386) atď. Dôležitým faktorom je aj zavádzanie strelných zbraní. Viac v CONTAMINE, Philippe. *Válka ve středověku*. Praha : Argo, 2004, s. 100-124, 163-193. KLUČINA, Petr. *Zbroj a zbraně. Evropa 6. – 17. století*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2004, s. 418-445.

²⁶Napríklad A. Ruttkay v publikácii *Umenie kované v zbraniach* využíva veľmi všeobecné pomenovanie foriem heliem, ktoré bez rozdielu na datovanie a typ nazýva kónickými prilbami. RUTTKAY, Alexander. *Umenie kované v zbraniach*. Bratislava : Pallas, 1978, s. 106-109.

Bascinet. Najrozšírenejšou formou helmy v analyzovanom materiály je prilba s kónickým zvonom, predĺženými lícami a s temenným okrajom siahajúcim až k zátylku. V zahraničnej literatúre je nazývaná ako *bascinet* (fr.) alebo *bassinnet* (angl.).²⁷ Už z výjavov je zjavné, že táto forma helmy poskytuje dobrú ochranu a viditeľnosť, umožňuje bezproblémové dýchanie a disponuje nízkou hmotnosťou. Je oprávnené považovať tento typ prilby za najrozšírenejšiu ochranu hlavy okolo polovice 14. storočia.²⁸ Špecifikom spodobení bascinetu z *pašiového cyklu* v Slatvine je znázornenie pásu žltého koloritu pozdĺž spodnej hrany prilby. (Obr. 1).²⁹ Zmysel aplikácie výzdoby okraja helmy je diskutabilný. Pokiaľ by pás žltého farbiva bol ukončený nad tvárovým výrezom, šlo by o jedinečný doklad znázornenia spôsobu uchytenia krúžkového závesu. Keďže však uvedený žltý pás pokračuje po celej dĺžke hrany, je potrebné sa zamýšľať nad jeho ozdobnou funkciou. Pravdepodobne ide o napodobenie ozdobného lemu zo zliatiny mosadze. Neoddeliteľnou súčasťou každého bascinetu je krúžkový záves, resp. golier, v zahraničnej literatúre označovaný ako *aventail*.³⁰ Bol upevnený o dolný okraj prilby, a to buď spôsobom prinitovania z vnútornej strany helmy, alebo za pomoci koženej, resp. konopnej, šnúry prevlečenej cez kovové rúrky rozmiestnené po obvode, ktoré prechádzali skrz koženú obrubu *aventailu*.³¹ Posledná

---

²⁷Termín *bascinet* je v prameňoch najčastejšie užívaný v rozmedzí 1300 – 1450. V poľská militaristická terminológia užíva pre pomenovanie rovnakého typu helmy názov *leбка*. BLAIR, Claude. *European Armour circa 1066 to circa 1700*. London : B. T. BATSFORD LTD, 1958, s. 67-68; NOWAKOWSKI, Andrzej. *Ładowa technika wojskowa od roku 1334 do końca XV. wieku. Uzbrojenie indywidualne*. In. NADOLSKI, Andrzej (ed.). *Polska technika wojskowa do 1500 roku*. Warszawa : Oficyna Naukowa, 1994, s. 226.; KLUČINA, Petr. *Zbroj a zbraně. Evropa 6. – 17. století*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2004, s. 351.

²⁸Rovnako o tom aj NOWAKOWSKI, Andrzej. *Uzbrojenie ochronne. Helmy*. In. NADOLSKI, Andrzej (ed.). *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350 – 1450*. Łódź : PAN, 1990, s. 44.

²⁹*Zajatie Krista*. Kostol Nanebovzatia Panna Márie, Slatvina. Foto: Filip Lampart.

³⁰BLAIR, Claude. *European Armour circa 1066 to circa 1700*. London : B. T. BATSFORD LTD, 1958, s. 68; EMBLETON, Gerry. *Medieval Military Costume. Recreated in Colour Photographs*. Ramsbury, Marlborough : The Crowood Press, 2000, s. 22. Z. Żygulski hovorí o *aventail-i* ako o inovácii prbranej z Východu. Viď ŻYGULSKI, Dzdzisław jun. *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*. Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975, s. 100.

³¹BLAIR, Claude. *European Armour circa 1066 to circa 1700*. London : B. T. BATSFORD LTD, 1958, s. 68; EMBLETON, Gerry. *Medieval Military Costume*.

zmienená metóda umožňovala krúžkový záves odobrať podľa ľubovôle.

Hundsgugel. Postava vojaka na výjave *Krista pred Pilátom* disponuje prilbou, ktorej tvárový výsek chráni pohyblivý vizír. Je zjavné, že frontálna časť vizíru je vytiahnutá smerom dopredu a zahrotená. Na základe podobnosti so zvieracou tlamou býva prilba tohto typu nazývaná aj „*psí pysk*“.³² (Obr. 4).³³

Obrázok 4 *Kristus pred Pilátom* (foto: F. Lampart)

Recreated in Colour Photographs. Ramsbury, Marlborough : The Crowood Press, 2000, s. 22. Existencia prichytenia krúžkového závesu za pomoci rúrok jednoznačne nenaznačujú, že nimi vybavené prilby sú mladšie. Tento spôsob uchytienia sa objavuje už okolo roku 1370. NOWAKOWSKI, Andrzej. Uzbrojenie ochrone. Hełmy. In. NADOLSKI, Andrzej (ed.). *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350 – 1450*. Łódź : PAN, 1990, s. 52.

³²V. Čepela užívá preklad „*psia kukla*“. Porovnaj ČEPELA, Vladimír. *Iluminácie Obrázkovej kroniky ako prameň k dejinám vojenstva*. (Diplomová práca). Trnava : Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave, 2001, s. 18.

³³*Kristus pred Pilátom*, Kostol Nanebovzatia Panny Márie, Slatvina, detail. Foto: Filip Lampart.

Účelom takto vytvarovanej clony bolo zlepšenie dýchania, ochrany a istú úlohu hral aj zmysel remeselníkov pre grotesknosť.³⁴ Vizír bol k zvonu bascinetu prichytený dvoma postrannými čapmi, a v prípade nutnosti sa mohol odobrať vyťahnutím dvoch malých kolíčkov.³⁵ Hundsgugel je možné označiť za „medzinárodný“ typ helmy, hoci sa za miesto jeho genézy považujú nemecké krajiny.³⁶ Aplikovanie tohto typu prilby do komplexu slatvinských malieb naznačuje ovplyvnenie autora západoeurópskou civilnou i zbrojnou módou a rovnako by mohlo presniť datáciu malieb na záver 14. a začiatok 15. storočia.³⁷ Podobné výjavy hundsgugel-u v prostredí slovenského stredovekého umenia nie sú časté. Prilbami tohto typu disponujú ozbrojenci z *Ladislavovských legend* v Kraskove (pol. 14. stor.), v Liptovskom Ondreji a rovnako aj sv. Juraj z nástennej maľby v Hronskom Beňadiku.³⁸ Slatvinský príklad je takto možné

---

³⁴Podľa ŻYGULSKI, Zdzisław jun. *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*. Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975, s. 101 pohľad na takto tvarovanú prilbu mal vzbudzovať strach.

³⁵Ich úlohou bolo pridržiavať clonu v čapoch. V snahe vyhnúť sa ich strate bývalí upevnené na malých reťazkách. NOWAKOWSKI, Andrzej. *Uzbrojenie ochronne. Helmy*. In. NADOLSKI, Andrzej (ed.). *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350 – 1450*. Łódź : PAN, 1990, s. 48-49.; BLAIR, Claude. *European Armour circa 1066 to circa 1700*. London : B. T. BATSFORD LTD, 1958, s. 68-69. Druhý spôsob uchytenia vizíru bol skrze pántu v čelovej časti prilby. Týmto spôsobom uchytenia clony boli vo väčšine prípadov vybavené prilby tzv. typu *Klappvisier*. Ich charakteristickou črtou bol poglobulátý tvar vizíru. Typ týchto heliem sa vyvinul niekedy medzi rokmi 1360 – 1370 v nemeckých krajinách. Zdroj: BLAIR, Claude. *European Armour circa 1066 to circa 1700*. London : B. T. BATSFORD LTD, 1958, s. 68; ŻYGULSKI, Zdzisław jun. *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*. Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975, s. 100-101.

³⁶BLAIR, Claude. *European Armour circa 1066 to circa 1700*. London : B. T. BATSFORD LTD, 1958, s. 69; ŻYGULSKI, Zdzisław jun. *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*. Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975, s. 101.

³⁷Vývoj heliem typu *hundsgugel* sa kladie do poslednej štvrtiny 14. storočia. Najväčšia popularita sa prejavila na prelome 14. a 15. storočia, čoho dôkazom sú aj početné ikonografické zobrazenia. Oblúbenosť týchto heliem sa vytráca po roku 1420. Podľa ŻYGULSKI, Zdzisław jun. *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*. Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975, s. 101; NOWAKOWSKI, Andrzej. *Łądowa technika wojskowa od roku 1334 do końca XV. wieku. Uzbrojenie indywidualne*. In. NADOLSKI, Andrzej (ed.). *Polska technika wojskowa do 1500 roku*. Warszawa : Oficyna Naukowa, 1994, s. 231.

³⁸ČEPELA, Vladimír. *Iluminácie Obrázkovej kroniky ako prameň k dejinám vojenstva*. (Diplomová práca). Trnava : Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity

považovať za obohatenie znázornení tejto málo spodobovanej prilby v slovenskej nástennej maľbe. Faktorom slatvinského znázornenia hundsgugel-u, ktorý si rovnako zasluhuje pozornosť, je podoba aventailu. S veľkou pravdepodobnosťou je prevedenie krúžkového závesu možné pokladať za snahu vyjaviť jeho vystlaný variant. Lineárna kresba aventailu je vedená tak, že zobrazuje podobu krúžkového závesu, ktorého forma je nadnesená a prirodzene neklesá z dôvodu vlastnej hmotnosti na ramena ozbrojenca.

Ochrana tela a končatín. Vývoj ochrannej zbroje v priebehu 14. storočia je skutočným reflektovaním hesla „čas hľadania, skúšok a nových zistení“. Nadšenie a entuziazmus remeselníkov privodili tak širokú škálu ochranných prostriedkov, ako nikdy predtým, a ani potom.³⁹ Vývojové tendencie plátovej zbroje sa uberali v dvoch smeroch. Zhusťovaním rozmerovo menších plátov, tzv. lamiel, sa vytvoril osobitný druh zbroje – brigantína, kým opačná modifikácia napredovala k zväčšovaniu rozmerov plátov a vytvoreniu prvých „prototypov“ kompletnej plátovej zbroje. Spoločným ovplyvňovateľom snáh o zabezpečenie lepšej ochrany sa stali nové módné impulzy. Okolo polovice 14. storočia nastáva prelom v európskej civilnej móde. Tradíciu dlhých a voľných šiat strieda obľúba krátkeho a priliehavého odevu. V dôsledku módných premien sa v druhej polovici 14. storočia stáva predný (hrudný) plát vypuklejším a ochrana trupu získava výrazné zúženie v pase.⁴⁰ V súbore slatvinských nástenných malieb na výjave *Krista pred Pilátom* sa preukázal špecifický druh vrchného ochranného odevu. Ide o typ tzv. *juponu*⁴¹, ktorý nahrádzal alebo prekryval ochrannú

---

v Trnave, 2001, s. 18. Pre porovnanie RUTTKAY, Alexander. *Umenie kované v zbraniach*. Bratislava : Pallas, 1978, s. 78, 88, 94-95.

³⁹ZYGULSKI, Zdzisław jun. *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*. Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975, s. 103; KAJZER, Leszek. *Uzbrojenie i ubiór rycerski w średniowiecznej Małopolsce w świetle źródeł ikonograficznych*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk : Wydawnictwo PAN, 1976, s. 105-106.

⁴⁰WAWRZONOWSKA, Zdzisława. *Uzbrojenie i ubiór rycerski Piastów śląskich od XII do XIV wieku*. Acta archaeologica Lodziensia, č. 25. Łódź : Łódzkie towarzystwo naukowe, 1976, s. 29.

⁴¹G. Embleton stotožňuje termín *jupon* s termínom *pourpoint*. Viac EMBLETON, Gerry. *Medieval Military Costume. Recreated in Colour Photographs*. Ramsbury, Marlborough : The Crowood Press, 2000, s. 26. Pokiaľ by prešivany kabátce niesol heraldické znaky, bolo by možné uvažovať o ňom ako o „coat of armes“ (angl.) alebo

zbroj. (Obr. 4).⁴² Odev je charakteristický širokými rukávami a pevným strihom, ktorý je výsledkom výrobného postupu a módných konvencií. Prešitie niekoľkých vrstiev látky pri výrobe juponu podmienuje tuhosť a pevnosť jeho tvaru. V prípade ďalších zobrazení ozbrojencov nie sú viditeľné iné druhy ochrany tela a končatín.

Zdokonaľovanie ochranného odevu je potrebné vidieť ako komplexný jav, ktorý sa prejavil na zmene všetkých súčastí zbroje. Úpravy si vyžiadalo aj krytie rúk, dlaní a prstov, ktoré zabezpečovali rukavice. Pokusy o vylepšenie ich ochranných vlastností sú početné a vyžiadali by si samostatný opis.⁴³ Finálne štádium, kedy sa sformoval typ tzv. klepsydrových rukavíc,⁴⁴ je viditeľné v prípade výjavu dynastických svätcov na stene víťazného oblúka. V západoeurópskom okruhu je už od roku 1340 viditeľná tendencia zväčšovania a scelovania plátov, ktorá dala tomuto druhu podobu presýpacích hodín.⁴⁵ Týmto spôsobom vznikla kovová manžeta, ktorej charakteristická pevnosť je znázornená konzistentným okrajom rukavíc.

Väčšina zo zobrazených militárií je reflektovaním obdobia premien vo výzbroji stredovekých bojovníkov. Tieto inovatívne formy sa stali súčasťou vzorových predlôh umelcov, ktorý ich integrovali do maliarskej výzdoby spišských sakrálnych objektov. Totožnosť ich formy s hmotnými prameňmi z nich vytvorila

---

„cotte d'armes“ (fr.). Rovnako o tom aj ČEPELA, Vladimír. *Illuminácie Obrázkovej kroniky ako prameň k dejinám vojenstva*. (Diplomová práca). Trnava : Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave, 2001, s. 17.

⁴²Kristus pred Pilátom, Kostol Nanebovzatia Panny Márie, Slatvina, detail. Foto: Filip Lampart.

⁴³Prvé pokusy o zosilnenie kožených rukavíc zmieňujú francúzske písomné pramene z roku 1296. Okrem toho, uvádzajú ako zosilňovacie pláty rybiu kostnicu. Nasledujúci vývoj pokračoval vo využívaní menších železných plátok, ktoré postupne zväčšovali svoje rozmery tak, že sa vytvorili dva väčšie pláty – manžeta a dľaň. Prsty boli chránené menšími článkami prstov. Zdroj: BLAIR, Claude. *European Armour circa 1066 to circa 1700*. London : B. T. BATSFORD LTD, 1958, s. 41, 66.

⁴⁴Podoba rukavíc zhotovených z jedného väčšieho plátu chrániaceho vonkajšiu stranu dlane a železnej manžety bola blízka vzhľadu presýpacích hodín. Odtiaľ získal tento typ rukavíc pomenovanie. V anglickej terminológii ako „hour-glass“. Podľa BLAIR, Claude. *European Armour circa 1066 to circa 1700*. London : B. T. BATSFORD LTD, 1958, s. 66.

⁴⁵BLAIR, Claude. *European Armour circa 1066 to circa 1700*. London : B. T. BATSFORD LTD, 1958, s. 66.

dôveryhodný prameň bádania militaristiky. Spôsobom prezentovania sa zobrazenia nestali len podkladom pre výskum historických foriem jednotlivých druhov militárií, ale aj ich vzájomného prepojenia a vytvárania celku výzbroje. Analýza a konfrontácia spodobenej výzbroje môže vytvoriť obraz o kontakte miestneho prostredia s celoeurópskym vývojom.

Resume

Wall paintings from Slatvina record a important development phase of medieval armor, that culminated in the late 14th century in increasing introduction of plate armor and in changed forms of offensive weapons in the plan to overcome it. Displayed equipment belongs to a little presented type in medieval sacral iconography from Slovakia.

Kľúčové slová: militárie, ikonografia, Slatvina, Spiš, stredovek.

Key words: equipment, iconography, Slatvina, Spiš, medieval times.

Dejiny Valašského kniežatstva v prvej polovici 14. storočia

History of Wallachian principality in the first half of 14th century

Martin Krejčí

Na konci 13. storočia sa oslabil nadvláda Zlatej hordy vo východných oblastiach medzi Karpátmi a Dunajom. Uhorské kráľovstvo podstupovalo ťažkú vnútornú politickú krízu, spôsobenú dynastickými zmenami a konfliktami na konci vlády arpádovskej dynastie a po jej vymretí. To poskytlo možnosť závislým krajinám v podkarpatskej oblasti, aby si upevnili svoju autonómiu a postupne mohli rozšíriť svoju moc nad dunajskými nížinami. V súvislosti s tým rumunský vojvoda z oblasti Argeș na konci 13. storočia začal zjednocovať rumunské politické celky, ktoré sa nachádzali medzi Dunajom a Karpátmi. Touto aktivitou urýchlil proces vytvorenia Valašska. Významný podiel na tomto procese mal príchod rumunských skupín zo zakarpatskej oblasti, z krajiny Fagaraș. Táto tzv. „demonťaz“, týkajúca sa „založenia“ Valašska, býva historickou tradíciou často spájaná s vojvodom s rodovým pomenovaním Radu Negru. Záverečné obdobie tohto procesu sa uskutočnilo s najväčšou pravdepodobnosťou v prvých dvoch desaťročiach 14. storočia. Z pohľadu zahraničnej politiky jasnú úlohu v týchto vzťahoch hrala orientácia južných Rumunov na spoluprácu so Šišmanovým Vidinským cárstvom.¹

V 20. rokoch 14. storočia sa vynára Basarab I. (1324 – 1351/1352) ako rumunský vládca z oblasti na juh od Karpát.² Využil vnútorný zmätok v Uhorskom kráľovstve. Zjednotil mnoho častí rumunského územia južne od Karpát do jedného štátu, ktorý je známy ako *Wallachia*, *Valahia*, *Ungrovlahia* alebo *Terra Transalpina*. K vytvoreniu rumunského štátu viedlo viacero okolností:

- vnútorný vývoj rumunskej spoločnosti;
- vznik tatárskej nadvlády na území dolného Dunaja na konci 13. storočia;

---

¹Pop, P. – Bolovan, I. (eds.). *History of Romania. Compendium*. Cluj–Napoca : Roman cultural institute, 2006, s. 193.

²Za jeho otca sa považuje Tichomir, jeden z lokálnych valašských vládcov. *History of Romania. Compendium*, s. 193.

vnútorný konflikt v Uhorsku, ktoré bolo suverénom nad
oblasťami južných Karpát.

Basarabovi I. sa po takmer pol storočí podarilo to, o čo sa
pred ním v roku 1270 pokúšal rumunský vojvoda Litovoi, využijúc
podobné vhodné podmienky – teda vnútornú krízu suverénnej moci.³

Dokumenty vzťahujúce sa k zapojeniu vojvodu Basaraba I. do
vojenských operácií, ktoré prebiehali v oblasti Mehadie počas
konečného štádia vojny v rokoch 1322 – 1324, predstavujú jasný
dôkaz, že v tomto čase už bola uskutočnená unifikácia politických
celkov Valašska a Olténie v Podkarpatskej oblasti. Diplomatické
rokovania s rumunským vojvodom viedol Martin, knieža zo Šalaj,
ktorý reprezentoval kráľa Karola Róberta. Skončili sa podpísaním
mierovej zmluvy medzi Uhorským kráľovstvom a Valašskom
(1324). Výsledkom tejto dohody bolo, že valašskí Rumuni sa
formálne stali vazalmi uhorského kráľa Karola Róberta,⁴ ktorý 26.
júla 1324 Basaraba I. nazval. „*Basarab, náš vojvoda valašský*“.⁵ Ale
vojvoda neurobil žiadne územné ústupky svojmu severnému
susedovi a zostal na majetku strategickej pevnosti Severin. Toto
vazalstvo sa zdá byť len formálne. Vojvoda neprijal žiadne
povinnosti voči uhorskému kráľovi okrem platenia finančných
záväzkov, ktorých rozsah a dôvod nie je presnejšie určený.⁶

Historiografia interpretuje skutočnosť, že Basarab I. bol
nazývaný „*naším valašským vojvodom*“ v kráľovskom dokumente
z roku 1324 ako dôkaz, ktorým by mohol prijať uhorskú
zvrchovanosť (ako je už spomenuté vyššie), a tiež že kráľ mohol
uznať týmto spôsobom Basarabovu nadvládu nad východnými
oblasťami Severinskeho *banátu*. Avšak hradný pán Mehadie sa
nestráca z listín pred vydaním tohto dokumentu a v novembri 1324,
teda skoro po polroku, bol potvrdený majiteľ hradu.⁷ Takže možná
vláda Basaraba I. nad územím Severinskeho banátu, alebo nad jeho
časťou pred rokom 1325 je vylúčená, pretože majiteľ hradu Mehadia

---

³DIACONESCU, M. The political relations between Wallachia and Hungary. In. *Mediaevalia Transilvanica*, 1998, roč. 2, č. 1, s. 15.

⁴*History of Romania. Compendium*, s. 194.

⁵„...*Basarab, woyuodam nostrum Transalpinum*...“ Documenta Romaniae Historica: D. Relații între țarila Române, vol. I. (1222 – 1456). (ed.). Ș. Pascu. București : Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1977, s. 36.

⁶*History of Romania. Compendium*, s. 194.

⁷DIACONESCU, M. The political relations between Wallachia and Hungary..., s. 17-18.

je potvrdený dokonca od roku 1324, ako je uvedené vyššie.⁸ Dokument z roku 1324 potvrdzuje opakované posolstvá vykonané príjemcom listiny. Tieto posolstvá sa mohli uskutočniť v čase od korunovácie kráľa, alebo od uvedenia Basarabovho pôsobenia ako vojvodu Valašska, do času vydania listiny z roku 1324. Môžeme len predpokladať, že sa to stalo ešte pred týmto rokom.⁹

Karola Róberta asi dve desaťročia zamestnávali boje zamerané na to, aby ho uhorská šľachta uznala za svojho kráľa. Je pravdepodobné, že posolstvá, na ktoré sa táto konkrétna listina vzťahuje, boli žiadosťami o podporu vojvodu Basaraba proti nepriateľom kráľa, ktorí pochádzali z južných oblastí Uhorského kráľovstva. Jeden z nepriateľov Karola Róberta sa mohol dokonca nachádzať na valašských hraniciach, v oblasti Severinu.¹⁰ Tieto posolstvá môžu byť teda skôr považované za rokovania, ktoré mali sprostredkovať spoluprácu s valašským vojvodom, alebo sa aspoň mala získať jeho neutralita v spore, ktorý kráľ Karol Róbert viedol so svojou oligarchiou. Časť konfliktu sa dá lokalizovať veľmi blízko hraníc Valašska. Menovanie Basaraba ako vojvodu verného kráľovi, poukázalo na skutočnosť, že kráľ Karol Róbert doposiaľ nepotreboval vymedziť vzťah medzi sebou a Basarabom I.¹¹

V listine z 26. júla 1324 je uvedené len to, že Basarab I. je „*náš valašský vojvoda*“. To v súvislosti s posolstvami, ktoré uňho vykonal magister Martin. Ďalej je tu spomenuté, že tieto posolstvá boli úspešné, avšak nie je tu uvedené, čoho sa týkali. Ak zoberieme do úvahy pojem „*náš valašský vojvoda*“, môžeme predpokladať, že sa tieto posolstvá týkali mierových dohôd, lenže samotná listina nám neprezrádza, akých mierových dohôd sa týkala. Okrem toho listina nevysvetľuje, na čom sa vlastne obe rokujúce strany pri týchto rokovaniach dohodli, ak uznáme, že o ne šlo. Ak boli rokovania úspešné, ako tvrdí listina, potom môžeme predpokladať, že prišlo k dohode o neutralite alebo vojenskej pomoci v konflikte, ktorý viedol kráľ Karol Róbert. Jeho nepriatelia sa potom mohli nachádzať na území pri hraniciach Valašského vojvodstva alebo v jeho tesnej blízkosti. Predpokladá sa, že Basarab I. uznal zvrchovanosť uhorskej koruny, lenže nie je známe v akom rozsahu. Ak zoberieme do úvahy,

---

⁸DIACONESCU, M. The political relations between Wallachia and Hungary..., s. 17.

⁹DIACONESCU, M. The political relations between Wallachia and Hungary..., s. 18.

¹⁰DIACONESCU, M. The political relations between Wallachia and Hungary..., s. 15.

¹¹DIACONESCU, M. The political relations between Wallachia and Hungary..., s. 18.

že neexistuje žiadna listina, ktorá by sa priamo týkala vzdania holdu Basarabom I. a vojvoda Karolovi Róbertovi po podpísaní tejto dohody neodstúpil žiadne územie, potom jedinou zmienkou o podriadenosti uhorskej korune je len slovné spojenie „*náš valašský vojvoda*“, v ktorom nie je žiadna zmienka o vernom vojvodovi. Vynára sa nám otázka, o akú podriadenosť Uhorskej korune vlastne išlo, pretože listina vôbec neopisuje spôsob podriadenia sa Basaraba I., a ani stupeň tejto podriadenosti uhorskej korune.

Skutočný charakter vzťahov medzi uhorským kráľom a vojvodom Valašska je odkrytý až počas nasledujúceho roku (1325), keď je Basarab I. nazvaný „*neverný k svätej kráľovskej korune*“¹² a chválený rebelom z Uhorska, ktorý stál proti kráľovi. Rebel Basarabovu moc jednoznačne precenil, keď vyhlásil, že jeho vplyv je väčší ako kráľov.¹³ Tento postoj vysvetľuje pozíciu valašského vojvodu, získanú vďaka rebelskému postoju proti uhorskému kráľovi.

Basarab I., bezpochyby zakladateľ Valašska, si prial získať nezávislosť od uhorskej koruny. Nároky Karola Róberta by mali byť chápané ako pokračovanie politickej línie prijatej uhorskými kráľmi v minulosti, ktorí ovládali vznikajúci rumunský štát na juh od Karpát. Vojvoda valašskej krajiny preukázal svojimi činmi z novej pozície nezávislosť v prejavoch od predchádzajúcej nadriadenej moci, a to dokonca prostredníctvom sily. Basarabov odboj nezmenil stav vazalstva k uhorskému kráľovi z pohľadu zahraničnej politiky okamžite.¹⁴ Pápež Ján XXII. (1316 – 1334), vo svojom liste z roku 1327, stále umiestňuje Basaraba pod uhorskú súdnu právomoc, keď sa domnieva, že krajiny, nad ktorými vládne, sú stále spojené s Uhorským kráľovstvom.¹⁵ Okrem iného pápež v tomto liste Basaraba oslovil ako „*zbožného katolíckeho vládcu*“ („*princeps devotus catholicus*“) a chválil jeho činy proti neveriacim¹⁶ a tak sa

---

¹² „...*Bozarab Transalpinum, sancte regie corone infidelem...*“ Documenta Romaniae Historica: D. Relații între țările Române, vol. I. (1222 – 1456), s. 37-38.

¹³ „*Ut ipsius domini regis potentia potentie ipsius Bazarab non in aliquo posset contraire et equari*” Documenta Romaniae Historica: D. Relații între țările Române, vol. I. (1222 – 1456), s. 37-38.

¹⁴ DIACONESCU, M. The political relations between Wallachia and Hungary..., s. 18.

¹⁵ „...*in terris tibi subiectis in regno Hungarie consistentibus...*“ Documenta Romaniae Historica: D. Relații între țările Române, vol. I. (1222 – 1456), s. 39.

¹⁶ „...*ad exterminationem infidelium nationum...*“ Documenta Romaniae Historica: D. Relații între țările Române, vol. I. (1222 – 1456), s. 39.

zdá byť preukázaná akási spolupráca medzi rumunským vojvodom a katolíckym svetom. Presné detaily, ktoré by túto spoluprácu osvetlili, chýbajú.¹⁷

Basarabova nevernosť kráľovskej korune Karola Róberta môže vyjadrovať porušenie vazalského sľubu. Avšak listina z roku 1324 o niečom takom, ako je zloženie vazalského sľubu Basarabom I., alebo uznanie podriadenosti Uhorskému kráľovstvu, neinformuje. Podľa informácií, ktoré táto listina poskytuje, sa skôr zdá, že medzi Basarabom I. a Karolom Róbertom bola podpísaná mierová dohoda. Za nevernosť sa dá považovať aj porušenie takejto mierovej zmluvy, najmä ak môžeme predpokladať, že sa mohla týkať Basarabovej neutrality v konfliktoch, ktoré viedol Karol Róbert s oligarchiou. Neverou sa mohlo klasifikovať Basarabovo konanie, ak sa pripojil na stranu odporcov Karola Róberta, alebo dokonca sám Basarab začal viesť útočnú politiku proti územiám prináležiacim Uhorskému kráľovstvu.

Informácie, ktoré mal pápež, mohli vyplývať zo situácie, za ktorej sa Valašské vojvodstvo nepovažovalo za samostatnú krajinu. Respektíve Anjouovci pokladali územie Valašského vojvodstva za nedeliteľnú súčasť Uhorského kráľovstva na základe starých hraníc, tradícií a nárokov, pochádzajúcich z obdobia arpádovskej dynastie a tradície nedeliteľnosti územia kráľovstva. Ďalším dôvodom územnej podriadenosti mohlo byť, že Basarab I. bol navonok stále pokladaný za poddaného uhorskému kráľovi, a vôbec sa nebrala do úvahy vnútorná situácia kráľovstva, v ktorom mohol prebehnúť proces osamostatnenia Valašského vojvodstva. Vnímanie tohto procesu mohlo ustúpiť do úzadia z dôvodu bojov katolíckeho sveta proti neveriacim na území Uhorska a v susedných oblastiach tohto kráľovstva, alebo boju proti vpádom neveriacich na spomenuté územia. Práve za boj proti neveriacim pápež Ján XII. chválil Basaraba I. Otázkou je, či Jánovi XII. nebolo jedno či Basarab I. je, alebo nie je poddaným uhorského kráľa, pokiaľ bojuje pod zástavou „správnej“ katolíckej viery a podporuje ju nielen na svojom území, ale aj na územiach, ktoré znovu vydobyl od neveriacich pre katolícku cirkev a pápeža.

Neverného postoja sa Basarab I. voči Karolovi Róbertovi nevzdáva ani v nasledujúcom období, ako to dokazuje listina,

---

¹⁷*History of Romania. Compendium...*, s. 194.

pochádzajúca z roku 1329, ktorou uhorský panovník menuje svojho verného poddaného Dionýza zo Seče za majiteľa hradu Mehadie. V listine sa hovorí, že tento hrad má chrániť Uhorské kráľovstvo pred Bulharmi, Basarabom, vojvodom valašským, schizmatickým kráľom Srbska a proti Tatárom.¹⁸ Dalo by sa povedať, že listina potvrdzuje Basarabove útoky na územie Uhorského kráľovstva. Na jednej strane to mohlo znamenať, že sa pokúšal územne rozširovať svoje vojvodstvo na úkor Uhorska. Na druhej strane chcel týmito výbojmi, proti ktorým mal hrad Mehadia kráľovstvo chrániť, potvrdiť svoju nezávislosť. V tejto listine už nevystupuje ako neverný vojvoda, ale len ako vojvoda. Je teda otázne, ako ho vnímal sám Karol Róbert. Vnímal ho ako samostatného vojvodu? Na takéto ďalekosiahle konštrukcie o vzťahu Basaraba I. uvedená listina neposkytuje dostatok informácií.

Súčasne so svojou nezávislou politikou rumunský vojvoda pokračoval v rozširovaní štátu cez juhokarpatské oblasti. Tým môžeme vysvetliť, prečo na určitý čas obsadil oblasť Severinu. Tento moment je dokázaný v čase okolo roku 1330, kedy Severin patril Basarabovi I. V roku 1327 stále nachádzame na Mehadii hradných majiteľov, ktorí slúžia kráľovi, podobne ako Dionýz zo Seče. V čase od roku 1324 do roku 1327 nie je spomínaná hodnostárska pozícia hradného pána Mehadie, z čoho môžeme vyvodit' niekoľko hypotéz.

Podľa nášho názoru je možné, že Basarab I. mohol na určitý čas obsadiť oblasť Severinu a hrad Mehadia. Nikto však nemôže s istotou tvrdiť, že sa veci udiali presne takto a v tomto období. Tiež je pravdepodobné, že rumunský vojvoda mohol dobyť Severin po roku 1327, alebo len veľmi krátko pred rokom 1330. Význam hradu umiestneného v oblasti Mehadia sa odvodzuje zo skutočnosti, že autor *Chronicon Pictum*, ktorý opisuje epizódu zo sporu z roku 1330, spomína dobytie hradu Mehadie kráľovským vojskom, odlišujúc ho od oblasti Severinu. Dobytie oblasti Severinu Basarabom I. sklamaro Dionýza zo Seče, významného kráľovského úradníka, ktorý tiež mal titul hradného pána Mehadie. Táto skutočnosť sa teda dá vysvetliť

---

¹⁸ „...contra Bulgaros, Bazarab, woyuodam Transalpinum, regeni Rascie scimasmaticum, Ymo et Tartaros ..... conservavit.“ Documenta Romaniae Historica: D. Relații între țarila Române, vol. I. (1222 – 1456), s. 41.

tak, že úradník bol jedným z iniciátorov vojenskej výpravy proti Basarabovi I., spolu s vojvodom Sedmohradska.¹⁹

Nespokojnosť Karola Róberta s podmienkami mieru ďalej zvyšovala tlak na Valašské vojvodstvo a po roku 1324 prehlbovalo vzájomnú nedôveru medzi Uhorským kráľovstvom a Valašským vojvodstvom. Nehľadiac na vazalskú prísahu k uhorskému kráľovi sa Basarab I. pripojil k politickému systému okolo Bulharského cárstva, ktoré bolo znovu zjednotené na začiatku roka 1323 pod vedením despota z Vidinu, Michala Šišmana (1323 – 1330).²⁰ Keďže Michal Šišman bol odporcom Karola Róberta, dá sa Basarabov postoj vnímať ako porušenie mierovej dohody s uhorským kráľom. V roku 1330 sa Basarab I. zúčastnil na vojenskom ťažení cára Michala Šišmana proti Srbsku, ktoré však skončilo veľkým víťazstvom Srbska v bitke pri Velbuždi 18. júla 1330. Po tejto bulharskej porážke nasledovala smrť cára Michala Šišmana. Následne bol trnovský trón obsadený neplnoletým cárom Ivanom Štefanom (1330 – 1331), ktorého kontroloval srbský kráľ Štefan Dečanski (c. 1285 – 1331). Tieto skutočnosti nepriaznivo zmenili rovnováhu síl na Balkáne, a tak dali Karolovi Róbertovi možnosť, aby sa usiloval o vojenské riešenie svojho sporu s valašským vojvodom. Výprava v septembri až v novembri 1330, ktorá znamenala rýchle zhromaždenie armády, bola zaiste kráľovským pokusom využiť zmätok, v ktorom sa systém Michala Šišmana po porážke pri Velbuždi nachádzal.²¹

---

¹⁹DIACONESCU, M. The political relations between Wallachia and Hungary..., s. 19.

²⁰Politickým systémom je tu myslená situácia na politickej scéne, ktorá vznikla nastúpením Michala Šišmana na bulharský trón na základe jeho zväzkov k okolitým štátnym útvarom. Za manželku mal Annu – Nedu, dcéru srbského kráľa Štefana Uroša III. Milutina a zároveň mal dobré vzťahy so Zlatou hordou, a tým mohol získať cenných spojencov. Ďalšou časťou tohto systému bolo pripojenie Vidinska k zvyšku Bulharska po jeho nástupe na trón, pretože Michal Šišman bol despotom Vidinu. Avšak v roku 1324 po podpísaní mieru s Byzanciou sa Michal Šišman oženil so sestrou byzantského cisára Andronika III., Theodorou. Tento čin zhoršil vzťahy so Srbskom. Aby sa totiž mohol Michal Šišman oženiť so sestrou cisára, musel sa najskôr rozviesť so svojou prvou manželkou Annou – Nedou, ktorú poslal i so svojím synom Ivanom Štefanom do vyhnanstva, pričom syna navyac zbavil následníctva. Tým si znepriatelil srbského kráľa Štefana Uroša III. Dečanského (1321 – 1331), ktorý nemohol sice pre nepevné domáce postavenie ihneď zasiahnuť, avšak vzťahy medzi Bulharskom a Srbskom zostali už natrvalo napäté.

²¹*History of Romania. Compendium...*, s. 194.

Hlavným naračným prameňom pre túto výpravu je *Chronicon Pictum* je hlavným, na základe ktorého historiografia vytvorila mnoho vysvetlení. Bez ohľadu na súvislosť, v akej bola táto vojna zaznamenaná, okolo roku 1370, text kroniky obsahuje tieto základné informácie: uhorský kráľ Karol Róbert vstúpil do Valašska cez Severin v priebehu septembra, aby odstránil valašského vojvodu Basaraba I., ktorý podľa jeho mienky v krajine vládol nezákonne a odmietal platiť povinná daň kráľovi. Po dobytí Severinu a hradu kráľovským vojskom bol Dionýz zo Seče jediný, kto získal Severin a citadelu, a zároveň titul „banus“.²²

Nasledujúca epizóda kroniky hovorí o podmienkach mieru, ktorý ponúkol valašský vojvoda kráľovi Karolovi Róbertovi. Tento návrh obsahuje prijatie hodnosti podriadeného, zaplatenie sumy 7000 strieborných mariek, vzdanie sa Severinu, prísľub platiť každoročne daň a poslanie svojho syna na kráľovský dvor, ako záruku vernosti. V kronike je veľmi výstižne vykreslená kráľova arogancia, a tiež aspekt, čo takáto spupnosť môže spôsobiť. Kráľ odmietol ponúknutý mier v rozpore s odporúčaním svojich poradcov.²³ Napriek nepriaznivému počasiu, pokračoval uhorský kráľ Karol Róbert v pochode na Argeș, hlavné mesto Valašského vojvodstva. Postupoval územím, ktoré domáce obyvateľstvo spálilo, a teda kráľovská armáda bola hladná a zbavená zásob. Vojenské sily Karola Róberta dosiahli svoj cieľ vyčerpané. V tejto situácii sa obliehanie vojvodského sídla ukázalo ako neúspešné, napriek tomu, že jeho opevnenie bolo slabšie ako opevnenie severinskej pevnosti. Aby si Karol Róbert zachoval tvár, súhlasil s prímerím s Basarabom I.. Po zrušení obliehania začal kráľ ustupovať do Sedmohradska. Ústup cez priechody južných Karpát bol pre vyčerpanú uhorskú armádu náročný. Rumuni si uvedomili, že toto je možnosť, ktorú nesmú premárniť, a nastražili pascu na kráľovské bandériá.²⁴ Vojsko bolo izolované v jednom z údolí karpatských vrchov. Tu vojvodovi muži zmasakrovali armádu Karola Róberta. Masaker trval od 9. do 12. novembra 1330. Kráľ si ledva stačil zachrániť život útekem, keď si vymenil odev s jedným zo svojich verných.²⁵ Porážku uhorských

---

²²DIACONESCU, M. The political relations between Wallachia and Hungary..., s. 19.

²³DIACONESCU, M. The political relations between Wallachia and Hungary..., s. 20.

²⁴V uhorskom brannom a vojenskom systéme to bola samostatná ozbrojená jednotka feudála, ktorá bola povinná zúčastniť sa na kráľovskom vojenskom ťažení.

²⁵*History of Romania. Compendium...*, s. 195.

vojsk vo valašskej pasci na ceste domov potvrdzujú uhorské listiny. Neúspech priamo uznávajú aj rôzne dokumenty, ktoré boli vydané inými inštitúciami ako boli kráľovské. Počas bojov bol zabitý vicekancelár kráľovského dvora a stratila sa stredná kráľovská pečať. Panovník dokonca spadol z koňa a zachránil ho jeden z rytierov. Udalosť je v oficiálnych dokumentoch obyčajne zaznamenaná pomerne nejasným spôsobom.²⁶

Dôvody, ktoré viedli k vývoju kráľovskej výpravy, môžu byť rekonštruované asi takto: Basarab I. odoprel uznať vazalské postavenie a odmietol platenie dane, dobytie hradu Mehadia a oblasti Severinu. Uhorský kráľ sa domnieval, že vojvoda vládol vo Valašsku nezákonne a neverne.²⁷ Kráľ považoval sám seba za zákonného pána nad vojvodom. Tvrdil, že neskoršie povstanie proti nemu „*bez strachu a pohrdajúc skutočnosťou, že ten, kto sa pokúsi vzdorovať ich právoplatnému pánovi, otvorene sa prejavuje proti božiemu zákonu*“.²⁸ Najpodstatnejšie pre postoj uhorského kráľa Karola Róberta, čo sa týkalo tohto problému, je, že sám seba považoval za zákonného pána nad valašským vojvodom, podľa božieho práva. Basarab I. svojím postojom a politikou pred bitkou pri Posade v roku 1330 porušil kráľovské práva, ktoré si Karol Róbert nárokoval. Kráľove nároky sú spojené s klasickým pohľadom doby. Uhorský kráľ chápal postavenie Basaraba I. tak isto ako postavenie akéhokoľvek iného vazala v kráľovstve. Valašské vojvodstvo považoval za integrálnu časť Uhorska, ktorú on ako kráľ udeľuje niekomu, kto mu je oddaným služobníkom. A teda vojvoda, ktorý neuznal jeho nadriadenosť, bol považovaný za rebela a zradcu.²⁹

Víťazstvo z roku 1330 dovolilo vznik nezávislosti Valašského vojvodstva od Uhorského kráľovstva. Takisto sa v podstate zmenilo jeho medzinárodného postavenie. Úspešným odrazením útoku uhorského kráľa bez akéhokoľvek spojenca dosiahol Basarab I. prestížne postavenie na scéne juhovýchodnej Európy, a pozíciu,

---

²⁶DIACONESCU, M. The political relations between Wallachia and Hungary..., s. 20.

²⁷„... *dictam terram nostram Transalpinam in preiudicium sacri diadematis regii et nostri infideliter detinentes...*“ Documenta Romaniae Historica: D. Relații între țările Române, vol. I. (1222 – 1456), s. 57.

²⁸„... *non verens, nec attendens, ut qui naturali domino resistere moliantur, divinis dispositionibus manifeste videntur obviare ...*“ Documenta Romaniae Historica: D. Relații între țările Române, vol. I. (1222 – 1456), s. 50-51.

²⁹„... *et se nostre maiestati sediciose et prodicionaliter opposuit ...*“ Documenta Romaniae Historica: D. Relații între țările Române, vol. I. (1222 – 1456), s. 50-51.

ktorú sa jeho predchodcovia ani nesnažili získať. Vo februári 1331, len niekoľko mesiacov po víťazstve, vojvoda Basarab I. prispel k ustanoveniu svojho zaťa Ivana Alexandra na trón cárstva v Trnove. Zdá sa, že počas tohto obdobia sa Basarabovi I. podarilo znova získať pevnosť Severin. Vojna s Uhorským kráľovstvom pokračovala v roku 1335 na rozľahlejšej bojovej línii. Historické pramene zaznamenávajú vojenské konflikty v oblasti Bârsa i v Severine, ktoré neskoršie zostali pod kontrolou Valašského vojvodstva. Nový vojenský útok sa konal v rokoch 1343 až 1345, po smrti Karola Róberta a korunovácií Ľudovíta I. Veľkého. V tomto čase Basarab I. stratil pevnosť Severin a jeho syn Nicolae Alexander, sa pravdepodobne pripojil k uhorskému trónu a nakoniec pravdepodobne vzdal hold ako vazal uhorskému kráľovi.³⁰ Vzdanie holdu Nicholasa Alexandra je však problematické a vynára sa pri ňom veľa otázok.

Vzťahy po roku 1330 medzi Karolom Róbertom a Basarabom I. sa nezdali byť lepšie, pretože v listinách, ktoré spomínajú neskoršiu vojenskú výpravu, v spojení s menom valašského vojvodu pretrváva označenie „*neverny*“. Nie je nemožné, že kráľ, zaujatý inými zahraničnými a politickými záležitosťami, mohol dočasne prijať túto skutočnosť *de facto*. Basarabov úspech je v tomto čase nesporný a môže byť označený za dôležitý moment štátoprávneho vývoja Valašského vojvodstva, ktorý mu udeľuje nezávislé postavenie. Pri hodnotení tohto víťazstva treba dávať pozor, aby nedochádzalo k jeho preceňovaniu, ako sa to deje rumunskej historiografii. Tiež sa nesmie podceňovať, ako to robí maďarská strana. Nikto nemôže poprieť Basarabovo víťazstvo v boji, čím však nevyhral celú vojnu, pretože stále pretrvával tlak, pochádzajúci z Uhorského kráľovstva, ktorý mal zaviesť potvrdenie nadradenosti uhorskej koruny.³¹

Dalo by sa teda povedať, že po porážke Karola Róberta pri Posade v roku 1330, Basarab I. získal nezávislé postavenie pre svoje valašské vojvodstvo. Avšak ako sa ukazuje, toto postavenie bolo neustále ohrozované pokusmi uhorského kráľa, ktorých výsledkom malo byť obnovenie celistvosti Uhorského kráľovstva a obnovenie vazalského vzťahu Valašského vojvodstva k uhorskej korune.

---

³⁰History of Romania. Compendium..., s. 195.

³¹DIACONESCU, M. The political relations between Wallachia and Hungary..., s. 21.

Ako sa ukazuje, počiatky Valašského kniežatstva v prvých desaťročiach 14. storočia nie sú veľmi jasné. Na pevnejšiu pôdu sa dostávame až pri Basarabovi I., ktorý využil vnútorné problémy v Uhorsku, a zjednotil územia južne od Karpát do jedného štátneho celku. Avšak ani jeho postavenie nie je spočiatku jasné, či je vazalom alebo len spojencom uhorského panovníka Karola Róberta. Po roku 1325 sa však ukazuje, že Basarab I. vedie už vlastnú politiku, spájajúc sa s bulharským cárom Michalom Šišmanom. I keď toto spojenectvo bolo v bitke pri Velbuždi (18. júla 1330) porazené, Basarab I. má toľko síl, aby dokázal odolať nasledujúcemu útoku zo strany Karola Róberta v septembri až novembri 1330 a poraziť. Týmto vybojoval nezávislé postavenie pre svoje vojvodstvo, ktoré sa mu do jeho smrti podarilo navzdory úsiliu uhorského panovníka obhájiť. Jeho následníkom sa toto nezávislé postavenie kniežatstva darilo udržať s premenlivým šťastím, využívajúc k tomu ako medzinárodnú situáciu, tak i založenie biskupstva Argeș Nicoalae Alexandrom v roku 1359.

Resume

In the first two decades of 14th century the Wallachian principality was formed in the area south of Carpathians. Basarab I. was on its forehead. He took advantage of internal conflicts in the Hungarian Kingdom. Initially he seemed to be an ally of the Hungarian king Karol Róbert. However, in the second half of 20th years of 14th century his attitude changed and he became an ally of the Bulgarian tsar (videl som v angl. textoch aj prepis tzar) Michal Šišman, the enemy of Karol Róbert. This alliance was defeated by Serbia in the battle at Velbuždi (July, 1330). Karol Róbert attempted to take advantage of this situation, but he was defeated by Basarab I. in the battle at Posada in 1330. By this victory Basarab I. acquired independent position for the Wallachian principality, which he managed to defend in the following years of his reign.

Kľúčové slová: stredoveké Valaško, stredoveké Uhorsko, rumunské kniežatstvá.

Key words: medieval Wallachia, medieval Hungarian Kingdom, Romanian Principality.

SPOLOČNOSŤ V 18. a 19. STOROČÍ

„Anglománia“ uhorskej aristokracie

The „Anglomania“ of Hungarian aristocracy

Alexandra Ganobčíková

Rôznorodé vzťahy a kontakty kontinentálnej Európy s Anglickom, resp. Britániou jestvovali už stáročia, avšak až koncom 17. a v prvej polovici 18. storočia došlo k pozoruhodnému javu nazývanému „objavenie Anglicka“.¹

Postupne, najskôr prostredníctvom hugenotov, ktorí emigrovali do Británie a neskôr, hlavne vďaka dielam Voltairea² a Montesquieua³, v ktorých filozofi vyjadrili obdiv najmä k britskému politickému systému, Európa objavila celkom nový, dovtedy nepoznaný svet, jazyk, literatúru, vedu, či spôsob vlády. Predovšetkým Voltairove *Filozofické listy* prezentovali javy, ktoré ľudia na Anglicku obdivovali – slobodnú a nábožensky tolerantnú krajinu s rovnomerne vyváženými zložkami politickej moci, krajinu, kde záleží na verejnej mienke, modernú krajinu, kde priemysel a obchod prispievajú k blahobytu národa a kde veda, filozofia a literatúra vďaka týmto podmienkam prekvitajú.⁴ Hoci išlo do značnej miery o idealizáciu a „pohľad zvonka“, projekciu predstáv o „ideálnej spoločnosti“ do systému, ktorý reálne fungoval „inak“, kultúrny vplyv ostrovej krajiny začal byť odvtedy viditeľný na celom kontinente a jej prestíž vzrastala.

To, že sa slovo *anglománia* objavilo po prvýkrát práve vo Francúzsku, nie je náhoda.⁵ Táto krajina zaujala rozhodujúce miesto

---

¹SMITH, Logan Pearsall. *Words and Idioms*. Studies in the English Language. London : Constable and Company, 1947, s. 44. (Ďalej už len SMITH, L. P. *Words and Idioms*.)

²VOLTAIRE. *Letters on England*. Rockville : Manor, 2008, 124 s.

³MONTESQUIEU, Charles-Louis de Secondat. *Duch zákonov*. Bratislava : Tatran, 1989, 597 s.

⁴Bližšie k Voltairovmu dielu v MAURER, Michael. *Aufklärung und Anglophilie in Deutschland*. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1987, s. 32-36. Ďalej už len MAURER, M. *Aufklärung und Anglophilie in Deutschland*.)

⁵V polovici 50. rokov 18. storočia sa vo Francúzsku po prvýkrát objavuje slovo *anglománia*. Tradičná definícia tohto pojmu v slovníkoch ho charakterizuje ako

v šírení tohto fenoménu do zvyšku Európy a práve vo Francúzsku možno badať anglický vplyv v 18. storočí asi v najväčšej miere.⁶ Z Francúzska, ktoré bolo často prechodným centrom tovaru vyváženého z Anglicka na ceste k jeho cieľovému miestu, sa takto do zvyšku Európy šírila aj angломánia a v mnohých krajinách sa anglické zvyky a spôsoby, či tamojšie inštitúcie presadili práve pod francúzskym vplyvom.⁷ Bolo to zapríčinené tým, že Francúzsko bolo v tej dobe akýmsi kultúrnym a intelektuálnym centrom a francúzština univerzálnym jazykom. Ďalšou krajinou, v ktorej sa vo výraznej miere presadil záujem o Anglicko bolo Nemecko.⁸ Podobne ako Francúzsko, aj Nemecko plnilo úlohu sprostredkovateľa anglických podnetov voči krajinám, ktoré boli naviazané (historicky, kultúrne) na jeho myšlienkový okruh.⁹

---

velebenie anglického ducha a prehnane napodobňovanie anglických spôsobov a zvyklostí, nekritický obdiv k anglickým inštitúciám. Ako vo svojej štúdií uvádza aj László Országh, spomínaná definícia má v sebe pomerne negatívny a hanlivý nádych. Preto je v niektorých prípadoch (ako to uvidíme aj na uhorskom príklade) na popisanie fenoménu vplyvu Anglicka vhodnejšie používať iné termíny, napríklad miernejší pojem *anglofilia* vyjadrujúci náklonnosť, sympatiu, záujem o „anglické“. ORSZÁGH, László. „Anglomania“ in Hungary, 1780 – 1900. In. *The New Hungarian Quarterly*, 1981, roč. 22, č. 82, s. 168-179. (Ďalej už len ORSZÁGH, L. „Anglomania“ in Hungary, 1780 – 1900.)

⁶Francúzi vyčerpaní vojnami a prežívajúci neutešné a ťaživé roky poznačené všeobecným úpadkom a hospodárskymi problémami od konca vlády Ľudovíta XIV. videli v Anglicku výrazný rozdiel oproti situácii vo svojej vlastnej krajine. Pre angломániu vo Francúzsku pozri napríklad GRIEDER, Josephine. *Anglomania in France, 1740 – 1789*. Fact, fiction and political discourse. Genève : Librairie Droz, 1985, 176 s., BRÜCH, Josef. *Die Anglomanie in Frankreich*. Stuttgart : Kohlhammer, 1941, 102 s., ULLMANN, Stephen de. Anglicisms in French-Notes on Their Chronology, Range, and Reception. In. *PMLA*, 1947, roč. 62, č. 4, s. 1153 – 1177. (Ďalej už len ULLMANN, S. Anglicisms in French-Notes on Their Chronology, Range, and Reception.)

⁷ULLMANN, S. Anglicisms in French-Notes on Their Chronology, Range, and Reception, s. 1173.

⁸Aj tu sa obraz Anglicka vyprofiloval najmä prostredníctvom Francúzska a podobne ako tam aj v Nemecku anglofilii zdôrazňovali hlavne slobodu a priemyselný pokrok. Okrem spomínaného je badateľný aj silný vplyv anglickej literatúry na nemeckú, zreteľne sa začali množiť preklady anglických, resp. britských diel a rovnako sa anglické modely odzrkadlili aj v národnej literatúre. K angломánii v Nemecku pozri napríklad MAURER, M. *Aufklärung und Anglophilie in Deutschland.*, MEISE, Jutta. *Lessings Anglophilie*. Frankfurt : Lang, 1997, 238 s.

⁹K anglickým inšpiráciám uhorského protestantského osvietenského okruhu bližšie pozri TANCER, Jozef. *Im Schatten Wiens. Zur deutschsprachigen Literatur und Presse im Pressburg des 18. Jahrhunderts*. Bremen : Edition Lumière, 2008, 291 s.

Historické a kultúrne väzby medzi Anglickom a Uhorskom existovali v podstate už od stredoveku, avšak až do konca osemnásteho storočia možno v Uhorsku len ťažko hovoriť o viac, než náhodnom záujme o túto vzdialenú krajinu.¹⁰

Záujem o Anglicko ale postupne narastal aj so šírením osvietených myšlienok a s francúzskymi a nemeckými prekladmi britských diel. Montesquieuov *Duch národov* tu bol pomerne dosť rozšírený a populárny¹¹ a myšlienky tohto filozofa prispeli k postupne rastúcemu obdivu k Anglicku, jeho slobode a politickej stabilite.

Pod vplyvom tohto, ale aj ďalších politických textov sa okolo roku 1790 v Uhorsku objavilo viacero brožúrok, v ktorých sa autori snažili nachádzať podobnosti a paralely medzi Zlatou Bulou Ondreja II. z roku 1222 a Veľkou listinou slobôd z roku 1215 a ďalšími prvkami politického systému oboch krajín.¹²

Podnet k rozšíreniu záujmu o Anglicko dali bezpochybne aj anglofili v radoch uhorskej aristokracie. Pod vplyvom Paríža a Viedne sa usilovali udržať krok so svojimi európskymi náprotivkami. Keď si položíme otázku, kto to vlastne boli uhorskí anglofili, je potrebné si sledované obdobie rozdeliť. V počiatočnej fáze záujmu o Anglicko, teda od konca 18. storočia, to boli do veľkej miery takmer výhradne zámožní aristokrati, keďže nechať si prestavať sídlo, vybudovať anglický park, či doviest' anglických plnokrvníkov vyžadovalo značné finančné prostriedky. Inšpirácie

---

¹⁰K vývoju anglo-uhorských vzťahov pozri GÁL, Stephen. *Hungary and the Anglo-Saxon world*. Budapest : Officina press, 1947, 35 s. 33 s. obr. prílohy. (Ďalej už len GÁL, S. *Hungary and the Anglo-Saxon world*.), PETRIE, Charles. The Historical Relations of England and Hungary. In. *The Hungarian Quarterly*, 1937, roč. 3, č. 3, s. 465-471., EVANS, R.J.W. Hungary in the Habsburg Monarchy in the 19th Century. The British Dimension. In. *The Hungarian Quarterly*, 2003 roč. 44, č. 171 [online]. Dostupné na internete: <<http://hungarianquarterly.com/no171/13.shtml#4> (27.5.2010)>.

¹¹PÉTER, László. *British-Hungarian Relations Since 1848, An Introduction* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.ssees.ucl.ac.uk/confhung/peter1.pdf>>.

¹²G. Aranka, A. Barits, J. Hajnóczy, J. Reviczky, M. Skerlec. Bližšie pozri GÁL, S. *Hungary and the Anglo-Saxon world*, s. 10. Uvedený motív sa rozvíjal najmä pod vplyvom aktuálnej domácej politickej situácie, keď sa po smrti Jozefa II. začali debaty o novom usporiadaní pomerov vnútri monarchie, vzťahov Uhorska k jej ostatným častiam a najmä centrálnej vláde. Odkazy na paralely medzi uhorským a anglickým spôsobom vlády sa stali vďačným nástrojom legitimizácie vlastných, uhorských snažení o dosiahnutie potvrdenia vlastného konštitučného usporiadania.

Anglickom v tomto období sa totiž prejavovali najmä preberaním vonkajších znakov, ako napríklad oblečením, učením sa jazyka, či prestavbou a budovaním anglických záhrad.

Prvé záhrady podľa anglického modelu boli v Uhorsku vytvárané od 70. rokov osemnásteho storočia predovšetkým pri sídlach šľachticov, kde išlo najmä o pretváranie existujúcich záhrad a parkov.¹³ Pri prestavbe si väčšinou buď pomáhali vzorkovnicami s anglickými návrhmi alebo prizvali aj profesionálnych záhradníkov, ktorí svoje remeslo študovali priamo v Anglicku, prípadne sa inšpirovali inými, už „poangličtenými“ záhradami. Anglickú záhradu si britskí cestovatelia John Paget a Richard Bright všimli aj v Kismartone (Eisenstadte) u kniežaťa Esterházyho. Záhrada, pôvodne založená v roku 1754 podľa francúzskeho vkusu, bola v roku 1801 na podnet Esterházyho architekta Mureaua zväčšená a transformovaná podľa anglického módu a hoci to muselo byť nesmierne nákladné, išlo o prestížnu záležitosť statusu – anglická záhrada bola vtedy jednoducho moderná. Mikuláš II. Esterházy si dal dokonca v roku 1803 z Anglicka do svojej záhrady doviezť vodnú pumpu poháňanú parou – prvý parný stroj na území Habsburskej monarchie.¹⁴

Ďalším veľkým obdivovateľom Anglicka a jeho záhrad bol aj gróf František Brunswick. V roku 1814 na niekoľko dní hostil britského cestovateľa Richarda Brighta na svojom panstve v Martonvásári, a keďže v Anglicku predtým strávil nejaký čas, niet

---

¹³K anglickým záhradám v Uhorsku pozri PEVSNER, Nikolaus (ed.). *The Picturesque Garden and its Influence outside the British Isles*. Washington : Harvard University, 1974, 121 s., QUEST-RITSON, Charles. *The English Garden Abroad*. London : Penguin Books, 1992, 232 s. Anglický park, tiež nazývaný aj prírodno-krajinársky park odstraňoval všetky pravidelné tvary a snažil sa čo najviac napodobniť charakter prírody, nadväzovať na okolitú krajinu. Bližšie k anglickým parkom pozri KUBIŠTA, Richard. *Historické parky a záhrady Nitriansky kraj*. Bratislava : Veda, 2006, s. 10-12 a TOMAŠKO, Ivan. *Historické parky a okrasné záhrady na Slovensku (História, lokalizácia, valorizácia, architektúra a spôsoby obnovy)*. Bratislava : Veda, 2004, s. 15-17.

¹⁴HEILINGSETZER, Georg. "Der wahre Sitz eines Souverains." Ein Besuch in der Esterházy-Residenz Eisenstadt (1802). In. *Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten & Mäzene*. (Ausstellung der Republik Oesterreich des Landes Burgenland und der Freistadt Eisenstadt, Eisenstadt, Schloss Esterházy, 28.4. – 31.10.1995) Katalog der Ausstellung der Republik Oesterreich des Landes Burgenland und der Freistadt Eisenstadt "Die Fürsten Esterházy". Eisenstadt : Roetzer-Druck, 1995, s. 192.

divu, že sa v jeho záhrade pán Bright cítil ako doma: „Zavčas ráno som vošiel do záhrady, ktorú dal gróf založiť podľa nášho štýlu, na kontinente univerzálne nazývanom ako anglický, čiže v štýle, ktorý umeniu nedovoľuje zamaskovať prírodu. Bolo to príjemné jarné ráno, - všetko okolo mňa bolo ako v Anglicku, až som sa poddal predstave, že som vo svojej krajine.“¹⁵

Nasledujúcim kritériom pre uhorských anglofilov, a to hlavne pre šľachtických cestovateľov na prelome 18. a 19. storočia, boli dobré kontakty s anglofilmi na viedenskom dvore, pretože strach, ktorý vyvolala revolúcia vo Francúzsku skomplikoval možnosti na získanie povolenia cestovať do cudziny.¹⁶

Uhorskí aristokrati si už v tomto období nechodili (nielen) do Anglicka všímať len pozoruhodnosti a pamätihodnosti, ale mali sa tam oboznámiť aj so spoločenskými a hospodárskymi pomermi, aby získané poznatky mohli využiť v prospech svojej krajiny.¹⁷

Barón Mikuláš Vay, ktorý Anglicko navštívil v rokoch 1786 – 1788 a 1790 – 1792 je príkladom, že už v tomto období sa objavili pokusy modernizovať poľnohospodárstvo aj podľa anglického príkladu. Z Anglicka si späť domov priniesol aj zásobu zemiakov, ktoré sa mu podarilo spopularizovať v Boršodskej, Sabolčskej a Zemplínskej župe, pričom vraj raz poznamenal, že je rád, že mu sedliaci zemiaky kradnú, pretože to znamená, že začali akceptovať ich užitočnosť ako plodiny.¹⁸

---

¹⁵BRIGHT, Richard. *Travels from Vienna through lower Hungary with some remarks on the estate of Vienna during the congress in the year 1814*. Edinburgh : Archibald Constable and co., 1818, s. 608. (Ďalej už len BRIGHT, R. *Travels from Vienna through lower Hungary*.)

¹⁶ORSZÁGH, L. „Anglomania“ in Hungary, 1780 – 1900, s. 170.

¹⁷Podobné ciele si pri svojej ceste po západnej Európe stanovil aj gróf František Széchenyi, ktorý v zahraničí študoval priemysel, poľnohospodárstvo, obchod a politiku. Cesta grófa Széchenyiho, na ktorú sa vydal v máji 1787, zaviedla do Prahy, Drážd'an, Lipska, Berlína, Louvain, Bruselu, Gentu či Spaa, aby napokon v septembri 1787 pristál v Anglicku. Strávil tu štyri mesiace a okrem spomínaných cieľov upriamil svoju pozornosť aj na záhradnú architektúru. Bližšie pozri SISA, József. Count Ferenc Széchenyi's Visit to English Parks and Gardens in 1787. In. *Garden History*, 1994, roč. 22, č. 1, s. 64-71.

¹⁸PARSONS, Nicholas T. *Custodians of the Future. Scottish and English Influences on Hungary in the Reform Age*, s. 8-9. [online]. Dostupné na internete:

<<http://www.scribd.com/doc/17274664/Custodians-of-The-Future-Nicholas-T-Parsons>>.

Hoci sa uhorskí poľnohospodári usilovali aplikovať myšlienky popredného znalca v tejto oblasti Arthura Younga,¹⁹ výtlačok jeho publikácie, ktorý vlastnil gróf František Széchenyi napríklad obsahoval mnoho marginálnych poznámok, keď sa gróf pokúšal Youngove rady napasovať na uhorské podmienky,²⁰ modernizácie sa uhorské poľnohospodárstvo dočkalo až po revolúcii 1848/49.

Od konca osemnásteho storočia sa teda záľuba v Anglicku rozšírila aj do Uhorska a postupne prenikla do viacerých oblastí spoločenského a kultúrneho života. Francúzske a nemecké preklady britskej literatúry zaplavili trh a mnohí uhorskí aristokrati sa začali učiť po anglicky, buď s pomocou jazykových učiteľov alebo samoštúdiom využívajúc pri tom niektoré gramatiky a slovníky dostupné v nemčine a latinčine. Napríklad grófi Juraj Festetics či Ladislav III. Teleki považovali angličtinu za tak dôležitú, že ju zaradili do študijných plánov pre svojich synov zdôrazňujúc, že je tento jazyk potrebný, aj keď možno nie na konverzáciu, ale prinajmenšom na čítanie významným diel napísaných v tomto jazyku.²¹

Od 20. rokov 19. storočia sa na politickej scéne v Uhorsku objavila nová generácia reformného hnutia a s ňou nastupuje aj ďalšie obdobie záujmu o Anglicko a prejavy angломánie v tejto dobe dosahujú v Uhorsku svoj vrchol. Vznikali kluby, organizovali sa dostihy, po Dunaji začali premávať parníky, predával sa anglický tovar, nemecké a francúzske guvernanky boli vytlačené anglickými, do Uhorska z Británie prichádzali džokejovia, tréneri, či konštruktéri. Toto všetko neostalo bez povšimnutia anglických cestovateľov, ktorí z rôznych príčin Uhorsko navštívili a strávili tu niekoľko týždňov či mesiacov.

Richard Bright po konverzácii s grófom Ladislavom Festeticsom usúdil, že gróf je „v modernej politike nášho ostrova

---

¹⁹ YOUNG, Arthur. *A six months tour through the north of England*. Vol. I-IV. London : Strahan, 1771.

²⁰ KOSA, John. The Early Period of Anglo-Hungarian Contact. In. *American Slavic and East European Review*, 1954, roč. 13, č. 3, s. 425.

²¹ FRANK, Tibor. Anglophiles. The „Anglo-Saxon“ Orientation of Hungarian Foreign Policy, 1930's through 1944. In. *The Hungarian Quarterly*, 2006, roč. 47, č. 181 [online]. Dostupné na internete: <<http://www.hungarianquarterly.com/no181/4.shtml>>. (Ďalej už len FRANK, T. Anglophiles. The „Anglo-Saxon“ Orientation of Hungarian Foreign Policy.)

znalejší než ja. ²² Catherine Gore poznamenala, že „...sotva sa niečo udeje v anglickom živote, – sotva sa vyskytne nejaký rozmar londýnskej módy, – či vynález britského priemyslu, – ktorý by nenašiel svojich obdivovateľov, komentátorov a imitátorov medzi Uhrami...“ ²³

John Paget zachytil, že „Anglománia je teraz takou módnou záležitosťou, že exkluzívny peštiansky krajčír by ani nespíval o tom, že poteší svojich zákazníkov, keby ich neuistil, že kabáty vyrába podľa najnovších vzorov z Londýna.“ ²⁴ Na inom mieste uvádza, že „vkus gentlemanov a bohatých obyvateľov je rozhodne naklonený všetkému anglickému a to až tak, že viedenski výrobcovia si v Anglicku dávajú vytlačiť štítky, ktoré potom pripájajú na svoj tovar, aby tak oklamali svojich zákazníkov.“ ²⁵

O tom, že v Uhorsku radi preberali všetky najnovšie anglické módné novinky svedčí aj príhoda Františka Pulszkého, ktorý bol počas návštevy u svojej sestry svedkom jej rozhovoru s jedným anglickým hosťom. Pulszkého sestra, tak ako vraj väčšina žien, sa zaujímala najmä o novú mladú kráľovnú Viktóriu a čo je u nej nového. Na čo jej hosť povedal, že „Nič, okrem toho, že vy, milostivá pani, hoci máte chutnú malú nôžku, ju do roka začnete starostlivo zahalovať a nikto ju už neuvidí; naša kráľovná nemá veľmi pekné nohy, preto ich ukryva pod dlhými šatami; túto módu čoskoro preberie celá londýnska spoločnosť a na budúci rok ju už budú napodobňovať nielen u vás, ale aj v celom civilizovanom svete...“ ²⁶

S otázkou, kto to boli uhorskí anglofili a ako sa ich záujem o Anglicko prejavoval úzko súvisí aj otázka, čo všetko vlastne v sebe anglický príklad zahŕňal. A týchto aspektov bolo niekoľko. Jednou možnosťou, ktorú Anglicko ako model predstavovalo, bol vďaka konštitučnému zriadeniu vzor politický. Ďalšou bolo Anglicko ako krajina rozvíjajúceho sa priemyslu a obchodu, kde bolo možné inšpirovať sa nielen technologickými novinkami a modernizáciou

---

²²BRIGHT, R. *Travels from Vienna through lower Hungary*, s. 449.

²³GORE, Catherine Grace Frances. *Hungarian Tales*, vol. I. London : Saunders and Otley, 1829, s. VIII.

²⁴PAGET, John. *Hungary and Transylvania; with remarks on their condition, social, political and economical*. Vol. II. London : John Murray, 1839, s. 421. (Ďalej už len PAGET, J. *Hungary and Transylvania*.)

²⁵PAGET, J. *Hungary and Transylvania*..., s. 623.

²⁶PULSZKY, Franz. *Meine Zeit, mein Leben*, I. Band. Pressburg & Leipzig : Carl Stampfel, 1880, s. 137-138.

v priemyselných odvetviach a poľnohospodárstve, ale aj rôznymi ekonomickými a sociálnymi teóriami. Tretím príkladom anglického modelu bol životný štýl a všetko, čo sa doň dá zahrnúť – od inšpirácií módou a jedálnym lístkom, cez pestovanie športov a koníčkov, učenie sa jazyka a čítania britských autorov až po spomínané prestavby sídiel a záhrad a podobne.

Uhorskí anglofilí v 20. až 40. rokoch 19. storočia sa usilovali vytážiť z anglického príkladu čo najviac a pokúšali sa preberať a kopírovať viac, než len vonkajšie znaky. Prišli na to, že študovanie skúseností iných krajín môže byť užitočné a využiteľné aj v prospech svojej vlastnej domoviny. V tomto období sa rozširuje aj sociálna základňa uhorských anglofilov. Veľkú zásluhu na zvýšení záujmu o Anglicko a o to, ako by sa získané poznatky dali využiť v prospech Uhorska, má gróf Štefan Széchenyi. Pod vplyvom Széchenyiho vzoru už nielen aristokrati, ale aj mladí liberálni predstavitelia reformného hnutia a predstavitelia strednej vrstvy usilujúci sa o kariéru v štátnej službe cítili potrebu študovať anglický politický a ekonomický systém a spoločenský rozvoj a snívali o adaptovaní niektorých anglických inštitúcií na uhorské pomery.²⁷ Tu sa však treba pozastaviť a rozlíšiť medzi tým, čo sa preberať a kopírovať mohlo a tým, o čom sa možno mohlo diskutovať, ale čo uhorské pomery nedovoľovali. K tej prvej skupine patrí najmä imitovanie anglického životného štýlu, keď sa anglofilí mohli stať členmi klubov, chodiť na dostihy, pozývať si odborníkov na záhradný dizajn, či profesionálnych britských džokejov alebo tiež nechať si dovážať technické novinky. Čo už sa prevziať nemohlo alebo sa preberalo len ťažko, boli poľnohospodárske, či sociálne opatrenia a opatrenia v priemysle. Transfer týchto javov do Uhorska, vtedy do značnej miery zaostalejšieho, by vyžadoval zásadné reformy, na ktoré zatiaľ v Uhorsku neboli vytvorené podmienky.

K tým, ktorí si uvedomovali, že ruka v ruke s modernizáciou a inováciami ide aj ekonomický a spoločenský progres patril gróf Štefan Széchenyi, asi najznámejší uhorský anglofil. Prakticky nenájdeme oblasť verejného života, do ktorej by sa aspoň do určitej miery nepokúsil importovať anglické prvky alebo ju pretransformovať podľa anglického vzoru. „*Nemci veľa píšu,*

---

²⁷ORSZÁGH, L. „Anglomania“ in Hungary, 1780 – 1900, s. 174-175.

Francúzi veľa rozprávajú a Angličania veľa robia. “²⁸ Toto sú slová, ktoré si Széchenyi poznamenal do denníka počas svojej prvej návštevy v Británii.²⁹ Najväčšmi ho zaujali výdobytky priemyselnej revolúcie, fungovanie ekonomiky a princíp rovnosti pred zákonom.³⁰

Intenzívny vplyv Anglicka u Széchenyiho badať najmä v jeho aktivitách spojených s dostihmi a chovom koní,³¹ ktorý považoval za jeden z kľúčových prvkov vo vylepšovaní poľnohospodárstva.³² Spolu s barónom Mikulášom Wesselényim zasvätil najbližšie roky úsiliu usporiadať v Uhorsku dostihy. Nebolo to jednoduché, pretože authority vo Viedni si boli vedomé možných politických motívov v pozadí celého projektu, keďže Széchenyi dostihy chápal aj ako možnosť združovania sa a posilňovania verejného ducha.³³ Viedeň napokon Széchenyiho snahám ustúpila a na jar 1826 sa v Bratislave konali dostihy³⁴ a o rok nato aj v Pešti.³⁵

---

²⁸SZÉCHENYI, István. *Napló*. Bratislava : Madách, 1978, s. 62.

²⁹Celkovo túto krajinu navštívil štyrikrát, v rokoch 1815, 1822, 1829 a 1832.

³⁰Széchenyiho jeho protivníci neskôr mnohokrát s výsmechom obviňovali z prehnanej angломánie, avšak takáto výčitka nebola celkom opodstatnená, pretože pri pohľade na Anglicko dokázal byť mnohokrát aj kritický a zdôrazňoval, že Angličanov netreba vo všetkom otrocky napodobňovať, ale treba sa inšpirovať tým, čo je dobré a výhodné pre svoju krajinu.

³¹Tento tématike sa venuje vo svojej knihe SZÉCHENYI, István Gróf. *Lovakrul*. Pest : PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTVÁNNÁL, 1828, 250 s.

³²Z Anglicka si Széchenyi nechával pravidelne dovážať plnokrvníkov, zamestnal prvotriedneho anglického trénera Edmonda Jonesa a ďalších profesionálov dozerajúcich na chovný program a tento trend nasledovali aj mnohí ďalší uhorskí aristokrati. PINFOLD, John. *Foreign Devil Riders. The English and Horse Racing in Nineteenth-Century Hungary*. In. *The Hungarian Quarterly*, 2008, roč. 49, č. 192 [online]. Dostupné na internete: <<http://www.hungarianquarterly.com/no192/13.shtml>>.

³³BARANY, George. *Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 1791 – 1841*. Princeton : Princeton University Press, 1968, s. 168. (Ďalej už len BARANY, G. *Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 1791 – 1841*.)

³⁴Jedného behu sa dokonca zúčastnil aj Štefan Széchenyi v bielo-červenom drese s modrou čiapkou. GRESSNER, Juraj. *Dostihy na Slovensku 1814 – 1994*, Bratislava : Závodisko, š. p., 1995, s. 13.

³⁵Takmer všetci profesionálni džokejovia v tomto období v Uhorsku boli Angličania. V 30. rokoch sa postupne začali objavovať aj jazdci z Uhorska, avšak trvalo ešte desaťročia, než definitívne vytlačili tých anglických. ZEIDLER, Miklós. *English Influences on Modern Sport in Hungary*. In. *The Hungarian Quarterly*, 2006, roč. 47, č. 181 [online]. Dostupné na internete: <<http://www.hungarianquarterly.com/no181/2.shtml>>.

Za ďalšiu možnosť združovania sa Széchenyi pokladal spoločenské kluby. Veľa ich videl v Londýne a postupne sa mu podarilo niečo podobné vytvoriť aj v Pešti. Počas zasadania uhorského snemu v Bratislave v roku 1825 gróf Széchenyi spolu s grófom Jurajom Károlyim prenajali priestory, kde sa mohli schádzať členovia liberálnej opozície a vymieňať si myšlienky. Széchenyi sa usiloval zmierniť opozičný charakter klubu a postupne pod jeho vplyvom prichádzali aj návštevníci z iných častí politického spektra, atmosféra zneutrálnela a členovia tu mohli príjemne tráviť čas debatovaním pri večeri či pri čítaní zahraničných novín. Tento „klub“ bol predchodcom Národného kasína³⁶ vytvoreného v roku 1827 v Pešti.³⁷

Od 30. rokov 19. storočia sa v Uhorsku zvýšil počet záujemcov vycestovať na Britské ostrovy, o čom viacerí z nich podali svedectvo vo forme rôznych cestopisov a publikovaných zápiskov.³⁸ Michael Maurer vo svojej štúdií o nemeckých cestovateľoch do Británie v 19. storočí ukázal obraz, aký o Anglicku sprostredkúvali vo svojich cestopisoch. Na jednej strane ich silno očaril moderný duch Londýna, priemysel a urbanizácia, no na druhej strane čakal šok z toho, aké mali spomínané javy negatívne sociálne dôsledky. To všetko kontrastovalo s nevidanou okolitou prírodou a zelenou krajinou a boli to práve tieto kontrasty, ktoré cestovateľov tak lákali.³⁹

---

³⁶Pomenovaniu „klub“ sa vyhli kvôli asociácii s klubmi za Francúzskej revolúcie.

³⁷BARANY, G. *Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 1791 – 1841*, s. 168-169. Ako to v kasíne vyzeralo opisuje John Paget: „*Hned' ako vkročíte dnu, dobre oblečení lokaji vám vezmú klobúk, uvedú vás do biliardovej miestnosti, v ktorej sú rozmiestnené priehradky na poštu s menami členov v abecednom poradí. Okrem tohto sa tu nachádzajú aj dve čítárne a knižnica a tri salóny. Potešilo nás, keď sme na stole v čítárni našli útechu pre túlavého Angličana, Galignaniho a tiež Athenaeum, Edinburgh a Quarterly Review a ďalšie zahraničné periodiká. V strede sa nachádza skvelá tanečná sála, v ktorej Kasíno usporadúva každú sezónu tri alebo štyri plesy. Jedáleň a celkom dobrý kuchár dopĺňajú zariadenie jedného z najlepšie spravovaných klubov v Európe...*“ PAGET, J. *Hungary and Transylvania*, vol. I., s. 231-232.

³⁸Napríklad SZEMERE, Bertalan. *Utazás külföldön*, II. kötet. Nagy Britania s Irland, Németalföld, Belgium, Rajnavidék, Helvétzia. Pest : Geibel Károly, 1845, 296 s., IRINYI, József. *Német-, francia-, és angolországi Úti jegyzetek*. Halle : Heynemann Eduárd, 1846, 326 s., PULSZKY, Ferencz. *Aus dem Tagebuche eines in Grossbritannien reisenden Ungarn*. Pesth : Gustav Heckenast, 1837, 219 s.

³⁹MAURER, Michael. What German Travellers Communicated: The Experience of Scotland, Wales and England and the Concept of Britain in the Eighteenth and

Gróf Štefan Széchenyi sa po svojom návrate z Anglicka v roku 1815 v liste známemu zdôveril, že tam okrem iného nadobudol aj melancholickú náladu, či lepšie povedané *spleen*.⁴⁰ Toto slovo, vyjadrujúce charakteristickú črtu Angličanov, tak ako ich vnímali na kontinente, bolo len jednou z mnohých slovných výpožičiek Európanov z anglického jazyka. Slová reprezentovali inštitúcie, zvyky, či povahové charakteristiky Angličanov, ktoré sa na kontinente snažili imitovať a pre ktoré nemali adekvátny výraz vo vlastnom jazyku.⁴¹

Práve preberanie a pričasté používanie anglických slovných výrazov, ale aj iné, už spomínané vonkajšie prejavy záľuby v Anglicku, často krát prehnané asi najviac reprezentovali pojem *anglománia* v pravom slova zmysle aj s jeho negatívnym charakterom. Práve toto prehnané imitovanie bolo mnohokrát kritizované nielen oponentmi, ale aj samotnými predstaviteľmi v radoch uhorských anglofilov.⁴² Niektorí aristokrati svoju anglomániu hnali až do takých extrémov, že sa Arthur Patterson vo svojej knihe vyjadril, že „o jednom grófovi peštianski vtipkári hovoria, že keď sa jeho sluhu po ich návrate z Anglicka pýtali, či

---

Nineteenth Centuries. In. BAUERKÄMPER, Arnd (ed.). *Britain as a Model of Modern Society? German Views*. Augsburg : Wißner-Verlag, 2006, s. 20-40.

⁴⁰BARANY, G. *Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 1791 – 1841*, s. 77.

⁴¹Takýmto spôsobom sa do Uhorska dostali (buď v pôvodnej podobe alebo vo forme kalkov) politické výrazy *conservative*, *liberalism*, *meeting*, *pamphlet*, ďalej prakticky celá športová slovná zásoba - *jockey*, *Derby*, *box*, *match*, výrazy týkajúce sa prepravy *rail*, *express*, *tunnel* alebo obchodu *import*, *export*, veľkú skupinu tvoria aj slová týkajúce sa jedla, pitia, či obliekania, ako *beef-steak*, *puding*, *gin*, *whiskey*, z pánskej módy známe *riding-coat* (*redingote*). Anglickú povahu a správanie, či spoločenské zvyklosti ako ich pozorovali Európania, zase vystihujú termíny *gentleman*, *snob*, *dandy*, *blue stocking*, *five o'clock tea*, či *garden party*. Postupne sa do Uhorska rozšírili tiež ďalšie výrazy pochádzajúce z Anglicka a to predovšetkým z oblasti obchodu, strojov, dopravy, zábavy a mnohých iných oblastí. SMITH, L. P. *Words and Idioms*, s. 28-65.

⁴²Takáto prehnaná forma anglománie nebola pochuti ani grófovi Aurelovi Dessewffymu, ktorý ju považoval za prázdny módný výstrelok, „*ktorý nevedie ďalej než za konverzáciu s cvičiteľom koní a čeladníkom, prinajlepšom k prečítaniu jedného či dvoch módných románov.*“ FRANK, T. *Anglophiles. The „Anglo-Saxon“ Orientation of Hungarian Foreign Policy*. Barón Jozef Eötvös, sám známy anglofil, vo svojom románe *Dedinský notár notár* satiricky vykresľuje práve takéhoto anglomaniaka v postave Jakaba Bántornyiho, ktorý otrocky kopiruje len nepodstatné vonkajšie znaky Angličanov, poangličtí si meno, v reči používa anglické výrazy a podobne, až vyznieva smiešne.

*videl aj Angličanov, odpovedal, že síce videl mnohých, ale ani jeden nebol tak anglický ako jeho pán.*⁴³

Zlaté obdobie anglofilie sa končí príchodom revolúcie v roku 1848. Záujem o Anglicko sa nestratil ani v nasledujúcich rokoch, avšak už nikdy nenadobudol podobnú silu. Rozšíril sa aj medzi ostatné spoločenské vrstvy, krok za krokom slabol, strácal na intenzite a dôraze a postupne zanikal jeho význam. Koncom devätnásteho storočia už bol záležitosťou veľkej časti najmä nevzdelanej populácie, ktorú Anglicko vo svojej podstate nezaujímalo, neusilovala sa ho spoznať, len jednoducho preberala niektoré vonkajšie znaky či produkty, keď videla ako sa tomu oddávajú iní.⁴⁴

Resume

By the end of the 18th century a phenomenon called „*anglomania*“ appeared in Hungary. Anglomania, meaning interest in England, copying of English customs and manners and admiration to English institutions, was most apparent among the members of the Hungarian aristocracy. Interest in England was being expressed not only by clothing and meals, but also by learning English, traveling to Britain, building English gardens. Then attempts to implement several English institutions or innovations in the field of agriculture appeared. Cultural influence of England on the Hungarian aristocracy was visible on industrial business, on interest in technological innovations, new political institutes, economic and social theories.

Kľúčové slová: aristokracia, Uhorsko, anglomania, životný štýl.

Key words: aristocracy, Hungary, anglomania, lifestyle.

---

⁴³PATTERSON, Arthur J. *The Magyars, their Country and Institutions*. Vol. II., London : Smith, Elder & Co., 1869, s. 31.

⁴⁴ORSZÁGH, L. „Anglomania“ in Hungary, 1780 – 1900, s. 178.

Motivácia udeľovania krstných mien v katolíckom a evanjelickom prostredí stredného Slovenska v 18. a 19. storočí

Motivation of forenames granting in Catholic and Protestant environments of Central Slovakia in the 18th and 19th century

Ján Golian

V našom výskume sa venujeme motivácii výberu krstných mien v závislosti od vonkajších činiteľov pre narodené deti dvoch konfesiónálne odlišných prostredí v rokoch 1691 – 1890. Výsledky vzájomne komparujeme a interpretujeme na pozadí rozdielností konfesiónálnych, sociálnych a etnických pováh.

Krst dieťaťa mal v ľudovej zbožnosti veľký význam a vo vyšších vrstvách predstavoval aj záležitosť prestíže. Podľa etnografických prameňov mal v kresťanskom prostredí najväčší vplyv na výber krstných mien dátum narodenia dieťaťa v nadväznosti na cirkevný kalendár. V mentalite ľudí hrala veľkú úlohu predstava, že dieťa bude svätec, v ktorého sviatok sa narodilo, orodovať. V evanjelickom prostredí, kde úcta k svätým bola od reformácie marginalizovaná môžeme tento trend sledovať so zaujímavými výsledkami.

Vplyv na výber mien malo podľa záverov dobových výskumov dedenie mien po rodičoch či krstných rodičoch. V rôznych prostrediach sa na dedenie mien pozerali ľudia odlišne. V niektorých kultúrach sa dedenie mien z generácie na generáciu nevyskytovalo či skôr sa mu ľudia vyhýbali. Verili tomu, že v rodine nemôžu mať dvaja jej členovia rovnaké meno, lebo by to viedlo k smrti jedného z nich.

Predstavenie mikroregiónu

Katolícka farnosť Lúčky, dnes mestská časť Kremnice (okres Žiar nad Hronom), bola baníckou dedinou založenou a osídlenou nemeckými osadníkmi už v 12. storočí. Začiatkom 19. storočia pracovali v mestských baniach Kremnice, ďalšie pracovné príležitosti im poskytla fabrika na papier v Kremnici, ktorá zamestnávala 22 osôb z obce. V roku 1849 bola dobudovaná fabrika

na výrobu fajok, v ktorej pracovalo už 50 ľudí.¹ Vo farnosti, kam patrila aj blízka filiálka Kunešov, žilo v polovici 19. storočia takmer 800 obyvateľov, prevažne Nemcov. Cirkevný schematizmus Banskobystrickej diecézy z roku 1841 uviedol počet 780.² V roku 1869 žilo v dedine 851 obyvateľov a o jedenásť rokov to už bolo 912 osôb, v roku 1890 až 980 ľudí.³ K farnosti patrila filiálka Kunešov.

Druhou skúmanou obcou je evanjelická farnosť Turičky, dnes súčasť obce Cinobaňa (okres Poltár). Turičky sa prvýkrát spomínajú v roku 1327 v pápežských desiatkových spisoch. Reformácia dediny prebehla v prvej vlne, v 16. storočí. Pravdepodobne v roku 1620 bol pôvodne gotický turičský kostol purifikovaný. Prvé priame písomné zmienky z Turičiek pochádzajú až z roku 1686, kedy bol obnovený evanjelický cirkevný zbor.⁴ Na sklonku 18. storočia tu žilo podľa kanonickej vizitácie bezmála sedemsto veriacich.⁵ V závere obdobia nám štátne sčítania obyvateľstva potvrdili klesajúce tendencie stavu populácie v evanjelickej farnosti, ku ktorej patrili aj filiálky Rovňany (do roku 1805) a Mládzovo. V roku 1869 žilo v Turičkách 251 a v Mládzove 236, v roku 1880 v Turičkách 253, v Mládzove 233. O desať rokov neskôr žilo v Turičkách len 232 osôb a vo filiálke Mládzovo 264.⁶ Za celé obdobie sme identifikovali a analyzovali takmer 9400 záznamov krstných matrik, z toho v Lúčkach 5265 zápisov a v Turičkách 4133.

Prinesené meno

Dedenie mien po sviatku svätých, v ktorého blízkosti sa dieťa narodilo bol v niektorých oblastiach jeden z najsilnejších impulzov pre výber mena dieťaťa. V našom výskume sme sledovali obdobia päťdesiat dní pred a päťdesiat dní po sviatku patróna, ktorý mohol

---

¹PROKEIN, Silvester. *Honneshau : Geschichte eines Goldergbau-Dorfes in der Mittleslowakei (14. Jahrhundert bis 1945)*. Stuttgart: Hilfsbund Karpatendeutscher Katholiken e. V., 1987, 187 s.

²Diecézny archív Banská Bystrica, Cirkevné schematizmy Banskobystrického biskupstva. Schematismus almae Dioecesis Neosoliensis MDCCCXXXI, s. 78.

³*Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II*. Bratislava : Veda, 1977, s. 202.

⁴ADAMOVIČ, Štefan. *Dejiny evanj. cirkevného sboru turičského*. Turičky : Kníhtlačiareň Bratov Rázusovcov v Lipt. Sv. Mikuláši, 1936. s. 4.

⁵Kanonická vizitácia z roku 1798 komentuje stav obyvateľstva nasledovne: „V Turičkách žilo 222 duší (163 dospelých údov a 59 detí), na Mládzove 246 duší (178 a 67) a na Rovňanoch 219 (151 a 67).“ ADAMOVIČ, Š. *Dejiny evanj....*, s. 16.

⁶*Vlastivedný slovník obcí na Slovensku III*. Bratislava : Veda, 1978, s. 208; *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II*. Bratislava : Veda, 1977, s. 257.

ovplyvniť výber mena. Je to dostatočne veľké obdobie, aby sme zaznamenali všetky možné prípady, ktoré podmienili výber mena podľa sviatku svätého. V katolíckej farnosti pri krstoch chlapcov sa tieto mená spočiatku častejšie objavovali priamoúmerne s rastúcim počtom narodených. Najviac bolo takýchto mien udelených v 60. a 70. rokoch 18. storočia. V neskoršom období sa v priebehu 19. storočia ich pomer znižoval. Medzi dievčatami sa takéto dedenie mien vyskytovalo zriedkavejšie. Zatiaľ čo v Lúčkach sme zaznamenali prípady takéhoto výberu mien u 1230 chlapcov, takýchto dievčenských mien bolo iba 736. Tento veľký rozdiel môžeme odôvodniť tým, že sviatky mužských svätých mali v ľudovej zbožnosti väčšiu úctu ako sviatky svätíc.

V Lúčkach boli mená často dedené už v období troch až štyroch týždňoch pred sviatkom svätého, zo všetkých chlapcov, ktorí meno dedili, ich bolo 24% a dievčat 20%. V období dvoch týždňov pred sviatkom patróna dostalo meno 13,5% chlapcov a 11% dievčat. Počas posledného týždňa pred dňom sviatku bolo pokrstených 21% chlapcov a 16% dievčat podľa patróna. Vo sviatočný deň sme zaznamenali medzi chlapcami 70 krstov a u dievčat 45. Meno udeľované po termíne sviatku patróna sa vyskytovalo zriedkavejšie, rádovo o desať percent. Nielen v katolíckych pomeroch nemeckej dediny Lúčky bolo zvykom častejšie dávať toto meno pred sviatkom patróna. Je teda evidentné, že v ľudovej zbožnosti mená svätcov, ktorých sviatky sa už slávil, boli inšpiratívne v menšej miere. Tento fakt predstavuje priestor pre polemiku ako to v praxi mohlo vyzeráť a kto v skutočnosti vyberal meno pre dieťa. Dedinčania, ktorí priniesli novorodenca na krst pravdepodobne mali v pamäti skôr sviatok, ktorí už slávil a nie ten, ktorý mal ešte len prísť. Preto môžeme do istej miery predpokladať, že meno mohol navrhnúť kňaz, ktorý krst vykonával a najlepšie vedel aký cirkevný sviatok ktorého patróna sa blíži. V protestantskom prostredí sa svätí netešili takej úcte ako u katolíkov. Medzi krstami chlapcov aj dievčat sa však objavovali podobné prípady, ako sme popisovali v katolíckom prostredí. Celkový počet detí mužského pohlavia, ktorí dostali svoje meno podľa svätca, bol 954 a na druhej strane, detí ženského pohlavia o polovicu menej, 434. Rovnako ako v Lúčkach, tak i v Turičkách bol častejšie podmieňovaný výber mena pred sviatkom patróna ako po ňom. Najpočetnejšiu skupinu tvorilo obdobie 30 až 15 dní pred dňom sviatku. V čase tretieho a štvrtého týždňa pred

sviatkom dostalo svoje meno 25% chlapcov a 21,5% dievčat, ktoré si priniesli meno. V čase druhého týždňa pred dňom patróna dostalo meno 15,7% chlapcov a 7% dievčat. 19% chlapcov a 11% dievčat sa narodilo v prvom týždni pred sviatkom ich patróna. V deň sviatku sa narodilo 34 chlapcov a 11 dievčat. Práve na tomto prípade môžeme vidieť rozdielny vplyv sviatku svätca na výber mena v rozdielnych konfesiónálnych prostrediach. Po sviatočnom dni sa tieto tendencie výrazne znižovali, spravidla tvorili podiel medzi 5 a 10%.

Pre ďalšie pokračovanie analýzy výsledkov sme vzali do úvahy prípady, kedy deti s maximálnou istotou dostávali meno podľa sviatku patróna. Predstavujeme krsty, ktoré boli vykonané 3 dni pred sviatkom patróna, v samotný sviatočný deň a 3 dni po sviatku.

V katolíckej farnosti sme pri chlapčenských krstoch najčastejšie zaznamenali meno *Pavol*, ktorého výskyt bol podmienený sviatkom patróna. Meno Pavol bolo v Lúčkach piate najfrekvencovanejšie, avšak zaujímavým zistením je iste fakt, že ešte častejšie ako na sviatok apoštolov sv. Petra a sv. Pavla (29. júna), sa toto meno udeľovalo v januári. 25. januára katolícka cirkev slávi Sviatok obrátenia sv. Pavla. Z celkového počtu chlapcov, ktorí v katolíckej farnosti v rokoch 1691 – 1890 dostali toto meno až každý štvrtý ho dostal podľa sviatku patróna.

Meno	Celkovo	Podľa kalendára	% pomer
Pavol	124	33	26,61
Ondrej	92	20	21,74
Matej	220	22	10,00
Jozef	320	27	8,44
Ján	472	21	4,45

Tabuľka 1 Chlapčenské mená v Lúčkach dedené podľa sviatku patróna

Mená ako *Matej*, *Ondrej*, *Michal* a *Martin* mali významné miesto v ľudovej zbožnosti. Ich sviatky sa často spájali s praktickým životom ľudí. Ved' od Martina do Juraja sa chodilo do školy alebo na Michala a Ondreja sa oddávali dávky z úrody. Preto udelenie mena

podľa takéhoto kalendára mohlo mať aj praktické výhody, ako napríklad si niekto nemusel spomínať na dátum narodenia, keď vedel, že bol narodený „na Ďura“ alebo „dva dni pred svätým Ondrejom“.

Meno	Celkovo	Podľa kalendára	% pomer
Pavol	263	31	11,79
Ondrej	225	21	9,33
Michal	256	22	8,59
Juraj	263	12	4,56
Ján	557	18	3,23

Tabuľka 2 Chlapčenské mená v Turičkách dedené podľa sviatku patróna

V Turičkách objavujeme oveľa menšie hodnoty pri používaní mien podľa sviatkov svätcov. Opäť môžeme sledovať, že najčastejšie sa udeľovalo meno *Pavol* a to rovnako okolo 25. januára. Medzi menami udeľovanými podľa sviatku patróna chýbali najfrekventovanejšie mená *Ján* a *Jozef*, čo len dokazuje, že tieto mená sa medzi evanjelikmi používali z iných dôvodov, ako z úcty k patrónom, ktorí ich nosili.

Pri dievčenských krstoch sa objavovali tiež prípady, ktoré konkrétne môžeme spojiť so sviatkom nebeskej patrónky, ktorá mala za dieťa orodovať. V katolíckom prostredí sa najčastejšie v okruhu sviatku svätice krstilo menom *Katarína*. Medzi najfrekventovanejšími menami sa vyskytovala až na trinástom mieste, ale každá tretia *Katarína* si svoje meno priniesla. Ďalšou výnimkou dedených mien bola *Eva*. Toto meno bolo v Lúčkach deviate najfrekventovanejšie a takmer každá siedma z dievčat s týmto menom sa narodila v blízkosti Vianoc. Na druhej strane, najpopulárnejšie meno *Mária* sa v matrikách objavovalo nielen 12. septembra a v jeho tesnom okolí, ale aj okolo 8. decembra, kedy Katolícka cirkev slávi Nepoškvrnené počatie Panny Márie.

Meno	Celkovo	Podľa kalendára	% pomer
Katarína	54	18	33,33
Eva	101	14	13,86
Alžbeta	164	16	9,76
Veronika	192	15	7,81
Mária	517	17	3,29

Tabuľka 3 *Dievčenské mená v Lúčkach dedené podľa sviatku patróna*

Aj v evanjelickej farnosti platilo, že najčastejšie podľa kalendára sa objavovali mená dievčat, ktoré sa vyskytovali s najväčšou frekvenciou. V Turičkách to platilo vo všetkých prípadoch dievčenských mien z jednoduchého dôvodu. Trend „prinesenia“ si mena bol taký zriedkavý, že menej frekventované mená sa v skúmanej štatistike prakticky nevyskytovali.

Meno	Celkovo	Podľa kalendára	% pomer
Žofia	90	6	6,66
Katarína	194	8	4,12
Helena	511	12	2,35
Dorota	372	6	1,61
Mária	469	4	0,85

Tabuľka 4 *Dievčenské mená v Turičkách dedené podľa sviatku patróna*

Zaujímavý prípad predstavujú krsty *Žofíí*, z ktorých každá pätnásť dostala meno podľa kalendára okolo 15. mája, pri tom toto meno predstavovalo najrozšírenejšie „prinášané” meno. Tento záver potvrdzuje, že v Turičkách bol výrazne menší vplyv sviatku svätca na pridelenie krstného mena.

Špecifikom prvej polovice devätnásteho storočia boli mená, ktoré boli zapisované s prediktátom svätého, ktorý mal byť patrónom narodeného dieťaťa. S týmto javom sa výsostne stretávame v katolíckej farnosti pri krstoch chlapcov. Okrem mena dieťaťa bol pri zápise uvedený aj konkrétny svätý, ktorý bol chlapcovým patrónom. Prvýkrát sme sa s tým stretli v roku 1796, kedy sa 24. januára narodil *Franciscus Salesius* a o dva dni neskôr bol do matriky zapísaný *Joannes Chrysostomus*.⁷ Obe mená nám prezrádzajú, že boli udelené v súvislosti so sviatkami ich patrónov. František Saleský má sviatok 24. januára, Ján Zlatoústý o tri dni neskôr. Aj v ďalších rokoch pokračoval tento trend dávania mien s prediktátmi svätcov. Pravidlom bolo, že tieto mená boli udeľované práve v blízkosti sviatku patróna, ktorého meno niesli. V matrike sa často objavovali mená aj ďalších svätcov: František Xaverský, Ján Nepomucký, Ján Krstiteľ, Anton Paduánsky, Ján Apoštol a Evanjelista či František z Paoly.⁸ Celkovo takýchto pokrstených bolo 56 chlapcov v priebehu celého devätnásteho storočia. Najčastejšie boli takto chlapci krstení od roku 1818 a v priebehu celých dvadsiatich rokov. Postupom času sa tieto mená vytrácali a už takmer iba vo výnimočných prípadoch sa najčastejšie objavovali Jánovia, či už Nepomucký, Krstiteľ alebo Evanjelista.

Mená zdedené po rodičoch a krstných rodičoch

Pri krstoch a výbere mena pre dieťa často zohrávalo rolu aj meno rodiča. Takéto dedenie mien po rodičoch bolo vo farnostiach relatívne rozšírené. Je na mieste otázka do akej miery môžeme hovoriť o zhode okolností a do akej miery o sledovanom výbere mena. Rovnako však nemôžeme vzájomne porovnávať výsledky udeľovania mien podľa patróna a dedenia po predkoch. Zatiaľ čo po sviatku svätca mohli v jednej rodine dediť prakticky všetky narodené deti, po rodičoch a krstných rodičoch maximálne dvaja chlapci a dve

---

⁷Pozri: Štátny archív (ďalej ŠA) Banská Bystrica (ďalej BB), Zbierka cirkevných matrik (ďalej ZCM), škatuľa(ďalej š.) 281. *Matricula Baptisatorum Defunctorum et Copulatorum Ecclesiae paroch in Lúčky ab anno 1757*. Tom II. Rok 1796, strana (ďalej s.) 118, zápis číslo (ďalej č.) 2 a zápis č. 4.

⁸Chlapec narodený 2. apríla 1818, na sviatok sv. Františka z Paoly, pustovníka a zakladateľa rehole paulánov. Pozri: ŠA BB, ZCM, š. 281. *Matricula Baptistorum Defunctorum et Copulatorum Ecclesiae paroch in Lúčky ab anno 1757*. Tom II. Rok 1818, s. 171, zápis č. 5.

dievčatá. V Lúčkach podľa matrik pokrstených sa 16,49% deťom zhodovalo meno s menom rodiča. O zlomok percenta sa tento trend častejšie vyskytoval pri krstoch chlapcov. Po krstnom rodičovi dostalo v katolíckej farnosti v priemere každé desiate dieťa. Častejšie takto meno dostali dievčatá, konkrétne 13,56% pokrstených. V Lúčkach bola táto tendencia výberu mien v “kurze” najmä v 30. rokoch 19. storočia a v posledných dekádach nášho výskumu.

V evanjelickej farnosti dostávalo meno po rodičovi takmer každé piate dieťa. Rovnako, ako v Lúčkach aj v tejto farnosti boli takto udeľované mená častejšie synom. Pätnásť percent detí dostalo v Turičkách meno po krstnom rodičovi. Aj v tejto štatistike boli mená častejšie dedené po krstných matkách ako po krstných otcoch. Najobľúbenejší výber mien po príbuzných sme v Turičkách zaznamenali v polovici 19. storočia. V 50. rokoch, takmer 36% narodených dostalo meno po jednom z rodičov. V nasledujúcich dekádach sa tento fenomén objavoval vždy vo viac ako 30%-tnom zastúpení.

V Lúčkach najfrekventovanejšie meno *Ján*, dostalo po otcovi 22% pokrstených a po krstnom otcovi 13%, ešte častejšie boli dedené však iné prípady. Meno *Anton* sa v katolíckej farnosti objavilo vo vlně prichádzajúcich nových mien z južnej Európy na prelome 18. a 19. storočia. Toto meno dostal po otcovi každý štvrtý Anton, no po krstnom otcovi len každý desiaty. Najčastejšie dedeným menom v Lúčkach bolo však tradičné katolícke meno zo začiatku 18. storočia, *Juraj*. Až 27% chlapcov dostalo toto meno po otcovi, po krstnom otcovi ho dedilo menej ako 10%.

V evanjelickej farnosti pri sledovaní dedených mien po rodičoch a krstných rodičoch nevidíme takmer žiadne rozdiely v závislosti k najfrekventovanejším menám. Najrozšírenejšie meno *Ján* bolo dedené ako po rodičoch, tak aj po krstných rodičoch zhodne takmer v 25%. Veľmi často, takmer každý piaty *Juraj*, *Michal*, *Pavol* a *Ondrej* dostali meno po otcovi, po krstnom otcovi dedili v priemere v 12%.

Dedenie mien po mamách, prípadne krstných mamách, bolo častejšie v 18. storočí. V katolíckej farnosti dedila meno po mame a krstnej mame každá štvrtá *Zuzana*. Najpoužívanéjšie meno *Mária* mala pri dedení po mamách rovnaký podiel, po krstnej mame ho dostala každá piata. Obľúbené katolícke mená *Veronika* a *Terézia*, ktoré sa v Lúčkach objavovali od poslednej štvrtiny 18. storočia,

predstavovali 15 – 17%-tný podiel dedenia po mame a 12 – 16%-tný podiel po krstnej mame.

Evanjelické prostredie farnosti Turičky v množine dievčenských mien dedených po mame a krstnej mame sa prezentuje konzistenciou v závislosti k najfrekventovanejším menám. Najrozšírenejšie meno *Mária* zdedilo 24% dievčat po mamách a dokonca 26% po krstných mamách. Každá štvrtá *Helena* mala meno po mame a po krstnej mame ho dedila každá piata. Kompletnú trojicu najpopulárnejších dievčenských mien medzi evanjelikmi doplnila *Dorota*, ktorá bola po mame dedená v 20% prípadoch a po krstnej mame v 15%.

Z prípadovej štúdie je zrejmé, že častejšie si deti „doniesli“ meno v katolíckom prostredí, ako v evanjelickom. Tento praktický dôsledok teda potvrdil rozdielny vzťah oboch konfesiónalných skupín a praxi ľudovej zbožnosti v úcte k svätým. Častejšie si tieto mená „doniesli“ chlapci ako dievčatá, čo sa dá vysvetliť silnejším kultom svätcov ako svätíc. Prinesené mená sa nie vždy zhodovali s najfrekventovanejšími menami, najvýraznejšie sa prejavil prípad mena Pavla a jeho výskyt okolo 25. januára (Sviatok obrátenia sv. Pavla). Špecifické miesto predstavovali v katolíckej farnosti prípady narodených detí zapísané s prediktátmi svätcov. Mená po rodičoch boli častejšie dedené v evanjelickej farnosti (19,63%) ako u katolíkov (16,49%). Ešte väčší rozdiel sa prejavil vo frekvencii dedení po krstnom rodičovi, keď katolíci dávali takto meno v 10,77% prípadov a evanjelici 15,30%. V Lúčkach sa častejšie dedili chlapčenské mená, ktoré nepatrili medzi najfrekventovanejšie: Juraj a Anton. Medzi dievčatami sa dedili práve tie najrozšírenejšie Zuzana a Mária. V evanjelickej farnosti prevažovali v dedení mien tie najpoužívanejšie, medzi chlapcami Ján a Juraj a medzi dievčatami Mária, Helena a Dorota. Na týchto príkladoch môžeme vidieť konfesiónalnu rozdielnosť prejavujúcu sa v sociálnej praxi vidieckeho obyvateľstva 18. a 19. storočia na strednom Slovensku.

Resume

The study focuses of cultural and social factors the choice on impact of the first names in the 18th and 19th century. By the comparing of two confessional different environments it observes the granting of first names on the basis of the church calendar and by the inheritance of forenames after parents and godparents. In the Tekov

Catholic parish Lúčky, newborn children received their names more often by the feasts of saints in the church calendar, near which they were born. Believers were most frequently inspired in names choosing by the feasts of St. Paul and St. Catherine. In the Novohrad Lutheran parish Turičky, were forenames more inherited by their nearest relatives. Every fifth child received name after its own parents. These children most frequently were called John, Mary and Helen.

Kľúčové slová: krstné mená, Lúčky, Turičky, motivácia, 18. a 19. storočie.

Key words: forenames, Lúčky, Turičky, motivation, 18th and 19th century.

Zdieľané životné priestory. Kolektívne vzory interpretácie a obrazov jednotlivca a ostatných v Košiciach (1872 – 1922)

Shared lifeworlds. Collective patterns of interpretation and images of self and other in Košice (1872 – 1922)

Frank Henschel

My thesis deals with collective *patterns of interpretation* and *images of self and other* in the urban lifeworlds in Košice, the nowadays second largest city in Slovakia. Up to 1918 Košice belonged to the former Kingdom of Hungary, as a multiconfessional, tri-lingual (Hungarian, Slovak and German) city. That's why the city has three historical names (here I use the present one). The focus lies on the actors and arenas of the formation and circulation of *patterns of interpretation* affected by ethnic/national codes and their relation to other ones, affected by confession, social strata, politics, profession, territory, gender. It aims to analyze if and how the inhabitants of a multiconfessional, polyglot, socially differentiated city marked themselves and others by ethnic criteria and which praxis educed from this categorization of specific In- and Out-Groups. In reverse it is up to ask for the potentials and conditions of persistence of other, non-nationally coded *patterns of interpretation* and *self-images*. Were they re-shaped, integrated in the ethnic patterns, e.g. religion + ethnos / social strata + ethnos, in order to form new *self-images* and lay claims to loyalty? Or did they maintain a more or less important role in the demarcation of "us" and "them" as for example Catholics, Jews, workers, burghers, aristocrats in the urban lifeworlds?

The thesis uses deconstructivist approaches in the analysis of nationalism. The "nation" is no objective, natural, non-historical "thing" that someone simply belongs to, but a complex, collective shared, culturally shaped construction, where the In and Out is highly negotiable.¹ So, apart from formal citizenship (which is the

---

¹For a summary of wide-spread conceptions and thinkers in the research of nationalism (in german language) JANSEN, Christian – BORGGRÄFFE, Henning. (eds.). *Nation, Nationalität, Nationalismus*. Frankfurt/Main, 2007. One of the most popular books: ANDERSON, Benedict. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, 1983.

institutionalized result of the negotiations), there are complex discourses going on about who belongs to it and who not. These discourses produce codes that can be classified as 1) primordial (ethnos, race, mother-language etc.), 2) traditional (shared territory, history, memory, culture, future), 3) universal (civilizing mission, aim of salvation, deliverance, enlightenment).² Instead of speaking of *identity*, the analysis is led by other terms, which replace the very indifferent, unclear notion of the widely used word.³ The German term *Deutungsmuster* is here translated as *patterns of interpretation* that are culturally structured, specifically coded frames for the perception of the world. These patterns in turn are the basis for the *images of self and other*, which are communicated, publicly staged etc.

By doing so, I hope to overcome the national segmented narratives of the history of former Hungary and to do justice to the heterogeneous lifeworlds of Košice. The past cannot just simply be viewed from current national perspectives, e.g. the history of the Slovaks / Magyars / Germans / Roma / Jews of Košice. Because this means, that one has to define the groups he observes and in most cases will use either contemporary statistics or will take the actors, who are developing ethnic self-images, who are categorizing people in groups, as representatives of the whole group - which they just claim to be. Anyway, I consider both approaches as inappropriate, because they use the vocabulary, the methods and the categories of

---

²GIESEN, Bernhard. *Kollektive Identität. Die Intellektuellen und die Nation Bd. 2*. Frankfurt/Main, 1999, s. 24-69.

³There are very good reasons to delete "identity" from the vocabulary of scientific analysis, especially for nationalism ("national identity"), because it's either too soft to explain relatively stable self-images or too hard to be used for the negotiable, fluent character of it. For a detailed debate see: BRUBAKER, Rogers. *Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the new Europe*. Cambridge [u.a.], 1997; BRUBAKER, Rogers – COOPER, Frederick. (eds.). Beyond "identity". In: *Theory and Society* 29/1, 2000, s. 1-47; HÖSLER, Joachim. Identität und Ethnizität. Erkenntniskategorien oder Blindmacher? In: *JGKS* 9-10, 2009, s. 185-212.

contemporary *ethnic entrepreneurs*⁴ for a scientific analysis, instead of aiming at deconstructing them, instead of depicting who, where, for what purpose is using these vocabulary, these methods, these categories. In short, it's more about who communicates ethnicized *images of self and other* and which *patterns of interpretation* are underlying them.⁵

There are some exemplary studies on multiethnic urban societies in Central Eastern Europe, which inspired this dissertation project.⁶ Košice did not gather that much attention yet. There are some articles⁷ and the very important bibliographies of the Slovak Academy of Sciences⁸, but a really deep going, broad analysis of the multiethnic, intertwined history of the city in the long 19th century is still missing. There is a phd-thesis⁹ from the university of Budapest that deals with the mentalities of citizens of Košice and states a

---

⁴BRUBAKER, Rogers, *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. New Jersey : Princeton, 2008.

⁵Again a reference to Brubaker, who names this methodological trap “groupism”, see: BRUBARKER, Rogers. *Ethnizität ohne Gruppen*. Hamburg, 2007, s. 16-45.

⁶For Breslau: DAVIES, Norman – MOORHOUSE, Roger. (eds.). *Die Blume Europas. Breslau – Wrocław – Vratislavia, Die Geschichte einer mitteleuropäischen Stadt*. München, 2002. THUM, Gregor. *Die fremde Stadt*. Breslau, 1945, Berlin 2003; for Lublin: GEBHARD, Jörg. *Lublin. Eine polnische Stadt im Hinterhof der Moderne (1815-1914)*. Köln, 2006; for Prague: GODÉ, Maurice – LE RIDER, Jaques – MAYER, Françoise (eds.). *Allemands, Juifs et Tchèques à Prague de 1890 à 1924*. Montpellier, 1996; for Budweis: KING, Jeremy. *Budweisers into Czechs and Germans. A local history of Bohemian politics, 1848 – 1948*. New Jersey, 2002; for Riga: HIRSCHHAUSEN, Ulrike von. *Die Grenzen der Gemeinsamkeit. Deutsche Letten Russen und Juden in Riga 1860 – 1914*. Göttingen, 2006; for Vienna: CSÁKY, Moritz – KURY, Astrid – TRAGATSCHNIG, Ulrich (Hrsg.) (eds.). *Kultur – Identität – Differenz. Wien und Zentraleuropa in der Moderne*. Innsbruck, 2004; for Czernowitz: BRAUN, Helmut. *Czernowitz. Die Geschichte einer untergegangenen Kulturmetropole*. Berlin, 2006; CORBEA-HOIȘIE, Andrei. *Czernowitzer Geschichten. Über eine städtische Kultur in Mitteleuropa*. Wien, 2003; for Bratislava: BABEJOVÁ, Eleonóra. *Fin-de-siècle Pressburg. Conflict and cultural Coexistence in Bratislava 1897 – 1914*. New York, 2003; for Triest: RUTAR, Sabine. *Kultur, Nation, Milieu. Sozialdemokratie in Triest vor dem Ersten Weltkrieg*. Essen, 2004.

⁷KOVÁCS, Éva. Identität oder Loyalität. Die Juden von Košice (Kaschau, Kassa) von der Ziehung der tschechoslowakisch-ungarischen Grenze bis zum Ersten Wiener Schiedsspruch. In: HASLINGER, Peter (ed.). *Grenze im Kopf. Beiträge zur Geschichte der Grenze in Ostmitteleuropa*. Frankfurt am Main – New York, 1999, s. 103-114.

⁸See Footnote 10.

⁹KOUDELA, Pál. *A kassai polgárság 1918 előtti és után*. Budapest, 2007.

“local ethnos”, that outworn even the major breaks in the region’s history (WWI, Trianon, 1939). But it is restricted to one part of the bourgeoisie, the teachers of the elementary and middle schools, so in my opinion the statement needs further evidence.

In my thesis I will treat five “lifeworlds”, five specific branches of the urban life, in which *patterns of interpretation* affected by both national and non-national codes should be observable. First, there is the administration, the municipal bureaucracy itself, which has to work in a multiple heterogeneous environment: there were at least three languages, one, the Magyar, soared above the others (Slovak, German) by state-wide legislation as an official language. Was the magistrate regarding itself as a “Magyar” authority, acting as an agent of “Magyar” interest or rather as an authority of local needs, taking into account the varieties and heterogeneities of the population without categorizing them in ethnic terms? Which praxis evolved from the *self-images* and is it changing or is there a specific consistency?

Second, the dissertation will investigate the struggle about municipalization of the school system, especially of the elementary schools, which up to then were founded and borne by the churches (Catholic, Lutheran, Calvinist, Jewish). 1868 state legislation decreed the displacement of the churches. There were several reasons for this claim, the main points were one the one hand the modernization and secularization of the school system (universalistic coded pattern), and on the other hand the attainment of supremacy of “Magyar” language and education.¹⁰ The religious communities were suspected of supporting anti-Hungarian, nationalistic, separatist movements, e.g. simply for not using the Magyar language in education (primordial coded pattern, i.e. mother language = nationality). In Košice, both patterns occur in the discussion, and the realization of the laws and decrees was not so straightforward due to local conditions and needs.

---

¹⁰Very detailed about the legislation and organization of Hungarian school-system during the Dualist-Era: PUTTKAMER, Joachim v. *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867 – 1914*. München, 2003.

The third chapter will take a look into the world of associations. Since the political system was very strict and excluded 95% of the population, beside the churches, associations served as arenas of civil engagement in the 19th and early 20th century.¹¹ There were dozens of clubs, associations and unions in Košice, for aristocrats and the upper bourgeoisie (Kasinos), for people's education, for charity, for entertainment, for fine arts, for craftsmen, for workers etc. Some of them existed just for a short period, others for years and decades. But every association bases on a shared self-image of the members. The question is, how these were coded, whether the associations offered a space of local communality or whether they were arenas of national segregation?

The fourth lifeworld is that of the public memory, the forms of memory culture, which were collectively celebrated in the city. Here again complex and intertwining patterns of interpretation, national, regional and local as well as primordial, traditional and universalistic codes are expected to appear. I will concentrate on four objects of collective memory: the revolution 1848, the Hungarian millennium 1896, the death of Empress Elisabeth / the jubilees of the emperor and finally the Rákoczi-cult.

The last chapter will address the workers and craftsmen of Košice. Since there was hardly any heavy industry (except single bigger factories), craftsmen and their smaller businesses with 5-6 employees dominated the city's economy. They had their special unions and associations, their special (social/economical) interests, and they were influenced by both conservative (Christian-social) and progressive social-democratic actors. In addition some parts of the elite in Košice feared the emergence of non-Hungarian national claims among them. So it is to investigate if strikes and other political and social fights were just borne by social/professional self-images or by if ethnicized coded ones were used too.

---

¹¹GOTTAS, Friedrich. Grundlagen der Parteienentwicklung, des Vereinswesens und der Interessenvertretungen in den Ländern der ungarischen Krone. Grundzüge und Geschichte der Parteien und Verbände. In: RUMPLER, Helmut – URBANITSCH, Peter (eds.). *Vereine, Parteien und Interessenverbände als Träger der politischen Partizipation. (Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918. Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft Bd. 8.1)*. Wien, 2006, s. 1133-1168.

As sources for research I use bibliographies of press-articles, compiled by the Slovak scientific Academy in the late 1970ies and 1980ies¹² (of course the indication will be verified at the original newspapers). In addition I did research in the Slovak National Archive in Bratislava and in several Archives in Košice (State Archive, Town Archive, Archive of Catholic Church, Archive of the Calvinist Church etc.).

Resume

The article summarizes a phd-project which aims to analyze the conditions of cohabitation in Kaschau / Košice / Kassa as a multiethnic, multilingual, multiconfessional urban space during the second half of the long 19th century.

Kľúčové slová: nacionalizmus, mestská historia, etnika, identita, 19. storočie, Rakúsko-Uhorsko.

Key words: nationalism, urban history, ethnicity, identity, 19th century, Hungary (kingdom).

---

¹²POTEMRA, Michal. *Politický život v Košiciach v rokoch 1848 – 1900. Tematická bibliografia*. Košice, 1983; MIHÓKOVÁ, Mária. *Politický život v Košiciach v rokoch 1901 – 1918*. Košice, 1979; KIRST, Jozef – POTEMRA, Michal. *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848 – 1945. Tematická bibliografia*. Košice, 1982 – 84; MIHÓKOVÁ, Mária. *Hospodársky život v Košiciach v rokoch 1848 – 1918. Tematická bibliografia*. Košice, 1984; MIHÓKOVÁ, Mária. *Robotnícke odborové a sociálne hnutie v Košiciach v rokoch 1901 – 1918. Tematická bibliografia*. Košice, 1985; POTEMRA, Michal. *Ludové školstvo v Košiciach v rokoch 1848 – 1918*. Košice, 1981; MIHÓKOVÁ, Mária. *Stredné školstvo v Košiciach v rokoch 1848 – 1918*. Košice, 1981; MIHÓKOVÁ, Mária. *Vedecká, kultúrna a osvetová práca v Košiciach v rokoch 1848 – 1918. Tematická bibliografia*. Košice, 1991; POTEMROVÁ, Mária. *Hudobný život v Košiciach v rokoch 1848 – 1918*. Košice, 1981; MIHÓKOVÁ, Mária. *Výtvarný život a výstavba Košíc v rokoch 1848 – 1918*. Košice, 1986; MIHÓKOVÁ, Mária. *Slovník košických osobností 1848 – 1918*. Košice, 1995.

Kossuth, Alžbeta, Belo IV., Tompa ...:
**Pomenovanie verejných priestranstiev v mestách Zvolenskej,
Novohradskej a Gemersko-malohontskej župy (1867 – 1918)**

Kossuth, Elizabeth, Bela IV., Tompa ...:
**Names of public spaces in the towns of Zvolen, Novohrad and
Gemer-Malohont Counties
(1867 – 1918)**

Alica Kurhajcová

Prechádzky mestom, pozvánky na kultúrne podujatia či plány mesta neraz sprostredkovali okoloidúcim alebo čitateľom názvy ulíc príslušného mesta. Z obsahového hľadiska mali pre nich a zvlášť pre štátnu moc význam honorifikačné urbanonymá, názvy námestí, ulíc a mestských štvrtí, ktoré odkazovali na mená celoštátnych či regionálnych osobností. K priblíženiu tohto fenoménu som sa rozhodla zachytiť proces pomenovania verejných priestranstiev v tých mestách v období dualizmu, ktoré sa nachádzali zväčša v čisto slovenskom (Banská Bystrica, Zvolen) a slovensko-maďarskom prostredí (Lučenec, Rimavská Sobota). Vzhľadom na vtedajšie národnopolitické pomery, multietnický charakter uhorského štátu a prevahu maďarského nacionalizmu vo verejnej sfére bude zaujímavé sledovať, akú pamäť uchovával tento typ urbanonym v ich urbánných priestoroch. Či v nich prevažovali oficiálne (prodynastické, prouhorské), národné (maďarské, slovenské, nemecké) alebo lokálne reminiscencie a tiež aké podobnosti či špecifiká vykazovali názvy ulíc vzhľadom na polohu a národnostné zloženie týchto miest.

Honorifikačné urbanonymá a ich funkcie

Urbanonymá spĺňali spočiatku priestorovo-orientačnú funkciu vo vnútri mesta. Výstavba moderného občianskeho štátu, regulovanie a racionalizácia verejného života, prechod k industriálnej spoločnosti, zvýšená potreba sídelného priestoru a požiadavka kultúrneho (národného) sebaurčenia tvorili tie faktory, ktoré sa v prvej polovici 19. storočia podpísali pod zmenu paradigmy v procese pomenovania verejných priestranstiev. Mali za následok posun uličných názvov: od ich topografického charakteru k médiám

pamäti.¹ Opisné názvy ulíc vytlačili do úzadia urbanonymá, ktoré niesli mená významných osobností štátu, národa či lokality. Podľa niektorých prác k tejto problematike disponovali honorifikačnou a dedikačnou funkciou, podľa iných memorujúcou, identifikačnou a politickou.² Akt pomenovania verejných priestranstiev nezostal len pri zámere uchovať spomienku na vážene osobnosti, vzdať im úctu (honorovať) a darovať (dedikovať) im kúsok z verejného priestoru. Úlohou tzv. honorifikačných názvov bolo rovnako presadiť pamäť vládnuceho kolektívu na lokálnej úrovni, prezentovať jeho ideológiu a posilniť u miestnych obyvateľov vedomie príslušnosti k tejto skupine. Keďže zdrojom, nástrojom a užívateľom urbanonym bola štátna moc, znamenalo to premietanie oficiálnej pamäti do ulíc.³ Honorifikačné urbanonymá, ako ukazovatele aktuálne vládnuceho politického režimu, predstavovali teda jednu z foriem symbolickej (mocenskej) kontroly verejného priestoru. K rozšíreniu reálnej kontroly ústredia nad župami a mestami došlo za vlády Kálmána Tiszu (1875 – 1890), ktorá sa podujala na reformovanie verejnej správy. Cez ministra vnútra a hlavných županov sa usilovala zvýšiť vládnú moc na župnej a mestskej úrovni a súbežne s tým obmedziť právomoci municipií, miest a obcí. Obecný zákon z roku 1871, upravujúci kompetencie miest so zriadeným magistrátom, nahradil kabinet Tiszovej vlády zákonným článkom XXII/1886, založeným na princípe centralizácie. Ním vláda získala aj splnomocnenie na rozpustenie mestského zastupiteľstva, ak by sa tento orgán dopustil protištátnej činnosti.⁴ V prevedení zmien pri označení verejných

---

¹MARTENS, Matthias. Straßennamen – Lesezeichen im kulturellen Gedächtnis. In: HORN, Sabine – SAUER, Michael (eds.). *Geschichte und Öffentlichkeit*. Stuttgart : Vandenhoeck & Ruprecht, 2009, s. 62-63.

²Okrem štúdie M. Martensa priblížili funkčnosť honorifikačných urbanonym: BERING, Dietz. *Das Gedächtnis der Stadt. Neue Perspektiven der Straßennamenforschung*. In: *Chronik, Namenetymologie und Namengeschichte*. Tübingen, 2002, s. 209-225; MACHO, Peter. Poznámky k procesu premenovávania ulíc a námestí. In: *Acta Historica Neosoliensia*, 2008, roč. 11, s. 395-404; SÄNGER, Johanna. *Heldenkult und Heimatliebe: Strasse- und Ehrennamen im offiziellen Gedächtnis der DDR*. Berlin : Christoph Links Verlag, 2006.

³GABZDILOVÁ, Soňa. Historická pamäť – jeden z formatívnych fenoménov interpretácie dejín. In: BAČOVÁ, Viera (ed.). *Historická pamäť a identita*. Košice : SvÚ SAV, 1996, s. 32.

⁴KOZÁRI, Monika. *A dualista rendszer (1867 – 1918)*. Budapest : Pannonica, 2005, s. 243-246.

priestranstiev to bolo práve mestské zastupiteľstvo, ktorého poslanci alebo poverený výbor predkladali a schvaľovali návrhy nových (aj honorifikačných) urbanoným.

Uplatnenie honorifikačno-dedikatívneho prístupu vo verejnom priestore miest

Výskum, zameraný na honorifikačné urbanonymá v Budapešti, preukázal, že ich tradícia v Uhorsku siahala do revolučných rokov 1848/49. Vzhľadom na novú hierarchiu politickej moci v krajine po roku 1867 sa v budapeštianskych priestoroch vydělili tri typy týchto urbanoným: 1/ názvy podľa postáv odkazujúcich na pohanskú a kresťanskú tradíciu; 2/ názvy podľa členov Habsburskej dynastie a 3/ názvy podľa mien významných uhorských, resp. maďarských osobností (napr. národní hrdinovia zo stavovských povstaní a z revolučných bojov 1848/49, regionálne osobnosti).⁵ Až do rozpadu monarchie sa k hlavnému mestu pridávali rad-radom verejné priestory väčších i menších uhorských miest, aby tlmočili prevzatie politickej moci maďarskými, sčasti liberálnymi, sčasti konzervatívnymi kruhmi. Uličné názvy sa ocitli v roli interpretátora ich politických (maďarizačných) úmyslov a verejne, v skrátenej podobe propagovali ich mýty o genéze a vývoji maďarského národa, jeho víťazstvách a prehrách, ako aj o jeho osloboditeľoch a nepriateľoch. Tomuto trendu sa nevyhli ani urbánne priestory skúmaných lokalít. Z nich sa honorifikačno-dedikatívny prístup uplatnil najskôr v Rimavskej Sobote. Výbor vyslaný vo veci premenovania námestí a ulíc Rimavskej Soboty predložil svoju správu 29. októbra 1888 na zasadnutí mestského zastupiteľstva a ten ju v podobe návrhu, *staré a bezcieľne uličné názvy nahradit' novými*, posunul na posúdenie pred mestskú radu. Po jej odsúhlasení obsadili centrálné časti mesta názvy, nesúce mená regionálnych činiteľov: miestnych rodákov (spisovateľ Mihály Tompa, sochár István Ferenczy), významných mešťanov z predošlých storočí (mecenáš miestneho kalvínskeho kostola István Szijjártó, zlatník József Szentpétery), bojovníkov z revolučných rokov (generál György Kmetty) a príslušníkov šľachtických rodín Gemerskej župy

---

⁵HOLLÓ, Szilvia Andrea. Hősök és mondák az utcanévadásban. In. HOFFER, Tamás (ed.). *Magyarok kelet és nyugat közt*. Budapest : Néprajzi Múzeum – Ballasi kiadó, 1996, s. 222, 226-229.

(Forgách, Széchy, Koháry, Andrásy). Maďarskú národnú pamäť v uliciach Rimavskej Soboty reprezentovali vrátane Istvána Széchenyiho (už v roku 1860 nazvali podľa neho mestský park)⁶ maďarskí štátnici 19. storočia: v tom čase už zosnulý Ferenc Deák a v exile žijúci Lajos Kossuth. Zmena názvu rimavskosobotského námestia signalizovala jedine oslabenie jeho trhovej funkcie: *Belpiacz* (Vnútorý trh) premenovaný na *Fő-tér* (Hlavné námestie).⁷ Ďalšie „darovania“ priestorov zachytili s odstupom času dobové pohľadnice (napr. vyobrazenie ulice Františka II. Rákociho z roku 1905)⁸ a plán mestského pôdorysu Rimavskej Soboty (1902 – 1904): *Erzsébet-tér* (Alžbetino námestie), *Tompa-tér* (Tompovo námestie) či *Hunyadi-utca* (ul. Jána Huňadyho).⁹ Posudzovaný typ uličného názvoslovie sa v Lučenci objavil už v roku 1870, kedy sa parčík pred budovou gymnázia upravil na tzv. Telekyho promenádu (*Teleki sétány*). Po tom, ako na nej mesto v roku 1896 odhalilo pamätník lučeneckému rodákovi, spisovateľovi Józsefovi Kármánovi, premenovali ju na Kármánov park (*Kármán liget*).¹⁰ Prax pomenovania lučeneckých ulíc a námestí mal príležitostný charakter. Nemyslí sa tým len Kármánova slávnosť či premenovanie ulice podľa L. Kossutha pri príležitosti 90. výročia jeho narodenia či podľa Móra Jókaiho počas jeho spisovateľského jubilea. Aj zvyšné priestory mesta čakali spravidla na vhodný okamih, keďže k ich označeniu dochádzalo s prestávkami až do roku 1910: hlavné námestie nazvané podľa novohradskej rodiny Kubínyi tzv. *Kubinyi-tér* (zmienka z roku 1891)¹¹ a označenie ulíc podľa Kossutha (1892),¹² Jókaiho (1894)¹³ a generála Jánosa Damjanicha (1905),¹⁴

---

⁶Dostupné na internete:

<<http://www.gomororszag.sk/docs/issues/pdf/gomor1003.pdf>>.

⁷Gömör – Kishont, 18. november, 1888, č. 47, Utcza keresztesel.

⁸BODOROVÁ, Oľga. *Rimavská Sobota na starých pohľadniach*. Bratislava : Dajama, 2008, s. 37.

⁹BOROVSKÝ, Samu (ed.). *Magyarország vármegyéi és városai: Gömör-Kishont Vármegye*. Budapest : Apollo Irodalmi Társaság, 1903, s. 112-113.

¹⁰ADAMOVIČ, Mária – PUNTIKÁNY, József (eds.). *Losonc: Lučenec*. Fil'akovo : Plectrum, 2007, s. 36.

¹¹ADAMOVIČ, M. – PUNTIKÁNY, J. (eds.). *Losonc...*, s. 15, 169.

¹²Štátny archív Banská Bystrica (ďalej ŠA BB), pobočka Lučenec (ďalej pob. Lučenec), fond (ďalej f.) Lučenec – mesto so zriadeným magistrátom 1815 – 1922: Zápisnica Mestského zastupiteľstva (ďalej LC: ZMsZ), škatuľa (ďalej š.) 6, číslo (ďalej č.) 297/1892, Pomenovanie ulice mesta po L. Kossuthovi.

mestských činiteľov Károlya Sükeyho, Károlya Farkasa, Ádama Búsbaka (1906)¹⁵ a Károlya Czóbela (1910), ako aj podľa F. II. Rákociho (1909) a Sándora Petőfiho.¹⁶ V Banskej Bystrici sa ku „krsteniu ulíc“ pristúpilo v roku 1896. Predstavenstvu mesta sa naskytila príležitosť podporiť rámec milénárnych slávností a poctiť si tým veľikánov uhorských dejín. O presadenie honorifikačno-dedikatívneho prístupu sa zaslúžil podvýbor, zložený zo záujemcov dejín tohto starobylého baníckeho mesta (Emil Jurkovič, Štefan Holesch, Béla Tilles), a jeho návrhy boli schválené 14. mája na milénárnom zasadnutí mestských a župných reprezentantov.¹⁷ Výskumy banskobystrickej urbanonymie (Rohárik, Baláz)¹⁸ poukázali na prelínanie mien veľikánov z uhorských i maďarských dejín s menami osôb, pôsobiacich v hraniciach lokality. V druhom prípade sa sledovalo oživovanie spomienky na známých mešťanov (zámožný majiteľ kúpeľov Peter Károlyi, banský podnikateľ Ján Turzo, majiteľ tzv. Benického domu Filip Morgenthaler), niekdajších richtárov (Ondrej Heinczmann, Jozef Glabits), vedecko-kultúrnych a cirkevných činiteľov (polyhistor Matej Bel, biskup Arnold Ipolyi-Stummer) a politicky aktívnych predstaviteľov mesta (Ľudovít Benický). Výnimočne sa týmto aktom vzdala úcta ešte žijúcej osobe za jej záslužnú činnosť, napr. mestskému a cirkevnému mecenášovi Teofilovi Stadlerovi (*Städler Tófor part*). V prípade celokrajinsky známych mien, verejné priestranstvá a ulice Banskej

---

¹³ *Losonc és vidéke*, 19. august, 1894, č. 33, Ó Felségének, a királynak születésnapja. Mimochodom, práve začiatkom roku 1894 si mestá Uhorska pripomínali 50-ročné spisovateľské jubileum M. Jókaiho.

¹⁴ ADAMOVA, M. – PUNTIGÁN, J. (eds.). *Losonc...*, s. 169.

¹⁵ SA BB pob. Lučenec, f. Lučenec – mesto so zriadeným magistrátom 1815 – 1922: ZMsZ, š. 8, č. 41/1906: Zmeny v pomenovaní ulíc /17/; Losonczi Ujság, 15. november, 1906, č. 47, Utcáink új számozása.

¹⁶ ADAMOVA, M. – PUNTIGÁN, J. (eds.). *Losonc...*, s. 106; BOROVSZKY, Samu (ed.). *Magyarország vármegyéi és városai: Nógrád vármegye*. Budapest : Orsz. Monografia Társulat, 1911, s. 680.

¹⁷ *Besztercebánya és vidéke*, 10. máj, 1896, č. 19, Az utcák új elnevezése; *Besztercebánya és vidéke*, 17. máj, 1896, č. 20, Besztercebánya sz. kir. város díszközgyűlése.

¹⁸ ROHÁRIK, Juraj. Banskobystrické urbanonymá. In. DARULOVÁ, Jolana (ed.). *Banská Bystrica: Sociokultúrne obrazy a portréty*. Banská Bystrica : Vedeckovýskumný ústav regionalistiky – FHV UMB, 1996, s. 115-124; BALÁŽ, Ján. Dejinné medzníky v pomenovaní banskobystrických ulíc a námestí v historickom jadre mesta. In. *Bystrický Permon*, 2003, roč. 1, č. 1, s. 8.

Bystrice symbolicky obsadili panovníci arpádovskej dynastie (knieža Arpád, sv. Štefan, Koloman, Belo IV.), „spravodlivý“ kráľ Matej Korvín, vodcovia protihabsburských povstaní (G. Bethlen, F. Vešelényi, F. II. Rákoci), ako aj osobnosti maďarskej politickej sféry (Kossuth, Deák, G. Baross). Či išlo o náhodu alebo zámer menovacieho výboru, to sa nedá posúdiť bez výpovedí aktérov, ale všetko nasvedčovalo tomu, že atmosféra osláv tisícročného jubilea ich inšpirovala k tomu, aby verejne, vo forme uličných názvov, zdokumentovali uhorské dejiny po celej ich dĺžke: od ich začiatku až po ich vyústenie do 19. storočia, do tzv. „maďarského národného príbehu“, z ktorého boli vylúčené inonárodné skupiny. Reformovanie uličných názvov Zvolena sa oneskorilo, keďže až v júli roku 1906 sa mestské zastupiteľstvo uznieslo pod č. 19/1906 premenovať jeho verejné priestranstvá.¹⁹ Tak ako v sídle Zvolenskej župy, aj tu sa zopakoval obdobný proces, keď sa jeho honorifikačnými urbanonymami symbolicky demonštrovali celé dejiny Uhorska: od stredovekého uhorského kráľovstva (Arpád, Lehel, Matej Korvín), cez povstanie sedmohradských a uhorských stavov (Štefan Bočkay, Bethlen, Štefan Ebecky, F. II. Rákoci), obdobie reforiem a revolúcie (Széchenyi, Kossuth, Petőfi) až po rakúsko-uhorské vyrovnanie (Deák, Baross). K typu dedikačných názvov sa svojim obsahom hlásil i názov zvečňujúci aktérov revolúcie – *Honvéd utca* (Ulica honvédov). Centrálna ulica vnútorného mesta si až do roku 1918 ponechala jednoduché označenie, *Fő-tér* (Hlavné námestie resp. Námestie).²⁰ Na tamojší proces pomenovania ulíc, ktorý v dominantne slovenskom prostredí signalizoval šírenie maďarského ducha, reagovali *Zvolenské noviny* nasledovne:²¹ „*Zvolen nám silou mocou maďarizujú. Na čele pohybu stojí mešťanosta Škrovina, rodák z Brezna. Pred príchodom FEMKY do Zvolena upomínal ľud chváliť Hospodina slovensky, teraz pomadžuje ulice podľa mien všelijakých maďarských mužov.*“ O štyri roky na to pribudli na základe uznesenia č. 252/1910 ďalšie tri názvy ulíc, odkazujúce tentoraz na mená maďarských spisovateľov a básnikov: M. Jókaiho, Kálmána Mikszátha a Bálinta

---

¹⁹Zólyom és vidéke, 24. jún, 1906, č. 25, Utcák elnevezése Zólyomban.

²⁰ČATAYOVÁ, Silvia. Premeny názvov zvolenských ulíc a verejných priestranstiev. In. MALINIÁK, Pavol – RAGAČOVÁ, Júlia (eds.). *Zvolen 1243 – 2008: Zborník príspevkov z vedeckých konferencií*. Zvolen : Mesto Zvolen, 2008, s.125.

²¹*Zvolenské noviny*, 1906, č. 7, Krstenie ulíc vo Zvolene.

Ballasu.²² Posledne menovaný básnik a dramatik zo 16. storočia bol mimochodom rodák zo Zvolena, ktorý v urbanonymii mesta reprezentoval jedínú postavu, späťú s jeho históriou.²³ Jednotvárnosť honorifikačných urbanonym narušili opatrenia vlády, vykonané po správe o tragickej smrti kráľovnej Alžbety v roku 1898. So zámerom budovať jej posmrtný kult, vydalo uhorské ministerstvo pôdohospodárstva nariadenie č. 71 544/1898 o vysadení Alžbetiných pamätných stromov. V mestách Zvolenskej župy sa nielenže vysadili stromy pre zvečnenie spomienky na kráľovnú, ale zároveň sa vytvorili parkové plochy s jej menom: Alžbetina promenáda (*Erzsébet-sétatér*) vo Zvolene a Alžbetin park (*Erzsébet liget*) v Banskej Bystrici.²⁴ Magistráty Rimavskej Soboty a Lučenca jej prejavili úctu premenovaním už existujúcich verejných priestranstiev: lučenecký mestský park a rimavskosobotský starý cintorín na Alžbetin park.²⁵ Pamiatka kráľovnej sa premietla aj do názvov ulíc (*Erzsébet utca* v Lučenci) a námestí (*Erzsébet-tér* v Rimavskej Sobote).²⁶

Honorifikačné urbanonymá v každodennosti miest

Spoločným menovateľom honorifikačných urbanonym miest bolo ich symbolické identifikovanie sa s kuruckou (protihabsburskou) koncepciou uhorských dejín. V ich verejnom priestore by sme totiž márne hľadali stopy po menách panovníkov habsburskej dynastie. Miestna elita preukázala svoj postoj k tejto dynastii jedine v spojitosti so spomienkou na zosnulú kráľovnú alebo nepriamo, cez bojovníkov stavovských povstaní a revolúcie 1848/49. V tom druhom prípade vystupovali Habsburgovci ako „nepriatelia slobodného vývoja Uhorska.“ Mestá nevyčlenili priestor ani monarchovi Františkovi Jozefovi I., ktorého v centrách Zvolenskej

---

²²ŠA BB pob. Zvolen, f. Mesto Zvolen/adm., š. 1, č. 572/1911: Zólyom sz. Kir. Város polgármesterének jelentése a városi képviselőtestület és a tiszttakar 1910. Évi működéséről és a város állapotáról (közli Dr. Rosenauer Otó polgármester).

²³MATISKOVÁ, Elena (ed.). Valentín Balaša – Bálint Balassi: *Výberová regionálna bibliografia*. Zvolen : Krajská knižnica L. Štúra, 2004, s. 4-5.

²⁴ŠA BB, f. Zvolenská župa: Podžupanské písomnosti (1869 – 1918), š. 173, č. 12 301/1899, Vysádzanie pamätných stromov kráľovnej Alžbety.

²⁵KABÁTOVÁ, Zita. *Študijná plocha „LUČENSKÝ PARK“*. Lučenec : OÚ – odbor školstva a kultúry, 1998, s. 5; BODOROVÁ, O. *Rimavská Sobota na starých pohľadniciach*, s. 68.

²⁶*Gömör-Kishont*, 3. november, 1898, č. 44, Erzsébet-tér.

župy vytlačili králi z rodu Arpádovcov a Huňadyovcov. Verejné priestranstvá Rimavskej Soboty a Lučenca, až na výnimku kráľovnej, nepodporili žiadnu dynastickú líniu. Nevznikol tak ani kontrastný obraz medzi pohanskou (Arpád) a kresťanskou tradíciou Uhorska (sv. Štefan), ako tomu bolo napr. v banskobystrickom priestore. Pevnou súčasťou verejného priestoru skúmaných miest sa nestali ani poprední predstavitelia slovenského národného života, ba ani osobnosti z dejín iných nemaďarských národností. Zabránením ich prenikaniu do verejného priestoru, hlavne Banskej Bystrice a Zvolena, sa jasne sledoval zámer verejne prezentovať superioritu príslušníkov maďarského národa v hraniciach štátu. V ich uliciach sa prelínali prouhorské reminiscencie s maďarskými, čím sa zdôraznila kontinuita uhorských dejín a idea slobodného a nezávislého Uhorska. Banská Bystrica však v porovnaní so Zvolenom zvolila pri menovaní akte kompromisnejší postup. Členovia jej výboru prihliadali totiž pri voľbe osobných mien na ich historické pozadie a prepojenosť s mestom (napr. kráľ Belo IV., Matej Korvín, G. Bethlen).²⁷ V tomto ohľade sa banskobystriční poverenci prejavili ako uhorskí vlastenci, lojálni občania a lokálpatrioti. Mestské predstavenstvo Zvolena sa (až na básnika Ballasu) uspokojilo s menami kuruckých hrdinov a maďarských velikánov. Z toho usudzujem, že mu nešlo o akési hľadanie návratu k predkom, ale skôr o napodobnenie trendu uhorských miest. Tak ako Banská Bystrica, ani Rimavská Sobota či Lučenec nezanedbali zdôraznenie pamäti mesta vo svojich urbanonymiách. Odlišný obraz ponúkli posledné dve mestá len pri dedikácii priestoru celokrajinsky známym ľuďom, keďže ich výber sa zúžil zväčša na obdobie 19. storočia. V rimavskosobotskej a lučeneckej urbanonymii sa odrazila dominancia dobovej pamäti maďarského národa a sila revolučnej tradície. Ako poznamenala J. Sänger, výhoda uličných názvov spočívala práve v tom, že patrili do sféry každodennosti. Vďaka nim sa maďarská štátna idea stala neoddeliteľnou súčasťou verejného života. Z toho mi vyplýva, že mešťania, ktorí sa deň čo deň dostávali do styku s príslušnými menami, či už pri korzovaní alebo čítaní dennej tlače, si mohli vedome alebo podvedome osvojiť maďarskú verziu dejín, jej mýtické či historické postavy. Sänger zároveň dodala, že práve vďaka tzv. praktickej funkcii týchto urbanonym sa

---

²⁷*Národné Noviny*, 21. máj, 1896, č. 112, Dopisy. Banská Bystrica, 19. mája.

vo všedný deň strácal ich politický obsah.²⁸ Ak však vezmem do úvahy uhorské národnostné pomery v období dualizmu, jej tvrdenie mohlo platiť najskôr v prípade Rimavskej Soboty a Lučenca. Totiž pri spätnom obhliadnutí sa na dejiny, národnú príslušnosť a jazykovú znalosť ich obyvateľov nemuseli ich honorifikačné urbanonymá u veľkej väčšiny obyvateľstva vyvolávať dojem prítomnosti cudzorodého elementu. Pre ich obyvateľov, ktorí sa prevažne hlásili k Maďarom, predstavovali viac-menej prirodzený jav, ktorý len utvrdzoval ich maďarské národné povedomie. Naopak, pre časť ich slovenskej menšiny, a to sa týkalo aj slovenskej väčšiny v Banskej Bystrici a vo Zvolene, mohli mať urbanonymá aj vo všedný deň politické podfarbenie. Tým, že vykresľovali jednostranný dejinný obraz niesli čiastočný podiel na deformovaní ich historického vedomia. Otázne zostáva, do akej miery bolo ich vyžarovanie efektívne a v pretváraní národnej identity úspešné. Avšak tak ako dnes, aj v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia mali, ak už nič iné, tak aspoň silnú výpovednú hodnotu o dobovej atmosfére a politicko-spoločenských pomeroch.

Resume

The papers deals with urban and partly identity creating phenomena – the process of naming public spaces – in the town centers of Zvolen (Banská Bystrica, Zvolen), Novohrad (Lučenec) and Gemer-Malohont Counties (Rimavská Sobota) in the years 1867 – 1918. In the center of attention, there are honorification „urbanonymy“ – names which were indicators of political power and memory bearers. They payed tribute to important personalities of state, nation, county or town. It informs us with their functions and implementation into practice. In conclusion, it evaluates their informative value and the meaning of these street names in everyday life.

Kľúčové slová: honorifikačné urbanonymá, pamäť, verejný priestor, mestá.

Key words: honorification urbanonyms, memory, public space, towns.

---

²⁸SÄNGER, J. *Heldenkult und Heimatliebe...*, s. 30.

Historicko-demografická analýza obyvateľov Košíc v zrkadle archívnych prameňov a tvorbe dobových autorov¹

Historical-demographic analysis of the population of Košice in the mirror of archival sources and creation of authors of this period

Nikola Regináčová

Fungovaniu a vývoju ľudskej spoločnosti môžeme rozumieť len vtedy ak poznáme faktory, ktoré ho ovplyvňujú. Výsledky vplyvu takýchto faktorov sú demografické ukazovatele, ktoré majú priamy vplyv na stav a štruktúru obyvateľov.

Pre poznanie stavu obyvateľstva mesta Košice v spomínanom období vychádzame z troch základných informačných zdrojov.² Do prvej skupiny zdrojov patria diela dobových autorov, k druhej skupine radíme autorov 20. a 21. storočia.³ Tretím najdôležitejším zdrojom informácií o obyvateľstve sú archívne materiály.

Informácie a údaje získané z diel dobových autorov, radíme medzi hodnotné dedičstvo a zdroje údajov o každodennom živote mesta Košice. Medzi najdôležitejších (nami vybraných autorov) patria Ludovicus Nagy, Elék Fenyés, Imre Henszlamann, Johaness Plath, Samu Borovszký a János Sziklay.

*Notitiae politico-geographico statisticae inelyti Regni Hungáriái*⁴ lexikón Ludovicusa Nagya popisuje mesto Košice v prvej časti diela. V lexikóne podáva základné informácie o počte obyvateľov a ich vierovyznaní.

Fenyés Elék vo svojich dvoch prácach *Magyarországnak és a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. I – VI*⁵ a *Magyarország geographiai*

---

¹Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0101/12 Miesta pamäti Košíc I. (historické prelomy a inštitúcie).

²V tomto článku budem podrobnejšie spracovávať archívne materiály a informácie získané z diel dobových autorov.

³Medzi spomínaných autorov patrili : Bela Wick, Ondrej R. Halaga, Pavol Šalamon, Gábor Czoch, Alajos Kovács, Éva Kovács, Csiki Tamás, Thirring Gusztáv.

⁴NAGY, Ludovicus. *Notitiae politico-geographico statisticae inelyti Regni Hungáriái I.* Buda, 1828.

⁵FÉNYÉS, Elek. *Magyarországnak és a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. I-VI.*, Pest, 1836 – 1840. 476 s.

szótára sa venuje aj popisu mesta Košice. Podáva svojský obraz o meste. Informuje nielen o každodennom živote v Košiciach, ale poskytuje aj číselné údaje, napríklad pre rok 1850/1851 „*Podľa posledných vojenských sčítaní ma toto mesto 13 034 duší, medzi nimi 4738 Slovákov, 2904 Maďarov, 2592 Nemcov, 729 Židov, 113 Rusov, 100 Cigánov a ešte 2838 vnútroštátnych a zahraničných cudzincov.*“⁵ Geografický slovník Fenyesa Eléka obsahuje aj dejinné udalosti v spomínanom období.

Imre Henszlamann popisuje mesto Košice v diele: *Kassa*.⁶ O obyvateľstve Košíc v roku 1846 napísal: „*...občania sú väčšinou Nemci, a predchádzajúca generácia sa menej orientuje k maďarskému duchu, ktorá sa začína prejavovať len u jej detí. Ako aj všade inde, aj tu tvorí Maďarov stredná vrstva šľachty...*“⁷

V *kronike slobodného kráľovského mesta Košice*⁸ Johaness Plath popisuje množstvo podrobných údajov zo života mesta a jeho obyvateľov, od siedmeho storočia až po rok 1867. Tiež sa v kronike spomínajú číselné informácie. „*Už v súpise z roku 1850 je počet židov vykazovaný na 729 osôb pred platnosťou zákona o emancipácii židov.*“⁹ Pre rok 1857 „*...magistrálna deputácia v Košiciach vykonala sčítanie a súpis ľudu - 17 150 obyvateľov*“¹⁰

Borovszký Samu a Sziklay János v diele *Magyarország vármegyéi és városai*¹¹ popisujú aj číselné údaje počtu obyvateľov mesta. „*Pre rok 1850 to bolo 13034 obyvateľov, v roku 1857 – 16 417, V roku 1869 – 21 472, 1880 – 26097 a pre rok 1891 – 28884 obyvateľov.*“¹² Nárast obyvateľov v období rokov 1891 – 1894 „*V Košiciach od 1. júla do 8. septembra 1831, kedy sa cholera skončila, ochorelo 1165 ľudí z čoho zomrelo 678 obyvateľov*“.¹³

---

⁵FÉNYES, Elek. *Magyarország geographiai...*

⁶HENSZLAMANN, Imre. *Kassa, Szent Királyi Város*. Magyarföld és népei 1846/1, 1846, s. 15-20.

⁷HENSZLAMANN, I. *Kassa...*, s. 15-20.

⁸PLATH, Johaness. *Kronika slobodného kráľovského mesta Košice*. Košice : Okresný archív, 1860, s. 283.

⁹PLATH, Johaness. *Kronika slobodného...*, s. 221.

¹⁰PLATH, Johaness. *Kronika slobodného...*, s. 222.

¹¹BOROVSZKY, Samu – SZIKLAY, János. *Magyarország vármegyéi és városai. (Magyarország monografiája) I. Abauj-Torna vármegye és Kassa*. Budapest : Apollo, 1896. 350 s.

¹²BOROVSZKY, S. – SZIKLAY, J. *Magyarország vármegyéi...*, s. 31.

¹³BOROVSZKY, S. – SZIKLAY, J. *Magyarország vármegyéi...*, s. 61

Najvýznamnejšiu informačnú bázu predstavujú archívne materiály. Pre obdobie 19. storočia, sa archívne materiály dajú rozdeliť na súpisy obyvateľov, ktoré vychádzali v prvej polovici 19. storočia a na údaje pod vedením štatistického úradu, pre druhú polovicu 19. storočia.

Kráľovská miestodržiteľská rada v roku 1771 vydala nariadenie, aby sa každoročne sčítali obyvatelia slobodných kráľovských miest. Spôsob vykonávania nebol záväzne určený.¹⁴ Súpisy duší sa vykonávali v rokoch 1771 – 1784, potom sa nahradili prvým celoštátnym jozefínskym sčítaním obyvateľstva v rokoch 1784 – 1787. Po smrti Jozefa II. sa súpisy duší opäť obnovili a vykonávali sa až do roku 1847/1848.

V roku 1802 bol prijatý zákon¹⁵ (1802. évi II. törvénycikk: *A nem nemes népesség összeírásáról*), ktorý sa vzťahoval len na nešľachticov (*Conscriptiones Populares Ignobilium*). Cieľom zákona bolo cez jednorazové sčítanie zistiť počet vojakov na verbovanie. Podobné sčítanie sa uskutočnilo v rokoch 1804 – 1805. Na nasledujúce obdobie už miestodržiteľská rada prikázala opakovanie tohto sčítania, aby sa zapisovala aj prirodzená natalita a migrácia.¹⁶

V Košiciach sa zachovalo najviac súpisov duší. Od roku 1800 do 1847 sa v košickom mestskom archíve zachovala prevažná väčšina hárkov, chýbajú len údaje z dvanástich rokov.¹⁷ Súpis duší – *Conscriptio animarium* obsahuje informácie zo sčítania osôb. Uplatňoval sa na tých, ktorí sa v čase zbierania údajov nachádzali v Košiciach.¹⁸ Podľa hlásenia mestských poslancov z uhorského snemu pre mestskú radu (január 1848), do súpisov nemali pripočítavať cirkevných hodnostárov, vojenských veliteľov, šľachticov a úradníkov, aj napriek tomu ich tam pripočítavali.¹⁹ Túto

---

¹⁴CZOCH, Gábor. *Városlakók és polgárok. Kassa társadalma a XIX. század első felében*. Budapest : ATELIER, 1997, s. 49.

¹⁵1000 év törvényei [online]. Dostupné na internete: <<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5383>>.

¹⁶CZOCH, G. *Városlakók és polgárok...*, s. 49.

¹⁷Chýbajúce roky sú: 1804, 1815, 1816, 1820, 1823, 1824, 1827, 1829, 1831, 1832, 1845, 1848.

¹⁸Archív mesta Košice (ďalej AMK), fond (ďalej f.) Súpis duší od roku 1800 až 1847.

¹⁹CZOCH, G. *Városlakók és polgárok...*, s. 58.

skutočnosť si môžeme overiť aj podľa mien, keď k menám šľachticov a cirkevných hodnostárov písali aj titul.²⁰

Súpisy duší poskytujú množstvo informácií o obyvateľoch mesta. Ako napríklad počet podnájomníkov, majiteľov domu, údaje o manželstve, deťoch, zamestnancoch, pričom absentujú údaje o národnosti ako aj vierovyznanie, ktoré sa zapisovalo len vo forme katolík – nekatolík. V roku 1843 pribudol do sčítania nový prvok, bolo to zapisovanie izraelitov, čiže židov. Okrem hláv rodín boli vpisované aj počty kresťanov pracujúcich v ich domácnosti. Boli to napríklad slúžky, alebo učni.

Súpis obyvateľov končí údajmi z roku 1847, tým končí každoročné sčítanie ľudu pre prvú polovicu 19. storočia. V prvej polovici 19. storočia vývoj populácie pokračoval v pomalom trende konca 18. storočia.²¹

rok	1800	1810	1821	1830	1840	1847
spolu	8501	8993	10012	9252	10378	14019

Tabuľka 1 Počet obyvateľov Košíc v prvej polovici 19. storočia. Počet obyvateľov Košíc vo vybraných rokoch a to 1800, 1810, 1821, 1830, 1840, 1847.²²

Pre druhú polovicu 19. storočia sa najbližšie sčítanie uskutočnilo v rokoch 1850/1851 vykonávané rakúskymi úradmi. Pramenný materiál podáva veľmi podrobné informácie o osobných údajoch obyvateľov. Obsahujú veľmi hodnotné informácie o národnostiach. Podľa sčítania obyvateľov z roku 1850/51 žilo v Košiciach 13 034 obyvateľov.²³ Sčítacie hárky, ktoré sa nachádzajú v archíve, keďže nie sú zachované v plnom rozsahu, obsahujú informácie o 9858 osobách.²⁴

²⁰AMK, f. Súpis duší od roku 1800 až 1847.

²¹V roku 1787 sa uvádza podľa sčítania Jozefa II. počet obyvateľov Košíc 8244, v roku 1800 podľa súpisu duší 8501 obyvateľov.

²²AMK, f. Súpis duší od roku 1800 až 1847 (od roku 1841 bez počtu židovského obyvateľa, tí mali zvlášť evidované súpisy duší, kde sa uvádzal ich počet).

²³AMK, f. Súpis obyvateľov v roku 1850/1851.

²⁴CZOCH, Gábor. A nemzetiségi megoszlás kérdései és társadalmi dimenziói Kassán az 1850/1851-es összeírás alapján. In: Czoch, G. – Klement J. – Sonkoly, G. (eds.). *Az Atelier – Iskola: Tanulmányok Granasztói György tiszteletére*. Budapest : Atelier, 2004, s. 141-156.

Časť mesta	Počet obyvateľov
Centrum	4928
Dolné predmestie	1336
Stredné predmestie	1490
Horné predmestie	1841
Za mestom	263

Tabuľka 2 Počet obyvateľov mesta Košice v roku 1850/1851²⁵

Nasledujúce rakúske sčítanie v roku 1857 sa chápalo ako oprava predchádzajúceho sčítania z roku 1850/1851.²⁶

Časti mesta	Počet obyvateľov v Košiciach
1. kvartál	2559
2. kvartál	2313
3.kvartál	1976
4. kvartál	2566
Horné predmestie	420
Dolné predmestie	Nezistené
Stredné predmestie	1592

Tabuľka 3 Počet obyvateľov mesta Košice v roku 1857.²⁷

Na základe zachovaných hárkov sa dá presne rekonštruovať aj administratívne členenie mesta.²⁸ Tieto hárky už neobsahujú informácie o národnostnej skladbe obyvateľstva mesta Košice. Sčítacie hárky uvádzali obyvateľov a zaraďovali ich do mestských

²⁵CZOCH, G. A nemzetiségi megoszlás kérdései...s. 141-156.

²⁶ŠALAMON, Pavol. Demografický vývoj Košíc v rokoch 1848 – 1870. In. *Slovenská archivistika*, 1991, roč. 26, č. 1, s. 56-77.

²⁷AMK, f. Súpis obyvateľov z roku 1857. (Sčítacie hárky).

²⁸Viac informácií v článku : REGINÁČOVÁ, Nikola – GERGELY, Ladislav. Obyvateľstvo Košíc a administratívne členenie mesta v 19. storočí v archívnych dokumentoch a literatúre. In. *Človek a spoločnosť*, 2011, roč. 14, č. 2. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.saske.sk/cas/zoznam-rocnikov/2011/2/5932/>>.

častí podľa čísel domov. Okrem spomínaných sčítacích hárkov z roku 1857, sa nám zachovali aj informácie o migrácii obyvateľstva. Presnejšie sú to *Knihy miestnych cudzincov*, ktoré boli v roku 1857 vedené.²⁹

Prvé sčítanie pod vedením Uhorského štatistického úradu sa uskutočnilo v roku 1869, ním sa zároveň začína aj nové obdobie populačných cenzov na našom území. V tomto roku bol vydaný zákon (1869. évi III. törvénycikk a népszámlálás)³⁰ o sčítaní ľudu, ktorý nariadil, že sčítanie sa bude vykonávať vždy k 31. decembru v rokoch končiacich nulou. (1880, 1890, 1900...). Na túto dobu moderné sčítania sa ešte detailnejšie zaoberajú obyvateľstvom z rôznych hľadísk. Vznikli sumárne záznamy o počtoch obyvateľov, materinskom jazyku,³¹ vystaňovalcov, ako aj množstvo iných údajov. Počas druhej polovice 19. storočia sme svedkami postupného rastu obyvateľstva v tomto meste. Najvýraznejší rast Košice zaznamenali v období 1850 – 1857, kedy vďaka imigrácii pribudlo relatívne najviac obyvateľov v tomto storočí.³² Počet obyvateľov vtedy silne rástol, kvôli úradným postom, ktoré tu boli prinesené. Tento rast obyvateľstva bol v Košiciach narušený v 70. rokoch 19. storočia, v dôsledku celoštátnej cholery konkrétne v rokoch 1872/1873. Jednou z ďalších príčin nárastu mestskej populácie je aj príchod židov, ktorí sa v Košiciach začali usadzovať od 40-tých rokov 19. storočia.³³ Koncom 19. storočia vystaňovalectvo výrazne ovplyvňovalo spoločnosť. Najvýraznejšia vlna vystaňovalectva bola zo severovýchodnej časti krajiny,³⁴ v prevažnej miere do Spojených štátov Amerických. V roku 1900 mali Košice 40 102 obyvateľov, v roku 1910 to bolo 44 211 spolu všetkých prítomných ľudí.³⁵

---

²⁹AMK, f. Knihy cudzincov 1857.

³⁰1000 év törvényei [online]. Dostupné na internete: <<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5383>>.

³¹V prvom sčítaní v roku 1869 sa ešte nepýtali na materinský jazyk občanov, až od roku 1880.

³²ŠALAMON, P. Demografický vývoj..., 2, s. 71.

³³CSÍKY, Tamás. *Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon*. Budapest : Osiris, 1999, s. 131.

³⁴KOSTICKÝ, Bohumír. *Slovensko 1848/1949 v zrkadle prameňov*. Bratislava : Osveta, 1983, s. 146.

³⁵*A Magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenkint*. Budapest : Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1902. 1010 s.

Z hľadiska počtu obyvateľov neboli Košice už ani medzi prvými desiatimi mestami (celkove boli na 14 mieste) v Uhorsku, ku ktorému vtedy štátoprávne patrili. Po skončení prvej svetovej vojny – najbližšie sa uskutočnilo sčítanie obyvateľov v roku 1919. Jeho výsledky boli publikované v osobitnom lexikóne, datovanom na rok 1920 a to pod názvom „*Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919*“.³⁶ Košice vstúpili do novovzniknutého štátu s počtom 46 826 obyvateľov.

Národnosti							
KOŠICE	Rok	Súhrn	Slovenská (pre rok 1919 Českoslov.)	Rusínska	Maďarská	Nemecká	Iná
	1880	26 097	10 311	16	10 007	4218	1545
	1890	28 884	9713	33	14 421	33 891	826
	1900	40 102	9244	307	25 996	3446	1109
	1910	44 211	6547	210	33 350	3189	915
	1919	46 826	22 858	86	17 991	2477	3414

Tabuľka 4 Porovnávacía tabuľka obyvateľov Košíc pre roky 1880, 1890, 1900, 1910, 1919³⁷

Z demografického hľadiska je príznačná nerovnomerná krivka rastu obyvateľov Košíc. Na pomalý rast, alebo úbytok obyvateľstva v jednotlivých rokoch 19. storočia pôsobili rôzne faktory, rast obyvateľov mesta Košice sa stupňoval najmä koncom 19 storočia.

³⁶*Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919*. Bratislava : Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, 1920, s. 211.

³⁷*Soznam miest na Slovensku dľa ...*, s. 168.

A Magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenkint. Budapest : Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1902. (* Vo výsledkoch sú započítané obvody žúp podľa vtedajšieho stavu z roku 1919).

Resume

The 19th century is for development of population of Košice very rich, from historically-demographic point of view have occurred significant changes. In examine the status of a Košice population, there are three basic aspects. The first data are contemporary authors, that are very closely and reliably describe the daily lives of the city residents. Part of the research population of Kosice, are the authors of the 20th and 21 century. The third important information is archival information including the census, which were carried out under the guidance of municipal offices in the first half of the 19th century. By adopting the act in 1869, the census becomes a regular source of population figures Kosice. These censuses were conducted under the direction of the Uhorsky statistical office, the modern census are dealing with the population of the town very detailed and from different perspectives.

Kľúčové slová: Košice, obyvateľstvo, archívne pramene, populačný census.

Key words: Košice, population, archival sources, population census.

ŠKOLSTVO V 20. STOROČÍ

Ukrajinské národnostné školstvo na Slovensku v historiografii v druhej polovici 20. storočia

Ukrainian national education in Slovakia in historiography in the second half of the 20th century

Anna Virostková

Stav školstva na severovýchodnom Slovensku po roku 1945 bol z personálnej i z materiálnej stránky v zložitej situácii. Rusínska a ukrajinská mládež, ktorá žila v tomto regióne sa pred oslobodením vzdelávala väčšinou na ľudových školách, ktoré boli v prevažnej väčšine cirkevné. Popri ľudových školách mali Rusíni a Ukrajinci iba pobočné triedy pri jednej bývalej slovenskej meštianskej škole v Medzilaborciach, jedno cirkevné gymnázium v Prešove od roku 1936 a jeden bývalý gréckokatolícky učiteľský ústav v Prešove, ktorý bol za Slovenského štátu postupne likvidovaný.¹ Okrem nedostatku učebných priestorov a školských budov chýbali na mnohých školách základné učebnice a učebné pomôcky, ktoré trpeli nejednotnosťou vyučovacieho jazyka.² Zásadná zmena nastala aj v postavení školských inšpektorátov, ktoré sa stali súčasťou politickej správy v Československu. Pre ľudové a meštianske školy, detské opatrovne, ústavy pre mládež a pomocné školy, ktoré spadali do kompetencie Referátu ukrajinských škôl (ďalej RUŠ) zriadilo Povereníctvo Slovenskej národnej rady (ďalej SNR) pre školstvo a osvetu 1. januára 1946 školské inšpektoráty v Medzilaborciach, Prešove, Sabinove a Stropkove. Súčasne určilo aj ich obvody, do ktorých patrili viaceré politické okresy. Do vedenia školských inšpektorátov v uvedených obvodoch boli po dohode s RUŠ vymenovaní inšpektori ukrajinskej i rusínskej národnosti, ktorí mali na starosti najmä agendu ukrajinských, resp. ruských škôl.³

---

¹*Desať rokov slobodnej slovenskej školy 1945 – 1955*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1955, s. 77.

²HUDEC, Emil (ed.). *Pätnásť rokov socialistickej výstavby školstva a kultúry*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1960, s. 20.

³GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav – MUŠINKA, Mikuláš. *Rusíni/Ukrajinci v zrkadle polstoročia. Niektoré aspekty ich vývoja na Slovensku po roku 1945*. Prešov – Užhorod : Universum, 1999, s. 89;

Najzávažnejšou otázkou, ktorá bola rozhodujúcou pre zvýšenie úrovne ukrajinských škôl, bola otázka kvalifikovanosti učiteľov. Okrem vysokej nekvalifikovanosti učiteľov, tieto školy trpeli aj ich celkovým nedostatkom. V tomto období do konsolidácie národnostných vzťahov na severovýchodnom Slovensku zasiahli komisionálne zápisy a s nimi otázka vyučovacieho jazyka na školách. Veľký význam pri vytváraní ukrajinských škôl na Slovensku zohrala Ukrajinská národná rada Prjaševščiny (ďalej UNRP).

Problematikou ukrajinského národnostného školstva na Slovensku po roku 1945 sa zaoberá viacero autorov publikujúcich v čiastkových štúdiách alebo v syntetizujúcich prácach, ktoré boli ako súčasť všeobecného spracovania dejín Slovenska v Československu. Monografia o ukrajinskom národnostnom školstve na Slovensku po roku 1945 chýba, tak ako aj bibliografia k dejinám školstva po roku 1945, nehovoriac o ukrajinskom národnostnom školstve. To však neznamená, že k skúmanému problému neexistujú iné pramene, aj keď táto problematika v dejinách Slovenska nebola pre historikov ústrednou témou. Okrem prác, článkov či vedeckých štúdií, ktoré sa priamo venujú otázkam národnostných menšín, to boli aj najrozsiahlejšie *Dejiny Slovenska* v šiestich zväzkoch, ktoré vydala Slovenská akadémia vied v Bratislave. Je to rozsiahla syntetická práca, avšak iba v jej štvrtom zväzku je venovaná samostatná podkapitola, ktorá sa venuje kultúrnemu životu a školstvu Rusínov a Ukrajincov na severovýchodnom Slovensku.⁴ Napriek tomu, existujú práce venované problematike školstva Rusínov a Ukrajincov na Slovensku, vrátane dejín jednotlivých regiónov, ktoré nie vždy zodpovedajú požiadavkám kladeným na odborné publikácie, a práve preto treba k nim pristupovať značne citlivo. Musíme poznamenať, že značné množstvo článkov o ukrajinskom národnostnom školstve vyšlo v ukrajinských časopisoch a novinách, napísaných v ruskom a ukrajinskom jazyku. Pri analýze literatúry k skúmanej problematike sme zvolili chronologický postup jednotlivých prác.

BILČÍK, Jozef. Vývoj školstva na Slovensku do roku 1960 a spracovávanie písomností škôl. In. *Slovenská archivistika*, 1975, roč. 10, č. 1, s. 76.

⁴HAPÁK, Pavel (ed.). *Dejiny Slovenska IV. (od konca 19. storočia do roku 1918)*. Bratislava : SAV, 1986, s. 371-372.

Jednou z prvých prác so širokým časovým záberom, ktorá v mnohom doteraz nestratila svoju výpovednú hodnotu, je práca Ľudovíta Haraksima „*K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*“.⁵ Na základe analýzy pramenného materiálu a literatúry Ľ. Haraksim poukázal, že až do roku 1945 Rusíni a Ukrajinci žili pod cudzím útlakom a vzhľadom k tomu dospel k záveru, že za takýchto podmienok ich národný a kultúrny život či rozvoj škôl, sa nemohli slobodne rozvíjať, pretože nemali utvorené vhodné podmienky. To sa odrazilo v ich etnokultúrnom vývoji aj v neskoršom období a pretrváva dodnes. Priekopnícke postavenie pri spracovaní ukrajinskej národnostnej otázky a čiastočne aj ukrajinského národnostného školstva v ČSR po 2. svetovej vojne nesporne patrí Ivanovi Bajcurovi. Jeho monografia *Ukrajinská otázka v ČSSR*⁶ zostávala dlho základnou prácou k tejto problematike a v mnohom nestratila svoju výpovednú hodnotu ani dnes, ak oddelíme ideologické postuláty. Autor na základe niektorých archívnych materiálov a vtedy mu dostupnej literatúry sa pokúsil o historický vývin rusínsko-ukrajinského obyvateľstva na našom území od polovice 19. storočia do začiatku šesťdesiatych rokov 20. storočia, s dôrazom na analýzu politického a sociálnoekonomického postavenia ukrajinskej menšiny a jej kultúrneho života po roku 1948. Piata kapitola tejto monografie, ktorá má názov kultúrne obrodenie je venovaná rozvoju ukrajinského školstva v severovýchodných okresoch Slovenska. Autor poukázal na to, že ani veľká kultúrna zaostalosť, zvýšený sociálny a národnostný útlak obyvateľstva severovýchodného Slovenska, ktoré malo za následok aj silné kultúrne zaostávanie nebránilo jeho úspešnému napredovaniu v jeho kvantitatívnom náraste počtu škôl po oslobodení. Samozrejme takéto školy trpeli viacerými problémami, ktoré sa prejavovali na jednej strane v nedostatku učiteľov, ale na druhej strane aj v nedostatku kvalifikovaných učiteľov na všetkých stupňoch škôl. Na týchto školách absentovali učebnice, nebola ujasnená koncepcia obsahu vyučovania. Veľké problémy nastali v súvislosti s prechodom na ukrajinský vyučovací jazyk začiatkom päťdesiatych rokov 20. storočia. Po tomto zásahu sa

---

⁵HARAKSIM, Ľudovít. *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1961. 200 s.

⁶BAJCURA, Ivan. *Ukrajinská otázka v ČSSR*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967. 214 s.

množili zo strany rodičov žiadosti o zmenu vyučovacieho jazyka na slovenský. Veľký význam pripísal UNRP, Referátu ukrajinských škôl (ďalej RUŠ), ktoré zohrali významnú úlohu aj v školskej otázke. Aj keď autor písal o náraste počtu ľudových, meštianskych škôl a podal štatistický prehľad počtu týchto škôl, tak bližšie nešpecifikoval, že v ktorých obciach takéto školy vznikali. Práve tento problém môžeme vidieť aj pri iných historikoch, ktorí len štatisticky preberali počty, ale konkrétne neobjasnili, v ktorých obciach takéto školy vznikali. Tu vidíme akési vákuum, ktoré by podrobným výskumom bolo možné odstrániť. Okrem uvedenej monografie a niektorých článkov a štúdií, I. Bajcura napísal ďalšiu odbornú prácu,⁷ ktorá si zaslúži osobitnú pozornosť. Na rozdiel od predchádzajúcej monografie, v ktorej sa venoval iba ukrajinskej otázke v ČSSR, táto práca podala ucelený obraz vývoja národnostných menšín od vzniku ČSR v rokoch 1918 až 1980. Problematika ukrajinského školstva v tejto práci nebola nosnou témou I. Bajcuru, pretože jej venoval len minimálnu pozornosť. V roku 1967 sa konalo v Prešove medzinárodné sympóziu, ktorého výsledkom bol zborník obsahujúci odborné príspevky k ukrajinskej kultúre.⁸ K otázkam školstva vystúpil Andrej Bondar, ktorý v príspevku *Rozvytok školy na Ukrajině za roky Radjans'koji vlady*⁹ sa zaoberal ukrajinským školstvom na Ukrajine v období sovietskej vlády. Otázkami literárneho jazyka Ukrajincov na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1945 sa venoval Mikuláš Štec v referáte *Boroľba za literaturnu movu ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny v 1919 – 1945 rr.*¹⁰

K dodnes citovaným prácam o problematike ukrajinského školstva na severovýchodnom Slovensku patrí štúdia Pavla Urama o vývoji ukrajinského školstva v rokoch 1948 – 1953. Venoval sa aj otázke komisionálnych zápisov, kde vyslovil názor, že práve tieto komisionálne zápisy zasiahli do národnostných vzťahov rušivo.

---

⁷BAJCURA, Ivan. *Cesta k internacionálnej jednote*. Bratislava : Pravda, 1983. 258 s.

⁸RYČALKA, Mychajlo (ed.). *Žovteň i ukrajins'ka kul'tura*. Prjašiv : Kul'turnyj sojuz ukrajins'kych trudjaščych, 1968. 640 s.

⁹BONDAR, Andrij. *Rozvytok školy na Ukrajině za roky Radjans'koji vlady*. In. RYČALKA, Mychajlo (ed.). *Žovteň i ukrajins'ka kul'tura ...*, s. 323-341.

¹⁰ŠTEC, Mykola. *Boroľba za literaturnu movu ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny v 1919 – 1945 rr.* In. RYČALKA, Mychajlo (ed.). *Žovteň i ukrajins'ka kul'tura ...*, s. 284-292.

Podľa Urama, na niektorých národnostne zmiešaných dedinách otázka vyučovacieho jazyka na školách nebola doriešená. Vysvetľoval to na základe archívnych materiálov, predovšetkým správ od ústredných inšpektorov, na viacerých konkrétnych príkladoch severovýchodných obcí Slovenska. Dospel k záveru, že spôsob a metódy, akými sa zabezpečoval návrat vyučovacieho jazyka ukrajinského, nerešpektovali viaceré demokratické zásady školskej politiky.¹¹

Otázke školstva na severovýchodnom Slovensku v sedemdesiatych rokoch 20. storočia venovali pozornosť aj Ján Kotoč, Pavel Uram, Michal Ričalka, Jozef Pšenák. Ján Kotoč sa venoval otázkam organizácie školstva v Československu. Vo svojej práci *Slovenské školstvo po oslobodení*¹² sa zameral na školstvo v Československu po roku 1945 vo všeobecnosti. Zdôrazňoval, že stav školstva na Slovensku po oslobodení v porovnaní s prvou polovicou 20. storočia sa zmenil na nepoznanie a Slovensko prekonalo svoju hospodársku, sociálnu a kultúrnu zaostalosť. Samozrejme, že to malo pozitívny vplyv aj na vývoj školstva. Analyzoval jednotlivé typy škôl, ale nerozobral národnostnú otázku, nerozlišoval, ktoré školy boli ukrajinské. V práci poukázal na rozvoj sústavy výchovy a vzdelávania a na to, ako sa začali na Slovensku veľmi rýchlo budovať jednotlivé druhy škôl, začínajúc materskými a končiac vysokými školami. V práci sa podrobne venoval aj jednotlivým typom škôl, ale na druhej strane ani v názkoch nespomenul, že na Slovensku žili aj národnostné menšiny, a že aj tie si začali budovať svoje školy, ktoré po oslobodení narastali veľmi rýchlym tempom. Vo vydavateľstve Pravda v roku 1975 vyšiel zborník¹³ štúdií o rozvoji ukrajinskej národnosti v ČSSR. V ňom Michal Ričalka publikoval štúdiu¹⁴ o rozvoji vzdelanostnej úrovne ukrajinského obyvateľstva v ČSSR od roku 1945 do roku 1970, v ktorej faktograficky poukázal na situáciu v ukrajinských školách.

---

¹¹URAM, Pavel. Vývoj ukrajinského školstva v rokoch 1948 – 1953. In. RYČALKA, Mychajlo (ed.). *Žovteň i ukrajins'ka kul'tura ...*, s. 523-535.

¹²KOTOČ, Ján (ed.). *Slovenské školstvo po oslobodení*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1970. 219 s.

¹³ČORNÝ, Michal (ed.). *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti*. Bratislava : Pravda, 1975. 158 s.

¹⁴RIČALKA, Michal. Rozvoj vzdelanostnej úrovne ukrajinského obyvateľstva v ČSSR po roku 1945. In. ČORNÝ, M. (ed.). *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti*. Bratislava: Pravda, 1975, s. 76-104.

Porovnaním ukrajinského školstva na základe množstva nevyvrátiteľných faktov a dôkazov pred rokom 1945 a po roku 1945 dospel k záveru, že práve zmenou politických a ekonomických pomerov došlo na severovýchodnom Slovensku k rozvoji vzdelanostnej úrovne ukrajinskej národnosti, čo sa nepochybne prejavilo aj v povojnovom kvantitatívnom a neskôr aj kvalitatívnom náraste škôl. Pavel Uram v článku *K niektorým otázkam vývoja ukrajinského školstva v Československu v rokoch 1945 – 1960*¹⁵ na základe štatistických údajov analyzoval situáciu v ukrajinskom školstve so zameraním na problémy, s ktorými ukrajinské školstvo zápasilo a ktoré boli vlastne totožné s tými, na ktoré upozornil I. Bajcura . Na základe porovnania so stavom školstva v päťdesiatych rokoch 20. storočia, potvrdil, že rast ukrajinských národnostných škôl sa nezastavil, ale ešte aj v tomto období stúpал. P. Uram napísal v tomto období tiež viaceré články, ktoré sa venovali rozvoju ukrajinskej kultúry.¹⁶ J. Pšenák v práci *Pramene k dejinám Československého školstva* sa zamerал na vývoj školstva v Československu od vzniku republiky v roku 1918 až po rok 1968. Táto práca pozostáva z dvoch častí. V prvej časti autor analyzoval situáciu v československom školstve s dôrazom na najvýznamnejšie školské zákony, ktoré sa stali základom školskej politiky v povojnovom období a v druhej časti podal v chronologickom prehľade súhrn najdôležitejších školských zákonov. Musíme skonštatovať, že podobne ako Kotoč, Pšenák sa vôbec nevenoval problematike národnostného školstva.¹⁷ Medzivojnové obdobie medzi dvoma svetovými vojnami , ale aj obdobie Slovenského štátu bolo predmetom záujmu Ivana Vanata, ktorý významným vkladom prispel do spracovania problematiky ukrajinskej národnostnej

---

¹⁵URAM, Pavel. K niektorým otázkam vývoja ukrajinského školstva v Československu v rokoch 1945 – 1960. In. *Zborník prác učiteľov Ústavu ML UPJŠ* 5. Košice : Ústav ML UPJŠ, 1978, s. 243-252.

¹⁶URAM, Pavel. Predpoklady kultúrnych premien na východnom Slovensku. In. BAJCURA, Ivan (ed.). *KSČ a východné Slovensko*. Košice : Ústav ML UPJŠ, 1971, s. 201-216; URAM, Pavel. Rozvoj kultúry obyvateľstva ukrajinskej národnosti v období socialistickej výstavby. In. ČORNÝ, Michal (ed.). *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti. Zborník štúdií o rozvoji ukrajinskej národnosti v ČSSR*. Bratislava : Pravda, 1975, s. 105-120.

¹⁷PŠENÁK, Jozef. *Pramene k dejinám československého školstva*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1979. 248 s.

menšiny. K národnostnému školstvu napísal niekoľko štúdií¹⁸ venovaných tomuto obdobiu. Tejto problematike sa venoval aj v monografii *Narysy novitn'oji istoriji ukrajinciv schidnoji Slovaččyny I. 1918 – 1938*.¹⁹ Na základe archívneho materiálu analyzoval dejinný vývoj ukrajinskej národnostnej menšiny v Československu a sledoval jej osudy až do roku 1938. Kultúrno-politickým otázkam – školstvu, jazykovej otázke, kultúrno-osvetovej práci bola venovaná štvrtá kapitola. V roku 1985 vyšiel I. Vanatovi druhý diel monografie *Narysy novitn'oji istoriji ukrajinciv schidnoji Slovaččyny II. 1938 – 1948*, ktorý po obsahovej stránke nadväzoval na už spomínanú monografiu.²⁰ Veľký význam pripísal vzniku UNRP, ktorá sa usilovala o ústavné potvrdenie ukrajinskej menšiny ako právneho subjektu. Hlavnú pozornosť v celej práci autor venoval politickým procesom avšak sociálno-ekonomických a kultúrnych (školských) pomerov sa dotkol len okrajovo. Uvedený autor navyše svoje práce napísal v ukrajinskom jazyku, čím sú tieto monografie prístupné iba malej skupine historikov ovládajúcich túto reč.

Otázkam ukrajinského školstva sa venoval i Ladislav Grešík vo svojej práci *Slovenská kultúra v začiatkoch budovania socializmu*.²¹ Práca je rozdelená do piatich kapitol. Autor v historickom slede analyzoval jednotlivé kultúrne otázky, nevynímajúc školskú otázku na Slovensku, avšak postavenie ukrajinského školstva rozobral len čiastkovo v jednotlivých kapitolách. Stotožnil sa s názormi Bajcuru, Urama či Ričalku

---

¹⁸VANAT, Ivan. Škil'na sprava na Prjašivščyni v period domjunchens'koji Čechoslovaččyny. In. Rudlovčak, Olena – Hyrjak, Mychajlo (Uporiadnyky). *Z mynuloho i sučasnoho ukrajinciv Čechoslovaččyny: pedahohičnyj zbirnik*, 3. Bratislava : Slovacke pedahohične vydavnyctvo, 1973, s. 159-195; VANAT, Ivan. Misce i rol' Prjašivs'koji rus'koji himnaziji v rozvytku ukrajins'koji kultury Prjašivščyny. In. *Duklja*, 1987, roč. 37, č. 2, s. 38-46; VANAT, Ivan – RYČALKA, Michajlo – ČUMA, Andrij. Do pytan' pisljavojennoho rozvytku, sučasnoho stanu ta perspektyv ukrajins'koho škil'nyctva v Slovaččyni. In. *Dodatok do hazety Nove žyttja*, 1992, roč. 42, č. 40, s. 1-23.

¹⁹VANAT, Ivan. *Narysy novitn'oji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny I.(1918 – 1938)*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1979. 364 s.

²⁰VANAT, Ivan. *Narysy novitn'oji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny II.(vereseň 1938 r. – lutyj 1948 r.)*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985. 353 s.

²¹GREŠÍK, Ladislav. *Slovenská kultúra v začiatkoch budovania socializmu (1948 – 1955)*. Bratislava : Pravda, 1980. 377 s.

v tom, že po oslobodení došlo k výraznému rastu ukrajinských škôl. Tvrdil, že v rokoch 1945 – 1948 sa ukrajinské školy zriaďovali aj tam, kde na to neboli reálne predpoklady, a na ich zriadenie často stačilo gréckokatolícke vierovyznanie obyvateľstva, nezávislé od toho, k akej národnosti sa obyvateľstvo hlásilo. Aj v dôsledku týchto skutočností začali obyvatelia viacerých obcí severovýchodného Slovenska v polovici roku 1948 podávať žiadosti o zmenu ukrajinského vyučovacieho jazyka na slovenský. To vrcholilo aj v päťdesiatych rokoch, kedy si rodičia začali uvedomovať výhody, ktoré plynuli z ovládania slovenčiny a širšieho uplatnenia aj mimo okresov severovýchodného Slovenska, pretože slovenské školy boli lepšie zabezpečené po materiálnej, ale aj odbornej stránke (kvôli neovládaniu slovenčiny, študenti neboli úspešní na prijímacích skúškach na vysoké školy). Povojnovému vývoju ukrajinskej otázky v Československu sa venoval Andrej Kováč, ktorý okrem iného sa dotkol aj školskej otázky Ukrajincov a zdôraznil, že do roku 1952 – 1953 bola vyučovacím jazykom na viacerých školách ruština alebo nárečie a od tohto roku pre stále menší počet škôl sa oficiálnym vyučovacím jazykom stávala ukrajinčina.²²

V osemdesiatych rokoch 20. storočia vyšlo v zborníkoch – *Nové obzory a Historica Carpatica* niekoľko štúdií, v ktorých sa autori venovali hospodárskym a sociálnym otázkam ukrajinskej národnostnej menšiny po roku 1945, čo sa odrazilo aj v rozvoji školstva. Išlo o nevelikú skupinu historikov, ktorá si uvedomovala zložitosť etnických hľadísk pri skúmaní ekonomických či sociálnych problémov a preto väčšinou preferovala regionálne prístupy, ktoré vo svojich prácach priamo deklarovala.²³

Ako už bolo uvedené pri práci s prameňmi treba mať na zreteli ich úroveň – hodnotu. Istým príkladom môže byť aj práca

---

²²KOVÁČ, Andrej. Povojnový vývoj ukrajinskej otázky v Československu. In. BRIŠKÁR, Juraj (ed.). *Národnostná otázka a mládež v politike KSČ*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, s. 69.

²³KOVÁČ, Andrej. Súvislosti riešenia agrárnej a ukrajinskej otázky na východnom Slovensku s dôrazom na roky 1954 – 1955. In. *Nové obzory* 27. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, s. 71-87; KOVÁČ, Andrej. Vzťahy a riešenie agrárnej a ukrajinskej otázky v severovýchodných okresoch východného Slovenska v rokoch 1944 – 1960. In. *Historica Carpatica* 18. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1987, s. 11-33; GAJDOŠ, Marián. K sociálnym a hospodárskym pomeroch na území severovýchodného Slovenska po oslobodení v rokoch 1945 – 1948. In. *Nové obzory* 29. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1987, s. 33-46.

Zoltána Fodora *Národnostné školstvo v Slovenskej socialistickej republike*,²⁴ v ktorej sa autor venoval národnostnému školstvu v Slovenskej republike. Ide o 64 stranovú publikáciu, doplnenú obrázkovou prílohou, v ktorej autor faktograficky, stručne opísal prehľad jednotlivých typov škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským. Túto prácu, ktorá bola preložená aj do ukrajinského jazyka²⁵ však nezaraďujeme medzi odborné publikácie, najmä kvôli absencii pramenného materiálu. V historiografii k dejinám ukrajinského národnostného školstva po roku 1945 nájdeme aj niekoľko štúdií z regionálnych dejín, ktoré v súčasnom historickom výskume zohrávajú stále významnejšiu úlohu.²⁶ Väčšina prác, ktoré boli napísané pred rokom 1989 sú poznačené do značnej miery ideológiou vtedajšieho režimu a charakteristické obdobím, v ktorom boli publikované.

Resume

Relatively good conditions for the development of culture and especially of the educational system were created for the Ukrainian national group after the year of the 1945. The Ukrainian (formally Russian) educational system passed through a very complicated development during the period under discussion. The greatest changes in the development of the Ukrainian educational system were made in the year of 1953 in connection with the transition towards Ukrainian orientation. This transition was made mostly administratively. Political, staff and material conditions for this transition did not exist. The aim of the document was an overview of the most important publications and articles published up to 1989.

Kľúčové slová: národnostné školstvo, Severovýchodné Slovensko, Ukrajinci, historiografia.

Key words: national education, Northeast Slovakia, Ukrainians, historiography.

---

²⁴FODOR, Zoltán. *Národnostné školstvo v Slovenskej socialistickej republike*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988. 35 s.

²⁵FODOR, Zoltán. *Škil'nyctvo nacional'nošej u Slovac'kij respubliki*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988. 35 s.

²⁶Pre vymedzený rozsah príspevku autorka neuvádza články s regionálnou tematikou o ukrajinskom školstve.

Primárne pramene k dejinám stredného a odborného školstva v Košiciach v medzivojnovom období¹

Primary sources of the history of secondary and vocational education in Košice in the interwar period

Alžbeta Bojková

Košice boli v dobe vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov centrom rozvoja kultúry a vzdelanosti východného Slovenska. Obyvatelia východoslovenského regiónu i samotného mesta Košice boli plní očakávaní, ako nové štátoprávne usporiadanie ovplyvní politické, kultúrne, spoločenské, vzdelanostné či národnostné pomery na východnom Slovensku. Pozornosť púťali najmä košické stredné školy, ktoré navštevovali nielen mestskí žiaci, ale aj žiaci z okolitých dedín. Cenným zdrojom informácií o dejinách slovenského školstva v medzivojnovom období sú okrem pedagogickej a nepedagogickej tlače i archívne fondy. Ide najmä o fondy Slovenského národného archívu v Bratislave a Národného archívu Českej republiky v Prahe, kde nájdeme spracovaný materiál o J. A. Štefánkovi, Spolku profesorov Slovákov, ďalej fond Ministerstva školstva a národnej osvety 1918 – 49 a Věstník MŠaNO, ktoré tvoria všeobecnú základňu informácií o medzivojnovom školstve v ČSR vôbec. Čo sa týka dejín školstva v Košiciach v medzivojnovom období, smerodajné sú fondy Štátneho archívu v Košiciach a mestského archívu v Košiciach.

Pramene k dejinám stredného školstva v Košiciach sa nachádzajú prevažne v Štátnom archíve v Košiciach, kde sú k dispozícii fondy stredných škôl (gymnázií) v Košiciach v rokoch 1783 – 1944/45, ďalej úradné knihy niektorých stredných a odborných škôl v Košiciach zaniknutých do roku 1944/45 (dievčenské gymnáziá, reálky, učiteľské ústavy a dievčenské odborné školy, obchodné a priemyselné školy), dvojzväzkový inventár Košickej župy 1923 – 1928, v ktorom sa nachádzajú informácie o školskom inšpektoráte v Košiciach, o zriaďovaní župných školských úradov pre záležitosti ľudového školstva, nachádzajú sa tu rôzne žiadosti o zriadenie škôl a odborných učilíšť v Košiciach a okolí, či vymenúvacie listiny učiteľov na jednotlivých

---

¹Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0101/12 Miesta pamäti Košíc I. (historické prelomy a inštitúcie).

školách. Taktiež sa dozvedáme o problémoch so správaním sa košickej mládeže a študentov, najmä o výrokoch proti republike, ale aj o sťažnostiach na pedagógov, ktorí na školách stále vyučovali po maďarsky. Cenným zdrojom informácií sú aj zápisnice zo schôdzí Slovenskej obce učiteľskej v Košiciach, kde sa riešili aktuálne problémy košického školstva, okrem iného napríklad poštátnenie cirkevných škôl. Pri skúmaní dejín stredného školstva v Košiciach v medzivojnovom období je treba zdôrazniť, že začlenenie Košíc do novovznikajúceho štátu v roku 1918 zasiahlo do vývoja týchto škôl v podstatnej miere. Takmer všetky stredné školy dokončili svoje pôsobenie 30. apríla 1919 ešte podľa starých učebných plánov, so starými pedagogickými silami a podľa starých učebníc. Od jesene 1919 takmer všetky školy prevzala do správy československá štátna administratíva a postupne im určovala primerané miesto v novej štruktúre stredného školstva v Československu.² V Košiciach fungovalo po roku 1918 viacero typov stredných a odborných škôl, tak štátnych, ako aj cirkevných. Najpočetnejšie boli podľa archívnych prameňov stredné všeobecno-vzdelávacie školy:

- Československé štátne reálne gymnázium (1919 – 1938) spolu s maďarskými triedami, ktoré sa v roku 1927 osamostatnili, čím vzniklo Štátne maďarské reálne gymnázium (1927 – 1938)
- Rádové československé reálne gymnázium premonštrátov (1935 – 1938)
- Štátna československá reálka (1919 – 1938)
- Štátne československé dievčenské reálne gymnázium (1919 – 1938)
- Rádové československé dievčenské reálne gymnázium dominikánok (1936 – 1938)
- Rímskokatolícke dievčenské gymnázium rádu uršulínok (1936 – 1943)

Úlohou väčšiny stredných škôl bolo pripraviť žiakov na vysokoškolské štúdium, čím prispievali k formovaniu vysokoškolskej inteligencie. Zatiaľ čo gymnáziá vychovávali spoločenskovednú inteligenciu ako boli právnici, kňazi a pedagógovia, školy reálneho typu vychovávali technickú

---

²MIHÓKOVÁ, Mária. *Stredné školstvo v Košiciach v rokoch 1848 – 1918, I.* Košice : Štátna vedecká knižnica, 1981, s. 317.

inteligenciu, teda inžinierov, architektov, prírodovedcov a na strednom stupni technických a ekonomických úradníkov.³

Vymedzeného obdobia sa okrajovo dotýka Hlavné gymnázium premonštrátov v Košiciach, pretože jeho zánik nastáva vznikom ČSR. Posledným školským rokom bol rok 1918/1919, ktorý sa ukončil predčasne v apríli 1919. V septembri 1919 zástupcovia rezortu školstva ČSR prevzali od premonštrátov budovu školy s jej vnútorným zariadením a so všetkými zbierkami pre novozriadené Československé štátne reálne gymnázium v Košiciach.⁴ Československé štátne reálne gymnázium ako vedúca stredná škola v Košiciach začalo svoju činnosť 1. októbra 1919 slávnostným otvorením prvého školského roku 1919/1920 pod vedením dočasného riaditeľa Alberta Wallu, ktorého už v októbri vystriedal nový dočasný riaditeľ Karol Murgaš. Novozavedené učebné osnovy a systém reálneho gymnázia kládli dôraz na reálne predmety a moderné jazyky, preto sa klasické predmety presunuli do vyšších tried (latinský jazyk do 3. triedy a grécky jazyk sa stal fakultatívnym predmetom).⁵ Sústava Čsl. št. reál. gymnázia v Košiciach bola dvojité, školu do 1. septembra 1927 (vznik samostatného štátneho maďarského reálneho gymnázia) tvorili kmeňové triedy s vyučovaním v štátnom jazyku a maďarské pobočky s vyučovacím jazykom maďarským. Tak ako väčšina škôl trpelo gymnázium nedostatkom slovenských učiteľských síl, preto bol profesorský zbor dopĺňaný pedagógmi z Čiech, ktorí sa vo veľkej miere zaslúžili o výchovu a vzdelávanie košickej mládeže. Tretinu učiteľského zboru na maďarských pobočkách tvorili profesori maďarskej národnosti, ostatní pedagógovia boli Slováci výborne ovládajúci maďarský jazyk, čím sa umožnila výchova a vzdelávanie maďarskej mládeže v duchu ideálov novovytvoreného štátu.⁶ Ako už bolo spomenuté, gymnázium sídlilo v budove bývalého gymnázia premonštrátov na Kováčskej ulici č. 28. Priestory tejto budovy však

---

³MIHÓKOVÁ, Mária. *Stredné školstvo v Košiciach...*, s. 20.

⁴Štátny archív (ďalej ŠA) Košice, fond stredných škôl (gymnazií) v Košiciach (ďalej f. SŠ KE) 1783 – 1944/45, Inventár I. zv. 1961 – 62, Košice, Hlavné gymnázium premonštrátov v Košiciach 1783 – 1919.

⁵ŠA Košice, f. SŠ KE 1783 – 1944/45, Inventár I. zv. 1961 – 62, Košice, Československé štátne reálne gymnázium v Košiciach 1919 – 1938.

⁶ŠA Košice, f. SŠ KE 1783 – 1944/45..., Československé štátne reálne gymnázium v Košiciach 1919 – 1938.

nepostačovali rastúcemu počtu žiakov, preto sa napríklad v kmeňových triedach vyučovalo predpoludním a v maďarských popoludní, alebo sa niektoré triedy museli neustále sťahovať do rôznych učební. Preto MŠANO uzatvorilo zmluvu s ľudovou školou na Kováčskej ulici č. 30, kde sa po vyprázdnení polovice budovy mohli presťahovať niektoré gymnaziálne triedy. Vznikom Štátneho maďarského reálneho gymnázia v Košiciach sa maďarské pobočky 1. septembra 1927 osamostatnili, čo v konečnom dôsledku zlepšilo kvalitu vzdelávania, atmosféru i hygienické podmienky na Čsl. št. reál. gymnáziu, ktoré počas celého trvania ČSR dôsledne plnilo svoje poslanie vychovávať a vzdelávať košické žiactvo v súlade s ideálmi spoločného štátu Čechov a Slovákov. Vyučovanie na gymnáziu sa zastavilo 3. novembra 1938.⁷ Informácie o činnosti tejto školy sa nachádzajú najmä vo výročných správach ústavu z rokov 1919 – 1938. Každá výročná správa v úvode vymenúva profesorský zbor na slovenských triedach vrátane profesorov vedľajších predmetov, uvádza štatistiku žiactva a menoslov žiakov každej triedy, uverejňuje záznamy z kroniky školy za príslušný školský rok a oboznamuje s rôznymi druhmi podpory pre žiakov školy. V druhej časti správy je uvedený zoznam profesorov na maďarských pobočkách školy, štatistiku žiactva a menoslov žiakov každej maďarskej triedy. V závere každej výročnej správy je uverejnené návstevie na nasledujúci školský rok, ktoré informuje o zápise do školy a podmienkach prijímacích skúšok. Výročné správy z prvých rokov existencie školy sú stručné, s rastúcim počtom žiakov v priebehu 20. a najmä 30. rokov však rozširujú svoj obsah o publikačné príspevky jednotlivých členov profesorského zboru pri príležitosti osláv rôznych štátnych sviatkov a jubileí, správy o skúškach dospelosti, informácie o úradných návštevách, zdravotnom stave žiactva i jeho sociálnych pomeroch. Objavujú sa tiež zoznamy zbierok učebných pomôcok a fotografie profesorských zborov i niektorých abiturientov. V závere výročných správ sa tiež začínajú objavovať zoznamy učebníc k jednotlivým vyučovacím predmetom. Podobne je to aj s výročnými správami ostatných košických škôl. V štátnom archíve v Košiciach sú k dispozícii výročné správy zo školských rokov 1923/24 a 1930/31 – 1937/38.

---

⁷ŠA Košice, f. SŠ KE 1783 – 1944/45..., Československé štátne reálne gymnázium v Košiciach 1919 – 1938.

Výročné správy zo školských rokov 1919/20 a 1921/22 – 1929/30 sa nachádzajú v Štátnej vedeckej knižnici v Košiciach, konkrétne v regionálnom oddelení. V poradí druhá výročná správa gymnázia za školský rok 1920/21 sa nachádza v Štátnej pedagogickej knižnici v Bratislave. Fond tejto školy je v porovnaní s ostatnými skúmanými strednými školami najrozsiahlejší. K dispozícii sú okrem výročných správ aj hlavné a triedne katalógy, zápisnice z porád profesorského zboru, pedagogická dokumentácia školy i personálna agenda.

Štátne maďarské reálne gymnázium v Košiciach vzniklo 1. septembra 1927 oddelením maďarských pobočiek od Čsl. št. reál. gymnázia. Názov ústavu používaný spočiatku vo forme Štátne reálne gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským dostal podľa výnosu MŠANO z 5. júna 1931 definitívnu podobu Štátne maďarské reálne gymnázium v Košiciach. Jeho poslaním bola výchova mládeže maďarskej národnosti k láske k vlasti, vernosti a lojálnosti k československému štátu.⁸ Riaditeľom novovzniknutej školy sa stal správca maďarských pobočiek Čsl. št. reál. gymnázia Ľudovít Ivoško vymenovaný 15. novembra 1928. Ústav bol umiestnený v budove na Kováčskej ulici č. 30, ktorá bola majetkom mesta Košice a pôvodne v nej sídlila ľudová škola. Budova však mala nedostatok učební, kabinetov a nedokázala umiestniť stále rastúci počet žiactva, preto vyučovanie prebiehalo aj v prenajatých miestnostiach iných ústavov. Gymnázium pôsobilo bez prestávky až do konca školského roku 1937/38. Škola pokračovala vo svojej činnosti i v nasledujúcom školskom roku a s menšími problémami trvala výučba až do dňa viedenskej arbitráže 2. novembra 1938.⁹ O činnosti gymnázia podrobne informujú najmä výročné správy, ktoré uverejňovalo riaditeľstvo do roku 1927 spoločne s výročnou správou Československého štátneho reálneho gymnázia koncom každého školského roku. Od roku 1927 už vychádzali výročné správy maďarského gymnázia samostatne až do jeho zániku a nachádzajú sa vo fonde regionálneho oddelenia Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach. O maďarskom gymnázium sa dozvedáme i z fondu Štátne maďarské reálne gymnázium v Košiciach, ktorý sa nachádza v Štátnom archíve v Košiciach. Fond obsahuje okrem výročných

---

⁸ŠA Košice, f. SŠ KE 1783 – 1944/45, Inventár I. zv. 1961 – 62, Košice, Štátne maďarské reálne gymnázium v Košiciach 1927 – 1938.

⁹ŠA Košice, f. SŠ KE 1783 – 1944/45..., Štátne maďarské reálne gymnázium v Košiciach 1927 – 1938.

správ tiež 18 hlavných katalógov a 4 hlavné protokoly o skúškach dospelosti. K dispozícii sú aj zápisnice z poradí profesorského zboru, informácie o mimoškolskej činnosti žiactva, o rôznych študentských spolkoch a záujmových združeniach.

Ako už bolo spomenuté, svoje vlastné gymnázium v Košiciach mal aj rád premonštrátov, vznikom ČSR však toto gymnázium zaniklo. Rád premonštrátov sa počas 20. a najmä 30. rokov snažil činnosť svojej strednej školy obnoviť, čo sa mu aj výnosom MŠANO z 25. júna 1935 č. j. 47.695-II/2 podarilo.¹⁰ Tak v školskom roku 1935/36 začalo svoju činnosť verejné rádové reálne gymnázium v Košiciach. Treba zdôrazniť, že nové gymnázium rádu premonštrátov sa od toho predošlého líšilo v prvom rade typom školy a vyučovacím jazykom, pretože to bolo reálne gymnázium s vyučovacím jazykom slovenským, zatiaľ čo bývala stredná škola premonštrátov bola iba gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským. Taktiež, na rozdiel od zaniknutého gymnázia, nová stredná škola vychovávala žiakov v súlade s ideami novovzniknutého štátu. Ústav vykonával svoju činnosť pod patronátom opátstva rádu premonštrátov v Jasove, ktoré zastupoval opát – prelát. Školu viedol ním poverený riaditeľ. Profesorský zbor sa skladal z členov rádu i z civilných osôb. Vyučovanie prebiehalo vo vtedajšom rádovom dome a bolo zastavené okupáciou Košíc v novembri 1938.¹¹ O živote školy sa dozvedáme z výročných správ zo školských rokov 1936/37 a 1937/38, ktoré sa nachádzajú v regionálnom oddelení Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach. Prvá výročná správa zo školského roku 1935/36 sa nachádza v Univerzitnej knižnici v Bratislave. Úvodnú stranu výročnej správy tvorí zoznam profesorov a záznamy z kroniky školy, často sú uverejňované i nekrológy pedagógov alebo žiakov. Nájdeme tu i zoznam osláv a výročí, ktoré sa na škole konali v príslušnom školskom roku. Z mimoškolskej činnosti sa tu spomína návšteva divadelných a filmových predstavení, absolvovanie rôznych prednášok, či náučných vychádzok. Záver správy je venovaný študentským krúžkom a zdravotnému stavu žiactva. Súčasťou je samozrejme štatistika žiactva, zoznam učebných pomôcok a učebníc

---

¹⁰ŠA Košice, f. SŠ KE 1783 – 1944/45, š. 1, č. 123/1936, Výnos MŠANO o zriadení verejného rádového reálneho gymnázia v Košiciach.

¹¹ŠA Košice, f. SŠ KE 1783 – 1944/45, Inventár I. zv. 1961 – 62, Košice, Rádové československé reálne gymnázium premonštrátov v Košiciach 1935 – 1938.

na nasledujúci školský rok, spolu s informáciou o zápise a prijímacích pohovoroch na poslednej strane správy. Fond školy v Štátnom archíve v Košiciach obsahuje 8 triednych kníh, 4 triedne katalógy, 1 hlavný katalóg, 1 pokladničnú knihu a spisy z rokov 1936 – 1938 v rozsahu dvoch škatúl, pričom uvedené knihy nie sú úplné. Obsahujú informácie o poradách profesorského zboru, obehníky a nariadenia MŠANO, personálne záležitosti i záležitosti žiactva.

Do vymedzeného obdobia spadá i existencia Maďarskej štátnej vyššej reálky v Košiciach, ktorá vznikla v roku 1911 a svoju činnosť ukončila vznikom ČSR v roku 1919. Je nutné ju spomenúť najmä preto, že na jej mieste vznikla 22. septembra 1919 Štátna československá reálka v Košiciach. Bývalú maďarskú reálku prevzal do správy prvý riaditeľ Ján Koválik.¹² Štátna československá reálka bola na rozdiel od uhorskej len 7 triedna a po absolvovaní siedmej triedy nasledovala maturita. Vyučovanie prebiehalo v českom a slovenskom jazyku. K povinným predmetom patrilo okrem klasických predmetov i francúzsky jazyk, ktorý sa vyučoval od 3. ročníka a nemecký jazyk, ktorý sa začal vyučovať v 5. ročníku. Vyučovali sa tiež predmety charakteristické pre školy reálneho typu ako aritmetika, geometria, fyzika a od 4. triedy deskriptívna geometria. Ústav bol umiestnený v budove bývalej uhorskej reálky na Rumanovej ulici č. 9. Štátna československá reálka v Košiciach vykonávala svoju činnosť počas celého trvania ČSR a zanikla v prvých mesiacoch školského roku 1938/39 v dôsledku obsadenia Košíc.¹³ Fond tejto školy, nachádzajúci sa v Štátnom archíve v Košiciach, obsahuje výročné správy za školský rok 1923/24 a 1930/31 – 1937/38, hlavné katalógy a protokoly o skúškach dospelosti. Výročné správy za školské roky 1919/20 – 1922/23 a 1925/26 – 1929/30 sa nachádzajú v regionálnom oddelení Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach. K uvedenej škole chýba výročná správa zo školského roku 1924/25. Výročné správy majú podobný obsah ako pri predchádzajúcich školách, uvádzajú však aj dátumy

---

¹²ŠA Košice, f. Úradné knihy niektorých stredných a odborných škôl v Košiciach zaniknutých do roku 1944/45 (1870 – 1944), Inventár II. zv. 1965, Košice, Maďarská štátna vyššia reálka v Košiciach.

¹³ŠA Košice, f. Úradné knihy niektorých stredných a odborných škôl v Košiciach zaniknutých do roku 1944/45 (1870 – 1944), Inventár II. zv. 1965, Košice, Štátna československá reálka v Košiciach.

vymenovania významných členov učiteľského zboru, mimoškolskú činnosť pedagógov a záznamy o inšpekcii. Nechýba štatistika a menoslov žiactva.

Sústavu stredných škôl v Košiciach uzatvára Stredná škola dievčenská. Jej fond sa nachádza v mestskom archíve v Košiciach a nie je zatiaľ spracovaný. Pramenný materiál tvorí 1,5 bm, pričom ide o výročné správy školy, hlavné katalógy, informácie o mimoškolskej činnosti žiakov i učiteľov a pod.

Okrem gymnázií, ktoré už boli spomenuté sa v Košiciach zriaďovali i osobitné gymnáziá pre dievčatá. Hneď po vzniku ČSR bolo v Košiciach v roku 1919 zriadené Štátne československé dievčenské reálne gymnázium, ktoré nahradilo Maďarskú štátnu vyššiu dievčenskú školu a prevzalo jej budovu na Šrobárovej ulici č. 46. Jej riaditeľom sa dňa 22. októbra 1919 stal Albert Wallo, ktorý školu prevzal od posledného maďarského riaditeľa Imricha Kellera. Táto škola bola prvou strednou školou v Košiciach, na ktorej sa vyučovalo v českom a slovenskom jazyku. Profesorský zbor tvorili väčšinou učitelia z Čiech a priemerne mal 20 osôb. Riaditeľmi gymnázia boli postupne Albert Wallo, Viktor Přerovský, Alojz Kulhánek a František Sládek. Škola postupne získavala čoraz viac študentiek a v školskom roku 1937/38 bol počet žiačok 563. V dôsledku novembrových udalostí v roku 1938 prvá dievčenská stredná škola v Košiciach zanikla a dňa 15. novembra 1938 na jej mieste vzniklo Maďarské štátne dievčenské gymnázium v Košiciach.¹⁴ Fond školy v Štátnom archíve v Košiciach obsahuje výročné správy zo školských rokov 1930/31 – 1937/38 a 21 úradných kníh. Výročné správy zo školských rokov 1920/21 – 1929/30 sa nachádzajú v regionálnom oddelení Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach, chýba iba výročná správa zo školského roku 1919/20. Výročné správy sú obsahovo totožné so správami ostatných škôl, objavujú sa však aj informácie o školskom služobníctve (školníci, upratovačky a pod.).

Cirkevné kruhy na Slovensku neboli spokojné so smerovaním výchovnovzdelávacieho procesu na československých štátnych stredných školách a z hľadiska katolíckej cirkvi ich považovali za

---

¹⁴ŠA Košice, f. Úradné knihy niektorých stredných a odborných škôl v Košiciach zaniknutých do roku 1944/45 (1870 – 1944), Inventár II. zv. 1965, Košice, Štátne československé dievčenské reálne gymnázium v Košiciach.

škodlivé. Z tohto dôvodu sa cirkev v posledných rokoch republiky snažila o zakladanie rehoľných (rádových) stredných škôl.¹⁵ Svoje zámery sa cirkvi podarilo uskutočniť i v Košiciach a v roku 1936 tu vzniklo Rádové československé dievčenské reálne gymnázium kongregácie dominikánok. V prvom školskom roku 1936/37 sa otvorila iba prvá trieda s počtom žiakov 45. V druhom školskom roku mala škola už 133 žiakov a v školskom roku 1938/39 sa už vyučovalo vo všetkých štyroch triedach, vyučovanie však prerušil viedenský diktát. Profesorský zbor tvorili rehoľníčky kongregácie dominikánok pod vedením riaditeľky, rehoľnej sestry, Svätavy Býčkovéj. Zloženie vyučovacích predmetov bolo rovnaké ako na štátnych stredných školách, väčší dôraz bol kladený na vyučovanie náboženstva. Škola sídlila v budove pri kláštore kongregácie dominikánok.¹⁶ Škola zanikla kvôli novembrovým udalostiam v roku 1938. Vo fonde Štátneho archívu v Košiciach sú k dispozícii iba 4 úradné knihy. Škola vydala iba dve výročné správy za školské roky 1936/37 a 1937/38, ktoré sa nachádzajú v regionálnom oddelení Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach. Cenné sú najmä informácie z dejín školstva sestier dominikánok v Košiciach uverejnené v úvode prvej výročnej správy. Obsahovo je výročná správa podobná správam ostatných škôl, pozostáva z kroniky školy, zoznamu profesorského zboru, zoznamu žiakov, informuje o slávnostiach školy, príležitostných prednáškach, filmových a divadelných predstaveniach. V závere správ nechýbajú informácie o zápise a prijímacích pohovoroch pre nasledujúci školský rok.

Z podobných príčin ako gymnázium dominikánok vzniklo v Košiciach 3. apríla 1936 Rádové československé dievčenské reálne gymnázium sv. Uršule. Prvú triedu otvorili v budove kláštora na Štefánikovej ulici č. 72 (dnes Hlavná ulica). Uršulínky zriadili pre novootvorené gymnázium aj internát. Škola fungovala dva školské roky pod vedením riaditeľa Jozefa Števeka, profesorský zbor tvorili členky rádu uršulínok a profesori Štátneho československého

---

¹⁵ŠA Košice, f. Úradné knihy niektorých stredných a odborných škôl v Košiciach zaniknutých do roku 1944/45 (1870 – 1944), Inventár II. zv. 1965, Košice, Rádové československé dievčenské reálne gymnázium kongregácie dominikánok.

¹⁶ŠA Košice, f. Úradné knihy niektorých stredných a odborných škôl..., Rádové československé dievčenské reálne gymnázium kongregácie dominikánok.

reálneho gymnázia.¹⁷ Škola po viedenskej arbitráži nezanikla, ale 16. novembra 1936 sa premenila na maďarské Rímskokatolícke dievčenské gymnázium rádu uršulínok v Košiciach pod vedením riaditeľa Pavla Brezanóczyho. Gymnázium zaniklo koncom roka 1944.¹⁸ Fond školy uložený v Štátnom archíve v Košiciach obsahuje výročné správy zo školských rokov 1936/37 – 1937/38 a 8 úradných kníh. Vo výročnej správe zo školského roku 1937/38 sa nachádza tiež výročná správa Rádového československého ženského učiteľského ústavu uršuliniek, ktorý fungoval v budove kláštora spolu s gymnáziom. V úvode prvej výročnej správy je stručná história rádu sv. Uršule v Košiciach, správa obsahuje záznamy z kroniky školy a zoznam profesorského zboru. Druhá správa je obširnejšia, okrem vyššie uvedených informácií uvádza zoznam návštev, školské slávnosti, štatistiku a zdravotný stav žiactva, zoznam učebných pomôcok a učebníc. Informuje tiež o internáte gymnázia sv. Uršule i o ubytovaných žiačkach. Správa je obohatená o fotografie tried a školského parku. Podobný obsah má i výročná správa Učiteľského ústavu uršuliniek, publikovaná spolu s druhou výročnou správou gymnázia.

Ďalším typom stredných škôl, ktoré sa otvárali v Košiciach v medzivojnovom období boli stredné odborné školy. Zatiaľ čo ľudové školstvo malo vzdelávať najmä deti z robotníckych rodín, ktorým malo poskytnúť iba základné vzdelanie, stredné odborné školy mali pripraviť žiakov s odbornou kvalifikáciou, ktorí sa uplatnia v priemysle, v obchode a v učiteľských povolaniach. V Košiciach túto úlohu plnili v medzivojnovom období tieto stredné odborné školy:

- Štátna priemyselná škola (1872 – 1945)
- Československá štátna obchodná akadémia (1893 – 1945)
- Československá štátna pokračovacia škola obchodná (1893 – 1945)
- Štátna obchodná škola (1919 – 1938)
- Československý štátny učiteľský ústav (1921 – 1930)

---

¹⁷ŠA Košice, f. Úradné knihy niektorých stredných a odborných škôl v Košiciach zaniknutých do roku 1944/45 (1870 – 1944), Inventár II. zv. 1965, Košice, Rímskokatolícke dievčenské gymnázium rádu Uršulínok v Košiciach.

¹⁸ŠA Košice, f. Úradné knihy niektorých stredných a odborných škôl..., Rímskokatolícke dievčenské gymnázium rádu Uršulínok v Košiciach.

Štátna priemyselná škola v Košiciach bola prvou priemyselnou školou v Uhorsku. V dobe vzniku ČSR bol jej riaditeľom Ing. Ján Balassa (1914 – 1919). Od jej vzniku až do roku 1918 bolo štúdium trojročné a po ukončení školy dostávali žiaci záverečné vysvedčenie a výučný list. Po vzniku ČSR sa štúdium stalo štvorročným s maturitou a vyučovacím jazykom sa stala slovenčina. Žiaci sa delili na tri vetvy: slovenská vetva A, maďarská vetva B a vetva C, ktorú navštevovali žiaci pripravujúci sa iba na učňovskú kvalifikáciu bez maturity v trvaní troch rokov. Prvý raz sú takíto žiaci vo fonde školy uvedení v školskom roku 1926/27. Oficiálny názov školy používaný aj na školskej pečiatke bol Československá štátna priemyselná škola v Košiciach, neskôr Československá štátna vyššia priemyselná škola v Košiciach.¹⁹ V školskom roku 1931/32 sa objavuje na škole trieda I.M, do ktorej patrili žiaci študujúci na tzv. Majstrovskej škole strojníckej. Žiaci tejto školy po dvojročnom štúdiu získali vysvedčenie na odchod a mohli vykonávať remeselnú živnosť. Na škole sa organizovali i viaceré kurzy, ako napr. vodičský, kuričský, elektrotechnický a pod. Škola fungovala aj po viedenskej arbitráži a v školskom roku 1939/40 sa premenovala na Maďarskú kráľovskú štátnu strednú školu strojnícku.²⁰ Fond školy, uložený v Štátnom archíve v Košiciach, obsahuje hlavné katalógy, zlomky spisového materiálu, fotografie a zbierku rôznych typov vysvedčení. Najviac informácií o činnosti školy poskytujú výročné správy. Vo Verejnej knižnici Jána Bocatia v Košiciach sa nachádzajú výročné správy za školské roky 1925/26, 1933/34, 1935/36 a 1936/37. Zbierka výročných správ nie je úplná, k dispozícii sú ešte správy zo školských rokov 1920/21 a 1931/32, nachádzajúce sa v regionálnom oddelení Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach. Obsahovo sú uvedené správy totožné so správami ostatných škôl, doplnené sú o charakteristiku organizácie školy a vymenovanie jednotlivých odborov. Okrem učiteľského zboru sú tu taktiež uvedení vedúci dielní. Súčasťou správy je štatistika žiactva, ale aj absolventov školy od jej založenia. Výročné správy za školské roky 1919/20, 1922/23 a 1938/39 neboli vydané.

---

¹⁹ŠA Košice, f. Štátna priemyselná škola v Košiciach 1872 – 1945, Inventár, 1992, Košice.

²⁰ŠA Košice, f. Štátna priemyselná škola v Košiciach....

Medzi stredné odborné školy účinkujúce v medzivojnových Košiciach patrila aj Československá štátna obchodná akadémia, predtým Štátna vyššia odborná škola, ktorá po vzniku ČSR zaviedla slovenské vyučovanie a pokračovala pod novým názvom vo svojej činnosti. Prijatím zákona č. 293/1919 Zb. sa dostala na úroveň stredných škôl v Čechách, na Morave a v Sliezske a nariadením vlády ČSR č. 494/1919 Zb. sa na škole zaviedla fakultatívna skúška dospelosti pre absolventov, ktorí chcú pokračovať v štúdiu na vysokej škole obchodnej. Vedenie školy prevzal 8. augusta 1919 Rudolf Dolínek z Čiech.²¹ Vyučovanie na škole bolo koedukačné a žiaci končili školu s vysvedčením na odchod a s maturitným vysvedčením. V poslednom školskom roku existencie obchodnej akadémie bol riaditeľom školy Jozef Müller, ktorý sa snažil presťahovať zariadenie školy do Prešova. Po jej evakuácii budovu obsadili maďarské orgány, ktoré na mieste obchodnej akadémie zriadili maďarskú vyššiu obchodnú školu. V školskom roku 1940/41 sa škola premenovala na Maďarskú kráľovskú štátnu strednú školu obchodnú.²² V budove obchodnej akadémie sídlila v rokoch 1919 – 1938 okrem tejto školy aj Československá štátna pokračovacia škola obchodná a Štátna obchodná škola pod vedením toho istého riaditeľa. Československá štátna pokračovacia škola obchodná začala s vyučovaním 10. októbra 1919. Od školského roku 1924/25 patrila organizačne k obchodnej akadémii. V školskom roku 1937/38 sa však v Košiciach otvorila samostatná učňovská škola, do ktorej prešli všetci žiaci pokračovacej školy. Absolventi po dvojročnom štúdiu dostávali výučný list.²³ Vyššie spomínaná Štátna obchodná škola v Košiciach, sídliaca od svojho vzniku v roku 1920 v budove obchodnej akadémie, ponúkala žiakom vyššie vzdelanie. Žiaci dostávali po absolvovaní druhého ročníka vysvedčenie na odchod rovnocenné s preukazom riadneho dokončenia učebného pomeru v obchodnej živnosti. Škola vznikla pôvodne ako Československá dvojtriedna dievčenská obchodná škola, ktorú navštevovali najprv len dievčatá, no od školského roku 1932/24 už aj chlapci, čo si

---

²¹ŠA Košice, f. Školské fondy obchodných škôl v Košiciach 1893 – 1945, Združený inventár, 1992, Košice, Československá štátna obchodná akadémia v Košiciach.

²²ŠA Košice, f. Školské fondy obchodných škôl v Košiciach..., Československá štátna obchodná akadémia v Košiciach.

²³ŠA Košice, f. Školské fondy obchodných škôl v Košiciach..., Československá štátna obchodná akadémia v Košiciach.

vynútilo i zmenu názvu školy. Po oslobodení ČSR sa činnosť školy obnovila príchodom žiakov z Prešova, kde bola škola v roku 1938 evakuovaná.²⁴ Fond obchodnej akadémie a k nej pridružených škôl, nachádzajúci sa v Štátnom archíve v Košiciach, obsahuje úradné knihy, nadačné listiny a kompletný ročník školskej korešpondencie z roku 1938. K dispozícii je aj pamätná kniha obchodnej akadémie. U ostatných škôl sa zachovali školské katalógy, niektoré ročníky však chýbajú. Súčasťou fondu sú aj niektoré úradné tlačivá. K dispozícii sú aj výročné správy, ktoré sú pre všetky tri spomínané obchodné školy spoločné. V každej správe sa nachádza osobitne štatistika žiactva Obchodnej akadémie, Pokračovacej školy obchodnej i Štátnej obchodnej školy, osobitne sú uvádzané i zoznamy učebníc a učebných pomôcok. Správy za školské roky 1919 – 1938 sú uložené v regionálnom oddelení Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach. Chýbajú však výročné správy za školské roky 1927/28, 1933/34 a 1937/38.

V školskom roku 1921/22 začal svoju činnosť Československý štátny koedukačný ústav učiteľský, ktorý v Košiciach patril tiež medzi stredné odborné školy. Nahradil Kráľovský katolícky učiteľský ústav, ktorý zanikol v roku 1919. V školskom roku 1923/24 sa názov ústavu zmenil na Československý štátny učiteľský ústav v Košiciach. Maturitné skúšky sa konali v školskom roku 1924/25 – 1929/30, čiže šesťkrát, pretože v školskom roku 1929/30 ústav zrušili. Medzi povinné predmety patrili náuka náboženská, pedagogika a zvláštna metodika, praktické cvičenia, jazyk československý, dejepis, zemepis, matematika a náuka o tvaroch geometrických, prírodopis (teloveda a školská zdravoveda), prírodospyt, hospodárstvo, kreslenie, všeobecná náuka o hudbe a o speve, hra na husle, hra na organe a telocvik. Riaditeľom ústavu bol po krátkom pôsobení Viktora Přerovského Ján Beniač.²⁵ Fond školy v Štátnom archíve v Košiciach obsahuje 35 úradných kníh. V regionálnom oddelení Štátnej vedeckej knižnice sú k dispozícii výročné správy za školské roky 1921/22 – 1927/28, výročná správa zo školského roku 1928/29 sa

---

²⁴ŠA Košice, f. Školské fondy obchodných škôl v Košiciach..., Československá štátna obchodná akadémia v Košiciach.

²⁵ŠA Košice, f. Úradné knihy niektorých stredných a odborných škôl v Košiciach zaniknutých do roku 1944/45 (1870 – 1944), Inventár II. zv. 1965, Košice, Československý štátny učiteľský ústav v Košiciach.

nachádza v Štátnej pedagogickej knižnici v Bratislave a správa z posledného roku existencie učiteľského ústavu 1929/30 je súčasťou výročnej správy Štátnej československej reálky v Košiciach. Správy za školské roky 1921/22 – 1927/28 sa nachádzajú v jednej spoločnej publikácii, ktorej úvodné strany patria prihovoru k jubileu desaťročného trvania ČSR, ktorého autorom je prof. Jozef Peťko. Na prvej strane je fotografia profesorského zboru zo školského roku 1927/28. Riaditeľ školy Ján Beniač opisuje v správe stručné dejiny ústavu a uvádza zoznam profesorských zborov od jeho existencie až do roku 1928. Školské roky 1921/22 – 1926/27 sú v správe opísané len stručne, obmedzujú sa na štatistiku žiactva a absolventov. Viac priestoru je venovaného výročnej správe za školský rok 1927/28. Uvádzajú sa záznamy zo školskej kroniky, štatistika knižníc a učebných pomôcok, informácie o internáte a žiackych podporách, dokonca i štatistika zamestnania rodičov. Osobitnú výročnú správu vydal učiteľský ústav jedine v školskom roku 1928/29 a obsahovo je totožná s predchádzajúcimi správami. Ako už bolo spomenuté, posledná výročná správa je publikovaná spolu s výročnou správou košickej reálky ako výročná správa pobočky bývalého štátneho učiteľského ústavu v Košiciach za školský rok 1929/30.

K sústave stredného školstva patrili v medzivojnovom období i odborné školy, ktorých úlohou bolo pripravovať žiakov pre odborné povolania ako remeselníci a nižší úradníci. Okrem spomínaných obchodných škôl mali žiaci v Košiciach možnosť získať kvalifikáciu pre obchodnú prax bez maturitnej skúšky i prostredníctvom obchodných kurzov, ktoré sa tu organizovali najmä zásluhou uršulínok a dominikánok. V Košiciach pôsobili v tomto období štyri odborné školy:

- Ženský obchodný kurz rádu uršulínok (1907 – 1939)
- Verejný jednoročný dievčenský obchodný kurz rádu dominikánok (1928 – 1934)
- Dievčenská odborná rodinná škola (1925 – 1938)
- Mestská učňovská škola (1886 – 1944)

Ženský odborný kurz rádu uršulínok v Košiciach pôsobil priamo v centre mesta a žiačky ho absolvovali za jeden rok. Vyučoval sa krasopis, rýchlopis, slovenský jazyk, nemecký jazyk a odborné predmety. Medzi voliteľné predmety patrili francúzsky jazyk a strojopis, ktorý sa stal od šk. roka 1922/23 povinným predmetom. V školskom roku 1924/25 sa zmenil názov kurzu na

Ročný ženský obchodný kurz košickej rímskokatolíckej cirkevnej obce. Jeho názov sa počas trvania ČSR viackrát menil, ale v školskom roku 1937/38 sa opäť uvádza názov Ročný ženský obchodný kurz košickej rímskokatolíckej cirkevnej obce. Kurz pokračoval vo svojej činnosti aj po novembri 1938 pod novým názvom Dvojročný ženský obchodný kurz rádu sv. Uršule v Košiciach.²⁶ Vo fonde Štátneho archívu v Košiciach sú zachované len katalógy žiačok, ktoré navštevovali kurz v rokoch 1907 – 1939.

O odborné vzdelávanie žien v oblasti obchodu sa zaujímali aj dominikánky, ktoré v roku 1928 založili Verejný jednoročný dievčenský obchodný kurz rádu dominikánok v Košiciach. Na rozdiel od kurzu uršulínok, ktorý sa realizoval v maďarčine, kurz dominikánok prebiehal výlučne v slovenčine. Povinná však bola i nemčina. Kurz mal úradnú pečiatku s československým znakom a fungoval nepretržite až do okupácie Košíc v novembri 1938.²⁷ Fond školy sa nachádza v Štátnom archíve v Košiciach a obsahuje iba katalógy žiačok, podobne ako pri spomínanom obchodnom kurze uršulínok.

Svoje školy zakladal i ženský spolok Živena. Jednou z nich bola aj Dievčenská odborná škola rodinná v Košiciach. Vznikla v roku 1923 z rodinných kurzov. Škola mala za úlohu vychovávať a vzdelávať dievčatá, ktoré ukončili povinnú školskú dochádzku. Názov školy sa neskôr zmenil na Verejná odborná škola pre ženské povolania v Košiciach. Riaditeľkou bola počas celej existencie školy Štefánia Cvilinková-Šolárová. Škola zanikla po okupácii Košíc v novembri 1938.²⁸ Vo fonde školy v Štátnom archíve v Košiciach sú k dispozícii výročné správy z rokov 1922/23 – 1924/25 publikované spoločne, ďalej výročné správy za školské roky 1928/29 a 1931/32. Správy z rokov 1925/26 – 1927/28 a 1934/35 sa nachádzajú vo Verejnej knižnici Jána Bocatia v Košiciach. V správach sa okrem štatistiky učiteľstva a žiactva objavujú

---

²⁶ŠA Košice, f. Školské fondy obchodných škôl v Košiciach 1893 – 1945, Združený inventár, 1992, Košice, Ženský obchodný kurz rádu uršulínok v Košiciach.

²⁷ŠA Košice, f. Školské fondy obchodných škôl v Košiciach 1893 – 1945, Združený inventár, 1992, Košice, Verejný jednoročný dievčenský obchodný kurz rádu dominikánok v Košiciach.

²⁸ŠA Košice, f. Úradné knihy niektorých stredných a odborných škôl v Košiciach zaniknutých do roku 1944/45 (1870 – 1944), Inventár II. zv. 1965, Košice, Dievčenská odborná škola rodinná v Košiciach.

príspevky o charaktere a potrebe rodinných škôl na Slovensku, o úlohe učiteľstva alebo o dôležitosti výchovy ženy i nekrológy významných pedagógov školy. Chýbajú výročné správy z rokov 1929/30, 1930/31, 1932/33, 1933/34, 1936/37 a 1937/38.

Informácie o činnosti Mestskej učňovskej školy v Košiciach obsahuje fond tejto školy v mestskom archíve v Košiciach. Fond zatiaľ nie je spracovaný, ale tvorí ho materiál v množstve 7bm. Obsahuje výročné správy školy, hlavné katalógy a triedne katalógy žiakov, personálne záležitosti školy a informácie o žiactve, zoznamy vyučovacích predmetov a rôznych školských podujatí.

Napriek chýbajúcim hlavným a triednym katalógom, neúplným výročným správam a medzerovitosti v spisovom materiáli niektorých škôl, nehovoriac o absencii informácií o metodike výučby na košických školách v medzivojnovom období, tvoria uvedené zdroje dostatočnú pramennú základňu na zmapovanie účinkovania stredných škôl v Košiciach počas trvania prvej ČSR.

Resume

The aim of this paper is to map the available archival sources to examine the history of secondary and vocational schools in Košice in the interwar period. The most attention in the analysis of resources was devoted to the history of education, transformation of education in Košice in the interwar period, the composition of students, learning process, school and extra-curricular activities and significant personalities of the Czech and Slovak teachers working in Košice.

Kľúčové slová: Košice, stredné školy, odborné školy, archívne pramene, medzivojnové obdobie.

Key words: Košice, secondary schools, vocational schools, archival sources, interwar period.

OSOBNOSTI V DEJINÁCH

Spoločnosť a Katolícka cirkev v Uhorsku v 19. storočí. Sonda do životov piatich banskobystrických biskupov

**Society and the Catholic Church in Hungary in the 19th century.
A probe into the lives of five bishops of the diocese of Banská
Bystrica**

Bernard Jozef Meliš

Vo svojom príspevku sa chcem venovať životným osudom piatich banskobystrických biskupov a poukázať na tri problémové okolnosti spojené s 19. stor., s ktorými sa títo biskupi museli konfrontovať. Ide o konfesiónálne rozdiely, revolúciu 1848/49 a národnostné diferencie. Vymenované spoločenské javy vyvolali rozdielne reakcie biskupov. Z veľkej miery boli unášaní prúdom udalostí, no ku konečným a konkrétnym krokom prispelo vlastné rozhodnutie a osobný svetonázor.

Pre lepšie porozumenie téme sa v krátkosti zmienim o dejinách Banskobystrickej diecézy so zameraním na 19. stor. Potom sa budem stručne venovať životom jednotlivých biskupov a následne prejdem k spomenutým trom konfrontačným bodom.

Dejiny Banskobystrickej diecézy

Ku mnohým zmenám, ktoré sa udiali v habsburskej monarchii za panovania Márie Terézie patrí aj rozdelenie Ostrihomskej arcidiecézy a zriadenie troch nových biskupstiev v Banskej Bystrici, Rožňave a na Spiši roku 1776. Biskupstvá boli zriadené bulou *Regalium principum* pápeža Pia VI.¹

Nové Banskobystrické biskupstvo sa rozprestieralo na rozlohe 5 424 km². V polovici 19. stor. žilo na území diecézy približne 220 000 obyvateľov. Z nich bolo 71% katolíkov, 26% evanjelikov augsburského vyznania, 2% židov a 1% obyvateľov tvorili grécko-katolíci, pravoslávni a kalvíni. V priebehu 19. stor. sa počet príslušníkov jednotlivých náboženských skupín významne nemenil

---

¹KONIAROVÁ, Anna. Dejiny Banskobystrickej diecézy v 18. a 19. storočí. In. *Studia theologica Neosoliensia*. zv. 6, Badín : Kňazský seminár sv. Františka Xaverského, 2002, s. 40.

okrem židovského obyvateľstva, ktoré sa oproti počtu 600 na začiatku 19. stor. rozšírilo na 6 000 na konci 19. stor.²

Len po slovensky sa rozprávalo v 81% farností, čisto po nemecky, alebo miešane slovensko-nemecky resp. slovensko-nemecko-maďarsky sa rozprávalo v 18% farností, maďarsky sa popri iných jazykoch rozprávalo v 4% farností. Tieto údaje zachytávajú stav v druhej polovici 19. stor. V priebehu storočia sa národnostné rozloženie veľmi nemenilo, nebadane narástol počet ľudí hovoriacich po maďarsky.

Hospodársky zabezpečila cisárovná novú diecézu prevodom majetkov po zrušenej reholi jezuitov a majetkami zdedenými po Ostrihomskej arcidiecéze, na území ktorej nové biskupstvo vzniklo.³ Po vyhorení nedokončenej biskupskej kúrie⁴ investovali biskupi do opravy kaštieľa vo Svätom Kríži (dnešný Žiar nad Hronom), ktorý sa stal ich rezidenciou až do 40. rokov 20. stor., keď biskupské sídlo presťahoval do Banskej Bystrice biskup Andrej Škrábik.⁵

Najhoršou udalosťou pre hospodársky chod diecézy bola revolúcia 1848/49, ktorá zapríčinila spustnutie biskupských majetkov a takmer zrútenie ekonomického chodu diecézy.⁶ Situáciu zhoršilo aj zrušenie poddanstva a s tým spojených desiatkov. Osobné angažovanie sa biskupa Štefana Moyzesa v probléme sociálnej núdze diecézneho kňazstva prinieslo plody roku 1852, keď bol kňazom pridelený kongruový poplatok s platnosťou od roku 1849.⁷

Po Moyzesovej smrti hrala pre štátnych úradníkov veľkú rolu národnostná príslušnosť kandidátov na biskupskú hodnosť a preto boli vybraní maďarsky cítiaci biskupi. Tí sa potom viac-menej

---

²*Schematismus Dioecesis Neosoliensis pro anno MDCCCLXVIII ab erecta sede episcopali anno XCII.* Neosolii : Typis viduae Philippi Machold, 1868. *Schematismus Dioecesis Neosoliensis pro anno MDCCCXCIII ab erecta sede episcopali anno CXVIII.* Neosolii : Typis Philippi Machold, 1893. Sociologické údaje uvádza aj ADRIÁNYI, Gabriel. *Ungarn und das I. Vaticanum.* Köln-Wien : Böhlau Verlag, 1975, s. 53.

³KONIAROVÁ, Anna. *Dejiny Banskobystrickej diecézy...* str. 32.

⁴LACKO, Richard (ed.). *Banskobystrické biskupstvo. Cestou Cirkvi je človek...* Baďin : Kňazský seminár sv. Františka Xaverského, 2011, s. 75.

⁵Za informáciu ďakujem p. Zoltánovi Gorazdovi Balážovi z Diecézneho archívu v Banskej Bystrici.

⁶KLIMAN, Andrej. Štefan Moyses z hľadiska cirkevného. In. *Štefan Moyses (1869 – 1969). Zborník z vedeckej konferencie.* Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1971, s. 135.

⁷KLIMAN, Andrej. Štefan Moyses... s. 132.

úspešne snažili lavírovať medzi vyostrujúcim sa národnostným napätím konca 19. a začiatku 20. stor.

Jozef Belánsky

Jozef Belánsky sa narodil 20. júna 1769 v Kysuckom Novom Meste. Pochádzal zo šľachtickej rodiny a jeho otec vykonával úrad richtára.⁸ Po gymnaziálnych štúdiách pokračoval so štúdiom filozofie a neskôr teológie v Pät'kostolí. Posledné dva roky teológie absolvoval vo vacovskom seminári⁹ za kňaza bol vysvätený 12. augusta 1792.¹⁰ Po štyroch rokoch pastoračného pôsobenia bol činný vo vacovskom seminári a súčasne vykonával úlohu obhajcu manželstiev pri biskupskom konzistóriu. Bol členom Vacovskej kapituly a katedrálom archidiakonom vo Vacove.¹¹ Za svoje kvality bol vymenovaný a 8. februára 1824 vysvätený za banskobystrického biskupa.¹² Svoju častú neprítomnosť v diecéze kvôli účasti na uhorskom krajinskom sneme kompenzoval ustanovením konzistória z členov Banskobystrickej kapituly, ktoré viedlo diecézu v jeho neprítomnosti.

Celkovo bola diecéza vedená konzistóriom 77 mesiacov.¹³ O šírke vzdelania biskupa Belánskeho svedčí zachovaný katalóg kníh jeho osobnej knižnice, ktorá v súčasnosti neexistuje. Roku 1839 sa v nej nachádzalo vyše 3000 zväzkov a boli tam zastúpené všetky teologické disciplíny, historické práce a edície prameňov od Fejéra, vedecké časopisy a duchovná literatúra. Knihy boli vytlačené v latinskom, nemeckom, maďarskom, slovenskom a francúzskom jazyku.¹⁴ V sociálnej sfére sa staral o hospodárske a kultúrne pozdvihnutie obyvateľov. Finančne najväčšia základina bola

---

⁸STRAŇAN, Milan. *Kysucké Nové Mesto*. Žilina : RUN, 1998, s. 57. Za informácie ďakujem Mgr. Drahomírovi Veličkovi, PhD.

⁹*Schematismus historicus Dioecesis Neosoliensis*. Neosolii : Typis Philippi Machold, 1876, s. 33.

¹⁰Magyar Katolikus Lexikon. [online]. Dostupné na internete: <[http://lexikon.katolikus.hu/B/Bel%*c3*%*a1*nszky.html](http://lexikon.katolikus.hu/B/Bel%c3%a1nszky.html)>.

¹¹CHRÁSTEK, Michal. *Jozef Belánsky*. Rukopis uložený v Archíve literatúry a umenia v Martine (ďalej ALU), signatúra (ďalej sign.) C 13.

¹²*Schematismus historicus...*, s. 34.

¹³*Kniha nariadení biskupa Jozefa Belánskeho*. Diecézny archív Banskobystrickej diecézy (ďalej DABD).

¹⁴Katalóg kníh knižnice Jozefa Belánskeho existujúcich v knižnici vo Svätom Kríži. ALU, sig. C 340.

Belánským založená pri Vacovskej kapitule a slúžila na podporu slovenských študentov pochádzajúcich z chudobných rodín.¹⁵ Dôležitou cestou riešenia sociálnej otázky bolo vzdelanie. Belánsky sa na základe bilaterálnych zmlúv z roku 1830 s mestom a štátom zaviazal poskytnúť banskobystrickému gymnáziu profesorov, čím zachránil jeho existenciu.¹⁶ Jozef Belánsky zomrel 3. januára 1843 vo Svätom Kríži, kde je aj pochovaný.¹⁷

Jozef Rudňanský

Jozef Rudňanský sa narodil 28. októbra 1788 v Trnave. Pochádzal zo starého šľachtického rodu.¹⁸ Navštevoval gymnázium v Trnave, kde v rokoch 1796-1798 absolvoval prvé dve gramatické triedy.¹⁹ Gymnaziálne štúdiá dokončil v Budíne a v Pešti začal so štúdiom teológie, ktorú dokončil na viedenskom Pazmáneu²⁰ a roku 1812 bol vysvätený za kňaza. Následne pôsobil päť rokov v pastorácii. Od roku 1817 vykonával rôzne úradné funkcie na arcibiskupskom úrade v Ostrihome - archívára generálneho vikariátu, notár, sekretár vikariátu. Roku 1832 bola jeho práca odmenená vymenovaním za člena Ostrihomskej kapituly.²¹

Novohradským archidiakonom sa stal roku 1841 a v roku 1843 bol menovaný za titulárneho opáta Kláštora v Prinou (Tassos). Roku 1844 sa stal generálnym vikárom Ostrihomskeho arcibiskupstva pre ostrihomský dištrikt.²² Rudňanský bol vysvätený za biskupa 8. júna 1845.²³ Pri výbere ho uprednostnila jeho zmierlivosť, pretože bolo potrebné zlepšiť vzťahy medzi katolíkmi a evanjelikmi v diecéze. K ďalším prednostiam patril jeho vek, schopnosť dorozumieť sa všetkými tromi jazykmi používanými

---

¹⁵CHRÁSTEK, Michal. *Jozef Belánsky...*

¹⁶JURKOVIČ, Emil. *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*. Banská Bystrica : Občianske združenie Pribicer, 2005, s. 402.

¹⁷*Kronika Kapituly v Banskej Bystrici za roky (ďalej KKBB) 1829 – 1850*. DABD. s. 236.

¹⁸*Slovenský biografický slovník* (ďalej SBS) V. Martin : Matica slovenská, 1992, s. 138.

¹⁹Štátny archív Bratislava Pobočka Trnava (ďalej ŠA BA TT). Fond Gymnázium v Trnave (1796 – 1960) (ďalej FGT), sign. 1796 – 1815, šk. 1, inv. č. 1, 2, 3, 4.

²⁰FAZEKAS, István. *A Bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói 162 3 – 1918 (1951)*. Budapest : ELTE Lvt., 2003, s. 350.

²¹PAŠTEKA, Július (ed.). *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000, s. 1178.

²²KKBB 1829 – 1850. s. 259.

²³KKBB 1829 – 1850. s. 268.

v diecéze – slovensky, nemecky, maďarsky – ďalej to bolo dobré vzdelanie a bezúhonný spôsob života.²⁴ Staral sa o sociálne pozdvihnutie obyvateľstva a kňazov. Prispieval aj k rozvoju slovenskej literárnej tvorby. Odoberal slovenské knihy v Bernolákovej slovenčine²⁵ a podporoval Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej.²⁶ Rudňanský zomrel v Bratislave 24. novembra 1859 a pochovaný je v krypte ostrihomskej katedrály.²⁷

Štefan Moyzes

Narodil sa 24. októbra 1797 vo Veselom. Po štúdiách na Gymnázium v Trnave, dokončil v seminári v tom istom meste filozofiu. V teológii pokračoval v seminári v Pešti a Ostrihome. Za kňaza bol vysvätený roku 1821. Potom pôsobil ako kaplán na viacerých miestach. Posledným kaplánskym pôsobiskom bola Pešť, kde získal doktorát z filozofie. Od roku 1829 pôsobil vedecky 21 rokov v Záhrebe.²⁸ Pobyt v Chorvátsku viedol u Moyzesa k prehĺbeniu idey všeslovenskej vzájomnosti, ktorú nadobudol už počas peštianskeho pobytu, keď sa stretol s Jánom Kollárom. V Záhrebe nadviazal spoluprácu s ilýrskym hnutím,²⁹ pôsobil ako dôverník policajného prezidenta a ako štátny cenzor a revízor záhrebského literárneho okresu.

Po vypuknutí revolúcie roku 1848 sa stal členom chorvátskej banskej rady ako školský a cirkevný referent.³⁰ Roku 1847 bol vymenovaný za člena Záhrebskej kapituly a o rok neskôr sa stal rektorom záhrebského seminára. Tieto funkcie vykonával až do 30. augusta 1850, keď bol menovaný za banskobystrického biskupa.³¹ Ako o kandidátovi na biskupský stolec sa s ním počítalo už rok pred

---

²⁴Österreichisches Staatsarchiv Wien (ďalej Österr. StA Wien). Haus-, Hof- und Staatsarchiv (ďalej HHStA), Kabinettsarchiv Staatsrat 1844: 1501.

²⁵PAŠTEKA, Július et al. *Lexikón...*, s. 1178.

²⁶ALU, sign. 31 D40.

²⁷KKBB 1852 – 1872. s. 137.

²⁸PAŠTEKA, Július (ed.). *Lexikón...*, s. 957.

²⁹MĚSÁROŠ, Július. K hodnoteniu úlohy Štefana Moysesu v slovenskom národnom hnutí. In: *Štefan Moyses (1869 – 1969). Zborník z vedeckej konferencie*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1971, s. 55.

³⁰HRABOVCOVÁ, Emília. Provisio canonica v Banskej Bystrici 1850. In: *Literárnomúzejný letopis*, 1999, roč. 29, s. 138.

³¹*Schematismus historicus...*, s. 41.

tým, keď bol vážnym kandidátom na post biskupa v Ďakove.³² Štefan Moyzes zomrel v deň slávnosti jeho obľúbených svätcov Cyrila a Metoda, 5. júla 1869, vo Svätom Kríži.³³

Žigmund Supan

Žigmund Supan pochádzal z Kremnice a narodil sa 18. januára 1814. Jeho otec pracoval ako bronzolejár.³⁴ Prvých päť tried gymnázia navštevoval v rodnom meste. Posledné dva ročníky chodil na Gymnázium vo Vacove. Ako ostrihomský seminarista začal roku 1828 študovať filozofiu a teológiu v Trnave. V rokoch 1834 – 1837 pôsobil ako vychovávateľ v Ostrihome a 22. februára 1837 bol vysvätený za kňaza. Ako kaplán pôsobil v Ostrihome, pokým v tom istom roku nezískal titul doktora filozofie a stal sa riaditeľom kolégia.³⁵

V zimnom semestri 1840/41 sa Supan opäť vrátil do Trnavy, kde učil na Arcibiskupskom lýceu náboženstvo a maďarský jazyk a literatúru.³⁶ V roku 1842 sa pokúšal získať miesto profesora histórie,³⁷ čo sa mu ale nepodarilo. Od roku 1846 chcel pôsobiť vo Viedni,³⁸ čo sa taktiež neuskutočnilo, pretože počas revolúcie 1848/49 nachádzame Supana stále v Trnave.³⁹ Za svoje pôsobenie bol odmenený začiatkom zimného semestra 1852/53, keď sa stal prvým riaditeľom Arcibiskupského vyššieho gymnázia v Trnave, ktoré vzniklo spojením niekdajšieho Arcibiskupského lýcea a Benediktínskeho gymnázia.⁴⁰ Okrem funkcie riaditeľa bol exhortátorom a vyučoval náboženstvo v siedmej a ôsmej triede.⁴¹ V roku 1855 bol poverený ohlásením dogmy o nepoškrvnenom počatí Panny Márie v Trnave. Udialo sa tak 6. mája 1855 v rámci

---

³²HRABOVCOVÁ, Emília. *Provisio canonica...*, s. 141.

³³KKBB 1852 – 1872. s. 353.

³⁴Štátny archív Banská Bystrica. Matrika krstených Farnosti Panny Márie v Kremnici za rok 1814.

³⁵PAŠTEKA, Július et al. *Lexikón...*, s. 1290.

³⁶Archív Trnavskej arcidiecézy v Trnave (ďalej ATA), Fond Officium Vicariale Trnaviense (ďalej OVT), číslo (ďalej č.) 873/1840, sign. INT 10/62.

³⁷ATA, Fond OVT, č. 320/1842, sign. INT 10/65.

³⁸ATA, Fond OVT, č. 931/1846. sign. INT 18/70.

³⁹ATA, Fond OVT, č. 1027/1848, sign. PE1/27.

⁴⁰ŠA BA TT, FGT, č. 473.

⁴¹SZUPPAN, Sigismund. *Programm des fürsterzbischöflichen Ober-Gymnasiums zu Tirnau*. Tirnau : Sigmund Winter, 1856, s. 25.

kázne v Kolegiálnom kostole v Trnave. Supan vysvetlil pojem nepoškvrneného počatia, dokazoval prítomnosť tejto viery v dielach cirkevných otcov, v učení koncilov, v spisoch kráľov, učencov a ľudu. Ďalej poukázal na mnohé symboly umiestnené v meste Trnava, ktoré odpradávná slúžili ako pamiatka na nepoškvrnenú Pannu. Na konci kázne predstavil Supan proces, ktorý viedol k vyhláseniu tejto dogmy.⁴² Od roku 1855, keď získal čestný titul pápežského komorníka, nadobudol Supan aj ďalšie cirkevné funkcie.

V rokoch 1858 – 1869 sa postupne stal kanonikom Bratislavskej kapituly, kanonikom Ostrihomskej kapituly, čestným opátom kláštora v Madoči a komárňanským archidiakonom. Najvyšším vyznamenaním za jeho aktivity bolo menovanie za banskobystrického biskupa dňa 23. marca 1870. Jeho menovanie štátnymi úradmi potvrdil pápež Pius IX. 27. júla 1870. Po krátkom pobyte v Banskej Bystrici však Supan túto funkciu odmietol. Podložil to tým, že sa cíti nehodný vykonávať úrad biskupa.⁴³ Roku 1871 sa vrátil do Ostrihomu, kde bol naďalej kanonikom, stal sa nesväteným titulárnym biskupom v Novi⁴⁴ (Dalmácia) a nitrianskym archidiakonom. Zomrel v Ostrihome 17. júla 1881.⁴⁵

Karol Rimely

Narodil sa 4. februára 1825 v Ostrihome. Jeho otec František bol mešťanom Ostrihomu a úradníkom ostrihomskeho župného úradu. Jeho matka sa volala Alžbeta Slobodová.⁴⁶ Po štúdiách v seminári v Bratislave a Trnave dokončil Rimely teológiu na Pazmaneu vo Viedni, kde študoval v rokoch 1843 – 1847.⁴⁷ Za kňaza bol vysvätený 21. júna 1848. Po dvoch rokoch kaplánskeho pôsobenia sa vrátil na Pazmaneum, kde vykonával funkciu prefekta študentov. Za doktora teológie promoval Rimely 4. novembra 1852. V tom istom roku začal učiť v ostrihomskom seminári cirkevné

---

⁴²SZUPPAN, Sigismund. *Die unbefleckte Empfängnis der seligsten Jungfrau Maria, als Dogma erklärt zu Rom, den 8. Dez. 1854...* Tyrnau : Druck von Sigmund Winter, 1855, 29 s.

⁴³Österr. StA Wien. HHStA, Kabinettsarchiv – Vorträge 1870: 4404.

⁴⁴ADRIÁNYI, Gabriel. *Ungarn und das I. Vaticanum...*, s. 55.

⁴⁵KOLLÁNYI, Ferencz. *Esztergomi kanonokok 1100 – 1900: A magyar kath. egyház kilencszázados évfordulója alkalmából kiadja az esztergomi főszékesegyházi káptalan.* Esztergom : Buzárovits G., 1900, s. 481.

⁴⁶Farský úrad sv. Petra a Pavla v Ostrihome, Matrika krštených za tok 1825, s. 4.

⁴⁷FAZEKAS, István. *A Bécsi Pazmaneum...*, s. 376.

právo a cirkevné dejiny. Koncom roka 1860 sa stal vicerektorom Pazmanea a medzi rokmi 1865-1870 jeho riaditeľom. Vyučoval nielen na Pazmaneu, ale aj na Tereziáne a na univerzite. Od roku 1867 bol kanonikom Bratislavskej kapituly, roku 1870 dostal čestný titul opáta Kláštora v Hronovciach a 17. júna 1876 bol vyznamenaný Rádcom cisára Leopolda (Eques Ordinis Leopoldi Imperatoris).

Od roku 1889 sa stal Rimely bratislavským mestským farárom.⁴⁸ Za banskobystrického biskupa bol Karol Rimely vysvätený 27. augusta 1893.⁴⁹ Počas svojho biskupského pôsobenia vydal niekoľko encyklik, ktoré sa venovali otázke ateizmu, liberalizmu, pri argumentácii sa odvolával na spisy sv. Bernarda z Clairvaux a sv. Tomáša Akvinského.⁵⁰ Často používal obraz kňaza ako *alter Christus* a dotýkal sa témy poslušnosti kňazov voči svojmu biskupovi, keďže mal v diecéze s kňazmi v tomto zrejme ťažkosti.⁵¹ Rimely zomrel 13. januára 1904 vo Svätom Kríži a v tamojšej biskupskej krypte je aj pochovaný.⁵²

Konfesionálne rozdelenie

Pri tomto konfrontačnom bode nám poslúžia príklady biskupov Jozefa Belánskeho a Štefana Moyzesa. Už v čase svojho pôsobenia vo Vacove bol Belánsky obhajcom manželských sporov pri cirkevnom súde. Jeho prvé biskupské nariadenia v tejto otázke smerovali roku 1825 na kňazov diecézy, ktorí mali ročne vyhotovovať odpisy matrik s miešanými manželstvami a posielat' ich biskupovi. Kňazi mali zároveň dbať na to, aby deti boli skutočne vychovávané v katolíckej viere, a dohliadať, aby evanjelická strana nerobila katolíckej strane v tomto prekážky.⁵³ Najväčšie rozhorčenie na evanjelickej strane vyvolalo zverejnenie encykliky o miešaných manželstvách z roku 1840. Bola to encyklika vydaná uhorskou biskupskou konferenciou. Pri ďalšom výskume bude potrebné zistiť aký podiel na jej zostavení má Jozef Belánsky. Je možné predpokladať, že značne prispel k jej koncipovaniu. Encyklika

---

⁴⁸Österr. StA Wien. HHStA, Kabinettsarchiv – Vorträge 1893: 2237.

⁴⁹KKBB 1873 – 1897. s. 300.

⁵⁰RIMELY, Karol. Encyklika k roku 1899. In. *Diecézny obežník Banskobystrickej diecézy za rok 1899*, s. 1.

⁵¹*Diecézny obežník Banskobystrickej diecézy za rok 1903*, s. 5.

⁵²PAŠTEKA, Július et al. *Lexikón...*, s. 1158.

⁵³*Kniha nariadení biskupa Jozefa Belánskeho*. DABD. s. 18-19.

ustanovila, za akých podmienok sa majú miešané manželstvá uzatvárať. Miestom uzavretia takéhoto manželstva nemal byť kostol ale fara. Kňaz nemal mať žiadne liturgické oblečenie, mal byť oblečený v kňazskom odevu.⁵⁴

Zverejnenie encykliky o miešaných manželstvách roznieťilo pobúrenie medzi evanjelickým obyvateľstvom diecézy. Po Belánskeho smrti referoval prepoš Banskobystrickej kapituly a diecézny generálny vikár Gregor Budatínsky o zlom vzťahu katolíkov a evanjelikov v diecéze. Pri výbere nástupcu bolo preto zohľadnené, aby to bola osoba zmierlivá, ktorá by dokázala usporiadať pokrivené vzťahy.⁵⁵ Iné okolnosti sa nachádzajú v živote Štefana Moyzesa. Kollárov vplyv na Moyzesa sa prejavil vo všeslovanskej vzájomnosti a v presvedčení, že Slováci majú používať ako spisovný jazyk češtinu, čo podporoval financovaním a vydávaním časopisu Cyrill a Method.⁵⁶ Nenašiel však veľkú odozvu ani medzi obyvateľmi, ani medzi kňazmi. Sám počas desiatich rokoch svojho pôsobenia v bystrickej diecéze pochopil, že čeština je na Slovenku neuplatniteľná a zmenil svoje pôvodné stanovisko a podporoval slovenčinu ako spisovný jazyk Slovákov.⁵⁷

Ako biskup sa zastával evanjelických veriacich a pastorov, ak boli ich práva porušované. Tak sa napríklad zastal hronseckého farára Augusta Horislava Krčméryho.⁵⁸ Úzko spolupracoval so superintendentom Karolom Kuzmánym v národných a kultúrnych otázkach. Badateľ preto, že národné záujmy prevýšili u Moyzesa konfesiónálne rozdelenie a pre kultúrne i náboženské pozdvihnutie Slovenska vedel nájsť cestu z niekedy veľmi komplikovaných náboženských napätí.

Revolúcia 1848/49

Tento konfrontačný bod sa stal významným v životoch biskupov Jozef Rudňanského, Žigmunda Supana a nepriamo Karola Rimelyho. O necelé tri roky po Rudňanského biskupskej vysviacke

---

⁵⁴ *Kniha nariadení biskupa Jozefa Belánskeho*. s. 200.

⁵⁵ Österr. StA Wien. HHStA, Kabinettsarchiv Staatsrat 1844: 1501.

⁵⁶ MĚSÁROŠ, Július. *K hodnoteniu úlohy Štefana Moyzesa...*, s. 56.

⁵⁷ K podporovaniu slovenčiny viď: ŠTELIAR, Ferdinand. Moysesovo gymnázium. In: *Štefan Moyses (1869 – 1969). Zborník z vedeckej konferencie*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1971, s. 90-109.

⁵⁸ KLIMAN, Andrej. Štefan Moyses. s. 126.

zachvátila Uhorsko revolúcia. Rudňanský sa postavil na stranu revolučnej vlády pod vedením Ľudovíta Košúta. Svojimi rozhodnutiami podporoval honvédov, poskytol im priestory seminára, vyzýval kňazov a ľud, aby im pomáhali. Bol verný oficiálnej uhorskej vláde aj napriek tomu, že zmeny, ktoré priniesla, spôsobili nemalé ťažkosti Cirkvi. Jeho správanie nebolo radikálne. Vedel tolerovať vo svojom okolí ľudí s iným postojom. Nezastával ani myšlienky o jednonárodnom Uhorsku. Dokazuje to vymenovanie Tomáša Červeňa,⁵⁹ veľkého podporovateľa slovenských kultúrnych snáh, za generálneho vikára. Po porážke revolúcie bol Rudňanský zatknutý a postavený pred súd. Stalo sa tak hlavne kvôli jeho účasti na slávnostnej svätej omši dňa 24. mája 1849 pri príležitosti detronizácie Habsburgovcov. Súd ho odsúdil na 6 rokov väzenia na hrade Kufstein.⁶⁰

Kňazi Banskobystrickej diecézy pod vedením generálneho vikára zorganizovali petíciu za omilostenie väzneného biskupa. Prostredníctvom komisára Karola Geringera ju predložili cisárovi, čo však nepomohlo.⁶¹ Na príhovor pápežského nuncia Michele Viale-Prelà mohol byť tento trest zmiernený. Podmienkou bolo, aby sa Rudňanský vzdal svojej funkcie a benefícií z nej vyplývajúcich. Keď tak urobil, trest bol zmiernený na väzenie v kláštore františkánov vo Viedni.⁶² Príhovor nuncia za väzneného biskupa nebolo len osobnou záležitosťou. Vyriešenie tohto problému bolo významné pre Cirkev v celej Habsburskej monarchii. Ak by Rudňanského pozbavenie biskupskej funkcie štátom zostalo Cirkvou nepovšimnuté, súhlasila by tak so svojvoľným odvolávaním cirkevných hodnostárov štátom. V marci 1850 bol Jozef Rudňanský omilostený cisárom, zmenil svoje bydlisko a presťahoval sa do benediktínskeho kláštora Klosterneuburg.⁶³ Od roku 1853 žil Rudňanský v Heinburgu a Bratislave.⁶⁴ Žigmund Supan pôsobil počas revolúcie v Trnave. Vtedy sa zasadzoval za trnavský svetský klérus, ktorý mal byť z rozhodnutia mesta odvedený do národných gárd. Supan žiadal

---

⁵⁹BALÁŽ, Zoltán Gorazd. Jozef Rudňanský. In. H. Albertová (ed.). *Významné osobnosti v dejinách Banskej Bystrice*. Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica , 2010, str. 112-117.

⁶⁰KKBB 1829 – 1850. s. 429.

⁶¹JURKOVIČ, Emil. *Dejiny kráľovského mesta...*, s. 497.

⁶²KKBB 1829 – 1850. s. 430.

⁶³*Slovenské noviny*, č. 6, 23. 3. 1850, s. 134.

⁶⁴SBS V. s. 138.

generálny vikariát, aby o tom informoval ministerstvo kultu a aby kňazi aj naďalej podľa zákona nemuseli slúžiť v zbrani.⁶⁵ Jeho postoj k revolúcii a ku košútovskej vláde bol negatívny.

Naplnlo to možno vidieť až po potlačení revolúcie, keď v Kolegiálnom kostole v Trnave slúžil 1. novembra 1849 ďakovné Te Deum za skončenie ozbrojeného povstania a zároveň počas omše aj na túto tému kázal. V kázni hľadal korene tohto povstania a predstavoval možné nebezpečenstvá, ktoré by hrozili, ak by tento konflikt nebol rýchlo potlačený. Istotu budúcnosti Uhorska videl v spojení s Rakúskom, ktoré mu malo zabezpečiť ochranu pred nepriateľmi, príchod pozitívnych vplyvov, ochranu viery, istotu a požehnanie kresťanskej vlády.⁶⁶

Reminiscenciou na revolúciu 1848/49 je pôsobenie biskupa Karola Rimelyho. Po necelom roku od jeho nastúpenia do úradu banskobystrického biskupa zomrel v exile Ľudovít Košút. Spôsobilo to vlnu smútočných pochodov, spomienkových zhromaždení a nacionálneho vrenia. V Banskej Bystrici boli všetky domy vyzdobené smútočnými symbolmi okrem budov biskupského úradu, kapituly a seminára. To podnietilo niektorých ľudí počas smútočného zhromaždenia na Veľkonočnú nedeľu 1894, aby začali vykrikovať na biskupa, urážať ho a obviňovať z nedostatočného patriotizmu. Olej do ohňa priliali aj politické okolnosti prijímania zákona o civilných manželstvách.

To viedlo k nepriateľskému postojovi voči predstaviteľom Katolíckej cirkvi, ktorí chceli zabrániť prijatiu spomínaného zákona. Biskup po týchto slovných útokoch zmenil svoj program a na veľkonočný pondelok skoro ráno opustil Banskú Bystricu a odišiel do kaštieľa vo Svätom Kríži.⁶⁷ 4. apríla 1894 poslala rada mesta Banská Bystrica biskupovi list, v ktorom sa mu za zmienený incident ospravedlnila, no musela konštatovať, že vinníci sú neznámi, mestská rada sa od takýchto prejavov dištancuje a ubezpečuje biskupa o jej lojálnosti voči nemu.⁶⁸

---

⁶⁵ATA, Fond OVT, č. 1027/1848. sign. PE1/27.

⁶⁶SZUPPAN, Sigmung. *Predigt zum Dankfeste, welches nach dem glücklich bezwungenem Bürgerkriege...* Druck von Mich. Spanrast, 30 s.

⁶⁷KKBB 1873 – 1897. s. 312.

⁶⁸Štátny archív Banská Bystrica Pobočka Banská Bystrica. Fond Magistrát mesta Banská Bystrica, sign. 2067/1894, škatuľa 296.

Národnostné diferencie

Pri tejto otázke je potrebné spomenúť Jozefa Belánskeho, Štefana Moyzesa a Žigmunda Supana. Jozef Belánsky už pred svojím pôsobením ako biskup podporoval slovenskú literatúru. Odoberal knihy v bernolákovčine, podporoval Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej a pomohol pri financovaní vydania zbierky Jána Hollého. V jednom svojom liste Martinovi Hamuliakovi napísal: „Mňa znepokojuje nápor modernej doby v našej vlasti, kvôli ktorému predvídam námahu našej učenej spoločnosti, ak nie bezvýslednú, určite slabú budúcnosť... 'Národ, ktorí sa sam neopušťa, nebiva opuš'en.“

Nastúpením Štefana Moyzesa na biskupský stolec dostala Banskobystrická diecéza národného buditeľa a podporovateľa slovenských kultúrnych záujmov. Zaslúžil sa o zavedenie a udržanie slovenčiny na bystrickom gymnáziu,⁶⁹ prijímal českých a slovenských učiteľov.⁷⁰ Po Moyzesovej smrti sa uhorské štátne orgány vyjadrili, že na banskobystrický biskupský stolec potrebujú človeka, ktorý nebude podporovať rast slovenského národného presvedčenia medzi kňazmi a učiteľstvom. Preto hľadali kandidáta, ktorý by bol znály pomerov v Banskobystrickom biskupstve, bol by zárukou promaďarského zmýšľania a skonsolidoval by počty slovenského kléru a učiteľov.⁷¹ Ako vhodného kandidáta posúdili Žigmunda Supana. Ten sa ale ešte pred vysviackou svojho úradu vzdal.⁷²

Resume

On the basis of the lives of five bishops from the Banská Bystrica diocese the submitted study shows a relationship of society and the Catholic Church in the 19th century in Hungary. The analyses are not devoted to all moments and social events from the mentioned period. The author sorts out three contrastive points, where the lives of the bishops merged (religious and national differences, and the revolution in 1848/ 49). The layout of the study is therefore influenced by this selection. The approach of the described clergymen to the already mentioned consequences was not

---

⁶⁹ŠTELIAR, Ferdinand. Moysesovo gymnázium..., s. 100.

⁷⁰ŠTELIAR, Ferdinand. Moysesovo gymnázium..., s. 91.

⁷¹Österr. StA Wien. HHStA, Kabinettsarchiv – Vorträge 1870: 1052.

⁷²Österr. StA Wien. HHStA, Kabinettsarchiv – Vorträge 1870: 4404.

the same. This is the reason why the author looks at their postures and conditions, which formed their decisions. There was a great influence of state organs found on a personal nomination for an episcopal see. This was the main impact on the political orientation of the candidates. The important role for the forming of the bishops' opinion was the environment they were faced with.

Translated by Mgr. Veronika Ďuranová

Kľúčové slová: Rímsko-katolícka cirkev, diecéza, biskupi, revolúcia 1848/49, národnosť.

Key words: Roman Catholic Church, diocese, bishops, revolution 1848/49, nationality.

Kultúrna história a každodennosť v reflexii Michala Žilinského (1838 – 1925)*

Cultural history and everydayness in reflection of Michal Žilinský (1838 – 1925)

Bernadeta Ottmárová

„Michal Žilinský patril na konci 19. a na začiatku 20. storočia k známym postavám uhorskej politickej scény, ale aj uhorskej historiografie a vďaka svojim cirkevným aktivitám i evanjelickej cirkvi v Uhorsku“, konštatoval Miroslav Kmeť.¹ Maďarský historik Ivan Halász zas k osobe Žilinského uviedol, že ho so slovenským národom a jeho hnutím politicky veľa vecí nespájalo. Dodal však, že kultúrne, cirkevné aj vedecké kontakty so slovenským svetom ešte sporadicky udržiaval.²

Rodiskom Michala Žilinského bola Békešská Čaba 1. mája 1838. Po stredoškolských štúdiách nastúpil v roku 1858 na evanjelickú teologickú akadémiu v Pešťbudíne, neskôr pokračoval na nemeckých univerzitách v Halle a Berlíne. Napriek štúdiu teológie nemal ambíciu byť kňazom a radšej zvolil možnosť vyučovať na sarvašskom gymnáziu, ktoré sám absolvoval. Na školu nastúpil roku 1861 na pozvanie Békešského seniorátu, vyučoval predovšetkým dejepis, literatúru, krasopis, náboženstvo a výtvarnú výchovu (kreslenie). V roku 1874 sa M. Žilinský vzdal profesorského miesta na sarvašskom gymnáziu a venoval sa redakčnej, výskumnej, publikačnej, cirkevnej a politickej činnosti. V roku 1875 sa stal redaktorom týždenníka *Békés*, neskôr bol aj spolupracovníkom *Slovenských novín* (V. Horňánskeho) a „prouhorskeho“ časopisu *Vlast' a svet*. Dvanásť rokov (od 1875) redigoval aj odborné periodikum *A Békésvármegyeyi Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve* (Ročenka Spolku pre výskum starožitností a dejín vzdelanosti v Békešskej župe), ktorej

---

*Štúdia vznikla ako výstup z grantovej úlohy VEGA 1/0606/11 „Historická pamäť a dejiny zahraničných Slovákov v 19. a prvej polovici 20. storočia“.

¹KMEŤ, Miroslav. *Historiografia dolnozemsých Slovákov v 19. storočí*. Nadlak : Vyd. Ivan Krasko, 2010, s. 76.

²HALÁSZ, Ivan. *Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Kalligram, 2011, s. 78.

bol spoluzakladateľom a tajomníkom. Patril medzi najaktívnejších prispievateľov ročenky.³

Žilinského spoločensko-politické aktivity sa týkali jednak cirkevnej oblasti, jednak regionálnej a celokrajinskej (uhorskej) politiky. Od polovice 70. rokov pôsobil ako dozorca Békešského seniorátu evanjelickej cirkvi. Neskôršie M. Žilinský vykonával ďalšie významné funkcie v ev. cirkvi: od roku 1898 bol hlavným dozorcom Banského dištriktu, do 1911 bol predsedom Lutherovej spoločnosti, ďalej bol 1. tajomníkom, členom výboru a od 1903 podpredsedom Maďarského protestantského literárneho spolku (Magyar Protestáns Irodalmi Társaság).⁴ V 70. rokoch Žilinský začal ako člen Liberálnej strany aj svoju politickú kariéru. Bol zvolený za poslanca parlamentu za Ďomský okres (dve volebné obdobia) a v rokoch 1881 – 1889 (takisto dve volebné obdobia) zastupoval v parlamente Békešskú Čabu. V roku 1889 sa stal hlavným županom Čongrádskej župy a roku 1892 Zvolenskej župy (do 1895).⁵ Žilinského politická kariéra vyvrcholila postom štátneho tajomníka ministerstva kultu v rokoch 1895-1905.⁶ Žilinský si získal značnú autoritu, povesť inteligentného, spoločensky prítiažlivého človeka, schopného politika, čo len podčiarkovala jeho reputácia popredného uhorského historika.⁷

Vďaka značnej odbornej erudícii Žilinský získal členstvo vo významných inštitúciách, ako aj ocenenia, ale nemožno vylúčiť, že išlo tiež o zohľadnenie jeho politickej činnosti, hlavne vernosti

---

³KMEŤ, Miroslav. Poznámky k miestu Michala Žilinského v kontexte slovenských národných dejín. In. *Acta historica Neosoliensia*, 9, 2006, s. 99-100.

⁴Predsedom spolku bol od r. 1905 ďalší Slovak Daniel Bachát (súčasne bol od r. 1891 i podpredsedom Lutherovej spoločnosti).

⁵Keď Michal Žilinský odchádzal z funkcie zvolenského župana, tak dobová miestna tlač o ňom uviedla nasledovné: Nevedno z koľkých hodín sa skladá deň Žilinského. Neexistuje taký matematik, ktorý by to vedel vypočítať. Kinizsimu bolo vlastné, že bojoval s dvoma rukami, tak u Žilinského je pravda, že pracuje s obidvoma rukami, píše, administruje a buduje. Ale všetko bez toho, že by niečo stratil z dobrej nálady a zo sviežosti duše a srdca. Žilinského hlavné županstvo bolo obdobím mieru, pokoja, pokroku a rozkvetu spoločenského života. A keďže teraz odchádza z našich kruhov, tak ľudia, občania a úradníci, všetci, ktorí ho poznali so zarmúteným srdcom vravia: „aká je to škoda, že toto krásne obdobie sa tak skoro skončilo!“ Beszterczebánya és Vidéke, VII, 1895 (12. 3.), Külön Kiadás, s. 4.

⁶Ministrom kultu v tom čase bol Gyula Wlassics.

⁷KMEŤ, Miroslav. Doslov. In. ŽILINSKÝ, Michal: *Dejepis mestečka Sarvaš a opis jeho súčasných pomerov*. Békešská Čaba : VÚSM, 2004, s. 189.

programovým zásadám a ideám vládnej strany. Od roku 1878 bol členom – korešpondentom a od roku 1899 riadnym členom Uhorskej akadémie vied.

Od roku 1885 bol tajomníkom Uhorsko-krajinského slovenského vzdelávacieho spolku (MTKE) so sídlom v Budapešti. Organizačné, hospodárske a finančné záležitosti spolku boli v Žilinského rukách, pretože predseda – spišský biskup (neskoršie kaločský arcibiskup) Juraj Čáska (György Császka) – do jeho činnosti prakticky nezasahoval. Spolok mal byť akousi „vlasteneckou“ náhradou za zrušenú Maticu slovenskú, vydával po slovensky knihy a periodiká (*Vlast' a svet*, *Nový domový kalendár*). Prostredníctvom kultúrnej a osvetovej činnosti presadzoval tak odlišnú politiku ako martinské centrum. Stal sa aj členom a v rokoch 1903 – 1910 podpredsedom Maďarskej historickej spoločnosti a členom heraldickej a genealogickej spoločnosti. Získal čestné doktoráty na univerzitách v Kluži a v Ženeve, v roku 1906 bol vyznamenaný stredným krížom Leopoldovho radu a vymenovaný za tajného radcu.

V roku 1905 utrpela Liberálna strana volebnú porážku, po prvýkrát nezískala parlamentnú väčšinu. Kríza tejto strany po neúspešných voľbách bola tak hlboká, že v nasledujúcom roku bola na návrh Istvána Tiszu rozpustená. Sám M. Žilinský prepadol v parlamentných voľbách vo svojom rodnom meste, kde ho s prevahou porazil agrárno-socialistický politik Ondrej Áchim.⁸ Žilinský sa stal poslancom opäť po posledných uhorských parlamentných voľbách roku 1910, a to za mesto Sarvaš v radoch Národnej strany práce (založenej I. Tiszom). V Budapešti zostal žiť aj ako penzista až do svojej smrti 4. októbra 1925.

M. Žilinský napísal a vydal od polovice 60. rokov 19. storočia množstvo knižných a publicistických prác, zväčša v maďarčine. Jeho výskumy i výstupy – odborné a publicistické texty odrážajú mnohé

---

⁸Po rozpustení poslaneckej snemovne r. 1906 O. Áchim (Liker), prezývaný „sedliacky kráľ“, vystúpil z Reorganizovanej socialistickej sedliackej strany a založil vlastnú Nezávislú socialistickú sedliacku stranu Uhorska (Magyarországi Független Szocialista Parasztpárt) a začal vydávať *Paraszt Újság* (Sedliacke noviny). Keďže M. Žilinský s rodinou patrili k tzv. honorácii a zároveň k jeho politickým protivníkom, O. Áchim nešetril invetívami voči nim. V dôsledku hlbokej vzájomnej antipatie a sporov O. Áchima v máji 1911 zavraždili synovci M. Žilinského Endre a Gábor Zsilinszki.

pozoruhodné témy historiografie, vrátane kultúrohistorických fenoménov a problematiky tzv. každodennosti. Zameriaval sa najmä na cirkevné dejiny protestantov v Uhorsku, regionálne dejiny Békešskej a Čongrádskej župy, na dejiny snemových rokovaní v 17. a 18. storočí, na historické spracovanie života a diela významných osobností, vyjadroval sa k rôznej problematike uhorských dejín, pritom kriticky sledoval práce vtedajších slovenských historikov (spätých s národným hnutím, resp. martinským centrom). Žilinského životopisné profily boli z odbornej stránky na vysokej úrovni, podložené archívnym výskumom a svedomitým naštudovaním témy. Zaoberal sa významnými predstaviteľmi historiografie, výtvarného umenia, politiky a cirkevného života. Do sféry slovenských kultúrnych dejín môžeme zaradiť nasledujúce osobnosti, ktorých profily Žilinský vypracoval: Jána Vilíma, Jána Kupeckého, Pavla Valaského, Daniela Krmana, Samuela Tešedíka, Ľudovíta Haana, Antona Haana, Jozefa Sekáča.⁹ Z latinčiny do maďarčiny Žilinský preložil Tešedíkovu autobiografiu. Metodologicky dôležitou prácou, ktorá stála na začiatku jeho životopisných štúdií a článkov, bola brožúra *Wilim János békéscsabai ev. tanító életrajza* (Gyula 1871),¹⁰ predovšetkým v zmysle autorovho úsilia podať verejnosti obraz inšpiratívnej (zaslúžilnej) osobnosti – vzoru.

M. Žilinský prispel aj do rozsiahleho projektu vlastivedného diela o Rakúsko-uhorskej monarchii¹¹ – v nemeckej a maďarskej jazykovej verzii – *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild /Az Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képben*

---

⁹KMEŤ, Miroslav. *Historiografia dolnozemsých Slovákov v 19. storočí ...*, s. 90.

¹⁰V preklade *Život Jána Vilíma, ev. učiteľa v B. Čabe*. J. Vilím bol inšpirujúcou osobnosťou čabianskeho regiónu ako pedagóg aj pomológ, ale bol aj príbuzným M. Žilinského (svokor jeho svokra E. Haana, resp. J. Vilím bol starým otcom Žilinského manželky, prvej aj druhej). Békés Megyei Levéltár (BML Gyula), fond IV. 252 e. 3. / sig. 847, 1156, 1637, 1708.

¹¹Ako tvrdí maďarský historik József Dusnoki-Draskovich bol Michal Žilinský svedkom celej našej histórie, keďže prežil celé obdobie dualizmu, resp. zažil vznik Rakúsko-uhorskej monarchie a taktiež aj jej zánik. Autor ďalej tvrdí, že Žilinský s Kossuthovými názormi nesúhlasil, lebo bol zástancom rakúsko-uhorského vyrovnania, ktoré hodnotil ako znovunastolenie ústavnosti v zmysle aprílových zákonov z roku 1848. DUSNOKI-DRASKOVICH, József: *Följegyzések Zsilinszky Mihály pályakezdeséről*. In. *A múlt felfedezői – Historiográfiai konferencia*. Gyula 2008, s. 35, 38.

(Rakúsko-uhorská monarchia slovom a obrazom).¹² Do druhého zväzku venovaného Uhorsku (Viedeň 1891) napísal kapitolu *Békés* (Békešská župa) v časti s názvom *Von der Dreisachen Körös bis zur Maros* (Od Trojkereša po Marušu). Žilinský vypracoval prírodnú, hospodársku, kultúrnu a etnografickú charakteristiku župy – aj s historickým prehľadom. Priblížil predovšetkým proces osídľovania regiónu, včítane ľudských zásahov výrazne meniacich životné prostredie regiónu v relatívne krátkom čase niekoľkých desaťročí, etablovanie sa novej stoličnej šľachty po vyhnaní Osmanov, historické príčiny multietnického charakteru obyvateľstva, spomenul reformné hnutie v 30. – 40. rokoch a revolúciu v rokoch 1848 – 1849. Parafrázujúc známy výrok Jána Čaploviča priblížil multikultúrne spolužitie národností nasledovne: „*V súvislosti s náboženskými a národnostnými pomermi je Békešská župa doslova malým zrkadlom celej krajiny. Každá konfesia a každá národnosť sa pridáva svojich zvykov, bez toho, aby brala právo na vlastné hodnoty tradícií iným. Z toho vyplýva pestrosť vo vonkajších prejavoch ľudu, v oblečení a domácom vybavení, pestrosť, ktorá ale nikdy nevyústi do kričiacich protikladov. Obyvatelia jedného a toho istého mesta sa už na prvý pohľad odlišujú jazykom a náboženskou príslušnosťou. Samostatný charakter jednotlivých častí mesta je osobitý, či ho obývajú Maďari, Slováci alebo Rumuni*“.¹³ Etnickú a kultúrnu rôznorodosť obyvateľstva župy pokladal Žilinský za hodnotu, na rozdiel od mnohých iných generačných spolupútnikov na poli uhorskej politiky. V nasledujúcom texte si autor všimol rozdiely v architektúre, výtvarnom prejave, odievaní, zvykoch, pritom upozornil aj na očividné prejavy akulturácie, najmä v príležitostiach vzájomného stretávania sa mládeže a spôsoboch jej zábavy akými boli napr. priadky a páračky, ktoré začali ustupovať tanečným zábavám a plesom, čo považoval za pozitívne prejavy modernizácie.

---

¹²Na príprave a vydávaní diela v r. 1886 – 1902 pracovali dve redakcie – jedna vo Viedni a druhá v Budapešti. V nemčine vyšlo 24 zväzkov a v maďarčine 21. Medzi uhorským a rakúskym vydaním je niekoľko rozdielov, ktoré mali politické a nacionálne príčiny. Reprezentatívna encyklopédia monarchie dosiahla približne 12 tisíc strán, tvorilo ju 587 statí a na ilustráciách pracovalo 264 umelcov.

¹³ZSILINSZKY, Mihály. Von der Dreisachen Körös bis zur Maros. In. *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Band II.* Wien 1891, s. 448. V slovenčine stať o Békešskej župe publikoval M. Kmeť. Békešská župa v texte Michala Žilinského v publikácii *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* (1891). In. *Annales historici Presovienses*, 8, 2009, s. 117-129.

K vonkajším prejavom každodennosti tiež uviedol: „Najznámejším odevom Maďarov je svojrázny kroj, ktorý ale pripúšťa aj nejaké lokálne odlišnosti, napr. Maďar v Békeši alebo Orosháze dáva prednosť klobúku so širokou strieškou, v Doboze a Sárrete klobúku s úzkou strieškou. Ku krátkym, bielym súčastiam odevu (košeľa a gate) nosia v strede župy žijúci kabát a nohavice zo súkna; ale vrchné šaty (szür, bunda a békeš) v severovýchodnej časti župy sú úplne v štýle maďarských obyvateľov Potisia, na východe obyvateľia Sárreту ukazujú väčší vplyv biharského kroja.

Maďarský kroj z oblasti Potisia najviac napodobňujú Slováci, menej Nemci a najmenej Rumuni. Ak niekto porovná kroj Slováka z Čaby a Berinčoka, z Komlóša a Sarvaša, ktorý sa nosil pred polstoročím – s dnešným, spozná veľmi zaujímavé vývojové stupne. Slováci z Čaby nosili volakedy klobúky so širokou strieškou a ozdobené perím z volavky. Ich vrchný odev bol biely, ozdobený ovčou kožou, bohatí čiernou krátkym kožušinovým kabátcom zvaným ködmön. Dnes tam všade vidno malé maďarské klobúky a priliehavé čierne kabáty. Kroj Slovákov zo Sarvašu tvoril predtým vyšší klobúk s úzkou strieškou, krátka košeľa, úzke nohavice so širokým koženým opaskom. Dnes sa vôbec neodlišuje od kroja Maďarov. Tomuto sa podobá aj kroj zo Slovenského Komlóša, ktorý je mu približne podobný tak, ako slovenský z Berinčoku slovenskému z Čaby. Ködmöny sú vo všeobecnosti málo viditeľné; kožušnicke výrobky sa obmedzujú na vyhotovenie bünd (ovčích kožuchov). Nemeц z Ďuly má, ako aj Rumun, starší typ svojho národného kroja ešte pomerne zachovaný.

Najnápadnejší je však rozdiel módy u ženských a dievčenských krojov, ktoré neprehrádzajú len dobrý vkus, ale aj luxus. Bez hodvábnej šatky sa dokonca ani najjednoduchšia slúžka necíti šťastne. Dcéry bohatých roľníkov nepoznajú žiadne hranice pri ich záujme o zástery, lajblíky a sukne z hodvábu a zamatu. Táto márnomyseľnosť, ktorá zvlášť zaučočila na zvyky Maďarov, výrazne sa rozširuje aj u Slovákov a Nemcov. Je to naozaj zaujímavé divadlo, vidieť pestro oblečené dievčatá, keď v sviatočných šatách idú domov z kostola alebo vyhľadávajú svoje miesta na debaty. Je to vlastne malé etnografické múzeum plné života, ktoré nám umožňuje vidieť u mládeže jej zmýšľanie a radosť zo zábavy.“¹⁴ Žilinský sa –

---

¹⁴ZSILINSZKY, Mihály. *Von der Dreisachen Körös bis zur Maros ... 1891*, s. 450.

vychádzajúc z deskripcie – nevyhol zaujatiu citového a moralizujúceho postoja, pritom v harmonickom tóne.

Michal Žilinský ešte v časoch svojho pôsobenia na sarvašskom gymnáziu spracoval monografiu mesta – *Dějepis Městečka Sarvaš a opis nyněgssích jeho poměrů*¹⁵ (1872) – ktorú na rozdiel od väčšiny svojich prác nepublikoval len po maďarsky, ale ju aj jazykovo sprístupnil sarvašským Slovákom. Maďarský rozpracovanejší variant práce autor členil detailnejšie a dal mu odbornejší charakter. Z hľadiska slovenskej historiografie považuje M. Kmeť za zaujímavú skutočnosť kontrast, ktorý Žilinský nastavil v komparácii kraja pred a po slovenskom osídlení, teda kontrast medzi pustatinou a „požehnanou kananejskou zemou“ s kvitnúcimi úrodnými poliami, sädmi a vinohradmi. Venoval sa demografickému vývoju, najmä v súvislosti so stálym rastom obyvateľstva vďaka neustálemu prílevu osadníkov z hornouhorských stolíc.¹⁶ Nosnými témami približne dvoch tretín Žilinského monografie boli (a) konfesionalne dejiny mesta a (b) kultúrne dejiny, včítane dejín školstva, literárnych dejín, tematiky umeleckých a vedeckých zbierok, ktoré dopĺňajú (c) historicko-demografická problematika, (d) spolkový život, (e) etnografická charakteristika obyvateľstva a (f) hospodárske pomery.¹⁷ Za cennú časť Žilinského monografie je možné považovať kapitolu venovanú literárnemu miestopisu Sarvaša. Žilinský zvyčajne uviedol základné biografické fakty, literárnu produkciu, príp. členstvo v spolkoch a v niektorých prípadoch aj hodnotenie autorov vecnej aj umeleckej literatúry, zväčša ev. kňazov a profesorov gymnázia.¹⁸ V rámci kultúrohistorickej problematiky sa venoval aj architektúre, najmä sídlam šľachtických rodín, ale zmienil sa aj o sakrálnych stavbách a

---

¹⁵Po maďarsky: Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása. V diele citiť myšlienky pozitivizmu (podrobné znalosti prameňov, presné vymenovanie faktov a aj štatistických údajov, charakteristické prerozprávania), ktorého zástancom bol Žilinský, ktorý práve preto sa snažil svoje zistenia podprieť čo najviac s archívnymi prameňmi. Žilinský tvrdil, že dôkladnosť historika sa odzrkadľuje pri výbere prameňov a v jeho kritickom vyhodnotení a použití, pri ktorom miesto a čas sú vedľajšie informácie. DRASKOVICH, József: Följegyzések Zsilinszky Mihály pályakezdséről. In. *A múlt felfedezői – Historiográfiai konferencia*. Gyula 2008, s. 51.

¹⁶KMEŤ, Miroslav. *Historiografia dolnozemských Slovákov v 19. storočí ...*, s. 154.

¹⁷KMEŤ, Miroslav. *Historiografia dolnozemských Slovákov v 19. storočí ...*, s. 155.

¹⁸KMEŤ, Miroslav. *Historiografia dolnozemských Slovákov v 19. storočí ...*, s. 157.

popísal tzv. sedliacke domy.¹⁹ Ďalší priestor venoval najmä portrétnemu maliarstvu a hudobnému životu v Sarvaši. Problematikou každodennosti sa zaoberal hlavne v súvislosti so zvykmi a obyčajami obyvateľstva.

V neposlednom rade sa Žilinský v publikácii zaujímal o obradový folklór, ako napríklad krstenie, svadobné a pohrebné obyčaje. Najpoprednejšou rodinnou slávnosťou bol krst. Autor pripomenul, že predtým to bolo spojené s mnohými ceremóniami, keďže veľmi mnoho kmotrov volávali, a tí následne novorodenca obsýpali kvetnatými slovami a rozličnými darmi. Ako Žilinský ďalej uviedol, ženy zas hovorili čarodejné a poverčivé riekanky. Nezabudol k tomu dodať, že v čase krstu ľudia nosili so sebou do chrámu tajne pálenku, kde ju potom s prítomnými kmotrmi popíjali. Na záver skonštatoval, že teraz, už po viacnásobných zákazoch, prestalo toto poverčivé vystupovanie a celý obrad už koná sa pri jednoduchých zvykoch a hodoch.²⁰

Ešte viac zvykov a obradov bolo na Sarvaši spojených so svadbou. Autor podal jej podrobný popis. Nesústredil sa iba na presný opis svadobnej oslavy, ale informoval napríklad aj o veku ženicha, ktorý bol zvyčajne 17- až 20-ročný. Zaznamenal aj skutočnosť, podľa ktorej ženich *„nie sám, ale skrze nejakú svoju pokrvnú vypýta si pannu, nie podľa náklonnosti srdca svojho, ako skôr podľa rady svojich rodičov. Mnohí vybraní kladú si do čižiem petržlen, alebo z iných zelených vecí, aby potom v manželstve mohli byť šťastní. Na oddávkach mladá nevesta dostane ako dar – prsteň, ručník, peniaze, mnohokrát i čižmy. Od zasnúbenia až do dňa sobáša tečú a vlečú sa nevyhnutné klebety.“*²¹ Pred polstoročím z pohľadu Žilinského – t.j. v 20. rokoch 19. storočia – svadobné hody na Sarvaši trvali viac dní, často krát aj celý týždeň – pri hojnosti jedál a nápojov. Ako zvláštnosť uviedol posledné jedlo, ktorým bola medová kaša, ktorú poslala kuchárka svadobčanom. Pri podávaní kaše sa aj ona zjavila s veľkou varechou a so zaviazanými rukami hovoriac, že pri toľkých vareníach si popálila ruky – a tak niekoľko grošov si nazbierala, aby sa mohla vyliečiť. *„V svadobnom dome bol*

---

¹⁹U bohatých sedliackych rodín išlo o pozoruhodnú architektúru – tzv. sedliacky barok.

²⁰ŽILINSKÝ, Michal. *Dejepis mestečka Sarvaš a opis jeho súčasných pomerov*. Békešská Čaba : VÚSM, 2004, s. 129.

²¹Tamže, s. 129.

okrem starejšieho, ktorého povinnosťou bolo o poriadok sa starať, prvou osobou družba. Poslaním tohto bolo hostí „vinšom“ či zrymovaným príhovorom pozvať, v dobrej vôli a veselosti zachovať, s nimi tancovať a mladú nevestu sprevádzať. Keď mladá nevesta zložiť „pártu“ dostala čepiec, vtedy on jej rozplietol vlasy a z hlavy sňatý jej veniec a pártu pichol na železné, dvojparohové vidly a hovoril pri tom s celým nábožným nadšením príležitostné verše, aké sa nachádzajú v knižočke pod názvom „Svadobné vinše“ vydanéj Bockom.²² V deň po sobáší mladá nevesta šla opäť do chrámu na vádzku a s ňou družba, ktorý niesol pre kazateľa jeden hovädzí jazyk, jeden koláč a fľašu vína. Jazyk niesol na porisku fokoša, koláč na ruke položený. Keď sa z chrámu navrátili, opäť povedal verše, po ktorých sa začal tanec s mladou nevestou. Popoludní príbuzní počtli mladú nevestu darmi a spevom sv. pesničky. Na ratolesť navešané dary niesla družička. V posledný večer hostia už nasýtení a unavení zábavami začali sa pomaly rozchádzať. Tí, ktorí boli silnejšej prirodzenosti, sa len na úsvite pohli a vybrali domov a po jednom sa dali vypraviť až k vrátam.²³ V závere textu venujúcemu sa tejto téme Michal Žilinský skonštatoval, že spomínané skutočnosti sú už iba minulosťou. Napísal, že čo nemohli zastaviť prísne nariadenia, to zastavil „duch napredujúceho veku“. Teraz už iba jeden deň pri jednoduchom obede a večeri sa odohrávala celá svadobná slávnosť.

Na druhej strane Žilinský pripomenul udalosť, pri ktorej ani „duch veku“ nemohol zmeniť zvyky, teda pohrebné obrady – bdenie a nariekanie nad rakvou. Podľa neho „v tomto zvlášť niektoré ženy vynikajú, ktorých prílišné, dlhé samovravy často krát na tú myšlienku privádzajú, že sa k nim týždne pripravovali.“²⁴

Multikulturalita na Dolnej zemi sa odzrkadlila aj v rôznosti odevu, krojov. Ako sám autor spomenul, kroj hornozemských Slovákov i na Sarvaši bol domáci, pôvodný, ale s niektorými maďarskými prvkami zmiešaný, čiže prejavili sa akulturačné

---

²²Daniel Bocko st. (1751 – 1806), ev. farár v Sarvaši, vydal roku 1804 zbierku svadobných veršov a piesní – *Swadobnj winše pro obcy ew. dolnozemske* – ktorého zámerom bolo eliminovať „nemravné“ zvyky počas týchto obradových folklórnych tradícií.

²³ŽILINSKÝ, Michal. *Dejepis mestečka Sarvaš a opis jeho súčasných pomerov ...*, s. 131-132.

²⁴ŽILINSKÝ, Michal. *Dejepis mestečka Sarvaš a opis jeho súčasných pomerov ...*, s. 132.

tendencie: „Muži nosili na bruchu široký opasok, krátku košeľu, ktorej rukávy boli najčastejšie vysúkané. Pokrývkou ich hlavy bol vysoký klobúk, za ktorého úzkou, sotva viditeľnou párticou nosili fajku. Vrchnú časť klobúka niekedy obkrojili, ako sa to robí s dyňovou kôrou a potom nechali visieť dolu na chrbte. Úzke gate boli vtisnuté do neobyčajne širokých čížmových sár, na čížmách nosili veľké podkovy, ale chudobnejší obyčajne chodili bosí alebo v bačkorách. Neskoršie výška klobúka z jednej črievice sa až na polovicu znížila, nakoniec vznikol z neho obyčajný maďarský kalap, čiže klobúk. Ženy sa tiež podobne obliekali ako hornozemské Slovenky, ale i tu bolo niečo odlišného. Farebné sukne, rozličné stužky, na hlavách panien mašle a pártky, krátky driek, vykrojený náprsník boli dlho v obyčaji, až približiac sa k dnešnej móde začali nosiť radšej jednofarebné, tmavé, ale pekné a drahé tkaniny. Namiesto mašlí a párt nosili jednoduché vrkoče, miesto krátkych kožuchovej na spôsob bekešov nosili mentieky, ktoré boli obšité tenkým súknom a líščím prámom. Terajší ľudia sa celkom po maďarsky odievajú. Pohodlnosti života a prepychu nevelmi holdujú. Spôsob ich života je jednoduchý, zvlášť čo sa jedenia a pitia týka, miernosť býva ich pravidlom. V ich rozhovore je ničom čo príjemne pôsobí na človeka, pretože sarvašský ľud vyznačuje čisté chápanie, správny úsudok a vôbec rozšírený vládnejší spôsob zmýšľania.“²⁵

Žilinský vykonal na kultúrnom poli veľký kus záslužnej práce. Jeho príslušnosť k vládnej strane však zároveň napovedá o zložitom vzťahu k národu, z ktorého pochádzal. V tomto smere bol veľmi kontroverznou osobnosťou. Podľa M. Kmeťa si uvedomoval svoj slovenský pôvod a Slovákom sa cítil aj vtedy, keď zastával vysoké politické funkcie. Predstavoval však typ dolnozemskeho vzdelanca, ktorého slovenskú etnickú identitu silno oslabovala hodnota uhorského vlastenectva stotožňovaná s maďarským charakterom štátu a oficiálnou vládou politikou.²⁶ Žilinský ako historik sa venoval rôznym historickým témam a disciplinám. Vo svojej dobe patril k tým, ktorí so záujmom sledovali nové trendy v svetovej historiografii – dominantne kultúrnej histórii a nevyhol sa ani dnes populárnym dejinám každodennosti. Na záver môžeme

---

²⁵ŽILINSKÝ, Michal. *Dejepis mestečka Sarvaš a opis jeho súčasných pomerov ...*, s. 134-136.

²⁶KMEŤ, Miroslav. Slovenský pôvod, maďarské myslenie. Politik a historik Michal Žilinský. In. *Historická revue*, 8, 3/1997, s. 28-29.

konštatovať, že v nami uvádzaných prácach (a niekoľkých ďalších) zaujímavým spôsobom spestril poznanie minulosti z hľadiska každodenného života, ako aj v kultúrohistorickej oblasti vo všeobecnosti.

Resume

M. Žilinský wrote and published lots of books and publications since mid 1860's. His research and results – professional and journalist texts – reflect many of noteworthy themes of historiography including culture-historical phenomena and problems of so called everydayness. He concentrated primarily on church history of Protestants in Hungary, on regional history of Békés and Csongrád counties, on history of council negotiations in 17th and 18th century, on historical adaptation of life and work of significant personalities. He expressed to various problems of Hungarian history. Žilinský carried out a big deal of meritorious work on cultural field. We can state, that in works we mentioned (and some others), he variegated in interesting way cognition of the past from a point of everyday-life even in a culture-historical sphere in universality.

Kľúčové slová: župa, obradový folklór, každodennosť, dolnozemskí Slováci, kroj.

Key words: county, ceremonial folklore, everydayness, downland Slovaks, costume.

Analyza osobnosti Andreja Hlinku, jej význam a postavenie v politike a národe

Analysis of personality of Andrej Hlinka, its importance and status in politics and in the nation

Zdislava Dvorščáková

Skúmanie osobnosti Andreja Hlinku je vystavené riziku, že bude vnímaný povrchno, subjektívne a schematicky, že jeho obraz bude jednofarebný a skreslený a že bude oslavovaný u prívržencov a zatracovaný u odporcov.¹ Takýto obraz sa potom „nesie“ v historickom vedomí národa a neumožňuje hlbšie, integrálne vnímanie osobnosti, ktoré by ju zachytilo s jej kladmi a záporami v kontexte doby. Nakoľko je priestor pre príspevok obmedzený a nemožno problematike venovať viac priestoru, tak čitateľom poskytujeme iba zopár náčrtov Hlinkovej osobnosti vychádzajúce z jeho veľkého množstva aktivít.

Hlinka patrí medzi najvýraznejšie osobnosti modernej slovenskej politiky, nedá sa jednoznačne zaškatuľkovať a je náročné priblížiť sa k tejto osobnosti a vystihnúť jej podstatu.² Týmto slovenským politikom sa zaoberali a zaoberajú mnohí historici či laici. Väčšinou však vznikali práce, ktoré čitateľom poskytovali jeho biografie.³ V súčasnosti existuje jedna štúdia,⁴ ktorá nám ponúka náčrt analýzy Hlinkovej osobnosti, ktorej autorom je Róbert Letz. Práve táto štúdia bola našim inšpiračným zdrojom v metodologických postupoch autora, ale odlišuje sa od nej tým, že sme predovšetkým čerpali z dobového katolíckeho denníka *Čech* a dobového denníka Slovenskej ľudovej strany (SLS) *Slovák*. Cieľom nášho príspevku je pokus o bližšiu identifikáciu, charakteristiku a analýzu Hlinku na základe kladných i záporných názorov.

---

¹LETZ, Róbert. Osobnosť Andreja Hlinku. In. LETZ, Róbert – MULÍK, Peter (eds.). *Pohľady na osobnosť Andreja Hlinku*. Martin : Matica slovenská, 2009, s. 10.

²LETZ, Róbert. Osobnosť Andreja Hlinku..., s. 11.

³BARTLOVÁ, Alena. *Andrej Hlinka*. Bratislava : Obzor, 1991; CHÁB, Václav. *Andrej Hlinka. Život a politika*. Praha : Volná myšlienka, 1934; SIDOR, Karol – VNUK, František. *Andrej Hlinka 1864 – 1938*. Bratislava : LÚČ, 2008; VNUK, František. *Andrej Hlinka. Tribún slovenského národa*. Bratislava : THB, s. r. o., 1998.

⁴LETZ, Róbert. Osobnosť Andreja Hlinku..., s. 10-40.

Analýza osobnosti A. Hlinku

Hneď na úvod tejto časti sa nám naskytá otázka, kedy sa Hlinka stal osobnosťou? Bol ňou už od začiatku vykonávania svojho kňazského povolania? Alebo až keď sa politicky angažoval? Hlinka dozrieval na osobnosť celý svoj život, ale zárodky jeho neskôr zrelej a vyprofilovanej osobnosti je na Hlinkovi vidieť už od jeho začiatkov kňazského pôsobenia. Hlinka bol známou osobnosťou slovenských dejín a slovenského politického katolicizmu, charakteristický svojím životom, prejavom, výzorom i prácou. Bol všestranný, súčasníkom známy predovšetkým ako kňaz, prelát, poslanec *Národného shromaždenia* v Prahe, zakladateľ a predseda SLS, predseda Spolku svätého Vojtecha, podpredseda Matice slovenskej, či ako novinár a publicista. Pochádzal zo skromných sociálnych pomerov, súčasne bol však vzdelaným a organizačne schopným do tej miery, že zachytil, sformuloval a usmernil potreby širších slovenských vrstiev. Už ako študent chcel slúžiť svojmu národu, a preto si vybral kňazské povolanie. Keď spoznal, že politika i oltár sa približujú a politickí predstavitelia sa snažia ľud obráť o vieru a národnosť, postavil sa na pole politické a organizoval ľud k obrane v týchto záležitostiach. Vniesol do slovenskej a domnievame sa, že aj do československej politiky moment rozhodnosti a bojovnosti. Mal veľký vplyv na nižšiu vrstvu slovenského obyvateľstva a konvenoval im svojou priamosťou a bezprostrednosťou.⁵ Svojmu národu po voľbách v roku 1925 adresoval nasledujúce slová: „*Nemožno sa nepokloniť pred veľkosťou a velebnosťou národa. Ale nemožno mi, aby som sa pri tejto príležitosti nepoďakoval každému jednotlivcovi, mládeži a stáreži, robotníkovi i úradníkovi, roľníkovi a remeselníkovi, laikovi a svojmu oltárnemu bratovi a všetkým, ktorí prispeli svojou vzácnu pomocou k nášmu víťazstvu. Národ slovenský, bratia drahí, ďakujem, že ste vytrvali so mnou, s národom, s Kristom. Len ostaňte naplnení sebadôverou i naďalej do konečnej chvíle...*“⁶ Hlinka bol skvelým rečníkom. Vnímal ho tak nielen ľud okolo neho, ale z odstupom času aj historici, ako napr. cirkevný historik a kňaz Bohumil Zlámal, ktorý o Hlinkovi napísal, že je to „*pravý tribun*

---

⁵LETZ, Róbert – MULÍK, Peter (eds.). *Pohl'ady na osobnosť Andreja Hlinku*. Martin : Matica slovenská, 2009, s. 7.

⁶HLINKA, Andrej. Národu môjmu. In. *Slovák*, 1925, roč. 7, č. 287, s. 1.

lidu, strhujúci řečník na kazateľně i politickém řečništi, vždy ochotný za lid trpět... U Hlinky vítězil cit nad rozumem, řečník nad státníkem, opozice nad spoluprací.“⁷ Katolícky kňaz a filozof Ferko Skyčák, syn zakladateľa SĽS Františka Skyčáka, sa domnieval, že „bolo menej dôležité, čo Hlinka hovoril, hlavné bolo, že to hovoril Hlinka a dojem bol ohromný.“⁸ Hlinka svojimi mimoriadnymi intelektuálnymi a rečníckymi schopnosťami vyvolával v slovenskom národe potrebu rozvíjať národné a kresťanské záujmy. Keďže hlavne do vzniku prvej Československej republiky (ČSR) nachádzal silnú oporu v moravskom a českom katolíckom prostredí, predstavoval skutočnú hrozbu maďarizačnej politike. Bol osobnosťou, ktorá mala veľa stúpencov, ale aj veľa odporcov. Práve jeho priamosť a prostorekosť boli príčinou jeho kontroverznosti. Bolo to cítiť v jeho prejavoch, či už slovných alebo písomných. Hlinka vzbudzoval rešpekt tak u slovenského obyvateľstva ako aj u obyvateľstva českého či moravského. Kňaz, politik a spisovateľ Rudolf Horský v denníku *Čech* napísal: „Hlinka sa síce volá, ale nie je z krehkej hliny, skôr by sa mal volať Granit alebo Žula, ale nie iba Hlinka“.⁹ Hlinka vzbudzoval rešpekt aj svojou tvrdohlavosťou a cieľavedomosťou, za žiadnych okolností sa nechcel vzdať. Svedčia o tom jeho slová z konca ružomerského procesu konaného dňa 6. decembra 1906: „Mňa vy nezmeníte, mňa vy nepotrestáte, mňa vy nezlomíte. Slovákom som sa narodil, Slovákom som a Slovákom budem! A keď vyjdem zo žalára, zas budem pokračovať tam kde som prestal. Do posledného svojho dychu budem bojovať za sväté práva slovenského ľudu, za božské práva slovenského národa“.¹⁰ Svoju húževnatosť a tvrdohlavosť vštepoval aj do mládeže, ktorá bola vzdialená od idealizmu starých predprevratových pracovníkov. Bol si vedomý vekových i vzdelanostných limitov predprevratovej generácie a preto sa snažil obsadzovať stranícke posty mladými vzdelanými ľuďmi schopnými obhajovať záujmy katolíckej cirkvi a Slovenska vo všetkých úrovniach. Organizoval šíky mladíkov, priúčal ich k húževnatému boju za vytýčené ideály a vštepoval do

---

⁷ZLÁMAL, Bohumil. *Průručka českých církevních dějin. Doba československého katolicismu (1918 – 1949)*. VII., Olomouc : Matice cyrilometodějská, 2010, s. 58-59.

⁸SKYČÁK, Ferko. Hlinkov zovňajšok a vnútro. In. *Pero*, 1934, roč. 3, č. 4, s. 3-4.

⁹HORSKÝ, Rudolf. Andrej Hlinka. X. In. *Čech*, 1922, roč. 47, č. 310, s. 4.

¹⁰SIDOR, Karol. *Denniky 1930 – 1939*. Bratislava : ÚPN, 2010, s. 5-6.

nich prvky idealizmu.¹¹ Dôkazom toho sú jeho príhovory k mládeži, ako príklad uvádzame prejav z Pribinových oslavách v Nitre v roku 1933, kde im venoval nasledujúce slová: „*Slovenská mládež dopredu, my vojska nemáme, ale máme mládež a to bude naše vojsko. Ukážme svetu čo a kto sme a čo chceme*“.¹² Hlinka bol mnohými politikmi a pospolitým ľuďom označovaný za „vodcu“, a to najmä počas prvej spoločnej republiky, keď jeho politické myslenie, ako predprevratového politika začalo konfesionalizovať, lebo sa dostal do pozície vodcu ukrivdenej katolíckej väčšiny v národe. Neuznával však všetkých ľudí, ktorí sa hlásili k jeho osobe ako k „vodcovi národa“ či „otcovi národa“. Svedčí o tom aj nasledujúca ukážka: „*Kto mňa vyznáva za vodcu, ten nech ide za mnou per prospera et aspera. Vyznával mňa Jehlička za vodcu, hlásili sa ku mne Bulissa, Dvorčák, ktorých som nikdy nevidel, s nimi nepolitizoval: nech prídu sem na Slovensko, nech zložia skúšku ohňa a krve ako ja, potom ich uznám za svoje vojsko a bojovníkov. Ale z cudziny kaziť a ničiť moju tridsaťročnú prácu, to neznačí, žeby ma za vodcu uznávali. Uznával ma za vodcu ešte len pred krátkym časom Šrobár, Hodža, Dula, Štefánek a ostatní majitelia moci. Ponevač som ich ale na cestu pokrokárstva a husitizmu nechcel nasledovať, išli svojou stranou a dobre učinili, lebo ja im a oni mne nepatria*“.¹³ Jeho stúpenec Karol Sidor vykreslil Hlinku ako dôverníka slovenského národa a v *Kalendári Hlinkovej slovenskej ľudovej strany* o Hlinkovi napísal, že „*na takého vodcu sú hrdí mladí i starí prívrženci kladú si ho za vzor a nasledujú ho v tej heroickej práci za národ a za jeho autonómiu*“.¹⁴

Postavenie Andreja Hlinku v politike a národe

Pražský historik Jozef Harna zaoberajúci sa typológiou politika na základe typológie Jána Mertla, rozdelil veľké množstvo postáv pohybujúcich sa na politickej scéne do šiestich skupín. Hlinku

---

¹¹KLEIN, Vojtech. Unavený Hlinka? In. *Čech*, 1931, roč. 56, č. 51, s. 1.

¹²Slovenské víťazstvo v Nitre. In. *Slovák*, 1933, roč. 15, č. 182, s. 2.

¹³HLINKA, Andrej. Najnovšia vlastizradná aféra ľudovej strany. Moja odvetá. In. *Čech*, 1920, roč. 45, č. 110, s. 6.

¹⁴SIDOR, Karol. K sedemdesiatke Andreja Hlinku. In. *Kalendár Hlinkovej slovenskej ľudovej strany*, 1936, s. 44.

zaradil do piatej skupiny – typ stranického organizátora.¹⁵ V dobovej tlači sa stretávame s riešením problematiky, či mohol byť kňaz zároveň politikom a či mohol politizovať. Ak to aplikujeme priamo na Hlinku, tak jeho neprajníci a zároveň neprajníci kresťanstva hovorili o tom, že ako kňaz nemá politizovať, aspoň nie vo zvláštnej strane. Túto zásadu si osvojil aj kňazský český časopis *Jednota* a tvrdil, že kňaz nemá politizovať pretože politika je boj o moc. Kňaz bol v tej dobe štátnym občanom, daňovníkom, bol vodcom a učiteľom ľudu, preto mal nielen právo, ale aj povinnosť zúčastniť sa v politike.¹⁶ Hovoríme o kresťanskom politikovi, ktorý bol svojim vyznaním a konfesiou kresťanom, ktorý vo svojej politickej činnosti vystupoval proti sekularizačným tendenciám v štáte a spoločnosti a zaujímal konzervatívne politické stanoviská, ktoré maximálne zohľadňovali kresťanský svetový názor, postavenia a záujmy cirkvi i náboženských a cirkevných organizácií.¹⁷ Hlinka nešiel do politiky s cieľom obsadiť ministerské kreslo, či kreslo biskupské, ale jeho jediným želaním bolo, aby slovenský národ bol slobodným a rovnoprávnym s Čechmi. Chcel cestu mieru, volil si cestu bratskej lásky, teda nebol opozičníkom a pristúpil k spolupráci s Čechmi.¹⁸ Pôsobenie Hlinku v politike treba rozlišovať v dvoch časových rovinách a to do vzniku prvej ČSR a počas jej trvania. Do roku 1918 Hlinka pôsobil v súvislosti so vznikom a pôsobením v Uhorskej ľudovej strane – Néppárt a zakladaním SĽS. K členstvu v Néppárte ho priviedlo schválenie uhorských liberálnych zákonov (1894 – 1895) o svetských matrikách, povinnom civilnom sobáši a o poštátňovaní školstva a z toho plynúce obavy o postavení cirkvi. Potom čo strana Néppárt opustila politiku národnostnej tolerancie, z nej Hlinka vystúpil a začal formovať SĽS, v ktorej pôsobil ako predseda počas trvania prvej ČSR. V novej politickej a etnickej štruktúre Slovenska po vzniku ČSR sa jeho politické myslenie, ako predprevratového politika začalo konfesionalizovať, lebo sa dostal

---

¹⁵MAREK, Pavel. K typologii osobnosti v politice a politické straně. In. MAREK, Pavel (ed.). *Politologica 4*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomuci, 2005, s. 126.

¹⁶ĽUDÁK. Môže a má kňaz politizovať? A v ktorej strane? In. *Slovák*, 1920, roč. 2, č. 53, s. 1-2.

¹⁷MALÍŘ, Jiří. Politická kariéra křesťanského politika v sekularizující sa společnosti. In. MAREK, Pavel – HANUŠ, Jiří. (eds.). *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, s. 28.

¹⁸KLEIN, Vojtech. Unavený Hlinka? In. *Čech...*, s. 1.

do pozície vodcu ukrivdenej katolíckej väčšiny v národe.¹⁹ Hlinka o vlastnej strane povedal: „*Môže sa všeličo povedať o nás, ale jedno nám neodopriete, že ľudová strana je tou skalou, a to nechvejnou na ktorej sa rozrážajú kalné vlny pokrokárstva a nevery. Keby nás nebolo, nebolo by jedného slova padlo na obranu viery, ani na obranu autonómie Slovenska.*“²⁰ Nemôžeme celkom s týmto výrokom súhlasiť pretože na obranu autonómie Slovenska spolupracovala aj Slovenská národná strana. Dňa 10. januára 1919 zložil Hlinka poslanecký sľub a stal sa tak členom *Národného shromaždenia*. Prvýkrát v pražskom sneme prehovoril dňa 30. januára 1919. Hlinkove prejavy sú uverejnené v monografii Karola Sidora „*Slovenská politika v pražskom sneme 1918 – 1938*“²¹ a jednotlivé reči boli uverejňované aj v denníku *Slovák*.²² V pražskom sneme prezentoval nielen svoje záujmy, ale aj záujmy svojej politickej strany. SĽS a jej predseda si uvedomovali, že politické, hospodárske a kultúrne pomery na Slovensku volajú po radikálnej a okamžitej náprave. Nakoľko príčinou bol centralistický systém, ktorý Slovensko zanedbával, SĽS žiadala záväznosť Pittsburskej dohody a aby bola zaradená do ústavy republiky.²³ Ďalším záujmom a zároveň požiadavkou na základe doliehajúcej hospodárskej krízy bolo, aby finančné úrady postupovali pri daňových exekúciách s najväčšou opatrnosťou, aby bol odstránený tarifový dualizmus a aby primeraná účasť Slovenska na štátnych dodávkach bola zabezpečená zákonom.²⁴ Ďalšími dôležitými požiadavkami boli uznanie Slovenského národa ako národa osobitého, právo slovenčiny na Slovensku a v celom verejnom živote, či riadenie pozemkovej

---

¹⁹MULÍK, Peter. Andrej Hlinka a slovenský konfesionalizmus. In. LETZ, Róbert – MULÍK, Peter (eds.). *Pohľady na osobnosť Andreja Hlinku*. Martin : Matica slovenská, 2009, s. 49.

²⁰HLINKA, Andrej. „Traja katolícki kňazi“ a slovenská politika. IV. In. *Čech*, 1920, roč. 45, č. 341, s. 4-5.

²¹*Andrej Hlinka o sebe a o svojej politike*. s. 60-67; 21. máj 1919 Hlinka prehovoril o Slovenskom stanovisku k reforme manželského práva s. 79-81.

²²Národná suverenita. Reč Andreja Hlinku. In. *Slovák*, 1923, roč. 5, č. 257, s. 3.; Národná suverenita. Reč Andreja Hlinku. In. *Slovák*, 1923, roč. 5, č. 258a, s. 1-2.; Hlinkova obrana kresťanského Slovenska. Skvelá reč Andreja Hlinku. In. *Slovák*, 1925, roč. 7, č. 68 a, s. 1-2.; Nechceme ani 28. Október ani Husa. Koniec reči posl. Hlinku k návrhu o sviatkoch. In. *Slovák*, 1925, roč. 7, č. 69, s. 1-2.

²³Požiadavky Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. In. *Slovák*, 1931, roč. 13, č. 121, s. 1.

²⁴Požiadavky Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. In. *Slovák*..., s. 1.

reformy.²⁵ Všetky požiadavky boli prijaté rezolúciami, ktoré končili slovami: „*Pokiaľ sa toto všetko nestane, dovtedy ani pomyslieť sa nedá na zmierenie medzi slovenským národom a pražskou vládou*“.²⁶ Program strany vychádzal z pápežských sociálnych encyklik *Rerum novarum* a *Quadragesimo anno*, hlásal kresťanský solidarizmus a odmietal liberálnu demokraciu a socializmus. Hlinka bol neodmysliteľnou súčasťou formujúcich sa česko-slovenských vzťahov. Už od svojej mladosti výborne sekundoval hlasistom a taktiež hlásal spoluprácu a vzájomnosť s Čechmi. Podieľal sa na ideovom a programovom formovaní česko-slovenskej vzájomnosti. Na základe jeho konkrétnych osudov, myšlienok a činov sa dá zdokumentovať úroveň česko-slovenských vzťahov. V roku 1906 Hlinka absolvoval prednáškové turné po Čechách a Morave. „*Vtedy ma na rukách nosili a oslavovali Česi, trebárs som ani raz nepovedal, že som Čechom, alebo Čechoslovákom – ale hovoril som, že trpí Benjamin, trpí Slovák, pomozte mu*“.²⁷ Hlinka, ako konzervatívny katolícky kňaz, však Čechom zazlieval ich odklon od cirkvi, ale imponovala mu práca za ich český nacionalizmus. Hlinka nemal v obľube Čechov, ktorí sa vysmievali náboženskému zmýšľaniu Slovákov a chceli z nich urobiť nevercov. S poctivými a kresťanskými Čechmi však cítil a zmýšľal bratsky.²⁸ Mrzelo ho, že Česi vedeli o Slovákoch málo, ale uvedomoval si, že chyba bola aj na slovenskej strane. Hlinka presadzoval autonomistický federalizmus a proti jeho názoru, stál názor, ktorý hovoril o tom, že jedine centralizmus svedčí ČSR. Vláda podporovala práve tento druhý názor. Myšlienky centralizmu sa prejavovali aj u slovenských politikov a Hlinka bol prvý, ktorý rozpoznal centralistický oportunistizmus u slovenských politikov hlavne z okruhu hlasistov ovplyvnených Masarykovou školou politického realizmu.²⁹ Hlinkova myšlienka o autonómii prešla do českej verejnosti až jeho cestou na mierovú konferenciu do Paríža a rozprúdila tak hladinu vnútropolitického života. Česká verejnosť sa rozštiepila na dva

---

²⁵HORSKÝ, Rudolf. Andrej Hlinka na postupu. (Dokončení). In. *Čech*, 1923, roč. 48, č. 343, s. 5.

²⁶HORSKÝ, Rudolf. Andrej Hlinka na postupu. (Dokončení). In. *Čech...*, s. 5.

²⁷HLINKA, Andrej. Treuga Dei. In. *Čech*, 1925, roč. 50, č. 348, s. 2.

²⁸Hlinka jim otevřel oči. In. *Čech*, 1919, roč. 44, č. 128, s. 1-2.

²⁹MAGDOLÉNOVÁ, Anna. Čechoslovakizmus a autonomizmus v prvej ČSR. In. *Historický zborník*, 2000, roč. 10, č. 1, s. 56.

tábory, jeden sympatizoval s Hlinkom a druhý ho považoval za vlastizradcu.³⁰ Hlinka vo svojich prejavoch v poslaneckej snemovni jasne prehlasoval, že Slováci verne stoja a budú stáť pri ČSR.³¹ Ale zároveň pripomínal, že autonómia znamenala pre Slovákov otázku existenčnú, kultúrnu, hospodársku a spoločenskú. Išlo taktiež o otázku náboženskú, ktorá doposiaľ najviac stavala stenu a delila Slovákov a Čechov.³² Hlinka sa odvolával na dokumenty a zmluvy, zaručujúce Slovensku autonómiu a doloženými faktami dokazoval, že na Slovensku sa vládne a hospodári nie ako v zemi bratskej, ale ako v zemi podmanenej. Toto poukazovanie sa mu kládlo za zločin a štvanie. Bojoval so svojim klubom výhradne za autonómiu Slovenska v tom dosahu ako bola od prezidenta Masaryka zaručená v Pittsburskej dohode³³ zo dňa 30. mája 1918. Do jari 1919 však predstavitelia SĽS o Pittsburskej dohode nevedeli, ale v jej duchu a na jej zásadách obnovili svoju stranu. Medzi Slovákami a Čechmi tak vznikla hlboká priepasť, Slováci stratili lásku k Čechom i republike, pričom odcudzenie bolo tak hlboké, že zasiahlo aj katolíkov.³⁴ Periodikum vystupovalo ako proti oficiálnej línii vedenia ľudskej strany stojacej na pozíciách čechoslovakizmu, tak aj proti centralistickej koncepcii štátnej politiky.³⁵ Rudolf Horský tvrdil, že Hlinku bolo možné získať na stranu Čechov, republiky, vládnej koalície a katolíkov naplnením Pittsburskej dohody.³⁶ Hlinka nebol spokojný s rovnoprávnosťou, tvrdil, že tá je len na papieri, ale v skutočnosti je slovenská reč znížená na úroveň maďarskej alebo nemeckej. Legionársky český denník *Národní osvobození* o Hlinkovi napísal: „je najvhodnejšou osobou, ktorá svojim pútavým zjavom a svojou nespornou ľudovosťou môže strhnúť veľké masy slovenského ľudu. Tribún v pravom slova zmysle a rečník akého nemali Slováci od dôb Štúra, Hurbana a Hodžu...Slovák od kosti so

---

³⁰SIDOR, Karol. *Slovenská politika v pražskom sneme. 1918 – 1938. I. časť*. B.m : vlastným nákladom, 1975, s. 106.

³¹Národní shromáždění. In. *Čech*, 1921, roč. 46, č. 27, s. 1-3.

³²Národní shromáždění. In. *Čech...*, s. 3.

³³Odkaz na Pittsburskú dohodu v plnom znení. In. *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. I*. Bratislava : Národné literárne centrum 1998, s. 484-486.

³⁴MAREK, Pavel. Opozície kolem Rudolfa Horského a jeho kritika Šrámkova vedení ČSL. In. MAREK, Pavel (ed.). „*Bíle místa*“ v dějinách československé strany lidové. Olomouc : CDK, 2009, s. 59.

³⁵MAREK, Pavel. Opozície kolem Rudolfa Horského a jeho kritika Šrámkova..., s. 59.

³⁶HORSKÝ, Rudolf. Bez Hlinky to nepůjde. In. *Čech*, 1926, roč. 51, č. 3, s. 2.

*všetkými tónistými i svetlými vlastnosťami slovenského človeka. Vie využítkovať každú slabú stránku politického protivníka pre svoje ciele, rozumie slovenskej duši, ako snád' nikto iný z rovesníkov a vie si ju aj získať.*³⁷ Boli to až príliš silné a chvályhodné slová z ktorých si čitateľ môže vytvoriť vlastný názor nakoľko boli objektívne a vystihujúce pravú podstatu Hlinkovej osobnosti. Príspevok venovaný analýze a jednotlivým Hlinkovým postojom v politike a národe poukazuje na rôznosť povahy a správania sa Andreja Hlinku voči svojim prívržencom i nepriateľom. Z jeho celoživotného pôsobenia zdôrazňujeme najmä Hlinkov význam v politickej činnosti, ktorý spočíva najmä v troch jeho činoch: v jeho vyhlásení, že „tisícročné manželstvo sa nevydarilo...“, ktorým zmenil smer slovenského národného vývoja. Ďalším činom bol odpor proti koncepcii československej národnej jednoty, ktorým pomohol dokončiť proces formovania sa Slovákov v uvedomelý moderný slovenský národ. Tretím činom s politickým významom je jeho cesta na mierovú konferenciu do Paríža v roku 1919, ktorou dokázal, že slovenskú otázku chápal ako problém medzinárodný a nie vnútroštátny. Pri sledovaní jeho politickej dráhy nám nemôže ujsť fakt, že jeho politický život prebiehal v postupných vlnách. Po období vysokej aktivity vždy prišiel odliv.

Resume

In this report we deal with personality of Andrej Hlinka, we shows on its influence in politics and in the Slovak and Czech-Slovak nation. Hlinka had a great influence on the young, politically active people and priests, who regarded him as their „leader“ and „father“. He played a significant role in the requirements of autonomy and the Czech-Slovak relations in the field of religion and politics.

Kľúčové slová: slovenské dejiny, Andrej Hlinka, česko-slovenské vzťahy, autonómia.

Key words: Slovak history, Andrej Hlinka, czech-slovak relations, autonomy.

---

³⁷SIDOR, Karol – VNUK, František. *Andrej Hlinka 1864 – 1938*. Bratislava : LÚČ, 2008, s. 521.

K DEJINÁM TECHNIKY V ČSR

Poznámky k problematike dejín československého automobilizmu v rokoch 1918 – 1948

Notizen zur Problematik der Geschichte des tschechoslowakischen Automobilismus in den Jahren 1918 – 1948

Mikuláš Jančura

Exkurz do automobilizmu na území budúcej Československej republiky do roku 1918

Základy pre automobilizmus v ČSR boli položené už v 90-tych rokoch 19. storočia. Tým sa ČSR radí medzi najstaršie štáty s automobilovou produkciou vôbec. Prvým oficiálne zaregistrovaným automobilom v Rakúsko-Uhorskej monarchii bol *Benz Victoria*, ktorý si v roku 1893 priniesol liberecký textilný podnikateľ, knieža Theodor von Liebig. Považuje za prvého automobilistu na území Čiech. Patril k vášnivým propagátorom rodiaceho sa automobilizmu a nepriamo sa zaslúžil aj o vyrobenie prvého automobilu v Kopřivnici, a to vďaka kontaktom s konštruktérom Karlom Benzom a vtedajším riaditeľom kopřivnickej fabriky *NW*,¹ Hugom Fisherom von Rösselschamm. *NW* sa zameriavala na stavbu železničných vagónov. Nástup automobilizmu v Rakúsko-Uhorsku však neprebíhal intenzitou, ako napr. v západnej Európe. Vo Viedni bolo v roku 1896 registrovaných 30 automobilov.² V nasledujúcom desaťročí bol tento počet desaťnásobný. Pre doplnenie informácií možno uviesť, že v mestách na území Slovenska sa prvé automobily začali objavovať taktiež na prelome 19. a 20. storočia. Napr. v Bratislave boli prvé automobily evidované od roku 1896 a ich vlastními boli veľkoobchodník s vínom, Jozef Palugyay³ a továrnik Gustav Stollwerck.⁴ O aké typy

---

¹Nesseldorfer Wagenbau Gesellschaft.

²HOZÁK, J. *Zrození motorismu a jeho charakter ve vztahu k cestování, cesty a cestování v životě společnosti = Reisen im Leben der Gesellschaft*, sborník příspěvků z konference konané 6. – 8. septembra 1994 v Ústí N. Labem, Ústí N. Labem, 1997, s. 477.

³BUBLINCOVÁ, Bohuslava – VRANOVÁ, Jana. *Bratislavské priority, maximá, kuriozity*. Bratislava : Bratislavská informačná a propagačná služba, 1987, s.123.

automobilov išlo, zdroje neuvádzajú. V Košiciach, sa podľa denníka *Kaschauer Zeitung*, prvý automobil objavil 9. októbra 1900.⁵ Vo vzťahu k územiu budúcej ČSR možno povedať, že od roku 1897, kedy bol uvedený prvý automobil z kopřivnickej *NW*,⁶ do vypuknutia 1. svetovej vojny, tu pôsobili ďalšie 4 automobilky. Boli to, *RAF*,⁷ *Laurin a Klement* (ďalej *L&K*), *Praga* a *Walter*. Postupné rozširovanie automobilizmu na území budúcej ČSR dokladajú aj štatistické údaje.⁸ *Statistická příručka Republiky Československé* z roku 1920 však neuvádza žiadne číselné údaje k počtu automobilov na území Slovenska, ani Podkarpatskej Rusi. Konkrétne čísla sú len odhadované. Zmieňuje sa o nich Ján Tibenský v práci *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*.⁹ Nedostatkem tejto štatistiky je absencia uvedenia druhu automobilov a formy ich vlastníctva.¹⁰ Vo vzťahu k dejinám automobilizmu bolo jedným z rozhodujúcich míľnikov, vypuknutie prvej svetovej vojny. „*Prvá svetová vojna predstavovala hlboký zásah do rozvíjajúceho sa automobilizmu. Väčšina vozidiel bola zabraná pre vojenské účely a súčasne bol zavedený systém udeľovania povolení k odberu pohonných hmôt, ktorý sa v zásade rovnal povoleniu k jazde. Hlboko bol zasiahnutý aj domáci*

---

⁴SZABÓ, Ivan. *Zabudnuté volanty. Zaujímavosti o počiatkoch motorizmu u nás*. Ružomberok : Epos, 2002, s. 21.

⁵Správa „*Prvý automobil v Košiciach*“, informuje o ceste grófa Gejzu Andrásyho zo Sečoviec do Košíc, ktorá trvala 1,5 hodiny. Účelom cesty bola návšteva rodinného sídla. Správa informuje aj o defekte na pneumatike, ktorý si gróf dal opraviť, a ešte v ten deň podnikol spiatočnú cestu. O aký typ automobilu šlo, správa neuvádza. *Kaschauer Zeitung*, 9. 10. 1900, č. 116, roč. 62, *Das erste Automobil in Kaschau*.

⁶Prvý automobil vyrobený na území budúcej ČSR bol *NW Präsident*.

⁷*Reichenberger Automobil Fabrik*. Vlastnil ju Theodor von Liebig, nemala dlhú životnosť, po prvej svetovej vojne zanikla.

⁸K 1. 3. 1910 bolo na území Čiech evidovaných 1067 osobných automobilov, na Morave 219 a Sliezske 62 osobných automobilov. ŠTEMBERK, Jan. *Automobilista v zajiť reality. Vývoj pravidiel silničného provozu v českých zemích v první polovině 20. století*. Praha : Univerzita Karlova, Karolinum, 2008, s. 14. K 30. 6. 1913 to bolo na území Čiech 2412 automobilov, z toho 15 elektromobilov, na Morave 549 automobilov, z toho 2 elektromobily a Sliezske 191 automobilov. *Statistická příručka Republiky Československé I*. Praha : Státní úřad statistický, 1920.

⁹Podľa Jána Tibenského bolo v roku 1910 v Uhorsku evidovaných cca 1000 automobilov. K roku 1918 3500 automobilov, z čoho sa na území Slovenska mohla evidovať cca štvrtina, teda počet od 250-tich k roku 1910, po 875 k roku 1918. TIBENSKÝ, Ján. *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*. Martin : Osveta, 1979, s. 253.

¹⁰Tieto údaje sa v oficiálnych štatistikách objavujú až k rokom 1922 – 1923. *Statistická příručka Republiky Československé 2*. Praha : Státní úřad statistický, 1925. 493 s.

automobilový priemysel, ktorý sa musel preorientovať na zbrojné zákazky. V počítačnom období vojny, kedy sa očakával jej skorý koniec, síce neboli obmedzenia tak razantné, ale od roku 1915 bola výroba a vývoj osobných automobilov zastavovaný. Vo výrobnom programe našli uplatnenie len úžitkové vozidlá, ktoré sa dali využiť pre vojenské účely“.¹¹ Výroba zbrojného charakteru však predpokladala nemalé finančné investície do technického vývoja, z čoho vyplývali početné technické inovácie, preverené v ideálnych podmienkach, v boji. Povojnové obdobie predpokladalo ich aplikáciu do obnovenej výroby civilného charakteru, čo bol jeden z predpokladov pre expanziu v tejto oblasti. Tento jav však nemožno považovať za všeobecný. Expanzia automobilizmu bola do značnej miery determinovaná úrovňou ekonomiky a hospodárstva, na akej sa ten ktorý štát po vojne nachádzal.

Československý automobilizmus v rokoch 1918 – 1938. Náčrt zázemia, rozvoja a kultúry.

V prvých rokoch existencie ČSR, bolo pre domáce automobilky prioritné zaistiť prechod na tzv. mierovú výrobu a vybudovať automobilizmus, ktorý by nadviazal na predvojnovú tradíciu a etabloval sa na domácom a zahraničnom trhu. To predpokladalo aj schopnosť konkurovať západoeurópskym a americkým producentom. 60% priemyslu zdedených po bývalej monarchii sa javilo na danú činnosť ako kvalitné zázemie. „ČSR sa stala ekonomicky najsilnejším a jediným priemyselno-agrárnym štátom z radu nástupníckych krajín ... Z hľadiska všeobecnej charakteristiky ekonomiky Československa si štát aj v ďalších rokoch zachovával priemyselno-agrárny charakter.... Absolútnym objemom priemyselnej výroby na 1 obyvateľa stála ČSR na 9. až 10. mieste v celosvetovom rebríčku“.¹² S týmto údajom je však nutné narábať opatrne, nakoľko „postavenie ekonomiky Slovenska v rámci ČSR v porovnaní s českými krajinami vo vzťahu k ploche územia i počtu obyvateľov výrazne zaostávalo.“¹³ Formovanie domáceho hospodárskeho zázemia bol však komplikovaný proces, ktorý vyžadoval množstvo hospodársko-ekonomických opatrení so širším

---

¹¹ŠTEMBERK J. *Automobilista v zajetí reality...*, s. 15.

¹²MARTULIAK, Pavol – FREMAL, Karol. *Dejiny Slovenska v rokoch 1914 – 1945*. Banská Bystrica : Duma, 2007, s. 55-56.

¹³MARTULIAK, P. – FREMAL, K. *Dejiny Slovenska v rokoch 1914 – 1945...*, s. 56.

časovým horizontom ich príprav a realizácie. Medzi najdôležitejšie opatrenia, ktoré sa priamo dotýkali aj priority vybudovania domáceho automobilizmu, patrila nostrifikácia priemyslu, bankovníctva, menová odluka¹⁴ a colná bariéra za účelom ochrany domáceho trhu, v časovom rozmedzí od roku 1918 do polovice 20-tých rokov.¹⁵ Určité colné úľavy boli zavedené až po roku 1925.¹⁶ Nostrifikácia priemyslu a bankovníctva sa dotýkala hlavne tých automobiliek, ktorých sídlo bolo po ich transformáciách na akciové spoločnosti prenesené do Viedne, ich kapitál sa nachádzal vo viedenských bankách¹⁷, prípadne tých automobiliek, ktoré boli s rakúskymi bankami v úverovom spojení.¹⁸ Ochranná colná bariéra však vo vzťahu k rozvoju domáceho automobilizmu pôsobila ako „dvojsieťná zbraň“. Podľa Jana Štemberka, „*clá nemali zaistiť vyššie príjmy výrobcov, ale ochrániť domácu výrobu pred zahraničnou konkurenciou. Z pohľadu národného hospodárstva sa tak prostredníctvom colnej priehrady podarilo uchrániť a vybudovať domáci automobilový priemysel*“.¹⁹

---

¹⁴LACINA, Vlastislav. *Formování československé ekonomiky 1918 – 1923*. Praha : Academia, 1990.

¹⁵Najvyššie dovozné clo bolo uvalené na luxusné predmety, teda aj na automobily. V roku 1920 boli colné prirážky odstupňované v rozmedzí 200-900%. PRŮCHA, Václav, (ed.). *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 1. Díl, období 1918 – 1945*. Brno : Nakladatelství Doplněk, 2004, s. 101.

¹⁶SEKANINA, Milan. *Kdy nám bylo nejhůře, Hospodářská krize 30-tých let 20. století v Československu*. Praha : Libri, 2004.

¹⁷NW sa na akciovú spoločnosť s prevádzkovým kapitálom dvoch miliónov Rakúskych korún, transformovala v roku 1891, jej sídlo bolo prenesené do Viedne a do Kopřivnice sa presunulo až v roku 1921. Od roku 1921 firma vystupuje pod názvom *Tatra*. PAVLŮSEK, Alois – PAVLŮSEK, Ondřej. *České sportovní automobily od roku 1906 po současnost*. Brno : Computer press, 2005. JANÍK, Martin. *Tatra, osobní a sportovní automobily Tatra a NW*. Brno : Computer press, 2008.

¹⁸L&K bola v úverovom spojení s pražskou filiálkou *Viedenskej Banky pre zeme rakúske (Österreichische Ländebank)*. Neskôr sa jej hlavnou finančnou oporou stala *Živnostenská banka*. Od 1. 1. 1907 sa firma transformovala na akciovú spoločnosť pod názvom *Laurin & Klement, akciová společnost, továrna automobilů v Mladé Boleslavi*, s prevádzkovým kapitálom 2,5 milióna Rakúskych korún. JAKUBEC, Ivan. Výrobná automobilů jako výrobná rychlosti, Firma Laurin & Klement v Mladé Boleslavi. In. BLŮMLOVÁ, D. – RAUCHOVÁ, J. (eds.). *Čas rychlých kol a křidel aneb mezi Laurinem a Kašparem, Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*. České Budějovice : Jihočeská Univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2008, s. 148-181.

¹⁹ŠTEMBERK J. *Automobilista v zajetí reality...*, s. 16.

Ako uvádza aj Adolf Kuba: „*Nakoľko sa v danej dobe nedalo rátať s väčším exportom, zameral priemysel svoju pozornosť na domáce odbytištia. Preto bola až do konca 20-tych rokov jednou z hlavných starostí našich automobilových koncernov ochrana domáceho trhu pred zahraničnou konkurenciou. Jednotlivé domáce automobilky síce po vojne rozšírili svoje výrobné priestory a zmodernizovali strojné vybavenie, no napriek tomu nedokázali vyrovnať nárast vo vývoji a technológiách, akými disponovali zahraničné, z pravidla americké firmy*“.²⁰ Protichodnosť týchto opatrení reprezentuje hlavne fakt, že približne až do polovice 20-tych rokov prevládala v ČSR k rozvoju automobilizmu stále zdržanlivý vzťah. Vychádzal z vysokých nadobúdacích cien automobilov a ich nedostupnosti širším vrstvám obyvateľstva. Dôvodom boli práve vysoké ochranné clá na dovoz automobilov zahraničných značiek, na čom sa automobiloví a dopravní historici taktiež zhodujú. Osobitnou skupinou opatrení za účelom vybudovania domáceho automobilizmu boli obchodné fúzie automobiliek s priemyselnými gigantmi. Fúzia firmy *Tatra* s koncernom *Ringhofferove závody*, z roku 1922, fúzia firmy *L&K* so *Škodovými závodmi* z roku 1925²¹ a fúzia firmy *Praga* s koncernom *ČKD*, mali automobilky finančne zastrešiť. Pozitívna účinnosť týchto opatrení sa začala prejavovať postupne v 2. polovici 20-tych a na prelome 20-tych a 30-tych rokov. Tento postupný zvrät súvisel aj s početnými technickými inováciami automobilov a s postupnou zmenou kultúrno-spoločenskej klímy. Automobil sa totiž v tomto období stáva nie len bežným dopravným prostriedkom, ale aj symbolom a osobitým prejavom moderného životného štýlu. Vlastníctvo automobilu odrážalo tiež spoločenský status a postavenie jeho majiteľa. K pôvodnému počtu automobiliek, ktoré vznikli ešte pred prvou svetovou vojnou, pribudli *Aero*, *Wikow*, „*Z*“ (Brnenská zbrojovka) a *Jawa*, ktorá sa zameriavala na motocykle, ale tiež na malé športové automobily. Samostatnú skupinu, v rámci automobilizmu v ČSR, predstavovali súkromné karosárske firmy.²²

---

²⁰KUBA, Adolf. *Atlas našich automobilů 2 (1914 – 1928)*. Praha : Nakladatelství dopravy a spojů, 1988, s. 7.

²¹Po roku 1925 sa tiež mení názov firmy, z *L&K*, na *Škoda*.

²²Bibliografický súpis *Pramene k dejinám výroby cestných motorových vozidiel na území Československa* od Mariána Šumana, uvádza počet 309-tich súkromných karosárskych firiem na území medzivojnovej ČSR. ŠUMAN-HREBLAY, Marián. *Pramene k dejinám výroby cestných motorových vozidiel na území Československa*

Tie pracovali buď na objednávku automobiliek, alebo na priamu objednávku klienta, ktorý si karosériu dal vyrobiť. Firmy ako napr. *Karosserie Sodomka, Karosárna Uhlík, Karoserie Petera*, alebo *Bohemia*, vytvárali kreácie, ktoré kvalitatívne nezaostávali ani za svetovou konkurenciou v tejto oblasti. Dôvodom pre rozmach tohto odvetvia boli hlavne moderné trendy v umení, príznačné pre 30-te roky 20. storočia. Podľa Jana Tulisa si práve tie „našli odozvu i v priemyselnom dizajne. Prvky „art deco“, často používané v dizajne karosérií v 20-tych rokoch boli postupne nahradzované prvkami s aerodynamickými siluetami. Zásadnou v tomto ohľade bola výstava „A century of progress“ v roku 1933 v Chicagu. Tu sa širokej verejnosti predstavil nový dizajn automobilových karosérií, ktorý mal veľmi blízko k línii trupov lietadiel“.²³ Počet automobiliek a kvalita ich produkcie priniesla ČSR v tejto oblasti pevnú pozíciu v deviatke svetových automobilových producentov. Nešlo však o vysoké počty vyrobených automobilov. Automobilizmus v ČSR zaostával počas celého medzivojnového obdobia za západoeurópskym priemerom práve z kvantitatívneho hľadiska.²⁴ Situácia za začala meniť začiatkom 30-tych rokov, kedy narastá percentuálny počet automobilov domácej výroby a zaznamenáva sa nárast celkového počtu osobných automobilov v ČSR.²⁵ Dopad svetovej hospodárskej krízy v roku 1933 však spôsobil stagnáciu v tejto oblasti, nakoľko paralyzoval hlavne kúpyschopnosť obyvateľstva. V časovom rozmedzí rokov 1933 – 1938, sa situácia opäť zmenila, čo dokladá aj nárast počtu registrovaných osobných

---

v rokoch 1815 – 1965. Liptovský Mikuláš : Autoantikvariát, 1991. S týmto údajom je však nutné narábať opatrne. Nerozlišuje karosárne v pravom zmysle slova, od malých živnostenských dielní, zameraných napr. na opravy, alebo úpravy karosérií (pozn. autora).

²³TULIS, Jan. *J. Sodomka, pohľad do historie firmy Sodomka a ďalších československých karosáren*. Brno : Computer Press, 2010, s. 55.

²⁴Štatistické údaje dokladajú k roku 1928 počet 243 osôb na jeden automobil, pričom západoeurópsky priemer predstavoval cca 33 osôb na jeden automobil. *Štatistická ročenka Republiky Československé*. Praha : Státní úřad statistický, 1934, s. 304.

ŠTEMBERK J. *Automobilista v zajiť reality...*, s. 18.

²⁵Štatistika uvádza k roku 1928 počet 25 111 osobných automobilov a k roku 1933 počet 67 385 osobných automobilov v rámci ČSR (z čoho na Slovensku 6370) . Počet osôb na jedno motorové vozidlo je k roku 1933, 99. *Štatistická ročenka Republiky Československé...*, s. 304.

automobilov, ale aj nárast počtu automobilov domácej produkcie.²⁶ Z domácich značiek dominovala v predajnosti *Praga*, nasledovala *Tatra*, *Škoda*, *Walter* a *Zbrojovka*.²⁷ Vedúce postavenie si udržiavali málolitrážne automobily, z dôvodu nízkych prevádzkových nákladov a pomerne nízkych nadobúdacích cien. S osobitným zreteľom na kultúrny aspekt danej problematiky, nemožno vynechať fenomén propagácie automobilizmu. Predstavoval jeho dôležitú časť a aj na území ČSR prebiehal na niekoľkých úrovniach. Jednou z hlavných aktivít bolo usporadúvanie autosalónov, na ktorých sa prezentovali automobilové novinky domácich a zahraničných výrobcov. Popri vystavovaní automobilov boli tiež ponúkané rôzne propagačné materiály a pod. Na prelome 19. a 20. storočia, boli výstavy automobilov súčasťou rozsiahlejších technických výstav. Samostatným podujatím sa stali až v období po prvej svetovej vojne, kedy automobilizmus zaznamenáva intenzívnejší rozmach.²⁸ Ďalším druhom propagačných aktivít bolo usporadúvanie tzv. „*Concourse d'elegance*“.²⁹ Išlo o podujatia kultúrno-spoločenského charakteru, kde boli automobily prezentované súkromnými majiteľmi, ktorí sa súťaže zúčastnili na základe prihlášky. Zostavená komisia mala na základe určitých kritérií vyhodnotiť najelegantnejší automobil (podľa kategórie). Nehodnotila však len automobily, ale aj oblečenie, štýl a celkové vystupovanie posádok. Podujatí tohto druhu sa aktívne zúčastňovali väčšinou príslušníci vyšších spoločenských vrstiev a tiež osobnosti z oblasti, umenia, verejného života a pod. Jedna zo známejších „*Concourse d'elegance*“ v stredo európskom priestore sa konala aj na území Slovenska, v Piešťanoch.³⁰ Dôležitou zložkou

---

²⁶K decembru 1936 bolo v rámci ČSR evidovaných 84 844 osobných automobilov. *Statistická ročenka Republiky Československé*. Praha : Národní úřad statistický, 1938, s. 118.

V auguste 1938 to bolo už 99 290 osobných automobilov. ŠTEMBERK J. *Automobilista v zajetí reality...*, s. 19-20.

²⁷KUBA, Adolf – SPREMO, Milan. *Atlas našich automobilů 3 (1929 – 1936)*. Praha : Nakladatelství dopravy a spojů , 1989, s. 6.

²⁸Detailnejší náhľad do usporadúvania autosalónov a automobilových výstav v rámci územia ČSR zaoberá Jan Králík v práci *Století motorismu, automobil v českých zemích*. KRÁLÍK, Jan. *Století motorismu, automobil v českých zemích*. Brno : BVV, 2001.

²⁹„Súťaže elegancie“. V ČSR sa používal pôvodný francúzsky názov. Prvé podujatie tohto typu v Európe sa konalo v Nice.

³⁰1. ročník *Piešťanských zlatých stúh* sa konal v máji 1932. Bol organizovaný *Klubom slovenských automobilistov* v spolupráci so *Slovenskými motorklubom*, hotelom

propagácie automobilizmu bola aj činnosť združení organizovaného motorizmu.³¹ V rámci územia ČSR pôsobili ako záujmové organizácie združujúce majiteľov rôznych druhov osobných automobilov a motocyklov. Vznikali na základe povolení, a pod záštitou ministerstva vnútra, alebo krajských policajných riaditeľstiev. Disponovali stanovami a členskou hierarchiou. Medzi ich aktivity patrili rôzne druhy právnej výpomoci automobilistom,³² organizovanie tzv. jász pravidelnosti, spoľahlivosti, pretekov, súťaží elegancie a výpomoc vo veciach technického udržiavania cestných komunikácií a dopravného značenia.³³ Väčšina ich aktivít prebiehala na úrovni domácej, ale aj zahraničnej medzi klubovej spolupráce. Na území Slovenska pôsobilo niekoľko klubov, ktoré vyvíjali v prospech propagácie automobilizmu značnú aktivitu. Najstarším bol *Klub slovenských automobilistov*, založený v decembri 1920 v Bratislave.³⁴ V rámci Bratislavy pôsobil aj *Slovenský motorklub*. Založený bol 16. mája 1924 a jeho stanovy boli schválené 13. augusta 1924.³⁵ Klub sa definoval ako „*odborné, vedecké, športové a spoločenské stredisko k povzneseniu a hájeniu záujmov motorového športu vo všetkých jeho odvetviach na Slovensku. ... Činnosť klubu vzťahuje sa na všetky opatrenia a prostriedky, ktorými možno doceliť povznesenie motorového športu a dopravy a uskutočniť hájenie záujmov automobilizmu a motocyklizmu*“.³⁶ *Slovenský motorklub* bol zároveň „jediný zmiešaný automobilistický a motocyklistický klub na Slovensku,“³⁷ čo ho odlišovalo od staršieho *Klubu slovenských automobilistov*.³⁸

Thermia Palace a klubom *Zitonia* v Piešťanoch. Od roku 1932 bolo zorganizovaných 6 ročníkov tohto podujatia. Po marci 1939 bolo zrušené. Tradícia *Piešťanských zlatých stúh* sa obnovila až po roku 1989. SZABÓ I. *Zabudnuté volanty...*, s. 82.

³¹Problematikou združení organizovaného motorizmu v ČSR sa zaoberá aj doktorand Filozofickej fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Mgr. Milan Rudík.

³²SZABÓ I. *Zabudnuté volanty...*, 2002.

³³ŠTEMBERK, J. *Automobilista v zafetí reality...*, 2008.

³⁴SZABÓ I. *Zabudnuté volanty...*, s. 33-35.

³⁵Slovenský národný archív (SNA) v Bratislave, fond Policajné riaditeľstvo, šk. 122, i. č. 122/12, č. dok. 3818/1927.

³⁶SNA v Bratislave, fond Policajné riaditeľstvo, šk. 122, i. č. 122/13, č. dok. 3818/1927.

³⁷SZABÓ I. *Zabudnuté volanty...*, s. 33-35.

³⁸V rámci Bratislavy pôsobili taktiež *Liga československých automobilistov* a odbočka *Autoklubu Republiky Československé*. Záznamy k týmto združeniam sú však neúplné. SNA v Bratislave, fond Policajné riaditeľstvo, šk. 123.

Na východnom Slovensku pôsobil *Motoklub*, založený v roku 1925, a *Autoklub Košice*, ktorý bol založený v roku 1927. Na základe dohody a tiež rady zo strany pražského *Autoklubu Republiky Československé*, splynuli pod spoločným názvom *Autoklub Košice*.³⁹ Počas svojej existencie zorganizoval množstvo motoristických podujatí, z ktorých niekoľko nieslo slovenský primát. V rámci územia Slovenska pôsobili združenia tohto typu aj napr. v Banskej Bystrici, alebo Žiline.⁴⁰ Špecifickou skupinou propagácie automobilizmu bola tiež podpora cestovateľských výprav jednotlivcov. Automobilky poskytli na tieto účely ich sériové vozidlá. Z českých možno spomenúť africkú výpravu prírodovedca Dr. Jiřího Bauma na automobile *Tatra 11*,⁴¹ alebo známu výpravu dvojice Miroslav Zikmund a Jiří Hanzelka na *Tatre 87*. Zo slovenského prostredia je známa výprava naprieč Európou a Afrikou, ktorú v rokoch 1933 – 1937 podnikol obchodník z Lovinobane, Jozef Záhradník, na automobile *Tatra 11 kabriolet*. Bol jeho súkromným automobilom, svojpomocne upraveným na dodávku.⁴² Výpravu financoval vlastnými nákladmi. Je pochopiteľné, že úspech takýchto výprav bol automobilkami následne marketingovo využitý v ich prospech.

Náčrt situácie v československom automobilizme v rokoch 1939 – 1948

Markantným zásahom do rozvoja automobilizmu v ČSR, bola mocenská expanzia nacistického Nemecka, ktorá následne vyústila

---

³⁹Bližšie informácie k aktivitám tohto združenia poskytuje vlastné periodikum *Vestník Košického autoklubu*, Zbierka čísel v rozmedzí rokov 1927 – 1938 sa nachádza v Slovenskej národnej knižnici v Martine. Parciálny a čiastočne zachovaný archívny materiál týkajúci sa *Autoklubu Košice* sa nachádza v Archíve mesta Košíc, v rámci fondu Magistrát mesta Košice (1923 – 1938). Archív mesta Košíc, Fond Magistrát mesta Košice (1923 – 1938), šk. 100, Košický autoklub.

⁴⁰Činnosť a aktivity jednotlivých autoklubov pôsobiacich na území ČSR markantne ovplyvnili mnichovské udalosti z roku 1938 a marcové udalosti z roku 1939. Všetky slovenské združenia organizovaného motorizmu splynuli do centrálneho *Autoklubu Slovenskej krajiny* v zmysle vládneho nariadenia zo dňa 5. januára 1939. Po vypuknutí druhej svetovej vojny bola ich činnosť úplne zastavená. SNA v Bratislave, fond Policajné riaditeľstvo, šk. 122, i. č. 122/245, č. dok. 1685/39.

⁴¹SZABÓ, Ivan. Automobily Tatra v službách cestovateľského priekopníka Dr. Jiřího Bauma. In. *Veterán Sk*, 2006, roč. 1, č. 12, s. 24-27.

⁴²SZABÓ, Ivan. Túlavý automobilista zo Slovenska. In. *Veterán Sk*, 2008, roč. 3, č. 4, s. 45-47.

do vypuknutia druhej svetovej vojny. Vojenský konflikt mal za následok opätovné preorientovanie výroby na vojenský charakter. Produkcia a predaj osobných automobilov stagnovala.⁴³ Využívanie osobných automobilov na súkromné účely bolo obmedzené, viazané na povolenia k jazde a na prídely pohonných hmôt, ktoré boli vydávané už od roku 1939. Z dôvodu obmedzenej distribúcie benzínu a nafty, bolo nutné preparovať hlavne nákladné automobily a autobusy, na alternatívne palivo, drevoplyn. Dôvodom bolo zaistenie chodu automobilovej dopravy, ktorá sa obmedzila zväčša na prevádzku automobilov slúžiacich verejným potrebám.⁴⁴

Stagnácia rozvoja osobného automobilizmu pretrvávala aj v rokoch 1945 – 1948. Nestabilná hospodársko-politická situácia, nedostatok pohonných hmôt, náhradných dielov a surovín na ich výrobu boli hlavnými dôvodmi. Predstava o obnovení domáceho automobilizmu bola nejasná, čoho parciálnou príčinou bolo aj znárodnenie priemyselných podnikov, medzi ktoré spadali aj automobilky. K situácii v československom automobilizme v rokoch 1945 – 1948 sa Jan Tuček vyjadril nasledovne: „*Situácia v povojnovom Československom automobilovom priemysle bola dosť neprehľadná, krížili sa najrôznejšie záujmy a tlaky, pričom predstavy ministerských úradníkov boli veľakrát značne vzdialené od reality*“.⁴⁵

Nekonzistentnosť a neschopnosť realizácie rôznych plánov dokladá aj návrh koncepcie povojnového vývoja automobilizmu, ktorý vznikol už v roku 1946. Alois a Ondřej Pavlůšek ho vo svojej práci *České sportovní automobily* interpretujú ako „*megalomanský a absolútne sa vymykajúci možnostiam domáceho hospodárstva*“.⁴⁶

---

⁴³Až na niekoľko výnimiek, ako napr. dodávky automobilov *Tatra 87*, pre dôstojníkov Wehrmachtu.

⁴⁴ŠTEMBERK J. *Automobilista v zajetí reality...*, 2008. Túto skutočnosť dokladá aj nárast počtu nákladných automobilov. K roku 1946 to bol dvojnásobok v porovnaní so stavom z roku 1938.

⁴⁵TUČEK, Jan. *Tatra 603, historie, přestavby, sport*. Praha : Grada publishing, 2005, s. 18.

⁴⁶PAVLŮSEK, A. – PAVLŮSEK, O. *České sportovní automobily...*, s. 113.

„*Hlavným princípom tejto koncepcie bolo plánované riadenie ktoré malo odstrániť predvojnovú roztrieštenosť ponuky a živelný vývoj navzájom si konkurujúcich automobiliek. Uvažovalo sa dokonca o výstavbe novej veľkej automobilky, strategicky umiestnenej v blízkosti veľkých železniární a navyše pri brehu splavnej rieky, alebo kanála. ... Hlavný záujem orgánov centrálného plánovania sa tiež preniesol na zjednotenie modelovej politiky a vyústil do návrhu, podľa ktorého by sa*

Obdobie 1945 – 1948 sa teda nieslo v znamení provizória, teoretických koncepcií budúceho vývoja automobilizmu a nádejí, ktoré však definitívne zmaril politický prevrat z roku 1948 a následne nastolený komunistický režim.

Das Resümee

Der Beitrag beschäftigt sich mit dem Anschau der ausgewählten Schlüsselpunkten im Verhältniss zur Problematik des tschechoslowakischen Automobilismus in den Jahren 1918 – 1948. Das Ziel ist die Forschungsarbeit des Autor im Rahmen zu presentieren. Die Einleitung nähert die Situation im einheimischen Automobilismus bis 1918 an. Der Kern des Beitrags beschäftigt sich mit der Anschau des Hintergrundes, der Entwicklung und der Kultur des Automobilismus in der Tschechoslowakischen Republik bis 1938. Der Autor weist auf die Verbindungen zwischen der Automobilentwicklung und dem Aufbau der einheimischen Wirtschaft an. Dazu weist der Autor auch auf dem Kultur und Gesellschaftsaspekt der Problematik an, mit Anmerkung auf die Propagation des Automobiles und des Automobilismus. Die Anschau der Schlüsselpunkten in den Jahren 1939 – 1948, wie z. B. der Einfluss des 2. Weltkrieges, oder die Lage des Nachkriegsprovisoriums, beendet den Beitrag.

Kľúčové slová: automobilová história, československý automobilizmus, technika, hospodárstvo, hmotná kultúra.

Schlüsselworte: Automobilgeschichte, Tschecho-slowakischer Automobilismus, Technik, Wirtschaft, Materielle Kultur.

---

v Československu mali vyrábať tri základné typy osobných vozidiel: štandardné štvorsedadlové automobily (ročná produkcia 75 000-100 000 kusov), stredné päťsedadlové (ročná produkcia 25 000 kusov) a veľké šesťmiestne limuzíny (s ročnou produkciou 6-10 000 kusov)“.

Kozmonautika v periodiku pre verejnosť: úspechy na dvoch stranách

Space travel in the journal for public: achievements on the two sides

Milada Jakubecová

Príspevok je zameraný na prezentáciu kozmonautiky v periodikách, osobitne dvoch konkrétnych udalostí, ktorých komparácia ukazuje na spôsob, akým boli podávané informácie verejnosti.

Konkrétne tu ide o porovnanie úspechov dvoch krajín, stojacich nielen v tejto oblasti, v konkrétnom období Studenej vojny proti sebe. O porovnanie dvoch veľkých úspechov kozmonautiky a ich podanie bežnej laickej verejnosti v Československu. Aj keď je medzi týmito vybranými udalosťami značná časová medzera, na porovnanie sa javia najlepšimi adeptmi, nakoľko obe vyvolali značné reakcie ako u laickej verejnosti, tak aj u odborníkov. Prvým z týchto úspechov je prvý človek vo vesmíre a druhým prvý človek prechádzajúci sa na inom vesmírnom telese, ako je planéta Zem. Úlohu pri výbere zohralo samozrejme aj to, že je potrebné porovnať podanie sovietskeho a amerického úspechu v prekonávaní vesmíru a to napriek tomu že tí, ktorí tieto projekty schvaľovali, pravdepodobne nemali v prvom rade na mysli vedecký pokrok, ale svoje prvenstvo v tejto oblasti predbiehania sa. To je aj najväčší dôvod ukončenia mnohých projektov v neskoršom období.

Už na začiatku prieskumu bolo samozrejmé, že v uverejnených článkoch budú rozdiely. Nie je to nič prekvapujúce a táto štúdia nebola uskutočnená so žiadnymi ilúziami. Je samozrejme potrebné na tieto rozdiely poukázať, no zároveň aj upraviť prevažujúci zaužívaný názor o tom, ako bola verejnosť informovaná o západných úspechoch. Súčasťou tejto štúdie bola aj náhodná anketa, ktorá ukázala, že väčšina ľudí je toho názoru, že o amerických úspechoch periodiká nepriniesli žiadny alebo len veľmi malý kúsok informácií. Správa o tom, že Jurij Gagarin vyletel do vesmíru, obletel Zem a úspešne sa živý vrátil, obišla mnohé krajiny ešte v ten deň, kedy sa táto udalosť stala. Informovať širokú verejnosť a to nielen v ZSSR a krajinách sovietskeho bloku, ale aj západnú verejnosť pravdepodobne nebol až taký problém, keďže

samotný let trval cca. hodinu a pol a prebiehal v ranných hodinách. A ako sa vyjadril Dr. Grygar, pre ľudí pracujúcich v tejto oblasti – oblasti astronómie a kozmonautiky - to nebol úplný šok, pretože to čakali, aj keď nie tak skoro. Ale laická verejnosť nie. A to aj vďaka utajovaniu akejkoľvek prípravy tohto letu.

Inak tomu s rýchlou týchto správ nebolo ani v Československu. Ešte dvanásteho apríla v roku 1961 bolo vydané špeciálne číslo Rudého práva. V tomto mimoriadnom vydaní informovali o víťazstve komunizmu a sovietskeho ľudu: „Všetky veľké západné agentúry okamžite prerušili svoje bežné vysielanie...“ Už tu sa samozrejme objavuje správa TASSU, ktorá je publikovaná aj v neskorších číslach, takisto je to aj z blahoželaniami rôznych osobností.¹ Titulná strana zo dňa 13. apríla 1961 hlásala palcovými titulkami: „Človek vo vesmíre- víťazstvo sovietskeho ľudu, víťazstvo sovietskej vedy...“ Súčasťou týchto článkov boli neodmysliteľné výzvy pre všetkých ku svetovému mieru. Až potom sa ich autori dostali ku konkrétnym veciam týkajúcim sa letu. Opis letu samozrejme ubezpečoval čitateľa, že všetko bolo v absolútnom poriadku a pilotovi nič nehrozilo.² Hneď na ďalší deň sa v tlači rozoberal tento let ako najväčší úspech sovietskej vedy a práce ľudu s pripomenutím, že je samozrejme že práve komunistická veľmoc, ktorá robí všetko v službe mieru a rozvoja človeka, dosiahla ako prvá takýto úspech.³ V jednom z článkov jeho autor podotýka, že táto udalosť má z rôznych iných významov, ktoré sú samozrejme veľmi dôležité, ten najdôležitejší práve politický. A tým bolo víťazstvo komunizmu a socializmu. Napriek tejto významnej udalosti je však potrebné myslieť aj na ďalších ľudí vo svete, najmä tých, ktorí žijú v chudobe a vykorisťovaní. Nezabudlo sa ani na sprostredkovanie reakcie svojho najväčšieho a v tom čase v oblasti kozmonautiky aj jediného protivníka – USA. Generál White sa o tom vyjadril ako o veľkej hrozbe pre USA. Odpoveďou na jeho slová v článku bolo, že ZSSR predsa všetko robí iba pre mier a v mene

---

¹Redakcia. Celý svet v obdive. In. *Rudé právo*, roč. 41, 12. 4. 1961, mim. vydanie, s. 2.

²TASS. Správa TASS o prvom letu človeka do kosmického priestoru. In. *Rudé právo*, roč. 41, 13. 4. 1961, č. 102, s. 1.

³Redakcia. Po letu kolem Země přistál major Gagarin s kosmickou lodí ve stanovené oblasti. In. *Rudé právo*, roč. 41, 13. 4. 1961, č. 102, s. 1.

mieru a vedeckého pokroku a tento čin nemá nič spoločné so špionážou a ani ničím podobným.⁴

Mnoho priestoru na stránkach bolo venovaného príspevkom vedeckých predstaviteľov, ako boli napríklad členovia ČSAV,⁵ alebo dekan fakulty Vysoké školy strojní v Plzni.⁶ A popri tom samozrejme neustále pripomínanie všetkých projektov v oblasti kozmonautiky, v ktorých boli v ZSSR doteraz prví (Sputnik, Lajka...). Úspechy boli opisované ako historický medzník plný poetických slov.⁷ Tento sovietsky úspech však veľmi dobre poslúžil oslave režimu – pretože podľa všadeprítomných slov, len vďaka tomuto režimu mohla technika pokročiť natoľko, aby bolo možné do vesmíru vyletieť. Taktiež zohralo svoju rolu tvrdenie, že to bol úspech celého ľudstva a teda nielen tohto – sovietskeho národa. Tým chceli pravdepodobne ukázať, že oni si napriek tomu, že to bola predovšetkým ich zásluha, neprivlastňujú tento úspech, ktorý by zaostalé cárské Rusko nikdy nedokázalo... Tieto slová boli uverejnené v periodikách ako vyhlásenie ÚV KSSZ z 12. apríla 1961.⁸ Na titulnej strane sa upozorňovalo aj na list prezidenta Antonína Novotného ale aj Viliama Širokého, ktorý odoslali do Moskvy ako blahoželanie.⁹ Samozrejme sa to nezaobišlo bez porovnania s tým, čo dosiahlo alebo sľubovalo USA. Podľa toho v danom čase Američania uskutočňovali len lety po balistických dráhach, ale nie skutočný let do vesmíru a už vôbec nie okolo zeme tak, ako to urobili v ZSSR. Tiež nezabudli upozorniť nato, že USA pravdepodobne nedbá na bezpečnosť svojich kozmonautov, keď ich raketa má byť ľahšia ako sovietska - to podľa interpretácie na stránkach Rudého práva muselo znamenať len jedno - že v ich rakete nebudú všetky dôležité prístroje. Nepripúšťali, že americké rakety

---

⁴Redakcia. Triumf pokroku, vítězství budoucnosti. In. *Rudé právo*, roč. 41, 13. 4. 1961, č. 102, s. 1.

⁵MACEK, Jozef. Vítězíme nad přírodou, voláme k míru. In. *Rudé právo*, roč. 41, 13. 4. 1961, č. 102, s. 2.

⁶BUKOVSKY, Jan. Kolosální úspěch. In. *Rudé právo*, roč. 41, 13. 4. 1961, č. 102, s. 1.

⁷Redakcia. Přehled sovětského pronikání do kosmického prostoru. In. *Rudé právo*, roč. 41, 13. 4. 1961, č. 102, s. 2.

⁸UV KSSZ. Výzva ÚV KSSZ... In. *Pravda*, roč. XLII, 13. 4. 1961, č. 101, s. 1.

⁹Blahopřání ÚVKŠČ a vlády. In. *Rudé právo*, roč. 41, 13. 4. 1961, č. 102, s. 1.

a ich súčasti môžu byť kompaktnéjšie.¹⁰ Na doplnenie boli uverejnené aj rozhovory a telegramy N. Chruščova s Jurijom Gagarinom a tiež veľmi stručný Gagarinov životopis.¹¹

Na mnohých miestach sa objavujú aj prvé reakcie zahraničných vlád a periodik ako napríklad v Belgicku, Francúzsku, Poľsku, Nemecku...¹² Nasledujúce číslo prináša okrem sprostredkovania blahoprianí známych osobností, ako bol napríklad aj Charlie Chaplin, rozhovor so samotným Gagarinom. Takmer celé vydanie Rudého práva zo 14. apríla je venované tejto udalosti, jej významu vo svete a tomu, že človek je vládcom na zemi a len vďaka jeho snahe vyletel prvý človek do vesmíru. Prirovnávajúc ho ku Kolumbovi vesmíru padlo aj vyjadrenie o tom, že je to niečo oveľa lepšie ako objavenie Ameriky. Let je využívaný aj ako výzva k mieru s odôvodnením, že veda a ľudský génus je dôležitejší ako vojny a činy pomätencov.¹³ Ďalšie číslo sa nezaobišlo bez zdĺhavého opisu Gagarinovej návštevy v Moskve ale aj kompletného prepisu Chruščovovho a Gagarinovho prejavu k jeho letu. Na titulnej strane nechýba správa o oceneniach, ktoré boli Gagarinovi odovzdané.¹⁴ Nakoľko sa prezident USA nechal počuť oveľa skôr ako sa cesta na Mesiac udiala, že sa tam Američania chystajú, nebol to pre svet šok. Správa o lete na mesiac prišla do Československa hneď po tom, ako sa udiala, nakoľko o tom, že Američania letia na mesiac, vedel celý svet. 16. júla v roku 1969 sa veľkým titulkom ohlásila táto udalosť hneď na titulnej strane.¹⁵ Na rozdiel od Gagarina, tejto ceste na Mesiac na titulnej strane nevenovali veľa priestoru a tak dokončenie článku pokračovalo až na predposlednej strane. Samozrejme nebol ani článkom venovaný až taký rozsah, no napriek tomu boli prvé dni letu články dostatočne rozsiahle. Hneď prvý článok, v ktorom autor

---

¹⁰MORÁVEK, Milan. Dúkaz prvenství. In. *Rudé právo*, roč. 41, 13. 4. 1961, č. 102, s. 2.

¹¹Rozhovor N. Chruščova s prvým kozmonauten J. A. Gagarinem. In. *Rudé právo*, roč. 41, 13. 4. 1961, č. 102, s. 1 a 3

Životopis Jurije Gagarina. In. *Rudé právo*, roč. 41, 13. 4. 1961, č. 102, s. 3.

¹²Redakcia. Celý svet žasne a jašá. In. *Východoslovenské noviny*, roč. X, 13. 4. 1961, č. 88, s. 3.

Redakcia. Sen lidstva se stal skutečností. In. *Rudé právo*, roč. 41, 13. 4. 1961, č. 102, s. 3.

¹³*Rudé právo*, roč. 41, 14. 4. 1961, č. 103, s. 1-4.

¹⁴*Rudé právo*, roč. 41, 15. 4. 1961, č. 104, s. 1-4.

¹⁵TVAROH, Přemysl. Start na Měsíc. In. *Rudé právo*, roč. 49, 16. 7. 1969, č. 165, s. 1.

opisoval aj situáciu pred letom, už prízvukoval 80 percentnú možnosť úspechu misie. Správy o priebehu príprav, ale aj samotnej cesty na Mesiac prinášal člen redakcie - zahraničný spravodajca priamo na mieste. Začína opismi rozhovorov s kozmonautmi, ktoré NASA umožnilo pred samotným štartom, tiež venuje pozornosť svojim vlastným dojmom z prehliadky centra kozmických letov NASA v Houstone. Je potrebné uznať, že článok je relatívne nestranný a nezaujatý a jeho autor vcelku dobre informuje o tom, ako prebieha jeho pobyt v Houstone, ale aj o samotnej prehliadke strediska a technických parametroch, o ktorých boli novinárom poskytnuté informácie. Napriek tomu nevychvaľuje ale ani otvorene nezhadzuje priebeh tejto akcie NASA - aj keď si neodpustí malé podpichnutie týkajúce sa prasknutej žiarovky v diaprojektore, keď im chceli v centre premietnuť zábery výcviku. Tu pripomína, že všetko musí byť počas letu perfektné. Môžeme skonštatovať, že toto podpichnutie by ako podpichnutie nevyznelo, keby nepokračoval práve tou zmienkou o bezchybnom priebehu. Tiež v časti, kde sa zmieňuje o mieste kde žijú kozmonauti s rodinami si neodpustí pripomenúť iróniu toho, že blízke „Čisté jazero“ nie je vôbec čisté a on by sa v ňom nekúpал. Celkovo však tento článok pôsobí ako relatívne nestranná správa z pobytu alebo pracovnej cesty.¹⁶

Ďalší deň spravodajstvo pokračuje a na titulnej strane sa objavuje aj fotografia kozmonautov. Pokračovanie článku o štarte a ďalšom postupe oddeľovania jednotlivých častí rakety počas trojdňovej cesty k mesiacu je tak, ako aj v predošlom čísle, na predposlednej strane. Zároveň však redaktor vyzdvihuje precíznosť štartu, ktorý vyšiel presne podľa plánu. No aj tu sa nezabudne zmieniť o niečom negatívnom, aj keď sa nedá uprieť, že mal pravdu ak spomenul ťažkosti s ubytovaním, pri ktorých aj poradca prezidenta mal problém si nájsť izbu v hoteli. Zároveň sú však tieto ťažkosti aj poukázanim na to, aký je to úspech a akú má popularitu. V tejto časti je skôr dôležité to, že pri opisoch Gagarinovho letu sa nič také, ako podotknutie organizačných problémov nesmelo objaviť, no v podstate sa ani nemohlo, keďže ten netrval týždeň, ako tento let.¹⁷ No hneď vedľa článku je fotka reverenda, ktorý na mise

---

¹⁶TVAROH, Přemysl. Z Houstonu ma Měsíc. In. *Rudé právo*, roč. 49, 16. 7. 1969, č. 165, s. 7.

¹⁷ČTK. Lidé letí na Měsíc. In. *Rudé právo*, roč. 49, 17. 7. 1969, č. 166, s. 7.

protestuje proti tejto akcii, ktorá zhltna obrovské množstvo financií len kvôli tomu, aby sa niekto predviedol, keď sa oveľa menej peňazí dáva na hladujúce deti.¹⁸

V ďalších dňoch sú články o priebehu už menej rozsiahle a ide skôr o kratšie správy o priebehu letu a stále je ich pokračovanie na predposlednej strane. Je tu uznanie, že napriek tomu, aká je táto akcia zložitá a nebezpečná, Američania urobili všetko preto, aby bol let bezpečný a kozmonauti mali všetku bezpečnosť, aká sa im dala zabezpečiť. Ako pripomenutie svojho prvenstva nezabudnú v ZSSR prostredníctvom Valentiny Tereškovovej – prvej ženy vo vesmíre – popriať pilotom všetko dobré. Tiež ako poukázanie nato, že uznávajú tento americký úspech, sa na viacerých miestach zmieňujú noviny o tom, že Čína sa vo svojich periodikách ale ani nikde inde ani len nezmienila o tom, čo sa v USA deje.¹⁹ V stati o rozpočte je opísaný prípadný budúci rozpočet ďalšieho výskumu vesmíru a spomenuté obrovské čiastky, ktoré NASA zhltna a ešte len zhltna, pričom je len tu v USA mnoho hladujúcich a je tu aj vojna vo Vietname, ktorá si ročne vyžiada 28 miliárd dolárov.²⁰ Samozrejme, aj v článkoch keď letel Gagarin, sa zmieňujú noviny o hladujúcich a vojnách, no skôr v zmysle, že je treba pokračovať v tejto práci, aby sa zlepšila situácia a nikde nepadla žiadna zmienka o nákladoch na projekt Vostok. V tomto je tiež rozdiel medzi informovaním o týchto udalostiach.

Ďalšiu vecou, ktorou sa články zaoberali bol zbytočne dlhý program v televízii, ktorý vysielať len preto aby vysielať o ceste na Mesiac, aj keď momentálne nebolo čo a kozmonauti spali. A aby vysielať, tak boli ochotní ukázať aj príspevok o nájazdoch blích na pozorujúcich na pláži. Napriek tomu, že túto kritiku môžeme uznať za oprávnenú, je viac menej jasné, že v prípade takéhoto sovietskeho úspechu by niečo také nemalo na stránkach novín miesto. Pravdepodobne by si to však nenašlo miesto ani v televízii.²¹

---

¹⁸ ČTK. Lidé letí na Měsíc. In. *Rudé právo*, roč. 49, 17. 7. 1969, č. 166, s. 7.

¹⁹ ČTK. Nejriskantnější let do vesmíru pokračuje. In. *Rudé právo*, roč. 49, 18. 7. 1969, č. 167, s. 7.

ČTK. Apollo 11 na trase Měsíc-Země. In. *Rudé právo*, roč. 49, 23. 7. 1969, č. 171, s. 7.

²⁰ TVAROH, Přemysl. Amerika hledí k nebi. In. *Rudé právo*, roč. 49, 18. 7. 1969, č. 167, s. 7.

²¹ TVAROH, Přemysl. Amerika hledí k nebi. In. *Rudé právo*, roč. 49, 18. 7. 1969, č. 167, s. 7.

Tiež sa popri týchto článkoch objavila v novinách aj správa o sovietskej sonde s názvom LUNA 15. Zmienka o nej bola súčasťou samotného článku o Apolle, ale správa sa objavila aj v samostatnom odseku až na 7 strane.²² V nasledujúcich číslach sa popri informáciách o priebehu letu objavuje aj uistenie o tom, že LUNA 15 nebude nijako prekážať americkým kozmonautom napriek tomu, že LUNA štartovala len o niečo skôr ako Apollo.²³ V ďalších dňoch sa noviny zaoberali samotným pobytom na Mesiaci, objavuje sa citovanie kozmonautov a opis ich povinností počas pobytu vo vesmíre. Nezabúda sa ani na upozornenie toho, že Ludvík Svoboda poslal americkému prezidentovi Nixonovi do USA blahoželanie.²⁴ Avšak hneď pod ukončením tohto článku na strane sedem je hneď ďalší článok venujúci sa americkej téme, no tentoraz s nelichotivým názvom „Zločiny amerických agresorů“ týkajúci sa špionáže a útokov.²⁵ Vedľa zase článok o pretekoch vo vesmírnom výskume, ktoré medzi sebou začali USA a ZSSR a v ňom úvaha o tom, ktorý vládny systém viac umožňuje rozvoj ľudského génia. Riaditeľ NASA tento úspech podobne, ako pri Gagarinovi ZSSR, označuje za úspech celého ľudstva, čo v článku označujú ako pioniersky čin. Zároveň však jeho autor poukazuje nato, že všetky tie výskumné družice majú určite aj iný účel ako len vedecký a v tejto oblasti musí byť rovnováha.²⁶ Kratšie články počas návratu posádky na Zem informovali o priebehu návratu a pripravovanom uvítaní kozmonautov, ako aj vyjadrenie ruského vedca Vinogradova o dôležitosti letu a uznanie v ruskej Pravde. Článok sa končí upozornením, že zatiaľ čo kozmonauti pristáli, na zemi prebiehali tri vojny (vo Vietname, na Strednom Východe a v Nigérii).²⁷

Na záver teda môžeme skonštatovať, že sa naplnili predpoklady o tom, že rozdiely v prezentácii oboch udalostí laickej verejnosti sú značné. Prvý rozdiel je priestor venovaný obom udalostiam, kde Gagarinovi boli venované takmer celé vydania, kým

---

²²TASS. Luna 15 družicí Měsíce. In. *Rudé právo*, roč. 49, 18. 7. 1969, č. 167, s. 7.; ČTK: Luna 15 na měsíci. In. *Rudé právo*, roč. 49, 22. 7. 1969, č. 170, s. 1.

²³ČTK. Apollo 11 se blíží k Měsíci. In. *Rudé právo*, roč. 49, 19. 7. 1969, č. 169, s. 7.

²⁴ČTK. Blahopřání do USA. In. *Rudé právo*, roč. 49, 22. 7. 1969, č. 170, s. 1.

²⁵ČTK. Zločiny amerických agresorů. In. *Rudé právo*, roč. 49, 22. 7. 1969, č. 170, s. 7.

²⁶MAŠIN, Jozef. Lidstvo překonává fantazii Julese Verna. In. *Rudé právo*, roč. 49, 22. 7. 1969, č. 170, s. 7.

²⁷ČTK. Apollo 11 na trase Měsíc-Země. In. *Rudé právo*, roč. 49, 23. 7. 1969, č. 171, s. 7.

letu na Mesiac jeden, aj keď dost' obsiahly článok, ktorého dokončenie bolo prevažne na siedmej strane novín. Rozdiel spočíval aj v spôsobe, ako boli tieto články napísané. Kým tie, ktoré sa venovali Jurijovi Gagarinovi boli až epickým chválospevom režimu a sovietskeho ľudu, ktorý túto udalosť umožnil a preto môže ísť svet ďalej a prinesie to len mier a pokrok, články o Apolle 11 mali skôr nádyh správy o pobyte. Relatívne nestranné príspevky, kde však nezabudol zahraničný spravodajca spomenúť aj negatíva, aj keď vo väčšine prípadov je potrebné ich uznať. V tomto prípade ide skôr o to, že v článkoch o Gagarinovom úspechu by niečo také nebolo dovolené. Ale ak hovoria autori príspevkov o vojnách, alebo rozpočtoch, už nie je tento úspech v prospech pokroku alebo mieru, ale obrovské mrhanie peniazmi, kým vo svete je plno hladujúcich. Teda tu ide o zmenu pohľadu. Je potrebné podotknúť, že napriek prevládajúcemu názoru, naša verejnosť bola vcelku dobre o Apolle 11 informovaná a to každý deň počas približne týždňového pobytu troch kozmonautov vo vesmíre.

Resume

Two largest primacies in astronautics were realized in the period of the Cold War by two Great Powers. U.S.A. and U.S.S.R. rivaled in various fields, including this. There were differences in the interpretation of these events for the public in the former Czechoslovakia. The primacy of the U.S.S.R. was glorified even by poetic art, information about the achievement of the U.S.A. were presented less enthusiastic and also in other range.

Kľúčové slová: Apollo 11, Jurij Gagarin, socializmus, USA, ZSSR.

Key words: Apollo 11, Jurij Gagarin, socialism, USA, USSR.

Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici v 1. dekáde samostatného československého štátu

Chamber of commerce and industry in Banská Bystrica in first ten years of independent Czechoslovak state

Pavol Sakáč

Vznik a stručná charakteristika obchodných a priemyselných komôr so zameraním na Obchodnú a priemyselnú komoru v Banskej Bystrici.

Vznik Obchodných a priemyselných komôr má súvis s úpadkom cechov a prvé sa objavili v 17. a 18. storočí vo Francúzsku. Prvá bola založená v roku 1650 v Marseille a odtiaľ sa rozšírili do Nemecka, Talianska a v 19. storočí sa objavili aj v Rakúsko - Uhorsku, ako dôsledok revolučného roku 1848 a územie monarchie bolo rozdelené na 60 komorských obvodov s viacerými zákonnými obmedzeniami. Organizačne sa uhorské komory vyčlenili po roku 1868, ale v hlavných ustanoveniach boli zhodné s rakúskymi a zákonné ustanovenia o nich boli platné aj po vzniku ČSR.

V zmysle daného ustanovenia boli obchodné a priemyselné komory zriaďované pre spoločné napomáhanie záujmov obchodu a priemyslu a mali niekoľko základných povinností. Bolo to najmä stále monitorovanie potrieb obchodu a priemyslu a ich sprostredkovanie krajiným orgánom, zbieranie štatistických dát z oblasti priemyslu a obchodu, evidencia továrenských známkov a vzoriek uložených pri jednotlivých komorách a vydávanie potvrdení o miestnych obchodných zvykoch a predložených továrenských vzorkách.

Samotná Banskobystrická obchodná a priemyselná komora (BBOPK) vznikla januári 1890 a v novembri a decembri toho istého roku sa následne konali prvé voľby a vzniklo ustanovujúce valné zhromaždenie BBOPK. Jej teritórium tvorilo územie Zvolenskej, Oravskej, Liptovskej, Tekovskej, Hontianskej a Novohradskej župy a patrili sem aj *municipálne* mestá Banská Štiavnica a Banská Belá. Členovia komory sa delili na vnútorných, ktorých volilo mesto Banská Bystrica a vonkajších, ktorých volili volebné *podokresy*. V čase jej vzniku bolo na jej území viac ako dvetisíc obchodných a necelých deväť a pol tisíc ďalších živností. V správe a organizácii komory až do vzniku ČSR nenastali žiadne významnejšie zmeny.

Po zániku Rakúsko-Uhorska v roku 1918 sa narušila autonómia komôr a to si vynútilo v roku 1919 nariadenie podľa ktorého bol minister obchodu zmocnený zriadiť správne komisie pre komorné záležitosti. Zároveň v tom istom roku minister s plnou mocou pre správu Slovenska svojim výnosom rozpustil správu obchodných a priemyselných komôr a na dočasné vedenie komorských záležitostí vymenoval vládneho komisára.

V danom období sa tak obchodné a priemyselné komory stali povinnými, záujmovými samosprávnymi organizáciami, ktoré podliehali dozoru vlády. Nemali žiadne kompetencie v oblasti exekutívy a ich funkcia bola obmedzená do sféry poradenstva.¹ Ich hlavnou úlohou sa stalo hľadanie nových obchodných stykov, nových odbytišť pre výrobky svojho obvodu a tiež hľadanie nových cieľov pre prípadné nákupy.² Ich obvody zahrňovali celé územie a vzťahovali sa na všetky živnosti a obchod. V predvojnovom Československu bolo spolu 11 obchodných a priemyselných komôr, ktoré sa veľmi líšili rozsahom územia, počtom a hustotou obyvateľstva a počtom závodov. Tri obchodné a priemyselné komory na území Slovenska so sídlom v Bratislave, Banskej Bystrici a Košiciach boli pomerne rozsiahle, ale v dôsledku nedostatku priemyslu tu bolo menšie množstvo priemyselných a živnostenských závodov. Vlastné územie BBOPK zaberalo 17 616 štvorcových kilometrov, teda asi 36% územia dnešného Slovenska. Okrem toho na základe Trianonskej zmluvy stratila komora juh Novohradskej a Tekovskej župy náhradou za bývalú (zmenšenú) Gemerskú župu. Teda po vzniku Československa obvod BBOPK tvorilo územie bývalej Oravskej, Liptovskej, Gemerskej, Zvolenskej, Novohradskej a Tekovskej župy. Ziskom bolo pričlenenie Gemera, ktorý bol priemyselnejší ako odčlenené, viac-menej agrárne oblasti. V obvode komory v tom čase žilo necelých 814 tisíc obyvateľov z ktorých Slovákov (a Čechov) tvorilo 71%, Maďarov 25%, Nemcov 2,4% a 1,24% inej národnosti z celkového počtu obyvateľstva,³ ktoré v rokoch 1923 – 1928 čiastočne patrilo do 4 novozaložených *vel'žúp*:

---

¹KUNKELOVÁ, K. (ed.). *Slovenský národný archív v Bratislave, fond Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1890 – 1949, Inventár*, s. 1-6.

²*Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1918 – 1928 – Protokol*. 1928, s. 11.

³*Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1918 – 1928 – Protokol*. 1928, s. 13.

Podtatranskej (XIX.), Nitrianskej (XVI.), Pohronskej (XVIII.) a Považskej (XVII).⁴ Tie zahŕňali spolu 25 okresov (Lučenec, L. Mikuláš, Prievidza, Krupina, Vráble, Želiezovce, Sv. Kríž n./Hr., Trstená, Z. Moravce, Veľdín, N. Baňa, Kremnica, Rožňava, Brezno, Ružomberok, B. Bystrica, Zvolen, Veľké Topoľčany, Tornaľa, Hrádok, D. Kubín, Levice, B. Štiavnica, Veľká Revúca a Námestovo), z ktorých 11 (45,8%) patrilo do administratívy Pohronskej župy, ktorá teritoriálne aj počtom obyvateľstva bola najväčšou časťou obvodu BBSK.⁵

Priemyselná štruktúra v rámci obvodu Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici.

Názov obchodná a priemyselná komora a už spomínaná charakteristika náplne jej činnosti vedie k tomu, aby sme v krátkosti charakterizovali jej priemyselnú štruktúru. Výskum možno rozdeliť na analýzu priemyselných podnikov (právnických subjektov bez započítania ich prevádzok) a priemyselných podnikov spolu aj s ich filiálkami – prevádzkami. Zároveň treba zdôrazniť, že jeho výsledky sú determinované množstvom a charakterom dostupných zdrojových materiálov. V neposlednom rade treba pripomenúť, že napriek tomu, že obvod komory nekorešpondoval úplne s administratívnym územím Župy XVIII, toto tvorilo podstatu jeho obvodu a tak aspoň rámcovo je možné dané výsledky aplikovať aj do podmienok Pohronskej župy. Ak teda spomínanú štruktúru budeme charakterizovať podľa 1. kritéria, tak v prvom roku jej existencie bolo v obvode komory 186 podnikov. Ak ďalej budeme daný údaj považovať za smerodajný (100%) tak v nasledujúcom roku sa daný ukazovateľ nepatrne zmenšil o necelé percento, ale už v roku 1925 vzrástol o 16%, v roku 1926 o 23% a v roku 1927 až o vyše 33%. Mimochodom, v roku 1922, teda tesne pred uzákonením nového administratívneho zriadenia sa množstvo všetkých podnikov rovnalo 85% stavu v porovnaní so základným ukazovateľom z roku 1923.⁶

---

⁴ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V. *Slovensko v Československu (1918–1939), Prílohy III., Mapy*, s. 621.

⁵Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, fond (ďalej f.) Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1890 – 1949, škatuľa (ďalej š.) 88, číslo (ďalej č.) XX-17/1924.

⁶*Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1918 – 1928 – Protokol*. 1928, s. 20.

Uvádzaný ukazovateľ má spojitosť s ďalším, ktorým je počet zamestnaných pracovníkov v rovnakom období. Ak počet 16 057 z roku 1923 budeme považovať za základný (100%), tak v nasledujúcom roku bol pokles o 1,1%, ale už v roku 1925 prekročil daný stav o 31,7, v roku 1926 o 29,3 a v roku 1927 až o 63,9% oproti roku 1923. Daný stav odráža aj známu realitu slovenského hospodárstva. V rokoch 1922/23 kríza vrcholila, v nasledujúcom roku ešte bolo cítiť jej dozvuky, ale aj štart hospodárskeho oživenia a postupnej konjunktúry, ktorá skončila až koncom dvadsiatych rokov. Dôležité je uviesť aj stav z roku 1922, kde ukazovateľ počtu zamestnaných prevyšuje stav z roku 1923 o vyše 7%, pričom však počet podnikov v rovnakom období stúpol o 15%. Nasvedčuje to o kulminácii nezamestnanosti v poslednom roku povojnovej hospodárskej krízy a zvýšenej rozdrobenosti v priemyselnej štruktúre obvodu komory resp. župy. Ak si všimneme ďalej súvislosť medzi vznikom resp. zánikom nových podnikov v spomínanom období a vývojom počtu zamestnancov, zistíme, že nárast podnikovej sféry dosahoval v priemere 14,2%. Rast počtu zamestnaných pracovníkov v tých istých závodoch však dosahoval v priemere 24,7% za celé spomínané obdobie, čo nasvedčuje o postupnej koncentrácii priemyselnej štruktúry, pričom najväčší nárast u obidvoch ukazovateľov bol v poslednom období župného zriadenia, kedy vrcholila aj dočasná povojnová konjunktúra.

Podľa druhého kritéria, ktoré je z roku 1926 je možné podnikovú štruktúru spomínaného obvodu charakterizovať aj s ohľadom na filiálky – prevádzky závodov na jeho teritóriu. Zároveň je možné určiť podiel Pohronskej župy, ako podstatnej časti komory s tým, že pri tejto časti je analyzovaný aj podiel jednotlivých sfér priemyslu na skúmanom území.

Tvorilo ho spolu 318 podnikov, ktoré patrili zhruba do 10 priemyselných odvetví, ktoré podľa dobových kritérií vytvárali živnostenské a priemyselné podniky, kde hlavným kritériom bol počet zamestnancov, pričom v živnostenských podnikoch pracovalo maximálne 20 a v továrenských podnikoch viac ako 20 pracovníkov, kde boli započítaní okrem robotníkov aj úradníci, majitelia a predstavitelia technickej inteligencie.⁷

---

⁷ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V. *Slovensko v Československu...*, s. 294.

Z hľadiska ich počtu na prvom mieste to bolo potravinárstvo s vyše 30% závodov a hneď za ním drevársky priemysel s vyše 26% počtu priemyselných podnikov. Dôležitou súčasťou priemyselnej štruktúry komory bolo aj spracovanie kameňa a priemysel stavebných hmôt, ktorý tu bol počtom závodov tretí najvýznamnejší a tvoril necelú štvrtinu ich celkového počtu. Z ostatných odvetví tu pôsobili podniky železiarskeho (kovospracujúceho) a banského (9,7%), kožiarskeho a textilného (po 4%), chemického (2,83%), sklárskeho (1,8%), papierenského (1,57%) a odevného priemyslu, ktorý tvoril necelé 1 % celkového počtu priemyselných podnikov obvodu komory.

Ako už bolo spomínané jej jadrom bola Pohronska župa, kde boli sústredené vyše dve tretiny celkového počtu závodov. Z hľadiska proporcie počtu závodov na jej území k počtu závodov na území celého obvodu komory tu mali úplnú dominanciu s takmer 85% závody textilného priemyslu a pracovali tu štyri z piatich podnikov z odvetvia železiarstva a kovospracujúceho priemyslu. Významným, až vyše 70% podielom sa Pohronska župa podieľala v oblasti kamenárstva a priemyslu stavebných hmôt a pracovali tu približne dve tretiny podnikov z oblasti potravinárskeho priemyslu. Prácu tu poskytovala niečo viac ako 50% priemyselných závodov v odvetví drevárstva a chemického priemyslu. Z hľadiska ich počtu sa tu presnou tretinou podieľal odevný priemysel, naopak, kožiarsky priemysel tu mal v zastúpení len 23% podnikov a zamestnanie tu poskytovala len jedna pätina papierensko-celulózoých podnikov z jej celkového počtu v rámci obvodu BBOPK.

Zaujímavá je priemyselná štruktúra z hľadiska vlastníckych vzťahov, podľa ktorej môžeme spoločnosti (z údajov toho istého roku) rozdeliť do piatich kategórií. V prvej boli zastúpené (živnostenské, priemyselné) podniky, ktoré boli stopercentne v rukách jednotlivých podnikateľov (živnostníkov), prípadne spoločníkov, alebo rodinných príslušníkov. Boli najpočetnejšie a tvorili až 70,7% (225) všetkých závodov v obvode komory, pričom na území Pohronskej župy patrilo do tejto kategórie až vyše 77% (165) podnikov, ktoré sa nachádzali na jej území. Druhou najpočetnejšou skupinou z hľadiska vlastníckych pomerov boli účastinné spoločnosti a akciové spoločnosti, ktoré sa podieľali vyše 23% (74) závodov v obvode komory a administratívne územie Pohronskej župy sa na tom podieľalo 11% (35) podnikov v danom

obvode. Tretím najvýznamnejším vlastníkom v rámci obvodu komory bol v spomínanom období štát, ktorý vlastnil 12 podnikov, čo znamenalo len 3,7% tých ktoré boli jeho majetkom, ale až 9 z desiatich podnikov v štátnom vlastníctve (2,91%) v obvode komory ležalo na území Župy XVIII. Zaujímavosťou je, že až 50% pritom patrili do odvetvia železiarstva a spracovania kovu a viac ako 40% drevárstva. V obvode BBOPK mali svoje miesto aj spoločnosti s ručením obmedzeným, ale svojou početnosťou tvorili len 1,25% (4 podniky) a v rámci Pohronskej župy 0,31% (1 podnik) obvodu komory. Tu treba pripomenúť, že až 11 z nich (91,6%) sa nachádzalo na území Pohronskej župy. Vyše 1,5% (5) podnikov v obvode komory malo inú majetkovoprávnú štruktúru.

Charakter činnosti a cieľov Banskobystrickej Obchodnej a priemyselnej komory a ich dosah na hospodársky život v jej obvode, aj v rámci Slovenska.

Na to, aby BBOPK komora mohla účinne zasahovať do hospodárskeho života s cieľom aktivizovať spomínanú priemyselnú štruktúru na vlastnom území, sa zapájala do širších hospodárskych zoskupení. Preto tak, ako všetky ostatné komory, aj BBSK bola členom *Ústredne československých obchodných a priemyselných komôr*, ktorá koordinovala ich činnosť, kontakty a vzájomnú deľbu práce. Patrilo jej aj členstvo v *Medzinárodnej obchodnej komore*, *Medzinárodného združenia pre ochranu živnostenského vlastníctva* a *Československo-maďarskej obchodnej komory*. Okrem toho mala komora svojich zástupcov v *Poradnom sbore pre otázky hospodárske*, v *Štátnej železničnej rade* a *Riaditeľských železničných radách* v Bratislave a v Košiciach, v *Štátnej rade štatistickej* a v *Cenovej rade pri štátnom úrade štatistickom*, vo viacerých štátnych radách, v kuratóriu výkonného výboru *Štátneho úradu pre zveľadovanie živností* v Turčianskom Sv. Martine, kuratóriách všetkých odborných škôl obvodu a bola aj členom všetkých dozorných výborov učňovských škôl.

Za pozornosť stojí najmä *Štátny úrad pre zveľadovanie živností*, ktorý mal podporovať činnosť živností nielen v obvode komory, ale na celom Slovensku. Jeho hlavnou náplňou sa stalo organizovanie odborných kurzov pre remeselníkov a obchodníkov.⁸

---

⁸ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V. *Slovensko v Československu...*, s. 319.

Na podporu týchto aktivít BBOPK založila *Družstvo na nákup strojov pre živnostníkov* v Banskej Bystrici, ktoré všestranne podporovala aj v súčinnosti s mestom Banská Bystrica, Kremnica a hlavne s Pohronskou župou.⁹ Sídlo družstva bolo v Banskej Bystrici a jeho hlavným cieľom bola podpora vlastných členov v remeselnej činnosti nákupom strojov a zariadení potrebných k ich živnostenským aktivitám. Dané stroje a zariadenia potom družstvo predávalo na splátky a bralo záruky za tých členov, ktorí ich takýmto spôsobom nakupovali. Mohli nimi byť nielen fyzické osoby, ale aj záujmové korporácie, družstvá a peňažné ústavy prináležiacie do obvodu komory.

Dôležitou súčasťou stanov družstva bolo to, že úver väčší ako 50% ceny stroja sa mohol poskytnúť len po dodatočnom schválení a v žiadnom prípade nesmel presiahnuť 75% jeho ceny. Výška a podmienka úveru, úroková miera, doba splatnosti a ďalšie podmienky sa stanovovali individuálne od prípadu k prípadu. BBOPK poskytovala družstvu ročné subvencie, ktoré smelo použiť najmä v súvislosti s úhradou úrokov úverov, ktoré poskytovalo svojim členom k nákupu strojov.¹⁰ Aj vďaka tomu malo družstvo koncom roku 1927 finančné rezervy v hodnote 68 tisíc Kč a pomohlo zabezpečiť drobných živnostníkov mechanizáciou v hodnote 400 tisíc Kč.¹¹

Z organizačného hľadiska sa každá komora delila na obchodnú, živnostenskú a priemyselnú sekciu. Na jej čele bol predseda a skladala sa najmenej zo 16 a najviac z 80 členov,¹² pričom Banskobystrická mala v čase kedy končilo župné zriadenie 42 členov a zamestnávala 6 úradníkov.¹³

---

⁹Protokol písaný na IV. plenárnom shromaždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 28. apríla 1926 v Banskej Bystrici. č. 1, 1926, s. 16.

¹⁰Zpráva sekretariátu pre VII. plenárne shromaždenie správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v B. Bystrici za dobu od 1. apríla 1925 do 15. októbra 1925, s. 84-86.

¹¹Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1918 – 1928 – Protokol. 1928, s. 18-19.

¹²KUNKELOVÁ, K. (ed.). Slovenský národný archív v Bratislave, fond Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1890 – 1949, Inventár, s. 7.

¹³Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1918 – 1928 – Protokol. 1928, s. 17.

Svoju činnosť rekapitulovala v *Protokoloch z plenárnych zhromaždení*, ktoré spravidla vychádzali dvakrát ročne. Popri výročných správach v nich sa uvádzali záverečné účty, riešili rozpočty pre nadchádzajúci rok, konštatovali viaceré hospodárske ukazovatele a výsledky. Súčasťou boli aj hodnotenia – referáty, ktoré vyhodnocovali pôsobenie komory vo vzťahu k viacerým aspektom hospodárskeho a spoločenského života buď v rámci jej obvodu alebo celého Slovenska. Boli súčasťou *Zprávy o činnosti* za príslušné obdobie roka a obyčajne sa delili na *obchodno-politický*, *dopravný*, *daňový*, *živnostenský*, *sociálne-politický všeobecný a vnútornejší (vnútorná) administratíva*.¹⁴

Referát obchodno-politický hodnotil činnosť komory v záležitostiach, ktorá sa týkali jej obchodných aktivít v nadväznosti na politický život v domácom aj medzinárodnom meradle. Jej najdôležitejším záujmom v príslušnom období bolo dojednanie obchodných zmlúv s nástupníckymi štátmi monarchie a hlavne s Rakúskom, Maďarskom a Poľskom a naliehala na ich čo najrýchlejšie ratifikácie. Ďalšou významnou iniciatívou v danej oblasti bolo získavanie informácií pre možnosti exportu tovaru, vývozných podmienkach, clách, vývozných a dovozných predpisoch a vystavovanie osvedčení tovaru v súvislosti s príslušnými štátmi, ktoré boli predmetom záujmu komory pri exporte resp. importe tovaru. V súvislosti s režimom povoľovacieho zákona zastávala názor, aby boli zrušené všetky prekážky pri vývoze a dovoze a výnimky žiadala len pre prípady, kedy to vyžadoval všeobecný hospodársky záujem štátu. Zvláštnu pozornosť venovala osnove novoprijatého colného zákona a otázke zavedenia poľnohospodárskych ciel.

V odbore dopravnom komora kládla prvoradý záujem na otázku železničnej dopravy a odporúčala čo najrýchlejšie zoštatnenie súkromných železníc na Slovensku a v prvom rade na trati Košice – Bohumín, ktorú považovala za jediné spojenie Slovenska s českými krajinami najmä v súvislosti s hospodárskym rozvojom východnej časti republiky.¹⁵ Zároveň presadzovala budovanie železničných dráh

---

¹⁴*Protokol písaný na IV. plenárnom shromaždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 10. mája 1924 v Banskej Bystrici. č. 1, 1924, s. 10-23.*

¹⁵*Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1918 – 1928 – Protokol. 1928, s. 21-27.*

spájajúcich Slovensko a Moravu z dôvodov prehĺbenia hospodárskych stykov a zasadzovala sa o vybudovanie stredoslovenskej transversálnej dráhy, ktorej pripisovala dôležitý strategický význam. V tejto súvislosti treba pripomenúť, že ostro kritizovala fakt, že zoštatňovanie železníc sa uskutočňuje v prvom rade v českých krajinách.¹⁶ Presadzovala aj výstavbu nových tratí, z ktorých za najdôležitejšiu považovala úsek Červená Skala – Margecany a jej návrhy smerovali aj na úsek Horná Štubňa – Harmanec, Horná Štubňa – Handlová, Banská – Bystrica – Ružomberok a ďalšie. Vyjadrovala sa aj za posilnenie už jestvujúcich úsekov, hlavne na trati Zvolen – Červená Skala, Hronská Breznica – Šurany a iných. Zástupcovia komory si uvedomovali finančnú náročnosť pri presadení uvedených návrhov a snažili sa presvedčiť kompetentné orgány o nevyhnutnosti ich realizácie z hľadiska hospodárskeho života v celom štáte. Tiež si uvedomovali, že dané opatrenia je možné uskutočniť len v dlhšom časovom horizonte a ako dočasné a rýchle skvalitnenie železničnej dopravy videla v zavedení motorových lokomotív a v postupnej elektrifikácii tratí.

V oblasti sociálno-politickej práce sa komora zameriavala na mnohých stretnutiach a poradách kvôli čiastkovým cieľom týkajúcich sa najmä záležitostí ohľadom poistenia, nájomného a mzdových otázok. V sociálnej sfére si všimla dodržiavanie osemhodinového pracovného času a zasadzovala sa proti odstráneniu pracovných knižiek. Podala návrhy na právnu úpravu pri definovaní pracovného a služobného pomeru a požadovala zrušenie zákona o ochrane nájomníkov pri súčasnej podpore stavebného ruchu a daňovými zvýhodneniami. BBOPK sa tiež zúčastnila spoločných prác s ostatnými komorami pri koncipovaní zákona o sociálnom poistení zamestnancov, pri jeho novelizácii a tiež pri tvorbe zákona a o poistení hospodársky samostatne činných osôb v prípadoch invalidity a staroby.

V daňovom a finančnom odbore BBSK požadovala zníženie daňového zaťaženia a jeho vyrovnanie s ostatnými časťami republiky. Zároveň požadovala nutnosť unifikácie priameho

---

¹⁶ *Protokol písaný na IV. plenárnom shromážení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 27. októbra 1925 v Banskej Bystrici. č. 2, s. 64.*

daňového zaťaženia v celej ČSR a zvlášť požadovala odstránenie dane z vody, ako nástroja energie, odstránenie dane z obratu, prípadne jej ponechanie a paušalizáciu po dobu nevyhnutnú pre hospodárske záujmy štátu.

V oblasti problematiky živnostníkov sa komora stala poradným orgánom vo sfére živnostenského práva a obhajovala práva príslušníkov živnostenského stavu. Najdôležitejšou aktivitou v tomto smere bolo to, že hneď po vzniku ČSR sa zasadzovala za uskutočnenie reformy uhorského priemyselného zákona, ktorý považovala za zastaraný v porovnaní s jeho novelizovanými podobami už platnými mimo Slovenska. Po vydaní spomínaného zákona sa komora zúčastňovala aj pri jeho konečných úpravách a podala aj viacero návrhov týkajúcich sa jeho špeciálnych ustanovení a pozornosť venovala aj rozsahu živnostenských oprávnení, ich falšovaniu, nekalej súťaži a nekvalitnej práci. Veľkou mierou prispela k vybudovaniu živnostenskej samosprávy a vo svojich *živnostensko-zveľad'ovacej* aktivite mala na zreteli aj pedagogicko-osvetovú činnosť medzi remeselníkmi, čoho svedkom je aj existencia spomínaného *Štátneho úradu pre zveľad'ovanie živnosti*. V neposlednom rade treba pripomenúť, že morálnu ajhmotnú aj pozornosť venovala tiež učňovskému školstvu.

Posledný okruh činnosti komory sa týkal všeobecnej agendy, ktorá sa týkala najmä početných návrhov, opatrení a jej súčasťou boli aj viaceré porady, ktorých časť bola zdokumentovaná písomnou formou.

Celý tento veľký okruh činnosti mal charakter poradnej činnosti, ale BBSK mala v kompetencii aj správnu agendu, kde sa prezentovala ako úrad, ktorý mal na starosti zápis a ochranu známk.

Aj napriek negatívam, ktoré vyplývali z protichodných priorít, ktoré mali sesterské komory a iné hospodárske združenia, ktoré vyplývali z rozdielnej hospodárskej štruktúry a z toho vyplývajúcich cieľov, nie vždy zhodných s prioritami BBOPK, sa táto stala katalyzátorom hospodárskeho života na Strednom Slovensku a splnila svoju úlohu v komplikovanom období 20. rokov 20. storočia. Stala sa súčasťou reštrukturalizácie a zakladateľskej vlny na Slovensku, ktorej prirodzeným spojencom v nasledujúcom desaťročí sa stala Národohospodárska župa stredoslovenská.

Resume

An article solves problem of chambers of commerce and industry on territory of Slovakia and specially puts stress on territory of Central Slovakia, where a field of activity Chamber of Commerce had and Industry in Banská Bystrica and focuses on its activities in first ten years after constitution of Czechoslovak state. The article is divided into three main parts. The first one focuses on an origin and development of the chambers and primarily concentrates on the Chamber in Banská Bystrica. The second one analyses an industrial structure on its territory and pays attention especially to a territory of Pohronská župa, which was a substance of the Chamber. The last one deals with its activities in various spheres of economic life and judges an importance of the association in this time.

Kľúčové slová: komora, obchod, priemysel, územie, podnik.

Key words: chamber, commerce, industry, territory, enterprise.

KNIŽNÁ KULTÚRA NA SLOVENSKU

Posesorské záznamy v tlačiach 16. storočia v historických fondoch Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach

Notations of the possessors in prints of the 16th century in historic collections' in the State Scientific Library in Košice

Andrej Szeghy

Základný výskum posesorských záznamov tlači 16. storočia v historických fondoch Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach (ŠVKK) prebiehal súbežne, respektíve v rámci podrobného výskumu samotných tlači a tvorby XI.A zväzku Generálneho katalógu tlači 16. storočia zachovaných na území Slovenska. Posesorské záznamy, teda knižné i knižničné značky, nachádzajúce sa v tlačiach 16. storočia v historických fondoch ŠVKK sa vo všeobecnosti typologicky neodchyľujú od tlači 16. storočia, nachádzajúcich sa v iných slovenských, prípadne maďarských knižniciach. V mojom príspevku sa venujem posesorským záznamom, ktoré predstavujú interdisciplinárny charakter. Tie by som chcel predstaviť vedeckej historickej obci, nakoľko, ako sa zdá, sú nevyužívané, hoci sú nositeľmi aj podstatných informácií, prospešných pre viaceré pomocné historické vedy či jazykovedu. Najskôr predstavím formálne a obsahové vyobrazenie a vyjadrenie záznamov v predmetných tlačiach, podľa ktorých záznamy možno rozdeliť podľa viacerých kritérií.¹:

1) Podľa typu vyjadrenia:

a) verbálne - najčastejšie meno, iniciálky, devíza
či heslo

b) neverbálne - spravidla erb, vyobrazenie osoby,
prípadne znak

2) Podľa formy vyobrazenia, prípadne pozície v tlači:

2.1) exlibris

---

¹Vyobrazenia takmer všetkých typov a foriem posesorských záznamov pozri v závere príspevku.

- 2.1.1) rukopisný - iniciálky, skratky a jednoduché i rozšírené a rozpísané mená
  - 2.1.2) vlepéný
    - a) typografický
    - b) ilustrovaný - heraldický, respektíve iný
  - 2.2) supralibros (na väzbe)
    - a) iniciáلكový (prípadne textový)
    - b) heraldický
    - c) figurálny
  - 2.3) pečiatky
- 3) Podľa pôvodcu:
- a) personálny
  - b) inštitucionálny

Posesorské záznamy sa umiestňovali v knihe, resp. v tlači v rámci korpusu primárne na titulnom liste. Nezriedka sa vyskytujú aj na liste, nasledujúcom po titulnom, prípadne na prvom liste vlastného textu, spravidla ak poslúžil ako náhrada titulného listu, resp. ak na titulnom liste nebol dostatok miesta. Záznamy umiestňovali aj skryto v závere diela alebo vo vnútri tlače ako napríklad pri konvolútoch (do jedného zväzku zviazaných diel prípadne častí diel) na vedľajších titulných listoch či úvodoch častí tlače. Na vrchnej doske väzby sa najčastejšie umiestňovali takzvané supralibry. Tie zvyknú byť niekedy kombinované aj s textom - devízou či heslom. Posesorský záznam či knižnú značku často nájdeme aj na prídoštiach, predsádkach, na chrbte väzby, ojedinele i na oriezkach. Veľmi zriedkavo je možné posesorské záznamy objaviť i na pergamenových či kožených prúžkoch, použitých ako bezprostrednej súčasť šitia knihy. Väčšina tlačí obsahuje niekoľko posesorských záznamov. Tie sa v knihe hromadili pri zmene vlastníkov, prípadne i užívateľov, kým sa knihy nestali súčasťou knižnice košického jezuitského kolégia, prípadne košickej právnickej akadémie.

Z hľadiska použitého jazyka nachádzame medzi tlačami 16. storočia v ŠVKK najčastejšie vlastnícke záznamy latinské, potom nemecké a maďarské, pričom slovenské, resp. v slovakizovanej češtine a výnimočne v inom jazyku nachádzame iba ojedinele pri rukopisoch. Podľa množstva údajov a výpovednej hodnoty k

najbežnejším posesorským záznamom patria také, ktoré obsahujú meno fyzickej alebo právnickej osoby s názvom sídla, a hlavne pri rukopisných záznamoch aj rok, prípadne i miesto predaja, kúpy alebo darovania či spôsob získania knihy, niekedy vrátane ceny, prípadne i mien ďalších zainteresovaných osôb. Často však tiež nachádzame len strohý záznam vo forme iniciálky, heraldického či ilustrovaného exlibrisu, prípadne vo forme motto alebo devízy alebo kombinácie uvedených. Za sekundárne vlastnícke záznamy možno považovať aj zriedkavejšie pomerne obširne zápisy zväčša s množstvom biografických a iných údajov. Nachádzali sa hlavne v závere tlače či na prídoštiach knihy, ktoré slúžili ako domáci archív udalostí, ktorý sa potom zvykol v ďalších pokoleniach dopĺňať.

Medzi najbežnejšie formulácie posesorských záznamov patria: *Ex libris...*, *Ex bibliotheca...*, *Catalogo inscriptus...* a podobne, ktoré zväčša označujú svojho času zvlášť budovanú knižnú zbierku. V neskoršom období (hlavne od 19. storočia) sa posesorské označenie všeobecne značne formalizuje a zjednodušuje, uvedené formulky odpadávajú a od 19. storočia sa čoraz masívnejšie začínajú používať za označenie vlastníctva typografické exlibrisy a pečiatky. Bádanie a bližšie určovanie pôvodných posesorov a proveniencie kníh sťažuje to, že v dávnejšej minulosti posesori pri predávaní, darovaní či preberaní kníh záznamy predchádzajúcich vlastníkov, prípadne držiteľov znehodnocovali. Najvýraznejšie sa to prejavilo v prípade rukopisných záznamov. Tie sú už svojím charakterom najzložitejšie pre ťažšiu čitateľnosť.

Biografické dáta jednotlivých posesorov v predmetných tlačiach² sa overovali v biografických slovníkoch a lexikónoch nielen Slovenska ale i viacerých krajín Európy - hlavne však Maďarska, keďže maďarská historiografia pri výskume uhorských dejín v rôznych smeroch pokrýva i územie Slovenska a výskum v tomto smere značne predčí slovenský. Okrem toho sa ďalšie personálne údaje získavali z báz SNK a ostatných slovenských a maďarských knižníc, sporadicky i z archívneho materiálu. Pri časti záznamov sťažovalo identifikáciu posesorov, resp. údaje zostali

---

²Zaznamenané posesorské údaje o tlačiach 16. storočia vrátane biografických údajov, zistených počas výskumu, sú dostupné okrem samotného zv. *XI.A Generálneho katalógu tlačí 16. storočia zachovaných na území Slovenska* aj v online katalógu ŠVKK: <<https://sclib.svkk.sk/F/>>, databáza HIS, báza ST16.

nezistené z viacerých dôvodov: znečitateľnenie či príliš strohá forma záznamu, prípadne ich nesprávna interpretácia a napokon vyše tisíc záznamov tlačí 16. storočia v ŠVKK nebolo možné dlhodobo podrobnejšie skúmať a porovnávať s posesorskými záznamami iných knižníc, keďže tlače bolo treba spracovať i podľa ďalších bibliografických kritérií. Doplnené teda budú môcť byť ďalším rozborom, komparáciou a novými zisteniami a doplneniami iných knižníc, inštitúcií, historických prameňov a sekundárne i odborných článkov iných pomocných historických vied, prípadne jazykovedy.

Kompletný zoznam posesorov tlačí 16. storočia v ŠVKK sa nachádza v posesorskom registri spomínaného XI.A zväzku slovenského generálneho katalógu tlačí 16. storočia. Vďaka zozbieraniu a výskumu posesorských záznamov sa podarilo odhaliť niektorých posesorov, napríklad existenciu niekdajšej samostatnej knižnice košickej jezuitskej lekárne.³ Výskumom a komparáciou záznamov vlastných i z iných knižníc sa podarilo tiež prepojiť niektoré supralibry alebo iniciálky s menami a názvami konkrétnych fyzických či právnických osôb ako i doplniť knižnice či knižné a knižničné zbierky niektorých uhorských mecénov, napríklad Juraja Turzu (Georgius Thurso). Na tomto mieste predstavím aspoň niekoľko zaujímavých či významnejších posesorov:

- nemecký cisár Karol IV, saský kurfürst a knieža August (16. storočie), palatíni a župani Juraj III. Drugeth a Juraj Thurzo i jeho príbuzný Ferdinand Gabriel, ostrihomský arcibiskup a uhorský kancelár Mikuláš Oláh, warminský a gniezdenský biskup Stanislav Hozjusz, pomerne neznámy samozvaný "biskup" opát Mathias Heronich, známy košický mučeník Štefan Pongrácz, básnik a košický richtár Johannes Bocatius, zakladateľ Hornouhorského muzeálneho spolku a autor reštaurovania košického Dómu začiatkom 20. storočia Imre Henszlmann, básnik Valentín Balassa, predstaviteľ nemeckého mesta Wittenberg, sedmohradské knieža Christoph Báthori, magnát František Bebek s ďalšími príbuznými, zemplínsky župan a krajinský radca Melchior Alaghy, bibliofil opát Demeter Bersényi, či mecén vzdelania na Spiši Gregor Horváth-Stansith a mnohí ďalší predstavitelia šľachty - sčasti z košického

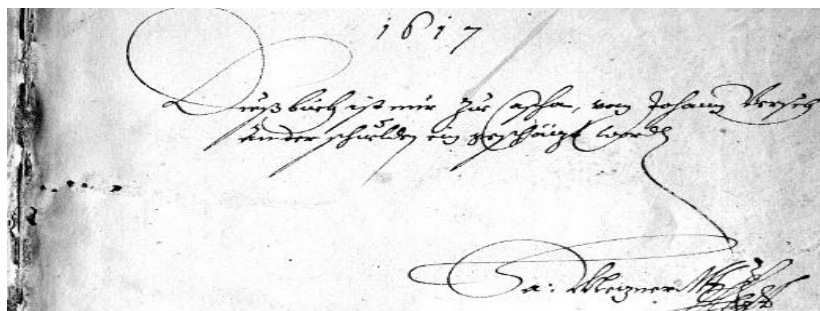
---

³SZEGHY, Andrej. Lekáreň jezuitského kolégia a jej príručná knižnica. In. *Kniha 2008*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2008, s. 252-264.

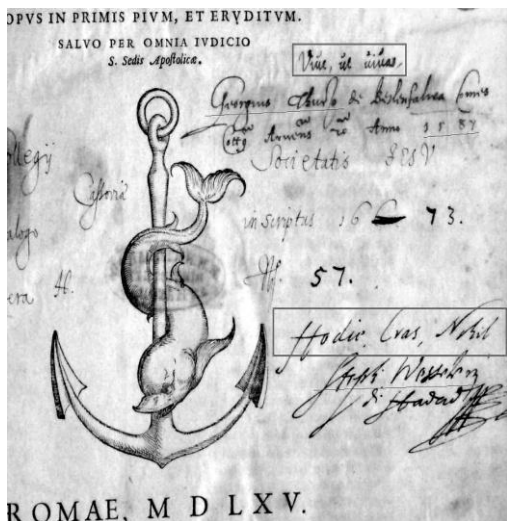
šľachtického konviktu, ktorí študovali na košickej univerzite. Z cirkevných inštitúcií to boli väčšinou rády, z nich hlavne jezuiti z kolégií, rezidencií, misií, noviciátny dom (najpočetnejšie zastúpené Košice, ďalej Banská Bystrica, Bratislava, Cluj-Napoca, Humenné, Landsberg, Levoča, Mukačevo, Praha, Prešov, Satu Mare, Sárospatak, Spišská Kapitula, Šaľa, Trnava a Wien), ale i františkáni (Prešov), dominikáni, karmelitáni (Wien), premonštráti (Jasov) a ďalšie, aj ženské rehole (napr. kongregácia košických Anglických panien). Z územia dnešného Maďarska sú posesorsky podchytené napríklad jágerské biskupstvo, benediktíni panonhalmského opátstva, paulíni v Sátoraljaújhely, piaristi z Mikulova, z Chorvátska jezuitská misia v Slavónsku, desiatky predstaviteľov farností z územia Slovenska a Maďarska. Medzi tlačami sa nachádza aj niekoľko takých, ktoré vlastnili predstavitelia protestantizmu - pastori alebo školy (napr. v Sárospataku). Z necirkevných inštitúcií nájdeme okrem knižnice košickej právnickej akadémie a jej následníkov aj posesorov - knižnice Hornouhorského (neskôr Východoslovenského) múzea a jeho spolku, niekdajší košický Archív mesta, verejnú mestskú knižnicu či mešťanostu Košíc, mesto Levoča, knižnica kráľovskej akadémie v Oradei, univerzitná knižnica (Wien), atď. Okrem inštitúcií tu však nachádzame aj zbierky významnejších ako i zatiaľ úplne neznámych posesorov.

Obrázok 1 Rukopisný exlibris (dar prešovského meštana J. Steina jezuitskej rezidencii, 1680) Zdroj: ŠVKK, signatúra V 30 PA (foto: Andrej Szeghy)

Obrázok 2 Ťažšie čitateľný nemecký rukopisný exlibris (G. Weizner, 1617) Zdroj: ŠVKK, signatúra V 30 PA (foto: Andrej Szeghy)

Obrázok 3 Kombinácia exlibrisných devíz a mien posesorov (G. Thurso, 1587, S. Wesseleny, 17. storočie) i inštitúcie (Jezuitské kolégium v Košiciach – 1660, 1673) Zdroj: ŠVKK, signatúra B 2°66 PA (foto: Andrej Szeghy)

Obrázok 4

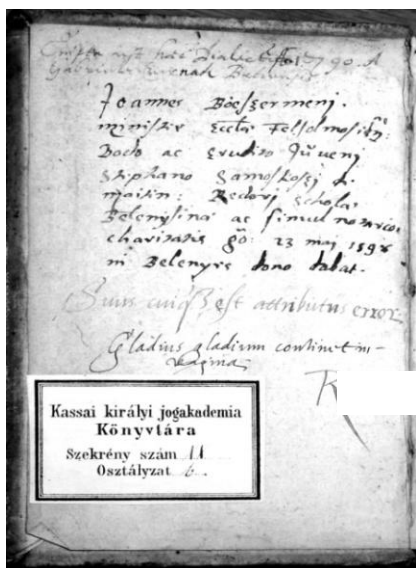
Typografický vlepový heraldický signet s menom a titulom jeho nositeľa (gróf Johann Christoph Heinrich von Oedt z Götzendorf (1719 – 1750)) Zdroj: ŠVKK, signatúra T 302 PA (foto: Andrej Szeghy)

Obrázok 5

Příklad znečitateľnenia údajov o predchádzajúcich vlastníkoch knihy Zdroj: ŠVKK, signatúra GR 47 (foto: Andrej Szeghy)

Obrázok 6

Viacero rukopisných exlibrisov
 na prídošti knihy vrátane hesla alebo
 ceny a vlepény typografický exlibris.
 Zdroj: ŠVKK, signatúra R 259 PA
 (foto: Andrej Szeghy)

Obrázok 7

Heraldický supralibros
 s kruhopisom a vročením (zemplínsky
 a užský župan a zemepán G. III.
 Drugeth, 1602) Zdroj: ŠVKK,
 signatúra B 933 PA (foto: Andrej
 Szeghy)

Obrázok 8

Figurálny supralibros s vročením (cisár Karol IV., 1572) Zdroj: ŠVKK, signatúra VI. 1062 (foto: Andrej Szeghy)

U. C. Jusc. 70. A. 21. h. 21. h.

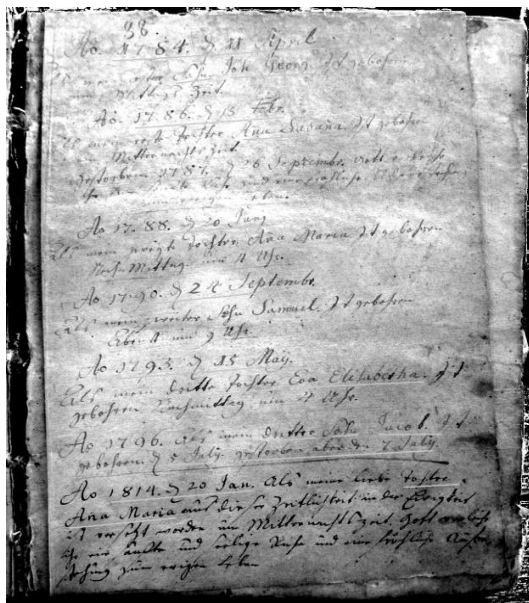
descriptio et Estimatio Librorum Libricis Keczer
 ex compositione Corilludis ac Tociardi Domini
 Petri S. hami, Coram Magistris Jure. Jure. Anno
 1687. Die 28. May.

Libri.

1.	omni c. Historia Tuani admod.	90.
2.	Adriano Casanovium	60.
3.	Leopoldo duo Latine Hungaria	120.
4.	Novum Testamentum Hungarum	60.
5.	Pacificus V. comen. h. l.	90.
6.	Quilco. Res Hungaria	2.
7.	Valentini Galahy Canones	20.
8.	Quo. 122. Indicta?	60.
9.	his. legum. Fortific. Libi. annota.	90.
10.	omni communes Juri. manu. h. l. h. l.	30.
11.	Adula cum globulis Schepetarij.	18.
		12.

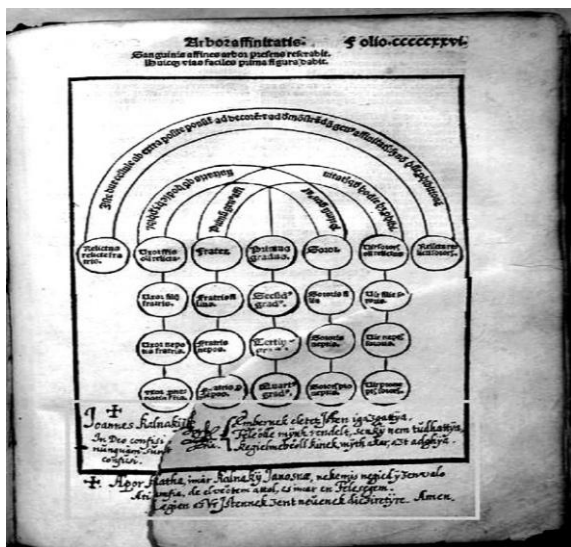
Obrázok 9

Súpis knih
 Prešovčana G. Keczera
 (1687) v archívnych
 dokumentoch Zdroj:
 Magyar Országos
 Levéltár, Budapest,
 Magyar Kamara
 Archivuma, E 156, fond
 UetC, 79:24. (foto:
 Andrej Szeghy)

Obrázok 10

Ukážka obšírnejších rukopisných pose-sorských údajov o členoch rodiny a súvisiacich uda-lostiach (1784 – 1814) Zdroj: ŠVKK, signatúra GR 115 (foto: Andrej Szeghy)

Obrázok 11

Rukopisný posesorský údaj vnútri tlače (na fol. 526; o sobášii J. Kalnakyho s Kathou Apor) Zdroj: ŠVKK, signatúra F 227a PA (foto: Andrej Szeghy)

Resume

This post represents records of possessors of old prints from the 16th century in the historical collections of the State Scientific Library in Košice (SSL K). Records form strand-specific basis – historical book collections and their owners. This type of data and documents is still little used and explored, an interesting source of information. They obtained data serve to extend and complement the biographical facts in the area of Košice city and Slovakia, but also other countries of the former Austria – and to expand knowledge of the book culture of Central Europe. Complement the research of historical auxiliary sciences – paleography, genealogy, heraldry and also linguistics – mainly Latin as well as Hungarian and German language, and occasionally Slovak, Greek or Hebrew language. In the SSL K are chronologically closed group while only print of the 16th century, issued late year 2010 as the volume XI.A nationwide General Catalogue of prints the 16th century in Slovakia.

Kľúčové slová: posesori, 16. storočie, staré tlače, historické fondy ŠVK v Košiciach.

Key words: possessors, 16th century, ancient prints, historic collections the SSL in Košice.

SLOVENSKÁ REPUBLIKA 1939 – 1945

Oslavy Slovenského Národného Povstania vo svetle časopisu Bojovník v rokoch 1969 – 1989

The celebration of the anniversaries of the Slovak National Uprising in the light of weekly magazine *Bojovník* in the years 1969 – 1989

Agata Matysiok

The story of the press of every country is inseparably associated with its history. They are a mirror of its economic, social trouble and political perturbations. This principle also regards the Slovak press, remaining in years 1918 – 1938 and 1945 – 1992 a part of the Czechoslovakian publishing market.

History of *Bojovník* reaches times of the Slovak National Uprising. First *Bojovník* was published on 6.9.1944 in Banská Bystrica. It was published in the form of a daily newspaper by Headquarters of Czechoslovakian Army in Slovakia. The newspaper was dedicated to insurrectionary soldiers, but it has also often become a tribune of Jegorov's guerrilla division. Informing soldiers of the development of the situation at fronts and mobilizing them to the fight was a main purpose of this newspaper. On pages of a daily newspaper they were fighting against the fascist propaganda, criticizing regime and made plans of Czechoslovakia reforming.¹

Continuation of *Bojovník* from the time of the SNU was a weekly magazine published since 1969 by Slovak Union of Antifascist Fighters. About the continuation and changing legacy of the first newspapers of the same name wrote Karol Študenc in the article *Čo chceme?* (eng. *What do we want?*) placed in one of the editions of this magazine. Apart from the reference to the daily newspaper published in the time of the SNU, Študenc emphasized the second reason for the creation of *Bojovník*. As he named it himself it was a cause of *arising from processes after January 1968*.²

---

¹Serafinová, D. – Vatrál, J. *Náčrt dejín slovenskej žurnalistiky*. Ružomberok, 2004, s. 65.

²Študenc, K. *Čo chceme?* In. *Bojovník*, 1. 6. 1969, s. 4.

Fact, that *Bojovník* since 1969 has become a newspaper published by Slovak Union of Antifascist Fighters into composition of which mainly entered Slovak insurgents from the SNU caused that it had become an excellent forum which showed in a great way the interest of Slovak society as well as the Slovak political elites, with the SNU subject matter and legacy arising from this event. This process is the best perceptible on the example of the celebration of anniversaries of the uprising, which (unlike other magazines) were annually described in detail by *Bojovník*.

Events of the Prague spring, intervention of armies of the Warsaw Pact as well as the occurrence of the Socialist Republic of Slovakia got a lot of publicity on pages of the first annual volume of the newspaper. It was particularly visible in the course of describing the preparations, as well as the very course of celebration of the next anniversary of outbreak of the Slovak National Uprising.

In 1969 there was the round, 25th anniversary of outbreak of the Slovak National Uprising. The subject matter of the celebration of this holiday already dominated the first, reissued edition of the *Bojovník* weekly. An extensive interview with Ernest Bielik was placed in it, the former commander of Jánošík's guerrilla brigade, who told about preparations of the reunion of the former members of his brigade. A detailed reports about plans and the arrangements associated with the celebration, on pages of the first edition also submitted Mikuláš Beňo (the secretary of the Regional Committee of the Communist Party of Slovakia), Emil Rendek (the secretary of the District Committee of the Communist Party of Slovakia in Banská Bystrica), Bosák Pavel (deputy director of the SNU Museum) and Juraj Kliner (the secretary of the Regional Committee of the Slovak Union of Antifascist Fighters in Banská Bystrica). As Mikuláš Beňo stated: *the 25th celebration of the SNU anniversary must become a matter of the entire nation. The SNU values must infiltrate every city, the village, the factory, the school and the social organization.*³

To events from August 1968 in his speech about the project to announce the day of August 29th as a national holiday of the Socialist Republic of Slovakia. Gustav Husák referred on the Reunion of the Slovak Union of Antifascist Fighters which took place in February

---

³Na aktuálnu tému s pracovníkmi príprav 25. výročia SNP v Banskej Bystrici. In. *Bojovník*, 1. 6. 1969, s. 4.

1969. In his speech placed on pages of the weekly magazine we read among others: *On this reunion there was asked a question about our attitude towards the other socialist countries and particularly to the USSR. I know that you have different views on this subject, but you know the position of the management of the party and the government. The position to the USSR and simultaneously to other socialist countries created during our fights during the World War II, while our uprising, and still creates the base of our foreign policy. Without this base we aren't able to talk about the safety of our state and the freedom of nations inhabiting this country. (...) On the other hand everyone, especially we, older, must try all these misunderstandings which appeared in August among our nations and countries, to defeat. We must renew normal, good relationships with socialist countries, in particular from the USSR. Not tear wounds! One should proceed to a constructive cooperation which for our nations and our state is necessary.*⁴ With reference to the SNU Gustav Husák, stated: *We, who fought during the World War II, are supposed to forget about who helped the Slovak and Czech nation, when it was needed? Are we supposed to forget who freed us? Can we vacantly delete from the history of Czechoslovakia the Slovak National Uprising, cooperation with Soviets in guerrilla units? (...) Not only we cannot delete it, but also it would be the greatest political stupidity. Therefore, our duty, of older participants of the uprising is these old relations between our insurgents, with insurgents from the USSR and other socialist countries, the work in our rows and amongst the society to expand so that we can in the event of 25th anniversary of the SNU outbreak which falls in the summer of this year, already anew to meet with Soviet and other insurgents from socialist countries as friends. This is the official position of the Communist party of Czechoslovakia and the Communist Party of Slovakia. It also corresponds to the consistent and conceptual policy of the government of this country.*⁵ With the concept presented by Gustav Husák fully agreed the Slovak Union of Antifascist Fighters which in its passed resolution on the reunion stated: *to the celebration the association will invite former, foreign the SNU participants, especially from the USSR. It will be a good*

---

⁴Husák, G. 29. august národným sviatkom. In. *Bojovník*, 6. 3. 1969, s. 1.

⁵Husák, G. 29. august národným sviatkom. In. *Bojovník*, 6. 3. 1969, s. 3.

*chance to renew social, militant and friendly relationships which suffered damage on account of recent events. We cannot permit these mistakes and misunderstandings harm with relation between co-fighters. Just the opposite, the Slovak Union of Antifascist Fighters has the task, by co-fighters, of improving relationships with socialist countries.*⁶ Gustav Husák, already as the first secretary of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia, came back to the problem of Czechoslovak-Soviet relationships while his speech in Banská Bystrica on the occasion of the SNU celebration, where he persuaded: *By the celebration of the 25th anniversary of the SNU it should be clearly stated that the Socialist Republic of Czechoslovakia is a completely sovereign and independent country against which domestic and foreign politics decide its own party and national organs and nobody mixes to its problems. Army units of befriended Soviet Union which are located on our territory are here as our allies. It is regulated with agreement which our governments signed. They are here as our friends.*⁷ To the internal situation in the country connected with the first anniversary of intervention of armies of the Warsaw Pact which coincided with the SNU celebration referred also on ceremonial meeting of the Central Committee of the Communist Party of Slovakia, Central Committee of a National Front of the Socialist Republic of Slovakia, the government of the Socialist Republic of Slovakia and the Central Committee of Slovak Union of Antifascist Fighters which were undergone on the occasion of celebration on the 29. August, Š. Sádovský. In his speech entitled *Budeme bdieť nad dedičstvom Povstania* (eng. *We will guard the legacy of the Uprising*) he referred to the demonstration of *anti-socialist and anti-Soviet forces*, which, *in the agreement and with the consent of the enemy propaganda didn't stop their actions even during the SNU celebration and what's more, just on these days increased their actions through the organization of vandalistic, counter-revolutionary demonstrations in Prague and other cities.*⁸

In the course of preparations for the celebration of the uprising, as well as in the course of their lasting an another, annoying

---

⁶O činnosti a úlohách ZPB na Slovensku. *Bojovník*, 6. 3. 1969, s. 2.

⁷Husák, G. Od ideálov povstania neustupujeme. In. *Bojovník*, 7. 9. 1969, s.1.

⁸Sádovský, Š. Budeme bdieť nad dedičstvom Povstania. In. *Bojovník*, 7. 9. 1969, s.3.

matter was brought up – an occurrence of the Socialist Republic of Slovakia in January 1969. The new, federal organization of the country caused the recrudescence of discussion about the role and place of Slovaks in the Czechoslovak country, as well as Czech - Slovak relationships. On June 10th 1969 Slovak National Council signed the act which restored the day 29th of August as a Slovak public holiday, even though in many Czech as well as Slovak speeches a Czechoslovak character of this holiday was emphasized. Very president Gen Svoboda while his speech in Banská Bystrica on the occasion of the 29 August he strongly underlined: *it is the holiday for everyone - Czechs and Slovaks.*⁹ During the celebration to the matter of the new organization of the country referred the first secretary of Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia Gustav Husák, who noticed that *the federal organization of the country of our nations has contributed to strengthen of relations between Slovaks and Czechs strengthened our entire Czechoslovak country.*¹⁰ As emphasized prof. P. Colotka, the Prime Minister of the Socialist Republic of Slovakia, in his speech, while opening the SNU Museum in Banská Bystrica: *Today, when by many heavy experience we rebuilt our state on principles of the federation we put into practice in addition one of basic mottos of the SNU. It is necessary to underline that it was exactly a communist party equipped into ideals of Lenin saying about national issues, demanded renewing the Republic of Czechoslovakia, as the homeland of two nations. Each of them has deniable right to voluntary coexisting with the second nation. (...) Like in the uprising, so today we say that our future we want to build in the brotherly harmony with the Czech nation and our participation to contribute to the bloom of the Socialist Republic of Czechoslovakia.*¹¹

On the pages of *Bojovník* also speeches of guests from the USSR were placed. On their behalf spoke chairman of the Soviet delegation K.T Mazurov. Similarly to Czech and Slovak politicians he also referred to events from the year before, at least in the less blunt way. He stated, that *Soviet communists fully back up constructive actions of the executive committee of the Communist*

---

⁹Svoboda, L. Povstaním sa začala nová kapitola. In. *Bojovník*, 7. 9. 1969, s. 1.

¹⁰Husák, G. Od ideálov povstania neustupujeme. In. *Bojovník*, 7. 9. 1969, s. 1.

¹¹Colotka, P. Mohyla padlých– škola živých. In. *Bojovník*, 7. 9. 1969, s. 4.

*Party of Czechoslovakia and Czechoslovak government, which in this difficult situation and very much complicated go confident towards modernizing the main principles of living of the socialist community. Very fact that we must solve this issue is already attesting how serious problems with which were last year a socialist Czechoslovakia was struggle.*¹²

Unlike 1969, when it was mainly because of political reasons and in view of round jubilee celebrations, a lot of space on *Bojovník's* pages was dedicated to the subject matter of the celebration of the anniversary of the Slovak National Uprising, successive years were less marked by the Czechoslovak policy, in a subject of the SNU anniversaries.

In 1974 for the first time a special edition of *Bojovník* was published on the occasion of 30th anniversary of the SNU outbreak. It was an edition in the whole dedicated to the events from the August 1944, published on chalk paper and supplied with a lot of color photographs. Festive, 20 pages publishing of the weekly found its way to hands of readers exactly on August 29th 1974. On the front page a photograph of the SNU Square in Banská Bystrica and the SNU Museum was placed. Under photograph is an inscription – motto of this year's celebration: *By building our socialist homeland we worship the legacy of the Slovak National Uprising.* In the edition there were published historical photographs from the period of the uprising and the photographs of Karol Šmidke, Gustav Husák and Ladislav Novomeský, who *united all forces of democracy in order to prepare the uprising which it was supposed to overthrow the fascist authority and to renovate shared state of Czechs and Slovaks on more fair principles.*¹³ As every year, on pages of *Bojovník* the speech of the most important Czechoslovak politicians were placed, inter alia: Josef Lenart (member of the Board of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia and the first secretary of the Communist Party of Slovakia), Ph.D. Fedor Gulla (the chief secretary of the Central Committee of a National Front of the Socialist Republic of Slovakia) and Ondrej Klokoč (the chairman of the Slovak National Council) who in their speeches concentrated mainly on the political role of leaders of the uprising

---

¹²Mazurov, K. T. Máme spoločnú históriu. In. *Bojovník*, 7. 9. 1969, s. 5.

¹³(description of the pictures), *Bojovník*, 29. 8. 1974, s. 2.

and at the same time praising the role of V Underground Central Command which represented Šmidke, Husák and Novomeský. In the speeches also was strongly criticized the *bourgeois emigration*, which *cared only so that people were off the political fight for the character of the future republic, so that they weren't an obstacle at renovating the old, discredited regime.*¹⁴

Next round, the 35th anniversary of the outbreak of the uprising which was concerned in 1979, also brought along a jubilee edition of the weekly magazine *Bojovník*. Like five years earlier, it was 20-pages edition number, partly, on chalk paper, containing a lot of color photographs and speeches of important persons in the country with the president, Gustav Husák, at the head. During the celebration, as well as speeches of Czechoslovak politicians, like in previous years, a role and a help given to the Slovak uprising by the USSR were emphasized, actions of V Underground Central Command were appraised highly as well as there was paid special attention to international character of the uprising.

In the 80's, while 40th and 45th anniversary of the SNU outbreak, there was ceased publication of anniversary editions of *Bojovník*. Admittedly still on its pages the speeches of politicians were placed, but already in a smaller number than in previous years focusing mainly on articles of commanders treating about historical aspects of the uprising and on drawing closer figures of former guerrillas, or guerrilla.

In periods between the main anniversaries the SNU Slovak Union of Antifascist Fighters devoted the greater attention to its internal, organizational problems and the matter of next anniversaries of the SNU outbreak assumed more memory character. Memories of former participants of the uprising were placed in *Bojovník*. Readers were informed about the plans of the celebration of this holiday in different towns, competitions were organized about the SNU subject matter for children, young people and adults, sports games against the SNU Cup, meetings of former insurgents with young people at the bonfires.

After the reading of a few hundred editions of *Bojovník* it is hard not to be under the impression that on its pages the SNU was a subject which dominated. Independently of the month in which the

---

¹⁴Náš veľký sviatok. In. *Bojovník*, 29. 8. 1974, s. 3.

given edition came out, it has always been possible to find something on this subject. The most it was written about the celebration of anniversaries from February to September (in September editions their course and the swing were judged), later a month of the break came, and back *Bojovník* described preparations for another celebration. At round anniversaries the newspaper simply focused on one subject placing reports from preparations for the celebration on every side, concepts of celebration and attractions accompanying it. These remarks concerned not only Banská Bystrica, but also small villages, which sometimes it's no use to search on Slovak maps.

Resume

Bojovník, as a weekly magazine of Slovak Union of Antifascist Fighters is a newspaper which on account of its character in a special way took the subject matter of the Slovak National Uprising. The author of the article at her work tries to present the way how *Bojovník* described the celebration of the SNU anniversaries in the years 1969 – 1989. In the article it is presented how historical events, the communist propaganda and very character of the weekly magazine had an influence for describing the celebration of events from August 1944. In her deliberations the author of the article puts the main pressure on the SNU round anniversaries which in a special way were described by (Czech) Slovak press.

Kľúčové slová: SNP, oslavy, výročia, Bojovník

Key words: SNU, anniversaries, celebrations, Bojovník

Nacistické represálie v okrese Bánovce nad Bebravou

Nazi reprisals in the district of Bánovce nad Bebravou

Lucia Halmová

Pôsobenie katolíckeho kňaza, Jozefa Tisu, na fare v Bánovciach nad Bebravou (ďalej Bánovce) vo veľkej miere ovplyvnilo zmýšľanie tamajšieho obyvateľstva. Preto, ak sa v dielach pred rokom 1989 píše, že „*hneď po vypuknutí Povstania nastúpilo veľa Bánovčanov do boja po boku partizánov a povstaleckých jednotiek*“,¹ nie je to celkom pravda. Iná bola situácia i prístup občanov k Povstaniu a partizánskemu hnutiu v okresnom meste a iná v podhorských obciach, kde sa našlo viacero odvážlivcov, ktorí pomáhali povstalcom a prenasledovaným spoluobčanom prevažne židovského pôvodu. V porovnaní s inými časťami hornonitrianskeho regiónu si nemecké jednotky po príchode do Bánoviec ťažšie hľadali spojencov medzi miestnymi. No predsa niekoľkí konfidenti, členovia Pohotovostného oddielu Hlinkovej gardy (ďalej POHG), ale najmä príslušníci Einsatzkommando 13, Sonderkommando ZbV 15, jednotky SS Jozef a Abwehrgruppe 218 – Edelweiss sa zaradili medzi aktérov, ktorí sa podieľali na likvidácii partizánskeho hnutia, odhaľovaní účastníkov Povstania a tiež aj priaznivcov tejto vojensko-politickej akcie. S obsadzovaním obcí v okrese Bánovce nad Bebravou začali nemecké jednotky v polovici septembra 1944. Prvá ozbrojená nemecká jednotka dorazila do Bánoviec už 6. septembra 1944, no nakoľko veliteľ nemeckej skupiny Schill gen. Gottlob Berger sústredil všetku silu na dobytie Baťovian, jednotka po zabavení zostávajúcich pohonných hmôt sa nezdržala v meste viac ako bolo nutné.² Až o týždeň neskôr, keď jedna časť nemeckých jednotiek začala so sústredeným útokom na Nováky, čaty Hradischko a Cramer zaútočili na Bánovce nad Bebravou. Tie sa im nasledujúceho dňa, 12. septembra 1944, podarilo dobyť.³ I keď rôzne pramene sa nezhodujú v dátume definitívneho obsadenia Bánoviec, v neďalekej obci Dvorec sa

---

¹TÓTH, Ján Július (ed.). *Pamätné miesta boja slovenského ľudu proti fašizmu*. Bratislava : Obzor, 1965, s. 63.

²ŠA Bytča, f. TŽ II, š. 57, 1944 prez., s. 16-18.

³KLUBERT, Tomáš. *Obrnené jednotky v Slovenskom národnom povstaní*. Nové Mesto nad Váhom : vlastným nákladom, 2007, s. 156.

nemecké jednotky objavili už 15. septembra 1944. Ich príchod narušil doteraz pokojný život obyvateľov, ktorí sa začali obávať o svoje životy a bezpečnosť vlastných rodín. Hneď v noci začali Nemci s domovými prehliadkami, hľadali partizánov i zbrane.⁴ O dva dni neskôr sa v obci Látkovce prechodne ubytovala asi dvanásťčlenná skupina nemeckých vojakov, ktorá sa nasledujúce ráno pobrala do Hradišťa a odtiaľ do Bánoviec.⁵ Avšak svoju teroristickú činnosť Nemci zahájili o čosi neskôr, 29. septembra 1944, keď v obci Podlužany zavraždili piatich miestnych obyvateľov. No pri hľadaní partizánov a účastníkov SNP úspešní neboli, a tak nemecká posádka bola z Bánoviec odvolaná. Opätovne Nemci do tohto priestoru zavítali až koncom októbra 1944 na žiadosť okresného náčelníka Alexandra Minárika. Partizáni spoznali až po zásahu Nemcov v obci Brezolupy 26. októbra 1944 a očakávali, že v teroristických akciách budú ďalej pokračovať.⁶ Päťsto nemeckých vojakov sa neuspokojilo s vyrabovanými a podpálenými domami či so znásilnenými ženami, keď o tri dni po prepade Brezolúp nemecké jednotky za asistencie oddielu POHG z Bánoviec vypálili susednú obec Miezgovce.⁷ Partizáni pod velením Michala Masaryka sa snažili obec pred Nemcami ubrániť za pomoci ľahkých guľometov a dvoch protitankových pušiek, zatiaľ čo nervózni a zmätení občania poukryvali svoj majetok a ponáhľali sa skryť do okolitých hôr pred hroziacim nebezpečenstvom. Keď Nemci obkľúčili obec 29. októbra 1944, partizáni sa pred nemeckou presilou stiahli do hôr, a tak sa nemeckým jednotkám bez väčších prekážok podarilo vniknúť do obce.⁸ Vyrabovali miestny konzum, okrem cenných vecí pobrali a zničili všetko, čo sa im dostalo pod ruku. Z domov povyhánali občanov, z ktorých niekoľko desiatok zajali ako rukojemníkov. Niektoré pramene hovoria o príchode posíl z Omastinej a Uhrovského Podhradia. Nie je možné tu hovoriť o žiadnej väčšej posile, ktorá by pomohla zvrátiť výsledok tejto akcie v prospech partizánov. Po odchode Nemcov zostala v obci hotová

---

⁴Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. IV, š. 15, č. 1016, Zbierka dokumentov o národnooslobodzovacom boji, obec Dvorec.

⁵SNA, f. IV, š. 16, č. 1142, Zbierka dokumentov o národnooslobodzovacom boji, obec Látkovce.

⁶HOLKA, F. *Krvavé zločiny...*, s. 145.

⁷SNA, f. IV, š. 15, č. 1056, Zbierka dokumentov..., obec Horné Naštice.

⁸UHLÁR, Vlado. *Okres Topoľčany*. Bratislava : Obzor, 1988, s. 180.

spúšť. Vyhorel dom Michala Masaryka, veliteľa 8. roty brigády Jána Žižku, spolu s ďalšími tridsiatimi šiestimi domami,⁹ miestna škola, sedem stodôl a dvanásť ďalších hospodárskych stavenísk. Údaje o počte zatknutých miestnych občanov sa líšia. Uvádza sa od tridsaťšesť až po päťdesiat obyvateľov, ktorých odviekli do Topoľčian, neskôr ich eskortovali do Nitry, kde ich aj uväznili.¹⁰ Necelý týždeň po udalosti v Miezgovciach sa ďalším terčom útoku nemeckých jednotiek stala obec Uhrovec.¹¹ Partizánom sa dostalo niekoľko slabo overených informácií o plánovanom útoku 4. novembra 1944, a preto Tomáš Lisko, ktorý so svojou 2. rotou operoval v okolí Uhrovca, požiadal o posily, ktoré stihli prísť do obce ešte pred začatím tejto akcie. Pred obcou zaujali obranné postavenie a čakali na nemecké jednotky, ktoré sa blížili k obci dvoma smermi. Jednou stranou od Bánoviec cez Horné Naštice a druhou, severnou stranou, postupovali od obce Kšinná po úzkokoľajnej železnici, ktorá spájala Bánovce s Uhrovcom a Kšinnou. Nielen partizáni, ale i samotní občania, ktorí sa nestihli ukryť v blízkych horách, sa takto dostali do nemeckého zovretia. Prekvapením bolo, keď jedna časť nemeckých vojakov sa dostala cez salaš na horný koniec obce, odkiaľ Nemci zahájili strelbu. Boj trval vyše štyroch hodín a partizánom sa napokon podarilo uniknúť smerom k Jankovmu vršku. Údaje o počte padlých vojakov na nemeckej strane nie sú presné. Uvádza sa od troch až po ôsmich mŕtvych,¹² vrátane ich veliteľa, ktorého zasiahla strela z guľometu.¹³ Partizáni mali niekoľko ranených, ktorých sa podarilo odviezť do nemocnice v Uhrovskom Podhradí. Lazaret sa tam nachádzal v jednotriednej škole, kde sa zo zranení liečili partizáni.¹⁴ Po dobytí

---

⁹UHLÁR, V. *Okres Topoľčany...*, s. 180.

¹⁰HOLKA, F. *Krvavé zločiny...*, s. 145. Ďalej pozri: PAŽÚR, Štefan (ed.). *Fašistické represálie na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1982, s. 68. HALAJ, D. *Fašistické represálie...*, s. 91.

¹¹SNA, f. IV, š. 18, č. 1386, Zbierka dokumentov..., obec Uhrovec.

¹²V správe okresného náčelníka sa uvádzajú traja mŕtvi nemeckí vojaci. ŠA Bytča, f. TŽ II, š. 57, č. 1944 prez., s. 26. Ďalej pozri: HOLKA, F. *Krvavé zločiny...*, s. 145. Sedem mŕtvych nemeckých vojakov sa uvádza v Správe o priebehu SNP v obci Uhrovec. SNA, f. IV, š. 18, č. 1386, Zbierka dokumentov..., obec Uhrovec. O počte osem mŕtvych nemeckých vojakoch sa zmieňuje: KUBOVČÁK, Dušan – ŠAGÁT, Milan. *Z kroniky bojov partizánskeho zväzku Jána Žižku*. Topoľčany : Vlastivedné múzeum, 1984, s. 13-14.

¹³SNA, f. IV, š. 18, č. 1386, Zbierka dokumentov..., obec Uhrovec.

¹⁴MASÁR, Rudolf – TAKÁČ, Ladislav. *Čas vzdoru...*, s. 46.

obce sa opakoval scenár podobný tomu v Miezgovciach. Nemecké jednotky v úzkej spolupráci s príslušníkmi POHG z Bánoviec vyrabovali domy, zobrali si všetko, čo pokladali za hodnotné a obec vypálili. Podľa správy o priebehu SNP v obci Uhrovec vypálili tridsaťdva domov, no ani tu sa pramene nezhodujú.¹⁵ Nemci zajali päťdesiat mužov a odvliekli ich do Bánoviec, kde ich sústredili na dvoroch učňovskej a ľudovej školy.¹⁶ Všetkých zajatých mužov považovali za partizánov, a preto mali v úmysle zastrelit' na výstrahu ostatným občanom každého druhého. Až po niekoľkých intervenciách popredných členov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (ďalej HSĽS) v Bánovciach sa vyšetrovatelia nechali obmäkčiť a od tohto brutálneho vražedného plánu upustili.¹⁷ Zmieňuje sa o tom František Hejl vo svojej spomienke, kde píše: „V Bánovciach oddelili ženy a deti od mužov, ktorých ako pomocníkov partizánov chceli odstrelit'. Ženy a deti sa mohli vrátiť domov. Mužov po krutých výsluchoch rozdelili na podozrivých z pomoci a účasti na odboji, tých potom eskortovali do nitrianskeho väzenia“¹⁸ a z tadiaľ do Viedne. „Zostávajúcich zadržaných po týždni prepustili.“ A tak v priebehu jedného týždňa Nemci vypálili dve obce. V prípade Miezgoviec sa straty vyšplhali na päť miliónov a v Uhrovci na osem miliónov korún.¹⁹ Situácia sa však ani potom neupokojila. V nejednom liste adresovanom okresnému náčelníkovi Alexandrovi Minárikovi ho miestny katolícky farár z Uhrovca prosí o záchranu svojich veriacich: „... až po útoku na Uhrovec sa Margita Vasilková odvážila navštíviť svojich rodičov do Motešíc, ktorých už dávno túžila vidieť. 14. novembra 1944 ju Nemci zhabali a jej známy ju údajne videl ešte v ten samý večer v Trenčíne na vlaku smer Ilava. Prosím Vás o ňu preto, lebo ju poznám ako osobu statočnú, chodievala pravidelne do kostola aj s jej mužom a s partizánskym hnutím nemala a nemá nič spoločného. Úctivo Vás prosím o jej

---

¹⁵PAŽÚR, Š. *Fašistické represálie...*, s. 69. Uvádza, že počas prepadu Uhrovca 4. novembra 1944 bolo vypálených úplne tridsaťpäť a čiastočne päť domov, osemnásť hospodárskych stavenísk zničili celkom a tri čiastočne. Ďalej pozri: HALAJ, D. *Fašistické represálie...*, s. 91.

¹⁶ŠA Bytča, f. TŽ II, š. 57, č. 1944 prez., s. 26. Pozri HOLKA, F. *Krvavé...*, s. 145.

¹⁷ŠA Nitra – pobočka Topoľčany, f. Zbierka obecných kroník, š. 12, č. A/69, Uhrovec.

¹⁸MASÁR, Rudolf – TAKÁČ, Ladislav. *Čas vzdoru...*, s. 121.

¹⁹MITÁČ, Ján. Odboj a činnosť partizánskeho hnutia v Bánovciach nad Bebravou a okolí v roku 1944 (august – november). In. *Vojenská história*, 2010, roč. 14, č. 4, s. 46-47.

*záchranu.*²⁰ Do Bánovského okresu, a teda aj do priestoru brigády (zväzku) Jána Žižku svojimi výpadmi z Trenčianskych Teplíc, zasahovala špeciálna protipartizánska jednotka Jozef.²¹ Tá pod vedením Dr. Waltera Pawlowskeho zavítala do obce Šípkov pri Slatine nad Bebravou 7. novembra 1944 a pred miestnymi sa vydávali za jednotku 1. československej armády, ktorá prichádzala od Banskej Bystrice. Po príchode do obce si Dr. Walter Pawlowski ako npor. Jelínek dal predvolať na salaš Lupenice v chotári obce Šípkov starostu obce Gejzu Švocha a požiadal ho, aby jednotke zabezpečil potraviny. Starosta to odmietol, a tak ho s vyhrázkami prepustili domov.²² No nakoniec sa jednotke podarilo presvedčiť bratov Holých, ktorí pre nich zaobstarali auto a potraviny. Miestni občania s nedôverou pristupovali k členom jednotky a bratov upozornili, že môže ísť o provokáciu, no tí im neprestali pomáhať a dokonca im podávali informácie o pohybe partizánov.²³ Nakoniec ich na salaši Lupenice po vypočutí a strašnom mučení spolu s tromi zajatými sovietskymi partizánmi – Charlamom, Vlaštenkom a Kaširinom, zastrelili. V ten istý deň postrieliť aj niekoľko občanov, ktorých chytili v hore pri práci. Tak bol zastrelený osemnásťročný Elino Suchý, štrnásťročný Jožko Belan i so svojim otcom a Eman Mišák.²⁴ Všetkých zavraždených nahádzali do koliby a tú podmínovали. Po týchto beštiálnych vraždách na druhý deň nariadili, aby z každého domu v obci prišiel pred obecny dom jeden dospelý muž. Keď sa tak stalo, vydali rozkaz odpratať mŕtvoly svojich spoluobčanov, ktorých vraj zavraždili partizáni. Bola to však nová pasca. Keď sa obyvatelia priblížili ku kolibe, kde boli naložené a zamaskované míny, nastal výbuch. Na mieste bolo hned niekoľko mŕtvych mužov a ostatných ranených odviezli do nemocnice.²⁵

---

²⁰ŠA Nitra – pobočka Topoľčany, f. Okresný úrad Bánovce nad Bebravou (ďalej OÚ Bánovce), č. D1-770/44 prezidiálne (ďalej prez.).

²¹AMSNP, f. IX, č. S 114/85, Protokol z vŕsluchu mj. E. von Thun – Hohensteina zo 4. 12. 1945.

²²HALAJ, D. *Fašistické represálie...*, s. 101.

²³Štátny archív v Bratislave (ďalej ŠA Bratislava), f. Okresný ľudový súd Bánovce nad Bebravou (ďalej OLS Bánovce), š. 2, č. TĽud. 94/1945.

²⁴HOLKA, F. *Krvavé zločiny...*, s. 145.

²⁵HOLKA, F. *Krvavé zločiny...*, s. 145. Uvádza sa, že pri tejto akcii bolo mŕtvych dvadsať mužov. Ďalej sa o tejto udalosti dozvedáme z archívneho prameňa. ŠA Bytča, f. TŽ II, š. 57, č. 1944 prez., s. 27. Iný archívny prameň uvádza, že v dôsledku

Členovia jednotky Jozef ešte pred svojím odchodom zo Slatinskej doliny 13. novembra 1944 naposledy „zavítali“ do obce Šípkov. Desiatku miestnych občanov zavreli do domu neznámeho žida Kellermana a po strašnom mučení a trýznení niekoľkých odvliekli do väznice v Trenčíne a stadiaľ do Ilavy. K domu, kde zostala štvorica mužov, nanosili členovia jednotky Jozef slamu a poliali horľavinou, takže dom úplne zhorel a bolo veľmi zložité identifikovať zvyšky zhorených tiel. S istotou vieme, že sa tam nachádzal sedemdesiatjedenročný otec Jozef Hollý a jeho zať Alexander Mikuš.²⁶ V Bánovciach malo svoj oporný bod zriadené Sonderkommando ZbV 15, ktoré v súčinnosti s ďalšími jednotkami 11. novembra 1944 za pomoc partizánom čiastočne vypálili a vyrabovali obec Omastiná.²⁷ Ďaleko katastrofálnejšie následky pre občanov priniesla „druhá vlna“ teroristických útokov na podhorské obce koncom novembra 1944. V útokoch proti partizánom, ktoré mali doposiaľ jednorazový charakter, neboli Nemci takí úspešní, ako by si priali. S napĺňaním hlavného cieľa, definitívne zlikvidovať partizánske hnutie, začali 22. novembra 1944.²⁸ Toho dňa vyrazili nemecké jednotky spolu s delostrelectvom a obrnenými vozmi od Trenčína, Topoľčian, Bánoviec nad Bebravou, Prievidze, Novák a Ilavy. Pre túto protipartizánsku akciu bolo sústredené aj žandárstvo z okolia Bánoviec, ktoré v podstate tvorilo ozbrojenú asistenciu pre POHG.²⁹ V priebehu troch dní, 22. – 24. novembra 1944, sa nemeckým jednotkám podarilo stanovený cieľ splniť. Ale z obáv, aby sa predsa len počty partizánov nezvyšovali, zakročili aj proti tamojšiemu obyvateľstvu v obciach: Omastiná, Uhrovec, Uhrovské Podhradie, Žitná, Radiša a Kšinná. Všetky tieto prepady spomenutých obcí majú niekoľko spoločných znakov. Prvým je dátum obsadenia obcí 23. novembra 1944. Tento deň sa hlboko vryl do pamäte Želmíre Fujákovej, rod. Kuricovej, rodáčke z Omastinej, ktorá si spomína, ako ich všetkých nahnali do školy, kde „*vysoko ulízaný dôstojník SS číta skomoleniny mien. Medzi prvými vyvrieskne*

---

explózie zahynulo osem občanov. AMSNP, f. IX, č. S 114/85, Protokol z vylúču mjr. E. von Thun – Hohensteina zo 4. 12. 1945.

²⁶ŠA Nitra – pobočka Topoľčany, f. Okresný súd Bánovce nad Bebravou (ďalej OS Bánovce), č. 11/45.

²⁷PAŽÚR, Š. *Fašistické represálie...*, s. 68.

²⁸HOLKA, F. *Krvavé zločiny...*, s. 146.

²⁹ŠA Nitra – pobočka Topoľčany, f. OÚ Bánovce, č. D1-770/44 prez.

meno aj mojej mamičky. Keď sa nik nepohýna, dôstojník nasršený a zjašený s mykajúcim lícnym svalom zvreští znovu. Vykrikla som: „Mamička!“ Vedľa stojaci esesák ma surovým pohybom ruky odtrhol od matky. Znovu zúfalo kričím a predieram sa za matkou. Nedostihla som ju. Úder päťou na temeno hlavy ma zrazil k zemi...“³⁰ Vráťane toho, že ide o jeden z množstva príkladov, ktorý vykresľuje surové správanie nemeckých dôstojníkov, toto bol ešte len začiatok. Druhým spoločným znakom je zatknutie všetkých mužov vo veku od šestnásť do šesťdesiat rokov, ktorých po vypočúvaní odviekli do Bánoviec. Tam ich zatvorili v niekoľkých miestnostiach – v kine, hostinci, v pivniciach mestského domu, ako i na okresnom úrade a okresnom súde. Tých, ktorí boli najviac podozriví zo spolupráce s partizánmi alebo z priamej účasti na Povstaní, v krátkom čase buď popravili alebo odviezli do koncentračných táborov v Ilave a Seredi. Vzhľadom k osudom uväznených vyznieva prinajmenšom zvlášť nariadenie okresného náčelníka Alexandra Minárika zo dňa 23. novembra 1944, v ktorom sa má pre zajatcov zabezpečiť strava ako i lekárske ošetrovanie.³¹ Nemci trvali v spomínaných obciach neboli, iba z času na čas prišlo napríklad do obce Kšinná nemecké vojsko, ktoré robilo denné alebo nočné razie.³² Jedine v obci Žitná, potom ako všetkých mužov zaistili do miestnosti školy, sa Nemci sami ubytovali po súkromných domoch, kde trýznili ženy. Tridsaťpäť cudzích ľudí zavraždili a ďalších dvadsaťsedem z obce odviekli do Nemecka. Medzi zaistenými bol predseda Revolučného národného výboru (ďalej RNV) Štefan Kušnier, ktorému vyrabovali dom a všetko zničili. Jeho odstrelili a dom predali za dvetisíc korún.³³ Ďalej zabil z obce stolárov Michala a Jána Hrebíčka, obuvníckych učňov Ondreja Michele a Pavla Hanka, ktorých telá sa našli v masovom hrobe v bánovskom háji Cibislavka, pri ceste do Miezgoviec.³⁴ Tento hrob Nemci zaplnili 24. novembra 1944 odvečeným mužským občianstvom do Bánoviec v čase tzv. generálneho útoku na partizánske územie v novembri 1944. Zavraždeným účastníkom odboja z obcí Závada, Ilava, Kšinná, Podlužany, Omastiná, Žitná –

---

³⁰MASÁR, Rudolf – TAKÁČ, Ladislav. *Čas vzdoru...*, s. 48-49.

³¹ŠA Nitra – pobočka Topoľčany, f. OÚ Bánovce, č. D1-770/44 prez.

³²SNA, f. IV, š. 16, č. 1133, Zbierka dokumentov..., obec Kšinná.

³³SNA, f. IV, š. 18, č. 1950, Zbierka dokumentov..., obec Žitná.

³⁴SNA, f. IV, š. 18, č. 1950, Zbierka dokumentov..., obec Žitná.

Radiša, Stráže nad Myjavou, Soblahov, Uhrovec a okresného mesta Bánovce bol postavený pomník na autentickom mieste v roku 1962.³⁵ Zaujímavé však je, aké kritérium zvolili tvorcovia pamätnej tabule umiestnenej na pamätníku, keďže tam chýbajú mená zosnulých – Rudolf Bílý zo Stráže nad Myjavou, Anna Škultétyová rod. Pružincová zo Kšínnej a Ernest Mešťanek z okolia Trenčína.³⁶ Podľa Jána Mitáča boli umučené obeť odvečené do lesíka Cibislavka až 29. novembra 1944.³⁷ Síce sa v súdnom spise o exhumácii v katastri obce Bánovce nad Bebravou uvádza: „*Dňa 29. novembra 1944 dali gestapáci vyprázdniť námestie v Bánovciach, zahnali ľudí do bočných ulíc. Niektorým sa podarilo nahliadnuť do dvora mestského domu, kde videli, ako z pivnice vychádzajú na smrť umučené obeť. Gestapáci ich ako drevo hádzali do auta na tento cieľ pripraveného... Auto s obeťami odišlo smerom na Miezgovce a asi o štvrt' hodinu sa vrátilo, aby znova nabralo ďalšie nevinné obeť.*“³⁸ Avšak po porovnaní menoslovu s údajmi o veku a mieste bydliska zosnulého na pamätníku s ďalšími dôsledne zanalyzovanými prameňmi tvrdíme, že účastníci odboja neboli zavraždení v spomínaný deň 29. novembra 1944. Nakoľko v posledné novembrové dni a začiatkom decembra 1944 nemecké jednotky odviekli zajatých mužov do obce Dubodiel neďaleko Bánoviec. Tiež v archívnych prameňoch sa dozvedáme o odvečení obyvateľov do koncentračných táborov, o vypálených domoch, staveniskách, ale len o zlomku mŕtvych. V poradí druhá rozsiahla akcia spojená so zatýkaním mužov vo veku od pätnásť do sedemdesiat rokov, odvečením zadržaných, rabovaním a odcudzením majetku miestnym sa uskutočnila v dňoch 29. – 30. novembra 1944. Už v noci z 29. na 30. novembra 1944 prišli Nemci do obce Dolné Držkovce a keď sa občania prebúdzali zo spokojného spánku, celá obec bola už obkolesená nemeckými vojskami. Títo dali nastúpiť občianstvo mužského pohlavia, ktoré vyzvali k legitímácii. Hneď pri legitimovaní na podnet Lenharda Rosu, vtedajšieho predstaveného obce a Michala Baláža, tamojšieho obyvateľa nemeckej národnosti, boli zaistení partizán Karol Blaško, Jozef

---

³⁵Dostupné na internete: <<http://www.szbpb.sk/obvtn/jvcibisl.htm>>. [citované 16. júna 2011].

³⁶ŠA Nitra – pobočka Topoľčany, f. OS Bánovce, č. 6/45.

³⁷MITÁČ, J. *Odboj a činnosť...*, s. 46-47.

³⁸ŠA Nitra – pobočka Topoľčany, f. OS Bánovce, č. 6/45.

Hoos, ktorý sa zdržiaval u partizánov asi jeden týždeň, ďalej Pavel Kopecký a Jozef Kopecký, tunajší občania českej národnosti, ktorých po dôkladnom vyšetrení prepustili.³⁹ Počas týchto razií Nemci prečesávali i doliny a rôzne opustené miesta. Tak 28. novembra 1944 v lese Uhliarka v obci Kšinná vypátrali židovské rodiny Weinfelda a Fixlera, ktoré sa skrývali na opustenom majeri už dlhšiu dobu. V tomto prípade sa pripúšťa zrada, pretože zavraždení boli nájdení asi osem kilometrov od obce a približne dva kilometre od samoty Uhliarka, takže nikto z nemeckých vojakov nemohol o nich vedieť.⁴⁰ Medzi ďalšie zavraždené židovské rodiny patrí rodina Löwingerová, Feldmannová, Schwartzová, Friedmannová, Braunová, Baronová a Goldfingerová.⁴¹ Bez ohľadu na vek, od devätnásť do šesťdesiatpäť, boli nemilosrdne povraždení. Pred smrťou ich ešte mučili a trýznili, čo nám dokazujú napuchliny na telách. Obete pravdepodobne boli prinútené kľaknúť si k jame a následne boli strelami do hlavy a chrbta usmrtené. V porovnaní s údajmi uvádzanými Dušanom Halajom⁴² sa autor dopustil dvoch faktografických omylov. Po prvé, obyvatelia v Kšinnnej neboli prinútení kopať hrob obetiam. Zavraždené obete boli nájdené v jarku zv. Pavle háj, inak tiež miestnymi nazývaný „Zasraný jarok“ a jedná sa o prírodne vytvorený kanál. Druhým chybným údajom je počet obetí. Exhumovaných bolo tridsaťjeden tiel. V posledný novembrový deň v roku 1944 čata nemeckých vojakov obsadila o pol siedmej ráno obec Cimenná, podľa rozkazu nemeckého vojenského veliteľstva. Oficiálne bol príčinou akýsi zoznam obyvateľov z Cimennej. Ten si viedol starosta obce Michal Danko v čase, keď ho partizáni prinútili poveriť občanov, ktorí mali doma kone, aby išli s nimi ako povozníci. Starosta viedol zoznam osôb, ktorých na povozníctvo určil a ten mu nemeckí vojaci zobrali.⁴³ Podľa správy o priebehu SNP v tejto obci: *„Nemecké jednotky po obsadení našej obce sa chovali veľmi divo a zbesnene. Každého bili a týrali, pričom zapálili sedem obytných domov z podozrenia, že tam nocovali*

---

³⁹SNA, f. IV, š. 15, č. 990, Zbierka dokumentov..., obec Dolné Držkovce.

⁴⁰ŠA Nitra – pobočka Topoľčany, f. OS Bánovce, č. 10/45

⁴¹ŠA Nitra – pobočka Topoľčany, f. OS Bánovce, č. 6/45

⁴²HALAJ, D. *Fašistické represálie...* Dostupné na internete: <<http://www.szpb.sk/rezapa.htm>>. [citované 16. júna 2011].

⁴³ŠA Nitra – pobočka Topoľčany, f. OÚ Bánovce, č. D1-943/1944 prez.

*partizánske jednotky.*⁴⁴ Po príchode do obce jedna skupina nemeckých vojakov začala s rabovaním. V hostinci u Scherera zobrali všetku pálenku, na iných miestach dvadsaťosem párov koní a sedem vozov, zatiaľ čo druhá skupina začala zháňať všetkých mužov, ktorých sústredila na dvor starostu obce Michala Danku. Tam ich postavili do radu a prvé, čo im nemeckí vojaci brali, bola obuv. Potom ich hnali do domu Jána Laginu. Ale v tom čase už bolo vidieť, že prvá časť nemeckých vojakov sa neuspokojila len s rabovaním a začala podpaľovať domy a aby dobre horeli, povybíjali na nich okná. V dome Jána Laginu, ktorý patril k najväčším v obci, sa začalo vypočúvanie. Po jednom vchádzali chlapi do miestnosti. Tam začalo mučenie Jána Vajana, Františka Lagina a ďalších. Po vyšetrení oddelili Nemci bokom Jozefa a Rudolfa Mihálika. Potom ešte zavolali Michala Danku, ktorý bol v tom čase miestnym predsedom HSLS a veliteľom HG. Jeho, spolu s Jánom Vajanom, po ktorom zostala nezaopatrená vdova a hluchonemé deti, Františka Lagina, Jozefa Chudého, Jozefa a Rudolfa Michálika tak strýznili, že neboli podobní ľudskému obrazu. Najprv boli bičovaní korbáčmi, a tak zničení odvlčení na miestny cintorín, kde si museli vykopať svoje jamy, pri ktorých ich odstrelili.⁴⁵ Zaistených mužov vo veku od sedemnaásť do sedemdesiat rokov spolu s odcudzeným majetkom odviekli do Dubodielu, kde ich ešte v ten istý deň vypočúvali, bili a troch zastrelili.⁴⁶ Napokon 30. novembra 1944 Nemci vypálili obec Zlatníky a staviská na polesiach Stará Huta, Stará Hora, Javorina a časť Kulháňa. Obec bola ráno o 7. hodine obsadená, keď Nemci: „*pustili hroznú paľbu do obce tak, že sa z nej nemohlo vôbec dostať von. Potom nás zobrali všetkých mužov do školy, vyrabovali byty a so ženskými robili to najhoršie.*“⁴⁷ Do väzenia v Trenčíne a odtiaľ do koncentračného tábora Oranienburg odviekli štyridsaťdva mužov.⁴⁸ Nasledujúceho dňa, 1. decembra 1944, obsadili obec Ruskovce.⁴⁹ Po udalostiach, ktoré sa odohrali za posledné mesiace v susedných obciach, medzi

---

⁴⁴SNA, f. IV, š. 15, č. 964, Zbierka dokumentov..., obec Cimenná.

⁴⁵SNA, f. IV, š. 15, č. 990, Zbierka dokumentov..., obec Dolné Držkovce.

⁴⁶HOLKA, F. *Krvavé zločiny...*, s. 146-147.

⁴⁷ŠA Nitra – pobočka Topoľčany, f. Okresný národný výbor v Bánovciach nad Bebravou (ďalej ONV Bánovce), D1-583/1945.

⁴⁸PAŽŮR, Š. *Fašistické represálie...*, s. 69-70.

⁴⁹SNA, f. IV, š. 17, č. 1301, Zbierka dokumentov..., obec Ruskovce.

obyvateľstvom nastal strach, keď Nemci obsadili kultúrny dom a školu. Dopoludnia toho dňa priviedli všetkých mužov zo susedných obcí, menovite z Veľkej Hradnej a Čuklasoviec na vyšetrovanie. V Ruskovciach ich vypočúvali a popoludní zaistených odviekli do obce Dubodiel, kde ich zavreli na dva dni do stodoly. Po vypočutí každého prepustili i účastníkov Povstania, až na Jozefa Jordána, dvadsaťtiročného slobodného kováčskeho pomocníka z Čuklasoviec, ktorého z Dubodiela zobrali do Trenčína, odtiaľ do Serede, až napokon bol transportovaný do koncentračného tábora v Nemecku.⁵⁰ Od tejto doby bola obec Ruskovce stále obsadená Nemcami, nik však nebol viac odvedený či väznený. To sa zmenilo začiatkom roku 1945, keď Nemci uskutočnili výpad na celú Zlatnickú dolinu. Odviekli všetko mužské obyvateľstvo do obce Dubodiel, kde zradca Fridrich Theiner vybral päťdesiatdeväť občanov pochádzajúcich z obcí Zlatníky, Miezgovce, Žitná a Závada pod Čiernym vrchom. Týchto následne odviekli najprv do Trenčína a potom do koncentračných táborov Mauthausen a Ravensbruck. „*Cestou do Dubodiela hnali náš ľud ako stádo, bijúc ho korbáčmi a bičmi, týrali ho pažbami pušiek. Z päťdesiatdeväť odvedených sa dosiaľ vrátil len Štefan Ducký, ktorý sa zachránil tak, že zoskočil z idúceho vlaku kdesi pri Olomouci a po hrozných útrapách sa vrátil domov.*“⁵¹ Ďalej obsadili obce Horné Naštice,⁵² Horné Držkovce, v ktorej obyvatelia sa o správaní Nemcov vyjadrili: „*Všetko, čo mohli, vykradli a robili špinu najväčšiu,*“⁵³ a opätovne zavítali do Kšinnaj.⁵⁴ Proti obyvateľom v obciach Kšinná a Omastiná a proti príslušníkom partizánskeho zväzku Jána Žižku uskutočnila špeciálna teroristická a protipartizánska jednotka Edelweiss 20. januára 1945 „vyčisťovaciu akciu“. Nemci zajali tridsiatich partizánov, ktorých viezli na konských povozoch cez Dolné Vestenice do Novák.⁵⁵ Veliteľ partizánskeho zväzku J. Žižku poveril skupinu partizánov, aby oslobodili týchto zajatcov. „*Partizáni boli uzimení a hladní. Bol silný mráz – sedemnásť stupňov. Zastavili sa u občanov na hornom*

---

⁵⁰SNA, f. IV, š. 15, č. 973, Zbierka dokumentov..., obec Čuklasovce.

⁵¹ŠA Nitra – pobočka Topoľčany, f. OS Bánovce, č. 9/45

⁵²SNA, f. IV, š. 15, č. 1056, Zbierka dokumentov..., obec Horné Naštice.

⁵³SNA, f. IV, š. 15, č. 1052, Zbierka dokumentov..., obec Horné Držkovce.

⁵⁴SNA, f. IV, š. 16, č. 1133, Zbierka dokumentov..., obec Kšinná.

⁵⁵FREMAL, Karol – MASÁR, Rudolf – TAKÁČ, Ladislav. *1944/1994 Slovenské národné povstanie*. Prievidza – Topoľčany : OV SZPB, 1994, s. 75.

*konci dediny v Dolných Vesteniciach, aby sa navečerali.*⁵⁶ Keď týmito miestami prechádzal konvoj, veliteľovi skupiny bolo čudné, prečo sa takú neskorú nočnú hodinu v niektorých domoch svieti a dal pokyn zastaviť. V tom partizán F. Hazer poverený strážou pred domami vystrelil na poplach. Alojz Ruffer z oddielu Dolné Vestenice vo svojej pamäti uvádza: „*V nočných hodinách 20. januára 1945 sme počuli na stanovišti nášho oddielu strelbu z automatických pušiek a výbuchy granátov. Spolu s Š. Červeňom a J. Kirschbaumom sme dostali za úlohu preveriť situáciu. Zbadali sme tri mužské postavy.*“⁵⁷ Až po návrate na stanovište sa dozvedeli, že niesli partizána Hazera „*dostrielaného ako sito*“. Po skončení strelby sa Nemci rozišli po domoch v obci a rabovali všetko, čo sa im zapáčilo, kým nemecký veliteľ chcel vyvodzovať dôsledky. Zo zväzku J. Žižku zabili vrátane už spomenutého F. Hazera piatich partizánov, medzi nimi aj brata Alexandra Dubčeka, Júliusa. Napokon veliteľ upustil od potrestania obce, keď zistil, že ani jeden zo zabitých partizánov nie je občanom Dolných Vestenic. Ďalší prípad, ktorý stojí za zaznamenanie sa odohral 2. februára 1945 v obci Látkovce. V tento deň Anton Sednička, komisár obce, prežil najväčšiu zaťažkavaciu skúšku svojich nervov, keď nemecké veliteľstvo z Uhrovca pod velením tamojšieho SS-obersturmführera obkolesili s počtom asi šesťsto mužov obec Látkovce a podrobili ju dôkladnej prehliadke. Vtedy v byte Antona Sedničku bol prichytený žid menom Steiner, údajne z Nitry, so svojou ženou a sedemnásťročným synom. Tento žid a jeho syn boli v byte, jeden po druhom povesení za dozadu zviazané ruky na kachle do výšky a rôznym mučením boli donucovaní k výpovedi. Neskôr bol z obce aj s rodinou odvedený. Pri prichytení tohto žida bol ešte v byte Antona Sedničku dvadsaťdvaročný partizán Ján Velgos zo Zborova, ktorému sa so Sedničkovou pomocou podarilo skryť. Týchto Nemcov priviedol do obce známy František Aujeský, roľník z Miezgoviec, ktorého spolu s občanmi z Látkoviec zavreli do veľkej izby u Bedricha Sedničku. František Aujeský utišoval do izby zahnaných ľudí a ubezpečoval ich, že ich po vypočutí zase pustia a nič sa im nestane. Avšak na to si ho Nemci zavolali a asi päťdesiat

---

⁵⁶FREMAL, Karol – MASÁR, Rudolf – TAKÁČ, Ladislav. *1944/1994 Slovenské národné...*, s. 78.

⁵⁷FREMAL, Karol – MASÁR, Rudolf – TAKÁČ, Ladislav. *1944/1994 Slovenské národné...*, s. 81.

krokov za domom ho niekoľkými ranami zastrelili zozadu do hlavy. O tomto čine sa občania Látkoviec dozvedeli až na druhý deň, keď mŕtvolu objavili a upovedomili ženu zosnulého, aby si mŕtvolu odviezla do Miezgoviec. Anton Sednička bol za svoju činnosť v partizánskom odboji prijatý za člena prvého Okresného národného výboru. Vo februári 1945 uskutočnili Nemci ešte dve trestné výpravy. Dňa 7. februára 1945 zavčas ráno prepadli Nemci obec Kšinná a počas prečesávania okolitých lesov objavili v časti zv. „na Kamenici“ bunker, kde sa ukrývali židia. Zavraždené boli rodiny Löwyová, manželia Eisleroví, rodina Deutelbaumová a rodina Weissová pochádzajúca z Bratislavy. Nasledujúceho dňa, 8. februára 1945, prepadli Uhrovské Podhradie a odvliekli okolo dvadsať chlapcov do Nemecka. Z rozprávania miestnych občanov boli *„chlapci pred odvedením slabo kŕmení, dostávali iba polievku a jedlo, ktoré im priniesli dobrosrdeční ľudia“*.⁵⁸ Napokon Nemci pred odchodom z Bánovskej doliny brutálnym spôsobom zavraždili v marci 1945 osem ľudí z okolia Bánoviec, ktorých telá sa našli v spoločných hroboch v lese Salaštek. Obete neboli ani poriadne zahrabané, sotva dvadsať centimetrovou vrstvou hliny. Okrem občanov židovského pôvodu sa obeťami stali obe dcéry Kataríny Chuťkovej z Uhrovca, ktoré doplatili na žiadostivosť nemeckého veliteľa stot. Heinbacha. Ten sa pokúsil znásilniť staršiu dcéru Margitu Kišškovú, rod. Chuťkovú, ktorá však naliehaniam a násilienstvám nepodľahla. Upratovačka na miestnom veliteľstve, ktorej meno nie je známe, bola očitým svedkom tejto drámy, po ktorej ostal *„rozhádzaný a rozlámaný nábytok po celej miestnosti veliteľskej kancelárie“*. Keďže sa tento pokus nevydaril a aby nezostal žiadny svedok udalosti *„obeť musela podľahnúť a stopy po podobných zverstvách museli byť odstránené, aby sa verejnosc nedozvedela, akými prostriedkami nemeckí velitelia pracovali. V podvečer dcéry Kataríny Chuťkovej boli odvlčené do blízkeho lesíka a tam odstrelené“*.⁵⁹ To boli už našťastie posledné obeť zavraždené v rámci nacistických represálií, keďže koncom marca 1945 sa k hraniciam okresu Bánovce približovali jednotky sovietskej a rumunskej armády. 5. apríl 1945 sa pre mesto Bánovce nad Bebravou stal dňom oslobodenia. V to ráno vstúpili do mesta prví

---

⁵⁸ŠA Nitra – pobočka Topoľčany, f. OS Bánovce, č. 6/45.

⁵⁹ŠA Nitra – pobočka Topoľčany, f. OS Bánovce, č. 6/45.

rumunskí vojaci, ktorí bojovali v 53. armáde II. ukrajinského frontu pod velením gen. Vasila Atanasiu a tvorili prednú líniu frontu Sovietskej armády v tejto oblasti. Bezprostredne po oslobodení Bánoviec sa na základe rozkazu Teodora Pólu, veliteľa partizánskej brigády Jána Žižku, sústredili v meste členovia šiestich oddielov tejto brigády, ktorí zostali za frontom na oslobodenom území.⁶⁰ Tým sa druhá svetová vojna pre Bánovčanov skončila.

Resume

After the beginning of Nazi occupation of Upper Nitra region, as well as the district of Bánovce nad Bebravou, the period of persecution of the Slovak National Uprising participants and people with antinacistic thinking in this region begun. They started with house searches, they took people with no reason, whom they later tortured, killed or sent to concentration camps. The main actors of these tragedies were especially The Formation of Security Police (Sipo), Security Service (SD) and special antipartisan or diversionary units.

Kľúčové slová: Bánovce nad Bebravou, represálie, partizáni, nemecké jednotky.

Key words: Bánovce nad Bebravou, reprisals, partisans, German units.

---

⁶⁰Dostupné na internete <<http://www.banovce.sk/den-oslobodenia-mesta-banovce-nad-bebravou.phtml?id3=22534>>. [citované 16. októbra 2011].

Bojová a diverzná činnosť partizánskej skupiny Čapajev na východnom Slovensku do vyhlásenia SNP (v hláseniach jednotlivých úradov)

Battle and diversionary activities of partisans group Čapajev in Eastern Slovakia to the proclamation of the Slovak National Uprising (in the reports of individual offices)

Štefan Balberčák

Na východnom Slovensku začalo dochádzať koncom roka 1943 k prvým akciám, čo súviselo s prílevom sovietskych vojenských zajatcov, vytváraním partizánskych skupín a partizánskou aktivitou na poľskom území.¹ Uskutočnili ich miestne skupiny, najmä humenská a hanušovská. Väčšinou to boli prepady kasárni finančnej pohraničnej stráže – napríklad v Čertižnom a pri Strekovciach v okrese Michalovce v decembri 1943, v Olšinkove v apríli 1944.² V máji 1944 čapajeovci uskutočnili prepadnutie finančnej pohraničnej stráže v Kalinove, Vydrani, vojenskej stráže v Radome, prepadnutie vojenského auta medzi Adidovcami a Zubným, okres Humenné, a prepadli a odzbrojili žandársku hliadku v obci Kríže, okres Bardejov.³ Uskutočnili sa prvé deštrukcie – prerušenie nemeckého diaľkového kábla pri obci Rakovčik 8. apríla 1944, na trati pri Lupkovskom tuneli v ten istý deň a niektoré ďalšie.⁴ Akcie, ktoré organizovali a uskutočňovali partizánske jednotky Čapajev, boli zamerané nielen na deštrukčnú činnosť, ale boli zároveň hlavnou formou nadobudnutia výstroja a výzbroje. Výstroj a výzbroj získavali aj inými spôsobmi - nákupmi zbraní od civilných alebo vojenských osôb, za pomoci ilegálnych pracovníkov.⁵ Miestne, okresné a župné mocenské orgány, vojenské a spravodajské zložky znepokojili partizánske akcie na východe krajiny. Už v decembri 1943 župný

---

¹GEBHART, Jan – ŠIMOVČEK, Ján. *Partizáni v Československu 1941 – 1945*. Bratislava: Pravda – Naše vojsko, 1984, s. 188.

²GEBHART, Jan – ŠIMOVČEK, Ján. *Partizáni v Československu...*, s. 188.

³Štátny archív Prešov, fond (ďalej f.) Šarišsko-Zemplínska župa (ďalej ŠZŽ), oddelenie Štátno-bezpečnostné (ďalej odd. ŠB), škatuľa (ďalej š. 123, číslo (ďalej č.) 584.

⁴PAŽŮR, Štefan. *Protifašistický odboj na východnom Slovensku*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 118.

⁵PAŽŮR, Štefan. *Protifašistický odboj na východnom Slovensku...*, s. 118.

úrad nariadil sprísniť stráženie hraníc a objektov finančnej stráže.⁶ Pohraničnú finančnú stráž mali posilniť členovia FS a HG. V januári žiadal ten istý úrad ministerstvo vnútra zriadiť v niektorých okresoch oddiely poľného žandárstva a podriaďiť im pohraničnú stráž.⁷ V Kurimke, okres Svidník, došlo 11. januára 1944 k prestrelke partizánov so žandarmi, pri ktorej zahynuli dvaja žandári zo stanice v Hrabovčíku a jeden partizán.

Oživenie protifašistického odboja a partizánskeho hnutia pozorne sledovali nacistické bezpečnostné orgány. Dôstojník abwehru podplukovník Kroha za prvé štyri mesiace roku 1944 zaregistroval 18 prípadov súvisiacich s partizánskou činnosťou na východnom Slovensku.⁸

O prepadnutí žandárskej stanice v Pečovskej Novej Vsi partizánmi vydal dňa 15. júla 1944 správu Okresný náčelník prostredníctvom Okresného úradu v Sabinove:⁹

„Oznamujem, že dňa 14. júla 1944 o 23.15 hodine bola žandárska stanica v Pečovskej Novej Vsi prepadnutá partizánmi. Vo včasných ranných hodinách som sa odobral na určené miesto a zistil som, že zo štyroch žandárov (aj s veliteľom) jeden je na žandárskej stanici mŕtvy, jeden ťažko ranený bol dopravený do štátnej nemocnice v Prešove a veliteľ stanice je ľahšie zranený. Na konci obce sa nachádza jeden partizán mŕtvy. Partizáni zo žandárskej stanice zobrali celú výzbroj a výstroj, pečiatky a tri písacie stroje.“

Aj na tomto prípade vidíme, že sprievodným javom partizánskeho hnutia je vzťah príslušníkov partizánskych skupín k slovenským žandárom. Vlastne keď sa na to pozrieme z tejto stránky, tak žandárstvo bolo jedinou ozbrojenou zložkou štátu, ktorá ho od jeho vzniku až do vypuknutia povstania aktívne a s použitím zbraní potláčala. Keďže žandár už podľa zákona je určený na to, aby na celom území štátu udržoval verejný poriadok a verejnú bezpečnosť, tak je pochopiteľné, že sa s nimi partizáni dostali do konfliktu. Treba si uvedomiť, že partizánske skupiny sa už neskladali len výhradne zo Slovákov, ale aj z cudzincov, prevažne občanov Sovietskeho zväzu. Život, ktorí prežili v zajatí, ale aj absencia

---

⁶GEBHART, Jan – ŠIMOVČEK, Ján. *Partizáni v Československu...*, s. 189.

⁷PAŽÚR, Štefan. *Protifašistický odboj na východnom Slovensku...*, s. 119.

⁸PREČAN, Viliam. *Slovenské národné povstanie: Nemci a Slovensko 1944, Dokumenty*. Bratislava : Epocha, 1971, s. 412.

⁹Štátny archív Prešov, f. ŠZŽ, odd. ŠB, š. 123, č. 1239.

zodpovednosti, to všetko bolo nebezpečným činiteľom, ktorý sa nepodarilo včas spacifickovať. Žandári mali aj niekoľko nevýhod oproti partizánom. Boli slabšie vyzbrojení a bolo ich menej. Boli to verejne známe osoby, ktorých všetci poznali a taktiež poznali aj ich rodinné zázemie, kde bývajú, kde sa najčastejšie nachádzajú a pod. Ak máme byť objektívny, tak takéto prepady žandárskych staníc sa končili v prospech partizánov. Žandári, ak chceli chrániť seba a svoje rodiny, tak sa radšej vzdali a v takýchto prípadoch im nebolo poväčšine ublížené. Ale vidíme, že sa takéto prepady končili aj vraždami na oboch stranách.

Obdobie široko rozvinutej partizánskej vojny bolo vyplnené vysokou politickou aktivitou štábov skupín a ilegálnych straníckych organizácií, spravodajskou činnosťou a po 15. augusta 1944 sa základňa zväzku Čapajev stala križovatkou sovietskych partizánskych jednotiek prichádzajúcich z Poľska a západnej Ukrajiny. Jej letisko, vybudované z podnetu ŠPH pri 1. UF sa stalo miestom vysadzovania partizánskych organizátorských skupín, ktoré sa dopĺňali z počtu partizánskej brigády Čapajev a tak posilnené začali bojové pochody na stredné a západné Slovensko.

Zo 14. na 15. augusta na základni oddielu Čapajev, v priestore obcí Merník a Čičava vysadil partizánsky štáb pri Vojenskej rade 1. ukrajinského frontu sedemnásťčlennú skupinu Alexeja Afanasjeviča Martynova.¹⁰ V literatúre sa uvádza, že zoskočila v priestore Matiašky, ktorá však nie je ďaleko od Merníka.¹¹ Na mieste zoskoku v poli pri Merníku ráno 15. augusta žandári našli padák s vrecom, v ktorom boli 3 ruské automaty, 1 puška, 15 kg. ekrazitu, rozbušky, granáty a iný diverzný materiál.¹² Spravodajský dôstojník VDO 2 v Prešove 15. augusta v hlásení o tomto zoskoku uviedol: „*Podľa zhodeného materiálu mám za to, že v danom prípade jedná sa o zhodenie špeciálnej sabotážnej skupiny*“.¹³ Niekedy okolo 20. augusta Martynovova skupina prišla do styku s čapajevovcami. Bolo to výhodné pre jednotku Čapajev, lebo cez rádiostanicu Martynova sa získalo spojenie so sovietskou stranou, s partizánskym štábom 1. ukrajinského frontu.

---

¹⁰GEBHART, Jan – ŠIMOVČEK, Ján. *Partizáni v Československu...*, s. 210.

¹¹JABLONICKÝ, Jozef. *Samizdat o odboji*. (Štúdie a články 2). Bratislava : Kalligram a Ústav slovenskej literatúry, 2006, s. 371.

¹²JABLONICKÝ, Jozef. *Samizdat o odboji...*, s. 371.

¹³Štátny archív Prešov, f. ŠZŽ, odd. ŠB, š. 1749/2/, č. 1949.

V rádiodepeši 22. augusta Martynov hlásil, že má spojenie s oddielmi Jagupova a Kudrjanceva (čapajevovci), ktoré žiadajú o inštrukcie pre ďalšiu činnosť. Pre jednotku Čapajev sa skončila izolácia, získalo sa, aj keď nepriame spojenie so sovietskou stranou.¹⁴

Partizánske hnutie na východnom Slovensku v tom čase zaznamenalo niektoré zmeny. Najvýznamnejšia sa týkala zjednotenia pôvodných skupín okolo skupiny Čapajev. Súviselo to najmä s vývojom oddielu Pugačov. Pri presune skupiny vo vihorlatských lesoch sa nešťastnou náhodou zranil veliteľ A. Jemeljanov, ktorý potom 22. júla v humenskej nemocnici zomrel. Tragická udalosť poznačila oddiel natoľko, že časť jeho členov prešla do lesov severne od Humenného a zvyšok sa pod vedením N. Kudriavcova pripojil k čapajevovcom.¹⁵ Oddiel Čapajev od júla 1944 pôsobiaci v Slanských vrchoch, mal začiatkom augusta 80 mužov. Prispelo k tomu pripojenie časti oddielu Pugačov a príchod nových ľudí, najmä vojenských zbehov z východoslovenských divízií. Vznikli tak dve roty, ktoré sa členili na čaty. Štáb oddielu nadviazal spojenie s antifašistami v dôstojníckom zbore slovenských jednotiek, dislokovaných v priestore jej pôsobenia. Z poverenia podplukovníka J. Goliana prišiel k oddielu v júli 1944 podplukovník B. Manica. Informoval štáb oddielu o Vojenskom ústredí a žiadal, aby nerozvíjali bojové akcie, ale aby sa zamerali na spoluprácu s armádou a na pomoc v prípade jej vystúpenia.¹⁶ S veliteľom 1. divízie plukovníkom M. Markusom a dôstojníkmi jeho štábu majorom E. Polkom, kapitánom J. Stejskalom a nadporučikom G. Kelemenom sa 3. augusta pri Oblíku stretli veliteľ oddielu I. K. Baľuta – Jagupov, náčelník štábu L. Kukorelli, A. F. Lunev a V. Smirnov. Na stretnutí sa dohodli skončiť s nepriateľstvom a dohodli i materiálnu a spravodajskú pomoc, ktorú veliteľstvo divízie poskytne oddielu, ako aj súčinnosť v čase bojového vystúpenia divízie proti fašistickým vojskám.¹⁷ Štáb oddielu Čapajev rozvíjal aj politickú činnosť. 5. augusta 1944 vyzvali na zvolanie zjazdu politických činiteľov na východnom Slovensku. Ústredné

---

¹⁴JABLONICKÝ, Jozef. *Samizdat o odboji...*, s. 371.

¹⁵GRACA, Bohuslav. *Prehľad dejín partizánskeho hnutia na Slovensku v druhej svetovej vojne*. Bratislava, 1976, s. 190.

¹⁶GRACA, Bohuslav. *Prehľad dejín partizánskeho hnutia na Slovensku...*, s. 190.

¹⁷GEBHART, Jan – ŠIMOVČEK, Ján. *Partizáni v Československu...*, s. 210.

miesto medzi vytýčenými úlohami zaujímalo organizovanie disciplinovaných partizánskych jednotiek a všetkého čo s tým súviselo: spravodajská činnosť, nábor ľudí, materiálne zabezpečenie. Vo výzve sa hovorilo i o príprave a opatreniach počas prevratu.¹⁸ S narastaním počtu a organizačným upevňovaním skupín, začali partizáni diverzné a bojové akcie. 1. augusta 1944 prepadli kasáreň pohraničnej finančnej stráže v Lenártove, 4. augusta podmínováli železničnú trať medzi stanicou Vranov nad Topľou a Sol'. Výbuch poškodil rušeň a služobný vozeň. Úspešnú akciu uskutočnili čapajevovci 6. augusta pri obci Štiavnik (teraz Šarišský Štiavnik), kde prepadli nemeckú kolónu 12 nákladných áut vezúcich vyše 90 ton vojenského materiálu – pancieroviek a delostreleckých granátov. Sedem áut kolóny zhorelo a z 27 členného sprievodu boli zabití siedmi a ranení šiesti vojaci.¹⁹

O tejto akcii podáva správu žandárska stanica Štiavnik, okres Giraltovce zo dňa 7. augusta 1944 nasledovne:²⁰

„Dňa 6. augusta 1944 o 8.30 hod. prepadla početnejšia partizánska tlupa na štátnej ceste medzi km 106.3 až 106.8 v katastri obci Štiavnik a Benedikovce, okres Giraltovce nemeckú kolónu áut, pozostávajúcu z jedného osobného auta a z 10 nákladných áut, ktoré viezli rôzne strelivo, výbušné látky, míny a plameňomety. Partizánska tlupa napadla doprevádzajúcich nemeckých vojakov v autách puškami, guľometmi a automatickými pištoľami. Nemeckí vojaci z osobného auta sa vzdali, týchto partizáni ihneď odviekli do lesa a ostatní z nákladných áut streľbu na partizánov opakovali, avšak u partizánov bola veľká presila a nemeckí vojaci, ktorí mohli poutekali smerom k Rakovčičku. Partizáni 8 nákladných áut pozapaľovali a poutekali do blízkych lesov. Strelivo v horiacich autách explodovalo a porozhadzovalo sa po poli do blízkeho okolia. Po ustáaní explodovania streliva, čo trvalo do 12. hod. a príchodu slovenských a nemeckých vojakov zo Svidníka, hliadka tunajšej žandárskej stanice udržiavala poriadok. Nemecké vojsko okolie okolo áut a blízke pole na ktorom sa nachádzalo explóziou rozhádzané strelivo a našli 5 zabitých nemeckých vojakov, jedného zhoreného v aute, od štátnej cesty asi na 50 m. Smerom k obci Benedikovce

---

¹⁸PAŽŮR, Štefan. *Protifašistický odboj na východnom Slovensku...*, s. 135.

¹⁹GEBHART, Jan – ŠIMOVČEK, Ján. *Partizáni v Československu...*, s. 210.

²⁰Štátny archív Prešov, f. ŠZŽ, odd. ŠB, š. 123, č. 1282.

našli jedného partizána. Na druhej strane cesty vedľa lesa bol nájdený jeden vojenský plášť s pešiackymi výložkami, bez hodnoty. Nemecký vojak udal, že do obce Rakovčiek prišli alebo boli dopravení 10. ranení vojaci a že 6 nemeckých vojakov je nezvestných. Zastrelený partizán mal na sebe slovenskú blúzu, belasé dlhé nohavice, vojenskú obuv a jednu trikotovú košeľu a na tejto červeno pružkovanej košeľu a cez prsia mal plátenný pás s nábojmi naplnených v zásobníkoch, kalibru 7.92 mm. Nemeckí vojaci od partizána vzali doklady, ktoré boli vzaté z osobného nemeckého auta, ďalej pás s nábojmi a obuv ktorú mal na nohách ako aj všetky nimi nájdené veci.“

Pri tomto hlásení žandárskej stanice sa treba pristaviť hneď pri prvej vete o prepadaní početnej partizánskej tlupy. Na inom mieste sa zas hovorí o partizánskych bandách. Treba vychádzať z toho, kedy a za akých okolností sa dané správy podávali. V tomto prípade nejde o vojensko-odbornú terminológiu ani o snahu podať pravdivý a čo najvýstižnejší pohľad na predmetnú udalosť či čin. V slovenskej armáde sa používanie označenia banditi a tlupy vo vzťahu k partizánom začalo používať na základe prevzatého nariadenia nemeckého velenia. Na druhej strane je podivuhodné, ako sa v správe narába s informáciou o tom, ako došlo k odzbrojeniu nemeckých vojakov. Je to podané tak, akoby sa nemeckí vojaci vzdali hneď, len čo boli napadnutí, pričom boli plne naložení zbraňami a taktiež boli ozbrojení, pričom niektorí rýchlo poutekali do najbližšieho okolia. Aj keď netreba úplne znižovať schopnosti partizánov, táto správa nesie prvky účelovosti, má sa poukázať na ukrutnosť partizánov s akou vykonávali akcie. Pritom odzbrojiť kolónu áut s plne ozbrojenými jednotkami takýmto jasným spôsobom by mali problém aj lepšie ozbrojené a profesionálne zložky. S takýmito správami o prepade žandárskych staníc ale aj žandárov v súkromí na ktoré sa vzťahuje táto polemika sa stretneme aj v nasledujúcich hláseniach.

9. augusta obklúčili miestni partizáni žandársku stanicu v Štiavniku (okr. Giraltovce) a zajali štyroch žandárov. Štvoricu žandárov – strážmajstrov Júliusa Stríbrnského, Vendelína Markusa, Lukáča Krška a Jozefa Holčeka – zavliekli partizáni zo skupiny „Čapajev“. Zobrali ich so sebou a o dva dni neskôr ich v lese zavraždili. Pokiaľ sa v uplynulých rokoch niekto o tejto tragédii zmienil, tak len v takých intenciách, že žandári boli „pre

*protipartizánsku činnosť odsúdení na smrť a popravení“.*²¹ Táto a podobné udalosti si však vyžadujú aj iný pohľad na vec. Veľakrát v správach nachádzame zmienku o tom, že akciu uskutočnili miestni partizáni. Pritom výpovede občanov často hovorili o tom, že to vykonali ľudia, ktorí sa na partizánov len hrali, vykonávali záškodnícku činnosť, okrádali dedinčanov, ktorí sami trpeli núdzou o stravu a alkohol, ktorému potom holdovali v okolitých lesoch. Sedeli na miestach a držali pozície komunistickej strane. Mnohí sa potom hlásili za členov Zväzu slovenských partizánov a bolo by zaujímavé zistiť, či sa nimi aj stali. Takže aj takúto nie slávnú podobu má história partizánskeho hnutia.

V ten istý deň iná skupina čapajevovcov pod velením J. Herku odzbrojila vojenskú stráž a zničila železničný most na trati Kostolany nad Hornádom – Trebejov.

O tejto akcii pojednáva aj táto správa exp. žandárskeho dôstojníka z 10.8. 1944:²²

„Dňa 9. augusta 1944 o 22:30 hod. prepadla skupina partizánov železničnú stráž pri Kostolanoch nad Hornádom. Stráž bola silná 16 mužov. Partizánov bolo asi 40 – 50 mužov. Nezvestní sú dvaja žandári zo žandárskej stanice Kostolany nad Hornádom a to hl. strážm. Betinec a strážm. Šagát. Vraj boli videní, keď boli spolu s vojakmi odvádzaní do lesov. O 23.58 hod. dňa 9. augusta 1944 bolo možné v Prešove počuť silný výbuch. So žandárskou stanicou Kostolany nad Hornádom nemám telefónneho spojenia. Žandárska stanica Kysak mi telefonuje, že bol asi vyhodенý železný železničný most pri km. 9.8 a 9.9 pred železničnou stanicou Kostolany nad Hornádom v smere od Kysaku. Tak hliadky nemeckej brannej moci, tak aj hliadky naše sú vonka a je prestrelka.“

Žandárska stanica Kysak 17. augusta 1944 hlásila:²³

„Dňa 11. augusta 1944 o 22.40 hod. na železničnej spojke pri Kysaku v km 0.220 bola spáchaná sabotáž tým, že pod pravú koľajnicu bola neznámym záškodníkom podložená trhavina, ktorá po zapálení roztrhla koľajnicu, nadvihla teleso železnice v dĺžke 22 m. a poškodila 4 pražce. V mieste detonácie bola z uvedenej koľajnice vytrhnutá časť v dĺžke 65 cm. Po výbuchu na strážených železničných

---

²¹JABLONICKÝ, Jozef. *Z ilegality do povstania*. (Kapitoly z občianskeho odboja). Banská Bystrica : DALI- BB, 2009, s. 363.

²²Štátny archív Prešov, f. ŠZŽ, odd. ŠB, š. 122, č. 1234.

²³Štátny archív Prešov, f. ŠZŽ, odd. ŠB, š. 122, č. 1264.

objektoch v okolí Kysaku bola zosilnená vojenská stráž. Hliadka žandárskej stanice Kysak dostavila sa ihneď na miesto činu. Následkom výbuchu bola doprava na železnici ihneď zastavená. Na výhybni zv., „Sopotnica“ bol v tom čase pracovný vlak. Z tohto vlaku bolo použité vojsko na preskúmanie trate, ktorým bolo zistené, že trať okrem spojky nie je porušená. Následkom toho doprava bola ihneď zahájená po hlavnej trati. Na mieste činu bola nájdená 80 cm. dlhá použitá zápalná šnúra a očadené miesto, kde zápalná šnúra bola natiiahnutá. Zápalná šnúra bola natiiahnutá od koľajnice po svahu zárezu do blízkeho zemiakového sadeniska na dĺžke 18 m, kde bola páchatelom medzi zemiakmi v kritický čas zapálená. Iné stopy na mieste činu nájdené neboli. Podľa spôsobu prevedenia sabotáže má sa za to, že táto bola spáchaná partizánskymi záškodníkmi.“

Dalšia akcia sa uskutočnila v Komarianoch, hlási o tom žandársky štáb v Prešove.²⁴

„Dňa 19. augusta 1944 o 2.30 hod. neznámi páchatelia zničili železničný most výbušninou na rieke Topľa, pri obci Komariany, okres Vranov. Vojenská stráž v počte 8 mužov bola premožená. Po výbuchu však bola stráž ponechaná na mieste. Zranený ani usmrtený nebol nikto.“

O odzbrojení vojakov partizánmi sa píše v ďalšej správe:²⁵

„Dňa 28. augusta 1944 o 0:30 hod. odzbrojila tlupa záškodníkov, v počte asi 150 mužov vojenský pracovný oddiel v Zámutove a vojenské poľné veliteľstvo „Bridlica“ na Blatinách, obec Zámutov. Na oboch veliteľstvách odcudzili záškodníci túto výzbroj a výstroj.“²⁶ 60 pušiek, 6 pištoli, 40 zásobníkov do guľometu, 2 ľahké guľomety, 2 plničky, 3400 nábojov, 32 batohov, 125 ručných granátov, 50 celt, 175 nábojov do pištole, 20 kusov dvojtych nábojníkov – sumiek.

O ďalšej akcii podáva správu vyšší žandársky dôstojník štábu v Prešove.²⁷

„Hlásim že dňa 29. augusta 1944 o 6. hod. prepadla skupina partizánov v počte asi 30 mužov, ktorí boli ozbrojení, finančnú kasáreň a súkromné byty zamestnancov v Snakove, okres Bardejov, odkiaľ vzali 7 pušiek, 4 pištole, prikrývky, 2 ďalekohľady, brašne

²⁴Štátny archív Prešov, f. ŠZŽ, odd. ŠB, š. 122, č. 1292.

²⁵Štátny archív Prešov, f. ŠZŽ, odd. ŠB, š. 123, č. 1345.

²⁶Štátny archív Prešov..., č. 1345.

²⁷Štátny archív Prešov..., č. 1345.

a rôznu výstroj a výzbroj. Po odzbrojení tam sa nachádzajúcich finančníkov začali palbu na dozorcú finančnej stráže Bajtúza automatickými pištoľami bez toho, žeby sa tento postavil na odpor. Po týchto výstreloch Bajtúz strelbu opätovoľ z pušky, pri výstrele bol zastrelený jeden partizán, ktorého odviezli aj so zajatým Bajtúzom smerom na Hajníky v Livove a odtiaľ neznámym smerom. Telefónne vedenie je na troch miestach medzi obcou Malcov a Snakov prerušené.“

Zas je potrebné podotknúť že to boli verejne známe osoby, takže partizáni veľmi dobre vedeli kde sa pohybovali, kde bývali, aké sú ich možnosti obrany, tak to pre nich nemohol byť veľký problém vykonať takúto akciu.

Partizáni uskutočnili aj iné diverzné akcie, predovšetkým na železničných tratiach.²⁸ Zoberme si, že partizánska skupina Čapajev bola veľmi výhodne umiestnená v Slánskych horách, odkiaľ mala možnosť výpadkov na všetky strany. Na každom z týchto smerov boli dôležité objekty a komunikácie. Napríklad na juhozápade to bola hlavná cesta z Košíc do Prešova a hlavná trať Košice – Kysak – Žilina a Kysak – Prešov. Na severozápade letisko Prešov (Nižná Šebastová), trate Prešov – Sabinov – Orlov – Plaveč, Prešov – Kapušany – Bardejov, hradské Prešov – Bardejov na Nový Sacz a Prešov – Kapušany – Bardejov na severe a na severovýchode trať Prešov – Vranov – Strážske a hradské Prešov – Hanušovce – Vranov a Hanušovce – Giraltovice – Svidník – Dukliansky priesmyk.²⁹ Ku každému z týchto za vojny dôležitých objektov bolo možné dostať sa nepozorovane za 3 – 5 hodín pochodu. S diverziami na východnom Slovensku začali v druhom augustovom týždni aj partizánske jednotky, ktoré prišli zo Sovietskeho zväzu i Poľska.

V Šariško-zemplínskej župe pôsobilo koncom augusta niekoľko partizánskych jednotiek. V Čergove sa nachádzal diverzný oddiel V. A. Kvitinského a partizánsky zväzok Alexander Nevskij V. A. Karasiova – Stepanova. Do Ondavskej vrchoviny v posledných

---

²⁸BALÁŽOVÁ, E. – HALEČKOVÁ, M. – JÁNOŠOVÁ, M. Chronológia partizánskych deštrukcií na železniciach Slovenska od leta 1944 do oslobodenia Sovietskou armádou roku 1945. In. *Zborník Múzea SNP* 5, 1980, s. 81.

²⁹DUBINSKÝ, Milan. Partizánske hnutie na východnom Slovensku – dôležitý vojenský činiteľ v národnooslobodzovacom boji nášho ľudu. In. *Dvadsať jar – zborník k 20. výročiu oslobodenia*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965, s. 74.

augustových dňoch prišiel z Poľska zväzok M. I. Šukajeva, ku ktorému ešte na poľskej strane prebehla rota nadporučíka L. Kováča s ďalšími slovenskými dôstojníkmi.³⁰ Brigáda Čapajev pôsobila v Slánskych vrchoch. Vo východoslovenských lesoch boli taktiež partizánske oddiely A. D. Kovalenka – Belova, Za rodinu a ďalšie. Okrem spravodajských úloh sa zameriavali hlavne na diverzné akcie proti doprave nepriateľa na komunikáciách.

Resume

The main theme of the paper is fighting a guerrilla group diversionary activities Čapajev the outbreak of the Slovak National Uprising. Reports submitted to us about her various offices. It looks different here disarmament actions and partisans of riot gendarmerie stations, barracks, and the financial houses. Particularly notes the relationship to the guerrilla movement gendarmerie. Critically evaluate reports from the individual actions as handles information that was often given unilaterally.

Kľúčové slová: odboj, bojová a diverzná činnosť, partizánska skupina, Čapajev, SNP

Key words: resistance, fighting and diversionary activities, guerrilla group, Čapajev, SNU.

---

³⁰GEBHART, Jan – ŠIMOVČEK, Ján. *Partizáni v Československu...*, s. 213.

Identita, heteroobraz a stereotyp Žida v slovenskej spoločnosti v 19. a 20. storočí

Identity, hetero-image and stereotype of Jew in Slovak society in the 19th and 20th century

Lucia Sotáková

Autoobraz, možno chápať ako ucelenú predstavu, alebo vnímanie samého seba ako integrálnej súčasti istej society, ktorá sa identifikuje na základe spoločného historického vývoja, etnickej roviny, kultúry, a iných atribútov. Napomáha jedincovi viditeľne zaujať miesto v spoločnosti a súčasne sa stáva zdrojom vytvárania vlastnej identity.

V prípade takej cieľovej skupiny obyvateľstva akou je židovská komunita sa pri snahe o možné konštruovanie teoretických úvah v rámci takej etnicko-kultúrnej veličiny akou je identita, do popredia dostáva pomerne kvantitatívne ale aj kvalitatívne diferencované množstvo faktorov. Keďže táto časť izolovaného spoločenstva sa nekonkretizuje len z hľadiska spoločného pôvodu, dejín, jazyka, ale aj z hľadiska spoločnej inklinácii k náboženstvu, dá sa jej prípade teoretizovať o viacerých druhoch identít. Z tohto hľadiska sa dá azda najviac demonštrovať pluralita, dynamičnosť a jedinečnosť komunity ako pulzujúceho celku v spoločnosti. Vychádzajúc z definície identity ako „*nositeľa osobnej integrity daného jedinca či skupiny. Je produktom uvedomenia si vlastného „ja“, teda toho, že ja alebo my ako uzatvorená entita disponujeme istými kvalitami, ktoré mňa či nás odlišujú od iného či iných*“,¹ v súlade so všeobecným sociálnym, nacionálnym, ale aj politickým vývojom, sa dajú aplikovať tieto pohľady na židovskú identitu:

Príklad etnicity ako zdroja identity vo väčšinovej spoločnosti je v prípade židovskej komunity jasne deklarovateľný. Ako skupina sa viažu na krajinu kde sú vnímaní viac menej ako hostia a ich etnické povedomie je pre nich stálym predpokladom osobného začlenenia a miesta v spoločnosti. Osobitné postavenie v rámci ďalšej explorácie predstavuje priamo-úmerná rovnica : identita → národ. Je pomerne komplikovanou záležitosťou, v ktorej si často krát oponujú, protirečia a polemizujú samotní predstavitelia

---

¹SALNER, P. Transformácia židovskej identity na Slovensku. In. *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Bratislava : Veda, 2009, s. 163.

náboženských obcí. Tu sa prejavuje ideová ako aj náboženská roztrieštenosť v zmysle, či sa Židia formujú na báze príslušnosti k etniku, národu, alebo je ich homogenita založená skôr na viere, podliehajúcej zákonom Tóry. Ortodoxní veriaci svoje židovstvo nikdy nespájali s nacionálnymi tendenciami, resp. s termínom židovská národnosť a hlásenie sa k nej. Vychádzali výlučne a nemenne z náboženského princípu, ktorý v každom smere ovplyvňoval aj ich každodenný spôsob života, formoval kultúru, tradície, zvyky, jazyk a teda zosobňoval samostatnú identitu jedinca ako aj celého kolektívu zloženom na pociť odlišnosti od ostatného prostredia. Odvolávali sa pritom na presvedčenie o tom, že svoju židovskú identitu zakladali hlavne na princípe konfesijnom ako národnostnom. V opozícii k nim zas stála reformovaná vetva neologických predstaviteľov, ktorí nacionálnu zložku preceňovali ako neoddeliteľnú súčasť uvedomovania si vlastnej existencie. Náboženstvo a kultúru definovali skôr ako doplnok k vytýčeniu hraníc identity ako kontrastu voči iným národným spoločenstvám. O to viac urgovali na založenie štátu Izrael, s prevahou židovského obyvateľstva, kde sa všetky spomínané aspekty spolu s národným uchopením etnika konštituovali plnohodnotne a už v postavení opačnom - z minoritnej časti populácie na majoritu.

Pri sledovaní identity z pohľadu viery (náboženstva, konfesijnosti) ide o tradičnejšie ponímanie židovskej osobnej ako aj kolektívnej integrity v jednom spoločenstve, ktoré sa následne premieňa do špecifických podôb kultúry a celkového spôsobu života. Vnímanie samého seba ako príslušníka inštitucionálne, štruktúrne a špecificky vymedzeného náboženského smeru, stmelovalo komunitu a bolo jediným spojivom, s generáciami hebrejských predkov. Navyše v časoch zostrených nepriateľských nálad, prenasledovania, či vyslovene negatívnych postojov majority vrcholiacich holokaustom sa práve religiozita vo svojej najtradičnejšej podobe stávala útočiskom pred vonkajšou agresiou. Na druhej strane však práve náboženské presvedčenie a kolektívne stotožňovanie sa s jeho princípmi a zákonitosťami, sa spájali s najväčšími postihmi príslušníkov judaizmu v priebehu jednotlivých historických období. Práve tieto obdobia, charakteristické negatívnymi skúsenosťami vo vzťahu majorita – Židia, ovplyvnili ďalšiu genézu židovskej identity, od jej ponechania až k nedobrovoľnému, ale spoločnosťou vynútenému definitívnemu

rozchodu s náboženskou obcou, potláčaním, resp. skrývaním náboženského presvedčenia pred verejnosťou a ďalšími možnými premenami pôvodnej individuálnej religióznej jednoty a ucelenosti na jej rôzne ekvivalenty.

Osobitným druhom identity, s ktorým možno v rámci danej kategorizácie operovať, je aj kolektívna identita. Tá sa prejavuje najmä : „*vytváraním komunikačných sietí vo vnútri spoločenstva, avšak aj spôsobom komunikácie navonok. Okrem upevňovania spoločnej reči, zhromažďovania a šírenia poznatkov o spoločenstve, rituály, obrady a ceremónie, zaužívané praktiky a konania v skupine. K nezanedbateľným postupom patrí aj budovanie spoločného fondu spomienok na spoločnú minulosť.*“² V prípade židovskej komunity je otázka kolektívnej identity pomerne novo skúmanou problematikou, ktorej ťažisko sa presúva najmä do obdobia vojnových rokov. Veľmi často sa pojem holokaust v tejto súvislosti so všetkými mentálnymi aj fyzickými dôsledkami, ktoré priniesol, stotožňoval, prípadne absolútne nahrádzal kolektívnou identitou, resp. kolektívnou pamäťou Židov na celom svete. Spoločným osudom v priebehu dejinných etáp, prenasledovaním, životom na okraji spoločnosti v diaspórach, vyúsťovaním antisemitskej propagandy do najväčšej katastrofy počas historickej existencie, prenášanie skúseností a tráum z generácie na generáciu, sa tieto špecifické znaky vykazujúce Židov ako samostatnú izolovanú skupinu, nevyskytujú v žiadnych iných etnických, či náboženských spoločenstvách. V mnohých prípadoch toto stotožňovanie a povýšenie princípu „obeti“ na oficiálnu kolektívnu identitu, resp. pamäť, bola aj v časoch komunistického diktátu jasným jablkom sváru.

Veľmi často sa z úst obyčajných ľudí, ale aj politickej moci ozývali výčitky, že Židia sa odvolávaním na holokaust ako minorita identifikujú a snažia sa ako formou odškodného využívať jeho dôsledky. Podľa etnológa Petra Salnera, prekvapujúco znejú hodnotenia časti súčasnej americkej židovskej náboženskej obce. Tí antisemitizmus určitým spôsobom reflektujú pozitívne, pretože predstavoval istú tmeliacu zložku, pripravoval komunitu čeliť vonkajším výpadom kresťanského sveta.

---

²BAČOVÁ, Viera. *Historická pamäť a identita*. Bratislava : Spoločensko-vedný ústav SAV, 1996, s. 12.

V rámci skúmania transformácie židovskej identity možno okrem endogénnych (vnútorných) činiteľov, spôsobených vlastným prežívaním jedinca, konaním (konverziou) zameraným na asimiláciu s majoritným prostredím, definovať ešte aj faktory exogénne – nasmerované opačným smerom – zvonku do vnútra komunity, teda akýsi protipól k vlastnému presvedčeniu a k potrebe konvertovať.

Tieto vonkajšie faktory kopírovali ambivalentné politické dianie regionálneho, ale aj širšieho územného celku a najčastejšie sa spájali so zmenou územno-štátnych statusov ako bol napríklad rozpad Rakúsko-Uhorska, vznik Československej republiky, Slovenskej republiky, 2. ČSR a podobne. V týchto prípadoch azda najsilnejšie akcelerovali tlaky majoritného spoločenstva na požiadavku asimilácie, ako dôkazu lojality k štátu, čo prinášalo zánik a nové podoby identity Židov. V tomto prípade sa však veľká väčšina komunity dostávala do rozporuplných situácií, kedy sa ich príklon k etnicite, hlásenie k československej, resp. českej a slovenskej národnosti, alebo konfesionalite (konvertovanie na kresťanskú vieru), stretávalo na jednej strane s totálnym zavrnutím jedinca od náboženskej obce, spôsobovalo vážne trhliny v rodinných, priateľských ako aj pracovných vzťahoch.

Na strane druhej boli tieto kroky vnímané majoritou dosť pochybovačne a nedôverčivo, najčastejšie sa spájali s istým druhom prospechárstva, a vymožeností, ktoré boli hlavnou motiváciou k daným krokom. Fenomén identity u židovského obyvateľstva nielen v priestore dnešného Slovenska ale aj zasadený do širšieho politicko-spoločenského kontextu strednej Európy bol skutočne od najstarších čias úkazom, ktorý sa riadil vlastnými zákonitosťami, prejavmi, špecifikami a dôsledkami. V každej historickej perióde bol vynútený tlakom z prostredia, v ktorom komunita ako diaspóra žila a jednak vnútorným rozhodnutím – tvoreným strachom, snahou odstránenia svojej židovskej stigmy a relatívneho zabezpečenia podmienok pre svoj slobodný život. Najdiferencovanejším obdobím, ktoré existenčne zasiahlo historické korene, charakter a tradíciu identity u Židov boli jednoznačne vojnové udalosti, ich genocída ako aj roky bezprostredne po skončení vojny.

Pri hodnotení auto a heteroobrazu v súvislosti so židovskou menšinou, je však potrebné vrátiť sa späť do minulosti, v širšom časovom zábere, pretože rovnako ako identita, je podmienená ich dlhoročnou historickou tradíciou na našom území, ako aj v priestore

európskych diaspór. Je výsledkom jednak tendenčných snáh určitých skupín spoločnosti o ich možné spoločenské či hospodárske znevýhodnenie, alebo výsledkom nedostatočného pochopenia zo strany majority a neochoty rešpektovať komunitu v jej inakosti, čo mnoho krát viedlo k neopodstatneným pocitom strachu či ohrozenia. Definitívnym horizontom všetkých mentálnych podobizní židovstva a jeho vnímania zo strany majority boli však ideológie, ktoré princíp tejto inakosti dovedli do najväčších absurdít modernej doby.

Autoobraz príslušníka menšiny vo väčšinovej spoločnosti je daný práve týmto statusom. Jeho uvedomovanie si vlastnej diferencovanosti z hľadiska jazyka, kultúry, konfesionality, každodenného spôsobu života, spôsobujú súčasne jeho dobrovoľnú izolovanosť s hlavnou osou okolo komunity a jej duchovného ako aj materiálneho sveta. Dochádza tak k zvláštnemu sociologickému javu, kedy etnicky, konfesionálne a kultúrne homogénne spoločenstvo na území daného štátu, riadiace sa vlastnými zákonitosťami, organizáciou, vytvára akúsi podmnožinu – teda akoby štát v štáte, mesto v meste. Táto izolovanosť je však pri objektívnom posudzovaní pomyselnou dvojsečnou zbraňou.

Vyhľadávanie a koncentrácia ľudí rovnakého pôvodu, náboženstva a kultúry na pôde iného štátu z hľadiska minority je zárukou bezpečia, pocitu spolupatričnosti, výnimočnosti a zachovávanía etnických a kultúrnych kódov pre ďalšie generácie. To robí komunitu vo vnútri silnou, no navonok práve táto jej izolovanosť a zomknutosť predstavuje v optike majority najmarkantnejší dôkaz jej neprispôsobivosti, robí ju navonok zraniteľnou a otvorenou pre výpady voči jej odlišnostiam. Tu sa azda najefektívnejšie uplatňujú kritické pohľady druhých pretransformované do hodnotenia židovskej komunity (heteroobraz), a vytvárania v mnohých prípadoch až dedičných stereotypov a predsudkov, viažucich sa k tejto zložke obyvateľstva. Predsudky a stereotypy ako isté druhy postojov, resp. názorov, sú pomerne rezistentné voči zmene, majú dlhú trvácnosť, a teda len veľmi ťažko odstrániteľné. Nahrádzajú nedokonalú, resp. takmer žiadnu vedomosť o skupine ľudí, ktorej sa týkajú.

Z tohto dôvodu sú skôr emotívneho, ako racionálneho charakteru.³ Heteroobraz Žida v slovenskej spoločnosti je asi najviac uchopiteľný v podobe slovenského folklóru, do ktorého sa ako výsledok dlhoročnej prítomnosti sčasti interne pretransformoval. (piesne, tance, riekanky, literatúra, obrazové znázornenia najčastejšie sa spájajúce s religiozitou, cirkevným vykresľovaním a pod.)⁴ Najvýznamnejšie z tohto hľadiska sú napríklad Pašiové hry, výjavy ukrižovania, v slovesnej rovine preberanie niektorých slov z jidiš ako napr. „mešuge“ – bláznivý, čo je pôvodne typický židovský výraz. Celkovo, s obhliadnutím do minulosti a v rámci historického diskurzu možno konštatovať, že obraz, resp. heteroobraz Žida nielen v slovenskej majorite, ale aj v iných krajinách, kde táto minorita tvorila dominantnejšiu časť populácie (Poľsko, Nemecko, Maďarsko) mal svoje pevné korene, odraz a charakter v kresťanskom antijudaizme a neskoršom rasovom prehodnocovaní antisemitizmu.

Spoločné znaky vykresľovania a jednotlivé mentálne predstavy majorít o tejto etnickej resp. konfesionálnej menšine, vychádzali zo spoločného menovateľa – osoby Žida s prevažne negatívnymi vlastnosťami. Tento jav bol samozrejme výsledkom viacerých aspektov, od vždy prítomného ponímania Židov ako niečoho, čo je spoločnosti cudzie, odlišné dokonca nelogické. V tomto duchu pokračovali siahodlhé konštruovania obrovskej a tematicky naozaj rôznorodej množiny rôznych predsudkov, stereotypov až xenofóbných tvrdení, prenášajúcich sa z generácie na generáciu a tvoriacich akúsi neoddeliteľnú súčasť, až synonymum pojmu žid/Žid. Tieto konštrukty sa odzrkadľovali vo viacerých rovinách, podľa povahy a skupiny obyvateľstva, ktorú chceli primárne zasiahnuť. Z autorkinho pohľadu a kategorizácie sa jednalo o nasledujúce:

1. Náboženská rovina:

Tradičný a veľmi dlho živený obraz Židov ako vrahov Ježiša Krista. Tento druh mal veľmi početnú základňu hlavne ak si

---

³DARULOVÁ, Jolana – KOŠTIALOVÁ, Katarína. *Multikultúrnosť a multieticita. Kontexty kultúry národnostných menšín na Slovensku*. Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela, 2010, s. 54.

⁴KREKOVIČOVÁ, E. Konštruovanie obrazu „iných“ v očiach Slovákov. Medzi autoobrazom a heteroobrazom. In. *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštruovanie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava : Veda, 2009, s. 481.

uvedomíme reáliu, že slovenská majorita bola prevažne kresťansky založená. Absentujúca znalosť židovských zvykov a tradícií pripravila priestor pre ďalšiu podobizeň Židov, a to konkrétne, že zabíjajú kresťanské deti a z ich krvi pripravujú macesy. Skutočnosť, že Židia majú zakázané akýmkoľvek spôsobom konzumovať krv, pretože veria že v nej sídli duša, tento ľudový mýtus bezodkladne vyvracia.

2. Sociálna a hospodárska rovina:

Tu možno operovať s pojmom autoobraz v spojitosti s majoritným slovenským obyvateľstvom. Sami seba vnímali ako „my“ (teda klasická roľnícka skupina) a „oni“ – teda páni, medzi ktorých zaraďovali privilegovanejšie skupiny obyvateľstva. Podľa autorky Evy Krekovičovej sa v tejto kategórii ocitli spolu s kňazmi aj Židia, chápaní ako ľudia z vyšších vrstiev s privilegovaným hospodárskym postavením.⁵ Z tohto hľadiska Židia ako klasická stredná vrstva, špecifická profesiami ako krčmári, obchodníci, remeselníci – vykorisťovatelia slovenského národa, často sa im pripisovala účasť a podiel viny na alkoholizme slovenského vidieka. Aj podľa dochovaných štatistík, bol podiel Židov pri takýchto slobodných povolaniach neporovnateľne vyšší v protiklade s domácou slovenskou populáciou. Veľmi rýchlo sa začal tento ekonomický aspekt prenášať aj do vzájomných vzťahov s majoritou a aj v prostredí slovenskej inteligencie sa objavujú a šíria myšlienky o nebezpečnom vplyve židovstva predovšetkým na slovenskú dedinu a zemanstvo. Túto tézu vo svojich prozaických dielach hlavne v 19. storočí, rozoberali aj autori ako Svetozár Hurban Vajanský (Letiace tiene).⁶ Vajanský sa v období dualizmu, v čase národnostných, sociálnych ale aj náboženských napätí, stal jedným z najväčších antisemitov slovenskej klasickej tvorby. Vo svojich dielach ale aj vyjadreniach neposudzoval Židov za príslušníkov istej špecifickej konfesie, dokonca ich necharakterizoval ani na základe príslušnosti k národu. Považoval ich skôr za rasu, resp. fajtu, pre ktorú náboženstvo slúži len ako prostriedok presadzovania svojich egoistických

---

⁵KREKOVIČOVÁ, E. Konštruovanie obrazu..., s. 479.

⁶HALÁSZ, Iva. *Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí*, s. 104.

nárokov.⁷ Okrem neho sa nelichotivým literárnym stvárnením postavy Žida ako vykorisťovateľa a ziskuchtivého človeka zaoberá aj Martin Rázus vo svojom diele *Krčmársky kráľ*.

3. Etnická a kultúrna rovina:

Identifikovanie židovskej menšiny na základe vonkajších fyziognomických znakov ale aj vnútorných (povahových) čŕt a vlastností. Tieto boli postupne vykresľované ako najprimárnejšie znaky pre viditeľné rozpoznanie a identifikáciu príslušníka židovskej obce. Treba poznamenať, že boli v priebehu času takpovediac zľudovené, modifikované, parodované, folklórne zastúpené a ich poukazovanie a vyzdvihovanie sa neskôr stalo aj pomocným bodom a jasnou doktrínou pre antisemitskú propagandu. V zmysle heteroobrazu a inakosti bol prislovečný už samotný výzor. Pre mužských jedincov – paušálne ich škaredosť, univerzálne genetické znaky – veľké nosy, uši, našpúlené pery, brady, pajesy (V dobe nacistickej vlády sa práve tieto znaky používali ako protiklady k čistej nordickej rase). V prípade každodenného spôsobu života a kultúry, vzťahu k náboženstvu – spôsob obliekania – kaftany, kožušinové klobúky, cicit, tales (v prípade ortodoxných, najmä chasidských Židov na východnom Slovensku). Všetky tieto špecifické a v židovskom svete nezameniteľné prvky a znaky sa v kresťanskom ponímaní interpretovali ako najväčší prejav odlišnosti koexistencie Židov s domácim obyvateľstvom toho, ktorého štátu. V nemeckých krajinách tieto jednoznačne židovské prvky zašli až do takých paradoxných situácií, kedy sa stali súčasťou edukačného vzdelávania detí už od najmladších ročníkov. Vznikali didaktické učebnice s výrazne protizidovským obsahom, ktoré mali naučiť žiakov na základe vonkajších znakov rozpoznať tieto osoby a vyvarovať sa ich zhubnému vplyvu. Práve z toho dôvodu boli Židia v spomínanej knižke zosobnení v podobe jedovatej huby, ktorá metaforicky prenesené – trávi celú spoločnosť. V podobe kresleného príbehu sa tak deti zoznamovali zo základnými genetickými predpokladmi Židov, ktoré na prvý pohľad chápali v protiklade so svojim árijským výzorom ako najväčší problém a odlišnosť. Veľmi časté boli aj motívy charakterových vlastností – Židia smrdia, sú prefikani,

---

⁷HALÁSZ, Iva. *Uhorsko a podoby slovenskej identity...*, s. 115.

ľstiví, podlízaví, kradnú kresťanské deti, túžia ovládnuť svet. Motívy a spôsob znázorňovania Židov v týchto prípadoch je veľmi podobný až identický (spôsoby znázorňovania Židov a ukážky z detskej knižky viď v prílohe).

V prípade slovenskej majority sa všetky uvedené stereotypy Žida stotožňovali s ich zahraničnými ekvivalentmi. Historik Martin Macko dopĺňa diskurzívnu konštrukciu Žida – nepriateľa národa o ďalší rozmer. Podľa neho – najčastejšie sa na najefektívnejšie vykreslenie takéhoto obrazu používala už spomínaná interpretácia kontrastu „my“ – „oni“ – teda Slovák – Žid, rovnice už na prvý pohľad s dvoma nerovnocennými premennými. Na jednej strane stál Slovák, nositeľ národnej jednoty, člen spoločnosti s rovnakým historickým pôvodom (veľmi často sa ako príklad tejto národnej jednoty používal motív Svätopluka a jeho prútov). V opozícii oproti tomuto ideálnemu modelu stál akýsi zvláštny druh človeka, Žid.

Veľmi silnú úlohu vo vytváraní takýchto druhov konštruktov podľa Macka, malo hneď niekoľko psychologických aspektov, ktoré správnym používaním zasiahli majoritu a spôsobili očakávaný výsledok. Tak napríklad trvale pôsobili modely ukrižovania Krista, deštrukcie pozitívnych obrazov Židov, ktoré ešte existovali, poukazovanie na pretrvávajúce negatívne vlastnosti, ktoré protirečili a škodili pozitívnemu obrazu Slovákov. V rámci takéhoto postupu na základe spomenutých príkladov sa často ospravedlňovalo svoje správanie majority voči Židom, ktoré bolo takýmto spôsobom očistené a nárokovito opodstatnené. Zaujímavým prvkom pri hodnotení heteroobrazu Žida optikou slovenskej majority boli aj slovné pomenovania. Tu sa skutočne fantázii medze nekládli a začali vznikať systematické slovné spojenia, prívlastky, prípadne metafory, ktoré neskôr slúžili ako vzor pri vykreslení mentálnych obrazov. Pri snahe o poukázanie na negatívne vlastnosti komunity, ale aj pri identifikácii Žida neskorším antisemitským slovníkom, sa najčastejšie používali kategórie ako napríklad: fajta, židovské plemeno, židovská úžera, židovský charakter.⁸

Kompletnosť frazeológie tohto druhu uzatvárali ďalšie vzory podobizní: židovská švoloč, židovskí paraziti, židovstvo ako zhubná choroba v tele národa, ktorá sa dá odstrániť, diabol v ľudskej podobe

---

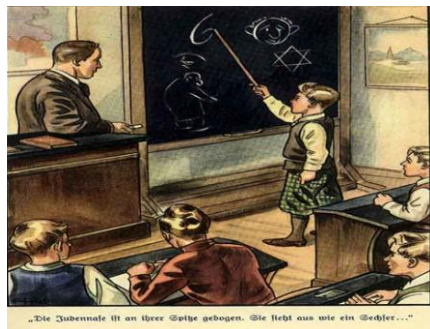
⁸RYBÁŘOVÁ, Petra. *Antisemitizmus v Uhorsku v 80. rokoch 19. storočia*. Bratislava : Pro historia, 2010, s. 37.

a podobne. Treba podotknúť, že spomínané výrazy sa periodicky a s veľkou obľubou používali najmä v článkoch dennej tlače. Ich sila, ako média ovplyvňujúceho a formujúceho mienku verejnosti, sa preto veľmi výrazným spôsobom podpísala na ďalšom vnímaní Židov ako nerovnocenného prvku väčšinovej society. O tom, že tieto názory a prívlastky mali veľmi pevnú základňu v prevažne kresťanskom prostredí svedčil aj fakt, že mnoho z nich svoju výpovednú a trvale obhájitelnú pravdivosť zasadzoval a používal ešte aj v 20. storočí, v dobe vrcholu moderného pokroku, vedy, techniky a v neposlednom rade vzdelania. Dejiny židovského etnika nielen na našom území, ale komplexne v priestore európskych krajín sú trvalým bojom o sebaurčenie, seba-chápanie, vytyčenie svojho miesta, ale aj jeho odrazu v pluralitnej spoločnosti. Je to večná interakcia medzi odlišnosťou zosobenou z pozície menšiny k väčšine z hľadiska autonómneho, ale aj naopak vnímanie inakosti autochtónneho prostredia, v ktorom sa ako minoritná skupina formujú. Viazuc sa na celý rad udalostí, skutočností, kauzalít, ktoré vtlačali alebo sa snažili vtlačiť nové podoby a konštrukty židovskej identity, sa jej pôvodná autentickosť, ale aj transformácia výrazným spôsobom infiltrovala do celkovej multikulturálnej podoby Slovenska. A aj keď mnohými exemplárnymi ukážkami z minulosti je dokázané, že mnoho silnejších etníc, ktoré boli nositeľmi vlastnej identity a integrácie v rôznych societach, svoj historický vývoj neobhájili a zanikli, Židia sú tu prítomní aj naďalej.

Obrázok 1 Der Giftpilz – čítanka pre deti školského veku, ako jeden z druhov heteroobrazu židov v období nacistickej ideológie (Dostupné na internete:

<<http://www.google.sk/imgres?imgurl=http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsources/images/>>.)

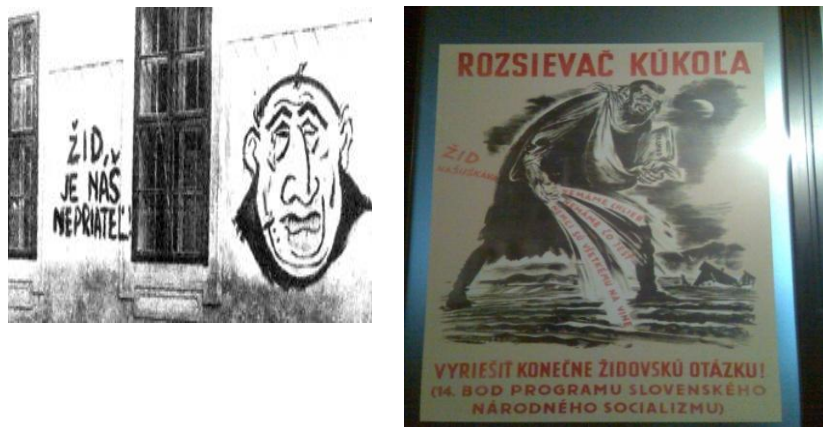

Obrázok 2 *Výučba fyziognómie a charakterových vlastností židov* (Dostupné na internete:

<<http://www.google.sk/imgres?imgurl=http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/images/>>.)

Obrázok 3 *Ďalšie spôsoby stereotypného zobrazovania a mentálnych predstáv Židov*
 a.) *Žid ako večný parazit sveta*, b.) *predstava večného Žida*

Obrázok 4 *Heteroobraz Žida v slovenskej spoločnosti* (Vlastný archív autorky, dostupné na internete: <<http://www.google.sk/imgres>>.)

Resume

Multicultural form of Slovakia includes wide scale of ethnic, national and cultural specifics from the earliest historical period. From this perspective, the site of Jewish part of population in the Slovak majority, becomes an interesting example of the researching complexity of mutual relations acceptance, respectively conventionality of views on different form and demonstrations of „other“ culture. The object of presented contribution is to outline existing sociological process of creating hetero-images and stereotypes of Jew in home, but also external environment, development and the factors of determination of these images. Theoretical bases for plastic portrayal of the issue as opposed to the majority view it impersonates the perception of their own nation, conditional rendering of identity in the context of their own – Jewish culture.

Kľúčové slová: autoobraz, heteroobraz, identita, stereotyp, Židia.

Key words: Auto-image, hetero-image, identity, stereotype, Jews.

Príspevok k dejinám nitrianskych kín v prvej polovici 20. storočia¹

Contribution to the history of the cinema in Nitra in the first half of 20th century

Alena Feriancová – Miroslav Palárik

Na prelome 19. a 20. storočia spôsobili kiná revolúciu v možnostiach a formách trávenia voľného času. Novinka sa rýchlo dostala aj do stredoeurópskeho priestoru a získala si fanúšikov. Kiná sa etablovali v slovenskej spoločnosti už počas prvej Československej republiky. Za dvadsať rokov sa zvýšil ich počet, dostupnosť – nachádzali sa v každom väčšom meste, ich návštevnosť a aj množstvo premietaných filmov. Návšteva kina sa stala obľúbenou formou trávenia voľného času. Praha sa stala významným centrom filmovej produkcie a v čase prvej Československej republiky na Barrandove vzniklo niekoľko nezabudnuteľných filmov vysokej umeleckej aj technickej úrovne. Kino sa veľmi skoro stalo fenoménom. Okrem zábavnej funkcie poskytovala návšteva kina v mnohých prípadoch poučenie, prípadne mohla byť aj spoločenskou udalosťou. Z hercov a herečiek sa stali filmové hviezdy, film sa stal jednou z oblastí priemyslu. Silu filmového predstavenia si veľmi skoro uvedomila aj politická moc a nový fenomén sa snažila dostať pod svoju kontrolu prostredníctvom rozličných nariadení a regulácií.

Oblasť každodenného a kultúrneho života v prvej polovici dvadsiateho storočia je v slovenskej historiografii zatiaľ stále pomerne málo preskúmanou témou. Otázke jednotlivých aspektov každodennosti či napríklad kultúrneho života 1918 – 1945 sa venuje niekoľko čiastkových štúdií, ale priestor pre bádanie a prácu s prameňmi je stále rozsiahly. Najmä na regionálnej úrovni je výskum týchto aspektov života v začiatkoch. Ide o témy, ktorým sa často venujú miestni nadšenci či amatérski historici, nezriedka pamätníci, ale historici sa o túto problematiku zaujímajú skôr zriedka. Jedným z dôvodov tejto situácie môže byť fragmentárnosť pramenného archívneho materiálu. Na regionálnej úrovni je možné siahnuť po fondoch okresných a mestských úradov, pamätných

---

¹Príspevok je súčasťou riešenia projektu KEGA č. 002UKF-4/2011.

knihách či kronikách jednotlivých miest, informácie o konkrétnych udalostiach sú však často útržkovité, množstvo materiálu sa nezachovalo. Cenným zdrojom informácií sa tak stáva dobová tlač, vďaka ktorej je možné skúmať rôzne aspekty každodenného života, oblasť kultúry nevynímajúc. Pre skúmanie dejín kinematografie je dôležité, že dobová tlač uverejňovala nie len programy kín, ale aj stručné filmové glosy a všimla si i aktuality zo sveta filmu. Do istej miery existuje ešte stále možnosť využitia metódy orálnej histórie, resp. mentálneho mapovania. Menšiu výpovednú hodnotu majú plagáty, fotografie, pohľadnice a pod, teda obrazový materiál vo všeobecnosti. Typová škála materiálu je pomerne široká, vďaka čomu je možné aspoň do istej miery zaplniť útržkovitosť archívnych fondov a pokúsiť sa vytvoriť plastický obraz skúmaného kultúrneho aspektu.² Pri spracovaní materiálu môže historik venujúci sa regionálnym dejinám využiť viaceré metódy, medzi inými napríklad kvantitatívnu analýzu a prípravu štatistických údajov, ale v prípade kín a premietaných filmov aj žánrovú analýzu a pod. Špecifickým materiálom pri výskume kina, resp. kinematografie je zachovaná filmová produkcia. Vysokú výpovednú hodnotu pre realie každodenného života má prvý zvukový spravodajský týždenník *Nástup*.³ Ten sprostredkoval informácie o dianí na Slovensku a v zahraničí, reagoval na aktuálne témy, ktoré rezonovali v spoločnosti. Záznamy sú uložené v Slovenskom filmovom ústave v Bratislave.

Nitra zachytila aktuálne trendy vo filmovom priemysle pomerne skoro. Prvé známe kino, ktoré na území mesta začalo premietiť malo názov *Chromo Biograph*. Podľa všetkého vzniklo už v roku 1905. O tri roky neskôr (1908) bolo v Nitre zriadené stále kino *Meteor*. Nachádzalo sa vedľa budovy súdu. Je to kino, ktoré pomerne dlho zostalo zachované v pamäti. Práve pri ňom sa

---

²Početné inšpirácie týkajúce sa využitia týchto typov materiálu a ich spracovania poskytujú publikácie venované mestu Bratislava. HRADSKÁ, Katarína. *Život v Bratislave 1939 – 1945*. Bratislava : Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2006.; KOVÁČ, Dušan. *Bratislava 1939 – 1945 : Mier a vojna v meste*. Bratislava : Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2006.; LUTHER, Daniel. *Z Prešporka do Bratislavy*. Bratislava : Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2009.

³MARGRY, Karel. Filmové týdeníky v okupovaném Československu. In. *Illuminace*, 2009, roč. 21, č. 2, s. 83-134. Týždenník *Nástup* sa natáčal v od roku 1938 do roku 1945. Por. MACEK, Václav – PAŠTĚKOVÁ, Jelena. *Dejiny slovenskej kinematografie*. Martin : Osveta, 1997, s. 79.

stretávali aj hlavní protagonisti Jašíkovho románu *Námestie svätej Alžbety*, hoci v časoch druhej svetovej vojny už toto kino nefungovalo. V poradí tretím kinom bola *Urania*. Toto kino bolo založené priamo v centre mesta v roku 1911.⁴ Kiná nesídlili po celý čas na jednom mieste, niekedy dochádzalo aj k ich zániku, či už z ekonomických alebo technických, resp. z prevádzkových dôvodov.⁵ Z rovnakých dôvodov dochádzalo aj k ich presunom. V Nitre to bol prípad kina *Republika*, ktoré bolo pôvodne lokalizované v priestoroch Župného divadla. Išlo však len o dočasné riešenie, pretože tieto priestory nevyhovovali bezpečnostným a požiarным požiadavkám. Na nejaký čas bolo kino presunuté do budovy *Uranie* a následne sa informácie o ňom strácajú.⁶ Ďalšie dve kiná, ktoré fungovali nielen v medzivojnovom období, ale pokračovali v činnosti aj počas druhej svetovej vojny sú *Palace* a *Tatra*. Kino *Palace* patrilo svojho času k najmodernejším kinám na Slovensku. V polovici dvadsiatych rokov kúpil lukratívnu budovu v centre mesta židovský podnikateľ Július Stark. V roku 1925 v tejto budove zriadil kino. O vzniku kina *Tatra* zatiaľ nie sú známe bližšie podrobnosti, faktom len je, že v polovici tridsiatych rokov už fungovalo a patrilo rozlohou k väčším kinám. Pri plnej obsadenosti tu mohlo filmové predstavenie naraz sledovať až 593 divákov.

V medzivojnovom období boli kiná v súkromných rukách. Avšak kinolicencie, ktoré oprávňovali premietat' filmy boli vydávané pod dozorom štátu. Až vlastníctvo kinolicencie oprávňovalo prevádzkovateľa usporiadať filmové premietanie. Po vzniku Československej republiky drvivá väčšina aktuálnych kinoliciencií patrila nemeckým, maďarským a židovským podnikateľom. V záujme nacionalizácie tohto podnikateľského odvetvia bolo prijaté nariadenie, že vlastníkom kinolicencie môže byť človek s československým občianstvom.⁷ Zámerom kompetentných úradov bolo, aby kinolicencie boli v rukách ľudí lojálnych voči štátu a aby

---

⁴ZEMENE, Marian. Nitra v období kapitalizmu. In. FOJTÍK, Juraj. *Nitra*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1977, s. 79-90, tu s. 85.

⁵Napr. kino *Meteor* v Nitre zaniklo v roku 1930. ZEMENE, M. Nitra v období..., s. 89.

⁶Štátny archív v Nitre – pobočka Nitra (ďalej ŠAP NR), fond Okresný úrad v Nitre, š. 258, Spisový obal: Kino Palace, zápisnica č. 7239/192.

⁷STRAPCOVÁ, Katarína. Kino na Slovensku v medzivojnovom období. In. ROGUEOVÁ, Jaroslava. *Od osmičky k osmičke*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2009, s. 163-174, tu s. 166.

sa do kín dostávali aj československé filmy. Kinolicencie získavali predovšetkým rôzne spolky a združenia ako napríklad Československý červený kríž, Telovýchovná Jednota Sokol, či Matica slovenská. Počas prvej republiky sa opakovane riešili spory, kedy majiteľ kinolicencie nedodržiaval podmienky, za ktorých mu bola udelená, pretože ju poskytol prevádzkovateľovi kina. Majiteľ kinolicencie teda nepremietal vo vlastnej réžii. Tento prípad sa týkal aj Nitry. Július Stark isté obdobie nebol vlastníkom kinolicencie, ale využíval kinolicenciu, ktorá patrila D.S.N.D v Bratislave (Družstvo slovenského národného divadla). Stark bol len majiteľom budovy kina a obchodvedúcim. Podľa platných zákonov teda nemal právo usporiadať filmové predstavenia. Na túto skutočnosť bolo opakovane poukazované zo strany kompetentných úradov. Stark sa pravdaže o kinolicenciu od začiatku pôsobenia v Nitre uchádzal. Podarilo sa mu ju získať v roku 1932,⁸ po dohode s pôvodným majiteľom licencie a po zaplatení určenej finančnej čiastky.

Na licenciu sa viazalo viacero povinností, napríklad nariadenia týkajúce sa daní, poplatkov, zamestnancov, technických záležitostí, cenzúry a cenzorského lístku. Nezabúdalo sa ani na bezpečnostné predpisy. Na to, aby v budove mohlo byť zriadené kino, musel majiteľ pre prípad vypuknutia požiaru zabezpečiť počas premietania stálu hasičskú prítomnosť. Z licencie na prevádzku kina tiež vyplývala majiteľovi povinnosť aspoň jeden raz mesačne usporiadať poučné predstavenie pre školopovinné deti. Vlastník bol tiež povinný každý rok premietnuť aspoň osem celovečerných filmov československej produkcie, čím sa podporovala domáca tvorba.⁹ Dôležitou podmienkou premietania konkrétnych filmov bol cenzorský lístok. Cenzúra filmov sa objavila ako reakcia na obavy týkajúce sa nového, neznámeho fenoménu a snahu o jeho reguláciu. Prvé cenzorské opatrenia u nás sú známe už z čias Rakúsko-Uhorskej monarchie. Po vzniku prvej Československej republiky prebralo túto kompetenciu ministerstvo vnútra. V roku 1919 bola zriadená cenzúrna komisia. Komisia rozhodovala o tom, ktorý film

---

⁸ŠAP NR, f. Okresný úrad v Nitre, š. 258, Spisový obal: Kino Palace, č. 9025/1932, rozhodnutie Krajského úradu v Bratislave o vydaní kinolicencie pre Júliusa Starka z 19. marca 1932. Licencia bola vydaná na 10 rokov. Platila pre kino Palace aj pre záhradné kino.

⁹ŠAP NR, f. Okresný úrad v Nitre, š. 258, Spisový obal: Kino Palace, č. 9025/1932, rozhodnutie Krajského úradu v Bratislave...

bolo možné distribuovať do kín a premietnuť divákovi. Výsledný cenzorský lístok obsahoval presný popis podmienok, za ktorých bolo možné konkrétny film premietat' (napríklad vekovú prístupnosť, popis vylúčených scén a pod.). Cenzorských lístkov bolo toľko, koľko bolo aktuálne v obehu kópií konkrétneho filmu.¹⁰

Najmodernejším kinom v Nitre bolo kino *Palace*, ktoré sídlilo na Radlinského ulici. Malo k dispozícii 433 miest pre divákov a moderné technologické zariadenie. Bolo prvým kinom na území Slovenska, kde sa premietal zvukový film. Slávnostná premiéra sa uskutočnila v marci 1930. Premietal sa americký film *Singing fool*.¹¹ Zavedenie zvukového filmu znamenalo významný prelom nielen v dejinách filmu, ale aj v distribúcii tohto fenoménu širokej verejnosti. Na technologickú zmenu – zvukový film – neboli všetky kiná schopné pružne zareagovať. Dôsledkom bolo zníženie počtu kín v republike.¹² Nebol to však prípad úspešného nitrianskeho podnikateľa Starka, ktorý okrem kina *Palace* získal aj povolenie na premietanie v záhradnom kine, ktoré zriadil v areály kina *Palace*. Záhradné kino bolo prvé svojho druhu na Slovensku.¹³ Komfort návštevníkov mala zabezpečiť pridružená záhradná reštaurácia. Premietalo sa tu počas letných mesiacov. Záhradné kino mohlo poskytnúť miesto 448 záujemcom o sledovanie filmového predstavenia. Návštevníci nemali k dispozícii len stoličky, ale aj stoly, na ktorých mohlo byť poskytované občerstvenie.¹⁴

Dramatická zmena v oblasti kinematografie na území Slovenska nastala v súvislosti s vyhlásením autonómie. Začiatkom roku 1938 bolo na Slovensku 196 kín.¹⁵ Pre porovnanie, v roku 1939

---

¹⁰LACHMAN, Tomáš. Filmová cenzura v ČSR 1919 – 1939. In. *Illuminace*, roč. 18, 2006, č. 3, s. 194-197.

¹¹KOLEKTÍV AUTOROV. *Významné osobnosti Nitra*. Nitra : Mesto Nitra, 1998, heslo: Július Stark, s. 137. *Nitrianska stráž*, roč.21, č. 33, 23. august 1942, Niečo o nitrianskych kinách, s. 1.

¹²STRAPCOVÁ, K. Kino na Slovensku ..., s. 163. V Nitre to bol zrejme prípad kina Meteor.

¹³ZUBÁČKA, Ida. Nitra za prvej ČSR v rokoch 1918 – 1938. In. FUSEK, Gabriel – ZEMENE, Marián. *Dejiny Nitry od najstarších čas po súčasnosť*. Nitra : Mesto Nitra, 1998, s. 322.

¹⁴ŠAP NR, f. Okresný úrad, š. 193, č. 027204, 11. november 1931, List krajinského úradu v Bratislave zo 6. novembra 1931.

¹⁵MACEK, V – PAŠTĚKOVÁ, J. *Dejiny slovenskej...*,s. 74.

bolo len v Prahe 108 kín.¹⁶ V dôsledku Viedenskej arbitráže sa po odstúpení územia znížil počet slovenských kín, zostalo ich 156. Autonomistická vláda v Bratislave začala s prípravou prísnejších opatrení zameraných na silnejšiu kontrolu v oblasti kinematografie a poskytovania kinolicencií. Takmer okamžite po vyhlásení autonómie boli vydané nariadenia týkajúce sa prevádzkovania kín. Ako prvý bol vydaný zoznam tzv. „závadných“ filmov, z ktorých síce mnohé prešli cenzúrou v Prahe, napriek tomu bol na území Slovenska vydaný zákaz ich premietania.¹⁷ Zároveň prišlo na rad preskúmanie kinolicencií. Počnúc 15. januárom 1939 prestali platiť všetky dovtedy vydané licencie a nové mali byť poskytované na základe sprísnených kritérií. Po 14. marci 1939 mohli o kinolicenciu žiadať iba občania Slovenskej republiky, teda boli vylúčení Česi, Maďari, ale aj židovskí vlastníci. Skladba majiteľov kín sa rapídne pozmenila a mnohé kinolicencie zmenili vlastníkov.

V roku 1940 mala Nitra 22 584 obyvateľov.¹⁸ V tomto čase v meste fungovali iba dve kiná. Pôvodne sa uvažovalo aj o otvorení tretieho, ale mestské zastupiteľstvo odporučilo, aby sa zostalo pri dvoch, dodržiujúc odporúčanie, aby na 10 000 obyvateľov pripadalo jedno kino.¹⁹ Obe nitrianske kiná boli spojené s menom Stark. V kine *Palace* to bol Július Stark, v kine *Tatra* Jozef Stark.²⁰ Ako židovskí

---

¹⁶BEDNAŘÍK, Petr. Pražská kina za protektorátu. In: FEJTOVÁ, O. – LEDVINKA, V – PEŠEK, J. (eds.). *Evropská velkoměsta za druhé světové války*. Praha : Archiv hlavního města Prahy; Scriptorum, 2007, s. 327-342, tu s. 327.

¹⁷STRAPCOVÁ, K. Kino na Slovensku..., 169. Autorka uvádza aj zoznam filmov, ktoré boli zakázané. Išlo o filmy americkej, českej či sovietskej produkcie. K problematike kín a kinematografie v protektoráte existuje početná odborná literatúra. KAŠPAR, Lukáš. *Český hraný film a filmaři za protektorátu: Propaganda, kolaborace, rezistence*. Praha : Libri, 2007. DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za protektorátu: Školství, písemnictví, kinematografie*. Praha : Národní filmový archiv, 1996. Spomenúť možno aj medzinárodnú konferenciu „Kinematografie v Protektorátu Čechy a Morava a její říšskoněmecké souvislosti“ v dňoch 1. a 2. Decembra 2006 v Ústí nad Labem. Zborník z tejto konferencie zatiaľ nie je k dispozícii. Za zapožičanie textu *Arizace kin v Protektorátu Čechy a Morava*, ďakujú autori Petrovi Bednaříkovi..

¹⁸ZEMENE, M. Nitra v období..., s. 87.

¹⁹ŠAP NR, f. Mestský úrad, š. 150, č. 2020/1939 zápisnica zo zasadania mestskej rady 10. marca 1939. O kinolicenciu sa po vyhlásení autonómie a počas roku 1939 uchádzala aj telovýchovná jednota Orol. Jej žiadosti nebolo vyhovené.

²⁰Vzťah medzi Júliusom a Jozefom Starkom nie je úplne vysvetlený. Ako pravdepodobná sa javí úvaha, že by mohlo ísť o otca a syna. Keď Július Stark v decembri 1938 žiadal o uznanie domovského práva v Nitre uviedol jedného syna –

občania nemohli vlastniť kinolicenciu, keďže ministerstvo hospodárstva usmernilo okresné úrady v jednotlivých slovenských mestách, že „zo zárobkového podnikania majú vyradiť živly slovenskému štátu neprajné, ktorými sú židia.“²¹ Na základe rozhodnutia z roku 1940 prešla licencia v prípade kina *Palace* na miestnu pobočku Hlinkovej gardy a v prípade kina *Tatra* na 31. Zbor Slovenskej ligy v Nitre.²² Prevádzkovateľmi zostali Starkovci. Hlinkova garda mala k dispozícii väčšinu tržieb z predaja lístkov a možno konštatovať, že na Slovensku bola majoritným vlastníkom kinolicencií. V Nitre sa tak, podobne ako v iných slovenských mestách, výrazne zmenila národnostná skladba majiteľov kín. Napriek nepriaznivej medzinárodnej situácii a vojnovému stavu počet kín na Slovensku narastal. V roku 1945 ich bolo už takmer 300.²³ V Nitre sa však ich počet nezmenil, zostali dve.

Bežný obyvateľ Nitrý mal možnosť sa dozvedieť informácie o premietaných filmoch z viacerých zdrojov. O programe kina informovali plagáty a vývesné tabule pred kinami. K ľuďom z bližšieho, ale aj vzdialenejšieho okolia sa informácia často dostala prostredníctvom regionálnej tlače. V prípade Nitrý to bol týždenník *Nitrianska stráž*, ktorý pravidelne prinášal informácie o premietaných filmoch, premietacích časoch, ale aj stručné informácie o vybraných, najmä nemeckých a slovenských, filmoch. Dane, ktoré majitelia kín odvádzali sa stali dôležitou položkou mestského rozpočtu. Kiná predstavovali formu hromadnej zábavy a „únik od reality všedných dní.“ Ceny lístkov kontinuálne stúpali. Vládnuca garnitúra kino vnímala ako možnosť, ako zvýšiť príjmy do pokladnice.²⁴ Na ceny lístkov dohliadal Cenový úrad. Nitrianske

---

Jozefa Aurela Starka (nar. 1909). ŠAP NR, f. Mestský úrad, š. 65, spisový obal Július Stark, zápisnica obecného úradu z 30. novembra 1938, č. 30651.

²¹MACEK, V – PAŠTĚKOVÁ, J. *Dejiny slovenskej...*, s. 75.

²²V literatúre sa možno stretnúť aj s súdajnou existenciou tretieho kina *Urania*. V tomto prípade bude nevyhnuté doterajšie poznatky revidovať, nakoľko pre Nitru boli vydané iba 2 licencie. ZEMENE, M. Nitra v období..., s. 89. Autor uvádza, že kino *Urania* existovalo do roku 1945.

²³MACEK, V – PAŠTĚKOVÁ, J. *Dejiny slovenskej...*, s. 76.

²⁴Iný príklad možno uviesť z polovice dvadsiatych rokov. V tomto čase došlo v meste k situácii, kedy tu nefungovalo žiadne kino. Starosta uviedol dva argumenty, prečo bolo nutné vzniknutú situáciu riešiť – 1. Občania nemajú možnosť navštevovať kino 2. Mesto prichádza o nemalé príjmy a „trpí veľkú finančnú stratu“, pretože sa nevyberajú príslušné dane. Z tohto dôvodu sa osobne zasadil, aby sa situácia s kinolicenciami urýchlene riešila. ŠAP NR, f. Okresný úrad v Nitre, š. 258, č.

kiná poskytovali lístky v štyroch kategóriách. V roku 1943 lístky prvej kategórie, najbližšie k premietaciemu plátnu, stáli 9 korún, lístky štvrtej kategórie 3 slovenské koruny. Vzhľadom na centrálnu cenovú reguláciu boli ceny v oboch kinách rovnaké. K tejto základnej cene sa následne pripočítavali rôzne prirážky. V decembri 1943 to bol príplatok 50 halierov pre vojnové a sociálne účely Slovenského červeného kríža a ďalších 20 halierov ako povinné poistenie návštevníkov.²⁵ V tomto prípade už nešlo o zanedbateľnú sumu. Vzhľadom na dosť vysoké ceny lístkov, ktoré si mnohí Nitrania nemohli v ťažkej ekonomickej situácii dovoliť, boli vybrané predstavenia ponúkané ako ľudové predstavenia za polovičnú cenu. Ľudové predstavenia boli dopredu avizované, no nie každé predstavenie bolo ponúknuté aj ako ľudové.²⁶ Správa nitrianskych kín poskytovala aj bezplatné vstupenky pre vojnových invalidov.²⁷ Na základe nariadenia ministerstva vnútra zo dňa 10. marca 1941²⁸ prispievali kiná do Kinematografického kultúrneho fondu, ktorý spravovalo vyššie spomenuté ministerstvo. Konkrétnejšie finančné záležitosti sú pomerne ťažko rekonštruovateľné, pretože množstvo dokumentov bolo v dôsledku vojnového stavu nakoniec zničených. V intervale od júla 1942 do júna 1943 kino *Tatra* odviedlo do mestskej pokladnice takmer 125 tisíc slovenských korún. Kino *Palace* prispelo do mestského rozpočtu za rovnaký čas sumou takmer 109 tisíc korún.²⁹ Pre mesto to boli zanedbateľné finančné čiastky. Zároveň tieto sumy svedčia aj o tom, že kiná boli obyvateľmi často navštevované. Nitrianska správa kín sa podieľala aj na dobročinných akciách a pravidelne prispievala na zbierku zimnej

---

007101, marec 1925, list starostu mesta Nitra, adresovaný okresnému úradu, kde žiada urýchlenie záležitosti týkajúcej sa udelenia kinolicencie pre mesto Nitra z 18. februára 1925.

²⁵ŠAP NR, 2298/43 prez. rozdelenie miest a vyrovnanie cien v kine Tatra a Palace v zmysle odstavca 4, paragraf 8 vyhláška č. 531/1943z 1. decembra 1943 NÚZ, 18. december 1943. *Nitrianska stráž*, 1942, roč. 21, 29. marec 1942, č. 12, s. 5, Kiná v Nitre.

²⁶*Nitrianska stráž*, 1941, roč. 20, č. 41, 26. október 1941, s. 3, Zvesti – Nové ceny v kinách.

²⁷*Nitrianska stráž*, 1943, roč. 22, č. 47, 21. november 1943, Návštevy vojnových invalidov v nitrianskych kinách.

²⁸ŠAP NR, f. Okresný úrad, š. neuvedená, Zápisnica Okresného úradu v Nitre, č. 1427/43 z 2. júla 1943, spisový obal: Kiná, zápisnice.

²⁹ŠAP NR, f. Okresný úrad, š. neuvedená, Zápisnica Okresného úradu v Nitre...

pomoci mesta Nitra,³⁰ či zimnej pomoci HSLŠ, prípadne na bleskovú zbierku Červeného kríža v máji 1942.³¹ Príležitostne sa vyhlasovali aj povinné zbierky na rôzne účely, ako napríklad zbierka na podporu slovenskej vedy a umenia v roku 1943, ktorá trvala 6 týždňov. Išlo o povinný príplatok 1 koruny k cene lístka. Rovnako boli všetky kiná od 15. októbra 1943 povinné vyberať povinný príplatok po 50 halierov na každú vstupenku až do odvolania pre účely Slovenského červeného kríža.³² Vďaka tomu, že kiná disponovali lukratívnymi priestormi, do ktorých sa vošlo početné obecnstvo, príležitostne sa tu konali aj iné kultúrne podujatia – napríklad hudobné vystúpenia alebo koncerty.³³ Nitrianskym kinám sa pomerne často darilo priniesť do mesta film v celoštátnej premiére. Príkladom je komédia *Pobozkaj ma*, ktorú v celoštátnej premiére prinieslo kino Tatra na Vianoce 1942.³⁴ V celoštátnej premiére bol Nitranom ponúknutý aj ďalší film, tentoraz zo švédskej produkcie, *Symfónia severu* v marci 1942.³⁵ Podobne v apríli 1942 kino *Palace* uviedlo v celoštátnej premiére nemecký film *Medzi dvoma mužmi*. V auguste roku 1943 to boli celoštátne premiéry nemeckého veľkofilmu *Germanin* a filmu *Bajazzo* v kine *Tatra*. *Palace* v auguste uviedlo v celoštátnej premiére viedenskú veselohru *Múdra Marianna*.³⁶ Pokiaľ išlo o skladbu filmov, v tomto čase dominovali filmy nemeckej proveniencie. Na plátna kín sa dostali aj neslávne známe filmy ako napríklad *Rotschildovci*,³⁷ či film *Žid Süß*,³⁸ ale tiež nemecké vojenské propagandistické filmy.

Nitrianske kiná fungovali až do skončenia vojny, aj keď v dôsledku vojnových operácií sú ich osudy od druhej polovice roku 1944 ťažšie sledovateľné. Životná púť slávneho nitrianskeho

---

³⁰Například išlo o výtlačok z vianočnej premiéry roku 1939. *Nitrianska stráž*, 1939, roč. 18, č. 52, Vianoce 1939, s. 7, Nitrianske kiná. Na Vianoce 1941 to bol príspevok 2000 Ks, z toho 530 dala správa nitrianskych kín zo svojho majetku. *Nitrianska stráž*, 1942, roč. 21, 7. január 1942, s. 4, Nitrianske kiná.

³¹*Nitrianska stráž*, 1942, roč. 21, č. 20, 24. máj 1942, Kiná v Nitre.

³²*Nitrianska stráž*, 1943, roč. 22, č. 42, 17. október 1943, s. 4, Kiná v Nitre.

³³Príkladom môže byť vystúpenie speváckeho zboru Magdeburger Madrigalchor 19. novembra 1940. *Nitrianska stráž*, roč. 19, č. 47, 24. november 1940, č. 47, s. 2, Magdeburger Madrigalchor.

³⁴*Nitrianska stráž*, 1942, roč. 21, č. 51, Vianoce 1942, s. 3, Kiná v Nitre.

³⁵*Nitrianska stráž*, 1942, roč. 21, č. 10, 7. marec 1942, s. 3, Kiná v Nitre.

³⁶*Nitrianska stráž*, 1943, roč. 22, č. 33, 15. august 1943, s. 3, Kiná v Nitre.

³⁷*Nitrianska stráž*, 1941, roč. 20, č. 11, 23. marec 1941, s. 3, Kiná v Nitre.

³⁸*Nitrianska stráž*, 1941, roč. 20, č. 1, 12. január 1941, s. 3, Zvesti – Kiná v Nitre.

priekopníka v oblasti poskytovania kinoslužieb – Júliusa Starka, sa uzatvorila v roku 1944. Podľa doteraz známych údajov do jeho domu vtrhla hliadka nemeckých vojakov, ktorí ho zatkli a odviekli na neznáme miesto. Konca vojny sa s veľkou pravdepodobnosťou nedožil. Po obnovení Československej republiky nitrianske kiná nasledovali osud ostatných kín na Slovensku a v dôsledku vydaných nariadení boli znárodnené.

Resume

Following article deals with the cinema in the first half of the twentieth century in the town Nitra. Cinema became quite early very popular in Central Europe. First cinema in Nitra was established already in 1905. In the following years several others were established. The history of cinema in Nitra was closely connected with Jewish merchant called Julius Stark. He brought to the town some technical innovations. It was in Nitra where the first time in Slovakia sound film was projected. Moreover, in the town was established the first garden cinema in Slovakia. Cinema represented an important aspect of pleasure. In this field of research exist for the Slovak historiography numerous challenges.

Kľúčové slová: kino, Nitra, kinematografia, cenzúra, propaganda.

Key words: cinema, Nitra, cinematography, censorship, propaganda.

CUDZINCI O SLOVENSKU A SLOVÁCI O CUDZINE

Festivita ako súčasť dejín každodennosti? Slávnosť na príklade cesty panovníka Františka Jozefa po krajine

Festivität als Bestandteil der Alltagsgeschichte? Die Feierlichkeit am Beispiel der Reise des Kaisers Franz Joseph I. durch das Land

Anna Vetráková

Každodennosť je abstraktný pojem. Môžeme ju označiť ako kľúč k poznaniu ľudí samotných, či ako diskurz v obyčajnom svete. Rôzne definície súvisia aj so skutočnosťou, že každodennosť na jednej strane skúma vonkajšie podmienky života, na druhej strane sa súčasne snaží „odhaliť“, ako človek vníma. Študovanie každodennosti je preto na pomedzí medzi objektom a subjektom – skúma bezprostredný časopriestor, v ktorom človek prežíva realitu tak, ako ju prežíva, prejavuje snahu adaptovať sa s prostredím, vyrovnáť sa s realitou a sociálne, politicky a pod. sa „seberealizovať“. Význam každodennosti v štúdiu minulosti je:

1. V poznaní každodennej reality – pre život človeka v cyklicky opakujúcom sa čase, t.j. „rutiny“.

2. V sledovaní každodenného paradoxu – nakoľko opakovanie rutiny po čase vyvoláva nespokojnosť, t.j. ten paradox oproti bezpečnému prístavu, istote (každodennej rutiny), a teda potrebu zmeny.

Jedinečnú, inokedy periodicky sa opakujúcu výnimku, ktorá sa stala aj počas dlhého 19. storočia potrebnou súčasťou života a ktorá vybočovala z každodenného rytmu, predstavovala festivita. V snahe o definovanie festivity s odvolaním sa na nemeckú kategorizáciu, budem vychádzať z dichotómie sviatku (Fest) ako spontánneho a radostného aktu spolupatričnosti a oslavy (Feier) ako plánovanej, organizovanej a ku konkrétnemu cieľu usporiadanej akcie.¹ Základným znakom definujúcim sviatok je protiklad ku

---

¹Pozri MAURER, Michael. *Das Fest: Beiträge zu seiner Theorie und Systematik*. Köln – Weimar : Böhlau Verlag, 2004, s. 38nn, HROCH, Miroslav. *Národy nejsou*

všednému dňu: sviatok je „nevšednosť“, nejednotvárnosť. Zatiaľ čo ku všednému dňu patrí práca a starosť o živobytie, je sviatok obyčajne spojený s nepracovaním, charakterizuje ho voľný čas, oddych a zábava.²

Skúmaním sviatkov a slávností tak môžeme sledovať jednak ako jednotlivec patriaci do nejakého spoločenstva osobne prežíva vybočenie z pravidelného rytmu a zároveň, ako sa dané spoločenstvo a jednotlivec v ňom hlási k danému sviatku respektíve slávnosti a odkazu, na ktorý sa odvoláva. Festivita je teda charakterizovaná tým, že počas nej určitá spoločnosť sprítomňuje význam prostredníctvom určitých foriem.³

Rozdiel medzi povinnosťou všedného a radosťou sviatočného dňa vytvárali rôzne príležitosti a výnimočné situácie, ku ktorým patrila aj návšteva panovníka. Cestou cisára po jednotlivých krajinách vytvárala samotná habsburská monarchia priestor nielen pre upevnenie svojho postavenia a deklaráciu moci, ale aj pre identifikáciu – pre vyjadrenie individuálnych postojov a názorov jednotlivých súčastí ríše. V tejto štúdiu budem preto zvolenú cestu v roku 1852 sledovať ako: festivitu, ktorú umocňovali prvky pre 19. storočie stále zvláštne a výnimočné, objavujúce sa práve väčšinou pri slávnostiach: zvuk, svetlá, farby a súčasne ako slávnosť, ktorá sa stala verejnou manifestáciou identity aj prostredníctvom symbolov – štátnych, národných.

Politicko-spoločenskú situáciu v 50. rokoch 19. storočia charakterizuje nástup neoabsolutizmu. Vyhlásením výnimočného stavu vo viacerých častiach monarchie, vrátane Uhorska, sa vláda usilovala o konsolidáciu pomerov. Vydanie tzv. Silvestrovských patentov koncom roku 1851 obnovilo v monarchii absolutistický politický systém, v ktorom presunom zodpovednosti ministrov voči parlamentu len na panovníka získal cisár František Jozef I. suverénne postavenie.⁴ Hoci revolúcia 1848/1849 otvorila priestor pre rozvoj občianskej spoločnosti, v národnej otázke nepriniesla očakávanú slobodu. Slovenské národné hnutie sa v revolúcii

---

dilem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národu. Praha : Slon, 2011, s. 249.

²MAURER, M. *Das Fest*, s. 23.

³DEILE, Lars. Feste – eine Definition. In. MAURER, M. *Das Fest*, s. 1-17.

⁴VEBER, Václav (ed.). *Dějiny Rakouska.* Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 414nn.

postavilo na stranu Viedne, preto za aktívnu pomoc v potlačovaní maďarského povstania očakávali jeho predstavitelia od rakúskej vlády zmenu štátoprávneho postavenia slovenského národa v habsburskej monarchii. Postupne sa však národovecká elita vzdávala dôvery v cisársku Viedeň a nádeje na politické a správne riešenie slovenskej otázky. Okrem toho sa národné hnutie rozdelilo na dva vzájomne súperiace tábory. „Revolučné“ krídlo slovenského národného vedenia z revolučných rokov 1848 – 49 bolo vytisnuté z politického rozhodovania nad budúcimi osudmi Slovenska a vedúce osobnosti sa dostali do izolácie. Druhá časť, tzv. staroslováci, viacmenej spolupracovala s cisárskou Viedňou. Napriek tomu sa v tomto období nepodarilo dosiahnuť ani povolenie oživenia ľudovýchovných a osvetových slovenských spolkov, ktoré plnili dôležitú úlohu pri šírení národného povedomia a v ktorých sa sústreďoval národný život. Postupne v polovici 50. rokov zaznamenali národné pohyby v celej monarchii výrazný útlm.

Snaha upokojiť pomery, dať istú nádej aj nemaďarským národnostiam v monarchii a zároveň dať všetkým najavo nemennosť absolutistického smerovania sa stali motívmi okružnej cesty, ktorú podnikol cisár v roku 1852 po Uhorsku: tzv. cesty zmiernenia.

Cestovanie panovníka

Panovníkove cesty možno rozdeliť na niekoľko typov: manévry; dovolenky a poľovačky; cesty pri príležitosti otvárania prípadne návštev výstav; politicky motivované cesty a stretnutia s inými monarchiami. Celý proces príprav a priebehu panovníkovej cesty sa stal určitým ceremoniálom, na ktorého organizácii sa podieľal dvor ako aj dané mesto ako objekt návštevy. Tento proces vychádzal z prísnej španielskej etikety, ktorú panovník dodržiaval a v ktorej bolo presne určené, kto má aké povinnosti a funkciu pri cestách. Tak napríklad dvorní úradníci mali na starosti samotné vedenie cesty – sprievod a služobníctvo cisára, organizáciu stolovania a kuchyne, dopravný prostriedok a plán cesty, a ostatné súvisiace prípravy. Na prepravu na väčšie vzdialenosti cisársky dvor využíval dva vlaky (súpravu tvorilo spravidla osem vagónov, panovník bol v treťom).⁵ Na cestovanie do krajín svätoštefanskej

---

⁵KASTNER, Richard H. *Mit Kaiser Franz Joseph auf Reisen*. Wien : Amalthea, 2002, s. 11.

koruny slúžil „starý“, a potom „nový uhorský dvorný vlak kráľovských uhorských štátnych železníc“, ktorý bol spočiatku vyzdobený korunou, erbmi atď., neskôr sa zmenil aj v súvislosti s technickým pokrokom a mal už len rakúskeho orla alebo od 1867 uhorský znak/erb.⁶

Objekty návštevy – jednotlivé miesta a mestá, ktoré panovník navštevoval a nocoval v nich, ale aj tie, ktorými len prechádzal – sa v snahe o prezentáciu kraja a významných osobností zapájali do ceremoniálu prípravou ubytovania, bezpečnostnými opatreniami, spoločenským programom a dekoráciami v podobe slávnostného ozdobenia mesta vlajkami, zeleňou, girlandami, slávobránami či vencami.

Ako má byť panovník vítaný, určovali oficiálne úradné nariadenia zo strany mestského úradu vydané na základe odporúčania miestodržiteľského úradu v Uhorsku. Pokyny sa týkali umiestnenia zástav, slávnostných príhovorov, zvukov ohlasujúcich cisárov príchod či poriadku počas návštev jednotlivých inštitúcií.

Z performatívnych prvkov dôležitú úlohu zohrávalo svetlo – buď v podobe ohňostroja, alebo so sviečkami vo fakľovom pochode. Často sa konali slávnostné osvetlenia, takzvané iluminácie mesta. Dôležitú úlohu pri slávnostiach mali symboly, ktoré pôsobili na „zrak“ prítomných zúčastnených. Prostredníctvom nich sa uskutočňovala vizuálna identifikácia s národom a navonok sa manifestovala identita skupiny. Vo výzdobe preto nechýbala zástava predstavujúca užšiu alebo širšiu skupinovú solidaritu a s tým spojené nároky skupiny na moc alebo jej vládcu, vodcu.⁷ Okrem zástav sa objavuje aj oblečenie v národných farbách, ktorým sa prezentovali jednotlivé časti monarchie. Neoddeliteľnou súčasťou festivít sa stali v tomto období zvuky – strelba z mažiarov, zvonenie a hudobný doprovod (realizovaný kapelami prípadne spojený so zborovým spevom). Pre 19. storočie bolo výnimočným festivitným prvkom aj zapájanie chuti. Slávnosti sprevádzali slávnostné obedy prípadne recepcie určené pre pozvaných hostí, v niektorých prípadoch mestské zastupiteľstvo nezabúdalo ani na chudobnejších a rozdávalo

---

⁶DIESS, Doris. *Die Reisen Kaiser Franz Josephs I. 1867 – 1916*. Wien, 2000, s. 18.

⁷Cisárska vlajka vyjadrovala aj moc panovníka. RÜEGG, Walter. Symbole als politische Ausdrucksformen. In. ZWEIG, Adam (ed.). *Symbolforschung mit politischen, religiösen und ästhetischen Ausdrucksformen*. Bern – Frankfurt nad Mohanom – New York – Paríž : Peter Lang, 1988, s. 15-17.

potraviný.⁸ Ďalšiu neodmysliteľnú súčasť tvorili slávnostné gestá ako nositelia kultúrne ustálených významov. Zároveň v konkrétnych situáciách gestá premieňali už ritualizované kultúrne formy. Analýzou podoby a pripisovaného významu je tak možné sledovať performanciu festivitej kultúry. Tú okrem uvedených neverbálnych nositeľov významu dotvárali aj verbálne – rečové akty (zvolania Sláva! a pod.). Všetky tieto prvky sa stali súčasťou slávnostného rituálu sprevádzajúceho cesty panovníka. Rituálny rámec slávnosti pozostával:

- zo slávnostného uvítania – pri príchode na hranice okresu resp. mesta ho privítali predstavitelia magistrátu s príhovorom (na našom území to pretrvávalo aj v druhej polovici 19. storočia, hoci panovníkove cestovanie sa zmenilo v súvislosti s rozšírením železničných tratí a ceremoniál závisel od toho, či vlak stanicou len prechádzal alebo na nej zastavil.);⁹

- z programu, ktorý spočíval v prehliadke úradu prípadne kasární či vojenských ústavov, návštevy kostola a omše prípadne divadelného predstavenia;

- z deputácií a audiencií, ktoré panovník udeľoval. Tie mali taktiež svoj vlastný poriadok. Jednotlivé osoby a skupiny pred ním predstupovali zväčša v tomto poradí: katolícke duchovenstvo, úrady správne a právne, zemianstvo, evanjelické duchovenstvo a meštianstvo prípadne zástupcovia spolkov.¹⁰ Následne mohol predniesť svoje prosby a žiadosti ľuď.

Cesta v roku 1852

Cesta cisára Františka Jozefa I. po Uhorsku prebiehala v dňoch 6. júla až 13. augusta 1852 v dvoch etapách. Počas prvej, 6. – 10. júla, navštívil banské mestá Banskú Štiavnicu, Kremnicu a okolie a cez Zlaté Moravce, Vráble a Nitru pokračoval do Pešti. Druhá etapa od 5. augusta smerovala cez Chust a Berehovo do

---

⁸Napríklad na pamiatku návštevy cisára 13. 8. 1852 usporiadal bratislavský magistrát druhý deň po jeho odchode hostinu pre miestnu chudobu. HOLEC, Roman. *Poslední Habsburgovci a Slovensko*. Bratislava : Ikar, 2001, s. 48. SZABÓ, Ivan – ŠVIHRAN, Ladislav. *Vzácné návštevy Bratislavy*. Poprad : Nakladateľstvo Region Poprad, 2005, s. 89.

⁹Bližšie pozri LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*. Praha : Karolinum, 2010, s. 293.

¹⁰Bližšie pozri napríklad návšteva v meste Trenčín. *Slovenské noviny*, 2. september, 1852, č. 104, Dopisy – Z Trenčianskeho Považia, s. 3.

Mukačeva (poľovačka, nocľah), odtiaľ cez Užhorod, Michalovce (obed) do Košíc (nocľah). Následne prešiel mestá Prešov, Levoča, cez Štrbu a Hybe sa dostal do Liptovského Mikuláša, Ružomberka a ďalej cez Turiec, Oravu, Trenčín a Trnavu do Bratislavy, kde cestu ukončil a vlakom odišiel do Viedne.

V predkladanom príspevku vyzdvihnem návštevu Košíc a následne severných častí dnešného Slovenska, kde možno výraznejšie sledovať manifestáciu národnosti.

Podobne ako v iných mestách, ktorými prechádzal panovníkov sprievod, aj v Košiciach sa zhromaždilo množstvo slávnostne oblečeného ľudu (aj zemianstvo a duchovenstvo susednej zemplínskej stolice). Keď panovník prišiel so svojim sprievodom podvečer o 18:00 (8.8.) do Košíc, *„celé mesto bolo na nohách. Veliké tľupy ľudu sa hemžili všade, očakávajúc netrpezlivo príchod svojho cisára. Keď sa zjavil, zahučali zvony, zahrmeli delá a zadunelo radostné „živstvovaní“, ktorým Jeho Veličenstvo bolo do hlavného chrámu sprevádzané. Tam ho očakával na čele duchovenstva novovymenovaný biskup najdôstojnejší p. Ignác Fábry, spolu pak veliké množstvo zemianstva.“* Následne odišiel do biskupskej rezidencie, kde mal pripravený byt. *„S mrkem nastalo preskvtostné osvetlenie mesta, ktoré Jeho Veličenstvo ráčilo ohlednuti tak ako i divadlo na krátky čas navštíviti.“*¹¹

Na druhý deň nasledovala prehliadka posádky, potom sa predstavili úrady, zemianstvo a iné korporácie, program pokračoval súkromnými audienciami tých, ktorí mu chceli predniesť prosbu. Podobne to prebiehalo aj neskôr v uliciach mesta. Doobeda si pozrel úradné písárne, verejné stavby a dobročinné ústavy a večer o 19:00 v sprievode medzi zhromaždenými cechmi a iným v radoch rozostaveným mešťianstvom, pri hluku zvonov, odcestoval do Prešova. Mestská rada ho odprevadila na chotár mesta, potom bandérium na hranice stolice, kde bola vystavaná víťazoslávna brána. Pri nej vítal cisára v mene početného zhromaždenia šarišských pánov arcidiakon a farár Ondrej Krasňanský. Následne sprievod prechádzal cez ozdobené mestečká a dediny a pokračoval v ceste na Liptov. Cez ozdobené dediny prišli ku Prešovu, kde na konci mesta bola vystavená víťazná brána podľa vzoru hradnej (Burgthor) s nápisom: *„Bezvýminečná vernost' stvoriteli veliké spojené Austrie,*

---

¹¹*Slovenské noviny*, 12. august, 1852, č. 95, Dopisy – Z Košíc, s. 3.

cis. F.J.I. “ Slávnostnou chvíľou pohnuté mešťanstvo zaskočilo aj samotného panovníka, keď chcelo pred vstupom do mesta vypriaľnúť kone a samo ťahať koč, čo panovník odhodlane odmietol. Po privítaní a úvodnej reči sa sprievod presunul na modlitby najskôr gréckokatolíckom, potom rímskokatolíckom kostole. Po obhliadke stavieb ostal cisár v rezidencii prešovského gréckokatolíckeho biskupa Jozefa Gaganeca, kde prijal rôzne deputácie a vypočul si prosby. Slávnostné stolovanie sprevádzala hudba vojenskej bandy, atmosféru dopĺňalo „čím najskvostnejšie“ osvetlenie mesta. Slávnosť bola ukončená fakľovým pochodom.¹²

Prípravy na Spiši – v Levoči, Poprade, Lučivnej – mali podobný charakter. Obyvateľstvo sa tešilo z prítomnosti „najvzácnejšieho Host’a“ a zišlo sa „uvítať si Ho na podtatranských stráňach našich“.¹³ V Levoči sa zhromaždili úradníci, ale aj množstvo ľudu v stoličnom dome, kde prednášali panovníkovi svoje sťažnosti a prosby. Jeho slová výzvy na ich predkladanie „rozplamenili ľud náš mnohými krivdami ztrápený, potlačený – a radosťou velikou ho naplnili, tak že s detinskou dôverou tisknúc sa v pred podával písma svoje do rúk samého Milostivého panovníka.“¹⁴ Nasledovala návšteva (r-)katolíckeho kostola, kasární a vojenského ústavu.

Pred poludním sa cisárov sprievod, ku ktorému sa pridali dobrovoľní konníci, pohol smerom do Popradu. Na ceste očakával panovníka zhromaždený ľud v sprievode svojich kňazov a učiteľov. Mládež oblečená vo svojom „národňom obleku“ stála popri ceste a sypala kvety „na cestu Mladistvého cisára“ prichádzajúceho za hlučného prevolávania na slávu, zvonenia zvonov a strelby z mažiarov. V Poprade ho pri slávobráne zhotovenej na útraty XVI. Spišských miest mohutnými „eljenovaním“ vítali Nemci s maďarskými a cisárskymi zástavami.

V protiklade k tomu v Lučivnej vítala panovníka spevom slovenská mládež.¹⁵ Pri tejto príležitosti si 60 dievčat z Batizoviec, Mengusoviec, Lučivnej a zo Štôli nacvičilo poslovenčenú „národnú hymnu“ „Zachovaj Bože Cisára, Franz Jozefa prvého“, ďalej pieseň

---

¹²Slovenské noviny, roč. V., číslo 96, (14.8.1852), s. 2-3.

¹³Slovenské pohľady, diel IV., číslo 7, s. 51.

¹⁴Slovenské pohľady, diel IV., číslo 7, s. 51.

¹⁵Celé to zorganizoval mengusovský ev. učiteľ J.B. ktorý vybavil k tomu potrebné povolenie. Slovenské pohľady, diel IV., číslo 7, s. 51.

„*Slovenčina moja*“. Oblečené v svojom národnom obleku s partami na hlavách a vencami v rukách, tvorili spolu s mládeňcami, mladšími i staršími mužmi a žiactvom sprievod idúci v ústrety panovníkovi do Lučivnej. Na jeho čele boli dvaja mládenci so zástavami: čierno-žltou s nápisom „*Verní Slováci!*“ a červeno-bielou s nápisom „*Panovníkovi Svoju!*“. Za spevu „*Ponad Tatry blyská, hromy pivo bijú!*“ čakali príchod panovníka pri slávobráne, kde mu zaspievali poslovenčenú cisársku hymnu. Tu „*na všetky strany mile pohliadol milovaný Najmilostivejší Cisár náš po ľudu svojom Jemu vernom a nad Jeho najvyššou návštevou plesajúcom*“¹⁶ a pokračoval v ceste na Liptov.

Na hraniciach Spišskej župy a Liptova vystriedali spišských mestských jazdcov 16 valasi v čiernych košeliach so širokými rukávmi, medzi nimi 12 gajdujúcich a od zeme tancujúcich gajdošov, z ktorých jeden daroval cisárovi ovčiarsky syrový pletenec, začo on „*malý dar hojným cisárskym odmenil*“. Úrady zastupovali: dištriktný komisár gróf Attems, dištriktuálny vojenský veliteľ generál Ruck, žandársky major Rotte, liptovský vládny komisár Bossáni a okresný hybský komisár Klein. V Štrbe „*medzi slovenským čistoslovenského ľudu jásaním*“, počas prepriahania koní, predniesol ďakovnú reč za veľkodušný dar v nemeckom jazyku administrátor fary Kuchár.¹⁷

Naproti tomu slovenský jazyk zaznel v Hybe, a to v príhovore kňaza a národovca Štefana Hýroša, ktorý odovzdal panovníkovi v mene ľudu tlačenu slovenskú báseň.¹⁸ Prechod cisára cez Važec ohlasovali mažiare a hlasité „*z plných hrdiel a od srdca*“ prevolávanie na slávu. Výzdobu tvorili ríšske a červeno-biele zástavy na domoch, ako aj niekoľko slávobrán. Najkrajšia s nápisom „*Sláva!*“ stála uprostred dediny a zdobili ju tri zástavy – medzi dvomi červeno-bielymi čierno-žltá.

Zastávka panovníka bola v Liptovskom sv. Mikuláši, kde mu v stoličnom dome gróf Attems predstavil zástupcov z radov

---

¹⁶*Slovenské pohľady*, diel IV., číslo 7, s. 52.

¹⁷*Slovenské noviny*, 21. august, 1852, č. 99, s. 3. Slovenské pohľady toto kritizujú, nakoľko kňazi sa ľudu prihovárajú v ich rodnom jazyku po slovensky, ale pri slávnostnej príležitosti sa neodvážia. *Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život*, 19. august, 1852, č. 7, Chýrník, s. 52.

¹⁸HÝROŠ, Štefan. *Srdečné uvítanie... Frant. Jozefa I. ...pod Kriváňom*. Levoča : [s. n.], 1852.

duchovenstva (katolícke a evanjelické) a úradov (právne a správne). Počas predstavovania evanjelického duchovenstva oslovil panovník M.M. Hodžu, „že ho zná, a že mu prospešné služby v čas nebezpečenstva trunu preukázal.“¹⁹ V súkromných audienciách sa ďalej s cisárom stretli aj väzni, ktorí boli účastníkmi slovenského pohybu v roku 1849 a v máji 1849 partizánsky vystúpili proti maďarským vojskám na Hornom Liptove, v dôsledku čoho ich maďarské úrady uväznili.²⁰ Okrem toho panovník navštívil aj stoličnú väznicu, kde omilostil štyroch väzňov. Po obligátnej obhliadke pisární, registratúry a protokolov pokračoval v ceste po hornom Liptove, kde ho všade sprevádzali zvolania na slávu (ktoré prehlušili aj slabé „eljén!“ volané napr. v Liptovskom Mikuláši). Najkrajšou slávobránou v Liptove (bolo ich takmer 25)²¹ bola Vrbicko-Hušťácko-Ploštínsko-Iljanovská, ktorú zhotovil Jozef Božetech Klemens. Bola 8 lachtárov²² vysoká a na vrchole mala dvojhlavého orla, po jeho bokoch viali dve cisárske zástavy, bočné bránky zdobili dve veľké červeno-biele zástavy. Hlavný nápis, pod cisárskym orlom, bol: „Teba vernosť víta láska sprevádza!“ a nad brámkami: „Mesta Vrbice a Hušťáku“ a „Obce Ploštína a Iljanovej.“

Liptov vítal panovníka slávobránami so slovenskými, nemeckými, latinskými, ale aj maďarskými nápismi.

---

¹⁹ *Slovenské noviny*, 24. august, 1852, č. 100, Zprávy ze Slovenska, s. 3.

²⁰ Boli to bývalý dobrovoľník a richtár Liptovskej Porúbky Matej Frnjak a 80 ročný sedliak z Pribyliny Bolvanský, ktorí sa zúčastnili deputácie do Olomouca v roku 1849. Za ďalšieho väzňa sa prihovorila aj bližšie nemenovaná pani z vyššej šľachty. *Slovenské noviny*, 21. august, 1852, č. 99, Zprávy ze Slovenska, s. 3.

²¹ Dopisovateľ do Slovenských novín uvádza niektoré nápisy, ktoré boli na jednotlivých bránach. Napr. v Štrbe „Boha sa bojte, krále v poctivosti mējte“, v Hybe na prvej predstavujúcej slnko vychádzajúce spoza Kriváňa „Vítame císaře pod Krivánem“ (Slovenské pohľady uvádzajú nápis: „Vítajú Ťa Slováci pod Krivánom!“), prostrednej veľké a ako zámok vyzerajúce „Sjednocenými silami!“ a na tretej „S Bohem!“. V Kokave „Zde k počtē císaři pánu Kokava spravila bránu, at' žije i sláva Jemu!“; v Porube „Slavomladost mladosláva císařova, to je věrná radosláva Slovákova!“; v Mikuláši „Bylpožehnaný Tvuj příchod, buď požehnaný Tvuj odchod!“, v Palúdzke „Vě věrnosti žijeme a mřeme!“; vo Východnej „Bože, dejže pokoje!“. V Hrádku a na hranici mali brány latinské nápisy. V Lehote bol nápis „Ěljen czászárunk!“ a na mikulášskom moste tiež rovnaké „ištenhozotty“ (autor myslel bránu rodiny Pongrácovej s nápisom: „Isten hozott!“ bližšie pozri aj *Slovenské pohľady*, 25. august, 1852, č. 8, Chýrnik, s. 59.) a trikolóry.

²² lachter, lachtor – nemecká dĺžková miera, siaha (1,96m). Brána podľa toho mala asi 15 metrov. MAJTÁN, Milan (ed.). *Historický slovník slovenského jazyka II.(K-N)*. Bratislava : SAV, 1992, s. 187.

Podobne to bolo aj so zástavami verejne manifestujúcimi „*národný cit*“, keď vedľa slovenských a cisárskych viali aj krajinské – uhorské, hoci proti tejto farbe (červeno-bielo-zelenej) „*slovenský národ roky a roky bojoval, ktorá nerestné udalosti r. 1848 a 1849 zapríčinila*“. Kritika v Slovenských pohľadoch za túto prezentáciu maďarských farieb v slovenskom kraji napriek tomu, že v tomto smere žiadne úradné nariadenie vydané nebolo, mieri do radov židovskej pospolitosti („*židovský Oberlehrer bol totum fac a predpisoval všetky poriadky...*“).²³ No maďarské zástavy viali i v ďalších mestách. Napríklad v Ružomberku bol most cez Váh do mesta slávnostne osvetlený a na ňom „*nesčíselný počet zástav čierno-žltých, bielo-červených a najviac maďarských povievalo*“. Na okraji mosta stála čestná brána s nápisom „*I-ső Ferencz József legkegyelmesebb Urunknak*“ (Františkovi Jozefovi I, nášmu najmilostivejšiemu Pánovi), z oboch strán viseli dva obrazy predstavujúce Maďarov (jeden mal červenú ružu prehnanú strelou, druhý sa podobal na prvý s tabuľou pri nohách s nápisom „*Rózsáhegy népe*“ (obyvatelia Ružomberka)).²⁴ Keďže tu aj prenocoval, bolo samozrejme pripravené osvetlenie mesta - pálili sa prskavky a na oboch brehoch bengálske ohne, okolité vrchy osvetlili vatry a po Váhu sa plavilo šesť osvetlených pltí.

Na Orave riadil slávnostné prípravy správca oravského panstva gróf František Zičí. Na hraniciach, ako aj v celej stolici sa stavali na obecné náklady krásne víťazné brány, avšak s maďarskými nápismi. Brány vystavané Židmi mali latinské, maďarské a židovské nápisy. „Slovenskosť“ oravskej stolice prezentovali červeno-biele zástavy, ktoré viali popri čierno-žltých a červeno-bielo-zelených. Príchod „*otca a panovníka dobrotivého*“ očakával slávnostne oblečený ľud so zástavami rozostúpený popri ceste. Obce Dolný Kubín a Jasenová privítali cisára spevom národnej hymnickej piesne zloženej a vytlačenej v Banskej Bystrici ku tejto príležitosti.²⁵ Panovník udeľoval audiencie v Dolnom Kubíne - najskôr predstúpil väčší zástup ľudu vedený farárom z Veľkej Vsi Imrichom Hýrošom-Sliackym (panovník pri rozhovore hovoril česky), nasledovali predstavitelia katolíckeho duchovenstva, úradov, evanjelického

---

²³ *Slovenské pohľady*, 25. august, 1852, č. 8, Chýrnik, s. 59.

²⁴ *Slovenské noviny*, 4. september, 1852, č. 105, Dopisy – Od Tatry, s. 2.

²⁵ Jej autorom bol Ctiboh Zoch. Text pozri HOLEC, R. *Poslední Habsburgovci a Slovensko...*, s. 42.

duchovenstva a napokon mohli predniesť prosby ostatné súkromné osoby. Po prehliadke stoličnej pisárne a žalára si vyšiel na krátku návštevu Oravského zámku. Návšteva cisára zanechala silný dojem medzi obyvateľmi a chceli si tento deň pripomínať aj v nasledujúcom období, lebo „*naveky pamätným ostane 10. August 1852 našim Slovenským Tatrám, bo si privítaly panovníka Najmilostivejšieho, Sláva Mu!*“²⁶

Ďalšia cesta do Turca pokračovala po „*vlnách bystrého Váhu*“. Turiec sa zásluhou baróna Gejzu Medňanského a hlavného zememerača Potočníka, ktorí organizovali prípravu a priebeh návštevy, predstavil panovníkovi v typických obrazoch slovenského národného života. V Kľačanoch pre cisára pripravili krásne vyzdobenú plť pripravenú pre neho a jeho sprievod (vysoké generálstvo). Prvá plť ozdobená „*na spôsob zelene horičky*“ bola určená pre políciu a mala ukazovať cestu. Druhá viezla hudobníkov a tretia samotného cisára. Táto plť bola nezvyčajne veľká, na spodku omotaná tmavozeleným súknom. Podstrieška pozostávala z červeno-bieleho plátna a v prostriedku bola veľká vysoká čierno-žltá zástava, z boku boli menšie červeno-biele a trojfarebné zástavky. Pltníci mali oblečení „*národný oblek slovenský*.“ Ako sa pohla plť, ozvali sa „*z grúňu malej Fatry dumné zvuky pastýrskych traub*“, ktoré vyludzovalo asi 12 oravských národne a pastiersky oblečených bačov a valachov tak majstrovsky, že sa celé okolie ozývalo týmto čarovným hlasom. Svoje dojatie vyjadril aj samotný cisár.²⁷ Na brehoch bol zhromaždený ľud z okolitých obcí a prevolával panovníkovi sláva a živio!, čo sa miesilo s hudobníkmi sprevádzajúcimi plte a so strelbou z mažiarov. Plť pristála v Sučanoch, kde vystavili slávobránu s nápisom „*Sláva Jeho cis. král. Apoštolskému Veličenstvu, Františkovi Jozefovi I.*“ Keď sa nečakane laná, ktorými mala byť pritiahnutá plť na breh dvakrát pretrhli, „*húfy chlapov poskákali do Váhu, aby plť rukami pridržali, čo na Jeho c. kr. Veličenstvo veľmi pronikavé pusobilo*“²⁸ Rečníkmi, ktorí ho vítali na brehu boli biskup Moyzes a vyslanstvo mestečka Sučany, za ktoré rečnil miestny farár Ondrej Hodža. V odpovedi panovník vyjadril „*jako se teší z toho, že obyvatelstvo Turce v těžké*

---

²⁶*Slovenské pohľady*, 25. august, 1852, č. 8, Chýrník, s. 59.

²⁷*Slovenské noviny*, 26. august, 1852, č. 101, Zprávy ze Slovenska, s. 3.

²⁸*Slovenské noviny*, 28. august, 1852, č. 102, Zprávy ze Slovenska, s. 2.

době svou věrnost ku trunu zachovalo a jako má naději, že v těchto chvalitebných úmyslech i dále setrvávat bude.“²⁹ Zo Sučian pokračovali do Turčianskeho sv. Martina, kde „se hemžili od tisíců a tisíců slovenského lidu, bez výnimky na „slávu“ císaři pánu vyvolávajícího, co do počtu až do smíchu chatrná stránka jen pořád „iljenovala.“ Deputácie a audiencie podľa zvyčajného poriadku udeľoval František Jozef I. v stoličnom dome, po nich pokračoval jeho program slávnostným obedom. Následne vyšiel panovník medzi ľud, ktorý ho s radosťou a dojatím obklopil na kvetmi, vencami a zástavami (cisárskymi a slovenskými) slávnostne ozdobených uliciach mesta. Večer sa na vrchoch rozohoreli vatry a mesto okrášlila iluminácia, pri ktorej však nebolo vidno ani jeden slovenský nápis. Pred odchodom z Martina ráno 12. augusta obdaroval pltníkov, ktorí ho preplavili do Sučian.³⁰ V ceste pokračoval ďalej cez Trenčín, Trnavu do Bratislavy, odkiaľ odcestoval vlakom do Viedne.

Ruch okolo slávnostného uvítania panovníka zasiahol všetky vrstvy spoločnosti. „Kdokolvek vládol, stál už za včas rána na nohách, bo každý túžil uvidieť a uvítať si Najvyššieho Panovníka zeme. Cis. kr. vyššie i nižšie úradníctvo, evanjelické i katolícke duchovenstvo, množstvo mešťanstva, zástupy dedičanov...čakali...prichádzajúceho Najjasnejšieho apošt. Cisára“.³¹ Kým sa vyššie vrstvy a dôležité osobnosti pripravovali na osobné stretnutie s panovníkom, obyčajnému ľudu vítajúcemu svojho panovníka na okrajoch ciest ostávala v pamäti hlboko zakorenená spomienka na samotnú udalosť, hoci videli panovníka iba prechádzať a spravidla nemali možnosť sa s ním osobne stretnúť. Napriek tomu sa „prostosrdečne úprimný slovenský národ usiloval ukázať svoju oddanosť“,³² aby si panovník odniesol „obraz takého slovenského národa, aký je: od mnohých síce opustený, opovrhnutý a čo najhoršie ustavične osočovaný národ, ale pri tom všem národ počestný, nejen slovom, lež i skutkem věrný“³³ Postoje k panovníkovi a lojalitu zo strany Slovákov vyjadrovali aj rôzne pomenovania,

---

²⁹Slovenské noviny, 28. august, 1852, č. 102, Zprávy ze Slovenska, s. 2.

³⁰Pltník, ktorý mal hlavné veslo, sa náhodou volal Kráľ. Slovenské noviny, 28. august, 1852, č. 102, Zprávy ze Slovenska, s. 3.

³¹Slovenské pohľady, 19. august, 1852, č. 7, Chýrník, s. 51.

³²Slovenské noviny, 7. október, 1852, č. 119, Dopisy – Z Považia, s. 2-3.

³³Slovenské noviny, 6. júl, 1852, č. 79, Díl neúradný, s. 2.

ktorými ho označovali. František Jozef I. bol v tomto období vnímaný ako „náš Pán a Otec!“, „milovaný Najmilostivejší Cisár“ či „Miláčik ľudu slovenského!“. Tento obraz milostivého panovníka a zároveň absolútneho monarchu sa vytváral na stránkach dobovej tlače a takýmto spôsobom širil medzi všetkými vrstvami aj priamo nezúčastneného obyvateľstva.

Význam pripisovaný tejto udalosti dokazujú aj samotné prípravy osláv, ktorým sa obyvateľstvo muselo prispôbiť. Hoci bol panovník srdečne vítaný, uvítanie pravdepodobne nebolo odrazom postoja ľudu, nakoľko stoliční úradníci boli vyzvaní, aby takticky a obozretne zabezpečili panovníkovi počas jeho cesty oduševnené vzdávanie holdu.

Predkladaný príspevok zároveň zachytáva úlohu a význam národných symbolov, ktorými sa vlastenecká spoločnosť prezentovala pri príležitosti návštevy panovníka. Počas slávností sa tak verejne manifestovala nielen štátna, ale aj národná identita Slovákov prostredníctvom symbolov. Podieľala sa na tom aj symbolická personifikácia atribútov „slovenskosti“ (Tatry, Kriváň, Váh a pod.) predstavujúca proces, pri ktorom sa prelínali prírodné symboly so symbolom národa (národ sa identifikuje prostredníctvom symbolu). Okrem toho sa prírodné symboly vo verejnom priestore etablovali v kombinácii aj s inými národnými symbolmi – najmä slovenskou zástavou (červeno-biela) a národnými piesňami, objavuje sa aj ďalší prírodný symbol – povest'ami opradený vrch Sitno. Prelínanie s ľudovou kultúrou dokazuje aj „*národné slovenské*“ oblečenie, ktoré svojou špecifickosťou najmä v nasledujúcom období nadobúda charakter národného odevu. (úpravou vo farbe slovenskej trikolóry diskutovanou v 60. rokoch).

Reakcie a postoj verejnosti k samotným oslavám sú aj v tomto období ukázkou heterogénnosti identity. Časť spoločnosti („my“) sa identifikovala (a navonok prezentovala) so slovenským národom, časť („oni“) manifestovala svoju krajinskú – uhorskú identitu (Slováci volali „iljen!“). Zaujímavá je skutočnosť, že viaceré župy Slovenska sa napriek kompaktnému slovenskému obyvateľstvu prezentovali maďarskými nápismi na slávobránach. Táto skutočnosť poukazuje zároveň aj na heterogénnosť spoločnosti. Jej časť – z radov zemianstva, vyšších spoločenských vrstiev či židovského obyvateľstva – prezentovala uhorský patriotizmus práve prostredníctvom maďarského jazyka. Oslavy pri príležitosti „cesty

zmierenia“ v roku 1852 sa stali súčasťou verejného priestoru. Svojím rozsahom a formou reprezentácie (v podobe slova, obrazu, zvuku a vizualizácie) mali podiel na upevnení štátnej, ale aj na formovaní navonok prezentovanej národnej identity. Napriek tomu nádeje vkladané slovenskou reprezentáciou do návštevy „milostivého panovníka“ v otázke riešenia slovenskej otázky neboli naplnené. Vzhľadom k tomu, že príležitosť poskytla samotná habsburská monarchia, možno na uvedené slávnostné dianie pozerat' skôr ako na symbolické jednanie, ktoré sa stalo predovšetkým nástrojom politických cieľov monarchu.

Das Resümee

„Die Reise der Versöhnung“, die der Kaiser Franz Joseph I. im Jahre 1852 durch die Länder der Habsburgermonarchie unternahm, schaffte die Gelegenheit, dem Alltag auszuweichen. Der vorgelegte Beitrag fasst das Phänomen der Reise des Herrschers in seiner Vielschichtigkeit als Festivität, die den Alltag zu einem Festtag umformt. Gleichzeitig weist auf die Darstellung der festlichen Begebenheit und ihre rituelle Bestandteile hin, die auf die Sinne von Beteiligten wirkten – auf den Klang der Glocken, die Schüsse der Kanonen, die Musik, die Illumination oder die Farbigekeit. Schon die Symbolik der Farben (in der Form von Fahnen) selbst deutet auf die Vielschichtigkeit des untersuchten Phänomens hin, das nicht nur auf das offizielle Gedächtnis der Dynastie verwies, sondern auch auf die Gelegenheit der Bewohner in einzelnen Regionen, ihre eigene nationale Identität zu präsentieren.

Kľúčové slová: cesta zmierenia, sviatok vs. každodennosť, symbolická performancia, manifestácia identity.

Schlüsselworte: die Reise der Versöhnung, Festlichkeit vs. Alltag, symbolische Darstellung, die Manifestation der Identität.

Slovensko očami francúzskych dôstojníkov 18. a 19. storočia

Slovakia through the eyes of French officers' of 18th and 19th century

Mariana Gordiaková

Obdobie 18. a 19. storočia prinieslo v európskej literatúre rozmach nového žánru, ktorý neobišiel ani Francúzsko, cestopisov. Toto obdobie sa vo vzťahu k cestopisom nazývalo aj „L'age d'or de voyage“.¹ Cestopis bol literárnym žánrom s črtami veľmi osobnými až autobiografickými. Obraz krajiny, ktorý v cestopisoch nachádzame je silno viazaný na konkrétne faktory cesty. Bol ovplyvnený rôznymi faktormi, ich sociálnym pôvodom, plánom cesty ale aj znalosťami a vedomosťami o krajine, ktoré mali pred cestou v porovnaní s videnou realitou a rovnako aj kontaktmi získanými počas svojej cesty.² Cestovateľ na cestách nezaujíma to čo vidí doma, zaujíma sa hlavne o veci nové, iné, resp. nezvyčajné. A tak čo cestovateľ, to iný pohľad na ľudí, na veci, javy politické, ale aj na problémy každodenného života.

Uhorsko v období 18. a 19. storočia nebolo v hlavnej sfére záujmu francúzskych cestovateľov. Tam patrilo Taliansko a Španielsko, ktoré tvorili časť takzvaného „Veľkého okruhu“ po ktorom sa vydávali mladí muži za získaním vzdelania, nových skúseností a znalostí. Aj napriek tomu sa Uhorsko dostalo do viacerých francúzskych cestopisov³ aj keď ich počet je niekoľkonásobne nižší ako napríklad v nemeckom prostredí.

Po napoleonských vojnách stúpol záujem o Uhorsko, čo sa odrazilo vo zvýšenom počte cestovateľov a rovnako počte cestopisov

---

¹Zlatý vek cestovania“ Použil SZÁSZ, Géza. Les methodes de voyager du XVIIIe siècle et les transformation du discours du voyageur. In. *Acta Romanica*. Tomus XX, Szeged : Jatepress, 2000, s.221.

²SZÁSZ, Géza. L'évolution de l'image de la Hongrie dans les récits de voyage français aux XVIIIe et XIXe siècles. In. « *prismes irisés* ». *Textes recueillis sur les littératures classiques et modernes pour Olga Penke qui fête ses soixante années*. Szeged : Klebersberg Kuno Egyetemi Kiadó, 2006, s. 225.

³DEMIDOFF, Anatole de. *Voyage dans la Russie méridional et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie exécuté en 1837*, Paris 1840; MARMIER, Xavier. *Du Rhin au Nil. Tyrol, Hongrie, provinces danubiennes, Syrie, Palestine, Egypte. Souvenirs de voyages par ...2 vol.*, Paris, Arthus Bertrand, 1846; THOUVENEL, Edouard. *La Hongrie et la Valachie. Souvenirs de voyage et notices historiques*, Paris, 1840.

zachytávajúcích toto územie. Pre väčšinu z nich však Uhorsko nebolo cieľovou, ale tranzitnou krajinou, keďže ležalo na trase do viacerých veľkých miest ako napríklad Viedeň, Petrohrad a Istanbul.

Druhou veľmi výraznou skupinou cestovateľov boli tí, ktorí do Uhorska prichádzali navštíviť konkrétne významné miesta. Išlo hlavne o banické miesta, keďže najmä horné Uhorsko bolo na technologicky vysokej úrovni s veľmi dobrým menom. Z tohto dôvodu sa stretávame s viacerými cestopismi, resp. zápiskami o mestách Banská Štiavnica, Kremnica či Banská Bystrica.⁴

Uhorsko a teda aj územie dnešného Slovenska sa stalo známym vo francúzskej spoločnosti aj vďaka napoleonským vojnám. Či už to bolo blízkosťou Slavkovskej bitky alebo Bratislavským mierom, ktorý bol podpísaný vo vtedajšom hlavnom meste Uhorska.

Pri týchto príležitostiach vzniklo viacero dobových literárnych svedectiev ako napríklad korešpondencia francúzskych veliteľov, zápisky a poznámky z pobytu na našom území počas bojov a mierových rokovaní a v časoch, keď sa sem vojaci, alebo už bývalí členovia armád opäť vrátili. Do tejto skupiny patria aj denníky francúzskych vojakov a zajatcov v Uhorsku. Môžeme spomenúť napríklad prácu Hippolita Espinchala *Vojenské spomienky*,⁵ ktorý bol vojakom Napoleonovej armády a pôsobil aj na území dnešného Slovenska. Toto dielo je písané formou listov, ktoré adresuje svojmu otcovi a popisuje v nich nielen vojnovú situáciu ale približuje aj svoj pohľad na ľudí a krajinu.

Práve poslednému okruhu francúzskych cestovateľov po Uhorsku sa budeme venovať v našom príspevku. Na príklade štyroch odlišných cestopisov sa pokúsime poukázať na momenty a miesta, ktoré si cestovateľ všimol, čomu naopak pozornosť nevenoval, čo bolo spravidla ovplyvnené jeho motiváciou príchodu do Uhorska. Rozdielny pohľad je ovplyvnený taktiež obdobím a trasou cesty, ktorá tiež v určitých momentoch prinášala značne kontrastný pohľad na Uhorsko.

Louis Nicolas Davout sa narodil v roku 1770. Stal sa Napoleonovým maršalom a je považovaný za jedného z najväčších

---

⁴MONTESQUIEU, Charles-Louis de Secondat, baron de la Brede de. *Voyages de Montesquieu*. Paris 1894. BEAUDANT, Francois-Sulpice. *Voyage minéralogique et géologique en Hongrie pendant l'année 1818*. Paris 1882.

⁵ESPINCHAL, Hyppolite d'. *Souvenirs militaires. 1792 – 1814*. Paris, 1901.

vojnových veliteľov vo francúzskej histórii. Bol nazývaný železným maršalom pre veľký dôraz na disciplínu a koordináciu jednotiek. Jeho muži bojovali v roku 1805 pri Slavkove a o štyri roky neskôr obsadili Bratislavu. Davout z tohto mesta riadil ďalší postup francúzskych jednotiek, ktorý konzultoval s francúzskym ministrom vojny, ako aj so samotným Napoleonom. V roku 1885 bola vydaná kompletná korešpondencia zachytávajúca aj spomínané obdobie.⁶ V prevažnej väčšine zachytáva vojenské udalosti, stratégiu boja, rozmiestnenie mužov, stav zásob a pod. Vo viacerých listoch však nájdeme aj opis krajiny, navštívených miest, jeho obyvateľov, ale aj celkovú náladu a atmosféru v krajine počas pobytu napoleonových vojsk.

V listoch sa dočítame o podrobnom opise mesta *Presbourg*, rozmiestnenia mostov, opevnení, ako aj o priestoroch ktoré poskytli ubytovanie veľkému počtu francúzskych vojakov. Nachádzame tu detailný, a presný opis mesta, ktorý mal slúžiť k organizovaniu vojska a ďalším strategickým krokom.

Podstatný odklon v porovnaní so zápiskami iných cestovateľov je badateľný pri popise obyvateľov Bratislavy a všeobecne Uhorska. Vo väčšine prameňov z tohto obdobia sa stretávame s opisom pohostinného ľudu, ktorý prijíma cudzincov s úctou a úslužnosťou. Maršal Davout charakterizuje *Prešporákov* ako nevľúdnych ľudí, búriacich sa voči akýmkoľvek zmenám, prejavujúcim veľkú nevraživosť voči francúzskym vojakom. S takýmito reakciami sa stretol vo viacerých kútoch Uhorska, a túto charakteristiku vzťahuje na všetko obyvateľstvo Uhorska.

Pobyt francúzskych vojakov v roku 1805 mal pokojný priebeh, no aj napriek tomu neistota, ktorú so sebou priniesli vyvolávala u obyvateľstva prejavy nevôle. V liste číslo 115 adresovanému „*Cisárovi a kráľovi*“ datované 17. novembra 1805 píše: „...*Bratislavský ľud sa postavil proti všetkým zmenám a búri sa proti našim zásahom. Zdá sa že tento duch je všeobecný v celom Uhorsku. Vo Viedni prebieha všetko úplne pokojne...*“⁷

---

⁶DAVOUT, Louis Nicolas. *Correspondance du maréchal Davout, prince Eckhmul: ses commandements, son ministere*. 1804 – 1815. Paris, 1885.

⁷Lettre 115 A l'Empereur et a Roi. In. DAVOUT, Louis Nicolas. *Correspondance du maréchal Davout, prince Eckhmul: ses commandements, son ministere*. 1804 – 1815. Paris, 1885, s. 183.

Prekvapil ho však rozdiel v správaní sa k ruským zajatcom. Bratislavčania sa k nim správajú prívetivo a nápomocne, čo spomína v liste ministrovi vojny: „...*Lud v tomto meste nie je ani trochu láskavý ku Francúzom, v kaviarňach majú k nim arogantný tón. (...) spozorovali sme že všetky vrstvy dávajú prejavy láskavosti plukovníkom ruských väzňov, štedro im dávajú peniaze a proviant* ....“⁸ Postrehy o Uhorsku sú na prvý pohľad ovplyvnené situáciou a dôvodmi, ktorého ho do tejto krajiny privádzali.

Rozdielne videnie Uhorska môžeme badať u ďalšieho francúzskeho vysokého dôstojníka, ktorý svoje postrehy spísal v cestopise *Cesta maršála, vojvodu z Dubrovnika do Uhorska, Transylvánie, do južného Ruska, na Krym a k brehom Azovského mora, do Istambulu, do niektorých časti malej Ázie, do Sýrie, Palestíny a Egypta*.⁹ Auguste-Frédéric-Louis Viesse de Marmont sa narodil v roku 1774. Bol francúzskym maršalom a v Napoleonových službách tiahol v roku 1805 cez Rýn do Rakúska. Zúčastnil sa bojov pri Slavkove. Po Bratislavskom mieri bol poslaný s armádnym zborom do Dalmácie, kde za svoje zásluhy získal titul vojvoda z Dubrovnika. V tomto období sa prvý krát dostal do kontaktu s našim územím. Po skončení napoleonských vojen podnikol niekoľko ciest do strednej Európy. V roku 1832 navštívil Uhorsko a v roku 1836 sa sem opäť vrátil. Zápisky z týchto ciest uverejnil vo Viedni v rovnakom roku a o rok neskôr i spomínané dielo *Cesta maršála vojvodu z Dubrovnika do Uhorska, Transylvánie a južného Ruska* ...¹⁰

Počas tejto cesty navštívil viaceré mestá dnešného Slovenska. V Komárne Marmont vyzdvihuje unikátne opevnenie tohto mesta. Pre jeho jedinečnú fortifikáciu na výhodnej polohe pri sútoku Dunaja a Váhu považuje toto mesto za jedno najstrategickejších miest Uhorska. „...*v dnešných časoch stále môže Comron (Komárno) hrať*

---

⁸Lettre 117 Au Ministre de la guerre, major général. In. DAVOUT, Louis Nicolas. *Correspondance du maréchal Davout...*, s. 185.

⁹MARMONT. *Voyage du maréchal duc de Raguse en Hongrie, en Transylvanie, dans la Russie méridionale, en Crimée, et sur les bords de la mer d'Azoff, a Constantinople, dans quelques parties de l'Asie-Mineure, en Syrie, en Palestine et en Egypte*. 4 vols, Paris : Ladvoat, 1837.

¹⁰MARMONT. *Voyage du maréchal duc de Raguse...*, s. 67.

veľmi významnú rolu počas vojnových stretov a stať sa hlavnou pevnosťou monarchie...“¹¹

Motiváciou jeho ciest v 30. rokoch 19. storočia už neboli vojenské ciele a plány. Z tohto dôvodu je kontakt s krajinou ďaleko bližší ako to bolo v spomínanej korešpondencii maršala Davouta. Pri svojich cestách sa Marmont zaujímal o bane a ťažbu. Navštívil Banskú Štiavnicu, Kremnicu a Banskú Bystricu.¹² Vyzdvihuje kvalitný banský systém a spôsoby ťažby ktoré tu sú využívané. Napriek tomu však poukazuje na určitú zanedbanosť banského podnikania. Ilustruje to na príklade kremnickej mincovne, ktorej zaostalosť umocňuje smutná a takmer nedotknutá príroda. „...po Banskej Bystrici som navštívil Kremnicu, kde sú bane na zlato. Krajina, ktorá obklopuje toto mesto je smutná, prázdna a takmer ako nedotknutá. V Kremnici sa nachádza budova mincovne, chatrná a málo dôstojná patriaca mocnému pánovi, vyzera ako mincovňa, ktorá patrila stredovekému grófovi...“¹³ S týmto obrazom baníckych miest sa stretávame vo viacerých cestopisných prácach z frankofónneho prostredia. Je vyzdvihovaná vysoká úroveň ťažby baníctva, ale tento obraz je často sprevádzaný s kontrastným pohľadom na neudržiavanú krajinu.¹⁴

Z Kremnice sa presunul do Bratislavy. Aj napriek tomu, že v svojich opisoch vyzdvihuje jej význam ako miesto korunovácie kráľov, upozorňuje na zanedbanosť a neúplnosť mnohých vecí, ktoré sú tu zrejme na prvý pohľad. Mesto je síce pekné, ale podľa Marmonta sa ničím nelíši od okolitých miest. Ako príklad môžeme uviesť Bratislavský hrad. „...Velký hrad na vrchu hory, dominuje mestu, niekedy bol rezidenciou kráľov, najprv ho využíval Jozef II., neskôr tu cisár František ubytoval svoje jednotky, ale potom vyhorel a do dnešných čias nebol obnovený...“

---

¹¹MARMONT. *Voyage du maréchal duc de Raguse...*, s. 51.

¹²V svojich zápiskoch používa tieto formy názvov: Banská Štiavnica – *Schemnitz*, Kremica – *Chremnitz*, Kremnitz, Banská Bystrica – *Neusohl*, Špania dolina – *Herngrund*.

¹³MARMONT. *Voyage du maréchal duc de Raguse...*, s. 49.

¹⁴Pozri SALABERRY, comte de. *Voyage a Constantinople, en Italie et aux Iles de l'Archipel par l'Allemagne et la Hongrie*, Paris, 1799; MONTESQUIEU, Charles-Louis de Secondat, baron de la Brede de. *Voyages de Montesquieu*. Paris 1894; BEAUDANT, Francois-Sulpice. *Voyage minéralogique et géologique en Hongrie pendant l'année 1818*. Paris 1882.

Hlavnou črtou, ktorú vo svojich zápiskoch vyzdvihuje, je pohostinnosť uhorského ľudu. Hovorí, že na žiadnej zo svojich ciest sa nestretol s rovnakou otvorenosťou a ochotou pomôcť s akou sa stretol v Uhorsku. „...*Všetky miesta ktoré som tu navštívil, (od Aldenbourgu¹⁵ do teraz), dovoľujú mi hovoriť o veľkej pohostinnosti uhorského ľudu. Nikde na svete to nie je v takej všeobecnej miere a s tak veľkou vďakou. Počas západu slnka sa cestovateľ zastaví pred domom, zaklope a požiada o nocľah a hneď je vítaný, sotva sa spýtajú na jeho meno...*“¹⁶ Túto otvorenosť ľudí si vysvetľuje tým, že príchod cudzinca so svojimi skúsenosťami a novinkami, prináša do domu akési rozptýlenie od každodenného monotónneho života.

Základný problém ktorý ale vidí v tejto krajine, rovnako ako mnohí iní cestovatelia, je všeobecná zaostalosť. „...*V Uhorsku doposiaľ všetko „má pečať“ stredoveku...*“ Túto zaostalosť musí prekonať, pokiaľ chce pokračovať vo vývoji a dobehnúť ostatné európske krajiny. „...*Ak Uhorsko upraví svoje zákony a princípy na také ktoré sa začnú podobáť zvyšku Európy, vyjde Uhorsko z chudoby a barbarstva a bude robiť rýchle kroky k bohatstvu a civilizovanosti...*“¹⁷

Vojvoda Charlesa Marie d'Yrumberry de Salaberry je ďalším z francúzskych dôstojníkov, ktorý sa vo svojom cestopise¹⁸ zmieňuje o Uhorsku. Zachytáva obdobie z konca 18. storočia, kedy v roku 1790 opúšťa Paríž. Pri svojej ceste do Konštantínopolu prechádzal cez Uhorsko. Jeho cestopisná práca je písaná formou listov, v celkovom počte 60, kde sa listy 15 až 20 venujú Uhorsku. Zápisky z jeho ciest boli publikované v roku 1799 v Paríži. Prechádzal Uhorskom zo západu a po prechode centrálnou časťou pokračoval na juh až k Szegedu. Takýto itinerár mu priniesol možnosť prejsť rozsiahlu časť krajiny. Všimol si hlavne monotónnosť planín a nížin, neudržiavanosť ciest a zaostalý stav poľnohospodárskej krajiny. Salaberry však venuje pozornosť aj správe Uhorska. Všimá si výraznú moc šľachty v spoločnosti a hodnotí vládu cisára Jozefa II. Jedným z hlavných momentov, ktorý ho oslovil bola korunovácia kráľa Uhorska. Považuje to za jednu z najkrajších ceremónií vôbec

---

¹⁵Šoproň – Ödenburg.

¹⁶MARMONT. *Voyage du maréchal duc de Raguse...*, s.51.

¹⁷MARMONT. *Voyage du maréchal duc de Raguse...*, s. 24.

¹⁸SALABERRY, Comte de. *Voyage a Constantinople, en Italie et aux Iles de l'Archipel par l'Alemagne et la Hongrie*, Paris, 1799.

a však ako celé Uhorsko, aj tá je plná kontrastov. „*Je ťažké nájsť krajšiu ceremóniu ako korunováciu kráľa Uhorska (...) Je magická ale aj zvláštna (...) z Budína sa nakoniec presíva do Prešporku. Je to divadlo kde vládca, magnáti, svetské duchovenstvo a ľud, každý hrá nejakú úlohu. V každej štvrti mesta, je to odlišný akt (...). Táto prešpurská korunovacia je sprevádzaná okolnosťami ktoré prídu ešte kurióznjšie tým ktorí ich nepoznali...*“¹⁹

Salaberry v tomto cestopise venuje pozornosť aj uhorskému ľudu. Na rozdiel od predchádzajúcich prác, si všima multietnicitu tejto krajiny a kultúrne rozdielnosti v rôznych častiach Uhorska. Vidí tu problém pre menšie etniká presadiť sa, keďže tu vníma veľmi intenzívnu premiešanosť kultúr. „*Sú tu národy, ktorých národné charaktery sa stierali zo dňa na deň a miešaním rás sa im stávalo čoraz ťažšie sa vzchopiť.*“²⁰ Pozornosť však venuje dominantnému, len maďarskému národu. „*...Maďari od nepamäti preberali názory a inklinovali k tomu, že ich bolo možné morálne vyčleniť ako ich črtami, ich oblečením a fyziognómiou.*“ Vo svojich poznámkach konkrétne iné uhorské národnosti nespomína, no u Maďarov uvádza výraznú pribojnosť a národnú hrdosť, ktorá v tejto krajine potláča možnosť pre ostatné národy vymaniť sa z tejto situácie. „*...ľudia pre ktorých je sloboda láskou už od detstva, zakladajú si viac na slovách ako na veciach, majú extrémnu zaujatosť voči svojej krajine, ktorá je podľa nich, prvou krajinou na svete [...] je to ako nechať nebezpečnú hračku zlostným deťom, pretože jeden k druhému sú viac nebezpeční ako nápomocní v krajine a v mnohopočetnosti tých, ktorí tu bývajú...*“²¹

Aj Salaberry sa v svojich poznámkach zmieňuje o zaostalosti a chudobe, čo je badateľné hlavne na schátralosti a biednom vzhľade domov ako aj odevu miestneho najmä dedinského obyvateľstva. Naopak vyzdvihuje poľnohospodárstvo a úrodnosť krajiny s vysoko produktívnym poľnohospodárstvom. „*...s veľkým úspechom sa pestuje hodváb a tabak. Je to najzaujímavejšia produkcia krajiny.*“²²

---

¹⁹SALABERRY, Comte de. *Voyage a Constantinople...*,s. 62.

²⁰Lettre XVI. In. SALABERRY, Comte de. *Voyage a Constantinople, en Italie et...*,s. 67.

²¹Lettre XVI. In. SALABERRY, Comte de. *Voyage a Constantinople, en Italie et...*,s. 69.

²²Lettre XVI. In. SALABERRY, Comte de. *Voyage a Constantinople, en Italie et...*,s. 76.

Za najvýnosnejšie tovary označuje okrem hodvábu a tabaku aj ovocný alkohol, ktorý sa vo veľkom množstve predával na trhoch v Budíne a Pešti.

Francúzski dôstojníci prichádzali do Uhorska ako šíritelia revolučných myšlienok. Krajina, ktorú tu nachádzali však mala stredoveké, feudálne, ba až zaostalé znaky, čo sa odrážalo v obraze, ktorý si utvárali. Aj napriek tomu, ich kontakty s rýchlo sa rozvíjajúcim obchodom a s využívaním prírodných bohatstiev, ich viedli k názoru, že Uhorsko má výrazný potenciál aby sa v budúcnosti premenilo na modernú európsku krajinu.

Resume

The aim of this paper is to bring the image of Hungary, focusing on the territory of Slovakia, from the perspective of the French officers in the 18th and 19th century. For rendering, we used correspondence of Marshal Louis-Nicolas Davout from the period when French troops occupied Bratislava in the years 1805 and 1809 and the two travelogues from Mars Frédéric-Auguste-Louis de Marmont Viesse duke Charles and Marie d'Yrumberry de Salaberry, who passed Hungaria in their travels.

Kľúčové slová: cestopis, francúzski vojaci, horné Uhorsko.

Key words: travelogue, French soldiers, Upper Hungary.

Cestovanie Uhorskom na konci 18. storočia (na príklade anonymných ciest Jozefa II.)

Travelling throughout Hungaria at the end of 18th century (by the anonymous journeys of Joseph II.)

Viera Jurková

Ku každodennosti neodmysliteľne patrí pohyb a presun obyvateľstva z rôznych dôvodov. Súvisel najmä s prepravou osôb a tovaru, neskôr aj so vzdelávaním. Rovnako tomu bolo aj v priebehu 18. storočia, kedy dochádza z prudkého nárastu vzdelávacích ciest, tzv. Grand Tour, ktoré boli neodmysliteľnou súčasťou vzdelávania mladých šľachticov. Tieto cesty podnikali už od renesancie mladí anglickí aristokrati, pričom cieľom boli hlavné centrá európskej kultúry, predovšetkým talianske mestá, kde mali spoznať ich minulosť, sociálno-politickú situáciu, spoznať ich jazyk, mravy, zvyky a pod.¹

Ku koncu storočia získava cestovanie aj nový romantický rozmer – spoznávanie prírody a krás krajiny. A kým dovtedy nepatrilo Uhorsko medzi významné kultúrne strediská a teda ani najnavštevovanejšie destinácie, práve uhorská krajina, predovšetkým jej severná časť – dnešné Slovensko, a jej prírodné zdroje, začali čoraz viac lákať cudzincov. Vzniká množstvo cestovateľských príručiek a miestopisov,² rôznych encyklopédií³ a cestopisov,⁴ ktoré

---

¹Kvôli obmedzenému rozsahu príspevku nie je možné bližšie sa zaoberať touto problematikou, no v súčasnosti sa jej venuje mnoho autorov, napr.: LEIBETSEDER, Mathis. *Die Kavalierstour. Adlige Erziehungsreisen im 17. und 18. Jahrhundert*. Köln : Böhlau Verlag GmbH, 2004. 258 s.; BABEL, Rainer – PARAVICINI, Werner (eds.). *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert*. Ostfildern : Thorbecke, 2005. 677 s.

²WINDISCH, Karl Gottlieb von. *Geographie des Königreichs Ungarn*. 1. časť. Pressburg : Anton Löwe, 1780. 395 s.; FICHTEL, Johann Ehrenreich von. *Mineralogische Bemerkungen von den Karpathen*. Wien : Joseph Edlen von Kurzbeck, 1791. 730 s.

³BÜSCHING, Anton Friedrich. *A new system of Geography*. 2. časť. London : A. Millar, 1762. 610 s.; KORABINSKY, Ján Matej. *Geographisch – historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn*. Pressburg : Weber und Korabinskysche Verlag, 1786. 858 s.

⁴TELEKI von SZÉK, Dominik. *Reisen durch Ungern und einige angränzende Länder*. Pesth : Konrad Adolph Hartleben, 1805. 294 s.; TOWNSON, Robert. *Travels in Hungary: with a short account of Vienna in the year 1793*. London : Robinson, 1797. 506 s.

majú niekoľko úloh: predstaviť Uhorsko Európe, upozorniť na špecifiká tunajšieho obyvateľstva, ich mravy a prírodné bohatstvo krajiny, prilákať čoraz viac návštevníkov a v lexikónoch možno tiež nájsť mnoho poznámok k histórii uhorských miest; teda možno povedať, že tieto diela boli všestrannou pomôckou pre štúdium pomerov v krajine. Avšak najlepším príkladom, na ktorom možno ilustrovať všetky náležitosti spojené s cestovaním, sú cesty panovníka Jozefa II., ktorý od roku 1764 celkovo navštívil územie dnešného Slovenska sedemkrát. Jeho cestovateľské denníky nám podávajú nesmierne množstvo informácií o krajine, jej správe, obrane, bezpečnosti hraníc, stave ciest či spoločnosti, no na druhej strane nás informujú aj o bežných potrebách spojených s cestovaním.

Táto téma je v slovenskej historiografii málo spracovaná, i keď v posledných rokoch o ňu prejavuje záujem čoraz viac historikov. Ide však len o štúdium kultúry cestovania či cestopisov,⁵ praktická stránka cestovania nie je zmapovaná takmer vôbec.⁶ Vo väčšej miere sa tejto problematike venuje najmä nemecká⁷ a česká historiografia,⁸ cestám Jozefa II. predovšetkým maďarská historička Krisztina Kulcsár.⁹

Medzi najdôležitejšie pramene môžeme zaradiť najmä cisárove itineráre a denníky, tiež denník jeho brata Leopolda z roku

---

⁵Tejto téme bola venovaná aj konferencia Cestopisy v novoveku, ktorá sa konala v Bratislave v roku 2003. Výsledkom je zborník. Eva FRIMMOVÁ – Elisabeth KLECKER (eds.). *Itineraria Posoniensia*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2005. 408 s.

⁶Existuje niekoľko dielčích štúdií venovaných najmä pricestným a zájazdným hostincom, tie sa však viažu buď len na malý región alebo na neskoršie obdobie, napr. OLEJNÍK, Ján. Pricestné hostince – „voziarne“ na Spiši v druhej polovici 19. storočia. In. Stanislav HORVÁTH (ed.). *Etnoграфия 31*. Roč. 84. Martin : Osveta, 1990. s. 128-140.

⁷Wolfgang GRIEP – Hans Wolf JÄGER. (eds.). *Reisen im 18. Jahrhundert*. Heidelberg : Winter, 1986. 302 s.; HELMEDACH, Andreas. *Das Verkehrssystem als Modernisierungsfaktor*. München : Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2002. 549 s.

⁸HLAVAČKA, Milan. *Cestování v éře dostavníků. Všední den na středoevropských cestách*. Praha : AGRO, 1996. 137 s.; KUBEŠ, Jiří (ed.). *Šlechtic na cestách v 16. – 18. století*. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2007. 232 s.

⁹Azda najvýznamnejšou jej prácou je monografia *II. József utazasai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi Bánságban 1768 – 1773*. Budapest : GONDOLAT – MOL, 2004. 580 s.

1764¹⁰ a rôzne úradné listiny zaslané jednotlivým župám, tiež oblastným vojenským veleniam, Uhorskej a Sedmohradskej dvorskej kancelárii.

O tom, že bol Jozef vášnivý cestovateľ svedčí aj fakt, že zo 7102 dní vlády bol na cestách 2620 dní a prešiel asi 50 000 km.¹¹ Medzi panovníkmi v minulosti je len veľmi málo podobných prípadov, keď panovník strávil mimo sídla takú dlhú dobu. Dôvody a motívy jeho cestovania boli iné ako dôvody Fridricha II., ktorý podnikal len informačné cesty, či ako dôvody Petra Veľkého, ktorý inkognito navštevoval západnú Európu v snahe „nájsť“ osvietenstvo, alebo švédskeho kráľa Karola XII., ktorý inkognito navštívil Viedeň. Niet pochyb, že cestovanie bolo jeho záľubou, avšak malo aj iný význam: prvé cesty mali skôr poučný charakter: spoznával svoju krajinu, obyvateľstvo, jeho zvyky a situáciu v krajine. Po roku 1780, keď začal vládnuť sám, išlo skôr o inšpekčné cesty, na ktorých sa rád stretával s ľuďmi a prijímal ich sťažnosti a žiadosti a istým spôsobom si aj overoval rýchlosť zavádzania a účinky svojich reforiem. Jedine prvá návšteva, a to návšteva stredoslovenských bankských miest v roku 1764, bola oficiálnou. Podnikol ju spoločne so svojim bratom Leopoldom na podnet Márie Terézie a jej manžela Františka Štefana Lotrinského. Sám cisár túto bankskú oblasť v roku 1751 navštívil a spolu s cisárovnou boli presvedčení, že v celej monarchii neexistuje lepšie miesto, kde by sa mohli princovia najlepšie oboznámiť s baníctvom, hutníctvom a mincovníctvom. Ťažili sa tu zlaté, strieborné a medené rudy, v hutách sa vyrábali kovy a v mincovni razili zlaté, strieborné a medené mince. Stredné Slovensko bolo vo všeobecnosti mincovňou pre celú habsburskú ríšu. Cesta trvala od 19. do 31. júla 1764 a bola starostlivo pripravená ako po odbornej, tak i po organizačnej stránke. Z Viedne do Prešporku cestovali v sprievode rodičov, odtiaľ v spoločnosti princa Alberta, neskoršieho uhorského miestodržiteľa, ďalej grófa Dietrichsteina, grófa Thurna, grófa Paara, grófa Blumingena, baróna

---

¹⁰Ten bol preložený do slovenčiny a publikovaný: VOZÁR, Jozef (ed.). *Denník princa Leopolda z cesty do stredoslovenských bankských miest roku 1764*. Martin : Osveta, 1990. 192 s.

¹¹KULCSÁR, Kristína. Tervezet és bürokrácia: II. József császár utazásait előkészítő rendezetek és megvalósulásuk. In. KISSNÉ SPIRA, Veronika (ed.). *ELTE Trefort Ágoston Gyakorlókola Jubileumi Erkönyv*. Budapest : Eötvös Lóránd Tudományegyetem, 1998. s. 198-208.

Reischacha, Pálfiho, baróna Miltitza, baróna de Borieho a pána de Molináriho. Spoločne navštívili najprv Banskú Štiavnicu, Vindšacht, Žarnovicu, Kremnicu, Banskú Bystricu, Tajov, Španiu Dolinu a potom sa cez Sereď vrátili naspäť do Viedne.¹²

Séria šiestich Jozefových anonymných ciest, pri ktorých prechádzal územím dnešného Slovenska, začala 15. apríla 1768. Cieľom cesty bol Banát, kde sa vyskytli problémy a dve vyšetrovacie komisie, ktoré tam Viedeň vyslala, priniesli dva rôzne výsledky. Jozef sa najprv o provincii informoval a jednotlivým miestnym samosprávam poslal podrobné nariadenia, týkajúce sa jeho pobytu v tejto časti monarchie. Chcel si prezrieť hranice, pevnosti a cesty, tiež bane a manufaktúry, pričom niekoľko dní strávil aj pobytom v provinčných mestách, kde získal vedomosti o ich správe. Jeho sprievod bol relatívne veľký, sprevádzal ho princ Albert, maršal Lacy, knieža Dietrichstein, Colloredo, Nostitz a Miltitz a generál Laudon, celkovo ho tvorilo 13 kočiarov a 76 koní. Územie dnešného Slovenska prechádzal len pri spiatočnej ceste z Györu do Viedne, pričom 8. a 9. júna nocoval v Pressburgu a 10. júna sa vracia do Schönbrünnu.¹³

O rok neskôr, 23. apríla 1770 sa cisár vydáva na rozsiahlu cestu do Uhorského kráľovstva a Banátu, kde mal okrem iného sledovať priebeh zavádzania urbárskej regulácie, no v skutočnosti mali jeho záujmy v uhorských záležitostiach takmer výlučne vojenský charakter.¹⁴ Jozefov cestovateľský denník k tejto ceste je krátky. Naším územím prechádzal od Trebišova, Užhorod, Mukačevo, cez Košice, Prešov, Levoču, Lučivnú, Martin, Chynorany, Freistadt an der Waag (dnešný Hlohovec), Sereď, Trnavu a Pezinok do Pressburgu a do Viedne sa vrátil 28. júna. Jeho

---

¹²VOZÁR, Jozef (ed.). *Denník princa Leopolda z cesty do stredoslovenských banských miest roku 1764*. Martin : Osveta, 1990. 192 s.

¹³Haus-, Hof- und Staatsarchiv (ďalej len HHSA), Familienarchiv (ďalej FA), Hofreisen 2, fasc. 2. Bližšie o tejto ceste informuje: BEALES, Derek. *Joseph II. In the shadow of Maria Theresa: 1741 – 1781*. Cambridge : University Press, 2008, s. 242-251.

¹⁴Súviselo to s rozširovaním vojenského kordónu a postupným zaberaním zalohovaných spišských miest, ktoré boli definitívne pripojené k Uhorsku v roku 1772. GLASSL, Horst. Der Rechtsstreit um die Zips vor ihrer Rückgliederung an Ungarn. In. *Ungarn – Jahrbuch*. Mainz : Hase & Koehler Verlag, 1969, s. 23-50.

sprievod tvoril len jeho švager, princ Albert, gróf Lacy a generál Miltitz a Nostitz.¹⁵

Záležitosti ohľadom delenia Poľska zdržali Jozefa II. do leta 1773 vo Viedni. 6. mája vyrazil na svoju najdlhšiu cestu do Sedmohradska a Haliče, z ktorej sa vrátil až 13. augusta. Mária Terézia nesúhlasila s jeho plánom navštíviť novopripojené oblasti Haliče a pôvodne sa zmienka o Haliči v jeho pláne zaslanom Miestodržiteľskej rade ani nenachádzala.¹⁶ Až počas cesty sa rozhodol a matke listom z Kézdivásárhely oznámil, že Halič predsa len navštívi.¹⁷ I keď cieľom cesty nebolo Uhorsko, predsa len ním prechádzal a tri dni strávil v Košiciach, odkiaľ cez Hanušovce pokračoval do Lvova. Jeho sprievod tvorili už tradične maršal Lacy, Laudon a Nostitz, teda celkovo 9 šest'záprahov.¹⁸

V nasledujúcich rokoch bol Jozef zamestnaný návštevou západných častí habsburskej monarchie a Francúzska. Až v roku 1780 sa vydal na ďalšiu cestu na východ, tento krát kvôli stretnutiu s cárovnou Katarínou II., ktorá mala v pláne navštíviť svoje západné provincie. Z Viedne odišiel 26. apríla cez Holíč a Trenčín, kde aj prenocoval, do Vsetína a odtiaľ cez Sliezske do Poľska a Ruska. Panovníci sa stretli v Mohiľove 24. mája 1780. Do Viedne sa Jozef vrátil až 19. augusta.¹⁹ Hoci toto stretnutie nemalo pre Uhorsko špecifický význam, v medzinárodnopolitickom meradle to bol významný krok pre nadviazanie rakúsko-ruského spojenectva.

V prvých rokoch po smrti Márie Terézie podnikol len cestu do Francúzska a Nizozemska, v lete roku 1782 bol zamestnaný návštevou pápeža vo Viedni. Avšak už 21. apríla 1783 informoval cisár svojho brata Leopolda, že sa chystá na okružnú cestu po

---

¹⁵Obsahuje len 15 fólií. HNSA, FA, Hofreisen 2, fasc. 3. Viac informácií aj FENEZAN, Costin. Die zweite Reise Kaiser Josephs II. ins Temeswarer Banat (1770). In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 45. Wien : Österreichisches Staatsarchiv, 1997, s. 233-247.

¹⁶Štátny archív Košice (ďalej ŠA KE), fond Abovská župa 1498 – 1881 (ďalej AŽ), škatuľa(ďalej š.) 278, spis 39, Oznámenie KMR o cestovnom pláne rímskeho cisára Jozefa II. počas návštevy Uhorska a Sedmohradska.

¹⁷Jozef II. Márii Terézii (12. jún 1773). In: ARNETH, Alfred R. von (ed.). *Maria Theresa und Joseph II., ihre Korrespondenz samt Briefen Josephs an seinen Bruder Leopold*. 2. časť. Wien : Carl Gerold's Sohn, 1867, s. 8.

¹⁸WICK, Béla. *II. József Kassai látogatásai*. Košice : Szent Erzsébet – Nyomda részvénytársaság, 1934, s. 9-10.

¹⁹DONNERT, Erich – REINALTER, Helmut (eds.). *Journal der Russlandreise Kaiser Josephs II. im Jahre 1780*. Innsbruck : Kulturverlag, 1996, s. 9-20.

Uhorsku a Haliči,²⁰ na ktorú vyrazil už o štyri dni neskôr v sprievode maršala Lieutenanta, grófa Colloreda a generála von Zehenter. Tento krát sa zastavil v niekoľkých mestách v hornom Uhorsku, navštívil Košice, Šemšu, Smolník, Banskú Štiavnicu, Levice, Trnavu a Pressburg. Na cestách bol od apríla do polovice júla, potom od konca augusta do konca septembra.²¹

Naposledy sa cisár do Uhorska vydal až v polovici júna 1786, kedy si naplánoval prejsť Štajersko, Uhorsko, Halič, Čechy a Horné Rakúsko. Naše územie pri tomto „turné“ len prechádzal a to cez Duklu a Prešov priamo na Pešť. Sprievod tvorili 3 šesťzáprahy a 5 štvorzáprahov.²²

Okrem samotných itinerárov je veľmi zaujímavé sledovať samotnú praktickú stránku cestovania, do ktorej spadajú najmä prípravy a plány, bezpečnosť panovníka či zabezpečenie stravy a ubytovania. Treba povedať, že jednotlivé cesty boli dôkladne pripravované už mesiace pred samotným odchodom z Viedne a vychádzali z predchádzajúcich skúseností. Jednotlivé úrady dostali príkazy na zaslanie informácií o danej župe, čím chcel cisár predísť skresleniu situácie a snahe domácich úradníkov „vylepšiť“ skutočný stav, prísne zakázal akékoľvek ceremónie, vítacie príhovory či salvy, cestoval inkognito ako gróf Falkenstein a ubytoval sa len v hostincoch.²³ Jednotlivé vzdialenosti medzi nocľahmi boli presne vypočítané, denne prešli od 4 – 15,5 nemeckých míľ (33,5 – 130 km), často krát vyrážali za úsvitu (v lete aj okolo tretej) a prichádzali za tmy. Počas sviatkov sa cisár zdržiaval v mestách, aby sa mohol zúčastniť na bohoslužbách. V mnohých prípadoch sa pôvodný plán

---

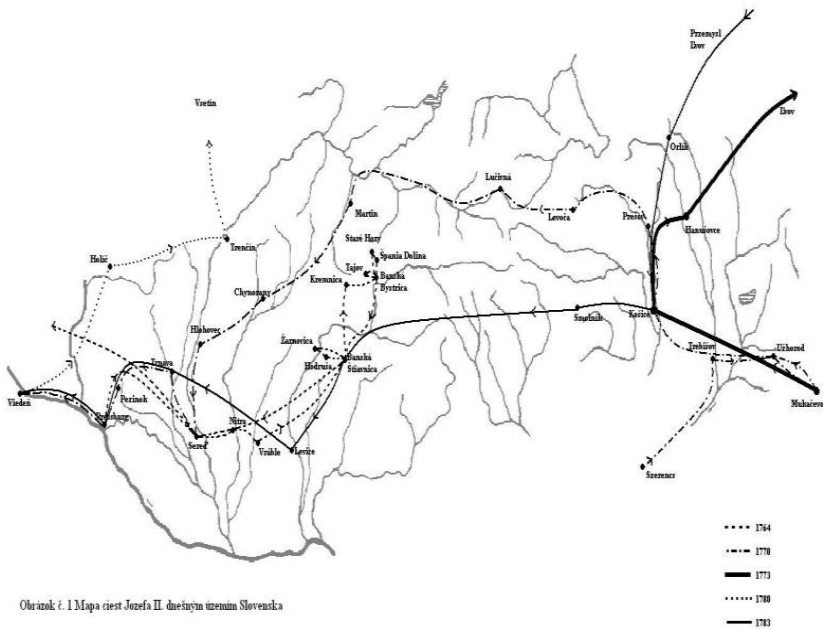
²⁰Jozef Leopoldovi (21.apríl 1783). ARENTH, Alfred R. von (ed.). *Joseph II. und Leopold von Toscana. Ihr Briefwechsel von 1781 bis 1790*. 1. časť. Wien : Wilhelm Braumüller, 1872, s. 162.

²¹RADICS, Péter. *Die Reisen Kaiser Joseph II. und die Volkswirtschaft in Österreich – Ungarn*. Wien : Verlag der Österr. – Ungar. Revue, 1890. s. 60-61.

²²ŠA KE, fond Abovsko – Turnianska župa 1785 – 1922, krab. 5, spis 108, Program cesty Jozefa II. a potreba priráží.

²³Veľmi trápna príhoda sa stala pri Jozefovej prvej návšteve Košíc v roku 1770. Košická rada pripravila pre kráľa najlepšie izby v hostinci Zelený strom a na námestí sa zhromaždilo množstvo mešťanov na čele s poprednými predstaviteľmi mesta. Keď však kráľov sprievod prešiel bránou mesta, zastavil až v hostinci Zlatá Hviezda, kde sa ubytovali, bez toho, aby si zhromaždený dav všimli. Cisár bol na mestskú radu nahnevaný, pretože neuposlúchli jeho nariadenie. WICK, Béla. II. József Kassai látogatásai. Košice : Szent Erzsébet – Nyomda részvénytársaság, 1934, s. 4.

úplne nedodržel. Pre svoju bezpečnosť povolil len 1 dôstojníka s 30 vojakmi, len v prípade nebezpečenstva sa tento počet mohol zdvojnásobiť. Väčšinou tvorilo Jozefov sprievod 9 kočov – šesťzáprahov, spoločnosť mu robili predovšetkým švagor Albert Sasko-Tešínsky, generál Lacy, Nostitz, Laudon, lekár Brambilla, sekretár Stephan a pisár Knecht. Na každý deň malo byť zabezpečených 70 libier hovädzieho mäsa (približne 39 kg), jedno teľa, baran, 24 kurčiat, 3 husi, 2 moriaky, 40 vajec, 6 libier masla, 4 libry sadla, tiež príbory, taniere a poháre.

Obrázok č. 1 Mapa ciest Jozefa II. dnešným územím Slovenska

Obrázok 1 Mapa ciest Jozefa II. dnešným územím Slovenska (foto: Viera Jurková)

Cestovalo sa v poštových dostavníkoch,²⁴ samotný cisár ale denne strávil 2 až 7 hodín na koni, prípadne pešo.²⁵ Jozefova záľuba

²⁴V 18. storočí bol aj u nás zavedený francúzsky čalúnený typ kočiara: uzavretý, navrhnutý pre dvoch cestujúcich, ktorí sedeli vedľa seba v smere jazdy s výhľadom cez bočné a predné sklo. ŠA KE, AŽ, krab. 118, spis 40, Patenty o regulovaní pošty, zoznam poštových poplatkov a zavedenie osobnej dopravy dostavníkmi.

v cestovaní v konečnom dôsledku spôsobila, že cisár poznal svoju krajinu, jej nedostatky a dokonca aj potreby samotného obyvateľstva. Premietlo sa to do mnohých jeho reforiem, ktoré sú pre jeho vládu také príznačné. Nebránil sa priamemu kontaktu s poddanými, často sa s nimi stretával a prijímal ich sťažnosti a žiadosti, ktoré však nesmeli byť anonymné. Navyše, vzhľadom na široký záber jeho záujmov (veľkú pozornosť venoval vojenským záležitostiam, pohraničným jednotkám, otázkam obrany, stave ciest, zaoberal sa tiež sociálnymi, hospodárskymi a aktuálnymi politickými otázkami), poznámky v jeho cestovateľských denníkoch sú veľmi cenným prameňom pri štúdiu dejín Uhorska na konci 18. storočia.

Resume

Travelling is an inseparable part of the history of everyday life. A typical example in which we can refer to all the needs and requirements associated with travel, are journeys of the Emperor Joseph II. Since 1764 he visited the territory of Slovakia seven times, mostly anonymously as Count Falkenstein, and the roads were always carefully planned. His traveler's diaries have great explanatory value and are an excellent source not only in examining the history of everyday life, but also contain many notes on the condition of Hungary in the second half of 18th century.

Kľúčové slová: cestovanie, cesta, Jozef II., Uhorsko, 18. storočie.

Key words: Travelling, journey, Joseph II., Hungary, 18th century.

---

²⁵KULCSÁR, Krisztína. *II. József utazasai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi Bánságban 1768 – 1773*. Budapest : GONDOLAT – MOL, 2004. s. 69-93.

**Obraz „Nového sveta“ a fenomén slovenskej
emigrácie z Uhorska do Spojených štátov amerických
v slovenskej tlači v roku 1890**

**The image of the New World and the phenomenon
of Slovak emigration to the United States of America in
Slovak press in 1890**

Igor Harušťák

Obraz „Nového sveta“, vytváraný v Habsburskej monarchii, resp. po roku 1867 v Uhorsku patrí v slovenskej historiografii doteraz k menej preskúmaným fenoménom. Slovenskému vysťahovalectvu,¹ slovenskej diaspóre v zahraničí a taktiež obrazu „Nového sveta“ na stránkach dobových slovenských periodík sa venoval najmä historik zaoberajúci sa slovenským vysťahovalectvom do zámoria F. Bielik.² V tejto kratšej štúdií ponúkam trocha odlišný pohľad na fenomén slovenskej emigrácie (a na formovanie obrazu „Nového sveta“) na príklade dvoch periodík, vydávaných v slovenčine v hornouhorskom regióne v roku 1890, a to *Národných novín* a *Slovenských novín pre politiku, spoločenský život, priemysel a hospodárstvo* (ďalej len ako *Slovenské noviny*).

Komparačný prístup ponúka širší (a tým pádom nie je jednostranný) pohľad na skúmanú problematiku reprezentovanú „proslovenskými“ *Národnými novinami* na jednej strane a provládny *Slovenskými novinami* na strane druhej v kontexte zložitej politicko-ekonomickej a národnostnej situácie uhorskej časti monarchie. Výber spomínaných periodík nemôže reprezentovať názory na hornouhorské (slovenské) vysťahovalectvo v slovenskej či

---

¹Pojem „slovenskí vysťahovalci“ resp. „Slovák“, „Slováci“ („slovenský“) a pod. označuje v tomto príspevku (pre zjednodušenie) obyvateľstvo hornouhorských žúp, ktoré bolo a je zo strany dobových i súčasných autorov reprezentované ako „slovenské“ na základe jazykových, etnických, regionálnych či iných kritérií, hoci je použitie tohto termínu vzhľadom na historický kontext sporné.

²Konkrétne k obrazu v tlači bližšie: BIELIK, František. Problematika slovenského vysťahovalectva na stránkach slovenskej súdobej tlače. In. *Slováci v zahraničí*, 1981, roč. 7, s. 117-150; BIELIK, František. *Slovenské vysťahovalectvo: Dokumenty // Do roku 1918*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1969; BIELIK, František. Slovenské vysťahovalectvo v rokoch 1880 – 1914 a pramene jeho poznávania. In. *Slováci v zahraničí*, 1989, roč. 15, s. 77-89. Zo známejších slovenských autorov spomeniem Ľubicu Bartalskú, Konštantína Čulena, Elenu Jakešovú, Ladislava Tajtáka, a i.

uhorskej spoločnosti vo všeobecnosti; slúži ako príklad, ktorý nám môže pomôcť zachytiť aspoň ich istú časť v mozaike síce nie početnej, názorovo však rôznorodej po slovensky písanej uhorskej tlače.

Národné noviny a Slovenské noviny v kontexte uhorskej po slovensky písanej tlače na prelome 80. a 90. rokov 19. storočia

Slovenská tlač, reprezentujúca národné záujmy slovenskej kultúrno-politickej elity nebola v pomatičnom období (v podstate až do začiatku 20. storočia) veľmi rozmanitá ani v počte titulov, nákladoch a ani v názorovej diferenciacii resp. v politickej orientácii. Od roku 1870 vychádzali v Turčianskom sv. Martine *Národné noviny*, ktoré nahradili dovtedy vychádzajúce *Pešťbudínske vedomosti* v Budíne (od roku 1861) a od roku 1871 sa stali tlačovým orgánom Slovenskej národnej strany. Vydavatelia *Národných novín*, označovaní ako „národnári“ či „či konzervatívci“ boli pokračovateľmi kultúrno-politickej línie tzv. starej školy slovenskej vychádzajúcej programu Žiadostí slovenského národa z roku 1861. V roku 1890 vychádzali štyrikrát do týždňa. Podobnú líniu razili v Martine aj *Národný hlásnik* Ambra Pietora.

Popri tzv. národnom prúde sa v priebehu 80. rokov v slovenskej žurnalistike vyprofiloval aj prúd katolícky (začiatkom 20. storočia známy skôr ako prúd katolícko-ľudový alebo ľudový), ktorý reprezentovali *Katolícke noviny* (s pôvodným názvom *Cyril a Metod*). V roku 1880 podľahli menšej „privatizácii“, keď pôvodne ako orgán katolíckeho vzdelávacieho a vydavateľského Spolku sv. Vojtecha prešli do súkromného vlastníctva – do rúk kňaza a správcu tohto spolku, Martina Kollára.³ Oficiálnym reprezentantom Slovenskej ľudovej strany sa stali až dvadsaťpäť rokov neskôr, v roku 1905.

Národno-politickým rivalom slovenskej národnej tlače sa v hornouhorskom regióne stala provládna, takzvaná (z pohľadu slovenských kultúrnych a politických elít) uhrofilská tlač, ktorú v tomto období zastupovali predovšetkým *Slovenské noviny pre politiku, spoločenský život, priemysel a hospodárstvo* Viktora

---

³DUCHKOWITZ, Wolfgang – SERAFÍNOVÁ, Danuša – VATRÁK, Jozef. *Dejiny slovenského novinárstva. Vývoj novinárstva na Slovensku v kontexte podunajskej monarchie*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2007, s. 196.

Hornyánszkeho. Vychádzali v Budapešti od roku 1886 trikrát do týždňa a štruktúrou svojho spravodajstva boli veľmi blízke martinským *Národným novinám*. Rozdiely boli evidentné najmä v prístupe k národnostnej resp. slovenskej otázke, v zahranično-politickej orientácii a konečne aj v nazeraní na problém vzrastajúceho vyst'ahovalectva hornouhorských Slovákov do zámoria, prevažne do Spojených štátov. Ako sa neskôr ukáže, práve spomínaná otázka slovenského vyst'ahovalectva (a tiež jej riešenia) bola v niektorých prípadoch jednou z mála, v ktorej našli *Slovenské* aj *Národné noviny* miestami názorovú zhodu. K provládny periodikám v tomto období patril aj tlačový orgán Uhorsko-krajinského slovenského vzdelávacieho spolku v Budapešti, obrázkový časopis *Vlast' a svet* (1885 – 1919), ktorý sa na rozdiel od vyššie spomenutých *Slovenských novín* nezaoberal politickými otázkami. Agitoval však za vstup svojich vlastných aj potencionálnych čitateľov do Uhorsko-krajinského slovenského vzdelávacieho spolku.⁴

Mozaiku uhorskej slovensky písanej tlače dopĺňala tlač záujmová, resp. cirkevná, a to skalický mesačník *Kazateľňa* s prílohou *Literárne listy* Františka R. Osvalda (1880 – 1908) a ústredný náboženský časopis evanjelickej cirkvi augsburského vyznania *Cirkevné listy* s podtitulom *Časopis venovaný záujmom cirkvi evanjelickej augsburského vyznania*, pôvodne vychádzajúci v Turčianskom sv. Martine. Martin bol miestom vychádzania aj literárnych *Slovenských pohľadov* (od roku 1881 bol ich redaktorom Svetozár Hurban-Vajanský a od roku 1890 Jozef Škultéty) a humoristicko-satirického časopisu *Černokňažník* (1876 – 1910) Juraja Čajdu.

Vydávanie, štruktúra a obsah príspevkov uvedenej tlače boli determinované dobovou politickou situáciou v Uhorsku, čo platí nielen pre slovenskú, ale aj spomínanú provládnu tlač. Sloboda uhorskej periodickej tlače nebola veľká, a najmä slovenská tlač závisela od rozhodnutí vládnej garnitúry a miestnych orgánov štátnej správy. Po rakúsko-maďarskom vyrovnaní platil tlačový zákon ešte z roku 1848, avšak jeho výklad podliehal podobnej manipulácii ako v prípade národnostného zákona z roku 1868. Zameranie periodík

---

⁴DUCHKOWITZ, Wolfgang – SERAFÍNOVÁ, Danuša – VATRÁK, Jozef. *Dejiny slovenského novinárstva...*, s. 219.

záviselo od podpory tej-ktorej vlády, politickej strany či dokonca štátu. V prípade *Slovenských novin* či periodika *Vlast' a svet* sa jednalo o uhorskú vládu, zatiaľ čo *Národné noviny* boli kvôli finančným problémom subvencované od roku 1881 sumou 5000 rubľov cez ruský Slavianskij blagotvriteľnij komitet (vyplácané členmi ruského veľvyslanectva vo Viedni) a po roku 1885 sa suma dokonca navýšila.⁵ Ďalším významným činiteľom ovplyvňujúcim chod a do istej miery aj obsah konkrétnej tlače bol podnikateľský a klerikálny národne orientovaný element slovenskej diaspóry v Spojených štátoch amerických. Jednalo sa napríklad o spomínané *Katolícke noviny*, ktoré mali v polovici 80. rokov 19. storočia napriek nízkej cene (1 zlatý 20 grajciarov) okolo 500 predplatiteľov. Finančné problémy im pomohli prekonať slovenskí kňazi pôsobiaci v Spojených štátoch.⁶ Podpora domáceho národného hnutia a tlače však nebola len finančná a morálna, ale takisto profesionálna: príspevky amerických Slovákov určené pre slovenskú tlač v Uhorsku, prebrané správy a články z americko-slovenskej tlače či dokonca listy vystaňovalcov tvorili od 80. rokov 19. storočia bežnú súčasť spravodajstva hornouhorskej (slovenskej aj provládnej) tlače.

Vytváranie obrazu slovenského vystaňovalctva a slovenskej komunity v zámorí v *Národných novinách* a *Slovenských novinách* v roku 1890

Trvalé či dočasné sťahovanie Slovákov do zámoria (vo väčšej miere od roku 1880) bolo súčasťou obrovskej vlny vystaňovalctva z a v rámci európskych krajín, tzv. masovej migrácie, ktoré charakterizuje najmä obdobie od 30. rokov 19. storočia. Bližším určením môžeme slovenských vystaňovalcov na americkom kontinente priradiť k tzv. novej imigrácii (new immigration) – koncom 19. a začiatkom 20. storočia dochádza k novému transnacionálnemu rozloženiu migračných prúdov a dovtedajšie východiskové oblasti emigrácie, ako boli regióny západnej, strednej a severnej Európy, nahrádzajú oblasti južnej,

---

⁵RUTTKAY, Fraňo. *Dejiny Slovenského novinárstva do roku 1918*. Bratislava : VEDA, 1999, s. 175.

⁶DUCHKOWITZ, Wolfgang – SERAFÍNOVÁ, Danuša – VATRÁK, Jozef. *Dejiny slovenského novinárstva...*, s. 196.

východnej, resp. juhovýchodnej a z časti aj strednej Európy.⁷ Migrácia masového charakteru bola sprievodným javom, resp. spoločiteľom a príznakom modernizácie, jednak modernizácie technologicko-inovatívnej (hospodárskej či priemyselnej), ekonomickej a spoločensko-sociálnej a súvisí s prechodom od agrárneho typu spoločnosti k industriálnemu. Príčiny masovej migrácie Slovákov do Spojených štátov treba hľadať v pôsobení sociálno-ekonomických faktorov v Uhorsku už v 70. rokoch 19. storočia. Prevažne agrárny charakter hornouhorských stolíc, nedostatok vhodných pracovných príležitostí, rozdrobenosť pozemkov a v niektorých regiónoch dokonca preľudnenosť boli hlavnými príčinami odchodu buď do zámoria, alebo v ďalších prípadoch odchodu do iných oblastí habsburskej monarchie či krajín európskeho kontinentu.⁸ V priebehu rokov 1870 – 1910 sa z Uhorska vysťahovalo 1,2 milióna osôb, medzi ktorými bolo približne 600 tisíc Slovákov (prevažne z východoslovenských stolíc).⁹

S reprezentáciou slovenského vysťahovalectva sa na stránkach oboch periodík stretávame v roku 1890 pomerne pravidelne, najmä v menších rubrikách ako je Chýrnik. Informácie o slovenskom vysťahovalectve (miestami aj o vysťahovalectve iných uhorských národností ako sú Rumuni, Maďari a iní) a o kreovaní a pôsobení slovenskej komunity v zámorí (v drvivej väčšine v Spojených štátoch amerických) sa vyskytujú v oboch periodikách niekoľkokrát za týždeň.

Národné noviny sprostredkujú obraz hornouhorskej emigrácie cez rubriky Chýrnik, Dopisy z Ameriky či Besednica, vo väčšine prípadov sú publikované stručne až skratkovito v menej významných rubrikách. Uvádzané správy nie sú hodnotiaceho charakteru, majú skôr informačný charakter a oboznamujú čitateľov so štatistikami uhorského alebo slovenského vysťahovalectva z konkrétnych uhorských regiónov alebo z Uhorska ako celku. *Národné noviny* preberali články predovšetkým z americko-slovenskej tlače, ako zdroj miestami uvádzajú domáce americké spoločensko-politické (*Daily News*) alebo provládne uhorské resp. maďarské periodiká (*Budapesti Hírlap*). Samotnej emigrácii

---

⁷BADE, Klaus J. *Evropa v pohybu*. Praha : Nakladatelství Lidové Noviny, 2004, s. 112.

⁸BOTÍK, Ján. *Etnická história Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2007, s. 197.

⁹BOTÍK, Ján. *Etnická história Slovenska...*, s. 197.

z Uhorska je v porovnaní so *Slovenskými novinami* venovaná menšia pozornosť a redakcia sa svojimi príspevkami orientovala predovšetkým na dianie v slovenskej komunite v USA. Vo februári 1890 bol z iniciatívy podnikateľa, novinára a organizátora pittsburghskej komunity slovenských emigrantov Petra V. Rovnianka v meste Pittsburgh v Pensylvánii založený Národný slovenský spolok, inštitúcia združujúca Slovákov v Amerike na nadkonfesionálnom princípe. Založenie spolku a v nasledujúcich mesiacoch zakladanie jednotlivých pobočiek tzv. odborov Národného slovenského spolku tvorilo významnú súčasť spravodajstva *Národných novín* počas celého roku 1890. Založenie Prvej katolíckej slovenskej jednoty v septembri 1890 ostalo (aj vzhľadom na „neskorý“ dátum založenia koncom r. 1890) takmer nepovšimnuté. V prípade slovenských spolkov a slovenskej tlače v USA pracovala redakcia na ich pozitívnej reprezentácii. Celkový obraz slovensko-americkéj komunity dopĺňajú skôr náhodne vyselektované správy zo zahraničných periodík, ktoré upozorňovali na vzrastajúci úspech a vplyv amerických Slovákov. Neduhy v americko-slovenskej „spoločnosti“, neskôr tak často spomínané v literatúre (rivalita liberálneho Rovniankovského tábora s členmi Prvej katolíckej slovenskej jednoty či redakciou *Slováka v Amerike*) ostávajú v tomto období pre *Národné noviny* ešte tabu. V jednom prípade prinášajú krátky príspevok informujúci o katolíckom farárovi v Hazletone, „maďarónovi“ Jozefovi Kossalkovi a jeho sporoch ohľadom farského majetku „pravých“ Slovákov v Plymouthu a jeho žalobe voči redaktorom *Americko-slovenských novín*.

Slovenské noviny sú v objeme a kvalite informácii na lepšej úrovni ako martinské *Národné noviny*. Aj tu však dochádza k deformácii obrazu „amerického Slováka“ či celej slovenskej komunity v USA, a to najmä selekciou negatívnych a pozitívnych správ. V rubrike Chýrnik nájdeme podrubriku Slováci v Amerike, ktorú možno prirovnať k čiernej kronike zo Spojených štátov. Minimálne jedenkrát do týždňa podávajú správu o úmrtiach alebo zmrzačení (či dokonca samovraždách) slovenského banického a priemyselného robotníctva v Amerike a nechýbajú ani mená a údaje o veku či pôvode postihnutých osôb. V rubrike sa však objavujú aj informácie o svadbách slovenských vystaňovalcov, zakladaní pobočiek americko-slovenských spolkov či odohratých alebo

pripravovaných divadelných predstaveniach. Napriek názvu spomenutej rubriky narábajú *Slovenské noviny* opatrnejšie s pojmom „Slovák“ či „slovenský“, ktoré v mnohých prípadoch zamieňajú za menej explicitné pomenovanie „hornouhorský“. Ak sa noviny zaoberajú úspechom slovenskej komunity v zámorí, v drvivej väčšine sa zaujímajú o úspechy v kultúrnom resp. cirkevnom živote. Zdôrazňovanie národných úspechov či deklarovanie slovacity v „Novom svete“ v *Slovenských novinách* nenájdeme, a ak áno, iba náznakom. Na rozdiel martinských *Národných novín* nevenovali takmer žiadnu pozornosť založeniu a činnosti Národného slovenského spolku, o niekoľko mesiacov neskôr ale informovali v krátkosti o chystanom zakladajúcom zhromaždení Prvej katolíckej slovenskej jednoty (založená 4. septembra 1890 v Clevelande katolíckym kňazom, novinárom a organizátorom komunity slovenských emigrantov v Clevelande Štefanom Furdekom).

Spolkový život Slovákov v Amerike je pomerne v úzadí, v porovnaní s *Národnými novinami* sa *Slovenské noviny* signifikantne venujú prostrediu, z ktorého vystáhovalci odchádzajú a taktiež príčinám alebo dokonca návrhom na riešenie vystáhovaleckej otázky v Uhorsku. Emigráciu do zámoria spájajú so sociálno-ekonomickou situáciou nielen na „Horniakoch“, ale v celom Uhorsku: „*Vlasteneckou povinnosťou je zamedziť vystáhovaniu, ale ako ono povstalo následkom hospodárskych príčin, tak aj len týmito sa dá zamedziť, tu nepomôžu žiadne policajné násilensvá. Treba dať ľudu zárobok a on neopustí svoju vlasť.*“¹⁰ Úryvok s podobným obsahom môžeme nájsť v ročníku 1890 viaceré, niektoré sú publikované na titulnej strane. Publikované sú taktiež štatistické správy o počte vystáhovalcov do zámoria, o počte a zložení imigrantov v Spojených štátoch, ale aj o nelegálnej činnosti vystáhovaleckých agentov, v ktorých spolu s ekonomickou situáciou Uhorska vidia hlavnú príčinu migračných pohybov z Uhorska. Články s migračnou tematikou sú podobne ak pri *Národných novinách* preberané z americko-slovenskej tlače (*Katolícke noviny*, *Amerikánsko-slovenské noviny* a *Slovák v Amerike*) a z tlače uhorskej (maďarskej), a zahraničnej.

Postoj slovenskej tlače v Uhorsku k vystáhovaleckej otázke nebol v priebehu roka 1890 jednoznačný a dokázať jej snahy

---

¹⁰*Slovenské noviny*, 19. júl, 1890, č. 85, O vystáhovaní z Horniakov.

o manipuláciu s čitateľstvom ohľadom odchodu do zámoria je pomerne zložitá. Úspech tejto manipulácie je vzhľadom na nízky náklad oboch periodík relatívny a skúmať dopad ich spravodajstva na ochotu odísť či zostať je v podstate nemožné.¹¹ Netreba zabúdať, že vplyv na potencionálnych emigrantov sa netvoril len prostredníctvom informácii o emigrantoch a živote Slovákov v Amerike, ale aj v príspevkoch o americkej kultúre – t.j. liberálnom občianskom prostredí, kreovaním obrazu *amerického milionára* (často krát vykreslený ako imigrant s „pár dolármi vo vrecku“, ktorý sa vypracoval) alebo uverejňovaním správ o stave americkej ekonomiky (hospodárskej kríze, možnosti nájsť si prácu, klesajúcimi zárobkami či priamymi výzvami k zastaveniu vyst'ahovania v dôsledku zlej ekonomickej situácie).

Prevažujúci záujem *Národných novín* o dianie vo svete, resp. uprednostňovanie príspevkov o slovenskej komunite v USA iba deklaruje špecifický typ spravodajstva tohto periodika, a to orientácia na slovenskú inteligenciu a „odtrhnutosť od ľudu“, zameranie sa na „vysokú“ politiku a zahranično-politické otázky.¹² *Slovenské noviny* sa v tomto ohľade prezentujú miestami ako periodikum (neskoršieho) sociálno-demokratického prúdu, v centre ich pozornosti je hospodárska a sociálna situácia roľníckeho obyvateľstva v Hornom Uhorsku, a v konečnom dôsledku politiku uhorskej vlády (v súvislosti s vyst'ahovaleckou otázkou) kritizujú.

V prvom desaťročí masového vyst'ahovalectva z Uhorska do zámoria, t.j. v 80. rokoch 19. storočia existoval konflikt medzi oficiálnym postojom slovenskej politiky k emigrácii a postojom uhorských vládnych kruhov, ktoré najskôr de facto žiadny postoj nezaujali, a ak (neskôr) áno, vyst'ahovalectvo považovali za dôsledok rastúcej činnosti nelegálnych agentov, ktorý silnou agitáciou vplývali na rozhodnutie uhorského obyvateľstva odísť do zámoria.¹³ To sa neskôr odrazilo aj na legislatívnych opatreniach

---

¹¹Bližšie: KUBIŠ, Karel. Obraz Polska na stránkách The Times v letech 1944 – 1948 .In. *Obraz druhého v historické perspektivě*. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 1, Studia Historica XLI, 1995, s. 87-118.

¹²DUCHKOWITZ, Wolfgang – SERAFÍNOVÁ, Danuša – VATRÁK, Jozef. *Dejiny slovenského novinárstva...*, s. 206.

¹³JAKEŠOVÁ, Elena. Uhorské zákonodarstvo a vyst'ahovalectvo Slovákov. In. *Historické štúdie*, 1995, roč. 36, s. 137-151.

uhorskej vlády voči emigrácii.¹⁴ *Národné noviny* z 15. apríla 1890 citujú článok z *Budapesti Hírlap*, kde sa okrem iného píše: „...najmä dva činitele prispeli k tomu, aby náš ľud bol svedený sťahovať sa. Jedným je ziskuchtivé nahováranie vystaňovaleckých agentov, druhým národnostné búrenie panslávskych a dakorománskych fanatikov.“¹⁵ Samozrejme, postoje maďarskej tlače nemuseli vždy tlmočiť oficiálne vládne stanovisko. Slovenská politika zaujímala v začiatkoch vystaňovalectva podobný postoj, v neskoršom období vnímala trvalú emigráciu slovenského obyvateľstva ako ochudobňovanie slovenského elementu v Uhorsku. Je zaujímavé, že medzi meniacimi sa postojmi uhorskej vlády a slovenskej politiky existovali aj určité paralely: tak ako slovenská politika v počiatkoch masovej migrácie, ani uhorské vládne kruhy nebránili voľnému pohybu svojich obyvateľov (v duchu liberálnych zásad, ku ktorým sa hlásili). Až v neskoršom období sa začali bližšie zaoberať migračnými pohybmi, čo súviselo najmä s rastúcim podielom maďarského etnika na uhorskom vystaňovalectve do zámoria a nedostatkom pracovnej sily vo vystaňovalectvom postihnutých regiónoch uhorského kráľovstva.

Resume

The aim of this comparative study, on the basis of the quantitative and qualitative research of the Slovak press in 1890, is to depict the image or representation of the „New World“ (Slovak emigration to the oversea and Slovak community to the United States) from the mentioned press, periodicals. The predominant source is to be the Slovak press, especially *Národné noviny* and *Slovenské noviny* which contains sufficient range of quality data. In mentioned period, mostly resonating problem is the subject of the Slovak emigration, firstly seen as a new socio-economical phenomenon, however, later it acquires a kind of denationalize

---

¹⁴Samotné vystaňovalectvo z Uhorska nebolo až do roku 1914 zakázané ani významnejšie obmedzené. Usmerňovanie vystaňovalectva a pôsobenie vystaňovaleckých agentúr a agentov riešil až tzv. prvý alebo Tiszov vystaňovalecký zákon z r. 1881, ďalej zákon z r. 1903 a jeho sofistikovanejšia verzia z r. 1909. Migračné pohyby v Uhorsku ovplyvňovali aj správy o ekonomickej situácii v Spojených štátoch a imigračná politika cieľových krajín. Bližšie: JAKEŠOVÁ, Elena. Uhorské zákonodarstvo a vystaňovalectvo Slovákov. In. *Historické štúdie*, 1995, roč. 36, s. 137-151.

¹⁵*Národné noviny*, 15. apríl, 1890, č. 43, Sťahovanie z Uhorska.

character connected with the weakening of the Slovak element in multi-national Hungary. This approach has to be seen from the wider period perspective of Slovak-Hungarian relations in the last decades of the 19th century.

Kľúčové slová: vysťahovalectvo, Spojené štáty americké, slovenská tlač, Národné noviny, Slovenské noviny.

Key words: emigration, the United States of America, Slovak press, Národné Noviny, Slovenské Noviny.

**„Lud je tu ale bjedni, utrápení, jedno nepřezíu, už druhuo horšje
čáká naň...“ Stereotyp plebejskosti Slovákov v cestopisnej
a národopisnej literatúre 19. storočia**

***"The people there are poor, troubled, one they couldn't survive,
other more worse they could expect..."* Stereotype of Slovak
nation as plebeian nation described in travelogue and
ethnographic literature of the 19th century**

Rastislav Molda

Formovanie etnických stereotypov je ovplyvnené viacerými faktormi. Možno medzi ne zaradiť reálne existujúce konflikty, či iné udalosti, alebo procesy ako napríklad vzájomne si konkurujúce národné hnutia v Uhorsku. Medzi ďalšie dôležité činitele, ktoré ovplyvňovali kreáciu stereotypov radíme sociálne prostredie jednotlivých národností, ale aj geografické a klimatické podmienky habsburskej monarchie. Vlastnosti ako pracovitosť a chudoba sa v dobovom diskurze interpretovali práve ako dôsledok prírodných podmienok Horného Uhorska. Autoobraz Slovenska a Slovákov prvej polovice 19. storočia okrem vyššie spomenutých činiteľov vychádzal aj zo širšieho poľa starších stereotypov o Slovanoch (napríklad stereotypy: Slovania – spevavý národ, alebo o okružlej slovanskej tvári, akceptované aj v nemeckom kultúrnom prostredí).

Stereotypné predstavy o Slovákoch zohrávali špecifickú úlohu v ideológii slovenského národného hnutia a súčasne konštruovali a upevňovali národné povedomie Slovákov. Autoobraz Slovákov bol vytváraný na základe ambivalentného zobrazovania iných. Tu môžeme dokonca povedať, že tí druhí boli často zobrazení ako „nepriatelia“. Aj preto boli Slováci v cestopisných a národopisných dielach, ale aj v inej literatúre, reprezentovaní prioritne ako obeť svojich utláčateľov (hlavne Maďarov a Židov). Typickým obrazom Žida v slovenskej kultúre 19. storočia bol úžerný krčmár, ktorý materiálne „ožobračoval“ mierumilovný, nábožný a ťažko pracovitý slovenský ľud.¹ Ten trpel aj pod jarmom

---

¹Pozri viac: JAKUBÍK, Henrich. Reflexie židovstva v slovenskej literatúre 19. a začiatku 20. storočia. In. VRZGULOVÁ, Monika – RICHTEROVÁ, Daniela (eds.). *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a súčasnosti*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu – Úrad vlády SR, 2009, s. 99-99.; MOLDA,

národnostného útlaku Maďarov, ktorých reprezentovala vyššia – vládnuca vrstva. Práve tu sa objavuje spojitosť a vzájomné prepojenie slovenských a maďarských stereotypov. Podobné spojenie nachádzame aj pri vzájomnej konfrontácii slovenských a židovských stereotypov.

Tak ako vzájomne súviseli stereotypy o uhorských národnostiach, tak súvis nachádzame aj pri analýze autostereotypov o Slovákoch. Napríklad stereotypná predstava o Slovákoch – spiaci, trpiteľský, tisíc rokov utláčaný národ² sa spájala so stereotypom holubičieho a plebejského národa. Dôvodom bolo to, že sa Slováci kvôli svojej mierumilovnej povahe nedokázali vzopriet svojim utláčateľom. Previazanosť stereotypov o trpiteľskom a plebejskom národe je zase v tom, že ťažko si pod trpiteľom predstaviť niekoho iného ako chudobný a prostý ľud. Ďalšie podobné vzťahy možno nájsť aj pri stereotypoch o nábožnom a holubičom národe. Slovenský národ ako horlivý stúpenec kresťanstva, vždy rozširoval evanjelium Pána, nie násilím, krviprelieváním a zotročovaním, ale v tichosti a pokorne. Podobne, ako vyššie uvedené stereotypy sa aj iné prelínali. Vzájomnú interferenciu okrem ďalších stereotypov nachádzame aj pri stereotype plebejského a pracovitého národa či stereotype drotárskej krajiny.

Autostereotyp stotožňujúci Slovákov s príslušníkmi najnižších spoločenských vrstiev, s jednoduchými, nevýznamnými, chudobnými ľuďmi zreteľne ovplyvnil formovanie etnickej a národnej identity. Súčasne zohral významnú úlohu aj pri vytváraní národnej mytológie a pri budovaní pozitívneho autoobrazu Slovákov v 19. storočí. Stotožnenie Slovákov s plebejskými sociálnymi vrstvami populácie Uhorska nebolo v tomto storočí podvedomé a nevedomované. Príslušníci slovenských vzdelanostných elit nazerali na Slovákov v dvoch rovinách. Po prvé boli Slovácki príslušníci najširších roľníckych a pastierskych vrstiev, po druhé sa za príslušníkov tejto sociálnej skupiny uhorského národa pokladali

---

Rastislav. *Obraz Žida v cestopisných a národopisných dielach štúrovskej generácie*. In. *Slovenský národopis*. 2011, roč. 59, č. 2, s. 184-196.

²Pozri viac: FINDOR, Andrej. *Tisícročná poroba?* In. KREKOVIČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVIČOVÁ, Eva. *Mýty naše slovenské*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2005, s. 71-76.; KRIVÝ, Vladimír – MANNOVA, Elena. *Mýtus obete*. In. KREKOVIČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVIČOVÁ, Eva. *Mýty naše slovenské*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2005, s. 77-85.

a zároveň túto identitu konštruovali a vyznávali aj samotní vzdelanci.³

Načrtnutá reprezentácia Slovákov je v analyzovanom cestopisnom a národopisnom diskurze značne dominantná. Autori venovali podstatnú pozornosť, práve, životu vidieckeho ľudu Horného Uhorska. Tým, že pri charakteristikách s kladným emotívnym nábojom reprezentovali vidiečanov, prispeli k vytváraniu a formovaniu daného stereotypu.

Konštrukcia stereotypu je podmienená a ovplyvnená viacerými faktormi. Ako prvý možno spomenúť agrárny charakter horného Uhorska so zlým sociálno-ekonomickým zabezpečením vidieka. Z toho pramenila aj reprezentácia slovenského vidieka ako kraja chudobných a jednoduchých dedín. Ako príklad, z viacerých podobných konštatovaní v skúmaných dielach, vyberáme stať z cestopisu Jána Kutlíka. Dielo s názvom *Cesta po Slovensku* publikoval v literárnej prílohe *Orol tatranský* a takto píše: „*Lud je tu ale bjedni, utrápení, jedno nepřezíu, už druhuo horšje čaká naň; švábka hñije, kapusti ñjet – ubohí Oravci, čože bud'e z vás?*“⁴ Veľmi podobné zovšeobecnenia použil katolícky kňaz Ján Burian vo vychovávateľskom časopise pre rodičov a učiteľov *Dom a škola*. Burian podobne ako Kutlík opisuje zlé sociálne podmienky v Oravskej stolici.⁵ Aj napriek chudobe, ktorú autor básnicky zachytil, nachádzame pozitívny stereotyp, a to pohostinnosť obyvateľov Oravy. „...*k našej úcte bol na smrť odsúdený jeden moriak. Kto sa chce dať dobre uhostiť, nech ide na faru do Veľkej Vsi.*“⁶ Pri zobrazovaní Slovákov ako plebejských a chudobných ľudí platilo pravidlo antonymie: čím boli obyvatelia dediny chudobnejší, o to viac boli pohostinnejší. Vykreslenie svojej etnickej skupiny atribútom pohostinnosti, zásadne prispelo k udomácneniu sa tohto stereotypu v kolektívnom vedomí vzdelaných tried a neskôr aj širších vrstiev spoločnosti. Druhým faktorom podmieňujúcim vznik daného stereotypu bol maďarizačný proces, ktorý postihol hlavne vyššie, bohatšie a vzdelanejšie vrstvy uhorskej spoločnosti.

---

³KREKOVIČOVÁ, Eva. Mýtus plebejského národa. In. KREKOVIČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVIČOVÁ, Eva. *Mýty naše slovenské*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2005, s. 86-87.

⁴KUTLÍK, Ján. *Cesta po Slovensku*. In. *Orol tatranský*, 1847, roč. 3, č. 81, s. 653.

⁵Pozri viac: BURIAN, Ján. *Z Turca do Oravy*. In. *Dom a škola*, 1891, roč. 7, č. 5.; 6.

⁶BURIAN, Ján. *Z Turca do Oravy*. In. *Dom a škola*, 1891, roč. 7, č. 6, s. 184.

Maďarizačná národná ideológia presadzovala homogenizačnú politiku. Preto sa zvyhodňovali tí, ktorí sa stotožnili s maďarizačným procesom a prijali jeho formujúcu sa národno-štátnu identitu. Asimiláciou spomenutých sociálnych vrstiev v slovenskom etnickom prostredí sa nadobudol dojem, že Slováci sú národom plebejským, bez šľachty, mešťanov, obchodníkov a inteligencie. Tento proces bol prirodzene reflektovaný aj v analyzovaných cestopisoch slovenskej proveniencie „...odešiel sem se studeným srdcem odtud a s hlubokým vzdycháním nad odnárrodnělou naši šlechtou, která bezpříkladným sobectvím opojená, jen o sebe a svůj rod pečuje, ne o národ. Žadného národu europejského šlechta tak pokažená a odcizena není, jako našeho; w jednom kmenu se nám potatariła, w druhém poturčila, w třetím pomadřčila, we čtvrtém poněmčila, w pátém pofrančila aneb poangličila.“⁷ Takto reagoval na maďarizačný proces a odnárodnenie vyšších vrstiev šľachty Ján Kollár. Podobné reakcie nachádzame aj v neskorších cestopisoch.⁸ Ako príklad možno spomenúť dielo kazateľa a spisovateľa Martina Medňanského, ktorý sám pochádzal zo zemianskej rodiny. Vo svojom diele reflektoval situáciu silnejúcej maďarizácie a zmenu identít u šľachtických vrstiev. Situáciu v Hornom Uhorsku porovnával s tou v Poľsku, kde nachádzal viacero pozitív. Podľa neho mali Poliaci vo všetkých vrstvách spoločnosti množstvo vrelých obetavých patriotov. Naproti tomu: „*My mužov takýchto nemáme; my nemáme magnátov, veľkostatkárov, boháčov – sme chudobní tak, že chudoba naša stala sa príslovím; chudobní, ako kostolná myš. Máme síce vynikajúcich mužov v umení a vo vede, máme horlivých národovcov, máme mecenášov, nemáme šľachty. Nemáme šľachty? Máme ju, máme, ale odrodilú, zradnú.*“⁹ Stereotyp o plebejskom národe Slovákov profilovala hlavne štúrovská koncepcia národa ovplyvnená romantizmom. Formujúce sa ideologické hnutie – romantizmus – pozmenilo aj nazeranie

---

⁷KOLLÁR, Ján. *Cestopis obsahující cestu do Horní Itálie a odtud přes Tyrolsko a Baworsko, se zvláštním ohledem na slawjanské žiwly roku 1841. konanau a sepsanau od Jana Kollára. S Wyobrazeními a Přílohami též i se Slownikem slawjanských umělcůw všech kmenůw od neystarších časuw k nynějšímu věku, s krátkym žiwotopisem a udaním znamenitějších, zvláště národních, wýtworůw.* Pešť : Trattner-Karolyi, 1843, s. 128.

⁸Pozri aj: ŠTŮR, Gustáv. Rozpomienky. In. *Pešťbudínske vedomosti*, 1868, roč. 8, č. 32.

⁹MEDŇANSKÝ, Martin. Z ciest. In. *Slovenské pohľady*. 1888, roč. 8, č. 7, s. 150.

vzdelaneckej elity na ľud. Ten už nebol objektom záujmu v takom zmysle ako v národopisných prácach predstaviteľov osvietenскеj generácie. Vzdelanci upreli pozornosť na znaky, ktoré v období romantizmu charakterizovali národ. Nositeľmi týchto vlastností boli práve ľudové vrstvy. Aj preto sa štúrovská generácia neobracala na ľud, iba ako na objekt výskumu, ale hlavne ako na reprezentanta daných znakov.¹⁰ Celkový záujem príslušníkov mlado slovenského hnutia o ľud a jeho kultúru bol neoddeliteľnou súčasťou národného hnutia. Pre slovenských vzdelancov nepredstavovali široké plebejské vrstvy obyvateľstva len objekt výskumu, ale stali sa prototypom slovenskosti. Romantizmus ako ideový prúd mal zásadný vplyv na idylické zobrazovanie ľudových mäs v literárnych dielach tejto generácie. Idealizované ľudové vrstvy možno nájsť v Sládkovičovom *Detvanovi*, Chalupkovom *Mor ho!*, v Bottovej *Smrti Jánošíkovej*, ale aj v dielach iných romantických autorov. Pripojenie plebejského stereotypu do kolekcie národného autoobrazu má súvis so štúrovskou koncepciou „pravého“ Slováka, ktorý bol stotožnený s pospolitým a jednoduchým ľudom. Stereotyp plebejského národa stotožňuje Slovákov s predstaviteľmi pospolitého ľudu (pastiermi, roľníkmi, horalmi). Pre štúrovcov predstavovala ľudová vrstva spoločnosti so svojim jazykom a kultúrou jediný zdroj „čistoty“ a „originality“ slovenského národa. Od 40. rokov 19. storočia sa aj medzi mlado-slovenskými vzdelaneckými elitami rozširuje už etablovaná pro-ľudová činnosť, charakteristická hlavne ospevovaním ľudových vrstiev spoločnosti v rôznych sférach literatúry a kultúry, no zároveň aj vo vedeckých prácach. Ďalšou činnosťou bolo zbieranie a zaznamenávanie ľudových piesní, básní, rozprávok a tancov.¹¹ Folklórne prejavy vidieckych vrstiev zohrávali v procese národnostnej identifikácie významnú úlohu. U Slovákov sa tento proces počas dlhého 19. storočia konzervoval a prítomný bol aj po vzniku prvej Československej republiky.¹²

Dôležité je zdôrazniť, že stereotypné zobrazenie prezentujúce Slovákov ako príslušníkov jednoduchých vrstiev sa kreovalo už skôr.

---

¹⁰URBANCOVÁ Viera. *Slovenská etnografia v 19. storočí*. Martin : Matica Slovenská v Martine, 1987, s.86.

¹¹KREKOVICHOVÁ, Eva. Mýtus plebejského národa, s. 86-87.

¹²KREKOVICHOVÁ, Eva. Od obrazu pastiera v slovenskom folklóre k národnému symbolu (K problematike etnoidentifikačných stereotypov a mýtov. In. *Slovenský národopis*. 1994, roč. 42, č. 2, s. 149.

Štúrovská generácia sa s ním stotožnila a modifikovala ho. Už v 20. rokoch 19. storočia prezentoval a rozširoval v nemecko-jazyčnej tlači tento stereotyp Ján Čaplovič, keď napísal: „... vždy, keď je reč o Slovákoch, myslíme na roľníkov alebo mešťanov, výnimočne na nepočetnú šľachtu, a už nikdy nie na vládnuce vrstvy.“¹³ Samozrejme takto vytvorený stereotyp ovplyvnil aj ďalšie generácie národovcov, ktorí sa s daným obrazom typického Slováka stotožnili a prispeli k jeho rozširovaniu a akceptácii. Kollár uznal, že Slováci boli jednoduchým a poctivým národom, ale ako vo svojom prvom cestopise s názvom: *Cestopis obsahujúci cestu do Horní Itálie a odtiaľ pres Tyrolsko a Baworsko...* napísal: „...schopnosť nášeho národu, nejen ke pluhu a roľníctví, ale i ku štětcí a malířství.“¹⁴ Ako vidieť, Kollár potvrdil a vyzdvihol slovenské roľníctvo, povolanie ľudových vrstiev. Čitateľa sa snažil presvedčiť aj o iných kvalitách Slovákov a schopnosti vykonávať aj iné povolanie, konkrétne maliarstvo¹⁵. V analyzovanom cestopise sa Kollár o niekoľko strán ďalej znova vrátil k problematike slovenského maliarstva a znovu presviedčal čitateľov o tomto slovenskom talente: „*Nechybuje Slowákům na schopnostech k malířství, ale raději na příležitostech ku zdokonalení se a vyznamenání w něm.*“¹⁶ So stereotypom plebejskosti súviselo aj zobrazovanie ľudí v tradičnom ľudovom odevu – kroji. Autori cestopisov sa pri opisoch Slovákov zameriavali z veľkej časti na rurálne obyvateľstvo, ktoré permanentne vykresľovali v sedliackom odevu. Zobrazovanie Slovákov v kroji nachádzame okrem literárnych pamiatok, od začiatku 19. storočia aj vo vizuálnom umení. A to predovšetkým v najväčšej a najcennejšej zbierke slovenských obrazov ľudových odevov z prvej štvrtiny 19. storočia. Autorom tejto výnimočnej zbierky je Jozef Heinbucher-Bikkesy. Tieto tendencie zobrazovania Slovákov neobišli ani vizuálne umenie 19. storočia a začiatku 20. storočia, kde možno spomenúť tvorbu Petra Michala Bohúňa, Maximiliána Račkaja,

---

¹³ČAPLOVIČ, Ján. *O Slovensku a Slovákoch*. Bratislava : Tatran, 1975, s. 9-10.

¹⁴KOLLÁR, Ján. *Cestopis obsahujúci...*, s. 2.

¹⁵Ján Kollár si ako maliarstvo ako príklad nevybral náhodne, pretože v danej publikácii je okrem opisu autorovej cesty aj bibliografia slovanských maliarov, kresliarov, rytcov, rezbárov. Týmto dostáva dané prirovnanie aj výrazný ideologický rozmer.

¹⁶KOLLÁR, Ján. *Cestopis obsahujúci...*, s. 6.

Jozefa Hanulu, ale aj iných.¹⁷ Hlavne v Bohúňovej ilustračnej tvorbe sa zmenila funkcia obrazov, pretože už nemali len dokumentovať, ale konštruovať. Nemali predstavovať ľud taký aký bol, ale taký ako by mal byť.¹⁸ V tradičnom ľudovom kroji boli Slováci obrazom i slovom vykresľovaní aj v rukopisných zábavníkoch a časopisoch študentov evanjelických škôl v predrevolučných rokoch. Ide hlavne o diela: *Prostonárodní Zábavník*,¹⁹ *Buben*,²⁰ *Levoča – Prostonárodní Zábavník*,²¹ *Holubica*,²² *Prostonárodní Zábavník*,²³ *Národní Zábavník*,²⁴ *Venec. Týždenník Ústavu Slovenského*.²⁵ Podobné vizuálne, ale aj slovné znázornenia slovenského ľudu s tradičnými ľudovými motívmi nájdeme aj v národopisných prácach Jozefa Ľudovíta Holubyho z osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 19. storočia.²⁶

V maďarskom kultúrnom prostredí bol tento stereotyp plne akceptovaný.²⁷ Odôvodnením je to, že maďarským elitám vyhovovalo reprezentovanie sa Slovákov, ako plebejský národ. Takisto ako v prípade iných stereotypov o Slovákoch, aj tento bol často ironizovaný a vo viacerých prípadoch s pejoratívnymi konotáciami. Tým dochádzalo k interpretáciám obrazu Slováka ako

---

¹⁷Pozri viac: BARTOŠOVÁ, Zuzana, (eds.). *Umenie na Slovensku. Stručné dejiny obrazov*. Bratislava : Slovart, 2007, s. 150-156; 180-182.

¹⁸URBANCOVÁ Viera. *Slovenská etnografia...*, s.131.

¹⁹Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine (ďalej ALU SNK v Martine), fond (ďalej f) Starý fond – C – Náučné a iné práce. Prostonárodní Zábavník, 1842, 384 s. sign. C 1363.

²⁰ALU SNK v Martine, f Starý fond – C – Náučné a iné práce. Buben, 1841, sign. C 1369.

²¹ALU SNK v Martine, f Starý fond – C – Náučné a iné práce. Levoča - Prostonárodní Zábavník, 1844/45, 520 s. sign. C 1389.

²²ALU SNK v Martine, f Starý fond – C – Náučné a iné práce. Holubica, 300 s. sign. C 1398.

²³ALU SNK v Martine, f Starý fond – C – Náučné a iné práce. Prostonárodní Zábavník, 1844/45, 529 s. sign. C1402.

²⁴ALU SNK v Martine, f Starý fond – C – Náučné a iné práce. Národní Zábavník, 1845/46, 102 s. sign. C 1428.

²⁵ALU SNK v Martine, f Starý fond – C – Náučné a iné práce. Venec. Týždenník Ústavu Slovenského, 1853, 216 s. sign. C 1425.

²⁶Pozri viac: MJARTAN, Jozef. *Jozef Ľudovít Holuby. Národopisné práce*. Bratislava : [b. v.], 1954.

²⁷Pozri viac: HOLEC, Roman. Biedny, nešťastný, utláčaný Jano. Ako videla Slovákov maďarská karikatúra pred rokom 1918. In. *História revue o dejinách a spoločnosti*, 2009, roč. 9, č. 3-4, s. 51-52.

poddaného služobníka, sedliaka s mnohými negatívnymi vlastnosťami, pridelenými k tejto vrstve spoločnosti.

V procese akceptácie a zobrazovania nižších vrstiev spoločnosti a v ich následnom vyzdvihovaní na úroveň reprezentatívneho autoobrazu možno dešifrovať snahu odlíšiť a vymaniť sa z heterogénneho uhorského etnického prostredia. Zároveň v procese odlíšenia od iných išlo o demonštrovanie a potvrdenie svojej výnimočnosti. Neustálym používaním stereotypu sa vyzdvihovala originalita Slovákov.²⁸ Všetky tieto faktory dopomohli k rýchlej kreácii daného stereotypu a k jeho pevnému ukotveniu v kolektívnom vedomí Slovákov, prispeli k priatiu stereotypu plebejského národa za autoobraz Slovákov, ktorý je vo vedomí spoločnosti prítomný aj dnes

Resume

The aim of the paper is to illustrate genesis and function of stereotypes on the example of the stereotype of Slovak nation as plebeian nation. The primary sources of textual analysis are travelogues published in the periodical and non-periodical press, but also works that remain only in manuscript. Authors often came to an idealization and generalization of the characters of the population of Kingdom of Hungary and the Habsburg monarchy in the analyzed discourse. This led to the construction of ethnic/national, but also other stereotypes. Stereotyped images of Slovaks played a specific role in the ideology of the Slovak national movement and they simultaneously constructed and strengthened the national consciousness of Slovaks. They have contributed to the instrumentalisation and have spread the autostereotypes through positive, in some cases glorified expressions of Slovaks and other Slavs.

Kľúčové slová: stereotyp, plebejský národ, cestopis.

Key words: stereotype, plebeian nation, travelogues.

---

²⁸KREKOVIČOVÁ, Eva. Od obrazu pastiera..., s. 149.

**Odraz „jánošíkovskej tradície“ na území dnešného Slovenska
v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia v kontexte
slovenského a českého cestopisu.**

**The reflection of Jánošík's tradition on the territory of present
Slovakia in the second half of the 19th and early 20th century in
the context of the Slovak and Czech travelogue.**

Ladislav Gromský

Napriek tomu, že Juraj Jánošík bol jedným z mnohých zbojníkov, ktorí pôsobili na území dnešného Slovenska, a jeho aktivity spojené s touto ilegálnou činnosťou trvali relatívne krátky čas,¹ patrí tento terchovský rodák medzi najznámejšie postavy slovenských dejín. V pozadí tejto skutočnosti stojí predovšetkým rozvíjanie zbojníckej tematiky v ľudovom prostredí, v rámci ktorej meno zmiňovaného zbojníckeho kapitána zaujalo dominantné postavenie. Tento jánošíkovský element, na základe ktorého sa kreoval zidealizovaný obraz „dobrého zbojníka“ – bojovníka za spravodlivosť, sa prvotne presadil v medziach ľudovej slovesnosti. Tá sa však následne stala inšpiračným zdrojom pre oblasť literatúry a umenia, ktoré opakovane spracovávali daný motív a vzhľadom na spoločensko-politickú situáciu a pod vplyvom rôznych ideológií mu prisudzovali osobité významy. Toto neustále využívanie daného zbojníckeho námetu a akcentovanie tohto prvku či už vo folklóre, alebo neskôr v literatúre a tzv. (takzvaný) profesionálnom umení sa podieľalo na tvorbe fenoménu, ktorý označujeme pojmom jánošíkovská tradícia. Tá sa stala pevnou súčasťou nielen ľudovej, ale neskôr aj národnej kultúry a zostáva živá aj dnes. A práve nepretržitá životaschopnosť zbojníckeho či jánošíkovského mýtu púta aj v súčasnosti pozornosť viacerých vedných odborov. Pri skúmaní danej témy sa tak uplatňujú rôzne aspekty, zohľadňujú sa rozličné prejavy a pracuje sa s rôznorodým materiálom.

Tento príspevok sa konkrétne snaží sústrediť pozornosť na spomínaný kultúrny fenomén v kontexte cestopisných prác slovenských a českých autorov, ktoré sa viažu k územiu dnešného

---

¹GÁŠPARIKOVÁ, Viera. *Jánošík – obraz zbojníka v národnej kultúre*. Bratislava : Tatran, 1988, s. 13; VOTRUBA, Adam. *Pravda u zbojníka*. Praha : Scriptorium, 2010, s. 18; GOSZCZYŃSKA, Joanna. *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava : JUGA, 2003, s. 16.

Slovenska, a ich vznik spadá do obdobia druhej polovice 19. a začiatku 20. storočia. Ide o akúsi sondu, ktorej cieľom je zachytiť odraz jánošíkovskej tradície v priestore tzv. Horného Uhorska v sledovanej perióde, a to vo svetle doteraz relatívne málo reflektovaného prameňa – cestopisu. České i slovenské cestopisné práce totiž na ňu vo väčšej či menšej miere upriamujú pozornosť, lepšie povedané zaznamenávajú jej rôznorodé prejavy. Spomínaná tradícia bola totiž aj v skúmanom období neustále živá, a to nielen v ľudovom prostredí, a jednotliví autori boli v rámci svojich ciest priamo konfrontovaní s jej rozličnými podobami. Ako skonštatoval Rudolf Pokorný vo svojom rozsiahlom cestopise *Z potulek po Slovensku*: „Na Slovensku setkáš se všady s památkami pozbojnicích.“² Zároveň však akcentovanie tejto problematiky v analyzovaných textoch znásobovalo aj jej rozvíjanie samotnými autormi, ktorí tento mýtus fixovali vo svojom vedomí. Dôležitú úlohu pritom zohralo najmä pestovanie zbojníckej tradície slovenskou vzdelaneckou elitou v prvej polovici 19. storočia, ktorá objavila Jánošíka v ľudových rozprávaniach a rozvíjala daný mýtus tým, že uviedla postavu tohto zbojníckeho kapitána do literatúry. Tým daný motív prekročil hranice folklóru a prenikol aj do vzdelaneckých kruhov. V tomto smere išlo predovšetkým o predstaviteľov tzv. štúrovskej generácie, ktorí, výrazne reflektovali tento námet vo svojich dielach.³ A práve z tvorby slovenských romantikov výrazne čerpali aj autori analyzovaných cestopisov, ktorí na jednej strane pochádzali z radov slovenských vzdelancov a na strane druhej ich reprezentovali predovšetkým dve popredné osobnosti tzv. slovakofilského hnutia (Rudolf Pokorný, Karel Kálal), ktoré sa so zvýšenou mierou intenzity zaujímal o Slovensko a Slovákov.⁴ Dokladuje to najmä R. Pokorný, ktorý v spomínanom cestopise *Z potulek po Slovensku* venoval značný priestor jánošíkovskej tradícii a v tejto súvislosti menoval viacerých slovenských literátov, ktorí vo svojej tvorbe spracovali túto tematiku, a v niektorých prípadoch dokonca cituje z ich diel - konkrétne išlo

---

²POKORNÝ, Rudolf. *Z potulek po Slovensku I*. Praha : Tiskem Dra. J. B. Pichla a spol., 1883, s. 131.

³GOSZCZYŃSKA, J. *Mýtus o Jánošíkovi...*, s. 173.

⁴BUTVIN, Jozef. Česko-slovenské vzťahy koncom 19. a začiatkom 20. storočia. In. *Historica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Bratislava : FF UK, 1978 – 79, s. 13-57.

napríklad o Janka Kráľa,⁵ Sama Chalupku,⁶ či Jána Botta.⁷ Mimočodom, to, že tento námet sa v literatúre uplatňoval aj v sledovanej perióde, presnejšie na začiatku 20. storočia, sa dozvedáme okrem iného aj s cestopisu *Obrázky z Luhačovic* autora Rehora Urama. Ten na otázku svojej českej priateľky - „*Nuž a v literatúre slovenskej ako ste pokročili?*“ – odpovedal výpočtom diel slovenských autorov vydaných v ostatnom období, pričom menoval aj divadelnú hru s názvom *Jánošík* od Františky Svobodovej – Goldmanovej.⁸

V nadväznosti na prenikanie daného motívu z folklóru do literatúry v prvej polovici 19. storočia je však nepochybne potrebné upozorniť zároveň na fakt, ktorý sa spájal s povýšením Jánošíka na úroveň národného hrdinu.⁹ Tento národnoidentifikačný význam, ktorý mu bol v rámci daného procesu prisúdený, sa stal význačným činiteľom, ktorý následne výrazne prispel k šíreniu predstavovanej tradície, ako aj k záujmu o postavu tohto zbojníckeho kapitána zo strany autorov skúmaných cestopisov. Viacerí slovenskí autori totiž patrili k slovenskej národoveckej societe, českí, predovšetkým K. Kálal a R. Pokorný, ktorí, ako už bolo spomenuté, reprezentovali tzv. slovakofilske hnutie, sa zas vo zvýšenej miere zaujímali o Slovensko a Slovákov a podporovali ich národnoemancipačné snaženie. Jánošík ako súčasť nielen ľudovej, ale aj národnej kultúry sa tak v kontexte týchto okolností dostal do centra ich pozornosti. Pod vplyvom vyššie uvedených skutočností tak vnímali a predstavovali skúmané cestopisné texty Jánošíka okrem iného aj v tejto polohe, teda ako slovenského národného hrdinu.¹⁰ V spojitosti s tým často akcentovali jeho meno v súvislosti s pojmami národ – národný. K. Kálal napríklad označil pieseň s názvom *Hore háj, dolu háj* za národnú pieseň hôr a následne dodal: „...*jako by ju byl složil sám Jánošík.*“¹¹ Národnoidentifikačná línia Jánošíkovho mýtu zároveň súčasne, ako

---

⁵POKORNÝ, Rudolf. *Z potulek po Slovensku II.* Praha : Tiskem Dra. J. B. Pichla a spol., 1885, s. 102.

⁶POKORNÝ, R. *Z potulek po Slovensku II...*, s. 110.

⁷POKORNÝ, R. *Z potulek po Slovensku II...*, s. 106.

⁸URAM, Rehor. *Obrázky z Luhačovic*. In. *Národné noviny*, 1911, roč. 42, č. 105.

⁹ŠKVARNA, Dušan. *Začiatky moderných slovenských symbolov. K utváraníu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica : UMB, 2004, s. 32.

¹⁰POKORNÝ, R. *Z potulek po Slovensku I...*, s. 131.

¹¹KÁLAL, Karel. *Slovenské obrázky*. Praha : Nakl. L. Mazáč, 1930, s. 218.

konštatuje etnologička Eva Krekovičová, voľne nadväzuje v týchto intenciách na obraz pastiera, ktorý sa podobne presadil v rámci slovenskej národnej symboliky a nadobudol národno-reprezentatívny rozmer.¹² Zbojnícka tematika totiž značne rezonovala v pastierskej či salašníckej kultúre. Oba elementy spájal tak život v horách, ako aj častý pohyb zbojníkov v prostredí salašov.¹³ Táto prepojenosť sa výrazne odrážala v zmieňovanej kultúre, čo potvrdzujú vo svojich prácach slovenskí aj českí autori, ktorí v rámci svojich ciest často zavítali na salaš, teda prichádzali do kontaktu s pastiermi, resp. (respektíve) s touto sociálnou skupinou. Demonštruje to napríklad R. Pokorný, ktorý si dokonca zaznamenal pieseň „zbojnickou“ o „dobrém chlapci Jánošíkovi“, ktorú mu reprodukoval jeden valach. Aj smerovanie ciest do horských a podhorských oblastí, čiže do lokalít, na ktoré bolo naviazané samotné zbojníctvo, a kde sa navyše koncentrovalo pastierstvo a salašníctvo, ktoré pestovali zbojnícku tematiku vo svojej kultúre, podmieňovalo teda svojim spôsobom reflektovanie jánošíkovského mýtu v analyzovaných cestopisných prácach.

Český i slovenský cestopis sledovaného obdobia aj pod vplyvom vyššie uvedených okolností tak odráža rôznorodé prejavy zbojníckej alebo jánošíkovskej tradície, poukazujúce predovšetkým na vytvorený mýtus¹⁴ o tomto terchovskom rodákovi, ktorý sa stal jej základom. Ten bol (prvotne medzi pospolitým ľuďom) generovaný a rozvíjaný na základe zbojníckeho ideálu a šírený hlavne prostredníctvom ľudovej prózy a piesne, ktoré sa neskôr premietli aj do literatúry. Toto konštatuje vo svojom príspevku *V centrálnych Tatrách* aj Kornel Stodola. „*Tento ideálny zbojník nebol vrahom, skôr hrdinom, až bohatierom, šľachetným a dobrým, smelým a odhodlaným. Nezhrozil sa síce násilia, ale vždy zostal spravедlivým a štedrým. Niekedy len preto zbíjal bohatých, aby mohol chudobným dávať. Taký bol zbojník legendy, ako ho národná pieseň ospevuje.*“¹⁵ To, že tento ideál bol značne artikulovaný

---

¹²KREKOVIČOVÁ, Eva. Od obrazu pastiera v slovenskom folklóre k národnému symbolu. In. *Slovenský národopis*. 1994, roč. 42, č. 2, s. 140.

¹³GAŠPARÍKOVÁ, V. *Jánošík – obraz zbojníka...*, s. 35.

¹⁴Príbehovtorné a mýtotvorné prvky pri vytváraní zbojníckej legendy podrobne analyzuje Adam Votruba. VOTRUBA, A. *Pravda u zbojníka*, s. 96-136.

¹⁵STODOLA, Kornel. V centrálnych Tatrách. In. *Slovenské pohľady*, 1899, roč. 19, č. 5, s. 267.

v medziach ľudovej slovesnosti dokladujú následne aj ďalší autori. „*Po celém Slovensku vypravují, co dobrého Jánošík lidu chudobnému vykonal.*“¹⁶ Viacerí dokonca konkrétne tlmočili rôzne povesti, ktoré vypovedajú o dobrých skutkoch zbojníckeho kapitána a ktoré sa väčšinou viažu k miestu, ktoré navštívili. Jozefovi Ľudovítovi Holubymu, ktorý patril medzi najplodnejších autorov vo vzťahu k slovenskej cestopisnej tvorbe daného obdobia, jednu z nich napríklad vyrozprával jeho sprievodca,¹⁷ Karlovi Drožovi pri návšteve Tatier zas horár, ktorý mu poskytol nocľah.¹⁸

Vyššie uvedené citáty tiež naznačujú, že táto zbojnícka legenda sa zakladala na predikovaní pozitívnych vlastností, ktorým dominovala známa charakteristika spájaná s postavou Juraja Jánošíka, ktorá vypovedá o tom, že bohatým bral a chudobným dával. Tá sa stala základným mýtotočným činiteľom. Vykresľuje Jánošíka ako človeka, ktorý háji sociálnu spravodlivosť, a zároveň sa stáva argumentom, ktorý legitimizuje zboj a priraduje tejto ilegálnej aktivite status oprávnenej formy jednania. Ako konštatuje R. Pokorný: „...úcel Jánošíkova zbojníčení byl však dle všech jeden: „krivdy po světě napravovat, bédných a nešťastných ochraňovat“...“¹⁹ A v týchto intenciách predstavujú Jánošíka viaceré cestopisné práce. Zároveň v nadväznosti na túto charakteristiku nás informujú, že na báze týchto atribútov slovenský ľud nazval členov zbojníckej družiny sústredenej okolo Jánošíka „dobrými chlapcami“ a v tomto zmysle si ich následne fixoval v svojej pamäti.²⁰ „*Zbojníci minulých dob bývali šuhajci, kteří chodili poza bučky (buky) a bohaté napadajíce, je obírali, aby chudým dávali, pročez u lidu posud v dobré jsou paměti (dobří chlapci).*“²¹ V ohraničení artikulovaných povestí sa dotýkajú jednotlivé cestopisy aj nadprirodzených vlastností, ktorými Jánošík disponoval: „...*samy víly (panny v bielom) mu pomáhali; od nich mal valašku, která ho činila nepřemožitelným...*“²² „*Jánošíka nám*

---

¹⁶KÁLAL, Karel. *Na krásném Slovensku*. Praha : Jos. R. Vilímek, 1905, s. 76.

¹⁷HOLUBY, Jozef Ľudovít. Z prechádzky po Minčove a jeho okolí v Trenčiansku. In. *Slovenské pohľady*, 1893, roč. 13, č. 8, s. 465.

¹⁸DROŽ, Karel. *Tatry*. Ružomberok : Nakl. K. Salva, 1897, s. 248.

¹⁹POKORNÝ, R. *Z potulek po Slovensku II...*, s. 98.

²⁰URAM, Rehor. Cesta do Debrecína. In. *Národné noviny*, 1904, roč. 35, č. 121;

POKORNÝ, R. *Z potulek po Slovensku I...*, s. 174.

²¹DROŽ, K. *Tatry...*, s. 247.

²²DROŽ, K. *Tatry...*, s. 248.

tunajšie povesti predstavujú jako junáka rýchlonohého; lebo prebehnúť s Minčova do Nitry, tam si svoje veci vybaviť, a na večer zase na Minčov sa vrátiť, bolo mu pravou hračkou.“²³ Tieto magické prvky sa taktiež výraznou mierou podieľali na formovaní zbojníckej legendy, keďže robili z Jánošíka neohrozeného hrdinu, ktorého mohla premôcť len zrada. Tú zosobňovala napríklad baba, ktorá „poradila panským sluhám, aby nasypali na zem hrachu.“²⁴ Do okruhu mýtotočných prvkov, ktoré vo zvýšenej miere živila ľudová slovesnosť, patrí v neposlednom rade aj séria povestí o miestach, ktoré ukrývajú Jánošíkov poklad. Podľa Káralových slov *po celém Slovensku ukazujú miesta, kde prý jsou Jánošíkovy poklady zakopány.*²⁵ Českí i slovenskí autori sa tak v rámci svojich ciest často stretali s konkrétnymi lokalitami, o ktorých sa tvrdilo, že ukrývali alebo ešte stále ukrývajú Jánošíkove poklady.²⁶ „Mimochodom spomínam, že v neďalekých lieskovských kopaniciach je miestnosť, o ktorej si ľud rozpráva, že je tam Jánošíkov poklad zakopáný.“²⁷ „Dľa poviestok ľudu i vo V. Tatrách nejedna zápoľa či skalná stena má ukrývať tie poklady Jánošíkove a to aj okolo Dunajca, bo Jánošík i tam známy bol.“²⁸ Pestrá škála povestí, ktoré či už idealizovali postavu Jánošíka, pripisovali mu nadprirodzené vlastnosti alebo rozvíjali úvahy o jeho skrytých pokladoch, teda nielen zbojnícky mýtus vytvárala, rozvíjala ho, ale tiež ho neustále živila aj v nami sledovanom období, o čom nás presvedčajú aj jednotlivé cestopisné práce. Odraz jánošíkovskej tradície v ohraničení cestopisnej literatúry však nenadobúdal len podobu povestí, povier a piesní, ale vykazoval aj iné formy. Jednou z nich bol výtvarný prejav s danou tematikou, reprezentovaný predovšetkým maľbami na skle, ktoré boli medzi ľuďom svojho času veľmi rozšírené a tvorili trvalú súčasť výzdoby izieb ľudového domu. Na túto skutočnosť upozorňuje napríklad Karel Drož, ktorý pri návšteve jednej tatranskej horárne

---

²³HOLUBY, J. E. Z prechádzky po Minčove..., s. 465.

²⁴KÁLAL, K. *Na krásném Slovensku...*, s. 77.

²⁵KÁLAL, K. *Na krásném Slovensku...*, s. 77.

²⁶HOLUBY, J. E. Z prechádzky po Minčove..., s. 465.; HOLUBY, Jozef Eudovít. *Výlet do šútovskej doliny v Turci*. Turčiansky Sv. Martin : Knihtlač. účasť. spolok, 1950, s. 10.

²⁷HOLUBY, Jozef Eudovít. Rozmanitosti z cesty z Bošáckej doliny do Liptovského Sv. Mikuláša. In. *Slovenské pohľady*, 1890, roč. 10, č. 12, s. 526.

²⁸DOBŠINSKÝ, Pavol. Vysoké Tatry. In. *Slovenské pohľady*, 1884, roč. 4, č. 3, s. 259.

poznamenal: „Zrak můj padl na starý obrázek, který tu pod obrazy svatých visel. Byli to hůrni (dobří) chlapci (zbojníci). Horár vysvětloval. Ten, který se na valašku podpíral, byl slavný bohatýr Jánošík.“²⁹ O tom, v akej úcte a obľube žila medzi ľuďom pamiatka na „hõrných chlapcov“ – zbojníkov a na ich legendárneho kapitána svedčí aj fakt, že tieto vyobrazenia bývali v príbytkoch umiestňované, ako to dokladá aj uvedený citát, medzi obrázkami svätých.³⁰ Popri výtvarnom spracovaní sa nakoniec zrkadlila táto tradícia v kontexte skúmaného cestopisného materiálu v oblasti, ktorá sa spájala so zemepisnými názvami, resp. s pomenovaním rôznych prírodných úkazov. J. E. Holuby v rámci svojho cestopisného príspevku *Skok Trenčianskym považím do Turca* napríklad zdôvodnil cestu do Rajeckých Teplíc tým, „aby si tam blízku Jánošíkovu skalú poprezeral.“³¹ R. Pokorný zas spomína Jánošíkov chodník a zároveň pokračuje, že „snad také teplická jeskyně zbojnická má svůj původ a své jméno z doby tohto slovenského národního hrdiny.“³² Tento stručný náčrt niektorých z prejavov tzv. jánošíkovskej tradície, ktoré reflektoval český i slovenský cestopis, je teda jedným z mnohých dôkazov o značnej životaschopnosti daného fenoménu v sledovanom období. Ako súčasť slovenskej ľudovej, resp. národnej kultúry sa totiž hlboko zakorenil v spoločenskom vedomí a zostáva naďalej vitálny aj v súčasnosti.

Resume

The contribution focuses attention on individual symptoms Jánošík's tradition on the territory of present Slovakia in the second half of the 19th and early 20th century in the context of travelogues Slovak and Czech authors. It represents briefly this tradition and points to the viability of this phenomenon in the period under review.

Kľúčové slová: Jánošík, tradícia, mýtus, cestopis.

Key words: Jánošík, tradition, myth, travelogue.

---

²⁹DROŽ, K. *Tatry...*, s. 246.

³⁰GAŠPARÍKOVÁ, V. *Jánošík – obraz zbojníka...*, s. 16.

³¹HOLUBY, Jozef Eudovít. *Skok trenčianskym Považím do Turca*. In. *Slovenské pohľady*, 1896, roč. 16, č. 9, s. 526.

³²POKORNÝ, R. *Z potulek po Slovensku I...*, s. 132.

KOMUNISTICKÝ REŽIM A JEHO PRAKTIKY

Počiatky komunistického režimu na Slovensku – Úvod do problematiky¹

The beginning of Communist era in Slovakia – The introduction to the issue

Tomáš Černák

Februárové udalosti v roku 1948 a s nimi spojené nastolenie totalitného komunistického režimu v povojnovej ČSR predstavujú dôležitý medzník našich národných dejín. Začala sa ním dlhá, vyše štyridsaťročná historická etapa vlády jednej strany – Komunistickej strany Československa (KSČ). Za začiatok komunistického režimu sa vo všeobecnosti považuje 25. február 1948, kedy prezident republiky Edvard Beneš pod tlakom KSČ prijal demisiu nekomunistických ministrov a na ich miesta menoval ministrov nových, navrhnutých Klementom Gottwaldom. Na prvý pohľad išlo o rekonštrukciu a doplnenie vlády, avšak týmto aktom komunisti reálne prevzali do svojich rúk moc v krajine. Túto moc však bolo potrebné stabilizovať a postupne upevňovať, pričom za určitý medzník môžeme v tomto smere považovať polovicu roka 1948.²

Priebeh „slovenského februára“ výraznou mierou ovplyvňovali udalosti odohrávajúce sa v Prahe, pretože na Slovensku vládna kríza nevypukla, ale bola sem takpovediac prenesená. Ako je vo všeobecnosti známe, 20. februára 1948 podali ministri za národnosocialistickú a ľudovú stranu demisiu, pričom o niečo neskôr sa k nim pripojili aj ministri za Demokratickú stranu (DS). Dňa 21. februára 1948 oznámil predseda slovenského Zboru povereníkov (ZP) Gustáv Husák poverenikom za DS, že demisiu demokratických

---

¹Príspevok bol vypracovaný na Historickom ústave SAV, v rámci projektu VEGA 2/0103/10, Komunistická strana na Slovensku : cesta k moci, monopol moci (1945 – 1968).

²Keďže stanovený rozsah štúdie nám neumožňuje v plnom rozsahu priblížiť všetky aspekty nastolenia, stabilizácie a upevňovania komunistického režimu, obmedzíme sa iba na stručný popis jednotlivých otázok. V predkladanom texte sa budeme tiež pohybovať v časovom rozmedzí mesiacov február až jún 1948. Začiatkom leta 1948 totiž nastáva pod vplyvom *Rezolúcie Informbyra*, postupné zostrovanie komunistického režimu.

ministrov v čs. vláde považuje aj za ich demisiu. Išlo o výsostne protiústavný čin, na ktorý mal však Husák „požehnanie“ z Prahy od predsedu vlády i KSČ Klementa Gottwalda. O dva dni neskôr boli poverenictva spravované členmi DS prevzaté za asistencie pracovníkov bezpečnosti zvyšnými povereníkmi. V Bratislave sa 23. februára utvorila aj tzv. akčná trojka pozostávajúca z vrcholných komunistických predstaviteľov – Viliama Širokého, Júliusa Ďuriša a Gustáva Husáka, ktorá riadila priebeh februárových udalostí na celom Slovensku.³

Bol to práve minister poľnohospodárstva a člen Predsedníctva ÚV KSS Július Ďuriš, ktorý len pár hodín predtým pricestoval z Prahy do Bratislavy s presnými pokynmi, ktoré si poznamenal počas stretnutia s predsedom KSČ. Gottwaldove inštrukcie Ďurišovi sa týkali postupu pri riešení vládnej krízy v Bratislave. Široký s Husákom nevíтали Ďuriša s nadšením, keďže jeho prítomnosť brali ako nedôveru a neopodstatnené zasahovanie do rozbehnutej akcie, ktorú mali v podstate pod kontrolou. Napriek tomu museli Ďuriša aj s jeho priveľmi radikálnymi názormi na riešenie situácie rešpektovať.⁴ Akčná trojka tak začala vydávať pokyny na zatýkanie nespoľahlivých dôstojníkov v bezpečnosti, na organizovanie demonštrácií a do akcie nastúpili i slovenskí partizáni, predstavujúci počas februárových udalostí akési slovenské špecifikum.⁵ Už 20. februára 1948 sa ustanovil *Hlavný štáb partizánov*, ktorý bol samozrejme pod priamou kontrolou KSS a boli to práve partizáni, kto násilne obsadil 23. februára budovu sekretariátu DS.

Treba však poznamenať, že DS sa pri násilnom zbavení úradov, ako aj pri obsadzovaní svojho vlastného sekretariátu,

---

³Viac k problematike februárových udalostí na Slovensku pozri napr.: BARNOVSKÝ, Michal. *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava : Archa, 1993. 248 s., PEŠEK, Jan. Priebeh februárových udalostí na Slovensku. In. PODOLEC, Ondrej (ed.). *Február 1948 a Slovensko. Zborník z vedeckej konferencie*. Bratislava : ÚPN, 2008, s. 178-202, alebo LETZ, Róbert. *Slovensko v rokoch 1945 – 1948 na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava : ÚSKI, 1994. 245 s.

⁴Viac k tejto otázke pozri: Národní archiv České republiky (NA ČR), fond (ďalej f.) ÚV KSČ, 03/10, zv. 1, archivní jednotka (ďalej a.j.) 9. Záznam pohovoru s Júliuom Ďurišom zo dňa 16. 10. 1963, s. 51-59.

⁵K pôsobeniu partizánov na Slovensku po roku 1945 pozri: LACKO, Martin. Najhorlivejší pomocníci komunistov (Zväz slovenských partizánov a udalosti na Slovensku v rokoch 1945 – 1948). In. PODOLEC, Ondrej (ed.). *Február 1948 a Slovensko....*, s. 519-555.

nezmohla na takmer žiadny odpor. Slovenským komunistom sa tak podarilo umelo prenesenú vládnú krízu na Slovensku vyriešiť o dva dni skôr, ako ich českým súdruhom v Prahe. Násilný akt vyhodenia povereníkov za DS z úradov bol dodatočne schválený na prelome februára a marca. Najprv povereníkov so spätnou platnosťou Predsedníctvo SNR odvolalo, aby po schválení ústrednou vládou vymenovalo Predsedníctvo SNR 6. marca 1948 povereníkov nových (do tohto dátumu dočasne spravovali rezorty zvyšní povereníci, pozn. aut.). KSS mala v novom ZP väčšie zastúpenie, ako KSČ v rekonštruovanej čs. vláde.⁶ Slovenskí komunisti teda veľmi rýchlo eliminovali svojho najväčšieho konkurenta v boji o moc, k čomu iste prispel aj úder, ktorí zasadili DS na jeseň roku 1947.

Súbežne s februárovými udalosťami (zmeny v ZP, zatýkanie v bezpečnostných zložkách, demonštrácie „pracujúcich“ a pod., pozn. aut.) sa začala realizovať i tzv. očista verejného života, ktorú riadili *Akčné výbory Národného frontu* (AV NF). Tie komunisti organizovali ihneď po vypuknutí vládnej krízy a tvorili dôležitú časť ich nástupu k moci. Zjednodušene povedané, hlavnou náplňou činnosti akčných výborov bolo odstraňovanie pre komunistov nepohodlných občanov z politického, verejného, hospodárskeho či kultúrneho života. Pôsobili od najvyšších orgánov až po miestne, boli pod kontrolou KSČ a nemali žiadnu oporu v zákone.⁷ Predseda KSS Viliam Široký vyzval na vytváranie AV NF 21. februára 1948 na zhromaždení v bratislavskej Redute, teda na začiatku februárových udalostí: „*Treba utužiť zväzok všetkých vrstiev pracujúceho ľudu vytvorením akčných výborov NF v obciach, okresoch i v celoslovenskom merítku.*“⁸

AV NF s dominantným zastúpením komunistov alebo ich sympatizantov sa tak významnou mierou podieľali v nasledujúcich mesiacoch na preberaní moci od hora až dolu. Čistky na Slovensku prebehli v politických orgánoch (SNR, povereníctva, národné výbory

---

⁶Viac pozri: RÁKOŠ, Elo – RUDOHRADSKÝ, Štefan. *Slovenské národné orgány 1943 – 1968*. Bratislava: Slovenská archívna správa, 1973, s. 500-501.

⁷Činnosť AV NF bola dodatočne legalizovaná zákonom č. 213/1948 Zb. z. zo dňa 21. 7. 1948.

⁸Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f) ÚV KSS – Predsedníctvo, škatuľa (ďalej š.), číslo (ďalej č.). 789, Mimoriadne zasadanie PÚV KSS zo dňa 21. 2. 1948. V rovnaký deň sa v Prahe na Staromestskom námestí uskutočnila manifestácia, na ktorej Klement Gottwald ako prvý vyzval na vznik akčných výborov.

a pod.), ako aj v hospodárstve, školstve, armáde, bezpečnosti, záujmových organizáciách a v spolkoch. Činnosť akčných výborov bola koordinovaná a usmerňovaná predovšetkým zo strany Sekretariátu ÚV KSS, na čom sa uznieslo zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS dňa 1. marca 1948.⁹ Rovnako dohliadalo vedenie komunistickej strany aj na prácu akčných výborov v závodoch a podnikoch.¹⁰ Oficiálne stál na ich čele Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu (ÚAV SNF), ktorý sa konštituoval pod dohľadom KSS na ustanovujúcej schôdzi 25. februára 1948. Pôsobenie AV NF skončilo približne v apríli 1948.¹¹

Na perzekúciách sa rovnako podieľala i Štátna bezpečnosť (Štb) a to formou zatýkania nepohodlných osôb. V tejto súvislosti je potrebné uviesť, že nový režim začal používať proti svojim odporcom perzekučné opatrenia a organizovať prvé politické procesy. Už 29. apríla 1948 bol napríklad v Bratislave vynesенý rozsudok nad bývalými vedúcimi funkcionármi DS na čele s Jánom Ursíny (v máji prebehol ďalší proces proti Jánovi Kempnému, bývalému generálnemu tajomníkovi DS, pozn. aut.). V tomto prípade, ako aj pri zatýkaní osôb zo strany Štb však do veľkej miery išlo o dozvuky jesennej politickej krízy na Slovensku z prechádzajúceho roka. Na jeseň 1947 totiž Štb skonštruovala tzv. protištátne sprisahanie, ktoré sa po februárovom prevrate modifikovalo na nové pomery, čoho výsledkom boli aj spomenuté procesy s funkcionármi DS.¹²

Komunisti si v tomto smere pomohli aj obnovením tzv. retribučného súdництва, ktoré malo tento krát slúžiť nie na potrestanie skutočných zločincov a kolaborantov, ale na odstránenie

---

⁹SNA, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, š. č. 789, Zasadanie PÚV KSS zo dňa 1. 3. 1948.

¹⁰SNA, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, š. č. 789, Zasadanie PÚV KSS zo dňa 1. 3. 1948.

¹¹BARNOVSKÝ, Michal. Medzinárodné súvislosti politického vývoja na Slovensku po februári 1948. In: PÚČIK, Miroslav – STANOVÁ, Mária (eds.). *Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968*. Bratislava : VHÚ, 1997, s. 19. K problematike AV NF ďalej pozri BARNOVSKÝ, Michal. Akčné výbory – nástroj nastolenia mocenského monopolu a pofebruárovej očisty 1948. In: PODOLEC, Ondrej (ed.). *Február 1948 a Slovensko...*, s. 438-455.

¹²Viac k danej problematike pozri napr.: BARNOVSKÝ, Michal. Preberanie moci a pofebruárová očista. In: BARNOVSKÝ, Michal (ed.). *Od diktatúry k diktatúre*. Bratislava : Veda, 1995, s. 94. Historik Michal Barnovský na rovnakom mieste tiež uvádza približný počet osôb, ktoré boli postihnuté pofebruárovou očistou. Podľa jeho výskumu išlo o 35 000 – 40 000 občanov.

a uväznenie odporcov komunistického režimu. Parlament schválil 25. marca 1948 zákon č. 33/1948 Zb. z., ktorý obnovoval účinnosť retribučného dekrétu i nariadenia o ľudovom súdnictve a menil niektoré ich ustanovenia. Účinnosť tohto zákona sa skončila 31. decembra 1948. Do tohto dátumu bolo na Slovensku postavených pred súd 1 717 osôb, z ktorých 903 bol aj odsúdených.¹³ Súdny dostali tiež požiadavku na revízne konanie, ktoré sa dotýkalo 327 prípadov.¹⁴ Táto forma perzekúcie sa zameriavala predovšetkým proti bývalým členom či sympatizantom DS, ktorí boli už pred februárom obviňovaní zo spojenia s ľudáckym podzemím a pod.

Ďalším prvkom stabilizácie režimu bolo pretvorenie Národného frontu (NF) na prevodovú páku komunistickej strany, kontrolovanú a usmerňovanú vládnuou mocou. Systém NF sa utvoril po obnovení ČSR a predstavoval jedinú možnú bázu pôsobenia politických strán. Išlo v podstate o koalíciu strán, pričom klasická opozícia v povojnovej ČSR neexistovala. Na pôde NF sa prijímali všetky dôležité politické rozhodnutia a môžeme povedať, že plnil funkciu akejsi koalíčnej rady.¹⁵ Pred februárom 1948 tvorili NF iba politické strany, po prevzatí moci však komunisti doňho začlenili aj rôzne masové a záujmové organizácie. Pre KSČ tak bolo veľmi dôležité, aby sa NF a nekomunistické strany v ňom združené čo najrýchlejšie dostali pod absolútnu kontrolu nového režimu a disciplinované vykonávali jeho príkazy.

Nekomunistické strany prestali byť po februárových udalostiach schopné odporu a v pomerne krátkom čase sa z nich stali strany satelitné.¹⁶ Napomohla tomu jednak činnosť AV NF, ďalej vnútorný rozklad samotných strán sprevádzaný hromadným

---

¹³PEŠEK, Jan – LETZ, Róbert. *Štruktúry moci na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška , 2004 , s. 261.

¹⁴PEŠEK, Jan – LETZ, Róbert. *Štruktúry moci na Slovensku...* , s. 261.

¹⁵V českej i slovenskej historiografii existuje viacero názorov na politický režim, ktorý fungoval v rokoch 1945 – 1948 v povojnovej ČSR. Hovorí sa napr. o riadenej či obmedzenej demokracii. Podľa historika Róberta Letza možno tiež povedať, že sa v ČSR etabloval „nový autoritatívny ľavicový režim s prevažujúcou orientáciou na Sovietsky zväz.“ Pozri: LETZ, Róbert. Politický režim na Slovensku 1944 – 1948. In: PODOLEC, Ondrej (ed.). *Február 1948 a Slovensko...*, s. 121.

¹⁶Satelitný charakter nekomunistických strán určovala i skutočnosť, že o všetkom podstatnom diani v týchto stranách sa rozhodovalo na zasadaniach Predsedníctva alebo Sekretariátu ÚV KSS. Komunisti rozhodovali o ich vedúcich funkcionároch, poslancoch, o počte mandátov a pod. Pozri napr. SNA, f. ÚV KSS – Sekretariát, š. č. 1. Zasadanie Politického sekretariátu ÚV KSS zo dňa 4. 6. 1948.

prestupom časti členstva do KSČ, resp. KSS alebo emigrácia vedúcich funkcionárov týchto strán. Na Slovensku sa uvedené skutočnosti dotýkali najmä DS, ktorá sa pomerne rýchlo rozložila a pretvorila na satelitnú Stranu slovenskej obrody (SSO). Z verejného života sa tiež odstraňovali „nespoľahliví“ členovia bývalej DS. Tak napríklad na povereníctva predtým ovládané funkcionármi DS boli pridelené z rozhodnutia Predsedníctva ÚV KSS „*spoľahlivé kádre*“, čím sa samozrejme myslelo na členov KSS.¹⁷ Komunistické špičky rovnako starostlivo dohliadali aj na zloženie SNR, keďže po čistkách či emigrácii niektorých poslancov zostali uprázdnené miesta.

Ďalšie slovenské politické strany postihol podobný osud. Strane slobody (SSI) napríklad zostalo ešte bezvýznamnejšie postavenie (nemala zastúpenie v Zbore povereníkov, pozn. aut.), než SSO. Likvidácia postihla i organizácie iných politických strán (predovšetkým organizácie sociálnodemokratickej strany, pozn. aut.) v závodoch a podnikoch, ako o tom rozhodlo Predsedníctvo ÚV KSS: „*Likvidovať politické organizácie iných strán...a dosiahnuť, aby v nich bola len politická organizácia KSS. Vyznamenať závodné organizácie, ktoré získajú veľkú väčšinu členstva do strany. Tieto závodné organizácie nazvať organizáciami Vily Širokého.*“¹⁸ Komunisti plánovali po februári 1948 založiť aj novú roľnícku stranu. Táto otázka sa prerokovala na zasadaní Predsedníctva KSS dňa 1. marca 1948 a podľa prijatého uznesenia sa mali uvážiť „*personálne otázky, program a organizačná štruktúra strany.*“¹⁹ K realizácii tohto uznesenia však nikdy nedošlo, pretože zamýšľaná roľnícka strana mala pôvodne tvoriť protiváhu DS. Ako sme spomenuli vyššie, tá sa aj na prekvapenie samotných komunistov rýchlo rozložila a tak nová strana už nebola potrebná.

Samostatnú pozornosť venovali slovenskí komunisti aj sociálnej demokracii na Slovensku. Vedúci funkcionári KSS sa zhodli, že sociálna demokracia rozhodne nemá byť stranou masovou, je potrebné podlamovať jej vplyv a to najmä v závodoch. Z tohto dôvodu sa uskutočnila osobitá porada predsedov základných

---

¹⁷SNA, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, š. č. 789, Zasadanie PÚV KSS zo dňa 1. 3. 1948.

¹⁸SNA, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, š. č. 789, Zasadanie PÚV KSS zo dňa 16. 3. 1948

¹⁹SNA, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, š. č. 789, Zasadanie PÚV KSS zo dňa 1. 3. 1948.

organizácií KSS z tých pracovísk, kde sa nachádzali aj organizácie sociálnych demokratov. Komunisti sa ich pokúšali prostredníctvom náborovej akcie prilákať do svojich radov a mali záujem predovšetkým o robotníkov. Dokonca si z rozhodnutia Predsedníctva ÚV KSS zostavili spoľahlivý prehľad o funkcionároch a členoch sociálnej demokracie na Slovensku.²⁰ Rozhodne nemali záujem na tom, aby sa členská základňa sociálnej demokracie rozrastala. Komunistom nakoniec uľahčili situáciu samotní sociálni demokrati, ktorí už nedokázali čeliť tlaku KSČ. Vedenie sociálnej demokracie na Slovensku totiž vydalo pod vplyvom pražského ústredia strany 14. apríla 1948 výzvu pre svojich členov, aby individuálne vstupovali do KSS a zároveň ich informovalo o rozpustení organizácií sociálnodemokratickej strany.²¹

Pri zmienke o premene politických strán na strany satelitné sa musíme pristiaviť aj pri SNR, keďže čistky logicky prebehli aj tam. Dňa 27. februára 1948 sa pri SNR utvoril akčný výbor, na čele ktorého stál podpredseda SNR a člen KSS Ivan Horváth. V Predsedníctve SNR sa komunistom čoskoro podarilo získať väčšinu (predseda SNR Jozef Lettrich na svoju funkciu rezignoval a následne emigroval, pozn. aut.) a postupne začali prostredníctvom akčného výboru zbavovať mandátov viacerých členov SNR. Z celkového počtu sto poslancov ich zostalo v marci 1948 iba sedemdesiat. Napriek tomu nemali komunisti pri hlasovaní o dôvere novému ZP problém, pretože všetci prítomní poslanci 23. marca jednomyselne hlasovali kladne.²² Vo voľbách, ktoré sa uskutočnili 30. mája 1948, sa SNR opäť nevolila, ale ustanovovala. Mandát do SNR teraz mali dostať iba spoľahliví a preverení ľudia.

---

²⁰SNA, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, š. č. 789, Zasadanie PÚV KSS zo dňa 16. 3. 1948.

²¹ŠUTAJ, Štefan. *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava : Veda, 1999, s. 281. K problematike nekomunistických politických strán ďalej pozri: SYRNÝ, Marek. *Slovenskí demokrati 1944 – 1948*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2010. 403 s., PEŠEK, Jan. *Strana slobody*. In. *Politické strany. Vývoj politických strán a hnutí v českých zemích a Českoslovesku 1861 – 2004. II. díl. Období 1938 – 2004*. Brno : Doplněk, 2005, s. 1307-1318 a PEŠEK, Jan. *Strana slovenskej obrody*. In. *Politické strany. Vývoj politických strán a hnutí v českých zemích a Českoslovesku 1861 – 2004. II. díl. Období 1938 – 2004*. Brno : Doplněk, 2005, s. 1319-1339.

²²Viac k problematike pozri: BARNOVSKÝ, Michal. *Preberanie moci a pofebruárová očista*. In. BARNOVSKÝ, Michal (ed.). *Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945 – 1953...*, s. 90.

Po prvotnej očiste a vyradení nekomunistických strán pristúpili komunisti v ďalšej fáze k uskutočneniu dôležitých štátno-politických aktov, pričom aj tu dôkladne využili svoje vládnuce postavenie. Prvým aktom bolo prijatie ústavy, ktorú Národné zhromaždenie (NZ) schválilo 9. mája 1948 (odtiaľ názov *Ústava 9. mája*, pozn. aut.). Ústava hovorila o ČSR ako o ľudovodemokratickej republike, do istej miery garantovala súkromné vlastníctvo, potvrdila existenciu slovenských národných orgánov, zakotvila asymetrický model štátoprávneho usporiadania a pod. Prezident Beneš ale s jej obsahom nesúhlasil a odmietol ústavu podpísať. Do platnosti tak vstúpila až po jeho demisii (abdikoval 2. júna 1948, vláda tento akt vzala na vedomie 7. júna, pozn. aut.), keď ju podpísali všetci členovia vlády a premiér Klement Gottwald. Komunistický režim však ústavu nikdy nerešpektoval.

Následne po schválení ústavy sa 30. mája 1948 uskutočnili spomínané parlamentné voľby, v ktorých bola predložená jednotná kandidátka NF s dominantnou účasťou komunistov.²³ Už začiatkom apríla 1948 sa voľbami zaoberalo Predsedníctvo ÚV KSS, ktoré bez výhrad akceptovalo konečné rozhodnutie Gottwalda a spol. ísť do volieb s jednotnou kandidátkou. Následne určilo kľúč pre rozdelenie mandátov, pričom ostatným politickým stranám vyčlenilo na kandidátke asi 25-27 % mandátov.²⁴ Dokonca Predsedníctvo uložilo vytvoriť zvláštnu komisiu pre vypracovanie kandidačných listín, ktorá mala predložiť svoj návrh po porade s oblastnými tajomníkmi strany do štyroch dní. Zároveň sa Predsedníctvo uznieslo, „*aby volební zmocnenci, ktorí podávajú kandidátne listiny, boli všade komunisti.*“²⁵

Nesúhlas s kandidátkou bolo možné prejaviť vhođením tzv. bieleho hlasovacieho lístka. Voľby sa konali v atmosfére zastrašovania a boli na mnohých miestach dodatočne upravované

---

²³K problematike volieb v máji 1948 pozri: BARNOVSKÝ, Michal. Prvé voľby v totalitnom režime 30. mája 1948. In. BARNOVSKÝ, Michal – IVANIČKOVÁ, Edita (eds.). *Prvé voľby v strednej a juhovýchodnej Európe*. Bratislava : Veda , 1998, s. 170-182.

²⁴SNA, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, š. č. 789 , Zasadanie PÚV KSS zo dňa 11. 4. 1948. Členovia Predsedníctva sa tiež uzniesli, že do NZ dostane SSO 12 mandátov, SSI 4, sociálny demokrati 2 a KSS 51 mandátov.

²⁵SNA, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, š. č. 789 , Zasadanie PÚV KSS zo dňa 11. 4. 1948...

i falšované. Napríklad v hornonitrianskej obci Kanianka výsledok tamojšieho hlasovania jednoducho otočili: z pôvodných iba siedmich hlasov za jednotnú kandidátku sa spravilo sedem hlasov proti jednotnej kandidátke a z 230 pôvodne bielych hlasovacích lístkov urobila komisia 230 kladných hlasov za jednotnú kandidátku.²⁶ Na iných miestach sa viacerým občanom dokonca ani neumožnilo sa volieb zúčastniť. Voľbami získali komunisti absolútnu väčšinu v parlamente a po Benešovej abdikácii sa chystali ovládnuť aj úrad prezidenta republiky. Namiesto Edvarda Beneša tak bol 14. júna 1948 novým prezidentom republiky zvolený predseda KSČ a dovtedajší premiér Klement Gottwald. O deň neskôr vymenoval vládu pod predsedníctvom Antonína Zápotockého, ktorá podľa ustanovenia májovej ústavy menovala 18. júna nový Zbor povereníkov (ZP).

V dôsledku pofebruárových čistiek potreboval režim obsadiť uprázdnené miesta novými a komunistickej strane oddanými ľuďmi, ktorí by boli na režime existenčne závislí a tvorili by jeho oporu. Bezprostredne po februári preto začal masový nábor do KSČ a KSS. Ak sa pozrieme na vývoj členskej základne KSS, zistíme, že začiatkom roka 1948 mala KSS okolo 210 000 členov, pričom zhruba o šesť mesiacov neskôr už 407 150.²⁷ S tým súvisela potreba dobudovania Sekretariátu KSS a teda vlastne celého aparátu, ktorý sa začal postupne rozrastať, čo je však charakteristické najmä pre začiatok 50. rokov. Noví členovia strany i pracovníci aparátu sa školili za pochodu, nedostatočne, často iba pomocou rôznych prednášok. Vyskytli sa však i problémy rýdzo praktické, akým bolo vyriešenie bytovej otázky pre funkcionárov, či pridelenie nových miestností pre potreby strany.

Tesne po februári 1948 bol počet pracovníkov stranického aparátu na Slovensku ešte relatívne nízky a narastať začal až postupne. Napriek tomu preberal stranický aparát funkciu štátnych orgánov a inštitúcií, ktoré sa stávali čím ďalej tým viac v rozhodovacom procese bezvýznamnejšie. Stranický aparát jednoducho začal predstavovať „*najdôležitejší mocenský nástroj stranického vedenia.*“²⁸ Veľký nárast členstva priniesol so sebou aj

---

²⁶LACKO, Martin – SABO, Ján. *Žandár troch režimov*. Bratislava : ÚPN, 2011, s. 203-204.

²⁷PEŠEK, Jan – LETZ, Róbert. *Štruktúry moci na Slovensku 1948 – 1989...*, s. 59.

²⁸PEŠEK, Jan – LETZ, Róbert. *Štruktúry moci na Slovensku 1948 – 1989...*, s. 63.

nové problémy. Do strany totiž vstupovali ľudia ideovo nepevní a karieriisti, pre ktorých bola stranícka legitimácia iba dobrým spôsobom na prilepšenie si životnej úrovne. Z týchto dôvodov, ale najmä kvôli sovietskej kritike sa masový nábor v polovici roka 1948 zastavil a vedenie strany rozhodlo o previerke členstva. Hovorilo sa o nej na septembrovom zasadnutí ÚV KSS, na ktorom bola prijatá i *Rezolúcia o jednotnej KSČ*.²⁹ Následne od októbra 1948 do januára 1949 prebiehala všeobecná previerka členstva,

Vo vnútri samotnej vládnucej strany sa uplatňoval princíp tzv. demokratického centralizmu, čo reálne znamenalo prísny centralizmus a bezvýhradnú poslušnosť voči rozhodnutiam straníckeho vedenia. KSS mala v začiatkoch komunistickej vlády relatívne autonómne postavenie a do istej miery mohla v niektorých otázkach rozhodovať samostatne. V tomto období (na zasadnutí užšieho a širšieho predsedníctva ÚV KSČ v júli 1948, pozn. aut.) sa v personálnych záležitostiach prijal úzus, podľa ktorého vedenie KSČ navrhuje obsadenie vedúcich funkcií na Slovensku a ÚV KSS ich schvaľuje. Začiatkom 50. rokov sa však tieto úlohy obrátili.³⁰ Postupom času sa KSS, ktorá mala vlastný aparát, ústredný výbor, či zjazd, stala iba vykonávatelkou rozhodnutí pražského centra a jej autonómia sa stala čisto formálnou. Išlo však o logický krok, keďže základným pilierom komunistického systému je prísny centralizmus.³¹

---

²⁹Zasadanie ÚV KSS prebehlo v dňoch 27. – 28. 9. 1948. Otázka zjednotenia KSS s KSČ sa na ňom prerokovala iba ako jeden z viacerých bodov programu. V dňoch 17. – 18. 11. 1948 následne prebehlo zasadanie ÚV KSČ, ktoré schválilo vytvorenie jednotnej KSČ.

³⁰Viac k tejto problematike pozri : PEŠEK, Jan – LETZ, Róbert. *Štruktúry moci na Slovensku 1948 – 19...*, s. 51.

³¹Historik Miroslav Londák v tejto súvislosti uvádza, že „V komunistickom type štátu boli prioritnejšími v porovnaní s ústavou orgány komunistickej strany. Preto v súvislosti s určením miesta Slovenska v štruktúre štátu i s jeho možnosťami vplyvať na riadenie jeho hospodárstva bolo dôležité postavenie KSS...Po februárových udalostiach otázku postavenia KSS nastolil K. Gottwald na zasadnutí ÚV KSČ 9. júna 1948...existencia samostatnej KSS bola podľa neho opodstatnená počas rozbitia ČSR, no v nových podmienkach je potrebné dospieť k zjednoteniu strany, čím by sa tiež vyriešil komplex zložitých otázok, daných špecifickým postavením Slovenska v štruktúre štátu.“ Pozri: LONDÁK, Miroslav. *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*. Bratislava : HÚ SAV, 2010, s. 38.

Komunistická strana si po februári zabezpečila väčšinu v ústrednej vláde, v ZP, v NZ, v SNR, postupne ovládla súdnicstvo, bezpečnosť a armádu. Reálne zaniklo delenie moci na zákonodarnú, výkonnú a súdnu, ktoré je charakteristické pre demokratický štát. Riadenie štátu sa prenieslo na vedenie KSČ, resp. KSS, ktoré ovládalo a kontrolovalo všetky mocenské mechanizmy. Možno tak konštatovať, že komunistom sa podarilo v základných rysoch stabilizovať režim do polovice roka 1948. Uskutočnili prvotnú očistu, na uprázdnené miesta začali dosadzovať vlastné kádre, ovládli zvyšné politické strany i celý NF, prijali novú ústavu, zorganizovali voľby, vytvorili systém prevodových pák a Klement Gottwald sa stal prezidentom republiky. Medzi bežným obyvateľstvom panovala skôr neistota a obavy z ďalšieho vývoja, mnohí sa popríklad pridali na stranu víťazov.

Resume

After the Communist party came to the power in February 1948, it had to stabilize and confirm it. Firstly, the communists had to eliminate their political rivals. This tasks led to expansive elimination at all levels – from abolishing existing non-communist parties to their subordination and transformation into satellite parties. The system of National Front became only the way how to create the idea of foolproof democracy. Secondly, after February 1948 the KSČ (Communist Party of Czechoslovakia), as well as KSS (Communist Party of Slovakia) started with mass acceptance of new members as the party became the party of power. In this article the author will mainly focus on the political processes pertaining to Slovakia, which were held from February 1948 to first half of 1948.

Kľúčové slová: KSS, politické strany, február 1948, akčné výbory, očista.

Key words: KSS, Political parties, February 1948, Action Committees, Purges.

**Stratégie moci a stratégie prežitia v počiatoch normalizácie.
Sonda do situácie vo východoslovenskom kraji**

**Strategies of power and strategies of survival at the beginning of
normalization. Deep dive into the situation in the region of
eastern Slovakia**

Michaela Huttmanová

Normalizácia zahŕňa obdobie rokov 1968/9 – 1989, pričom presné vymedzenie tohto obdobia je stále predmetom skúmania a debát medzi historikmi. Niektorí za jej počiatok považujú augustovú okupáciu 1968, iní sa prikláňajú k aprílovému nástupu Gustáva Husáka do funkcie generálneho tajomníka KSČ na jar roku 1969. Charakteristickou črtou režimu *normalizácie* bolo uvedenie vecí, v tomto prípade politickej situácie v krajine, do *normálneho* stavu, pričom pojem normálny je tu chápaný ako zodpovedajúci norme požadovanej zo strany aktuálneho vedenia v Moskve voči československému vedeniu. V komunistickej strane sa uskutočnili rozsiahle čistky, aby bola schopná plniť „vedúcu úlohu“ podľa týchto moskovských predstáv a direktív.

Normalizačný proces narážal na nevyhnutnú potrebu výmeny kádrov. Kým vlna demokratizácie a s ňou spojená zmena stanovísk a koncepcií chcela „ľudí s vlastnou hlavou a s vlastnou chrbtovou kosťou“, ¹ *normalizácia* vyžadovala v mene podstatných zmien „zvýšiť význam členstva v strane a sebadisciplínu každého komunistu“. ² Následné čistky zabezpečili, aby sa na vedúce a riadiace funkcie v straníckom a štátnom aparáte dostali pre režim „spoľahliví ľudia“. Priamy kontakt a skúsenosť s represívnym charakterom „očisty“ strany, podniku či celkovo spoločnosti bol akýmsi mementom a garantom stability režimu, keďže takmer totálne utlmil akúkoľvek občiansku iniciatívu. Popri potlačení odporu proti okupácii a straníckych čistkách sa formuje (staro)nová

---

¹KUSÝ, Miroslav. Demokracia a demokratizácia 1968 (Ako som vtedy vykladal socializmus s ľudskou tvárou). Materiál zo semináru „Pražská jar 1968: Spory o nej a v nej“ (21. – 22. augusta 2008 v Liberci). In. GONĚC, Vladimír (ed.). *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno: ACADEMICUS, 2008, s. 197.

²Slovenský národný archív (ďalej len SNA) Bratislava, fond (ďalej len f.) Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (ďalej len ÚV KSS), kartón (ďalej len š.) 1229. Schôdza byra ÚV KSS 30. 5. 1969.

politická reprezentácia, ktorá na svojich pozíciách zotrvala takmer počas celého nasledujúceho obdobia.

Stratégie moci a stratégie prežitia

Komunistická garnitúra stavila na určité *stratégie výkonu moci*, ktoré úspešne fungovali, boli najrôznejším poprepájaním a zdisciplinovaním všetkého. Vonkajšia, povrchová ilúzia demokracie je pre totalitný komunistický režim v európskej tradícii typická. Ponecháva základné inštitúcie ďalej pracovať a zachovávať si svoje procedurálne zvyklosti, no ich reálny dosah je obmedzený.³ Pozornosť chcem preto nasmerovať na využívanie mocenských mechanizmov a na ich konkrétne pôsobenie v straníckej štruktúre. Ambíciou je poukázať na to, ako tu mocenské centrum (KSČ/KSS) realizovalo svoje zámery a akým spôsobom využívalo svoj vplyv.

Ďalšou snahou je nazrieť do rôznych *stratégií prežitia*, ku ktorým sa ľudia pod existenčným tlakom uchýľovali. Záujem chcem nasmerovať na prípadnú analýzu niektorých charakteristických črt správania a konania či už danej politickej elity, alebo aj ostatných sociálnych skupín v jej bezprostrednej blízkosti, ktorých sa postupná normalizácia dotýkala. Otázkou je, v akej podobe fungovalo dianie v straníckej organizácii a ako konkrétne bola formovaná jej činnosť. Sférou záujmu sú najmä každodennou rutinou zapracované mechanizmy (priebežné hodnotenia, povinnosti, schôdze) a politicky motivované formy správania reprezentantov politickej elity. Na ilustráciu fungovania mocenských mechanizmov nám poslúžia nasledujúce situácie. Výrazným príkladom, na ktorom dobre vidno stratégiu postupného presadzovania politickej vôle z Kremľa, sú udalosti z jari 1969. Po nátlaku maršala Grečka a námestníka ministra zahraničných vecí Semjonova na PÚV KSČ bol 17. apríla za nového prvého tajomníka ÚV KSČ zvolený Gustáv Husák. Bezprostredne po tejto zmene na najvyššom straníckom poste sa nasledujúceho dňa konalo v Košiciach zasadnutie pléna Vsl. KV a MV. Za PÚV KSS bol prítomný Viktor Pavlenda, ktorého diskusný príspevok mal podľa jeho vlastných slov „hneď v zárodku eliminovať možnosť zdeformovania“ a „nesprávneho

---

³KONOPÁSEK, Zdeněk – KUSÁ, Zuzana. Budovanie komunistickej moci a bezmocnosti. In. *Sociológia* 31, 1999, s. 4-5.

vysvetľovania⁴ prijatých opatrení. V podstate šlo o to predísť nepokojom v spoločnosti, v ktorej rezonoval strach z návratu k predjanuárovej politickej kultúre.

Pôdu si najprv Pavlenda pripravil tým, že sa z jeho strany ušla bývalému vedeniu vlna kritiky.⁵ Vyslovil výčitku, že v najvyšších orgánoch strany bol zakorenený tzv. *predaugustový neduh*, čo znamenalo rôznosť prístupu ku kardinálnym otázkam politiky strany v najvyššom orgáne – v predsedníctve. Zastaviť spomínaný „neduh“ malo novozvolené, podľa referátu „autoritatívne“ jedenásť - členné predsedníctvo KSC.⁶ V následnej debате si však vyžiadal pozornosť fakt, že toto zloženie bolo v skutočnosti staro-nové. Na mieste bola teda otázka, kto dovtedy hatil a znemožňoval vykonávanie nových opatrení a uznesení, či jedna alebo dve osoby mali také mocenské možnosti a mohli robiť inú politiku ako chceli ostatní členovia stranického vedenia. Pavlenda okľukou argumentoval, že podstatným pozitívom nového vedenia je jednotný prístup bez diferenciacie a najmä to, že nové vedenie je v stave prijímať opatrenia na realizáciu prijatých uznesení, vrátane vyvodenia

---

⁴Štátny archív Košice (ďalej len ŠA KE), f. Východoslovenský krajský výbor KSS v Košiciach (ďalej len Vsl. KV KSS v Košiciach), inventár číslo (ďalej len inv. č.) 23, š. 33. Zápisnica zo zasadania pléna Vsl. KV a MV KSS v Košiciach 18. apríla 1969.

⁵Samotného Dubčeka kritizoval Pavlenda v referáte dosť rafinovane, keď na jednej strane vyzdvihoval jeho prínos pre stranu, no jedným dychom dodal, že nová situácia si vyžaduje človeka, ktorý by veci vedel zvládnuť lepšie: „Treba vidieť pozitívne vlastnosti človeka, vidieť ale na druhej strane potreby doby, potreby spoločnosti a takýmto spôsobom seriózne, nie ako dakedy sa to robilo, že sa do ľudí jednoducho, ja to poviem trochu vulgárne, koplo.“ Uvedomujúc si stále prítomnú autoritu Dubčeka pokračoval: „Nejde o jednoduchú záležitosť výmeny jednej osoby druhou. Sme si vedomí, že ... časť verejnosti stvárnjuje ľudí do určitých symbolov... S tým treba počítať.“ Zhovievavým tónom teda konštatoval, že voči Dubčekovi bol zvolený taký postup „aby si mohol oddýchnuť, čo je z ľudského hľadiska samozrejme po nervovom vypätí a aby bol zvolený do jednej z najvyšších štátnych funkcií...“. ŠA KE, f. Vsl. KV KSS, inv. č. 23, š. 33. Zápisnica zo zasadania pléna Vsl. KV a MV KSS v Košiciach 18. apríla 1969.

⁶Tvorili ho: V. Biľak, P. Colotka, O. Černík, A. Dubček, E. Erban, G. Husák, J. Piller, Š. Sádovský, L. Svoboda, L. Štrougal a K. Poláček. V prípade, ak by nový prvý tajomník ÚV KSS nebol zvolený z členov predsedníctva, počet sa mohol rozšíriť o 2 členov, teda o nového prvého tajomníka ÚV KSS a „na vyváženie“ jedného nového člena z českej strany. ŠA KE, f. Vsl. KV KSS, inv. č. 23, š. 33. Zápisnica zo zasadania pléna Vsl. KV a MV KSS v Košiciach 18. apríla 1969.

najprísnejších dôsledkov z ich neplnenia (napr. aj vylúčenie z ÚV strany). Takéto opatrenia však mali byť len krajným riešením.⁷

Následne na májovom plenárnom zasadnutí ÚV KSČ referoval G. Husák o hlavných úlohách, ktoré novozvolené predsedníctvo Ústredného výboru vytýčilo strane. Jeho rétorika pri kritizovaní pojanuárového vývoja bola stále pomerne zdržanlivá, keďže najsilnejším vyjadrením bolo, že do úvahy viac neprichádza, aby nižšie orgány strany vystupovali proti politike ÚV, aby ju kritizovali alebo odmietali.⁸ Avšak deň po skončení májového pléna oznamovacie prostriedky ešte nestihli oficiálne informovať o jeho priebehu a výsledkoch. Nový prvý tajomník strany G. Husák využil moment prekvapenia, keď na aktíve funkcionárov KSČ v obvode Praha 9 zvolil razantný a nekompromisný tón prejavu, ktorý podčiarkol jednoduchým slovníkom plným obviňovania a zastrasovania. Cieľom bolo podľa všetkého rozrušiť väčšinu občanov, prehĺbiť ich dezilúziu zo súčasnej politickej situácie a demobilizovať ich vôľu k prípadnému odporu voči nastupujúcej normalizácii.⁹ To všetko v situácii keď stále nemal istú podporu v mnohých základných stranických organizáciách a v miestnych štátnych orgánoch.

Na uvedených príkladoch môžeme pozorovať taktické striedanie opatrných pokusov integrovať nové koncepcie politiky a direktívneho slovníka, ktorý mal pripomínať autoritu strany. Tento spôsob mal za úlohu testovať odolnosť občianskej spoločnosti voči normalizovanej rétorike a striedavým upokojením a rozrušením ju

---

⁷ŠA KE, f. Vsl. KV KSS, inv. č. 23, š. 33. Zápisnica zo zasadania pléna Vsl. KV a MV KSS v Košiciach 18. apríla 1969.

⁸VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (eds.). *Komunistická strana Československa, sv. 4: Normalizace (listopad 1968 – září 1969)*. Praha – Brno : Doplněk, 2003, dok. č. 336, s. 414-439.

⁹Tomuto Husákovmu prejavu a jeho analýze sa podrobne venuje český historik Zdeněk Doskočil. Ako uvádza, v archívnych dokumentoch a v memoárovej literatúre narazil len na zmienky o danom prejave, ktorý však nebol nikde priamo citovaný. Text sa nezachoval ani v stenografickej podobe a nebol uverejnený v domácej, v zahraničnej či exilovej tlači. Kompletný záznam bol napokon nájdený v archíve Českého rozhlasu. Bližšie pozri: DOSKOČIL, Zdeněk. „Nepotřebujeme recepty ani od Šika, ani od Kriegl, ani od Lederegu a jiných podobných“ aneb příběh jednoho zapomenutého projevu Gustáva Husáka. In. MERVART, Jan – STŘEDOVÁ, Veronika (eds.). *České, slovenské a československé dějiny 20.století IV.*, Ústí nad Orlicí, 2009, s. 39-51.

postupne unavit' natoľko, aby bola „pripravená“ na ďalší postup normalizácie.

Ako horúci zemiak bolo pohadzované právo vyjadriť na stránickom fóre svoj názor. Z práva sa stávala nepríjemná povinnosť, ktorú by každý radšej obišiel. Niesla totižto so sebou riziko kompromitácie alebo usvedčenia z „prevracania kabátu“. Vyššie zložky stránických štruktúr tlačili na tie „dole“ a naopak. Obe strany však mali svoje relevantné argumenty.

Dňa 25. septembra 1969 bol jedným z vystupujúcich na zasadnutí ústredného výboru aj Ján Koscelanský z východoslovenskej krajskej organizácie. Od jari už normalizačné opatrenia začali prinášať prvé ovocie; tým boli napríklad aj vystúpenia funkcionárov s prehodnotením vlastnej politickej činnosti – sebakritikou. Vo svojom príspevku Koscelanský reagoval na to, že členovia ústredného výboru ako aj krajskí a okresní funkcionári už podstúpili kritické a sebakritické hodnotenie svojej práce a preto očakával, že sebakritické stanovisko zaujmú aj A. Dubček a J. Smrkovský. Spraviť tak mali podľa jeho názoru o to skôr, že boli ich „bývalými šéfmi“. O vyhrotenej situácii, tlaku a neistote v celej strane hovorila jeho útočné slová hľadajúce vinníka: „vedenie našej strany zodpovedá i za naše chyby, keďže naše chyby sú dole relatívne, sú predovšetkým v tom, že sme verili vedeniu strany, a to vlastne ani nie je nejaká veľká chyba, pretože je správne, aby sme autoritu vedenia podporovali a dôverovali vedeniu.“¹⁰

Ten istý problém riešil o pár mesiacov neskôr aj istý S. Štenko na dvojdnovom plenárnom zasadnutí ONV v Michalovciach. Sťažoval si, že na pléne nemá kto diskutovať, pretože nie je možné ani nikoho kritizovať, či niekomu niečo vyčítať. Problém je podľa neho v tom, že sa to človeku neskôr vypomstí. Šalamúnsky preto navrhol, aby diskutovali „hlavne ľudia zdola“, pretože oni poznajú problémy najlepšie.¹¹

Aby proces normalizácie spoločnosti mohol prebiehať v rámci socialistickej zákonnosti, bolo nevyhnutné prijať patričné

---

¹⁰VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (eds.). *Komunistická strana Československa, sv. 4: Normalizace...* dok. č. 358, s. 539.

¹¹Štátny archív Michalovce (ďalej ŠA MI), f. Okresný národný výbor (ďalej ONV) Michalovce, Organizačný odbor. Zápisnice, pléna ONV, rok 1970. Zápisnica z dvojdnového plenárneho zasadania ONV v Michalovciach, konaného dňa 19. a 20. februára 1970 o 9.00 hod.

právne normy. Okrem zákona č. 126/1968 Zb. obmedzujúcom slobodu zhromažďovania a zákona č. 127/1968 Zb., ktorý zavádzal cenzúru, bolo potrebné zákonne riešiť problémy, ktoré prichádzali spolu s prevádzaním previerok. Možnosť zbaviť občanov ich pracovného miesta a preradiť ich na iné poskytovala vyhláška federálneho Ministerstva práce a sociálnych vecí č. 74 Zb. z 3. júla 1970, ktorou sa upravovalo uvoľňovanie, umiestňovanie a hmotné zabezpečenie pracovníkov v súvislosti s vykonávaním *racionalizačných a organizačných opatrení*.¹²

O pár mesiacov neskôr, v januári 1970, bola na plenárnom zasadnutí ÚV KSC vyhlásená všeobecná čistka strany formou pohovorov spojených s výmenou straníckych legitimácií. Táto legitimácia bola považovaná za základný dokument o príslušnosti ku KSC a z jej straty či poškodenia vyplývali pre člena vždy neprijemné dôsledky. Boli vydávané na dlhšie časové obdobie a potom hromadne vymieňané za nové.¹³

Priebeh výmeny členských legitimácií ponúka široký priestor na ilustráciu toho, aké stratégie využívali ľudia na to, aby sa prispôbili životu v nových podmienkach. Predstavy vedenia strany na výmenu členských legitimácií narážali na odlišnú predstavu tých, ktorí boli na nižších úrovniach. Kým prvá skupina mienila využiť tento legálny spôsob na očistenie strany a spoločnosti od 'pravicového oportunistu', druhá sa viac prikláňala k doslovnej interpretácii, čo z počiatku znamenalo pomerne benevolentné vydávanie nových legitimácií. Z tohto dôvodu sa krajské a okresné orgány strany museli vracat' k opätovnému posudzovaniu výsledkov pohovorov a vydávanie nových legitimácií pre základné organizácie bolo pozastavené, pokiaľ neboli doriešené všetky sporné prípady. V ZO KSS, ktoré sa previnili nedôslednosťou, bolo najprv preverené tzv. zdravé jadro a všetkým ostatným členom bolo členstvo v strane pozastavené. K takejto priamej očiste však podľa správy z Východoslovenského kraja z mája 1970 dochádzalo len veľmi nerozhodne. Nebol zaznamenaný ani jeden prípad, že by členská schôdza ZO previedla takéto opatrenie voči niektorému svojmu

---

¹²ZAVACKÁ, Katarína. Odkaz normalizácie v práve. In. KMEŤ, Norbert – MARUŠIAK, Juraj. (eds.). *Slovensko a režim normalizácie*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 62-63.

¹³Bližšie pozri: MAŇÁK, Jiří. *Čistky v komunistické straně Československa 1969 – 1970*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997, s. 36.

členovi z vlastnej iniciatívy. Správa konštatuje, že príprava na individuálne pohovory bola podcenená, že OV a pracovné skupiny nevyňali dostatok úsilia, že pretrvával liberálny a neprincipiálny prístup. K opakovaniu pohovorov chýbala ochota, bolo pomalé a nedôsledné.¹⁴

S iným typom problému sa pri „očistení od nositeľov pravicovo-oportunistických názorov“ mohli stranické organizácie vysporiadať len ťažko. Ľudia zastávajúci rôzne kľúčové posty nezdiedali vždy rovnaké politické názory, no poznali sa a boli zvyknutí na spolužitie, čo prispievalo k možnostiam uchovať si relatívnu slobodu. Situácia, keď každý každého pozná bola súčasne výhodou i nevýhodou; na jednej strane sa otváral priestor na vybavovanie si osobných účtov a postihovanie tých, ktorým sa závidelo, no na strane druhej aj komunisti, ktorí boli zo strany vylúčení, mali väčšinou možnosť využiť svoje známosti s bývalými súdruhmi.¹⁵ Prítomnosť a efektívnosť silných sociálnych vzťahov bola budovaná na základe rodinnej, regionálnej, profesijnej či náboženskej spolupatričnosti. Paradoxne, toto zmierňovanie negatívnych dopadov komunistických represí prispievalo k otupovaniu nespokojnosti s oficiálnou politikou KSČ a odpúťovalo pozornosť obyvateľstva od politických otázok.¹⁶ Vďaka tzv. parochiálnemu charakteru slovenskej politickej kultúry a sile klientelistických väzieb v slovenskej spoločnosti perzekúcie nadobudli na začiatku 70. rokov iba vo výnimočných prípadoch existenčný charakter. Perzekvovaným ľuďom boli spravidla ponúkané tzv. krycie zamestnania, ale za cenu, že sa zrieknu akýchkoľvek nezávislých aktivít. Osobitným javom bolo tzv. požičiavanie mien. Ľudia postihnutí zákazom publikovania neraz vydávali svoje diela pod menom autora, ktorý podobné problémy nemal.¹⁷

---

¹⁴SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS 1966 – 1971, š. 1259. Správa o výmene členských legitímácií strany a postup orgánov strany vo Východoslovenskom kraji pri zabezpečovaní uznesenia Predsedníctva ÚV KSČS zo 14. IV. 1970.

¹⁵Bližšie pozri: CHENU, Roselyne. *Žít svobodně je umění*. Praha 2007, s. 124.

¹⁶MURUŠIAK, Juraj. Slovenská spoločnosť a normalizácia, s. 136-137. In. MELANOVÁ, Miloslava – PEKŇÍK, Miroslav (eds.). *Česká a slovenská spoločnosť v období normalizácie. Slovenská a česká spoločnosť v čase normalizácie. Liberecký seminár 2001*. Bratislava : Veda, 2003, 259 s.

¹⁷MURUŠIAK, Juraj. Slovenská spoločnosť..., s. 119.

Odstránením časti elít sa na uvoľnené miesta získavali najmä mladí, politicky indiferentní jedinci, ktorí boli menej poznamenaní predchádzajúcim obdobím. Keďže väčšinu vyradených tvorili ľudia stredného veku, ktorí absolvovali „socialistické“ vysoké školy, mnohí mali robotnícky pôvod a niektorí študovali v Sovietskom zväze, nové vedenie strany z nich preto malo oprávnené strach.¹⁸ Preto v záujme upokojenia verejnej mienky sľubovala nová vládna garnitúra obnovenie sociálnych istôt. Po výraznej sociálnej mobilite hore i nadol mal ku konsolidácii pomerov pomôcť sociálny program, ktorý počítal so zvýšením nízkych dôchodkov, ale hlavne so sériou opatrení v prospech mladých rodín. Od roku 1971 sa mali zvýšiť prídavky na deti a podpora pri narodení dieťaťa a zaviesť zvýhodnené pôžičky pre novomanželov. Tieto opatrenia boli zdôvodnené potrebou prekonať nepriaznivý populačný vývoj, v skutočnosti chcela normalizačná reprezentácia získať hlavne mladú generáciu, ktorá bola najaktívnejšia vo vyvíjaní protirežimových aktivít. Tieto uvedené, ale aj ďalšie sociálne opatrenia obsahoval už návrh programu z roku 1966 a jeho konkretizácia v roku 1968. Boli to jediné oprášené opatrenia z roku 1968, no ich pôvodná podoba sa prirodzene nepriznávala.¹⁹ Spoločnosť bola súhrnom všetkých opatrení postupne zbavovaná nádejí a ilúzií, preorientovala sa (navonok) na čisto konzumnú. Na pohľad bola v podstate poslušná, vo vnútri však vznikla rôznorodá subkultúra správania. Aj na základe už spomínaných zákonných opatrení narastal tlak na vylúdenia verejných priestorov, z ulíc zmizli dokonca aj žobráci a pouliční muzikanti. Takmer úplne sa stratila apolitická dekorácia výkladov. Výnimku v oboch prípadoch tvorili pochody študentov s maturitnými tabľami.²⁰ Prezentovanie osobných názorov podliehalo prísnej autocenzúre a selekcii. Svojskou stratégiou vyrovnávania sa s normalizačnou realitou a reflektovania jej každodennosti bol humor. Na záver si preto pomôžem jednou z definícií socializmu, podľa ktorej to bolo spoločenské zriadenie, v ktorom sa na všetko stojí a za všetko sedí...²¹

---

¹⁸KALINOVÁ, Lenka. Spoločenské proměny v čase socialistického experimentu. *K sociálním dějinám v letech 1945 – 1969*. Praha : Academia, 2007, s. 351.

¹⁹KALINOVÁ, Lenka. Spoločenské proměny v čase socialistického experimentu..., s. 352.

²⁰SALNER, Peter *Bratislava a normalizácia...*, s. 203.

²¹SALNER, Peter *Bratislava a normalizácia...*, s. 204.

Resume

The period of political liberalization, called the Prague spring, when the reforms as decentralization and democratization were attempted, was stopped by the Soviet Union and members of its Warsaw Pact allies who invaded the country to halt this political movement. After the invasion, the country entered a period of normalization, which means the restoration of the conditions prevailing before the reform period, the return of the political repression and of the conformity with the party. The official ideology with Gustáv Husák as its leader tried to quickly "normalize" the country's political situation.

Kľúčové slová: normalizácia, demokratický centralizmus, kompromis, pasivita, sociálne výhody.

Key words: normalization, democratic centralization, compromise, passivity, social profit.

Prejavy rezistentného konania malých a stredných roľníkov v období kolektivizácie slovenskej dediny

Manifestations of resistance of small and middle peasants during collectivization of the Slovak village

Lucia Šulejová

Keď vezmeme do úvahy fakty, že Slovensko bolo v polovici 20. storočia prevažne agrárnou krajinou – či už z pohľadu stupňa industrializácie, alebo podľa počtu obyvateľstva živiaceho sa poľnohospodárstvom, a konečne z politického hľadiska, keď riešenie agrárnej problematiky, mám na mysli pozemkovú reformu, najviac rezonovalo medzi voličmi – veľmi neprekvapuje, že téma kolektivizácie bola dôležitá a zaujímavá pre historikov, a nielen pre nich, už v období vlády komunistickej strany. Prednovembrová historiografia pri hodnotení procesu kolektivizácie venovala pozornosť priebehu zakladania družstiev, pričom si samozrejme všimla aj nechť roľníkov vstupovať do jednotných roľníckych družstiev (ďalej len JRD), resp. ich aktivnosť pri vystupovaní z JRD v druhej polovici roku 1953. Tieto javy však hodnotila takmer výlučne ako prejavy nedostatku skúseností, nedostatočného pochopenia problematiky alebo ako zlyhanie funkcionárov a orgánov na nižšej úrovni riadenia.¹ Ponovembrová historiografia podrobila spomenuté javy podrobnému výskumu, ale zamerala sa len na analýzu represívnych a násilných zásahov proti kulakom, teda len jednej zložke poľnohospodárstvom sa živiaceho obyvateľstva. Obeťami trestných postihov sa pritom stávali rovnako aj malí a strední roľníci. Obrátenou stranou mince represívneho charakteru priebehu kolektivizácie je také konanie roľníkov, ktoré vyvolalo represívne reakcie orgánov miestnej správy a bezpečnosti. Proces kolektivizácie dobovo označovaný ako združstevňovanie predstavoval premenu² poľnohospodárstva, keď sa likvidovalo

---

¹Pozri napríklad: CAMEL, Samuel. Princípy a teoretické východiská Leninovho družstevného plánu, s. 48, MICHNOVIČ, Imrich – SKRIP, Vasil'. O socialistickej prestavbe poľnohospodárstva v podmienkach severovýchodného Slovenska, s. 201. In. CAMEL, Samuel (ed.). *Leninov družstevný plán v politike KSC*. Bratislava : Pravda, 1983. 480 s.

²BUREŠOVÁ, Jana. Kolektivizace jako destrukční proces v životě venkova, s. 110. In. Blažek, Petr – Kubálek, Michal (eds.). *Kolektivizace venkova v Československu 1948 – 1960 a střeoevropské souvislosti*. Brno : Dokořan, 2008. 360 s. Autorka

súkromné hospodárenie a vytvárali sa poľnohospodárske (výrobné) podniky – JRD. Sprievodným javom zakladania JRD boli rôzne formy viac či menej násilných foriem perzekúcie, ktoré zároveň vyjadrovali rozdielne stupne tvrdosti. Historik Jan Pešek rozlišuje štyri kategórie. Prvou „najsľabšou“ bolo vyradenie občanov z verejného života. Do druhej kategórie patrili také formy perzekúcie, ktoré mali existenčné dôsledky alebo zasahovali sociálnu situáciu potrestaných. Tretiu tvorili opatrenia, ktoré obmedzovali osobnú slobodu a zasahovali do súkromného života. Najtvrdšou formou bolo väznenie bez súdu a väznenie na základe politických a politicky motivovaných procesov.³ Jednou z významných prekážok brániacich roľníkom dobrovoľne sa podieľať na kolektivizácii bola hlboko zakorenená predstava o vlastníctve pôdy ako najväčšej sociálnej istote. Považovali ju za základnú podmienku svojej obživy. Na Slovensku, kde väčšinu obyvateľstva tvorili roľníci, resp. obyvateľstvo živiace sa prácou v poľnohospodárstve bolo vlastníctvo pôdy dôležitým faktorom, ktorý ovplyvňoval konanie a rozhodovanie ľudí. Túžba vlastniť pôdu bola vlastná všetkým: tým, ktorí ju mali, ktorí jej mali málo a chceli viac a aj tým, ktorí ju nemali. Ostatne to bol jeden z dôvodov, prečo si komunistická strana získala sympatie časti roľníkov, keď presadzovala svoju predstavu pozemkovej reformy. Podstatou kolektivizácie bolo zaberanie pôdy v prospech vznikajúcich JRD alebo štátnych majetkov (ďalej len ŠM) a to aj násilnou formou. Preto som si položila otázky: Ako na to reagovali roľníci? Čo mohli robiť? Ako sa mohli brániť, mohli sa vôbec brániť? Ak chceme na tieto otázky odpovedať zodpovedne, je potrebné definovať si pojmy s tým súvisiace. Keďže kolektivizácia bola jedinou možnou cestou socializácie dediny a v sledovanom období máť na prebiehajúce politické, hospodárske a spoločenské procesy iný ako oficiálne proklamovaný názor bolo neprípustné, dokonca trestné, preto hodnotím aktivity roľníkov smerujúce proti agrárnej politike KSC, resp. smerujúce k zotrvaní na pozícii súkromne hospodáriaceho roľníka ako prejav nesúhlasu, odporu. Najjednoduchšie môžeme definovať pojmy protest a rezistencia ako prejavenie nesúhlasu, odpor, či odolnosť. Do úvahy prichádzajú aj

---

v texte označuje proces zavádzania kolektivizácie ako reštrukturalizáciu poľnohospodárstva a uvádza argumenty, prečo nemôžeme hovoriť o združstevňovaní.

³PEŠEK, Jan – LETZ, Róbert. *Štruktúry moci na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 43-45.

pojmy ako opozícia či odboj. Tieto však pre účely mojej práce nie sú relevantné, nakoľko pojem opozícia je využívaný predovšetkým v súvislosti s vyjadrením nesúhlasu v politike a pojem odboj sa viaže s militaristickým poňatím vyjadrenia nesúhlasu.⁴ Teoretické diskusie nemeckých a poľských historikov riešili aj také otázky ako napríklad to, že ak sú jednotlivé pojmy definované veľmi všeobecne, hrozí nebezpečenstvo, že ako prejav protestu môže byť definovaná spontánna sociálna neprispôsobivosť. Ďalej poukázali na opatrnosť pri rozlišovaní odporcov režimu podľa plošnej miery represie, kde sa ako sporné javí to, že mnohí odsúdení v skutočnosti žiadny akt odporu nevykonali, ale boli odsúdení ako obeť provokácií či vykonštruovaných prípadov.⁵ Poľský historik Lukasz Kaminski v jednej svojej štúdií zaviedol pojem spoločenský odpor, ktorý vymedzil ako „*rôzne neinštitucionalizované a živelné činnosti jednotlivcov alebo spoločenských skupín v politickej, spoločenskej alebo ekonomickej oblasti, majúce objektívne alebo subjektívne charakter odporu proti vláde*“.⁶ V slovenskom resp. československom diskurze sa pre obdobie 50-tych rokov používa označenie tretí odboj.⁷ Limity tohto pojmu spočívajú v tom, že navodzuje zdanie continuity s rezistenciou v predchádzajúcich obdobiach, čím zužuje odpor proti komunistickému režimu len na stúpencov prvorepublikových tradícií. Pojem odboj je okrem toho obvykle chápaný ako organizovaný politický a vojenský odpor proti utlačovateľskému režimu, ktorý sa po februári 1948 prejavil iba v obmedzenom rozsahu.⁸ Zákon č. 219/2006 Zb. z.

---

⁴K typológii opozície bližšie pozri: BLAŽEK, Petr. Typologie opozice a odporu proti komunistickému režimu. Přehled koncepcí a limity bádání, s. 10-24. In. BLAŽEK, Petr (ed.). *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968 – 1989*. Praha : Ústav českých dějin FF UK, Dokořán, 2005. 355 s.

⁵BLAŽEK, Petr. Typologie opozice..., s. 12.

⁶BLAŽEK, Petr. Typologie opozice..., s. 14.

⁷K problematike protikomunistického odboja pozri napr.: DVOŘÁKOVÁ, Zora. *Z letopisů třetího odboje*. Praha : Hříbal, 1992. 280 s., VEBER, Václav – BUREŠ, Jan (eds.). *Třetí odboj. Kapitoly z dějin protikomunistické rezistence v Československu v padesátých letech 20. století*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2010. 355 s., *Odboj a odpor proti komunistickému režimu v Československu a ve střední Evropě*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2010. 368 s. Aktuálne k téme sa uskutočnila aj medzinárodná vedecká konferencia Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe, ktorú zorganizoval v dňoch 14. – 16. novembra 2011 Ústav pamäti národa v Bratislave.

⁸BLAŽEK, P. Typologie opozice..., s. 17.

o protikomunistickom odboji definuje protikomunistický odboj ako „...aktívny odpor občanov proti komunistickému režimu prejavovaný či prejavovaný organizovane alebo individuálne v období od 6. októbra 1944 do 17. novembra 1989 verejnými občianskymi postojmi alebo činmi odporu, a to ako na území Československej republiky alebo Československej socialistickej republiky, ako aj v zahraničí.“⁹ Citovaný zákon zároveň definuje formy odporu, konkrétne je to účasť v ilegálnej organizácii, odsúdenie z dôvodov súvisiacich s protikomunistickým odbojom, iná preukázateľne protikomunistická činnosť a podiel na zahraničnom odboji.¹⁰ Vyššie diskutované definície pojmov s výnimkou spoločenského odporu neumožňujú zachytiť spoločenský pohyb v období rokov 1948 – 1953, ktorý sa mnohokrát obmedzoval na akési možnosti prežitia v zhoršujúcich sa hospodárskych, politických a občianskych podmienkach. Väčší priestor pre takýto výskum naznačujú práce historičky L. Viola,¹¹ historičky S. Fitzpatrick,¹² politológa a antropológa J. C. Scotta¹³

---

⁹Zákon č. 219/2006 zo 16. marca 2006 o protikomunistickom odboji, § 2. [online]. Dostupné na internete:

<<http://www.mosr.sk/data/files/650.pdf>>.

¹⁰Zákon č. 219/2006..., § 5 až 8.

¹¹Lynne Viola je historička, ktorá sa venuje sociálnym a politickým dejinám sovietskeho Ruska s dôrazom na problematiku kolektivizácie a roľníctva, čomu sú venované aj tri monografie a množstvo štúdií, napr.: VIOLA, Lynne (ed.). *Peasant Rebels under Stalin. Collectivization and the Culture of Peasant Resistance*. New York-Oxford : Oxford University Press, 1996. 303 s., VIOLA, Lynne (ed.). *The War Against the Peasantry, 1927 – 1930. The Tragedy of the Soviet Countryside*. New Haven & London : Yale University Press, 2005. 427 s., VIOLA, Lynne (ed.). *The second coming: Class enemies in the Soviet countryside, 1927 – 1935*. In. GETTY, J. Arch – MANNING, Roberta T. (eds.). *Stalinist terror. New Perspectives*. Cambridge : Cambridge University Press, 1993. 294 s. a iné.

¹²Sheila Fitzpatrick je historička, ktorá vo svojom výskume kladie dôraz na sociálne a kultúrne dejiny stalinského obdobia. K problematike kolektivizácie pozri napr.: FITZPATRICK, Sheila. *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*. New York-Oxford : Oxford University Press, 1994. 386 s., FITZPATRICK, Sheila. *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times. Soviet Russia in the 1930s*. Oxford University Press, 1999. 288 s.

¹³James C. Scott je profesor politológie a antropológie na univerzite Yale, ktorý sa vo svojich prácach venuje politickej ekonómii, agrárnej otázke s dôrazom na problematiku represii a foriem rezistencie. Pozri napr.: SCOTT, James C. *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. Yale University Press, 1990. 251 s., SCOTT, James C. *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. Yale University Press, 1985. 389 s., SCOTT, James C. *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*. Yale University Press, 1979.

a iných, ktorí vo svojich prácach preferujú hovoriť o sociálnej a ekonomickej neposlušnosti alebo o stratégiách sebaobrany a prežitia.¹⁴ Obsahom pojmu odpor je opozícia, a to aktívna, pasívna, skrytá, pripisovaná a odvodená. Najviditeľnejší druh odporu, aktívna opozícia, zahŕňa povstania, vzbury a nepokoje, demonštrácie a protestné mítingy, štrajky a prerušovanie práce, rozširovanie letákov vyzývajúcich k protestu, ale aj výhražné listy, petície, podpaľačstvo, urážky a vraždy.¹⁵ Pasívny odpor je charakterizovaný ako endemické a hlboko zakorenené správanie podriadených tried, ktoré sa môže stať až virtuálnym spôsobom života. Pasívny odpor možno tiež identifikovať ako prešľapovanie na mieste, nedbanlivosť, sabotáže, krádeže a rôzne formy úniku.¹⁶ James C. Scott ho ešte rozširuje o označenie „zbrane slabých“ alebo „každodenné formy odporu“. Okrem už spomenutých foriem medzi ne zaraďuje subjektívnejšiu oblasť ľudovej kultúry, rituálov, fiktívnej ignorancie, pretvácky a falošného súhlasu, čo nazýva ľudovými spôsobmi odporu.¹⁷ Skutočnosti, ktoré môžeme dnes vyhodnotiť ako prejav protestu, či odporu obyvateľov voči komunistickému režimu (alebo aj vo všeobecnosti), v skutočnosti nemuseli byť takto zamýšľané. Mohol to byť jednoducho len skutok vynútený danou situáciou, na ktorú ľudia reagovali. Ich konanie teda nebolo mienené ako protest proti režimu, len museli v meniacich sa podmienkach nejako existovať a žiť ďalej. Na tomto mieste možno uvažovať napríklad aj o tom, či obyvatelia dávali najavo svoj nesúhlas s vládou KSČ ako jednej strany alebo im prekážal len spôsob, akým strana svoje predstavy o riadení štátu uvádzala do praxe. Aj keď toto nevieme objektívne posúdiť, napriek tomu si myslím, že to možno chápať a definovať ako prejav odporu, pretože novo vznikajúca moc menila podmienky, nastavovala nové parametre „normálnosti“, na ktoré ľudia museli reagovať, prispôbovať sa, meniť štýl a spôsob svojho života v záujme zachovania určitého životného štandardu. Vynára sa tiež otázka, či akty odporu (najmä tie, ktoré hodnotím ako pasívne

---

¹⁴VIOLA, Lynne. Introduction, s. 2. In. *Contending with Stalinism. Soviet Power and Popular Resistance in the 1930s*. (ed.). Ithaca and London : Cornell University Press, 2002. 235 s.

¹⁵VIOLA, Lynne. Popular Resistance in the Stalinist 1930s. Soliloquy of a devil's Advocate. In. *Contending with...*, s. 18.

¹⁶VIOLA, Lynne. Popular Resistance..., s. 19.

¹⁷VIOLA, Lynne. Popular Resistance..., s. 20.

prejavu protestu) nemožno považovať iba za obranu seba, svojej rodiny. Myslím si, že nie, pretože keď táto obrana – povedzme zatajenie hospodárskych zvierat, zatajenie zásob, neplnenie si dodávkových povinností – bola vyhodnotená ako trestný čin ohrozovania jednotného hospodárskeho plánu (ide o zákon č. 231/1948 Zb. na ochranu ľudovodemokratickej republiky) roľník bol za to náležite potrestaný. Ďalším problémom pri takto postavenej téme je otázka prameňov. Archívy sú plné dokumentov týkajúcich sa procesu kolektivizácie. Ich výpovedná hodnota je rôzna. K dispozícii je aj dobová tlač, na stránkach ktorej sa to len tak hemží článkami o poľnohospodárstve. Hlavným nedostatkom týchto prameňov je ich jednostrannosť. Napríklad aj vyšetrovacie spisy, hoci obsahujú výpoveď obžalovaného, ide o vopred pripravené formulácie.¹⁸ Teda ani tu sa nedozvieme či ten, ktorý skutok bol naozaj trestným činom, alebo išlo zo strany stíhaného o neúmyselné konanie alebo chcel daným skutkom vyjadriť svoj nesúhlas. Ale na druhej strane nemožno ani tieto výpovede jednoducho poňať analogicky v zmysle, že každý prípad odsúdeného roľníka budeme posudzovať ako prejav odporu. Takto by sme hodili do jedného vreca tých, ktorí sa snažili dať najavo svoj nesúhlas s tými, ktorí reálne spáchali trestný čin. Za istých okolností však možno aj spáchanie trestného činu považovať za prejav protestu, nesúhlasu s politikou. Pre proces kolektivizovania dediny bola charakteristická snaha povyšovať i zanedbateľné hospodárske previnenie na úroveň úmyselných trestných činov.¹⁹ Mnohí roľníci boli za neplnenie dodávkových povinností (často z objektívnych dôvodov) kriminalizovaní, označovaní za sabotérov, záškodníkov a špekulantov. Preto je veľmi náročné určiť, kedy ide o prejav odporu a kedy nie. V dobovom kontexte, keď sa právo stalo zbraňou, ktorá umožňovala likvidáciu každého jedinca, či už vystupoval proti režimu aktívne, alebo patril do sociálnej skupiny, ktorá mala byť likvidovaná, je takáto interpretácia istých trestných činov ako prejavov protestu možná.²⁰ Pritom takto zachytené skutky

---

¹⁸K politickým a politicky motivovaným procesom bližšie pozri: PEŠEK, J. – LETZ, R. *Štruktúry moci ...*, s. 168-174.

¹⁹MACOURKOVÁ, Anna – URBAN, Jiří. Nástin cesty československé komunistické zemědělské politiky v 50. a 60. letech 20. století s důrazem na násilný charakter kolektivizace. In: VEBER, V. – BUREŠ, J. (eds.). *Třetí odboj...*, s. 248.

²⁰Bližšie pozri: NEDVĚDICKÝ, Kamil. Komunistické právo proti třetímu odboji. In: VEBER, V. – BUREŠ, J. (ed). *Třetí odboj...*, s. 259-273.

možno väčšinou zaradiť medzi aktívne prejavy odporu. Tie pasívne sa z dokumentov vyčítať dajú len v obmedzenej miere alebo v nich jednoducho nie sú zachytené. S tým súvisí aj otázka dosiahnutého úspechu odporu. Ak bol akt protestu odhalený, zachovali sa o tom nejaké informácie. Keď k odhaleniu nedošlo, informácie chýbajú, čo však neznamená, že odpor neexistoval.²¹

Prejavy aktívneho odporu

Prejavy aktívneho odporu sú charakteristické prítomnosťou faktoru násillia, snahou roľníkov navonok aktívne ovplyvniť svoju pozíciu, snahou aktívne ovplyvňovať svoje okolie a minimalizovať tak dopad agitácie a propagandy na komunitu roľníkov, aby vstúpila do JRD. Čiže sú viditeľné dve roviny – individuálna a kolektívna, od čoho sa mohol potenciálne odvíjať aj stupeň tvrdosti postihov zo strany režimu. Ako príklady aktívneho odporu možno uviesť predaj pôdy a využitie možnosti zamestnať sa v priemysle, čím unikli pred kolektivizáciou. Toto bol zrejme jediný úspešný spôsob vzhľadom sa dosiahnutý a dosiahnuteľný efekt. Ďalej to boli útoky na agitačné skupiny, útoky na funkcionárov, ktorí prišli napríklad kontrolovať odovzdanie úrody, avšak zaberali aj osivo potrebné na jar a produkty pre vlastnú obživu. Šírenie hesiel typu JRD – Ježišu ratuj dedinu, rozširovanie správ, že vstupom do JRD roľníci prídu o svoj majetok a zhorší sa ich životná úroveň, teda šepkanda, ktorá ovplyvňovala rozhodovanie roľníkov. Ilegálne počúvanie zahraničného rozhlasu a následné šírenie proti režimových správ. Ako hospodársky motivované prejavy odporu môžeme označiť podieľanie sa na čiernom obchode, doplnenie stavov hospodárskych zvierat a produktov rastlinnej výroby, od ktorých záviselo splnenie kontingentu, čím sa roľník snažil zamedziť nožnej perzekúcii svojej osoby a rodiny. Zvláštnym aktom odporu sú samovraždy roľníkov, ktoré sa nedajú jednoznačne definovať. Môžu byť totiž aj prejavom pasívneho odporu.

---

²¹Bližšie pozri: TICHÝ, Martin. Několik poznámek o motivaci k třetímu odboji – výchozí podmínky, tradice a společenská východiska. In. VEBER, V. – BUREŠ, J. (ed). *Třetí odboj...*, s. 167-180., BURSÍK, Tomáš. Diskuse nad třetím odbojem. In. *Odboj a odpor...*, s. 17-26. TICHÝ, M. Několik poznámek k případu Jiřího Rábla. In. *Odboj a odpor...*, s. 303-318.

Prejavy pasívneho odporu

Pre pasívny odpor je typická snaha roľníkov využiť vo svoj prospech možnosti – medzery, ktoré „poskytovali“ momentálne podmienky, resp. využívanie zbraní režimu proti roľníkom roľníkmi samotnými. Cieľ ich konania nebol očividný a mal skôr dlhodobý charakter. V konaní roľníkov je prevládajúca snaha držať sa v ústraní, neupútať na seba pozornosť a tiež nezaujímaj sa o konanie ostatných. Príkladmi pasívneho odporu sú osemhodinový – práca v poľnohospodárstve je jednak nárazová, sezónna, jednak závisí aj od počasia, preto je niekedy potrebné pracovať tak dlho, ako to dané podmienky a potreby vyžadujú - pracovný čas v JRD, zakáľačky na čierno, ukrývanie zásob, nepriznanie skutočného stavu hospodárskych zvierat, oznámenie nesprávnej výmery pôdy, od ktorej sa odvíjala výška dodávkových povinností. Častým javom bola neúčast' na zhromaždeniach organizovaných s cieľom presvedčiť roľníkov o výhodách vstupu do JRD. Pri vstupe do JRD roľníci odovzdávali horšie kusy hospodárskych zvierat, pri dodávkach mlieka ho riedili vodou. Ak roľníci napríklad vstúpili do JRD, ich vstup mal často formálny charakter, teda síce podpísali prihlášky do JRD, ale ďalej sa od jeho chodu dištancovali a realizovali sa na záhumienkoch. Záhumienky formálne existovali až od roku 1953, kedy sa objavujú vo vzorových stanovách JRD, ale prakticky existovali stále. Vstup do JRD býval často motivovaný snahou vyhnúť sa postihu, teda nie z vlastného vnútorného presvedčenia. Keď roľník vstúpil do družstva a odovzdal do neho pôdu, preniesol tak na družstvo aj výrobné povinnosti, čím sa odbremenal, resp. znížil riziko trestného postihu svojej osoby. Využitím existujúcich podmienok vo svoj prospech bolo napríklad založenie družstva nižšieho typu a následne odd'alo vanie prechodu na vyšší typ.²² Zlé hospodárske výsledky JRD a ŠM existujúcich v blízkom okolí využívali roľníci zase ako argument pre odmietnutie vstupu do JRD.

---

²²Existovali štyri typy JRD. Od nižších k vyšším sa menil pomer hmotnej a pracovnej zainteresovanosti, keď v nižších typoch sa odmeňovanie odvíjalo od výšky vkladu a vo vyšších typoch od počtu vykonaných pracovných jednotiek. Podstatné tiež bolo, že do JRD nižšieho typu stačilo odovzdať pôdu pri zachovaní vlastníckych vzťahov, ale pri prechode na vyššie typy postupne dochádzalo k sceľovaniu pôdy, bolo potrebné odovzdať pracovné náradie, odovzdať hospodárske zvieratá.

Resume

The question of resistance against the communist regime has not been analyzed properly, so far. Existing studies and publications mostly deal with repression, violent intervention of representatives of communist power against some members of population, when manifestation of resistance is just a “side effect” to them. In my study, I am trying to outline the background and methodological problems that can occur when dealing with the question of resistance in the specific context of collectivization in Slovakia. I am also trying to define particular concepts and clearly specify what exactly manifestations of resistance were.

Kľúčové slová: kolektivizácia, roľníci, JRD, nesúhlas, odpor.

Key words: collectivization, peasants, agricultural cooperative, protest, resistance.

**Osudy gréckokatolíckej cirkvi na území Ukrajinskej SSR
a Československa v rokoch 1945 – 1950. Hľadanie podobností
a rozdielov**

**Fates of the Greek Catholic Church in the territory of the
Ukrainian SSR and Czechoslovakia in 1945 – 1950. Finding
similarities and differences**

Martin Lupčo

Historické udalosti ohľadom tzv. akcie „P“, prípadne „pravoslavizácie“ gréckokatolíkov na východnom Slovensku sú už dnes medzi historikmi známe. Táto oblasť skúmania je v súčasnej slovenskej historiografii dostatočne spracovaná a analyzovaná.¹ Našou snahou je odhliadnuť od týchto okolností, komplexnejšie informovať recipienta o udalostiach, ktoré súviseli s prípravou, realizáciou a dôsledkami násilného zrušenia katolíckej cirkvi byzantského obradu nielen na území Československa, presnejšie na jeho východnom teritórii (Prešov), ale aj na historickom území Haliča (Lvov), okolnostiam, ktoré im predchádzali, ich vzájomnému porovnaniu ako aj nájdeniu mechanizmu (algoritmu) pri likvidácii cirkví v krajinách východného bloku. Zároveň sa príspevok usiluje poukázať na podobnosti, príp. rozdiely, ktoré prevládali v procese likvidácie gréckokatolíckej cirkvi na územiach západnej Ukrajinskej sovietskej socialistickej republiky (ďalej Ukrajinskej SSR) a obnovej ČSR.

De facto základnými príčinami, ktoré prispeli k zrušeniu Brest-litovskej/Brestskej a Užhorodskej únie, boli výsledky vojny, vrátane vzniku východného bloku s následným násilným a neúspešným inkorporovaním gréckokatolíkov do pravoslávnej cirkvi. Niektorí historici poukazujú na fakt, že myšlienka likvidácie gréckokatolíckej cirkvi pravdepodobne vznikla kdesi uprostred či na

---

¹FEDOR, Michal. *Z dejín gréckokatolíckej cirkvi v Československu 1945 – máj 1950*. Košice : Byzant, 1993. 352 s.; SEMAN, Ján. *A znova žijeme*. Prešov : Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča, 1997. 96 s.; ŠTURÁK, Peter. *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945 – 1989*. Prešov : Náboženské vydavateľstvo Petra, 1999. 199 s.; VAŠKO, Václav. *Likvidace řeckokatolické církve*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2007. 70 s.; CORANIČ, Jaroslav – ŠTURÁK, Peter – KOPRIVŇÁKOVÁ, Jana (eds.). *Církev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2010. 474 s.

konci druhej svetovej vojny, keď sa začalo uvažovať o povojnovom usporiadaní sveta.² Tieto udalosti determinovali aj ďalší postup ZSSR vo vzťahu ku katolíckej cirkvi v satelitných krajinách východného bloku. Práve na základe týchto udalostí uvedieme postupnosť krokov, prostredníctvom ktorých komunistický režim likvidoval gréckokatolícku cirkev. Opierať sa pritom budeme o počiatočnú propagandu, cez následné zatknutie vyššieho kléru (biskupov), ako aj kňazov a veriacich, ku ktorému sa pridáva prehovárание a nátlak vo forme tzv. iniciatívnej skupiny (zrada kňazov z vlastných radov) ústiace ku konečnému zjednoteniu s pravoslávnu cirkvou.

Na samotnú likvidáciu katolíckej cirkvi východného obradu vplývala aj politická situácia, ktorá konečný proces likvidácie únie s Rímom mohla byť urýchliť, alebo oddialiť. Potvrdením nášho úsudku je aj skutočnosť, že zničenie gréckokatolíckej cirkvi bolo uskutočnené najprv na území východnej Haliče (10. marca 1946), o dva roky neskôr v Rumunsku (1. decembra 1948) a následne o rok na Zakarpatí (28. augusta 1949). Vzhľadom na politickú situáciu v štáte (februárový štátny prevrat v roku 1948),³ najneskôr prebehla likvidácia únie s Rímom v Československu – najzápadnejšom cípe východnej cirkvi.⁴

V jari 1944 sovietske vojská obsadili východný Halič. Na jednej strane sa komunisti (G. G. Karpov, V. M. Molotov, V. A. Zorin a i.) snažili z taktických dôvodov viesť rozhovory týkajúce sa usporiadania vzájomných vzťahov s predstaviteľmi gréckokatolíckej cirkvi, na druhej strane však pripravovali plán jej likvidácie. Aby sa úspech dostavil, t. j. dosiahnutie zlúčenia gréckokatolíckej cirkvi s pravoslávnu, najprv sa začalo s ovplyvňovaním verejnej mienky. Komunisti sa snažili verejnosti „vnútiť“ presvedčenie, (...) že *gréckokatolíci sú priamo zapojení do rozvratníckej politiky Vatikánu*

---

²PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkev na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava : Veda, 1997, s. 134.

³KAPLAN, Karel. *Pět kapitol o únoru*. Brno : Nakladatelství Doplňek, 1997. 556 s.

⁴BOBRYK, Witold. Likvidácia gréckokatolíckej cirkvi na Ukrajine, v Poľsku a Československu. Podobnosti a rozdiely. In. CORANIČ, Jaroslav – ŠTURÁK, Peter – KOPRIVŇÁKOVÁ, Jana (eds.). *Cirkev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2010, s. 326.

a sú semeniskom protištátnych činov.“⁵ Štátna antiuniatska propaganda, na čele ktorej stál J. Halan takmer denne napádala gréckokatolícku cirkev. V prvých májových číslach Lvovského denníka *Вільна Україна* (Slobodná Ukrajina) roku 1945 J. Halan pod pseudonymom V. Rosovič publikoval rozsiahly článok „З хрестом чи з ножом?“ (S krížom alebo s nožom?), v ktorej priamo dehonestuje cirkev východného obradu. Následne dňa 10. mája 1945 po vzore periodika *Slobodná Ukrajina* túto stať publikoval aj ústredný kyjevský denník *Радянська Україна* (Sovietska Ukrajina) vo svojom tzv. špeciálnom dodatku.⁶ V tomto príspevku autor ostro znevážil Brestskú úniu, ktorú vykresľuje ako poľský a neskôr rakúsko-uhorský nástroj „rozbitia jednoty a priateľstva ruského a ukrajinského národa“. Metropolita Andrej Šeptycký⁷ je tu zobrazený ako verný a zákerný účastník „sprisahania“ nemeckého imperializmu s Vatikánom, ktorý túžil podmaniť si a latinizovať východnú Európu tým, že sa zaujímal o „prípravu a uskutočnenie smrteľného úderu pravoslávnej cirkvi“. J. Halan opisuje arcibiskupa Šeptyckého ako spolupracovníka nacistickej okupačnej vlády s Ukrajinskou povstaleckou armádou (ďalej UPA) – tzv. banderovcami. Nastolený trend neustálej kritiky na adresu Lvovskej gréckokatolíckej metropoly pokračoval aj v júni 1945. J. Halan, resp. V. Rosovič uverejňoval svoje ďalšie pamflety, ako napr. *Що таке унія?* (Čo je to únia?). V tomto opise charakterizuje gréckokatolícku cirkev v ešte hanlivejších adjektívach. Autor predstavuje „nevyhnutnú záhubu“ gréckokatolíckej cirkvi a jedinou cestu záchranu gréckokatolíkov vidí v „návrate do pravoslavia“. Počas ďalších troch rokov vyšlo tlačou ešte niekoľko pamfletov⁸ od spomínaného autora. Všetky uverejnené príspevky mali len jeden cieľ, kompromitovať katolícku cirkev východného obradu, prostredníctvom prepojenia so „zradou“,

---

⁵БОЦЮРКІВ, Богдан. *Українська Греко – Католицька Церква і Радянська держава (1939 – 1950)*. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2005, s. 93.

⁶Державний архів Львівської області, фонд П-3 (Фонд Паргархів Львівського обкому Компартії України), опис 1, справа 212, арк. 29-35, 41-49, 67-69, 70-72; справа 230, арк. 1-5. Pozri aj БАЦЮРКІВ, Б. *Українська Греко – Католицька Церква...*, s. 93-94.

⁷Andrej Šeptyckyj – (29. júla 1865 Lvov – 1. novembra 1944 Lvov).

⁸Присмерк чужих богів (Prítmie cudzích bohov), Исшедшие из мрака (Tí, ktorí pochádzajú z tmy) ai.

„fašizmom“, „buržoáznym nacionalizmom“, a následne znevážiť osobu metropolitu Andreja Šeptyckého.⁹ Po vzore Lvova sa podobný scenár ovplyvňovania verejnej mienky uskutočnil aj pri spustení akcie „P“ na východnom Slovensku. Akcia „P“, ako ju nazvali vtedajší komunistickí funkcionári, odštartovala veľkou vysvetľovacou kampaňou. Jej úlohou bolo získať gréckokatolíckych kňazov a veriacich pre prestup na pravoslávie.¹⁰ Následne sa v tlači objavuje propaganda proti gréckokatolíkom na východnom Slovensku. Pod vplyvom týchto udalostí gréckokatolícky biskup Pavol Peter Gojdič v novembri 1946 na biskupskej konferencii v Olomouci upozorňuje na snahu pravoslávnej cirkvi rozšíriť svoj vplyv na úkor gréckokatolíkov.¹¹ Po počiatočnej agitácii prichádza na rad zatýkanie vyššieho cirkevného kléru – biskupov. Ešte pred ukončením vojenských operácií 11. apríla 1945 bol zatknutý spolu so všetkými biskupmi metropolita Josyf Slipyj (Йосиф Сліпий),¹² nástupca niekoľko mesiacov skôr zomrelého Andreja Šeptyckého (Андрей Шептицький). Vo väzniciach boli umiestnení aj ďalší cirkevní hodnostári. Dôvod zatknutia bolo ten, že hierarchovia odmietli prerušiť cirkevnú úniu s Rímom, preto boli štátnou mocou obvinení zo zrady ukrajinského národa a odsúdení na dlhoročné tresty odňatia slobody. Po vzatí do väzby vyššieho kléru nasledovalo zatýkanie kňazov a veriacich. Na prelome rokov 1945 – 1946 bol počet uväznených gréckokatolíckych kňazov vyše 800, čo predstavovalo dosť značné percento z celkového počtu duchovenstva.¹³ Rovnaký postup nachádzame aj pri Prešovskom sobore, keď po jeho realizácii dňa 28. apríla 1950, znamenali závery prijaté štátnou mocou začiatok útrap nielen pre vyšší cirkevný klérus (biskupa P. P. Gojdiča a pomocného biskupa Vasiľa Hopka), ale aj pre gréckokatolícke duchovenstvo a veriacich. Biskupi a väčšina kňazov, ktorá sa nestotožnila s komunistickým nariadením, bola uväznená v internačných táboroch. Počas ich internovania bol na

---

⁹БОЦЮРКІВ, Б. Українська Греко – Католицька Церква..., s. 97.

¹⁰BARNOVSKÝ, Michal. Likvidácia gréckokatolíckej cirkvi v Československu roku 1950. In. *Soudobé dejiny*, 2001, roč. 8, č. 2-3, s. 325.

¹¹Pozri bližšie novinové výstrižky: Národní archiv Praha, fond Výstrižkový archiv Ministerstva zahraničných vecí 1945 – 1951, kart. 851, inv. č. 3141, Uniatská cirkev a ruské pravoslaví.

¹²Josyf Slipyj – (17. február 1892 Zazdrist v Ternopiľskej oblasti – 7. septembra 1984 Rím).

¹³BOBRYK, W. Likvidácia..., s. 322.

nich vyvíjaný neustály nátlak, aby prestúpili do pravoslávnej cirkvi. O neľudských pomeroch, ktoré v tom čase zažili gréckokatolícki kňazi v internačných táboroch nám podáva svedectvo aj jeden z nich. Gréckokatolícky kňaz Teodor Rojkovič vo svojich pamätiach píše: „Z Prešova spútaných kňazov odviezli autobusom priamo do Hlohovca, kde bolo 70 gréckokatolíckych kňazov pod ostrým dozorom SNB. Radostne sme trpeli pre cirkev, hoci sme posudzovali a odsudzovali chovanie našich kolegov, ktorí prestúpili do Pravoslávnej cirkvi, a nezákonne postupy kompetentných úradov, no predsa sme im odpustili.“¹⁴ Po prípravnej agitácii a uväznení biskupov i kňazov nasledoval pokus rozložiť cirkev prostredníctvom skupiny „pokrokových kňazov“, ochotných komunistom pomôcť. V Lvovskej metropolii ju tvorili títo kňazi – Havriil/Gavriil Teodorovič Kostelnik (Гавріїл Теодорович Костельник), vedúci „iniciatívnej skupiny“, Mychajlo/Mikhail Ivanovič Melnik (Михайло Іванович Мельник) a Antin/Antonij Andrijovič Pelveckyj (Антін Андрійович Пельвецький). Aký motív mali títo kňazi k prestupu na pravoslávie? Predovšetkým vedúci „iniciatívnej skupiny“ Havriil T. Kostelnik na vlastnej koži zažil činnosť štátnej bezpečnosti (NKVD) proti tzv. banderovcom po opätovnom pripojení západnej Ukrajiny k ZSSR. Nacionalizmus ho pripravil o troch synov. Strata vlastných synov, moc NKVD, strach zo zatknutia ako aj vidina lepšieho života motivovali protopresbytera k prestupu na pravoslávie. Generálny vikár drogobyčskej oblasti Mikhail I. Melnik a gusjatinský dekan Antonij A. Pelveckyj, ktorí sa pridali k Havriilovi T. Kostelnikovi, sledovali taktiež spoluprácou s NKVD a svoj vlastný prospech. Obidvaja z menovaných boli vo februári 1946 prijatí do pravoslávnej cirkvi a patriarchom moskovským a celej Rusi Alexijom I. (Simanskij)¹⁵ povýšení na biskupov. Ako konštatuje Viliam Horňák, aj v tomto kroku sa prejavila politika svetskej moci. Vladykovia Mikhail I. Melnik a Antonij A. Pelveckyj sa síce stali biskupmi pravoslávnyimi, nie však gréckokatolíckymi, teda od tej chvíle už nemohli gréckokatolícku cirkev zastupovať, nie

---

¹⁴Archív Ústavu pamäti národa Bratislava, fond Krajská správa Ministerstva vnútra Prešov B 10-7, kart. 2, inv. č. 31, Cirkev – gréckokatolícka. Pamäti ROJKOVIČA Teodora o udalostiach z Karpatsko-ruského života, zamerané na osud, činnosť a vývoj grek. kat. cirkvi. Prešov 26. mája 1958.

¹⁵Alexij I. – Sergej Vladimirovič Simanskij (27. januára 1877 Moskva – 17. apríla 1970 Peredelkino v Moskovskej oblasti).

to ešte rozhodovať o jej likvidácii cestou „samorozpustenia“.¹⁶ Úlohou a zámerom „iniciatívnej skupiny“ bolo zabezpečiť zjednotenie gréckokatolíckej Ľvovskej metropoly s ruskou pravoslávnu cirkvou. Na základe archívnych materiálov dnes vieme, že analogická situácia bola aj na východnom Slovensku. Po dobudovaní „návrátových výborov“, ktorých úlohou bolo získať gréckokatolíckych kňazov a veriacich pre prestup na pravoslávie, sa mesiac pred „Veľkým soborom“ v marci 1950 vytvoril Ústredný výbor pre návrat do pravoslávia. Ako konštatuje cirkevný historik Peter Šturák, jeho úlohou bolo „pomáhať v tejto akcii miestnym a okresným výborom a tým dať možnosť celému obyvateľstvu Prešovského kraja vrátiť sa z vlastnej vôle do pravoslávnej viery.“¹⁷ Po vytvorení tohto výboru ešte viac zosilnel nápor voči gréckokatolíkom. Cieľom aktivistov z radov Ústredného výboru pre návrat do pravoslávia bolo získanie niektorých gréckokatolíckych kňazov, ktorí prejavili známky nerozhodnosti. Pre prestup na pravoslávie nahovárala štátna moc aj biskupa P. P. Gojdiča. Čelní predstavitelia strany veľmi dobre vedeli, že ak by sa im podarilo zlomiť biskupa Gojdiča, prestup gréckokatolíkov by sa v značnej miere zjednodušil a urýchlil. Členovia Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny (ďalej UNRP), t. j. „slovenská iniciatívna skupina“ v zložení A. Rudlovčak, J. Zbihlej a A. Jedinak ho navštívili 21. apríla 1950 s jediným zámerom – presvedčiť ho k prestupu na pravoslávie. Biskup im však jasne odpovedal: „Mám už 62 rokov a obetujem celý majetok a rezidenciu, no svoju vieru za žiadnych okolností nezradím, lebo chcem, aby moja duša bola spasená a viac v tej veci za mnou nechodte“,¹⁸ čím vyjadril svoje stanovisko. Do 24. apríla 1950 sa podarilo UNRP získať pre pravoslávie 51 gréckokatolíckych kňazov. Po vytvorení skupiny „pokrokových kňazov“ sa komunisti odvážili zinscenovať zlúčenie gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi. Zvolaný sobor mal túto ideu uviesť do života. Ako prvý sa uskutočnil tzv. Ľvovský sobor v dňoch 8. – 10. marca 1946 v Ľvove.

---

¹⁶HORNĀK, Viliam. *Prešovský gréckokatolícky sobor v roku 1950*. Prešov, b. v., 1951, s. 4-5.

¹⁷ŠTURĀK, Peter. Gréckokatolícka cirkev v Československu v rokoch 1945 – 1950. In. MAČALA, Pavol – MAREK, Pavel – HANUŠ, Jiří. *Cirkve 19. a 20. stoloťí ve slovenské a české historiografii*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010, s. 549-558.

¹⁸PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M. *Štátna moc...*, s. 153.

Celkovo sa soboru zúčastnilo 216 duchovných a 19 laikov.¹⁹ Prešovský sobor sa konal o štyri roky neskôr, dňa 28. apríla 1950 v sále hotela Čierny Orol v Prešove. Soboru sa zúčastnilo približne 820 delegátov.²⁰ Aj v tomto prípade realizácia Prešovského soboru znamenala zjednotenie gréckokatolíkov s pravoslávnu cirkvou. Podobnosť obidvoch soborov bola evidentná. Vykazujú to aj nasledovné body prijaté na oboch snemoch: 1) zrušenie Brestskej/Užhorodskej únie; 2) odpútanie sa od Ríma a návrat do pravoslávnej cirkvi; 3) požiadanie moskovského patriarchu o prijatie pod jurisdikciu ruskej pravoslávnej cirkvi; 4) zaslanie telegramov o výsledku soborov cirkevným predstaviteľom ruskej pravoslávnej cirkvi a štátnym funkcionárom; 5) pripravenie a vydanie manifestu (výzvy) adresovanej veriacim a duchovným gréckokatolíckej cirkvi.²¹ Hoci Lvovský a Prešovský sobor vykazoval na jednej strane zhody, súčasne podrobnou analýzou archívnych prameňov sme našli aj rozdiely. Na Lvovskom sobore boli príslušníci prevažne z cirkevnej hierarchie,²² zatiaľ čo v Prešove sa zjazdu zúčastnili predovšetkým laici. Bolo to spôsobené tým, že organizátorom sa nepodarilo zmanipulovať tak veľké množstvo kňazov, aby z nich bola zostavená reprezentatívna „vzorka“, ktorá by zastupovala vôľu duchovenstva gréckokatolíckej cirkvi. Preto štátna moc musela siahnuť po inej alternatíve a vytvoriť tzv. pseudosobor zložený z exponentov moci, prisluhovačov režimu ako aj z časti neinformovaných ľudí a v neposlednom rade i školskej mládeže. Druhú odlišnosť vidíme v dĺžke trvania soborov. Kým zhromaždenie v Lvove prebiehalo tri dni, v Prešove bola snaha komunistov

---

¹⁹Діяння собору греко-католицької церкви у Львові 8 – 10 березня 1946. Львів : Видання Президії собору, 1946, s. 19, 53. Pozri bližšie: Архів Інституту Історії Церкви УКУ у Львові, справи номерів: М-1-1-127, П-1-1-268, П-1-1-304, П-1-1-322, П-1-1-1475; Державний архів Львівської області, фонд Р-1332 (Фонд Упоноважений Раді у справах релігій при Раді Міністрів УРСР у Львівській області), опис 1, справа 2, 4, 5; опис 2, справа 5.

²⁰Штátnу архів Prešov, fond Krajský národný výbor v Prešove 1949 – 1960, kart. 3, inv. č. 252, Situačné správy o akciách „P“ v roku 1950.

²¹CORANIČ, Jaroslav. Tzv. „Prešovský sobor“ – vyvrcholenie úsilia totalitnej moci o likvidáciu Gréckokatolíckej cirkvi v Československu. In. CORANIČ, Jaroslav – ŠTURÁK, Peter – KOPRIVŇÁKOVÁ, Jana (eds.). *Cirkev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2010, s. 87.

²²Державний архів Львівської області, фонд Р-1332, опис 1, справа 2, 4, 5; опис 2, справа 5.

uskutočniť sobor veľmi rýchlo, bez možnosti predĺženia a priestoru na úvahy či diskusie. Dokonca citel'nou bola i absencia prestávok, pretože iniciátori zjazdu sa obávali, že tí účastníci snemu, na ktorých prítomnosti im najviac záležalo, t. j. kňazi gréckokatolíckej cirkvi, by akúkoľvek prestávku využili na odchod domov.²³ A do tretice: Totalitná moc v Československu, na rozdiel od západnej Ukrajiny, potrebovala zrušenie gréckokatolíckej cirkvi pre širokú a málo informovanú verejnosť nejakým spôsobom zdôvodniť. Pre tento cieľ jej poslúžil proces proti „vlastizradným“ biskupom, rímskokatolíkom Jánovi Vojtaššákovi, Michalovi Buzalkovi a gréckokatolíkovi P. P. Gojdičovi.²⁴ Tento tzv. monsterproces poslúžil ako plán pre diskreditáciu katolíckej cirkvi na Slovensku. Pri porovnaní s územím Ukrajinskej SSR, je zaujímavé zistenie, že k podobnému monsterprocesu v tejto krajine nikdy nedošlo. Vysvetlení je viacero. Dôležitým je ale fakt, že západná Ukrajina prešla odlišným politickým režimom a kultúrou ako oblasť východného Slovenska, resp. Československa. Konečné rozsudky z procesu proti katolíckym biskupom boli vynesené v dňoch 2. – 15. januára 1951, keď Štátny úrad v Bratislave odsúdil sedemdesiatštyriročného biskupa Jána Vojtaššáka na 24 rokov väzenia a k peňažnej pokute 500 tisíc korún, šesťdesiatšesťročného biskupa Michala Buzalku a šesťdesiattriročného biskupa P. P. Gojdiča, OSBM na doživotie. Vzhľadom na vysoký vek a zlé zaobchádzanie biskup P. P. Gojdič zomrel 17. júla 1960 v Leopoldovskej väznici.²⁵ Dňa 4. novembra 2001 bol v Ríme na Svätopeterskom námestí pápežom Jánom Pavlom II. blahorečený, a tak povýšený na oltár ako mučeník.

Celkom na záver príspevku možno len dodať, že po druhej svetovej vojne sa katolícka cirkev, či už rímskeho alebo gréckeho v krajinách patriacich do záujmovej sféry vplyvu Sovietskeho zväzu, nemienila podriaďovať mocenský zámerom komunistov. Stala sa tak de facto jedinou opozičnou silou v štáte. Podľa dokumentov Sovietskeho (Rady) pre ruskú pravoslávnu cirkev pri Rade ministrov ZSSR a na základe archívnych materiálov sme sa snažili dokázať, že cieľ Moskvy bol jednoznačný, a to

---

²³ŠTURÁK, *Dejiny...*, s. 101.

²⁴LETZ, Róbert (ed.). *Dokumenty k procesu s katolíckymi biskupmi Jánom Vojtaššákom, Michalom Buzalkom a Pavlom Gojdičom*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2007. 373 s.

²⁵ŠTURÁK, *Dejiny...*, s. 109.

proticirkevný.²⁶ Úsilím sovietskej proticirkevnej politiky bolo cez počiatočnú likvidáciu gréckokatolíckej cirkvi a jej pridružením k pravosláviu dosiahnuť vytvorenie lojálnej cirkvi podriadenej režimu, ktorej zavŕšením by bol definitívny zánik cirkvi ako takej v procese celkovej ateizácie spoločnosti. Tento vytýčený cieľ sme sa usilovali naplniť, nielen analýzou všeobecných politických podmienok, ale aj podrobnou charakteristikou udalostí, ktoré súviseli s prípravou, realizáciou a dôsledkami násilného zrušenia katolíckej cirkvi východného obradu na území Ukrajinskej SSR a Československa.

Resume

The aim of this presented study is a liquidation of Greek Catholic Church in the area of Halič (Lvov) and its later reaction in Czechoslovakia. More accurately in its Eastern territory (Prešov), circumstances which preceded it, its mutual comparison as well as mechanisms and consequences of both Sobors. The topic is important because the liquidation of Greek Catholic Church is included into the wider context of action of Soviet Union in Eastern Europe. It shows mechanisms used for domination of the countries in Central and South East Europe. For this purpose the ZSSR did not prevent the abuse and the church, in fact, wanted to destroy. At the same time the contribution mentions the similarities or differences which prevailed in process of liquidation of Greek Catholic Church in the area of Western Ukraine Soviet Socialistic Republic and restored Czechoslovakia.

Kľúčové slová: Gréckokatolícka cirkev, pravoslávna cirkev, Lvovský sobor, Prešovský sobor, 20. storočie.

Key words: Greek Catholic Church, Orthodox Church, Sobor (Council) of Lvov, Sobor (Council) of Prešov, 20th Century.

---

²⁶Власть и церковь в Восточной Европе 1944 – 1953. Документы российских архивов в двух томах. Т. 1: 1944 – 1948. Москва : Российская политическая энциклопедия, 2009. 887 с.

Povojnové a postkomunistické miesta pamäte v bývalom Československu: Úvaha o postojoch národov k režimom

Postwar and post-communist monuments in former Czechoslovakia: Reflections on national attitudes toward historic regimes

Marty E. Manor

When I first moved to Košice, Slovakia in 2000, I remember telling friends and family back home that I got very excited passing a Communist monument every day, as I walked from my apartment bloc into town. To me the hammer and sickle emblems on the memorial's pillars symbolized Communism. I didn't really know its meaning, only that it was one of the few monuments well-groomed in a city full of socialist architecture overgrown with weeds. This hammer and sickle monument's flowers were always perfect yet all the other traces of Communism in town had been erased with the fall of the regime in 1989.

Today I would like to consider the history and potential meanings behind Košice's Námestie Osloboditeľov or Liberators' Square by focusing on specific symbols (such as the hammer and sickle – *kladivo a kosa*). I also want to investigate the meanings associated with the 'pink tank' memorial in Prague. I would like to understand how Slovaks and Czechs of various ages, genders and political persuasions view contemporary memorials seemingly dedicated to Communism.

Let's look at Kosice's Námestie Osloboditeľov monument. It was constructed in 1945 to remember the sacrifice of the Red Army soldiers who fought the Nazis in monumental battles such as the Battle of Dukla in eastern Slovakia. Thus, the memorial commemorates the sacrifice of those who liberated the city from the Nazis.

For Košičania, 1945 was not only a 'liberation' but also a 'conquest' and the beginning of a new occupation. The citizens of this city had no idea that the troops they welcomed in 1945 would prove to be the next in a series of oppressors. Yet the question remains, why do they maintain the Communist hammer and sickle insignia on this *one* monument even today, more than 20 years after the fall of Communism? Do the emblems on the monument signify

its association with Communism or with the Red Army soldiers? Allow me to introduce several recent events associated with Košice's Námestie Osloboditeľov which shed light on the meaning present-day locals attribute to the memorial.

Námestie Osloboditeľov lies in prime real estate territory – directly in the center of Košice, at the entrance to Main Street. Thus when it was recently decided that a mega AuPark shopping center would be built on the large, unused parking lot behind the memorial and next to the new Hilton Double Tree hotel, the fate of Námestie Osloboditeľov came into question. Should the new shopping center and re-configured traffic junction force the memorial out of the center and to a local cemetery or should the monument remain central as a remembrance of the Red Army's sacrifice? A lively debate ensued surrounding this question. Young and old voiced their opinions, most enthusiastically on internet blogs. Consider the sentiment of one blogger, “no môj názor je, že takýto kontroverzný pamätník ruským zbraňom, ktoré nám vlastne zaručili štyridsať rokov neslobody patrí inam. (...) .Pre mňa je smutné keď prechádzam popri tomto pamätníku a po niekoľkých metroch chôdze sa ocitnem pri inej pamätnej tabuli, na ktorej sú mená šiestich zastrelených Košičanov z roku 1968 ruskými zbraňami.”¹

Amidst this public debate, in January 2010, 18 symbols were stolen off of Košice's Námestie Osloboditeľov, including (along with hammer and sickle insignia) the red star, taken off the graves of Red Army soldiers buried there at the memorial. To my knowledge the thief was not found, but the Socialist Young Pioneers, the local Communist Party vice president, and the chairman of the Košice Communist Organization all protested against the shaming of the monument honoring the fallen Soviet soldiers. They replaced the stolen insignia with new ones, sprayed with gold paint.² In the end, the city decided to keep the memorial in its original location with the AuPark shopping center behind it.

---

¹Peter Neuwirth Blog. ‘Odstráňte pamätník a premiestnite ho inam!’ SME, Jan. 19, 2010. [online]. Dostupné na internete:

<<http://peterneuwirth.blog.sme.sk/c/216765/Odstrante-pamatnik-a-premiestnite-ho-inam.html#ixzz1USINY110>>.

²TASR News Service, ‘Komunisti protestovali proti zhanobeniu pamätníka,’ *JOJ*, Mar. 5, 2010.

What is interesting here are the ‘memory actors’ who came to the forefront to participate in the debate about whether or not to move the monument outside of the town’s center. A ‘memory actor’ is anyone who takes action to establish or change public memory. For example, the thief who stole the insignia off the Kosice monument is a memory actor. But so is the man who blogged his opinion in the *SME* newspaper or the local Communist Party that replaced the symbols.

Here I return to my original question: does Košice’s Námestie Osloboditeľov monument (with its hammer and sickle emblems) represent a tribute to Communism (as I first thought when I walked past it daily) or does it rather represent a tribute to the Red Army? The fact that local Communist Party actors were the ones to publicly protest and re-affix insignia on the monument in 2010, hints that the monument at least partially signifies Communism. However, after talking with many Košičania, I’ve learned that the most plausible explanation for why the city allows the hammer and sickle memorial to remain today is that the hammer and sickle do not symbolize Communism as much as that they were the symbols of the Red Army which freed the city from the Nazis. Thus when locals view the monument today they do not associate it with the larger system of Communism but rather see it as a tribute to honor the Red Army soldiers buried there.

Yet not only postwar monuments but also post-Communist monuments in both the Czech Republic and Slovakia reflect contemporary attitudes toward the memory of Communism. I would like now to examine the different meanings associated with the ‘pink tank’ memorial in Prague. This monument has also been controversial, exciting memory actors and Czechs to public debate. Like Námestie Osloboditeľov in Košice, this Soviet tank was placed in the Smíchov District outside of Prague as a tribute to the Red Army, which liberated the city on May 9, 1945. This tank was supposedly the first tank to enter the district. Yet shortly after Communism fell, on April 28, 1991, a student at the Prague Academy of Fine Arts, painted the tank pink as a protest against Communism. His name is David Černý. The pink tank created an uproar in the community with some praising the ridiculing of the Communist tank and others defending the need to keep it green to honor the Red Army liberators. Interestingly, the city repainted the

tank green only to find 15 MP's (ministers of parliament) publicly paint it pink again on May 17, 1991.

What is interesting about this pink-versus-green-battle is that locals derived multiple interpretations of what a tank symbolizes. As Patrick Wright notes in his 1991 article in the London *Guardian*, 'the drama of the pink tank accentuated the fault-lines between different generations and their conceptions of this brutally symbolic machine.'³ According to Communist interpretation, tanks were used to show 'military progress' or 'the triumphant advance of the communist state.' Wright adds that many times Soviet tanks were shown crushing Nazi tanks and they were key elements of the May Day parades across Czechoslovakia. Thus the Communists created their own 'myth of 1945' by using tanks as symbols of Soviet strength.

Interesting, however, is that others who were *not* Communist Party members but had lived through the war, felt the pink tank wrongfully disgraced the sacrifice of the Red Army soldiers. (This is an interpretation of the older generation). They felt it important to demonstrate the difference between Nazism and the liberation Communists brought in 1945. But among younger observers of the pink tank, Nazism seemed distant. For these youth, whatever 'heroic meaning' the Communists tried to associate with memorials of Soviet tanks had been erased with their experience of more recent years suffered under the Communist yoke. Particularly after the Soviet invasion of 1968, the Soviet tank came to symbolize oppression, not liberation.

Yet in Slovakia, the tank symbolized an everyday-life reality – the Stalinist era emphasis on heavy industry with the establishment of steel mills and aluminum factories in Slovakia, used to build heavy armaments such as tanks. Thus the pink tank debate caused citizens to examine not only their interpretation of the symbol of a tank but also their attitudes toward the memory of Communism. In conclusion, in this presentation we have looked at the meaning behind symbols such as the hammer and sickle and a tank. We have seen how these symbols, when erected on public monuments, can cause conflict or spark vandalism among memory actors. We

---

³Patrick Wright. 'Why a pink tank made Prague see red.' *the Guardian*, July 25, 1991, 4.

recognize that these symbols can channel enough power to lead to city-wide debate, but only because they are clearly associated with historic regimes that have impacted lives. And those lives strive to portray memory in very particular ways.

Resume

My paper examines postwar and post-Communist monuments in former Czechoslovakia to understand how Slovaks and Czechs of various ages, genders, and political persuasions view contemporary memorials dedicated to the memory of Communism. The essay explores questions such as, how is Communism remembered today in the Czech Republic and Slovakia? For example, why do the hammer and sickle symbols still remain prominently displayed in Košice, Slovakia, when every other trace of Communism in the city was erased with the fall of the regime? Additionally, what is the impact of Eastern European interwar state administrations on their successive 20th century regimes and on post-Communist states? What is the appropriate way to honor those who suffered in the past (i.e. under Communism) as well as to punish those who collaborated with totalitarian regimes?

Kľúčové slová: Komunizmus, symbol, pamäť, miesto.

Key words: Communism, symbol, memory actor, monument

Z DEJÍN SPOLOČNOSTI V 18. STOROČÍ

Komorské majetky na strednom Slovensku – úvod do problematiky na príklade Revišt'a a Šášova

Kameralherrschaften in der Mittelslowakei – Einführung in das Thema am Beispiel von Revište/Revistye und Šášov/Sachsenstein

Eva Ondrušová

Napriek tomu, že Uhorsko bolo v porovnaní s ostatnými krajinami v západnej časti Európy podstatne zaostalejšou agrárnou krajinou, aj ono nastúpilo koncom 18. storočia na cestu modernizácie. Novodobé dejiny Habsburskej monarchie možno datovať od roku 1740, kedy na trón nastúpila panovníčka Mária Terézia. Opatrenia, ktoré v nasledujúcich desaťročiach postupne zavádzala do praxe, boli nielen pozoruhodne konkrétne a mali ďalekosiahly dopad, ale boli aj predzvesťou konsolidácie a modernizácie monarchie. Územie dnešného Slovenska nebolo v tom čase samostatným územno-administratívnym útvarom a nemohlo sa vyvíjať ako samostatný hospodársky celok a ani si vytvoriť samostatný trh. Bolo súčasťou hospodárskeho priestoru Uhorska, ale zároveň bolo zapojené do hospodárskej aktivity celej monarchie, pričom v nasledujúcom období sa tieto vzťahy prehlbovali. Dejinám panstiev, obzvlášť komorským panstvám na strednom Slovensku sa slovenská historiografia venovala iba okrajovo. Prevažná časť štúdií sa zaoberala demografickými, sociálnymi a najmä hospodárskymi aspektmi ich vývoja. Absentuje makroekonomický pohľad, čiže osvetlenie významu panstiev pre hospodárenie štátu. Problematika komorských panstiev teda nie je dostatočne spracovaná a štúdií venujúci sa týmto hospodársko-organizačným jednotkám je poskromne. Dalo by sa povedať, že ide prevažne o parciálne štúdie týkajúce sa dejín jednotlivých panstiev. Príčiny tohto stavu treba hľadať v celkovej orientácii slovenskej historiografie v minulosti, následkom čoho hospodárske a sociálne dejiny nášho územia ostávali dlhú dobu nepovšimnuté. Komorské panstvá ako majetok trvalo alebo aspoň istý čas podliehajúci uhorskej korune (de facto „štátny majetok“) boli súčasťou hospodárskeho komplexu monarchie; hrali mimoriadnu

úlohu najmä v období po oslobodení predtým Osmanmi okupovaných území a vďaka ich existencii sa podarilo regulovať hospodársko-sociálny vývoj. Vidiek býva často chápaný ako statické prostredie, v ktorom sa zavedený spôsob života udržiaval po celé stáročia, ale i tu prebiehali procesy, ktoré mali svoj vývoj a dynamiku. Zvlášť dôležité sú na regionálnej úrovni, pretože práve tu je možné pozorovať prepojenie makro- a mikrohistorickú roviny. Zároveň sa nedá uplatniť mikrohistorický prístup bez znalosti makrohistorického hľadiska. Druhá polovica 18. storočia je práve obdobím reforiem a dopad niektorých z nich býval preceňovaný, pričom iné boli skúmané iba v malej miere, prípadne vôbec.¹ Mnohé z týchto opatrení vydávaných komorou sa mohli aplikovať aj na komorských panstvách na Dolnej zemi alebo Banáte, kde rovnako prebiehali reformné procesy. V Banáte sa tieto zmeny postupne stali integrálnou súčasťou jozefinských reforiem a prejavili sa i v oblasti stavebných zmien.² Pod pojmom komorské panstvá (majetky) chápeme také feudálne panstvá (domíniá), ktoré sa pod správu uhorskej komory dostali či už vymretím rodu alebo najčastejšie jeho konfiškáciou. Pôvodné kráľovské domínia sa dávali v priebehu 15. – 17. storočia do zálohu významným magnátskym rodinám, avšak v druhej polovici 17. storočia vyvíjal erár značné úsilie, aby znovu získal panstvá do vlastnej réžie. Viedli ho k tomu práve v tej dobe dominujúce merkantilistické hospodárske názory, ktoré mali vzpružiť a podporiť štátne podnikanie. Erárne majetky spravoval panovník respektíve ním zverená inštanca, v prípade mnou sledovaných panstiev Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici. Podľa Tripartita bolo príčinou zabratia týchto majetkov buď vymretie rodu – *caducitas*, urážka jeho kráľovského veličenstva – *crimen laesae majestatis* alebo nevera (zrada) – *casus notae infidelitatis*.³ Často boli do správy úradu zverované tie majetky, ktoré sa nachádzali v blízkosti banských miest a poskytovali drevo a uhlie pre ďalší rozvoj najmä banského podnikania. Na prelome 18. a 19. storočia zaberali komorské panstvá

---

¹VELKOVÁ, Alice. *Proměny venkovské společnosti v letech 1700 – 1850*. In. *Český časopis historický* 4, 2007, s. 809-810.

²Napríklad: BENEDIK, Christian. *Die Reformierung des staatlichen Bauwesens unter Maria Theresia und Joseph II.* In. *Mozart. Experiment Aufklärung im Wien des ausgehenden 18. Jahrhunderts*. Wien 2006, 147-153.

³*Tripartitum opus iuris consuetudinarii incltyti regni Hungariae*, Pars I, Titulus 14.

na území dnešného Slovenska pomerne rozsiahle a do značnej miery súvislé územia.⁴ V Tekovskej stolici to boli hradné panstvá Revište a Šášov, vo Zvolenskej stolici to bolo panstvo Slovenská Lupča a na Liptove zasa hradné panstvo Likava a Liptovský hrádok.⁵ Najdôležitejšie z nich boli hlavne staré erárne domínia Revište, Šášov, Zvolen-Dobrá Niva a Slovenská Lupča. Pod správu komory patrilo aj menšie panstvo Dekýš a okrem uvedených panstiev spravovali banské komory, predovšetkým Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici, aj iné majetky a panstvá, ktoré pripadli z rôznych príčin eráru. Do správy bystrickej komory patrilo panstvo Likava, Lietava, ktoré spravovala tiež určitú dobu komora alebo panstvo Hrádok. Aj niektoré majetky nachádzajúce sa mimo územia dnešného Slovenska boli zverené do správy Hlavného komorskogrófskeho úradu. Boli to napríklad panstvá Bocskó, Rhónaszék, Dolha a Sziget ležiace na území Marmarošskej stolice.⁶ Komorské panstvá slúžili prevažne pre saturovanie potrieb baníctva, ktoré v tomto období potrebovalo silnú hospodársku základňu. Správu všetkých panstiev a majetkov vykonával Hlavný komorskogrófsky úrad pomocou svojich úradníkov, ktorí boli podriadení hlavnému komorskému grófovi. Hlavný komorskogrófsky úrad, ktorý mal riadenie a chod panstiev na starosti, dával do prenájmu erárne domy, lesy, pozemky, jazerá, poľovačku, rybačku, staval nové zariadenia v lesoch a baníctvu slúžiace vodné diela, cesty a pod. Rovnako sa staral aj o zdravie, vzdelanie a duchovný život banského osadenstva. Z uvedeného teda vyplýva aj veľký územný a odborový rozptyl, respektíve dosah jeho archívnych dokumentov. Hlavný komorskogrófsky úrad, sídliači v Banskej Štiavnici, patril k najvýznamnejším hospodárskym inštitúciám v Uhorsku. V roku 1747 sa o jeho reorganizáciu pokúsila panovníčka Mária Terézia, ktorá inštrukciou z tohto roku pretvorila

---

⁴Okrem zvolenského panstva sa dostali v priebehu druhej polovice 17. storočia pod správu banskoštiavnickej komory ostatné panstvá ležiace v stredoslovenskej banskej oblasti a stali sa tak významným hospodárskym činiteľom, ktorý slúžil pre čiastkové krytie potrieb erárneho baníctva a hutníctva.

⁵HORVÁTH, Pavel. Súpis komorských panstiev na Slovensku z konca 18. a začiatku 19. storočia a ich význam pre vlastivedný výskum. In. *Vlastivedný časopis I*, 14, č. 3, 1965, s. 133.

⁶Príslušnosť panstiev k banským komorám bola zdôraznená aj v ich názvoch (Bergkameral-Herrschaft, k. k. Montan Domäne).

Hlavný komorskogrófsky úrad od základov.⁷ Konečná direktíva bola vydaná o päť rokov neskôr a je z časti totožná s provizórnou z roku 1747. Podstatou inštrukcie bolo, že už nebola adresovaná osobe (komorskému grófovi), ale úradu.⁸ Na čele banskou komorou spravovaných majetkov bol hlavný správca (*praefectus bonorum* alebo *Cameral-Herrschafts-Praefectus*), ktorý bol členom úradu. Viedol celé hospodárenie na komorských panstvách, kontroloval účtovné knihy a navonok zastupoval panstvo ako právnickú osobu. Pri Hlavnom komorskogrófskom úrade pôsobil úradník, ktorý mal na starosti právne záležitosti. K jeho právomoci patrilo aj vykonávanie súdnictva na komorských majetkoch. Na čele jedného panstva stál správca (*provisor, Hofrichter*), ktorý mal na starosti udržiavanie erárnych budov, vymáhanie a platenie dávok, daní, desiatkov a pod. Rovnako viedol aj pokladnicu a peňažnú správu panstva. Údaje o príjmoch a výdavkoch sa mali každoročne posielat' hlavnému správcovi panstiev na Hlavný komorskogrófsky úrad.⁹ Rovnako bolo jeho povinnosťou raz ročne prejsť celé panstvo a skontrolovať ho. Správcovi bol podriadený klaviger (kasnár), ktorý mal na starosti správu naturálií a produktov, ktoré odovzdali poddaní. Zároveň mal viesť aj účtovníctvo a ročne zostavovať inventár všetkých hnutelností na panstve. Podľa inštrukcie z roku 1755, ktorá bola schválená rok neskôr, bolo zrušené rozdelenie povinností, kde správca mal na starosti hlavne finančné záležitosti a klaviger zasa materiálne. Obaja mali viesť panstvo spoločne a peňažnú i materiálnu administratívu podpisovali korporatívne. Na panstvách Likava, Revište, Šášov, Slovenská Lupča pôsobil navyše aj dvorský (*Schaffer*), ktorý bol zvyčajne povereným správou menšieho celku. Väčšinu územia spomínaných panstiev tvorili lesy. V roku 1765 Mária Terézia zreorganizovala banské komory aj komorské lesné úrady. Hlavný dozor nad lesným hospodárením podľa nového poriadku mal hlavný hospodársky a lesný inšpektor (*Ober Wirtschafts Waldungsinspector*), ktorý bol členom Hlavného

---

⁷SCHMIDT, Franz Anton. *Chronologisch-Systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche Ungarn, Kroatien, Dalmatien, Slavonien und des Großfürstenthumes Siebenbürgen*. Band VII, Wien: Hof- und Staats- Aerial-Druckerey 1834, s. 417

⁸SCHMIDT, Franz Anton. *Chronologisch-Systematische Sammlung...*, X, s. 49

⁹VOZÁR, Jozef (ed.). *Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave: sprievodca po archívnych fondoch / 3 / oddelenie hospodárstva v Banskej Štiavnici*. Bratislava : Slovenská archívna správa 1964, s. 208-209.

komorskogrófskeho úradu. Lesníctvo ostalo aj naďalej podriadené banskej a hutníckej výrobe, avšak rozšírenie počtu lesníkov znamenalo progres v riadení lesného hospodárstva. Ďalším pokrokom bolo vydanie lesného poriadku pre Uhorsko.¹⁰ Už počiatkom 18. storočia sa v komorských lesoch vykonávali pravidelné pochôdzky a reambulácie lesov, tzv. *waldbereitung*.¹¹ V súlade s novým lesným poriadkom sa následne v komorských lesoch pristúpilo k odbornejšiemu a presnejšiemu zameriavaniu a mapovaniu.

Revištské panstvo

Hradné, neskôr komorské panstvo Revište patrilo pôvodne uhorským kráľom. Do správy Hlavného komorskogrófskeho úradu sa dostalo v roku 1672, dovtedy však vystriedalo mnoho majiteľov. Väčšina jeho vlastníkov dostala hrad do daru alebo do zálohu od kráľa, či od kráľovnej. Až zvýšený dopyt po dreve viedol Dvorskú komoru vo Viedni k tomu, že v roku 1662 vydala príkaz, aby banskoštiavnická komora prevzala Revištské panstvo do svojej správy. Panstvo sa ešte dostalo na čas za ročných 3000 zlatých do árendy Alexandrovi Turányimu, ale už od spomínaného roku 1672 patrilo do priamej správy štiavnickej banskej komory.¹² Záujem eráru o panstvo vychádzal už zo spomínanej zvýšenej spotreby dreva, ktoré bolo potrebnou súčasťou banského podnikania. Pravdepodobne svoju úlohu zohrali i časté spory, ktoré mali poslední majitelia panstva s banskými mestami.¹³ Panstvo sa nachádzalo v severovýchodnej časti Tekovskej župy. Patrili mu obce Žarnovica, Vyhne, Bukovina, Dolná a Horná Ždaňa, Horná Trnávka, Píla, Horné a Dolné Hámre s osadami Župkov, Hrabičov, Pustý Pruch (Pecnô), Dolné Hámre, Kopanica, Voznica a Rudno. Od roku 1681 pribudla k panstvu aj obec Hliník, Revištské Podzámčie, Bzenica

---

¹⁰Tereziánsky lesný poriadok bol vydaný v roku 1769. V slovenčine vyšiel pod názvom „*Porádek hor, aneb lesuw zachování*“. Zákon uzatvoril obdobie ničenia lesov, zabránil primitívnejším metódam hospodárenia a umožnil tak vývoj novodobého lesníctva.

¹¹MILANOVÁ, Lubica–JÓZSOVÁ, Viktória. Od lesov kráľovských k lesom štátnym. In. *Lesnícke a drevárske múzeum vo Zvolene*, 2003, s. 26-27.

¹²GINDL, Jozef. Banskokomorské majetky na strednom Slovensku vo svetle zrovnacích štatistik k roku 1721. In. *Historický zborník kraja 4*, 1968, s. 89.

¹³BAĎURÍK, Jozef. Z dejín Revištského panstva do polovice 17. storočia. In. *Zborník Filozofickej fakulty UK – Historica*, roč. 26, Bratislava 1975, s. 180-181.

a Kľak. Územie Revištského panstva bolo obkolesené pohoriami z východu i zo západu. Celou oblasťou sa tiahla úrodná nížina okolo rieky Hron, ktorá poskytovala možnosť pre rozvoj poľnohospodárskej výroby a pokračovala zo severnejšie ležiacej Žiarskej kotliny, pričom rozdeľovala územie panstva na dve časti: podhorské a horské. Táto poloha dodávala panstvu strategický a hospodársky význam, ktorý tkvel predovšetkým v bezprostrednej blízkosti stredoslovenskej banskej oblasti.¹⁴ V spisoch je možné identifikovať panstvo pod názvom cisárske panstvo Revište alebo cisársko-kráľovské bansko-komorské panstvo Revište. Hlavným nadriadeným orgánom panstva bola Dvorská komora pre mincovníctvo a baníctvo sídliaca vo Viedni, čiže priamy nadriadený orgán Hlavného komorskogrófskeho úradu. Správa panstva sídlila v Žarnovici. K majetku panstva patrili polia, lúky, lesy, mlyny, krčmy, mäsiarstva, pivovary, tehelne, pričom lesy mali samostatnú správu.¹⁵ Panstvo malo príjem i z predaja mlynských kameňov, ktorými boli známi kamenári z obce Hliník (Hliník nad Hronom) a ich výrobe sa venovali už od 14. storočia. Obyvatelia panstva sa venovali tiež povozníctvu, poľnohospodárstvu, pivovarníctvu, mlynárstvu, chovu dobytka, obuvníctvu, krajčírstvu, kováčstvu alebo včelárstvu. V 18. storočí prebehli na Revištskom panstve výrazné zmeny. Napríklad v obci Žarnovica, kde sídlila správa panstva, boli otvorené huty, postavený pivovar, otvorená Dedičná štôľňa Jozefa II. vo Voznici a napokon aj zrušené nevoľníctvo. V tejto dobe zmenila Žarnovica svoj prevažne poľnohospodársky charakter a začala sa orientovať na hutnícku, banícku výrobu a viac sa zapájala i do rozvoja remesiel a iných výrobných činností.¹⁶ Úlohou Hlavného komorskogrófskeho úradu nebolo len sledovať finančné a hospodárske záležitosti, rovnako sa zaoberal aj inými záležitosťami, ktoré trápili obyvateľov na panstve. V roku 1785 úrad vytýkal úradníkom komorského panstva, že sa nevyznajú v chove

---

¹⁴BAĎURÍK, Jozef. Z dejín Revištského panstva..., s. 169.

¹⁵Lesy komorských panstiev postupne preberali banské mestá do svojej správy. Panstvo Lupča pripadlo banskej komore v Banskej Bystrici v roku 1670. Banská komora v Banskej Štiavnici prevzala do svojej správy postupne komorské panstvá Revište (1672), Šášov (1678) a Dekýš (1693). Panstvo Zvolen – Dobrá Niva odkúpil panovník v roku 1805.

¹⁶Napríklad koncom 18. storočia zriadili v obci Kľak sklenú hutu, ktorá pracovala ešte v roku 1840.

oviec a žiadal od nich, aby si doplnili svoje vedomosti.¹⁷ Rovnako dbal, aby si úradníci svoje poznatky rozširovali aj naďalej, o čom svedčí správa, v ktorej Hlavný komorskogrófsky úrad panstvu oznamoval, že mu posielala dielo Albrechta Daniela Thaera¹⁸ „Princípy racionálneho poľnohospodárstva“ (*Grundsätze der rationellen Landwirtschaft*).¹⁹

Šášovské panstvo

Rovnako ako panstvo Revište sa kvôli nedostatku dreva a uhlia dostalo pod správu Hlavného komorskogrófskeho úradu od roku 1678 aj hradné panstvo Šášov. Panstvo bolo situované v Žiarskej kotline, na strednom toku rieky Hron, pričom ležalo severnejšie ako panstvo Revište, v susedstve cirkevných majetkov. Šášovské panstvo a jemu patriace majetky v priebehu 14. a 15. storočia viackrát vymenili svojich majiteľov, kým ich kráľovná Beatrix nepredala jágerskému biskupovi Urbanovi Dóczyemu z Veľkej Lúče. V roku 1500 sa uskutočnil pokus o odkúpenie šášovského majetku od Dóczyovcov, ale snaha o ich opätovné spravovanie kráľovskými kastelánmi stroskotala, pretože Dóczyovci nechceli pristúpiť na dohodu. Ešte v tom istom roku si rodina medzi sebou podelila kráľovské majetky Šášov, Revište a Lupču. Jedna vetva rodiny si ponechala vo vlastníctve Lupču a Šášov, kým druhá zasa hradné panstvo Revište. V roku 1676 sa majetok rozdelil medzi dvoch bratov Juraja a Jána Lippayovcov. Juraj dal svoju časť ešte v tom istom roku do prenájmu komore. Už o dva roky nato sa podarilo komore získať i druhú časť panstva. Do správy banskej komory sa nakoniec Šášov dostal v roku 1678.²⁰ K panstvu patrili obce Ladomer, Šášovské Podhradie, Kľačany, Ihráč, Horná a Dolná Trnávka, Močiar, Teplá, Prochoť, Kolpachy, Piarg, Peserany, Žakýl, Repište, Jalná, Bešena (Dúbravka) a Sklené Teplíce. Neskôr pribudla

---

¹⁷ŠŮBA, f. KPR, inv. č. 175/1785.

¹⁸Albrecht Daniel Thaer je považovaný za zakladateľa poľnohospodárskych vied. Publikoval prvú rozpravu o poľnohospodárskej podnikovej teórii (*Grundsätze der rationellen Landwirtschaft*). Kniha vznikala v rokoch 1809 – 1812 a pozostáva zo štyroch zväzkov. Thaer vo svojom diele píše, že dokonalé poľnohospodárstvo je také, ktoré poskytuje najvyšší možný trvalý výnos. *Grundsätze der rationellen Landwirtschaft*. Thaer, Albrecht Daniel. Band 1. Leipzig 1823, s. 1-3.

¹⁹ŠŮBA, f. KPR, inv. č. 201/1811.

²⁰GINDL, Jozef. Banskokomorské majetky na strednom Slovensku vo svetle zrovnacích štatistík k roku 1721. In. *Historický zborník kraja 4*, 1968, s. 93.

aj Železná Breznica, kým Kolpachy a Piarg od roku 1830 zasa spravovala správa panstva Dekýš. Panstvo v neskoršom období získalo aj Trnavú Horu. Správa panstva sídlila v Ladomeri. Do vlastníctva panstva patrili lesy, lúky, mlyny, hostince, mäsiarstva, kúpele. Obyvateľstvo sa venovalo povozníctvu, poľnohospodárstvu, mlynárstvu, uhliarstvu, chovu dobytky, kúpeľníctvu. Pálením dreveného uhlia sa zaoberali poddaní v obci Ihráč i Prochoť, kde uhliarstvo pretrvalo celé stáročia. V Sklených Tepliciach sa zasa okrem kúpeľníctva rozvíjala i priemyselná výroba. V roku 1785 bola v obci zriadená amalgamačná huta,²¹ ktorá vznikla na mieste vtedy už bývalej huty, v ktorej sa dovtedy oddeľovalo zlato a striebro od nevyužívaných rúd pomocou olova. Po konsolidácii pomerov v 18. storočí vznikol na komorských panstvách vynikajúci priestor pre aplikáciu nových modernizačných tendencií, či už v priemyselnej alebo poľnohospodárskej výrobe. Dvorská komora vo Viedni prostredníctvom Hlavného komorskogrófskeho úradu v Banskej Štiavnici zavádzala racionálne formy hospodárenia, ktoré mali zvýšiť prosperitu na komorských panstvách. Tieto jednotlivé opatrenia a nariadenia mali následný vplyv na chod panstiev a ich organizáciu.

Das Resümee

Der Beitrag befasst sich mit dem Leben auf den Kameralherrschaften Revistye und Sachsenstien. Revistye gehörte in der Vergangenheit einem ungarischen Herrscher-geschlecht und im Jahre 1672 ist es dann unter die Verwaltung des Oberst-Kammergrafenamts gekommen. Seit 1678 befand es sich administrativ unter dem Oberst-Kammergrafenamt in Schemnitz auch Kameralherrschaft Sachsenstein. Beide Herrschaften dienten vor allem dem Bergbau und stellten eine starke wirtschaftliche Basis dar. Im 18. Jahrhundert entwickelte sich in diesem Gebiet nicht nur landwirtschaftliche, sondern auch die industrielle Produktion. Die Modernisierungsmaßnahmen halfen dabei auch dem Lebensstandard der Bevölkerung zu erhöhen.

---

²¹Fungovať začala až o rok neskôr. Zlato a striebro produkovala zo zlatonosných rúd pomocou ortuti.

Klíčové slová: Komorské panstvo, správa, Hlavný komorskogrófsky úrad, hospodárstvo, Revište, Šášov.

Schlüsselworte: Kameralherrschaft, Verwaltung, Oberst-Kammergrafenamt, Wirtschaft, Revistye, Sachsenstein.

Mravnostná kriminalita v liptovských mestách v 18. storočí

Vice criminality in towns of the Liptov region in the 18th century

Miroslav Nemeč

Kriminalita bola a aj stále je neoddeliteľnou súčasťou ľudskej spoločnosti. Preto by bolo asi naivné si myslieť, že všetci naši predkovia sa vo svojom živote vždy striktné držali desiatich božích prikázaní alebo oficiálnych právnych predpisov. Dôkazom toho sú stovky súdnych procesov, riešených v minulosti. Neriešili sa len prípady bitiek, krádeží a vrážd, ale často sa vyskytovali aj také, ktoré môžeme zaradiť do širšej kategórie trestných činov – do sféry mravnostnej kriminality. Ide hlavne o prípady sexuálnych deliktov ako prostitúcia, cudzoložstvo, smilstvo alebo ako to vtedajšia justícia nazývala – porušenie šiesteho božieho prikázania. Vyskytujú sa však aj prípady rôznych sexuálnych deviácií.

Cieľom tejto práce je popísať mravnostnú kriminalitu vo vybraných liptovských mestách či mestečkách v 18. storočí. Popisovaná bude hlavne na základe súdnych spisov pochádzajúcich z činnosti miest Ružomberok, Nemecká (dnes Partizánska) Ľupča a mestečko Hybe.

Asi najčastejšie sa objavujúcim mravnostným deliktom bolo smilstvo, čiže neviazané (a v tej dobe aj nezákonné) pohlavné stýkanie, z čoho vyplýva, že nebolo medzi ľuďmi ničím nezvyčajným. Netreba si totiž myslieť, že sa podobných prečinov dopúšťali len niekoľkí jedinci a už vôbec nie, že boli záležitosťou kriminálnych živlov alebo nižšie postavených sociálnych vrstiev. Napríklad v južných Čechách bola zaužívaná prax, podľa ktorej, ak si dvaja ľudia dohodli na uzavretí manželstva, nemuseli čakať so svojimi sexuálnymi aktivitami do svadby. Táto ich ústna dohoda bývala dokonca akceptovaná obcou i panstvom,¹ aj keď je pravdou, že spoločnosť v Uhorsku nebola až taká benevolentná. Svedčia o tom prípady smilstva, ktorých výsledkom nebolo tehotenstvo, čiže vyšetrovaný a trestaný bol len samotný milostný akt. Navyše sľub svadby býval často len zámienkou, prípadne mohol byť použitý na procese ako poľahčujúca okolnosť.

---

¹ČECHURA, Jaroslav. *Kriminalita a každodennosť v raném novověku – Jižní Čechy 1650 – 1770*. Praha : Argo, 2008, s. 105.

Aj keď nebol tento prečin zriedkavý, je pozoruhodná rôznorodosť trestov, ktoré boli zaň vymerané. V roku 1740 bola ružomerským mestským súdom odsúdená Eva Sopková, ktorá sa previnila porušením „*ssesteho Božoho prikazani*“. Súd ju potrestal pomerne mierne. Počas trhu musela dve hodiny sedieť zamknutá v trlici.² Potupný trest sa využíval aj v inej lokalite. V mestskom protokole Liptovskej Sielnice bolo ustanovené, že každý, kto sa previnil proti šiestemu božiemu prikázaniu, nezosmilníš, musel kľačať pred oltárom počas dvoch nedeľných omší. Kto sa však chcel tomuto druhu trestu vyhnúť, mohol zaplatiť pokutu dva zlaté na kostol a k tomu ešte dva funty vosku.³

V prvej polovici 18. storočia sa v Ružomberku vyskytlo niekoľko prípadov smilstva, ktoré mali rovnakú alebo aspoň veľmi podobnú schému. Všetky obvinené boli slobodné ženy, už predtým raz trestané za podobný prečin. Navyše v dôsledku svojho konania otehotneli. V procesoch, v ktorých sa zachovala výpoveď obvinenej, sa navyše uvádza, že im bolo sľúbené manželstvo. Tieto prípady magistrát riešil rovnakým trestom, tridsiatimi údermi korbáčom.⁴

Na smilstvo sa nazeralo prísnejšie vtedy, ak bola obvinená vdovou. Jedna takáto kauza sa tiež prejednávala v Ružomberku. Vdova Katarína Kňazovická bola obvinená, že so svojimi dvomi sluhami udržiavala milostný pomer „*od lanskeho roku fassangu počna, až do tamteg druheg soboti w tomto roku*“. Obvinená musela očakávať tvrdší trest, pretože už raz bola za tento čin súdom napomenutá. Vyšetrovanie prebiehalo formou vypočúvaní, kde boli vypočutí všetci traja obvinení. V tom čase museli „*twrdi Arest podstupiti*“. Z rozprávania sa tak dozvedáme informácie o milostnom trojuholníku. Najskôr „*snou lihal*“ Ján Sovák, ktorý jej po nejakom čase navrhol sobáš. Pravdepodobne žiadal, aby s ním potom odišla k nemu domov na Oravu, to odmietla s odôvodnením, že musí počkať „*pokud se gegi chlapec wiuči, abi on mohol remeslo robiť a... hospodarstwi zaopatrovat*“. Medzitým sa však k zástupu jej milencov pridal aj druhý sluha, Ondrej Kovalčík, s ktorým ju prichytil aj Ján Sovák. Tento k nej chodil údajne len niekoľko

---

²Štátny archív Bytča – pobočka Liptovský Mikuláš (ďalej ŠA BY – pob. LM), fond (ďalej f.) Mesto Ružomberok (ďalej MRK), Mestský protokol 1740 – 1782, s. 2.

³ŠA BY – pob. LM, f. Obec Liptovská Sielnica, Mestská kniha 1682 – 1870, s. 5.

⁴ŠA BY – pob. LM, f. MRK, Mestský protokol 1721 – 1780, s. 202-204, 244-245, 435, 488.

týždňov, pretože mu „*ssati prawala a obssiwala*“. Potom sa mu zhnusila, pretože mu ľudia začali rozprávať, „*že ge stara a že ma deti*“. Ešte pred vynesením rozsudku sa za nich prihovril istý mešťan, ktorý žiadal, s ohľadom na nezaopatrené deti Kataríny Kňazovickej a dostatočné utrpenie všetkých obvinených vo väzení, odpustenie trestov. Pomôcť im malo aj to, že nič nezamĺčali. Táto žiadosť však bola zamietnutá. Katarína Kňazovická bola odsúdená na 80 úderov korbáčom, Ján Sovák na 30 úderov palicou a Ondrej Kovalčík na 40 úderov palicou. Za miernejším trestom pre Jána Sováka bol pravdepodobne sobáš, ktorý navrhol Kataríne Kňazovickej.⁵

V roku 1770 boli v Nemeckej Lupči z priestupku „*proti ssiestimu Božimu prikasani*“ obvinení Matej Bajdík a Anna Matheidesová. Prezradilo ich totiž tehotenstvo Anny Matheidesovej. Obaja podstúpili výsluch, na ktorom odpovedali na päť rovnakých otázok. Vyšetrovatelia sa ich pýtali aj na také podrobnosti, ako napríklad kde „*takowi telesni skutok pachali a kolikrat*“. Pri výsluchu sa obaja priznali. Navyše vysvitlo, že obvinení sa chceli neskôr vziať. Súd ich však aj napriek tomu odsúdil na štyri týždne prác pre mesto. Okrem toho museli cez noc zostávať vo väzení a jesť dostávali len chlieb a vodu.⁶

Ďalší rok súdil lupčiansky súd pre rovnaký prečin Máriu Polónyovú. Obvinená však stála pred súdom sama. Z výpovede vyplynulo, že otehotnela s Danielom Hudáčikom, ktorý jej tiež navrhol manželstvo, ale údajne mu v tom bránil jeho otec. Keď však boli prezradení, Daniel Hudáčik „*wolakde utiekol gakobi se stim chtel ochranit*“. Mária Polónyová tak bola odsúdená sama, a to na dva týždne prác pre mesto o chlebe a vode. Miernejší trest dostala pravdepodobne z dôvodu úteku druhého obvineného.⁷

Na polovičný trest zvykol lupčiansky súd odsúdiť obžalovaných aj vtedy, ak dotyčná osoba nebola tehotná. Za danej situácie sa nekládlo ani zvyčajných päť otázok. Stalo sa tak aj v dvoch prípadoch z roku 1772, kedy Ján Figa a Sofia Urbanovičová a neskôr aj Eva Grillyová a Adam Hano dobrovoľne priznali, že „*ponekolko krat proti ssestemu Božimu Prikazani prehressili*“.

---

⁵ŠA BY – pob. LM, f. MRK, Mestský protokol 1740 – 1782, s. 47-51.

⁶ŠA BY – pob. LM, f. Mesto Partizánska Lupča (ďalej MPL), Súdny protokol 1769 – 1776 I., s. 7-8.

⁷ŠA BY – pob. LM, f. MPL, Súdny protokol 1769 – 1776 I., s. 29-30.

V druhom prípade však rovnako mužská polovica obvinených ušla. Preňho bola vydaná výstraha, že „gestli sa nawrati chitit a do arestu se dat ma“.⁸

Menší „monsterproces“ zažili Ľupčania v roku 1773. Mestský hajtmán totiž zavrel do väzenia niekoľko chlapcov pre rôzne prehrešky, ktorých sa dopustili počas veľkonočných sviatkov, v noci z nedele na pondelok. Štyria boli prichytení v krčme pri požívaní alkoholických nápojov. Tím sa ušiel najmiernejší trest – 10 palíc. Ďalších siedmich našli „pri fragerkach ležice“, za čo sa im ušiel trest 15 palíc. Najhoršie dopadol Tomáš Plachý. Ten bol rovnako nájdený pri svojej frajerke, keď ho však brali do väzenia „welice zlorečit, hromuvat, a wrchnosti meskeg hrozit se opovažil“. Súd ho nakoniec odsúdil na 30 úderov palicou.⁹

V roku 1794 bol v Ružomberku súdený Jozef Šľachta. Obvinený bol totiž z toho, že tajne v noci chodil do špitála za Evou Gajdošovou, s ktorou „telesny skutok mal“. Podľa jeho výpovede ju takto navštívil asi tri krát. Eva Gajdošová však nebola jeho jedinou milenkou. Okrem nej chodieval ešte aj za Sofiou Holecovou a Zuzanou Repkovou. Magistrát sa preto rozhodol obžalovaného odsúdiť na pobyt vo väzení v okovách (dĺžka nie je v spise upresnená). Okrem toho mu každú noc zatvorili nohy do klady.¹⁰

Aj na konci 18. storočia sa ešte riešili prípady smilstva. V roku 1798 stáli pred mestským súdom v Hybe Adam Stračiak a Zuzana Švajčulová. Boli obvinení z toho, že sa spolu sexuálne stýkali. Súd vykonal výsluch dvoch svedkov, na popud ktorých sa pravdepodobne proces začal. Tí však neposkytli dostatočné informácie na odsúdenie. Navyše sami obžalovaní vinu popierali, a tak boli oslobodení.¹¹

O tom, že predmanželský sexuálny život nebol zriedkavým javom svedčí, aj prípad z 9. 12. 1773. Ľupčiansky magistrát vtedy predvolal Pavla Matulu, podozrivého z prehrešenia proti šiestemu božiemu prikázaniu. Matula, vedomý si svojej „viny“, hľadal úkryt u svojho remeselnického majstra Andreja Rumana. Ruman ho nielen ukryl, ale aj odmietol vydať mestskému hajtmánovi a horárovi,

---

⁸ŠA BY – pob. LM, f. MPL, Súdny protokol 1769 – 1776 I., s. 45-47.

⁹ŠA BY – pob. LM, f. MPL, Súdny protokol 1769 – 1776 I., s. 59-60.

¹⁰ŠA BY – pob. LM, f. MRK, 11. 2. 1794 – smilstvo

¹¹ŠA BY – pob. LM, f. MestečkoHybe (MH), 261/VIII. 5. 4. 1779 súdne rozhodnutia a tresty za priestupky.

pričom sa s nimi dostal do potýčky, počas ktorej dal horárovi facku. Navyše sa do hádky zamiešal jeho brat Ján, ktorý nešetril urážkami na adresu richtárových vyslancov (Protokol o výsledku stíhania Pavla Matulu). Je ale pravdepodobné, že procesu sa nevyhol. Jeho ochrancovia boli totiž odsúdení. Andrej Ruman bol zatvorený do väzenia a okrem toho musel zaplatiť ešte pokutu dva zlaté „*na chram Boží*“. Jeho brata odsúdili na 12 úderov palicou.¹²

Pomerne častým prečinom „proti mravnosti“ bolo aj cudzoložstvo, t.j. manželská nevera. Pri cudzoložstve išlo často krát o „jednorazovú záležitosť“. Aj napriek tomu sa tento skutok trestal prísnejšie, pretože išlo o prečin proti inštitúcii manželstva. Stávalo sa, že sa cudzoložstva spolu dopúšťali bližší či vzdialenejší príbuzní. Tento aspekt však bude detailnejšie popísaný v inej časti práce.

Dramatický priebeh malo odhalenie nevery v Hybiach v roku 1760. V dome Michala Raka žila okrem neho aj rodina Jána Haška, ktorého dcéru Žofiu si vzal za ženu Juraj Buša. Juraj Buša bol známy násilník, ktorý už predtým sedel vo väzení za ohrozovanie baču strelnou zbraňou. Neskôr sa začali šíriť klebety o tom, že jeho žena Žofia má pomer s Michalom Rakom. Časom sa o tom musel dozvedieť, pretože počas fašiangov, keď sa raz vrátil opitý z krčmy domov (teda do domu Michala Raka), začal robiť krika Michalovi Rakovi začal upodozrievať, že „*gu (ženu) na zli telesni kurowski skutok navazal*“. Obaja to popierali, ale opitý Juraj Buša v návale hnevu po krátkej bitke „*nuož swog... do tohože Missa Rakowie wpichol*“. Po incidente sa vybral priznať k richtárovi s návrhom dobrovoľného vstupu do vojska. Čoskoro sa začal vyšetrovať prípad napadnutia s ublížením na zdraví, a tiež údajného cudzoložstva. Súd vypočul niekoľkých svedkov, z ktorých výpovedí sa zistilo, že Žofia rada „flirtovala“ s Michalom Rakom. Navyše sa priznala, že sním mala „*skutek telesni bezbožni*“. Michal Rak sa však k ničomu nepriznával. Na základe svedectiev boli potom vynesené rozsudky. Žofia Hašková, keďže svojim správaním provokovala Michala Raka a navyše s ním mala aj pomer, bola odsúdená na 80 úderov korbáčom (50 v jeden deň a 30 na druhý deň) a vyhnaná z mestečka a hybského chotára. Michal Rak bol s ohľadom na zranenia odsúdený na oveľa miernejší trest. Tri nedele musel sedieť v klade na ulici. Čo sa týka Juraja Buša, za napadnutie bol odsúdený na 150

---

¹²ŠA BY – pob. LM, f. MPE, Súdny protokol 1769 – 1776 I., s. 63.

palíc, ktoré mu mali byť vymerané na dvakrát v rozmedzí jedného týždňa (80 a 70). Okrem toho, ako sľúbil, musel vstúpiť do armády. Ak by tak neurobil, mal byť rovnako vyhnaný z chotára mestečka Hybe.¹³

V roku 1784 bol hybským mestským súdom odsúdený za cudzoložstvo Ján Hološ. Svoju manželku podviedol s vdovou Zuzanou Kubínskou. Tá následne otehotnela, a tak bol ich vzťah prezradený. Súd ho preto odsúdil na pokutu 10 zlatých a 25 úderov palicou. Okrem toho sa musel finančne postarať o dieťa, ktoré sa malo Zuzane Kubínskej narodiť.¹⁴

Rovnako, ako iné priestupky, bola na Liptove v období raného novoveku rozšírená aj prostitúcia. Prostitútky nachádzali zákazníkov práve v mestách, pretože sa tu stretávalo veľké množstvo ľudí, či už išlo o obchodníkov alebo vojakov, ktorí často služby prostitútok využívali. Tie „najstaršie remeslo“ väčšinou vykonávali z dôvodu finančnej tiesne.

V roku 1768 stála pred mestským súdom v Hybiach Katarína Huzdríková. Katarína Huzdríková už bola predtým za „*bezbožni a bohaprazdni život*“ odsúdená. Trest sa však minul účinku a obvinená svoj životný štýl nezmenila, a tak ju znovu obvinili zo smilstva, k čomu sa teraz navyše pridalo aj ochraňovanie a ukrývanie zlodejov a ukradnutých predmetov. Obvinená, rovnako ako v predchádzajúcom prípade, strávila vyšetrowanie vo väzení, čo súd bral ako „*časťku pokuti telesneg*“. Okrem toho ju odsúdili aj na vyhnanie z mesta, a to konkrétne v deň svätého Jána Krstiteľa (24. 6.).¹⁵ Aj keď sa jej prečin v spise priamo nenazýva prostitúciou, je pravdepodobné, že sa tu skutočne o ňu ide. Svedčí o tom najmä fakt, že odsúdená bola opakovane trestaná za rovnaký prečin.

Už v roku 1770 sa však do Hybe vrátila. Súd tentoraz jej prečin bližšie nešpecifikuje, označuje ho len ako „*wiceg než sodomske hrichi... ktore se ani vislovit nemužu*“. V tomto prípade sa dá predpokladať, že ide znovu o prostitúciu. Magistrát ju odsúdil na 80 úderov korbáčom. Okrem toho jej prikázali, aby do budúceho

---

¹³ŠA BY – pob. LM, f. MH, 13/1760-III. Súdne – odsúdenie na telesné tresty a vyhnanie z mesta za cudzoložstvo .

¹⁴ŠA BY – pob. LM, f. MH, 93/IV. 3. 6. 1784 Súdny výrok proti Janovi Hološovi obvinenému z cudzoložstva.

¹⁵ŠA BY – pob. LM, f. MH, 15/1768-III. Súdne – Odsúdenie za ochraňovanie zlodeja a smilstvo.

pondelku „*wen z našeho mesta... a wen z našeho chotára wigiti ma*“. Ak by ju niekto po tomto termíne vo svojom dome v meste ukrýval, mal byť odsúdený na 50 palíc.¹⁶

Katarína Huzdriková bola zjavne nenapraviteľný prípad, pretože už v roku 1771 stála pred mestským súdom znovu. Tentoraz preto, že páchala „*kurwačske skutky*“. Navyše sa k jej obvineniam, pridala aj urážka kostolníka. Obvinená bola znovu odsúdená na vyhnanie mesta, počas ktorého sa mala previesť ulicami mesta, pričom mala byť „*metličkami dwacatkrate uderena*“. Magistrát sa už chcel tejto osoby nadobro zbaviť, a tak k rozsudku pridal podmienku, podľa ktorej, ak by sa niekedy Katarína Huzdriková vrátila do mesta, bola by potrestaná „*wečitim žalarem w putiech*“¹⁷

Protokoly zaznamenávajú aj prípady žien, ktoré žili voľným sexuálnym životom, ale neboli prostitútkami, pretože si za svoje „služby“ nenechali platiť alebo len zriedka. Nešlo teda o prostitútky, no i napriek tomu stojí jeden takýto prípad za zmienku.

Vdova Katarína Janovie a Michal Šikula boli v roku 1770 súdení Ľupčianskym mestským súdom pre smilstvo. Z výpovedí totiž vyplynulo, že sa niekoľko krát stretli „*w meskom Špitáli*“, kde „*telesni skutok pachali*“ bez toho, že by sa chceli neskôr vziať. Počas týchto ich stretnutí splodili dieťa, ktoré sa čoskoro malo narodiť. Navyše sa priznali, že Michal Šikula raz zaplatil obvinenej jeden groš, ktorý ona prijala. Súd ich za to odsúdil na jeden mesiac prác pre mesto, pričom za každý deň museli zaplatiť jeden groš. Okrem toho museli zostať vo väzení o chlebe a vode a každú nedeľu a v prikázaný sviatok sa museli zúčastniť svätej omše.¹⁸

Nie všetky prípady prostitúcie sú na prvý pohľad zjavné. Mohlo sa stať, že žena, ktorá bola súdená za smilstvo, bola vlastne prostitútkou. Ak bola súdená sama (nebol spoločne s ňou obvinený žiadny muž) a opakovane, je to vysoko pravdepodobné.

Zriedkavo sa pred súdy dostali aj prípady sodomie. Pod pojmom sodomia sa v širšom zmysle chápe neprirodzený pohlavný styk. Jedná sa tu teda hlavne o zoofíliu a zriedkavejšie o homosexualitu.

---

¹⁶ŠA BY – pob. LM, f. MH, 52/IV. 3. 1. 1770 Súdny výrok nad Katarínou Huzdrikovou za páchanie tzv. „sodomských hriechov“.

¹⁷ŠA BY – pob. LM, f. MH, 58/IV. 28. 5. 1771 Súdny protokol o prípade Kataríny Huzdrikovej odsúdenej pre nemravný život na vyhnanie z mesta.

¹⁸ŠA BY – pob. LM, f. MPE, Súdny protokol 1769 – 1776 I., s. 6-7.

Prípady sodomie boli posudzované veľmi prísne. Ľudia totiž verili, že za tento „nešlechtný skutok buch nelen domy, dediny, a vidieky, ale take i cele krajiny prisne tresce.“¹⁹ Možno však predpokladať, že v strednej Európe v období raného novoveku bola zoofília vo vidieckom prostredí bežným javom, hlavne medzi pastiermi.²⁰ Skúmané písomnosti však žiadne prípady zoofílie neuvádzajú. Neznamená to však, že k nej na Liptove nedochádzalo. Vyskytovala sa však pravdepodobne, ako už bolo spomenuté, častejšie vo vidieckom prostredí, kde bol život so zvieratami spätý vo väčšej miere. Sedria trestala tieto previnenia prísne – upálením. V prípade poľahčujúcej okolnosti mohol byť obvinenému trest zmiernený spôsobom, pri ktorom ho pred upálením sťali. Poškodené zvieratá bývali takisto upálené.²¹ Do kategórie „sodomských hriechov“ býval často zaraďovaný aj incest alebo krvismilstvo. Dokazuje to množstvo písomností z územia Slovenska.²² O výške trestu často rozhodovala úroveň príbuzenstva. V roku 1744 boli pre incest súdení Anna Čarachová a Matej Mokoš. Ich príbuzenstvo nebolo pokrvné. Matej Mokoš bol manželom dcéry Anny Čarachovej. Z výpovedí vyplynulo, že obvinení mali už predtým, ako sa Matej Mokoš oženil, spolu tajný vzťah. Rozhodujúci však bol deň „pred swatkem S Bartholomea“ v roku 1744, kedy v humne „pod susobem, že odtud slamu pratat budu... telesni krwosmilni skutok... wikonali“. Obvinení boli v tomto prípade prichytení pri čine. Anna Čarachová sa snažila svedkov uprosiť, aby ich neudali, tí ju však neuposlúchli. Vyšetrovanie sa začalo 16. novembra 1744. Obvinení v prvej výpovedi všetko popreli. V druhej výpovedi, ktorej predchádzalo mučenie, sa však k bodom obžaloby priznali. Súd bol v tomto prípade nemilosrdný. Oboch obvinených na výstrahu odsúdili na sťatie mečom. Výdavky na proces a popravu boli 90 Rf.²³ Iný prípad incestu nachádzame aj v Hybiach, v roku 1769. Magistrát

---

¹⁹CHURÝ, Slávko. Pohľad na trestné písomnosti Liptovskej stolice z rokov 1703 – 1848. In. *Slovenská archivistika*, 1982, roč. 17, č. 1, s. 122.

²⁰VAN DÜLMEN, Richard. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století)*. Vesnice a město II. Praha : Argo, 2006, s. 260.

²¹CHURÝ, S. Pohľad na trestné písomnosti..., s. 122.

²²*Historický slovník slovenského jazyka V. zv.* Bratislava : Veda, 2000, s. 328. „Katharina Srnka gis po druhikrat smilstwe postizena gest, a to ponewačs po druhikrat z wlasnim sestri sweg muzom, abi pro takowy sodomiczky hrich spůsobem swim potrestana bila“

²³ŠA BY – pob. LM, f. MRK, Mestský protokol 1781 – 1790, s. 205-229.

zatkol a predviedol na výsluch Juraja Jaroša, ktorý bol Katarínou Jančuškovou označený ako otec jej dieťaťa. Obvinený nič nezapieral a vo výpovedi priznal, že minulý rok „*pod napití biwssse predoznamenou Cathae Jančuscka geden telesni skutok gsem spachal*“. Stalo sa to v čase, keď bola jeho manželka chorá.²⁴ Katarína Jančušková však bola „*strčna sestra*“ jeho manželky, a tak sa tento prípad neposudzoval len ako smilstvo a cudzoložstvo, ale aj ako krvismilstvo. Konkrétny rozsudok sa nám, nanešťastie, nezachoval. V spise sa len píše, že magistrát Juraja Jaroša „*na priklad potrestat žiada*“.²⁵ Už z priebehu vyšetrovania však vyplýva, že magistrát tento prečin klasifikoval viac ako cudzoložstvo. Obvinený bol pravdepodobne odsúdený na telesný trest, v horšom prípade na vyhnanie z mesta. Rovnako možno predpokladať, že magistrátom prikázal Jurajovi Jarošovi finančne zaopatriť svoje nemanželské dieťa. O tom, že obvinenia z incestu neboli brané na ľahkú váhu nesvedčia len vysoké rozsudky z vyššie spomínaných procesov, ale aj prípad z roku 1775 odohrávajúcí sa v Nemeckej Ľupči. Ján Skubík vtedy zažaloval Gašpara Vyšného za urážky na cti. Ten mu totiž nadával do „*krwosmilnikou*“. Súd najskôr prešetril túto klebetu. Z vyšetrovania vyšiel Ján Skubík ako poctivý a čestný občan, a tak bol Gašpar Vyšný odsúdený za ohováranie na bližšie neurčenú pokutu.²⁶ Hoci sa prípady znásilnenia objavujú v súdnych protokoloch zriedka, v skutočnosti boli zrejme omnoho frekventovanejšie, nakoľko nie všetky museli byť nahlásené úradom. Poškodené k takémuto konaniu mohli viesť rôzne pohnútky, pričom najväčšiu rolu zohrával pravdepodobne strach a hanba. V ružomberských mestských protokoloch nachádzame jeden prípad znásilnenia. V roku 1733 bol obvinený Ján Púček zo znásilnenia Márie Kutnovej. Malo sa tak stať „*na zamku w Bistrici*“, kde poškodená slúžila. V čase „*weselia*“, keď niesla riad dolu schodmi, ju obvinený odchytil, zapchal jej ústa a zniesol do izby, kde ju znásilnil.²⁷ Niektorí autori zaraďujú do škály mravnostných deliktov

---

²⁴ŠA BY – pob. LM, f. MH, 1768?.

²⁵ŠA BY – pob. LM, f. MH, 16/1769-III. Súdne – odsúdenie za smilstvo a cudzoložstvo.

²⁶ŠA BY – pob. LM, f. MPE, Súdny protokol 1769 – 1776 II., s. 15-16.

²⁷ŠA BY – pob. LM, f. MRK, Mestský protokol 1721 – 1780, s. 102-115.

aj infanticídium (vraždu novorodenca).²⁸ Pravdepodobne z toho dôvodu, že ženy, ktoré svoje deti po narodení zabili, boli väčšinou slobodné, a tak samotné počatie dieťa bolo v tej dobe protiprávnym činom, teda smilstvom (prípadne cudzoložstvom), ktoré patrí do kategórie mravnostných deliktov.²⁹ Ružomerský mestský súd riešil v posledných desaťročiach 18. storočia dva prípady vraždy novorodenca. Prvý sa odohral v roku 1784. Obvinená bola Mária Štuláková z Čerbovej. Vo vlastnej výpovedi uvádza, že otehotnela s Janom Kaliarom. Okrem svojho priateľa, ktorým už bol iný muž, však o tehotenstve nepovedala nikomu. Ján Kaliar nevedel, že má byť otcom a aj to odmietal, pretože podľa jeho slov Máriu Štulákovú „navštevovali“ aj iní muži. Obvinená ďalej tvrdila, že dva týždne pred pôrodom dieťa „nepocsula“, a tak sa domnievala, že už v tej dobe bolo mŕtve, pravdepodobne v dôsledku toho, že „*tiasske dwihala a ze dwakrat na ladie spadla*“. Pôrod sa potom odohral v komore, kde okrem nej nebol nikto. Dieťa sa narodilo mŕtve, ale aj napriek tomu ho prežehnala a „pokrstila“ ako Maru a následne ho zakopala na záhrade. So svojím pôrodom sa nikomu nepriznala. Ako ďalej uvádza, plod sa nesnažila počas tehotenstva zabiť. Jej pôrod sa už čoskoro stal predmetom klebiet ľudí, pretože mŕtvy plod náhodou vyhrabalo dieťa. Keď sa o tom dozvedela aj Máriina sestra, tajomstvo už bolo definitívne vyzradené. Magistrát ju napriek faktom známym z výpovedí nechcel zbaviť obvinenia z vraždy. Podľa posudku stoličného felčiara, ktorý telo obhliadal, dieťa zomrelo preto, lebo mu „*šnurou pupkowou krew bola witgekla*“. Navyše na jeho tele našiel rôzne rany, na základe čoho ju usvedčovali. Telo však neobhliadol stoličný lekár, a tak považoval obhajca túto obhliadku za nedôkladnú. Na základe toho a výpovede obvinenej, v ktorej sa k vražde nepriznala, bola Mária Štuláková oslobodená od hrdelného trestu. Odsúdili ju však na pobyt vo väzení a na 80 korbáčov, ktoré jej mali byť vymerané na dvakrát. Jána Kaljara ďalej odsúdili na 24 palíc a černovského boženika „*pre nezaopatrenga a newistrihanga tegže Margeni Štulak*“ na dva týždne

---

²⁸ČECHURA, J. Kriminalita a každodennost..., s. 128.; VAN DŮLMEN, R. *Kultura a každodenní život...*, s. 257.; OCHRÁNKOVÁ, Alena. Mravnostná kriminalita v Trnave v 18. storočí. In. *Historické rozhľady II*, Trnava : UCM, 2005, s. 106.

²⁹OCHRÁNKOVÁ, A. Mravnostná kriminalita..., s. 106.

väzenia.³⁰ O niekoľko rokov stála pred ružomerským súdom. Žofia Holecová. V roku 1794 ju súdili za rovnaký zločin. Aj ona sa snažila svoje tehotenstvo utajiť, avšak nepodarilo sa jej to, pretože ľudia si je graviditu všimli. Údajný otec Jozef Šlachta otcovstvo popieral a tvrdil, že nebol jediný, ktorý s obvinenou udržiaval styk. Po prezradení tehotenstva sa v prípade začala angažovať matka obvinenej, ktorá jej rôzne „lekarstwa“ dávala, údajne „*proti stratenemu mesačnému kwetu*“. Po niekoľkých užitíach však obvinenej prišlo zle, a ako sama vypovedala, „*spečena krew somna wipadła*“, ktorú potom vyhodila na smetisko. Od tohto dňa si už viacerí ľudia všimli, že nie je tehotná, a tak sa začalo vyšetrovanie. Zúčastnil sa na ňom aj stoličný felčiar a pôrodné baby, ktoré obvinenú prehliadli a zhodnotili, že nedávno musela rodiť. Toto však obžalovaná odmietla, avšak súd týmto tvrdeniam neveril. Spomínanú krv považoval za dieťa, ktoré obvinená zabila. Napriek tomu jej vinu nemohli dokázať. Obvinenú oslobodili od hrdelného rozsudku a odsúdili na „*aresst sstir mesiacou, a dni 14*“. K tomu musela vytrpieť 40 úderov korbáčom. Jej matka bola odsúdená na mesiac väzenia, pričom dva dni z každého týždňa musela byť o chlebe a vode.³¹ Ako je zjavné, mravnostná kriminalita mala svoje miesto aj v živote našich predkov. Ukazuje nám lepšie ich život najmä vo sférach, ktoré doposiaľ ostávali pred „veľkou históriou“ ukryté.

Resume

The study deals with the specific type of the criminal activities – vice criminality. This category includes delinquencies like lechery, adultery, prostitution, zoophilia or incest. The paper focuses on the 18th century Liptov region, specifically on model-towns of Liptovský Mikuláš, Ružomberok and Hybe. Retained agenda of the mentioned towns is used as a main source.

Kľúčové slová: Mravnostná kriminalita, mestské súdnictvo, Liptov, 18. storočie.

Key words: vice criminality, municipal justice, Liptov, 18th century.

---

³⁰ŠA BY – pob. LM, f. MRK, Mária Štulák (1784) vražda dieťaťa, s. 1-3, 8, 10, 12, 22-24.

³¹ŠA BY – pob. LM, f. MRK, Sofia Holec (1794) vražda dieťaťa, s. 1-8, 15-16, 17-18, 22, 71-74.

Zoznam autorov

Mgr. Daniel Kianička, PhD., NBS – Múzeum mincí a medailí Kremnica
PhDr. Lucia Tokárová, FF PU Prešov
Mgr. Drahoslav Magdoško, FF UPJŠ Košice
Mgr. Bernadeta Fabová, FF UPJŠ Košice
Mgr. Mariana Kosmačová, FF PU Prešov
Mgr. Filip Lampart, FF UP Olomouc
Mgr. Martin Krejčí, FF KU Praha
Mgr. Alexandra Ganobčíková, HÚ SAV Bratislava
Mgr. Ján Golian, FF KU Ružomberok
Frank Henschel, M.A., Univerzita Lipsko
Mgr. Alica Kurhajcová, FHV UMB Banská Bystrica
Mgr. Nikola Regináčová, FF UPJŠ Košice
JUDr., PhDr. Anna Virostková, SVÚ SAV Košice
PaedDr. Alžbeta Bojková, PhD., FF UPJŠ Košice
Mgr. Jozef Meliš, FF TU Trnava
Mgr. Bernadeta Ottmárová, FHV UMB Banská Bystrica
Mgr. Zdislava Dvorščáková, FF KU Ružomberok
Mgr. Mikuláš Jančura, FF UPJŠ Košice
Mgr. Milada Jakubecová, FHV UMB Banská Bystrica
Mgr. Pavol Sakáč, FHV UMB Banská Bystrica
Mgr. Andrej Szeghy, ŠVK Košice
Mgr. Agata Matysiok, Opolská univerzita Poľsko
Mgr. Lucia Halmová, FHV UMB Banská Bystrica
Mgr. Štefan Balberčák, FF UPJŠ Košice
Mgr. Lucia Sotáková, FHV UMB Banská Bystrica
Mgr. Alena Feriancová, PhD., Mgr. Miroslav Palárik, PhD., FF UKF Nitra

Mgr. Anna Vetráková, FHV UMB Banská Bystrica
Mgr. Mariana Gordiaková, FF KU Ružomberok
Mgr. Viera Jurková, FF PU Prešov
Mgr. Igor Harušťák, HÚ SAV Bratislava
Mgr. Rastislav Molda, FF KU Ružomberok
Mgr. Ladislav Gromský, FF KU Ružomberok
PhDr. Tomáš Černák, HÚ SAV Bratislava
Mgr. Michaela Huttmanová, HÚ SAV Bratislava
Mgr. Lucia Šulejová, HÚ SAV Bratislava
PhDr. Martin Lupčo, FF KU Ružomberok
Marty Manor, PhC, Univerzita Washington
Mgr. Eva Ondrušová, HÚ SAV Bratislava
Mgr. Miroslav Nemeč, FHV UMB Banská Bystrica

**Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v
Košiciach**

**Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej
Bystrici**

Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied v Košiciach

PROGRAM

Stretnutie mladých historikov

Spoločnosť, kultúra a každodennosť v dejinách Slovenska

Historická aula, Rektorát UPJŠ, Šrobárova 2, Košice

27.-28. september 2011

Utorok 27. 9. 2011

8:00 – 9:00 Registrácia účastníkov

9:00 – 9:30 Otvorenie konferencie

Program 9:30 – 11:30

Mgr. Daniel Kianička, PhD., NBS – Múzeum mincí a medailí Kremnica

Príspevok k teórii dejín každodenného života

PhDr. Lucia Tokárová, FF PU Prešov

Hrobové nálezy z doby rímskej v hornopotiskej oblasti v kontexte skupiny Leuna-Hassleben

1. Blok: Zo života mešťanov a šľachticov v 13. - 17. storočí

Mgr. Drahoslav Magdoško, FF UPJŠ Košice

Vylkynus villicus – najstaršia zmienka o košickom richtárovi

Mgr. Katarína Nádaská, FF UK Bratislava

Kult sv. Alžbety v Košiciach v stredoveku v kontexte cirkevných dejín mesta 13. – 16. storočia

Mgr. Bernadeta Fabová, FF UPJŠ Košice

Testament - prameň poznania života mešťanov

Mgr. Erika Palágyiová, FF KU Ružomberok

Pro remedio animae – zbožné odkazy šľachty v stredoveku

Mgr. Eva Sendeková,

Čo si obliekli ženy z múzea? Analýza ženského stredovekého odevu z historickej expozície Šarišského múzea v Bardejove

Mgr. Mariana Kosmačová, FF PU Prešov

Majetkové pomery Bornemisovcov v Šariši v 16. a 17. storočí

Mgr. Filip Lampart,

Zobrazenia militárie v okruhu pašiového cyklu z Kostola Nanebovzatia Panny Márie v Slatvine

Mgr. Martin Krejčí, FF KU Praha

Vznik a dejiny Valašského kniežatstva v 14. storočí.

Diskusia 11: 10 – 11:30

Obed 11:30 – 13:00

2. Blok: Spoločnosť v 18. a 19. storočí

Mgr. Alexandra Ganobčíková, HÚ SAV Bratislava

„Anglománia“ uhorskej aristokracie v 18. a 19. storočí

Mgr. Ján Golian, FF KU Ružomberok

Motivácia udeľovania krstných mien v katolíckom a evanjelickom prostredí stredného Slovenska v 18. a v 19. storočí

Frank Henschel, M.A., Univerzita Lipsko

Shared lifeworlds. (Multi)Ethnic Milieu in Košice/Kassa/Kaschau 1867-1918

Mgr. Alica Kurhajcová, FHV UMB Banská Bystrica

Kossuth, Alžbeta, Belo IV., Tompa...: Pomenovanie Verejných priestranstiev v mestách Zvolenskej, Novohradskej a Gemersko-malohontskej župy (1867-1914)

Mgr. Nikola Regináčová, FF UPJŠ Košice

Vývoj obyvateľstva mesta Košice v 19. storočí prostredníctvom dobových autorov a archívnych materiálov.

3. Blok: Školstvo v 20. storočí

JUDr., PhDr. Anna Virostková, SVÚ SAV Košice

Ukrajinské národnostné školstvo na Slovensku v historiografii v druhej polovici 20. storočia

Mgr. Eva Vanečková, FF UPJŠ Košice

Život študentov a študentské časopisy v KE v rokoch 1938-1945

Diskusia 14:10 – 14:20

Prestávka 14:20 – 14:40

4. Blok: Osobnosti v dejinách

Mgr. Jozef Meliš, FF TU Trnava

Spoločnosť a Katolícka cirkev v Uhorsku v 19. storočí. Sonda do životov piatich banskobystrických biskupov

Mgr. Bernadeta Ottmárová, FHV UMB Banská Bystrica

Kultúrna história a každodennosť v reflexii Michala Žilinského (19. stor.)

Mgr. Zdislava Dvorščáková, FF KU Ružomberok

Analýza osobnosti Andreja Hlinku, jej význam a postavenie v politike a národe

Mgr. Michal Procházka, FHV UMB Banská Bystrica

Vojtech Tuka v slovenskej historiografii po roku 1989

5. Blok: K dejinám techniky v ČSR

Mgr. Mikuláš Jančura, FF UPJŠ Košice

Poznámky k problematike kultúry československého automobilizmu

Mgr. Milan Rudík, FF Univerzita J. E. Purkyně Ústí nad Labem

Naznačení vztahů v Čsl. předválečném organisovaném motorismu s důrazem na pramenou základnu českých a slovenských archivů

Mgr. Milada Jakubecová, FHV UMB Banská Bystrica

Kozmonautika v periodikách pre verejnosť

Mgr. Pavol Sakáč, FHV UMB Banská Bystrica

Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici v 1. dekáde samostatného československého štátu

Diskusia 16:00 – 16:10

Prestávka 16:10 – 16:30

6. Blok: Knižná kultúra na Slovensku

Mgr. Andrej Szeghy, ŠVK Košice

Posesorské záznamy v tlačiach 16. storočia v historických fondoch Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach

Mgr. Mária Bôbová, ŠVK Banská Bystrica

Knižná kultúra v Banskej Bystrici v prvej polovici 19. storočia z pohľadu mesta

7. Blok: Slovenská republika 1939-1945

Mgr. Agata Matysiok, Opolská univerzita Poľsko

Oslavy výročí SNP vo svetle časopisu Bojovník

Mgr. Lucia Halmová, FHV UMB Banská Bystrica
Nacistické represálie v okrese Bánovce nad Bebravou

Mgr. Štefan Balberčák, FF UPJŠ Košice
Bojová a diverzná činnosť partizánskej skupiny Čapajev na východnom Slovensku do vyhlásenia SNP (v hláseniach jednotlivých úradov)

Mgr. Zuzana Tokárová, FF UPJŠ Košice
Štruktúra a činnosť Policajného riaditeľstva v Prešove v rokoch 1938-1945

Mgr. Lucia Sotáková, FHV UMB Banská Bystrica
Heteroobraz a stereotyp žida v slovenskej spoločnosti v priebehu 19. a 20. storočia

Mgr. Alena Feriancová, PhD., Mgr. Miroslav Palárik, PhD., FF UKF Nitra
Kino ako fenomén trávenia voľného času : príklad mesta Nitra (1939-1944)

18:15 – 19:15 Prehliadka mesta

19:30 Večerné posedenie

Streda 28.9.2011

Program 9:00 – 12:30

1. Blok: Cudzinci o Slovensku a Slováci o cudzine

Mgr. Anna Vetráková, FHV UMB Banská Bystrica
Festivita ako súčasť dejín každodennosti? Cesta panovníka Františka Jozefa I. po krajine

Mgr. Mariana Gordiaková, FF KU Ružomberok
Slovensko očami francúzskych vojakov v 19. storočí

Mgr. Viera Jurková,
Cestovanie Uhorskom na konci 18. storočia (na príklade anonymných ciest Jozefa II.)

Mgr. Igor Harušťák, HÚ SAV Bratislava
Obraz nového sveta u Slovákov na prelome 19. a 20. storočia

Mgr. Rastislav Molda, FF KU Ružomberok
Autoobraz Slovenska a Slovákov vo svetle cestopisnej literatúry prvej polovice 19. storočia

Mgr. Ladislav Gromský, FF KU Ružomberok
Odras „jánošíkovskej tradície“ na území dnešného Slovenska v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia v kontexte slovenského a českého cestopisu

Diskusia 10:00 – 10:10

Prestávka 10:10 – 10:30

2. Blok: Komunistický režim a jeho praktiky

PhDr. Tomáš Černák, HÚ SAV Bratislava

Formovanie mechanizmu moci na Slovensku po februári 1948

Mgr. Michaela Huttmanová, HÚ SAV Bratislava

Výmena politických elít v kontexte normalizačného procesu

Mgr. Lucia Šulejová, HÚ SAV Bratislava

Prejavy rezistentného konania malých a stredných roľníkov v období kolektivizácie slovenskej dediny

PhDr. Martin Lupčo, FF KU Ružomberok

Osudy gréckokatolíckej cirkvi na území Ukrajinskej SSR a Československa v rokoch 1945 – 1950. Hľadanie podobností a rozdielov

Marty Manor, PhC, Univerzita Washington

Postwar and post-Communist Monuments in Former Czechoslovakia: Reflections on National Attitudes toward Historic Regime.

Povojskové a post-komunistické miesta pamäte v bývalom Československu: Úvaha o postojoch národov k režimom.

Diskusia 11:20 - 11:30

Prestávka 11:30 – 11:50

3. Blok: Z dejín spoločnosti v 18. storočí

Mgr. Eva Ondrušová, HÚ SAV Bratislava

Fungovanie komorských majetkov na strednom Slovensku v 18. storočí

Mgr. Miroslav Nemeč, FHV UMB Banská Bystrica

Mravnostná kriminalita na Liptove v 18. storočí

Mgr. Miroslav Lacko, HÚ SAV Bratislava

Každodennosť banského úradníctva v 18. storočí na území Slovenska

Záver stretnutia

Odborný garant: Prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc.

Organizačný výbor: PaedDr. Alžbeta Bojková, PhD. – predseda

Mgr. Nikola Regináčová,

Mgr. Eva Vanečková,

Mgr. Bernadeta Fabová,

Mgr. Drahoslav Magdoško,

Mgr. Mikuláš Jančura,

Mgr. Štefan Balberčák

Spoločnosť, kultúra a každodennosť v dejinách Slovenska

Alžbeta Bojková (ed.)

Vydavateľ: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Odborné poradenstvo: Univerzitná knižnica UPJŠ v Košiciach
<http://www.upjs.sk/pracoviska/univerzitna-kniznica>
Rok vydania: 2012
Náklad: 150 ks
Rozsah strán: 408
Rozsah: 24,76 AH
Vydanie: prvé
Tlač: Equilibria s. r. o.

ISBN 978-80-7097-990-7

SPOLOČNOSŤ, KULTÚRA A KAŽDODENNOSŤ V DEJINÁCH SLOVENSKA

ISBN 978-80-7097-990-7

